

Acc. No. 12332

శబ్దరత్నావళిః

శ్రీ గరణి వెయాకరణ కృష్ణాచార్యేణ విరచితా

సంపాదక :

శ్రీ ఉదాలి సుబ్బరామశాస్త్రి, ఎం.ఎ.

ప్రిన్సిపాలు, వైదిక సంస్కృత కళాశాల, నెల్లూరు



ప్రచురణ

తెలుగు విశ్వవిద్యాలయము

అలితకళాక్షేత్రం, హైదరాబాదు- 500 004.

Shabda Ratnavali — Written by Sri Garani Yayakarana Krishnacharya

తెలుగు విశ్వవిద్యాలయం ప్రచురణలు సంఖ్య : 131

ప్రథమముద్రణ : జనవరి 1978

ద్వితీయముద్రణ : 1992

ప్రతులు : 1000

వెల : 55/-

ప్రతులకు :

తెలుగు విశ్వవిద్యాలయం

లలితకళాక్షేత్రం

పబ్లిక్ గార్డెన్స్ .

హైదరాబాద్ - 500 004.

ముద్రణ :

భారత భర్గవి ఆఫ్సెట్ ప్రింటింగ్ ప్రెస్

హిమాయత్ నగర్

హైదరాబాద్..

భూ మి క

తెలుగు భాషా సాహిత్య కళాసంస్కృతుల సర్వతోముఖ విలసనానికి, వికసనానికి ఆంధ్రప్రదేశ్ రాష్ట్ర శాసనసభ చేసిన చట్టం ప్రకారం 1985 డిసెంబరు 2వ తేదీన రూపుదిద్దుకొన్న విశ్వవిద్యాలయం తెలుగు విశ్వవిద్యాలయం. బోధన, పరిశోధన, ప్రచురణలతోపాటు విస్తరణ సేవ, రాష్ట్రీయతాంధ్రులకు -

విదేశాంధ్రులకూ సహాయ సహకారాల కల్పన లాంటి బహుముఖీన కార్యక్రమాలను కూడా ఈ విశ్వవిద్యాలయం నిర్వహిస్తున్నది. పూర్వం వున్న సాహిత్య, సంగీత, నృత్య, నాటక, లలితకళా అకాడమీలు, తెలుగు భాషా సమితి, అంతర్జాతీయ తెలుగు కేంద్రం విలీనం కావడంతో విశ్వవిద్యాలయం వివిధ పీఠాలు, కేంద్రాలు, విభాగాల సమాహరంగా వ్యవహరిస్తున్నది.

తెలుగు జాతి మహోన్నతికి అద్దంపట్టే గ్రంథాల ప్రచురణ విశ్వవిద్యాలయ ప్రధానాశయాల్లో ఒకటి. విశ్వవిద్యాలయం ఇప్పటివరకు 136 గ్రంథాలను వెలువరించింది.

ప్రాచీన కావ్యాలు, ప్రామాణిక నిఘంటువులు, పదకోశాలు, పరిశోధనాత్మక గ్రంథాలు, శాస్త్రీ గ్రంథాలు, జీవితచరిత్రలు, జనరంజక సాహిత్యం, అనువాదాలు మొదలైన వాటి ప్రచురణ పట్ల విశ్వవిద్యాలయం ప్రత్యేక శ్రద్ధ వహిస్తున్నది.

ప్రస్తుత గ్రంథం “శబ్దరత్నావళి” సంస్కృత భాషాధ్యయనానికి విశేషంగా తోడ్పడుతుంది. ఈ సుప్రసిద్ధ వ్యాకరణ గ్రంథాన్ని సంస్కృతంలో శ్రీ గరణి వైయాకరణ కృషాచార్యులు గారు 1978 లో రచించారు. శ్రీ కృష్ణాచార్యులు కర్ణాటకులైన తెలుగులిపి ఉపయోగించడం తెలుగు పట్ల వారి అభిమానానికి నిదర్శనం. శ్రీ ఉడాలి సుబ్బరామశాస్త్రిగారి సంపాదకత్వాన ఆంధ్రప్రదేశ్ సాహిత్య అకాడమి దీనిని 1978 లో ప్రచురించింది. కొన్ని ప్రకరణాలకు తెలుగు అనువాదం ఇవ్వడమే కాకుండా శ్రీ శాస్త్రిగారు మూలంలో లేని ‘స్త్రీ’ ప్రత్యయ ప్రకరణం చేర్చి దానికి తెలుగు అనువాదంకూడా జతపరచి గ్రంథోపయోగాన్ని ఇనుమడింప జేశారు.

సంస్కృత భాషాభిమానుల అభ్యర్థనపై తెలుగు విశ్వవిద్యాలయం ఈ గ్రంథాన్ని పునర్ముద్రిస్తున్నది.

యథాపూర్వంగా ఈ ప్రచురణకూడా అందరి ఆదరాభిమానాలు చూరగొంటుందని విశ్వసిస్తున్నాను.

ఆచార్య సి. నారాయణరెడ్డి

హైదరాబాదు

ఉపాధ్యక్షులు

16-5-1992

తెలుగు విశ్వవిద్యాలయం

ఉపోద్ఘాతము

“ఇదా వ్యాకరణం చందోనిరుక్తం జ్యోతిషం తథా ।

కల్పశ్రేణి పదజ్ఞాని వేదస్యావార్మనీషిణః ॥

అని చెప్పబడిన వేదాంగములలో వ్యాకరణము రెండవది. దేవభాషకు వ్యాకరణ మెంత ప్రధానమైనదో, యా విషయము “సంస్కృత”మను పేరుతోడనే విచితమగుచున్నది. ఆ దేవభాష భూతంమునకు వచ్చి యపశబ్దములతోఁగూడి సంస్కార హీనముకాగా, దానిని వ్యాకరణశాస్త్రము సంస్కరించినది. గాన నయ్యది వేద సంస్కృతమై విరాజిల్లుచున్నది. ఇతర భాషల కట్టి సంస్కారమున్నను లేకపోయినను నది యంత గణింపఁ దగినదికాదు. కాని దేవభాషకట్టి సంస్కారము చాల ముఖ్యమై యుండినందువలన ప్రాచీన కాలమునుండి పెక్కుండు అనగా ఐంద్రచాన్ద్రాది వ్యాకరణ కర్తలు తమ తమ వ్యాకరణములను వెలయింపఁజేసి దేవవాణి వదూదిని నవనవ సంస్కారములతో శుద్ధిఁజేయుచు వచ్చిరి. చివరకు పాణినిమహర్షి యవతరంచి పరమేశ్వర ప్రసాదమున వారిధక్కానాదము నుండి వెలువడిన సూత్రజ్ఞానములతో, తక్షుర్యములగు నైంద్రాది వ్యాకరణముల సారములను గ్రహించి యతి విస్తృత మగు వ్యాకరణ దర్శనమును వెలయించిరి. ఇతర భాషలలో వ్యాకరణము భాషా సంస్కారమున కొక యుపకరణముగా నున్నది. కాని సంస్కృతమున నది యుప కరణమేగాక ప్రత్యేక శాస్త్రమై వెలయుచున్నది. పాణిని కాంము నాటికి నీ శాస్త్రము చాల విస్తృతముగాఁ జెరిగినది. పాణినికిఁ బూర్వము సరియైన వ్యవస్థలేక యస్తవ్యస్తమై, చిన్న చిన్న ప్రస్తానరద్ధావైముతోఁగూడి యేకగ్రీవముగు నిర్ధానము లేక యుండి యఖండతక, ఖండ ఖండములుగా నుండినది. అట్టి వ్యాకరణ ప్రస్తానమును వఖండము గావించి “కృత్స్నం వ్యాకరణం ప్రోక్తం తస్మై పాణినయేనముః” యని చెప్పిన విధముగా వ్యాకరణమునకు సమగ్రతను పాణిని మహర్షి పమకూర్చెను.

“అష్టాధ్యాయ”గా వెలసిన యాపాణిని వ్యాకరణసూత్రములను అనపూర్విగ వ్యాఖ్యానింపఁ దొడగిన, కాళికా-ప్రక్రియా కౌముదుల నదిగమించి

శ్రీ భట్టోజీ దీక్షితులు సూత్రక్రమమును పీఠి యర్థాను సారిణిగా సిద్ధాంతకౌముది
యను వ్యాఖ్యను రచించిరి. అది నేడ. పఠనపాఠన సంప్రదాయముల
యందనువర్తించుచున్న విషయ పెద్దరకును విదితమే. ఆ సిద్ధాంత కౌముది
యాధునిక యుగప్రభావముచే నల్పమేదస్కులగు బాలుర కంచు బాచున
లేనందు వలన నిప్పటికి సుమారు మంద సంవత్సరముల క్రిందట, నాసిద్ధాంత
కౌముది ననుసరించి, సంస్కృత వ్యాకరణమును సమృద్ధాయ పద్ధతులను
వీడక సుగమముగావించుటకై బ్రహ్మ శ్రీ గరణి వైయాకరణ కృష్ణాచార్యులు
గాడ, శబ్దరత్నావళి, రాతురత్నావళి యను గ్రంథములను రచించి
సంస్కృత భారతి కెవరేని సేవముగావించిరి. అందు శబ్దరత్నావళి సిద్ధాంత
కౌముదిలోని పూర్వార్థముతోను, రాతురత్నావళి యుత్తరార్థముతోను
సంబంధించినవి. పై సిద్ధాంత కౌముది మున్నగు గ్రంథములు మిక్కిలి
ప్రౌఢతైలిలో నుండి చావకువలసిన వ్యాకరణాంశములను మాత్రమే బోధింపక,
శాస్త్రవాదములతో జరిలముగా నుండుటవలన, బాలరకు దురహాసములా
కాన నందలి వాద ప్రకరణములను వర్జించి కేవలము ప్రక్రియకు
సుప్రయుక్తములగు నంశములను మాత్రము పరిగ్రహించి, సంప్రదాయ
సేతువుల నుల్లంఘింపక లలితతైలిలో భాష కుపయోగించెడి యంశములతో
శబ్దరత్నావళిని రచించిన, శ్రీ కృష్ణాచార్యులుగారు సంస్కృత ప్రపక్వా
మున కంతటికిని, రానిని మూలముగావించుకొనిన దేశభాషా ప్రపక్వామునకును
వెల్లప్పుడు నభినందనీయులు.

శ్రీ ఆపి మున్నగు మహారాష్ట్ర పండితులు సైతము సంస్కృత
వ్యాకరణ సుగమీకరణమునకై కృషిగావించిగ్రంథములను వ్రాసియున్నాడు.
కాని యవి మన సమృద్ధాయ పద్ధతులను బాధింపక యాంగ్లేయుల నుద్దేశించి
యాంగ్లమందే వ్రాయబడియుండుట వలన నవి సామృద్ధాయకముగా
వ్యాకరణము నేర్పువారికి నమగ్రముగాఁ బోద్యదవు. శ్రీ కృష్ణాచార్యులవారి
“శబ్దరత్నావళి” యట్టి కౌఠికము దీర్చినది.

ఈ శబ్దరత్నావళియందు సిద్ధాంతకౌముదిలోని ముఖ్యప్రకరణముల
సంగ్రహింపబడినవి. అని యీగ్రంథ మందలి విషయ సూచికతోఁబడనే
దెలియనగును. మఱియు శబ్దరత్నావళి యందు గురుశిష్య సంప్రదాయ
వరమృరదే దెలియనగు విషయములు పెక్కులు క్రోడికరింపఁ బడినవి.

రాతువులలో ముఖ్యములు, అనగా ప్రయోగ ప్రసిద్ధిగలవి యిందుఁ జేర్చబడినవి. ఇది చాలదని భావించి కాబోలు, గ్రంథకర్త, “రాతురత్నావళి” పేర రాతువులకు ప్రత్యేకమగు గ్రంథమును వ్రాసియుండుదు. అదిగాక శబ్దరత్నావళి యందు యాంగ్లభాషలోను రాతుపాకములోని రాతువుల కర్థములను వ్యాకరణమందలి పారిభాషికపదములకు నర్థములను, అకారాది వర్ణ క్రమముతోఁడను, పుట సంఖ్యలతోఁడను, శబ్దానుక్రమణికను నేర్పఱచి యాద్యశబ్దములకు నాంగ్లమున నర్థములను సమకూర్చితి. ఈ రచనావిధానమునగాని, పక్షిహంస విదానముకాని, యొక సంక్షిప్తమార్గమున జరిగి యనవసరమును గ్రన్థ విస్తృతిని దొంగించినది. వీరు రచించిన రెండు గ్రంథములను, వేలి యాదునిక యుగప్రభావముచే సప్రమృదాయములను మఱచుచున్నవారికి వా సప్రమృదాయములను స్మరింపఁజేయుచు, మౌలికసిద్ధాంతముల వంక, వారి ర్కృష్టిని మఱలించుగలవని యాశింపవచ్చును.

ఈ శబ్దరత్నావళియందు సిద్ధాంతకౌముది యందలి పెక్కు ప్రకరణములు సంగ్రహింపఁబడినవి. కాని భాషకు దారి ముఖ్యమైన స్త్రీ ప్రత్యయ ప్రకరణము సంగ్రహింపఁ బడలేదు. దీనికి కారణము మృగ్యము. కాని రాతురత్నావళికి ననుబంధమైన ప్రకాశికయందు. “స్త్రీ ప్రత్యయానైసి, రాతూనా ముప సర్గయోగేన ఆర్చితేషాః.....యథాశాస్త్రం సవిస్తరం ప్రదర్శయిష్యామః” అని చెప్పిరేకానియందు “పూతక్రతుః కంద్రః శతస్యస్త్రీత్యుక్తే పూతక్రతాయా (పూతక్రతాయా మస్త్యేతీతిభట్టః) (౮) కరణః కరణీ కరణికా = (పుష్ప లేదో, భాజ్యలేవశ్చ) (పుట ౧౪) అని యొకటి రెండు శబ్దములను మాత్రమే స్త్రీప్రత్యయా నైముదగా నుదాహరించిరి. కాని యాప్రకాశికయందు ప్రకరణాంత రములకు సంబంధించిన ప్రయోగములకుఁ దగిన సిద్ధరూపములు పెక్కులు కానవచ్చుచున్నవి. మఱియు నీ శబ్దరత్నావళియందు భాషకు మిక్కిలి యుపయోగకరములగు నాత్మనేపద పరస్మేద ప్రక్రియంతోఁబాటు ఉదాదులు, ఉత్తరకృదంతము, వైదికప్రక్రియ స్మరప్రక్రియలును సంగ్రహింపఁబడలేదు.

వీనిలో స్త్రీ ప్రత్యయములు తక్కిన ప్రకరణముల కంటె చాలముఖ్యములు కాన దానిని సంస్కృతమున సంగ్రహించి యాస్థానవాదముతో దీనికి జోడించితిని. తక్కిన ప్రకరణములు బాలుర కవనసరము లేనందువలన, శబ్దరత్నావళిని వాగుచేయక ముద్రింపవలసి వచ్చునని వంశము, నా ప్రకరణ

మొలను వెంటనే సంస్కృతమున సంగ్రహించి యాస్థానవాదముతో దీనికి జరపఱువ నవకాశము లేకపోయినది. ఈ శబ్దరత్నావళియొక్క పునర్ముద్రణ యందు పీడిపోయిన పై ప్రకరణములను, సంస్కృతమున సంగ్రహించి యాస్థానవాదముతో జోడించుట యవసరము. అట్లు చేసిననే శబ్దరత్నావళి నమగ్రమై సర్వాణ్ణ సుందరముగా శోభిల్లిగఁడు. శబ్దరత్నావళి యందు గ్రంథకర్త, విభక్త్యర్థప్రకరణమును (కారక ప్రకరణమును) అనుష్టుప్ శ్లోకములతో వ్రాసిరి. వాక్యరూపమున నున్నప్పుడుగూడ నివి క్లిష్టములై యుండగా విక శ్లోకరూపమున నున్న యివి యస్వయ సాపేక్షములై యింకను క్లిష్టములై యుండఁగలవు. కాన వాక్యరూపమున, కారకప్రకరణమును వ్రాసి దాని నాంధ్రీకరణతో దీనికి జోడించితిని.

వంద సంవత్సరములనాటి శబ్దరత్నావళిలోని సంస్కృత వివరణము, నాటి విద్యార్థులకు సరళమై, సులభమై యుండవచ్చును. కాని యది వేదీపారికి దుర్గ్రహముగానుండి, యందులాటలో లేనందువలన పై రెండు ప్రకరణములకు వలెనే, యితర ప్రకరణములకును నాండ్రమున వివరణమును వ్రాసితిని.

కేవలము వ్యుత్పత్తి ప్రరానములైన తద్దితాది వృత్తులకు వివరణము అవసరము గాన, గ్రంథకర్త యచ్చిన విగ్రహ వ్యుత్పత్తులే చాలు కాన వానికి నాండ్ర వివరణములును వ్రాయలేదు. ఈ యనువాద సహాయముతో చాలవరకు సంస్కృత వ్యాకరణమును స్వయముగ వేర్చుకొనవచ్చును. కాని వెమ్మడిగా గ్రంథములోని మట్టములను క్రమబద్ధముగా నర్థసంప వంయును. రెండుమాడు తడవలు, అనువాదమును సావధానముగ పరికించవలయును. అప్పుడు, ఇం దీయఁబడిన యుదాహరణములతో నన్వయించుకొనిన విషయము భోధపడును. ఈ సందర్భమున నొక విషయము చెప్పవలసి యున్నది.

సంస్కృతమున చిరకాలమునుండి సిద్ధాంత కౌముది ననుసరించి బాలోప యోగి వ్యాకరణ గ్రంథములు రచియింపఁబడినవి. అందు సిద్ధాంత కౌముదిని సంగ్రహించి రచింపఁబడిన లఘుసిద్ధాంతకౌముది, లఘుకౌముది, లఘుపాణిని యము మున్నగువని ప్రసిద్ధములు ఈ గ్రంథము లేవియు ననుకొనినంత ప్రయో ~~జనము~~ జేకూర్చలేక పోయినవని భావింప వలసి యున్నది. ఏం యేమాగా నివి యన్నియు మూలగ్రంథమైన సిద్ధాంత కౌముది యందలి కొన్ని సూత్రములను

వర్ధించి, వృద్ధియందలి పదములను ముందువెనుకలు గావించి అమృతమును జొందినవి. కాని మూలమందలి వాదభోరణిని వీడనందువలనను, స్వతంత్రమైన, సరళమార్గమున బాలోపయోగిగ సంప్రదించనందువలన నవి బాలరకు దుర్బోధములుగనే యుండిపోయినవి. కాని శబ్దరత్నావళి రచయిత, తనకృతికి పిద్దానకౌముది నాధారముగాఁ జేసికొనియు, నందలి భాషను నమ్మనీయము ననుసరించియు, నందలి కటుతిక్తముగు శాస్త్రజాబ్యమునుఁ దొంగించుటచే నతని గ్రంథము బాలావ బోధమైయుండి ప్రజాదరణమును జొందినది. నేడును నాగ్రన్థము, ఆస్థానివాద సహకారముచే బాలరకు సులభావబోధమై యుండఁగలదని యాశించును.

ఇక నింతటి యుపయోగకరమగు గ్రంథమును గూర్చి కి-సెన్ 1888 నందు శ్రీ M: శేషగిరిశాస్త్రిగారును (M.A.) (A.Q. First Senoir Assistane Professor. Presidency College, Madras).

14 ఏప్రిల్ 1888 నందు బ్రహ్మశ్రీ వేదము వేడ్కటరాయశాస్త్రిగారును (మదరాసు క్రిస్టియన్ కాలేజి సంస్కృత ప్రధానోపాధ్యాయులును)

22 ఏప్రిల్ 1892 నందు దండిగుంట (ఉదాలి) సూర్యనారాయణ శాస్త్రిగారును (చెన్ననగర స్థిత మిల్లర్ కలాకాలలోని సంస్కృతభాషా ద్వితీయాధ్యాపకులు) రామిచ్చిన యభిప్రాయములయందు నీ శబ్దరత్నావళినిఁ జక్కగాఁ బ్రశంసించిరి.

Presidency Collage Madras లో నాది సంస్కృతో పాధ్యాయులు శ్రీ తాతదేశిక తాతాచార్యులుగారు "తస్మాత్ దివిషద్భాషామేషా మనైవ పరిచిచీమాణాం, రత్నావళిరుభయతా లవ్యపచ్చేక్రియే తనిసతమితి మనుషుః" అను శ్లోకముతో ప్రశంసించిరి.

కాని యంతటి గ్రంథము వ్రాసియు గ్రంథకర్త "య్యదప్యత్ర బాంబోధోపయోగినో విజ్ఞేయాంశాః సర్వేఽపినాదర్శిషత" యని తన యనంతృప్తి నివేదింబుచ్చిరి. ఆ విషయములేవో దెలిసికొని దీని పునర్ముద్రణమునందుఁ జేర్చవలసియున్నది. "తమే నమామూంచాదం పఠతో గురుముఖాత్" అని చెప్పుట వలన దీనికి గురువు సహకారమావశ్యకమని సూచితము. అయినను ప్రకృతము దీనికి వ్రాయఁబడిన యాస్థానివాదము బాలరకు తోర్పుదనచ్చును.

ఈ శబ్దరత్నావళిని రచియించుటలో గ్రంథకర్త చేబట్టిన విశిష్టమగు శైలి ప్రశంసీపడగి యున్నది. మాఖ్యముగా నిది సజ్జిహాణ విచారమునకుఁ జెందినది. గ్రంథకర్త యుక్తముద్వాది గ్రంథకర్తల వలెగాక, సిద్ధాంత కౌముదిలోని యుపయోగకరములగు విషయములను సమగ్రముగాఁ జక్కగా వివరించుటకై శబ్దరత్నావళి యనుపేర, స్వతంత్రమార్గమున గ్రంథమును రచించి, యందు మూలముతో విషయముల యందు మాత్రమే కట్టుబడి తైలియందు స్వతంత్రతను వహించి సరళమార్గమునఁ జేపట్టెను. ఇదియే వారి విశిష్ట విధానము. ఈ విధానమే ప్రాచీనశాస్త్ర గ్రంథములను సజ్జిహాణాపమున సరళమార్గమున వెలికిఁ దెచ్చుటకు సాధనము. తొలుత నిట్టి సజ్జిహాణాపమున శాస్త్రగ్రంథములను రచించినచో వానికి వాస్తవికమున తగు పరిమితితో వివరణములను వ్రాసిన ప్రజల కవి. మిక్కిలి యందుబాటులో నుండుగలవు. నేడు భాషానువాదము లేని సంస్కృత గ్రంథముల ప్రచురణ కొంది పండితులుకు మాత్రమే యుపయోగకరము గాని తదితర ప్రజలకు దాని యుపయోగము చాల విరళము కాన ప్రతిసంస్కృత గ్రంథమునకు ననువాద మవసరము.

ఇక నింతటి ప్రశంసనీయమగు వ్యాకరణ గ్రంథమును రచించిన శ్రీ కృష్ణాచార్యులుగారి చరిత్రనుకొంతవరకు నిడు వాఁడవలసి యున్నది.

శ్రీకృష్ణాచార్యులుగారు 1583కి ప్రాంతమున జెన్మపురియందలి కైఫియత్ కళాశాలయందు కర్ణాటక భాషకుఁ బ్రధానోపాధ్యాయులుగ నుండిరి పీఠ మైసూరు రాష్ట్రమందలి "పరగి" యనఁబడు ప్రదేశమందలి గరణియను గ్రామము నకుఁ జెందినవారు. వీరి తండ్రిగారు తిమ్మజాచార్యులు. వీరు శ్రీ మదానందపీఠ భగవత్పాదుల శిష్యులు. ఈ తిమ్మజాచార్యులుగారు మైసూరు నందలి శ్రీమ ద్వైయాకరణ వ్యాసకృష్ణాచార్యుల సన్నిధియందు మహాభాష్యము నధ్యయనముఁ గావించిరి. వీరివద్దనే పీఠపుత్రులైన శబ్దరత్నావళి కర్త శ్రీ కృష్ణాచార్యులు గారు సిద్ధాంత కౌముద్వాది వ్యాకరణ గ్రంథముల నభ్యసించిరి. వారియజ్ఞాతము, జెన్మపురి వాస్తవ్యుల ప్రార్థనచేతను, శ్రీ వైయాకరణ కృష్ణాచార్యులవాడే గ్రంథ మును రచించిరి.

వారు సమ శబ్దరత్నావళిని. తెనుగు లిపియందు ముద్రించుటగూడ యొక గొప్పవిషయము. వారు కర్ణాటకులుగనుండి దీనిని కర్ణాటక లిపి

యందు ముద్రింపక దీనిని తెలుగు లిపియందు ముద్రించి తమ యుదారబుద్ధినిఁ బ్రకటింపిరి. ముఖ్యముగా నాంధ్రలోకమునకు గొప్ప యుపాయనము నొసంగిరి. నాడు దక్షిణ దేశమునందు సంస్కృత లిపికి ప్రచారము తక్కువగానుండుట వలన నీ శబ్దరత్నావళి సంస్కృత లిపియందు ముద్రింపఁ బడియుండదు. అది సంస్కృతమునందు ముద్రింపఁ బడియున్నచో, నీ గ్రంథమునకు యావద్భారత ప్రచారము తప్పక యుండి యుండెడిది. ఘనర్క్యద్రణమున దీని మూలాభాగమును, పరిత్యజింపఁబడిన సిద్ధాంతకౌముదీ ప్రకరణ నక్షిహములతో సంకలనముఁ గావించి సంస్కృత లిపియందు ముద్రించుట సముచితమని భావించును.

ఇట్టి మహాపయోగముతోఁ గూడిన శబ్దరత్నావళికి నాంధ్రానువాదముతో ముద్రణమావశ్యకమని, ఆంధ్రప్రదేశ్ సాహిత్య అకాదమికి, అధ్యక్షుల వారగు డాక్టర్ శ్రీ బెజవాడ గోపాలరెడ్డిగారికిని, కార్యక్షేత్రముగాలైన శ్రీయుతులు దేవులపల్లి రామానుజరావు B.A.B.L.గారికిని విన్నవించగా, వారును దయతో నా విన్నవము నాలకించి, యీ విషయమును సంస్కృతమునకు సంబంధించిన సలహా సంఘమునందుంచి యనుమతింపఁజేసి, ముద్రించి యావదాంధ్ర ప్రదేశ్ సంస్కృత ప్రజకు గొప్పకానుకను ప్రసాదించి నందఱు వారికిని, అకాదమికి సంబంధించిన సంస్కృత సంఘమునకును, కార్యనిర్వాహక సంఘమునకును హృదయపూర్వకములగు కృతజ్ఞతల నందఱేయిచ్చువాను. మఱియు నీగ్రంథ ముద్రణకాలమునందు, మూలానువాదముం యందలి దొసంగులను దిద్దుటతోఁ బాటు, దీని ప్రభువులను జాగ్రత్తగాచూచి స్థితిత్వములతో దీని ముద్రణకు తోడ్పడిన శ్రీయుతులు డాక్టర్ పుల్లెల శ్రీరామచంద్రాచార్యులు, M.A. Ph.D (Reader in Sanskrit, Osmania University) గారికిని కృతజ్ఞతల నాభివ్యక్తింతును. ఈ గ్రంథమందలి మూలాభాగమునగాని యన్య వివరణ మందుగాని యేవేని దొసంగులున్న పాఠకలోకము క్షమించి రయిదేసి తెలిపిన ఘనర్క్యద్రణమున వానిని సవరించుకొనఁ గలము.

ఇట్లు

బరజన విధేయుడు

శివారెడ్డి సుబ్బారామరాస్త్రి

Principal, Veda & Sanskrit College, Nellore

1-1-1978

CONTENTS

విషయానుక్రమణికా

విషయ:	పుటాంకము:	విషయ:	పుటాంకము:
1 మగ్గలమ్ ప్రతిష్ఠాదీకంచ.	1	29. అజన్తపులింగ సాధారణ	
2. సంజ్ఞాప్రకరణమ్	1	శబ్దా:	76
3. సన్నిప్రకరణమ్	11	30. అజన్తస్త్రీలింగసాధారణశబ్దా	80
4. సవర్ణదీర్ఘసన్ని:	13	31. అజన్త సపుంసకలింగ	
5. గుణసన్ని:	14	సాధారణ శబ్దా:	82
6. వృద్ధిసన్ని:	16	32. హలన్త పుంలింగ	
7. యణాదేశసన్ని:	21	సాధారణ శబ్దా:	84
8. యానాదేశవానాదేశసన్ని	22	33. హలన్త స్త్రీలింగ సాధారణ	
9. పూర్వరూపసన్ని:	24	శబ్దా:	88
10. పరరూపసన్ని:	25	34. హలన్త నపుంసకలింగ	
11. ప్రకృతిభావసన్ని:	29	సాధారణశబ్దా:	90
12. హల్సన్ని:- శ్చుత్వసన్ని:	33	35. సర్వనామసు పుంలింగశబ్దా:	93
13. ప్లుత్వసన్ని:	34	36. సర్వనామసు స్త్రీలింగశబ్దా:	99
14. జత్వసన్ని:	35	37. సర్వనామసు నపుంసక	
15. అనునాసక సన్ని:	36	లింగశబ్దా:	102
16. అనుస్వారసన్ని:	38	38. అజన్త పుంలింగ విశేషశబ్దా:	104
17. పరసవర్ణసన్ని:	39	39. అజన్త స్త్రీలింగ విశేషశబ్దా:	113
18. పూర్వసవర్ణసన్ని:	41	40. అజన్త నపుంసకలింగ	
19. చత్వసన్ని:	43	విశేషశబ్దా:	117
20. చర్త్యసన్ని:	43	41. హలన్తపుంలింగ విశేషశబ్దా:	122
21. సత్వసన్ని:	44	42. హలన్త స్త్రీలింగ విశేషశబ్దా:	136
22. తుగాగమసన్ని:	46	43. హలన్త నపుంసకలింగ	
23. ధుడాగమసన్ని:	48	విశేషశబ్దా:	138
24. జముడాగమసన్ని:	49	44. అవ్యయప్రకరణమ్	142
25. వినర్గసన్ని:	50	45. సమాసవృత్తి:	148
26. స్వాదిసన్ని:	59	46. అవ్యయభావసమాస:	152
27. సుబన్త ప్రకరణమ్.	68	47. తత్పురుష సమాస:	156
28. శబ్దానుక్రమణికా	71	48. కర్మధారయసమాస:	166

అక్షర వివరణము

సంజ్ఞా ప్రకరణము

పరమశివుడు నాట్యము ముగియు సమయమున పదునాలుగు పర్యాయములు తన ధక్కను మ్రోగింపగా “అ ఇ ఉ ణ్” మొదలు “హ ర్” వరకు నున్న పదునాలుగు సూత్రము లుద్భవించినవి. ఇవియే మహేశ్వర సూత్రములు. “అణ్” “అక్” మొదలగు పేర్లను కల్పించుకొనుటయే యీ సూత్రములకు ప్రయోజనము.

1. మూలమ్ : ఉపదేశః* అన్యభూతా హల్వర్ణాః ఇత్సంజ్ఞాకా స్ఫుటాః, తేషాం లోపశ్చ ఇత్యుక్తత్యేన ఏతచ్ఛత్రుర్దశ సూత్రాన్యవర్ణాః ణ్, క ప్రభృతయః ఇత్సంజ్ఞాకాస్సన్తః అచాది సంజ్ఞాసు న గృహ్యన్తే.

అనువాదము : ‘అ ఇ ఉ ణ్’ మొదలు ‘హ ర్’ వరకు గల సూత్రములకు ఉపదేశములని పేరు. ఈ యుపదేశము లనబడు “అ ఇ ఉ ణ్ - ఋ ౩ క్” మున్నగు సూత్రములకు చివరనున్న ‘ణ్’ ‘క్’ మున్నగు హల్లులు ‘ఇత్తు’ లనబడును. ఆ ఇత్తు లనబడు అక్షరములు లోపముఁ జెందును. ‘అణ్’ అనగా అ ఇ ఉ అక్షరములకు మాత్రమే పేరు. ‘ణ్’ కు పేరు గాదు. ‘అక్’ అనగా అ ఇ ఉ ఋ ౩ అక్షరములకు మాత్రమే పేరు. ‘క్’ కు పేరు గాదు. కావున నీ పదు నాలుగు సూత్రముల చివరి అక్షరములు ఇత్సంజ్ఞా కలిగియుండునేగాని, అణ్ అక్కు మొదలగు పేర్లలో గ్రహింపబడవు.

2. మూలమ్ : ఇత్సంజ్ఞాకైః అణ్నాన్త్రాద్యన్యవర్ణైః (ఇకారాదిభిః) సహితో వర్ణః (అకారాదిః) మధ్యగానామ్ (ఇ ఉ ఇత్యాదీనామ్) స్వస్య చ (అకారస్య) సంజ్ఞా (ప్రత్యాహారః) స్యాత్. యథా - (౧) అణ్ - ఇతి అ ఇ ఉ వర్ణానాం సంజ్ఞా; (౨) అక్ - ఇతి అ ఇ ఉ ఋ ౩ వర్ణానాం

* మూలమ్ :- ధాతుసూత్రగణోచాది వాక్య లిక్తాను శాసనమ్

అగమప్రత్యయాలైవదేశా ఉపదేశాః ప్రకీర్తితాః.

అనువాదము :- భూప్రభృతి ధాతువులు, మాత్రములు, గణములు, ఉచారులు, వాక్యము, లిక్తానుశాసనము, అగమము, ప్రత్యయము, ఆదేశము, ఉపదేశములనఁ బడును.

సంజ్ఞా; ఏవమ్ ఇక్ - ఇ ఉ ఋ ౧, ఊ - ఉ ఋ ౧, (8) ఏజ్ - ఏ ఓ;
 (౫) అచ్ - అ ఇ ఉ ఋ ౧ ఏ ఓ ఐ ఔ; ఇత్తమేవ ఇచ్, ఐచ్;
 (౬) అద్; (౭) అణ్; ఇణ్; యణ్; (౮) ఆమ్, యమ్, ఇమ్, జమ్;
 (౯) యణ్; (౧౦) ఝష్, భష్, (౧౧) అశ్, హశ్, వశ్, ఝశ్, జశ్, బశ్;
 (౧౨) ఛన్; (౧౩) యయ్, మయ్, ఝయ్, ఞయ్, చయ్; (౧౪) యర్, ఝర్, వర్, ఞర్, చర్, శర్ (౧౫) ఆల్, హల్, వల్, రల్, ఝల్, శల్; ఏతే
 చతుశ్చత్వారింశదేవ ప్రత్యాహారా వ్యవహితౌ ఐతి బోధ్యమ్. హయవరడి
 త్యాదిషు హకార ప్రభృతిషు శ్రూయమాణః అకారః కేవల ముచ్చారణార్థః.

అనువాదము:- ఇత్తులను పేరుగల 'అ ఇ ఉ ణ్' ఇత్యాది సూత్రముల
 చివరి యక్షరములైన "ణ్" మున్నగు వానితోఁ గూడిన 'అ' మున్నగునవి
 మధ్యనున్న 'ఇ-ఉ'మున్నగు అక్షరములకు, తనకును అనగా అకారము మున్నగు
 వానికిని సంజ్ఞయగును. అట్లు ఇత్తుతో మొదటి యక్షరమును కల్పిన నవి
 ప్రత్యాహారము లని పిలువబడును. ఎట్లన—ణ్ అను నిత్తుతో కలుపఁబడిన
 'అ' అణ్ అగును. ఈ 'అణ్' అ-ఇ-ఉ అక్షరములను గ్రహింపుకొనుచున్నది
 గాన నిది 'అణ్' ప్రత్యాహారమనఁబడును. ప్రత్యాహారమనగా సంగ్రహించునది.
 ఇట్లే (౧) 'అక్' అనునది, అ ఇ ఉ ఋ ౧ అక్షరములను సంగ్రహించుకొని
 యా యక్షరములకు పేరగుచున్నది. ఇట్లే 'ఇక్' అనునది ఇ ఉ ఋ ౧
 అక్షరములను గ్రహించుకొని యా యక్షరములకు పేరగుచున్నది. ఇట్లే (౩)
 'ఏజ్' అనునది ఏ-ఓ అక్షరములను గ్రహించుకొని యా యక్షరములకు
 పేరగుచున్నది. అట్లే (౪) 'అచ్' అనునది అ-ఇ-ఉ-ఋ-౧-ఏ-ఓ-ఐ-ఔ
 అక్షరములను గ్రహించుకొని యా యక్షరములకు పేరగుచున్నది. ఇట్లే (౫)
 అద్, (౬) అణ్, ఇణ్, యణ్, (౭) ఆమ్, యమ్, ఇమ్, జమ్, (౮) యణ్
 (౯) ఝష్, భష్, (౧౦) అశ్, హశ్, వశ్. ఝశ్, జశ్, బశ్, (౧౧) ఛన్
 (౧౨) యయ్, మయ్, ఝయ్, ఞయ్, చయ్ (౧౩) యర్, ఝర్, వర్,
 ఞర్, చర్, శర్ (౧౪) ఆల్, హల్, వల్, రల్, ఝల్, శల్ అని ఈ నలు
 బది నాలుగే ప్రత్యాహారములనఁబడును. వెనుకటి పదునాల్గు సూత్రములలో
 (౫) వ సూత్రమైన "హయవరద్" మొదలు కడపటి సూత్రమైన "హల్"
 వరకును గలవానితో హ, య, వ, ర, ల, ఙ, మ, గ, ఙ, న, ఇత్యాద్యక్షరములలో
 వినబడుచున్న (హ + అ = హ; య + అ = య; వ + అ = వ) ఇత్యాదిగ వినఁ

బదుచునున్న) అక్షరములు ఉచ్చారణము కొఱకే యున్నవి. కాని వానికి ప్రత్యాహారముల యందు గ్రహణము లేదు. అవి లేనిచో మనము హ్, య్, వ్, ర్, ఇత్యాది పౌల్లక్షరములను పలుకవలయునుగదా: అట్లు పౌల్లు అక్షరములను పలుకుట కష్టము గాన, వానిఁ బలుకుటకై వానిమీద “అ” చేర్చబడినది.

వి.మూలమ్ : — “ఏకమాత్రో భవేద్ద్రస్యః, ద్విమాత్రో దీర్ఘఉచ్యతే
త్రిమాత్రస్తుప్లతో జ్ఞేయః, వ్యంజన స్వర్గమాత్రకమ్”.

ఇత్యుక్తత్యేన అ ఇ ఉ ఋ ఏతే హ్రస్వ దీర్ఘప్లుతానాం బోధకాస్యః. ౧ - అయం హ్రస్వప్లుతయోర్బోధకః. ఏచః దీర్ఘప్లుతయోర్బోధకః. హ్-య్ ఇత్యాదయః హరిః (వ్యంజనాని) ఆర్థమూత్రాకాలికాః.

అనువాదము:- ‘అ’ అను నక్షరము “అ” యను హ్రస్వమునకును, “అ” యనెడి దీర్ఘమునకును “ఆ” యనెడి ప్లుతమునకును గ్రాహకము. అట్లే ఇ-ఉ-ఋ అను అక్షరములును తమ తమ హ్రస్వ దీర్ఘ ప్లుతములకు గ్రాహకములు. ‘౧’ అను నక్షరము తన హ్రస్వమునకు ప్లుతమునకు గ్రాహకము. దీర్ఘములేదుగాన దానికి గ్రాహకముగాదు. ‘ఏచ్’ లు అనగా-ఏ-ఓ-ఐ-ఔ అక్షరములు తమ దీర్ఘ ప్లుతములకు మాత్రమే గ్రాహకములు. వానికి హ్రస్వము లేదు గ్రాన హ్రస్వమునకు గ్రాహకములుగావు. గ్రాహకములనుటలో నర్థమేమనగా-పైన జెప్పిన అ-ఇ-ఉ-ఋ-౧-ఏ-ఓ-ఐ-ఔ అను నక్షరములలో అ-ఇ-ఉ-ఋ అనునవి హ్రస్వములుగా వినబడుచున్నను, తమకున్న దీర్ఘ-ప్లుతములను గూడ నవియే సూచించును. అట్లే “౧” తాను హ్రస్వముగ వినబడినను, తనకున్న ప్లుతమును తానే సూచించును. అట్లే ఏ, ఓ, ఐ, ఔలు దీర్ఘములుగా వినబడినను తమకున్న ప్లుతములను గూడ సూచించును.

ఒక్క మాత్రాకాలము అనగా - ‘అ’ యని యుచ్చరించునంతటి కాలము గల్గినందున హ్రస్వమనియు, “అ” యని యుచ్చరించునంతటి రెండు మాత్రాకాలములు (అ+అ) కల్గియుండుటవలన దీర్ఘమనియు, మూడు మాత్రాకాలములు గల్గినందువలన ఆః (అ+అ+అ) అనునది ప్లుతమనియు నెఱుంగవలయును. హ్, య్, వ్, మున్నగు పౌల్లులైన హల్లులు ఆర్థ మాత్రలనఁబడును.

మూలమ్:- అనుస్వారః(०) విసర్గః(१) జిహ్వమూలీయః(२) ఉప
 ధ్మానీయః(३) ద్విమాత్రకాస్సన్తః(గురుసంజ్ఞకాః)అచి హలి చ సామాన్యతో
 గృహ్యంతే. హ్రస్వాస్పర్శ్యేఽపి (అ ఇ క కి ఇత్యాదయః) లఘుసంజ్ఞకాః.
 సంయోగపరకాస్తే గురుసంజ్ఞకాః. (కృష్ణచ్చత్రమ్). దీర్ఘాస్తు(అ ఈ కా కి
 ఆద్యాః) గురుసంజ్ఞకాః; పుతా అపి గురవపవేతి బోధ్యమ్.

అనువాదము:- (०) అను అనుస్వారము(१) అను విసర్గము (२)అని
 “క” కుముందున్న జిహ్వమూలీయము. (३) అని “వ” అను వర్ణమునకు
 ముందున్న ఉపధ్మానీయము రెండుమాత్రల కాలముగలవై గురువులనబడును.
 ఈ(१) విసర్గ(२) అనుజిహ్వమూలీయము (३)అను ఉపధ్మానీయము అచ్చు
 లుగను హల్లులుగను గ్రహింపబడును. అ ఇ క కి మున్నగు హ్రస్వములన్నియు
 లఘువులనబడును. వీనికి సంయోగాక్షరములు అనగా-అచ్చులు వ్యవధానము
 లుగాలేని జడ్డలు “ష్ట” “చ్” ఇత్యాదులు పరములైనప్పుడు గురువులగును.
 “కృష్ణచ్చత్రమ్” అనునెడ “కృ” యందలి “ఋ” అను నచ్చునకు “ష్ట” అను
 సంయోగాక్షరము పరమైనందువలన “ఋ” అనగా వట్టుసుడి గురువగును.
 అట్లే “ష్ట” (ష్ట + అ) లోని అకారమునకు ‘చ్చత్రమ్’లోని మొదటి ‘చ్’
 అను సంయోగాక్షరము పరమైనందువలన నా ‘అ’ కారము గురువగుచున్నది.
 దీర్ఘములైన అ-ఈ-కా-కి మున్నగు నక్షరములు గురువులనబడును.
 అట్లే పుతములు (అ + అ + అ = ఆ) (ఇ + ఇ + ఇ = ఈ) ఇత్యాది
 మూడుమాత్రాకాలములు గలవియు గురువులగును.

***మూలమ్:-** జిహ్వమూలీయః = క, - ఖాఖ్యామ్ ప్రాగర్థచన్ద్రాకార
 ద్వయవద్విద్యమాన విసర్గః. ప్రాతఃకాలః, కఃఖనతి త్యాదౌబోధ్యః.

ఉపధ్మానీయః = ప, ఖాఖ్యామ్ ప్రాగర్థచన్ద్రాకారద్వయవత్ విద్యమాన
 విసర్గః. యథా-కఃపతతి, తరుఃఫలతి త్యాదౌజ్ఞేయః.

అనువాదము : జిహ్వమూలీయము = క-ఖ లకు పూర్వము అర్థచంద్రా
 కారమువలె నుండెడి విసర్గ. “ప్రాతఃకాలః”, “కఃఖనతి” అనునప్పుడు “క”కు
 “ఖ”కు ముందున్న యర్థచంద్రాకారపు (१) విసర్గ జిహ్వమూలీయము.

ఉపధ్మానీయము : ప, ఫలకు పూర్వము అర్థచంద్రాకారమువలె నుండెడి
 విసర్గ. “కఃపతతి” “తరుఃఫలతి” అనునెడ “ప”కును “ఫ”కును ముందున్న (१)
 అర్థచంద్రాకారపు విసర్గలు ఉపధ్మానీయములనబడును.

4. మూలమ్: ముఖసహితనాసికయా ఊర్చార్యమాణావర్తాః అనునాసిక సర్జ్జా స్వ్యుః. తత్ర ఆచః ఉదాతానుదాత స్వరితభేదేన త్రివిధాః. తేచ వేదే ద్రష్టవ్యాః.

అనువాదము:- నోటితోఁగూడిన నాసికతో నుచ్చరింపబడు నక్షరములు అనునాసిక లనబడును. “జ-ఞ-ణ-న-మ” యనునవి పైవిధముగా నుచ్చరింపఁ బడుటవలన ననునాసికములు. అట్లే అనుస్వారమైన (ం) గూడ ననునాసికము. అచ్చులు ఉదాత్తములు, అనుదాత్తములు, స్వరితములను భేదములచే మూడు తెఱంగులు. అవి వేదమునందుఁజూడ దగినవి.

5. మూలమ్ :- సమాన స్థానప్రయత్నా † వర్తాః పరస్పరం సవర్త సర్జ్జకాః. తేన ఆకారస్య ఆకారః, ఆకారస్య ఆకారశ్చ అనులోమ విలో మాభ్యాం సర్వశ ఇత్యర్థః. ఏవమేవ ఇకారాదిషు విశేషతః ఋ ౧ వర్తయోశ్చ మిథః సవర్త సర్జ్జా బోధ్యా.

† మూలము: సవర్త్యవయోగి ప్రయత్నః ద్విధా - ఆభ్యంతరో బాహ్య శ్చేతి. తత్రాభ్యంతరః చతుర్థా - స్పృష్టః, ఈషత్స్పృష్టః, వివృతః, సంవృత శ్చేతి. స్పృష్టప్రయత్నః స్పర్శానామ్. ఈషత్స్పృష్టః అస్తస్థానామ్. వివృతః వ్యరణానామ్. ఈష్మణాశ్చ, హ్రస్వాకారప్రయోగే సంవృత ఇతి. బాహ్య ప్రయత్నస్త్రైకాదశధా-వివారః, సంవారః, శ్వాసో, నాదో, ఘోషోఽఘోషోఽల్పప్రాణో, మహాప్రాణ, ఉదాత్తోఽనుదాత్త స్వరి తశ్చేతి. అయం ప్రాయశస్స వర్త సర్జ్జాయా మనుషయక్తో ప్యాన్తరతమ్యి పరీక్షాయా ముపయోగ్యత ఇతి చక్షుహీతః.

అనువాదము: సవర్త త్వమున కుపయోగపడు ప్రయత్నము తొలుత ‘ఆభ్యంతరము’ ‘బాహ్యము’ అని రెండు విధములు. అందు ఆభ్యంతరము నలు తెఱంగులు. స్పృష్టము, ఈషత్ స్పృష్టము, వివృతము, సంవృతము అని. స్పృష్ట ప్రయత్నము స్పర్శము లనఁబడు నక్షరములకును, అనగా ‘క’ మొదలు ‘మ’ వరకు నుండు నక్షరములకును, ఈషత్ స్పృష్టము అంతస్థము లనఁబడు నక్షరముల కును అనగా “య-వ-ర-ల” కును, వివృతము అచ్చులకును, ఈష్మణలనఁబడు నక్షరములకును అనగా “శ-ష-స-హ” లకును వగును. హ్రస్వమైన అకారమును ప్రయోగించునపుడు సంవృత ప్రయత్నము.

బాహ్యప్రయత్నము పదునొకండు తెఱంగులు. ఎట్లనగా-వివారము, సంవారము, శ్వాసము, నాదము, ఘోషము, అఘోషము, అల్పప్రాణము, మహాప్రాణము, ఉదాత్తము, అనుదాత్తము, స్వరితము అని. ఈ బాహ్యప్రయత్నము సవర్త సంజ్ఞకుపయుక్తము కాకపోయినను ‘స్థానేఽంతరతమః’ అను

అనువాదము:- నమానములైన స్థానములు, నమానములైన ప్రయత్నములుగల యక్షరము లొండొంటికి సవర్ణములనబడును కాన 'అ' కారమునకు 'ఆ' కారము, 'ఆ' కారమునకు 'అ' కారము సవర్ణములు. అందు ఆకారమునకు ఆ కారము అనులోమముగాను, ఆ కారమునకు అ కారము విలోమముగాను సవర్ణములు. ఇట్లే ఇ కారమునకు ఈ కారము, ఈ కారమునకు ఇ కారము సవర్ణములు. ఉకారాదులకు నిట్లేయెఱుంగునది. "ఋ ౨" వర్ణము లొండొంటికి సవర్ణములు.

6 మూలమ్:- అత్ (హ్రస్వాకారః) ఏ, ఓ ఏతేగుణ సజ్జ్ఞాకాః. ఆత్ (దీర్ఘాకారః), ఐ, ఔ ఏతేవృద్ధి సజ్జ్ఞాకాః. తత్ర ఋకార, ౨కారస్థానికో గుణః ఆర్, అర్ ఇతి వృద్ధిస్తు ఆర్, ఆర్. ఇతిచబోధ్యః.

అనువాదము:- 'అత్' అనగా-కేవలము హ్రస్వమైన ఆకారము, ఏ, ఓ అనునవియు గుణములనబడును.

'ఆత్' అనగా కేవలము దీర్ఘమైన ఆకారము, ఐ, ఔ అనునవియు వృద్ధులనబడును. అందు ఋకార, ౨కార స్థానములయందు నాదేశముగా వచ్చెడి గుణము 'ఆర్' 'అర్' అనియు, ఆ స్థానములయందే యాదేశములుగా వచ్చెడి వృద్ధి 'ఆర్' 'అర్' అనియు తెలియదగును. అనగా-'ఋ' కారమునకు వచ్చెడి గుణము 'ఆర్' అనియు '౨' కారమునకు వచ్చెడి గుణము 'అర్' అనియు, అట్లే 'ఋ' కారమునకు వచ్చెడి వృద్ధి 'ఆర్' అనియు '౨' కారమునకు వచ్చెడి వృద్ధి 'అర్' అనియు తెలియనగును.

7. మూలమ్:- వర్ణానా మవిలమ్యేనోచ్చారణం సంహితా సజ్జ్ఞం స్యాత్. స్వరైరవ్యవహితాః హరిః సంయోగసజ్జ్ఞాస్సున్యః.

అనువాదము:- అక్షరములను నిలుపక పలుకుట సంహిత యనబడును. అచ్చులతో మధ్య వ్యవధానము బొందని హల్లులు అనగా జుద్ధలు సంయోగములనబడును.

మూత్రముచే చెప్పబడు నాంతరతమ్య పరిక్షయందు పయోగ పడగలదని యిటఁ జెప్పబడినది.

8. మూలమ్:- సుబంతం తిజన్త్య పదసంక్షిప్తంస్యాత్. సుప్, తిజ్ ప్రత్యాహారౌతూత్తరత్రవశ్యేతే.

అనువాదము:- సుప్సలనెడి యిటువదియొక్క సంస్కృత విభక్తులలో నేయొక్క విభక్తి నైనను చివరఁగల్గిన శబ్దములు “రామః” “రామేజ్” ఇత్యాదులును, తిజ్జలనెడి సంస్కృత పురుష ప్రత్యయములైన పదునెనిమిదింటిలో నేయొక్క పురుషప్రత్యయమును చివర గల్గిన శబ్దములు “భవతి” “గచ్ఛతి” ఇత్యాది క్రియావాచకములగు శబ్దములును పదములనఁబడును. వీనికి గూడ ప్రత్యాహార వ్యవహారము అనగా “సు” ప్రత్యయము మొదలు “సున్” లోని “ప”నుకలుపుకొని “సుప్” లను వ్యవహారము, వానిని చివరఁగల్గినందువలన సుబంతములనెడి వ్యవహారము. అట్లే “తిప్” ప్రత్యయము మొదలు “మహిజ్” అను ప్రత్యయములోని “జ” ను కలుపుకొని “తిజ్” లను వ్యవహారము, వానిని చివర గల్గినందువలన తిజంతములనెడి వ్యవహారము మున్నుండు విచారింపఁబడును.

9. మూలమ్:- క్రియాయోగే సతి ప్రాదయః ఉపసర్గ సజ్జకాః, గతి సజ్జకాశ్చన్యః. తేషు పింకతిః-ప్ర, పరా, అప, సమ్, అను, అవ, నిన్, దున్, (నిర్, దుర్,) వి, ఆజ్, ని, ఆది, అపి, అతి, సు, ఉత్, అభి, ప్రతి, పరి, ఉపశితి. ఏతేషా మర్థాః ప్రయోగాశ్చ అన్యత్ర మయా సప్రపక్షచం ప్రదర్శితాః.

అనువాదము:- క్రియలతో సంబంధమున్నప్పుడు ప్రాదులు ఉపసర్గలనఁబడును. అట్లే గతి సజ్జక లనఁబడును. ఆ ప్రాదులు ఇటువది. అవి యేవనగా-ప్ర-పరా-అప-సమ్-అను-అవ-నిన్-దున్ (నిర్-దుర్) వి-ఆజ్-ని-అధి-అపి-అతి-సు-ఉత్-అభి-ప్రతి-పరి-ఉపశితి. వీనికి అర్థములు ప్రయోగములు మఱియొకచోట వివరముతో నాచేజూపఁ బడినవి.

10. మూలమ్ :- అద్రవ్యార్థాః ప్రాదయః, చాదయశ్చ (చ-వా-హ-అహో-భో ఇత్యాదయః) నిపాతసంక్షిప్తాస్యన్యః. చాదిరాకృతిగణాః.

అనువాదము:- ద్రవ్యమును బోధింపకయున్న ప్రాదులు చాదులు నిపాతములనఁబడును. ప్రాదులు పైనఁజెప్పఁబడినవి. చాదులు అనగా-చ-వా-హ-అహో-భో ఇత్యాదులు. చాదులను ఆకృతితో నూహించుకొనవలయును.

మూలమ్ :- అథ వర్ణానాం స్థానాది వివరణమ్:- అ, ఆ, ఇ, ఈ, ఓ, ఊ, ఋ, ౠ, ఌ, ౡ, ఏ, ఐ, ఓ, ఔ, అమ్ (ం), అః, ఏతే అచ:- స్వరాః.

క ఖ గ మ జ	=	క వర్గః
చ ఛ జ ఝ ఞ	=	చ వర్గః
ట ఠ డ ఢ ణ	=	ట వర్గః
త థ ద ధ న	=	త వర్గః
ప ఫ బ భ మ	=	ప వర్గః

ఏతే పంచవింశతి స్వరాః. య-ర-ల-వ- ఏతే ఆస్తస్థాః. శ వ స హ- ఏతే ఊష్మాణః. 'శ'కారస్తు భిన్నో న-కిన్తుంకార ఏవ. షకారః కషయో ర్యోగేన, జ్ఞకారః జ్ఞోర్యోగేన, భవతీతి జ్ఞేయమ్.

అ, కవర్గ, విసర్గ, మకారాణాం కజ్ఞః.

ఇ, చ వర్గ, య, శానాం తాలు.

ఋ, ట వర్గ, ర, షాణాం మూర్ధా,

ౠ త వర్గ, ల, సానాం దంతాః.

ఊ, ప వర్గో, పథ్యానీయానామోష్ఠా.

ఇ, మ, జ, ణ, నానాం, నాసికాచ.

ఏకారైకారయోః కజ్ఞతాలు.

ఓకారౌకారయోః కజ్ఞోష్ఠమ్.

వకారస్య దంతోష్ఠమ్.

అనుస్వారస్య నాసికా.

జిహ్వమూలీయస్య జిహ్వమూలమ్.

ఇతి స్థానాని

ఇతి సజ్జ్ఞా ప్రకరణమ్.

అనువాదము :- ఇత వర్ణములకు స్థానము మున్నగు వాని వివరణము :-

అ-ఆ-ఇ-ఈ-ఓ-ఊ-ఋ-ౠ-ఏ-ఐ-ఓ-ఔ- అమ్ (ం)-

అః అను నీ యచ్చులు స్వరము లనఁబడును.

క-ఖ-గ-ఘ-ఙ.	=	క వర్గము.
చ-ఛ-జ-ఝ-ఞ	=	చ వర్గము.
ట-ఠ-డ-ఢ-ణ	=	ట వర్గము.
త-థ-ద-ధ-న	=	త వర్గము.
ప-ఫ-బ-భ-మ	=	ప వర్గము.

ఈ యెదు వర్గములలోని యెదు వర్ణములు స్పర్శము లనుబడును.

య-ర-ల-వ-లు అంతఃస్థలములనుబడును.

శ-ష-స-హ లు ఊష్మలనుబడును.

‘శ’ కారము జేటువర్ణము కాదు. అది లకారమే.

‘ష’ కారము ‘క’ వర్ణముతో ‘ష’ వర్ణము కలియుటవలనను, ‘జ’ కారము ‘జ’ వర్ణముతో ‘జ’ వర్ణము కలియుటవలనను నేర్పడును.

‘అ’ వర్ణమునకు, క వర్ణకు, విసర్గము, ‘హ’ కారమునకు కంతము ఉత్పత్తిస్థానము.

‘ఇ’ వర్ణమునకు, చ వర్ణకు, ‘య’ కారమునకు, ‘శ’ కారమునకు దవుడలు ఉత్పత్తిస్థానము.

‘ఋ’ కారమునకు, టవర్ణకు, ‘ర’ వర్ణమునకు ‘ష’ కారమునకు శిరస్సు ఉత్పత్తిస్థానము.

‘ౠ’ కారమునకు, తవర్ణకు, ‘ల’ కారమునకు ‘స’ కారమునకు దంతములు ఉత్పత్తిస్థానము.

‘ఉ’ కారమునకు, ప వర్ణకు, (ఃప) ఉపధ్మానీయమునకు పెదవిలు, ఉత్పత్తిస్థానము.

ఇ-మ-జ-ణ-న లకు నాసికయు ఉత్పత్తిస్థానము.

ఏ-ఐలకు కంతము, దవుడలు ఉత్పత్తిస్థానము.

ఓ-ఔలకు కంతము, పెదవులు ఉత్పత్తిస్థానము.

వకారమునకు దంతములు, పెదవులు ఉత్పత్తిస్థానము.

(గక) జిహ్వములీయమునకు నాలుక మొదలు ఉత్పత్తిస్థానము.

ఇట్లు వర్ణోత్పత్తిస్థానములు నిరూపింపబడినవి.

ఇట్లు సంజ్ఞా ప్రకరణము సమాప్తము

అథ సన్ని ప్రకరణమ్.

* మూలమ్:- వర్ణానాం పదానాం వా సమాయోగః * లోపాగమా దేశాది వర్ణవికారో వా సన్నిరిత్యుచ్యతే. స చ సంహితా విషయే బోధ్యః సంహితా తు క్వచిన్నిత్యా క్వచిద్వివక్షాయతా. తథా చోక్తమ్.

శ్లో॥ “సంహితైకపదే నిత్యా నిత్యాధాతుపసర్గయోః,

నిత్యాసమాసే; వాక్యేతు సావివక్షా మపేక్షతే”.

ఇతి. స సన్నిః సామాన్యతః అచ్చన్నిః (స్వరసన్నిః) ప్రకృతిభావసన్నిః, హల్సన్నిః, (వృజ్ఞానసన్నిః) వినర్గసన్నిః, స్వాదిసన్ని శ్చేతి పఞ్చదా. తత్రాచ్చస్థాః సవణః దీఘః, గుణ, వృద్ధి, యజాదేశ, వానాదేశ, పూర్వరూప, పరరూపా, వజాదేశ భేదాన్నవధా.

అనువాదము :

వర్ణములుగాని, పదములుగాని కలియుట సంధి యనబడును. లేదా- లోపము, ఆగమము, ఆదేశము మున్నగు వానివలనఁగల్గు వికారము సంధియనఁ బడును. ఆ సంధి, సంధి నొందెడు రెండు వర్ణములకు గాని పదములకుగాని సంహిత అనగా సామీప్యమున్నప్పుడే వచ్చును. అదెట్లునగా- ఈ సంహిత ఒక్క పదమునందు నిత్యము. అట్లే ధాతుపసర్గలకు నిత్యము. సమాసము నందును నిత్యము. వాక్యమునందు వక్తయొక్క వివక్ష ననుసరించి యుండును.

ఏకపదమునకు ఉదా॥ రామ + ఇన అను ప్రకృతి ప్రత్యయములు కలిసి రామేన = రామేణ యని పదమగును. కాన ఇచ్చట సంహిత యనగా సంధినిత్యముగా జెప్పవలయును. అనగా- రామేణ యని గుణసంధి చేసి ప్రయోగింప వలయును. అట్లు సంధిచేయక రామ + ఇన అని ప్రయోగింపరాదు

* మూలమ్:- లోపః-వర్ణానా మదర్శనమ్. అగమః=(మిశ్రవత్) వశ్చాత్పురతో వా వర్ణాయతి. ఆదేశః (శత్రువత్) స్థితస్య వర్ణస్థానే ఏవ అన్య వర్ణాగమః.

అనువాదము:- లోపమనగా-వర్ణములు కానరాక పోవుట. అనగా విన బడక పోవుట. అగమమనగా మిశ్రునివలె ముందో, వెనుకవో వర్ణము వచ్చి యుండుట. ఆదేశమనగా శత్రువువలె వర్ణముయొక్క స్థానము నందే మఱియొక వర్ణము వచ్చుట.

ఉపసర్గ ధాతువులకు ఉదాహరణము:-

ప్ర + ఏధతే అనుచోట ప్ర-ఉపసర్గకు ఏధతే అను ధాతువునకు సంధి నిత్యముగఁజేసి 'ప్రేధతే' యని ప్రయోగింపవలయును. కాని విసంధిగాఁ బ్రయోగింపరాదు.

సమాసమునకు ఉదా:-

మధు + అరి అను సమాసమునందు యణాదేశసంధిని నిత్యముగాఁజేసి "మధ్వరిః" అని ప్రయోగింపవలయును. కాని మధు + అరిః అని విసంధిగాఁ బ్రయోగింపరాదు.

వాక్యమునకు ఉదా:-

రామస్య + అనుజః ఇది వాక్యము. ఇచ్చట 'రామస్యానుజః' అని సవర్ణ దీర్ఘసంధిఁ జేయవచ్చును. లేదా చేయకయే రామస్య అనుజః అని విసంధిగా నైనను ప్రయోగింప వచ్చును. ఇది వక్తయొక్క కోరిక ననుసరించి యుండును గాన వాక్యమునందు సంధి నిత్యముకాదు. అనగా తప్పక చేయవలయునను నియమము లేదు.

ఆ సంధి సామాన్యముగ నైదు తెలుగులు. అవేవనగా:-

1. అచ్చంధి (స్వరసంధి)
2. ప్రకృతిభావసంధి.
3. హల్సంధి (వ్యంజన సంధి)
4. విసర్గ సంధి
5. స్వాది సంధి అని.

వానిలో అచ్చసంధి తొమ్మిది తెలుగులు. అవేవనగా:-

1. సవర్ణదీర్ఘ సంధి.
2. గుణ సంధి.
3. వృద్ధి సంధి.
4. యణాదేశ సంధి.
5. వాస్తాదేశ సంధి.
6. యాస్తాదేశ సంధి.

7. పూర్వరూప సంధి.
8. పరరూప సంధి.
9. అవజాదేశ సంధి-అని.

మూలమ్ :-

1—సవర్ణదీర్ఘసంధి:- అకః సవర్ణే అకి పరే దీర్ఘ ఏకాదేశః (పూర్వ పరయోః స్థానే) స్యాత్. యథా-దైత్య+అరిః=దైత్యారిః; రమా+అశ్రయః=రమాశ్రయః; రామ+అదిః - రామాదిః; పితా+అత్ర=పితాత్ర; అత్తి+ఇదమ్=అత్తీదమ్; లక్ష్మీ+ఈశః=లక్ష్మీశః; మతి+ఈడ్యః=మతీడ్యః; గౌరీ+ఇయమ్=గౌరీయమ్; వధూ+ఊరూ=వధూరూ; చారు+ఊహః=చారుహః; చమూ+ఉదరిః=చమూదిరిః; హోతృ+ఋకారః=హోతృకారః; బ్రాతృ+కారః=బ్రాతృకారః; ఋకార-కారయో స్సావర్ణ్యాత్ దీర్ఘః. కారస్య ఋకారః. అన్యా న్యుదాహరణాని ప్రయోగా భావాన్మోదాహృతాని. ఏవమగ్రేపి.

అనువాదము :

1. సవర్ణదీర్ఘసంధి :— అక్ ప్రత్యాహరములోని వర్ణములకు అనగా అ-ఇ-ఉ-ఋ-ౌ వర్ణములకు సవర్ణములైన యా 'అక్' వర్ణములు పరమైనచో పూర్వవర్ణమునకును పరమైన వర్ణమునకును కలిపి సవర్ణమైన దీర్ఘాక్షర మొక్కటియే యాదేశమగును.

ఎట్లనగా—దైత్య + అరిః అనునెడ త్య(త్వీ + అ)పైన అకారమునకు, 'అరిః' అని సవర్ణమైన అకారము పరమైనదిగాన ఈరెండు అకారములకు సవర్ణమైన దీర్ఘాక్షరము "అ" ఆదేశమైనందువలన "దైత్యారిః" అను రూపము సిద్ధించు చున్నది.

ఇట్లే— రమా + అశ్రయః అనునెడ సంధిలో పూర్వమండలి మకారముపైని(మ్ + అ = మా)'అ'కు అశ్రయః అని సవర్ణమైన 'అ' పరమైనందువలన రెండింటిని కలిపి దీర్ఘాక్షరము 'అ' ఆదేశమైనది కాన 'రమాశ్రయః' అని సవర్ణదీర్ఘసంధి రూపము సిద్ధించినది.

ఇట్లే- రామ + అదిః అనునెడ (రామ్ + అ) + అదిః యనియు, పితా + అత్ర అనునెడ (పిత్ + అ) + అత్ర యనియు,

అత్తి + ఇదమ్ అనునెడ (అత్ + ఇ) + ఇదమ్ అనియు,
 లక్ష్మి + ఈశః అనునెడ (లక్ష్మి + ఈ) + ఈశః అనియు,
 మతిః + ఈద్యః అనునెడ (మత్ + ఇ) + ఈద్యః అనియు,
 గౌరీ + ఇయమ్ అనునెడ (గౌర్ + ఈ) + ఇయమ్ అనియు,
 గురు + ఉదయః అనునెడ (గుర్ + ఉ) + ఉదయః అనియు,
 వధూ + ఊరూ అనునెడ (వధ్ + ఊ) + ఊరూ అనియు,
 చారు + ఊహః అనునెడ (చార్ + ఉ) + ఊహః అనియు;
 చమూ + ఉదధిః అనునెడ (చమ్ + ఊ) + ఉదధిః అనియు,
 హోతృ + ఋకారః అనునెడ (హోత్ + ఋ) + ఋకారః అనియు,

భ్రాతృ + ఙకారః అనునెడ (భ్రాత్ + ఋ) + ఙకారః అనియు విభజించుకొని సవర్ణదీర్ఘసంధులు చేసికొనవలయును.

(భ్రాత్ + ఋ) + ఙకారః అనునెడ ఋ ఙ వర్ణములకు సావర్ణ్యము చెప్పుటవలన ఙకారమునకు ఋకారము వచ్చినది. ఙకారమునకు దీర్ఘము లేదు. కాన దాని స్థానమున ఋకారమే రావలసివచ్చినది. ఇతరములైన యుదాహరణములకు ప్రయోగములేనందువలన నవి యుదహరింపఁబడలేదు. ఇట్లేముందుఁ గూడఁ జూచుకొన వలయును.

మూలమ్: --

2. గుణసంధిః:— అకారాంతా దాకారాంతాద్వా ఇకి పరే పూర్వపరయోః స్థానే ఏకో గుణ ఆదేశస్సాస్యత్ || యథా- వద + ఇతి = వదేతి; రాజా + ఇవ = రాజేవ; ధన + ఈశః = ధనేశః; రమా + ఈశః = రమేశః; కూప + ఉదకమ్ = కూపోదకమ్; గడ్గా + ఉదకమ్ = గడ్గోదకమ్; రామ + ఊహః = రామోహః; రామా + ఊరూ = రామోరూ; కృష్ణ + ఋద్ధిః = కృష్ణద్ధిః; తవ + ఙకారః = తవక్కారః. ఋకారవిషయే ప్రకృతిభావో వక్ష్యతే.

అనువాదము: --

2. గుణసంధిః: — అకారము చివర కల్గిన దానికంటెను ఆకారము చివర కల్గిన దానికంటెను ఇక్కు అనగా ఇక్ ప్రత్యాహారమునకుఁ జెందిన ఇ-ఉ-ఋ-ఙ వర్ణములు పరమైనచో సంధిలోని పూర్వవర్ణము యొక్కయు పరవర్ణము

యొక్కయు స్థానమున ఒక్క గుణము అనగా ౨-౪-౬ అక్షరములలో నొక్కటి ఆదేశమగును.

ఎట్లనగా-వద+ఇతి అనునెడ ద(ద్+అ) అకారమును చివరగల్గి యున్నది గాన దీనికి 'ఇతి' యని 'ఇ' కారము పరిమైయుండుట వలన అ+ఇ లకు స్థానాదిసామ్యముననుసరించి "ఏ" ఆదేశమై "వదేతి" యని రూపము సిద్ధించు చున్నది.

రాజా+ఇవ అనునెడ జకారముపైని అకారమునకు (జ్+అ) ఇవయని ఇకారము పరమగుటవలన నారెంటికిని 'ఏ' కారమును గుణము వచ్చినది.

ధన+ఈశః ఇచ్చట నకారముపైని అకారమునకు ఈశః అని ఈ కారము పరమగుట వలన నా రెంటికి 'ఏ' కారమును గుణము వచ్చినది.

రమా+ఈశః అనునెడ ఆ+ఈ లకు గుణము 'ఏ' కారమువచ్చి రమేశః అనియైనది.

కూప+ఉదకమ్ అనునెడ పకారముపైని అకారమునకు ఉదకమ్ అని అని ఉకారము పరమగుటవలన నారెంటికిని స్థానసామ్యముచే ఓ కారము గుణముగా వచ్చి కూపోదకమ్ అను రూపము సిద్ధించినది.

గజ్జా+ఉదకమ్ అనునప్పుడు "జ్జా" పైని ఆ కారమునకు ఉదకమ్ అను దానిలోని ఉ కారము పరమగుటవలన గుణము 'ఓ' కారము వచ్చి "గజ్జోదకమ్" అను రూపము సిద్ధించినది.

రామ+ఊహః అనునెడ మకారము మీది అ కారమునకు ఊహః అను పదములోని ఊ కారము పరమగుటవలన ఓ కారము వచ్చి "రామోహః" అనియు;

రామా+ఊరూ అనునెడ ఆ కారమునకు ఊకారము పరమగుటవలన "రామోరూ" అనియు గుణసంధి రూపములు సిద్ధించినవి. ఇట్లు ఏ, ఓ లను గుణముల కుదాహరణములొసంగఁ బడినవి.

ఇక అకారరూప గుణమున కుదాహరణములు :-

కృష్ణ+ఋద్ధిః. ఇచ్చట 'ష్ణ' పైని ఆకారమునకు 'ఋ' యనెడి ఇక్కు పరమగుట వలన, ఆకారమునకును ఋకారమునకును స్థానసామ్యముచే "ఆర్" అని రేఫముతో గూడిన 'అ' యను గుణము వచ్చి "కృష్ణర్ధిః" అని రూపము సిద్ధించినది. కృష్ణ+అర్ +ధిః అని దానికి విభాగము.

తవ+కారః అనునెడ 'వ' పైని ఆ కారమునకు ా యనెడి ఇక్కు పరమగుట వలన ఆకారమునకును ా కారమునకును స్థానసామ్యముచే 'అల్' అని లకారముతో గూడిన 'అ' యను గుణము వచ్చి "తవల్కారః" అను రూపము సిద్ధించినది.

తవ్+అల్+కారః అని దానికి విభాగము. ఋ కారము పరమైన ప్రకృతిభావసంధియు చెప్పబడును.

మూలమ్:-

3. వృద్ధిసంధిః—అ కారాంత దాకారాంతాద్వా, ఏచి పరే పూర్వపరయోః సానే వృద్ధిరేకాదేశ స్సౌత్. యథా—

తస్య+ఏషః=తస్యైషః; ప్రథమా+ఏకవచనమ్=ప్రథమైకవచనమ్;
గృహ+ఓషధిః=గృహౌషధిః; గణ్గా+ఓషుః=గణ్గాషుః; దేవ+ఐశ్వర్యమ్
=దేవైశ్వర్యమ్; రమా+ఐక్యమ్=రమైక్యమ్; కృష్ణ+ఔత్కణ్ఠ్యమ్=
కృష్ణౌత్కణ్ఠ్యమ్, రమా+ఔదార్యమ్=రమౌదార్యమ్,

అనువాదము

3. వృద్ధిసంధిః:-అ కారాంత శబ్దమునకుగాని, ఆకారాంత శబ్దమునకు గాని ఏచ్ అనగా ఏ-ఓ-ఐ-ఔ లు పరములైనచో పూర్వమందలి యక్షర మునకును, పరమందలి యక్షరమునకును కలిసి వృద్ధి ఏకాదేశముగవచ్చును.

ఎట్లనగా—తస్య+ఏషః అనునెడ 'స్య' పైని ఆకారమునకు "ఏషః" అనునెడ ఏకారము అనగా ఏచ్ పరమైనందు వలన ఆ రెండక్షరములకును అనగా అ+ఏ లకు కలిసి "ఐ" ఆదేశమైనందువలన "తస్యైషః" అను రూపము సిద్ధించినది.

అట్లే ప్రథమా + ఏకవచనమ్ అనునెడ 'మా' పైని ఆకారమునకు, ఏకవచనమ్ అనునెడ దావిలోని ఏ అనగా ఏచ్చు పరమగుట వలన ఆరెండ షరములకును, అనగా-ఆ + ఏ అషరములకు పూర్వము వలెనే "ఐ" అదేశమై "ప్రథమైకవచనమ్" అను రూపము సిద్ధించినది.

అట్లే-గృహ + ఓషధిః అనునెడ "హ" కారముపైని ఆకారమునకు 'ఓషధిః' అనునెడ 'ఓ' కారము పరమగుటవలన రెంటికిని అనగా ఆ + ఓ లకు కలసి 'ఔ' కారము ఏకాదేశమై "గృహౌషధిః" అనురూపము సిద్ధించినది.

అట్లే — గంగా + ఓమః అనునెడ 'గా'కారముపైని ఆ కారమునకు ఓమః అనునెడ ఓ కారమునకును రెంటికిని అనగా ఆ + ఓ లకు కలసి 'ఔ' కారము ఏకాదేశముకాగా "గంగౌమః" అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అట్లే — దేవ + ఐశ్వర్యమ్ అనునెడ వ కారముపైని ఆ కారమునకును ఐశ్వర్యములోని ఐ కారమునకును కలసి 'ఐ' కారము ఏకాదేశము కాగా "దేవైశ్వర్యమ్" అను రూపము సిద్ధించినది.

అట్లే — రమా + ఐక్యమ్ అనునెడ మా పైని ఆ కారమునకు ఐక్య మనునెడ ఐ కారమునకును కలసి 'ఐ' కారము రాగా "రమైక్యమ్" అనురూపము సిద్ధించినది.

అట్లే — కృష్ణ + ఔత్కణ్ఠ్యమ్ అనునెడ 'ష్ట' పైని ఆకారమునకును ఔత్కణ్ఠ్యమ్ అనునెడ ఔ కారమునకును కలసి ఔ కారము రాగా "కృష్ణౌత్కణ్ఠ్యమ్" అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అట్లే — రమా + ఔదార్యమ్, అనునెడ 'మా' పైని ఆ కారమునకును "ఔదార్యమ్" అనునెడ ఔ కారమునకును కలసి 'ఔ' కారమురాగా "రమౌదార్యమ్" అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

మూలమ్:— అత్ర విశేషః.

4. ఆకారాంతా దుపసర్గాత్ ఋకారాదౌ ధాతౌ పరే వృద్ధి రేకాదేశః స్వాత్. యథా - ప్ర + ఋచ్చతి = ప్రార్చతి; ఏవముపార్చతీత్యాది. తత్ర విశేషః - వామధాతౌ పరేకువా. ప్ర + ఋషభీయతి = ప్రార్షభీయతి, ప్రర్షభీయతీత్యాది.

అనువాదము:—

ఇచ్చట నొక విశేషము:—

4. అకారా న్తమైన ఉపసర్గకు ఋకారము అదియందుగల ధాతువు పరమైనచో వృద్ధి అనగా సామ్యమును బట్టి ఆ కారము అనగా రేఫసహితమైన ఆ కారము ఏకాదేశమగును.

ఎట్లనగా—ప్ర + ఋచ్చతి అనునెడ 'ప్ర' అనునది అకారా న్తమైన యుపసర్గ. దీనికి 'ఋచ్చతి' యని ఋకార మాదియందుగల ధాతువు పరమైనందువలన 'ఆర్' అని రేఫ సహితమైన ఆ కారము వృద్ధిపేరుతో నా రెంటికిని అనగా 'ప్ర' పైని అకారమునకును 'ఋచ్చతి'లోని ఋ కారమునకును ఆ దేశము కాగా "పార్చ్చతి" అను రూపము సిద్ధించినది.

ఇట్లే- ఉప + ఋచ్చతి = ఉపార్చ్చతి యనునదియు నూహ్యము.

అందొక విశేషము—నామ ధాతువు పరమైనప్పుడు ఈ వృద్ధి వికల్పము కాన నొక పక్షమున వృద్ధి మఱియొక పక్షమున గుణము వచ్చును.

ఎట్లనగా—ప్ర + ఋషభీయతి అనునెడ ఋషభీయతి (ఋషభఇవ ఆచరతి) అనునది నామధాతువు. కాన నిది పరమైనందువలన 'ప్ర' అనునెడ అకారమునకును ఋషభీయతి యనునెడ ఋ కారమునకును కలసి పూర్వమువలె 'ఆర్' రాగా 'ప్రార్షభీయతి' యను రూపము సిద్ధించును. ఇది వికల్పము గాన, ఇది రాని పక్షమున గుణము 'ఆర్' రాగా 'ప్రర్షభీయతి' యను హ్రస్వాకారముతో గూడిన రూపము సిద్ధించును.

మూలమ్:-

6. అవర్ణాత్ ఏజాద్యోః ఇణ్ణత్వేధధాత్వోః పరయోః ఊతాదేశే పరే చ (పరరూపం గుణజ్ఞా బాధిత్యా) వృద్ధీర్భవతి. యథా-ఉప + ఏతి = ఉపైతి; ప్ర + ఏధతే = ప్రైధతే; ప్రవృ + ఊహః = ప్రవృఊహః.

అనువాదము :-

5. అవర్ణమునకు ఏచ్ అనగా-ఏ-ఓ-ఐ-ఔ అక్షరములాది యందుగల ఇట్ ధాతువుగాని, ఏధ ధాతువుగాని పరమైనప్పుడును, ఊతాదేశము పర

మైనపుడును పరకూపమును గుణమును తానీయక వృద్ధివచ్చును.

ఎట్లనగా—ఉప+ఏతి అనునెడ పకారముపైని ఆకారమునకు “ఏతి” అను “ఏన్” ఆది యందుగల ఇజ్ దాతువు పరమైనందు వలన ఆ రెంటికిని అనగా అ+ఏ లకు కలసి వృద్ధిరాగా “ఉపైతి” యను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అద్దే—ప్ర+ఏధతే, అనునెడ “ప్ర” పైని ఆకారమునకును “ఏధతే” లోని ఏ కారమునకును అనగా అ+ఏ లకు కలసి వృద్ధిరాగా “ప్రైధతే” యను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అద్దే ప్ర+ఊహః అనునెడ ‘ప్ర’ పైని ఆకారమునకును ‘ఊహః’ అను ఊధా దేశములోని ఉకారమునకును కలసి వృద్ధిరాగా ప్రౌహః అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

మూలమ్ :

రి. ప్రేత్యుపసర్గాత్ ఊహ, ఊధ, ఊధి, ఏష, ఏష్య; ఋణ, ఏషు పరేషు వృద్ధిః. క్రమేణో దాహరణానిః ప్రౌహః, ప్రౌథః, ప్రౌధిః, ప్రైషః, ప్రైష్యః, ప్రాణమ్, ప్రేషః, ప్రేష్యః ఇత్యాదౌ ప్ర+ఊహః, ఊష్య ఇతిజ్ఞేయమ్.

అనువాదము :

రి. ‘ప్ర’ అను ఉపసర్గకు ఊహ, ఊధ, ఊధి, ఏష, ఏష్య, ఋణ శబ్దములు పరములైనపుడు వృద్ధి వచ్చును,

ఏనికి క్రమముగా నుదాహరణములు:—

ప్ర+ఊహః. ఇచ్చట ‘ప్ర’ అను ఉపసర్గకు ఊహశబ్దము పరిమైనందు వలన వృద్ధిరాగా “ప్రౌహః” అను రూపము; ‘ఊధ’ శబ్దము పరమగుటవలన “ప్రౌథః” అను రూపము; ‘ఊధి’ శబ్దము పరమైనందువలన “ప్రౌధిః” అనురూపము; ‘ఏష’ శబ్దము పరమైనందువలన “ప్రైష” అనురూపము, ‘ఏష్య’ శబ్దము పరమైనందు వలన “ప్రైష్యః” అను రూపము, ‘ఋణ’ శబ్దము పరమైనందువలన “ప్రౌణ” అను రూపము. వృద్ధి వచ్చుటవలన సిద్ధించుచున్నది.

ప్రేషః, ప్రేష్యః ఇత్యాది స్థలముల యందు ప్ర+ఈషః; ప్ర+ఈష్యః అని విభజించుకొని గుణమునుఁ జెప్పవలయునేగాని ప్ర+ఏషః; ప్ర+ఏష్యః అని విభజింపరాదు.

మూలమ్:-

7. అక్ష శబ్దాత్ ఊహినీ శబ్దే పరే; స్వశబ్దాత్ ఈర, ఈరిన్ శబ్దే పరే; వత్సతర, కమ్పల, వసన, దశ, ఋణ ఏభ్యః ఋణశబ్దేపరే; తృతీయాసమాసే ఋత శబ్దేపరే చవృద్ధిస్సాన్యత్. క్రమేణోదాహరణాని.

అక్షహిణీ; స్వైరిణీ; వత్సతరార్థమ్; కమ్పలార్థమ్; వసనార్థమ్; దశార్థః దేశః. నదీ చ దశార్థా. ఋణార్థమ్ = ఋణాపనయనాయ కృత మన్యదృణమ్; సుఖార్థః = సుఖేన ఋతః. అన్యత్ర పరమర్థః

అనువాదము :

7. 'అక్ష' శబ్దమునకు 'ఊహినీ' శబ్దము పరమైనను, 'స్వ' శబ్దమునకు 'ఈర' 'ఈరిన్' శబ్దములు పరమైనను; 'వత్సతర,' 'కమ్పల,' 'వసన,' 'దశ' 'ఋణ' శబ్దములకు 'ఋణ' శబ్దము పరమైనపుడును, తృతీయా సమాసమునందు 'ఋత' శబ్దము పరమైనను వృద్ధి వచ్చును.

చానికి క్రమముగా నుదాహరణములు.—

అక్ష+ఊహినీ	= అక్షహిణీ
స్వ+ఈరః	= స్వైరః.
స్వ+ఈరిణీ	= స్వైరిణీ
వత్సతర+ఋణమ్	= వత్సతరార్థమ్.
కమ్పల+ఋణమ్	= కమ్పలార్థమ్.
వసన+ఋణమ్	= వసనార్థమ్.
దశ+ఋణః	= దశార్థః

దశార్థమనగా నొకదేశము. దశార్థయనగా నొక నది.

ఋణ+ఋణమ్ = ఋణార్థమ్. ఋణమును తొలగించుకొనుటకై చేసెడి మరీఘౌక ఋణము ఋణార్థమనఁబడును.

తృతీయా సమాసమునకు—

సుఖేన+ఋతః=సుఖార్తః.

తృతీయా సమాసము రానిచోట నీవృద్ధిరాదు. ఎట్లనగా—పరమశ్చ సౌఖ్యతశ్చ పరమర్తః అని గుణము వచ్చునే గాని పరమార్తః అని వృద్ధి రాదు. ఏలయన నిది కర్మధారయ సమాసము.

మూలమ్ :

౧. యణాదేశసन्ధిః : ఇకారస్థానే యణః స్మరసవర్తే అచి పరే. దధి+అత్ర=దధ్యత్ర; సుధీ+ఉపాస్యః=సుధ్యుపాస్యః; అతి+ఉర్ధ్వమ్=అత్యుర్ధ్వమ్; మతి+ఋద్ధిః=మత్యుద్ధిః; అపి+ఏవమ్=అప్యేవమ్; దధి+ఓదనమ్=దధ్యోదనమ్; హరి+ఐశ్వర్యమ్=హర్యైశ్వరమ్; బుద్ధి+ఔత్కణ్ఠ్యమ్=బుద్ధ్యైత్కణ్ఠ్యమ్; మధు+అరిః=మధ్వరిః; వధూ+ఆకృతిః=వధ్వాకృతిః; పితృ+అంశః=పిత్రంశః; ఋ+ఆకృతిః=రాకృతిః; శేషమూహ్యమ్.

అనువాదము :

౧. యణాదేశసంధి : ఇక్కులకు అనగా ఇ-ఉ-ఋ-౮ అను అక్షరములకు సవర్ణములు కాని అచ్చులు పరమైనపుడు వరుసగా య-వ-ర-ల వర్ణములాదేశములగును.

ఎట్లనగా—దధి+అత్రః ఇచ్చట ‘ధి’ పైని ఇకారమునకు ‘అత్ర’ అనుదానిలోని ‘అ’ వర్ణము సవర్ణముకాని అచ్చు. అది పరమైనందువలన ‘ఇ’ కారమునకు యకారము అనగా యణ్ ఆదేశమురాగా దధీయ్+అత్ర=దధ్యత్రఅను రూపము సిద్ధించినది.

అట్లే సుధీ+ఉపాస్యః అనునెడ ‘ధీ’ లోని ఈ కారమునకు అసవర్ణమైన అచ్చగు ‘ఉ’ కారము పరముకాగా ‘ఈ’ కారమునకు ‘య్’ అనగా యణ్ ఆదేశమురాగా సుధీయ్+ఉపాస్యః=సుధ్యుపాస్యః అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

ఇట్లే అత్యుర్ధ్వమ్ అనునెడ అత్ య్+ఉర్ధ్వమ్=అత్యుర్ధ్వమ్ అనియు

మతి+ఋద్ధిః అనునెడ మత్ య్+ఋద్ధిః=మత్యుద్ధిః యనియు,

అపి+ఏవమ్ అనునెడ అప్ య్+ఏవమ్=అప్యేవమ్ అనియు,

దధి+ఉదనమ్ అనునెడ దధ్+ఉదనమ్ = దధోదనమ్ అనియు,
హరి+ఐశ్వర్యమ్ అనునెడ హర్+ఐశ్వర్యమ్ = హరైశ్వర్యమ్
అనియు,

బుద్ధి+ఔత్కణ్ఠ్యమ్ అనునెడ బుద్ధ్+ఔత్కణ్ఠ్యమ్ అనియు ఇకారము
నకు యజాదేశ రూపముల నూహించునది.

అట్లే మధు+అరిః అనునెడ మధు శబ్దము చివరనున్న ఇక్కునకు
అనగా ఉకారమునకు అరిః అని అసవర్ణమైన అచ్చు పరముకాగా స్థానసామ్యముచే
ఉకారమునకు యణ్ అనగా వకారము అదేశముకాగా మధ్+అరిః =
మధ్వరిః అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అట్లే వధూ+ఆకృతిః అనునెడ 'వధూ' శబ్దము చివరనున్న ఇక్కునకు
అనగా ఉకారమునకు ఆకృతిః అనునెడ అసవర్ణమైన అచ్చు అకారము పరముకాగా
యణ్ 'వ' కారమురాగా వధ్+ఆకృతిః = "వధ్వాకృతిః" అను రూపము
సిద్ధించుచున్నది.

అట్లే పితృ+అంశః అనునెడ 'పితృ' శబ్దము చివరనున్న ఇక్కునకు
అనగా ఋకారమునకు 'అంశః' అనునెడ అసవర్ణమైన అచ్చు అకారము పరము
మగుటవలన స్థాన సామ్యముచే 'ర్' అనగా యణ్ అదేశముకాగా పితర్+
అంశః = "పిత్రంశః" అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అట్లే ల+ఆకృతిః అనునెడ ఇక్కునకు అనగా 'ల' కారమునకు అస
వర్ణమైన అకారము పరమైనందు వలన స్థానసామ్యముచే 'ల' కారమురాగా ల్+
ఆకృతిః = "లాకృతి" అనురూపము సిద్ధించినది. ఇట్లే తక్కినచోట్ల నూహించు
కొనవలయును.

మూలమ్ :

9. యాస్తాదేశసన్ధిః, వాస్తాదేశసన్ధిశ్చ— ఏచాం స్థానే క్రమాత్
అయ్, ఆవ్, ఆయ్, ఆవ్ ఏతే ఆదేశాస్సురచిపరే. హరే+ఏ = హరయే; విష్ణో
+ఏ = విష్ణవే; నై+అకః = నాయకః; పౌ+అకః = పావకః.

అనువాదము :—

అత్రవిశేష.

9. యాన్తాదేశ సంధి మణియు వాన్తాదేశ సంధి :-

అచ్చ పరమైనచో ఏచ్చులయొక్క అనగా ఏ - ఓ - ఐ - బౌ ల యొక్క స్థానమునందు క్రమముగా ఆయ్ - అవ్ - ఆయ్ - ఆవ్ లు - ఆదేశము లగును.

ఎట్టనగా - హరే + ఏ అనునెడ “హరే” యందలి ‘ఏ’ కారమునకు ‘ఏ’ అను అచ్చ పరమైనందున ‘అయ్’ ఆదేశమురాగా - హర్ఆయ్+ఏ = హరయే అను రూపము సిద్ధించు చున్నది.

అట్లే విష్టో + ఏ అనునెడ ‘ష్టో’ వైని ఓకారమునకు ‘ఏ’ అను నచ్చ పరమై యున్నందున ‘అవ్’ ఆదేశమురాగా విష్టౌఅవ్ + ఏ - విష్టవే అను రూపము సిద్ధించు చున్నది.

అట్లే నై + అకః అనునెడ ‘నై’ వైని ‘ఐ’ కారమునకు ‘అకః’ లోని ‘అ’ యను అచ్చ పరమగుటవలన ‘ఆయ్’ ఆదేశముకాగా న్ఆయ్ + అకః = “నాయకః” అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అట్లే పౌ + అకః అనునెడ ‘పౌ’ వైని ‘బౌ’ కారమునకు ‘అకః’ లోని ‘అ’ యను అచ్చ పరమగుటవలన ‘ఆవ్’ ఆదేశముకాగా “పౌవకః” అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

మూలమ్ :- అత్రవిశేష :-

10. యకారాదౌ ప్రత్యయే పరే ఓకారౌ కారయోః అవ్, ఆవ్ ఏతావా దేశాస్తః. గో + యత్ = గవ్యమ్; నౌ + యత్ = నావ్యమ్; (గో + యాతిః = గవ్యాతిః) ఏవం లవ్యవ్; అవశ్య లావ్యమ్. యాన్తాదేశవిషయే - శక్యార్థే క్షయ్య జయ్యవితి; క్రయణార్థమేవేత్యర్థే క్రయ్యమితి చ విశేషః. అన్యత్ర క్షేతుం యోగ్యం క్షేయమ్, జేతుం యోగ్యం జేయమ్; క్రేయమ్ = క్రయ వార్హమ్.

అనువాదము :-

ఇచట నొక విశేషము.

10. యకారమాది యందుగల ప్రత్యయము పరమైనపుడు 'ఓ' కారము నకు 'అవ్' 'ఔ' కారమునకు 'ఆవ్' ఆదేశములగును.

ఎట్లనగా - గో + యత్ అనునెడ 'గో' శబ్దములోని ఓ కారమునకు 'యత్' అను యకారమాదియందుగల ప్రత్యయము పరమగుటవలన ఓ కారము నకు 'అవ్' ఆదేశమురాగా 'గవ్య' మను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అద్దే - నౌ + యత్ అనునెడ 'నౌ' శబ్దములోని 'ఔ' కారమునకు 'యత్' అను యకారాదియైన ప్రత్యయము పరమగుటవలన 'ఆవ్' ఆదేశము కాగా 'నావ్యమ్' అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

ఇట్లే - గవ్యాతిః, రవ్యమ్, అవశ్య లావ్యమ్ ఇత్యాదులూహ్యములు.

యానాదేశవిషయమునందు-క్షేతుం శక్యం, జేతుం శక్యం అనునర్థములలో క్షయ్య జయ్య శబ్దములు నిపాతితములు. అదే క్రయ్య శబ్దము క్రయించుటకై యుద్దేశింపఁబడిన వస్తువు నందు నిపాతితము. కావున క్షేతుం యోగ్యం, జేతుం యోగ్యం. క్రేతుం యోగ్యమను నర్థములలో యాంతాదేశములు రానందువలన క్షేయమ్, జేయమ్, క్రేతుమ్ అను రూపములు సిద్ధించుచున్నవి.

మూలమ్ :

11. పూర్వరూపసంధిః :- పదానైత్ ఏజః ప్రాస్యాకారే పరే పూర్వ రూపం (పూర్వపరయోః స్థానే) స్యాత్. హరే + అవ = హరేఽవ. విష్ణో + అవ = విష్ణోఽవ.

అనువాదము :-

11. పూర్వరూపసంధిః :- పదము చివరనున్న ఏజనకు అనగా ఏ-ఓ లకు ప్రాస్యాకారము పరమైనపుడు పూర్వరూపము పూర్వపరస్థానమునందు వచ్చును.

ఎట్లనగా- హరే + అవ అనునెడ 'హరే' అను పదము చివరి 'ఏ' కార మునకు అనగా ఏజనకు 'అవ' అనునప్పుడు ప్రాస్యమైన అకారము పరమై

యున్నందున 'హరే'లోని 'ఏ'కారమునకును 'అవ'లోని 'అ' కారమునకును కలసి పూర్వరూపము అనగా 'ఏ' కారము రాగా "హరేఽవ" అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అదే విధోఽవ అనునెడ విధిలో అను పదము చివరనున్న 'ఓ' కారమునకు అనగా ఏజునకు "అవ" అనునప్పుడు ప్రాస్థమైన ఆకారము పరమై యున్నందున, 'విధి' లోని 'ఓ' కారమునకు 'అవ' లోని 'అ' కారమునకు కలసి పూర్వరూపము అనగా 'ఓ' కారము రాగా విధిలోఽవ అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

మూలమ్ :-

12. పరరూపనస్థి :- అవర్ణానోపసర్గాత్ ఏజాదౌ ధాతౌ పరే పర రూపం నిత్యం స్యాత్. ఏజాదౌ సుబంతధాతౌ పరేతే వా. సమాసే ఓష్ఠశబ్దే పరేపి వా. ప్ర+ఏజతే = ప్రేజతే, ఉప+ఓషతి = ఉపోషతి; ఉపేడకీయతి; ఉపైడకీయతి. బిమ్బ+ఓష్ఠః = బిమ్బోష్ఠః; బిమ్బోష్ఠః, స్థూలోతుః; స్థూలోతుః. (అసమాసే తవౌష్ఠ ఇత్యేవ.)

అనువాదము :-

12. పరరూప సంధి :- ఆకారము చివరగల్గిన ఉపసర్గకు ఏజ్ అనగా- ఏ - ఓ ఆక్షరముల నాదియందు గలిగిన ధాతువు పరమైనచో పర రూపము నిత్యముగా వచ్చును. ఏజాదియైన సుబంతధాతువు పరమైనచో వికల్పముగా వచ్చును. సమాసమందు ఓష్ఠ శబ్దము పరమైనను వికల్పముగా వచ్చును.

ఎట్లనగా- ప్ర+ఏజతే అనునెడ 'ప్ర' అనునది ఆకారము చివరగలిగిన యుపసర్గ. దీనికి 'ఏజతే' యని ఏజాదియైన ధాతువు పరమైయున్నందువలన పరరూపమైన ఏకారము పూర్వపరములకు రెంటికిని రాగా "ప్రేజతే" యను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అట్లే ఉప+ఓషతి అనునెడ 'ఉప' అనునది ఆకారము చివరగలిగిన యుపసర్గ. దీనికి 'ఓషతి' యని ఏజాదియైన ధాతువు పరమైయున్నందున పర రూపమైన ఓకారము పూర్వ పరములకు రెంటికిని రాగా "ఉపోషతి" యను రూపము సిద్ధించుచున్నది. ఈ రెండు రూపములు నిత్యములు.

కాని, ఉప+ఏడకీయతి యనునెడ 'ఉప' యనునది అకారాంతపు టుపసర్గయైనను, 'ఏడకీయతి' యనునది సుబ్బాతువగుటవలన నందలి ఏ కారము ఏజ్ గా నున్నను వికల్పముగనే పరరూపమువచ్చును. కాన ఉప యను నుపసర్గలోని యకారమునకు 'ఏడకీయతి' లోని ఏ కారము పరమగుటవలన వికల్పముగా పరరూపమురాగా "ఉపేడకీయతి" యను రూపము వికల్పముగా సిద్ధించుచున్నది ఇది వికల్పముకాన నిది రాని పక్షమున ఉప+ఏడకీయతి యనునెడ వృద్ధిరాగా "ఉపేడకీయతి" యను రూపాంతరము గూడ సిద్ధించుచున్నది.

బింబోష్ఠః అను సమాసమందు బింబశబ్దమునకు ఓష్ఠ శబ్దము పరము కాగా బింబ శబ్దము చివరి అకారమునకు ఓష్ఠశబ్దము మొదటనున్న ఓ కారము నకు కలిసి పరరూపమైన ఓ కారము వికల్పముగా రాగా "బింబోష్ఠః" అను రూపము సిద్ధించుచున్నది. ఇది వికల్పము కావున పరరూపము రాని పక్షమున ఆ 'అ' కారమునకును 'ఓ' కారమునకును వృద్ధి రాగా 'బింబౌష్ఠః' అను రూపము గూడ సిద్ధించుచున్నది.

ఇట్లే సమాసమందు స్థూలశబ్దమునకు ఓతుశబ్దము పరమైనచో స్థూల+ఓతుః అనునెడ పూర్వమువలె పరరూపము వికల్పముగా రాగా స్థూలౌతుః అనియు, అదిరాని పక్షమున వృద్ధిరాగా "స్థూలౌతుః" అనియు రూపము సిద్ధించుచున్నది.

కాని, సమాసముకాని స్థలమున అనగా తవ+ఓష్ఠః ఇత్యాది స్థలమున పరరూపము రాదు. వృద్ధియే వచ్చి "తవౌష్ఠః" అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

మూలమ్ :

13. శకస్థాదిగణ పఠితేషు టేః పరరూపం వక్తవ్యమ్. టిర్నామ క్వచిదన్త్యాజ్వర్తః, క్వచిద్వ్య జ్ఞానపర అన్త్యాజ్వర్తః. యథా-శక ఇత్యత్ర అకారః, మనన్ ఇత్యత్ర అన్, పతత్ ఇత్యత్ర అత్. ఏవం సర్వత్ర బోధ్యమ్ శక+అన్ఠః = శకన్ఠః. మనన్+ఈషా = మనీషా. పతత్+అజ్ఞాలిః = పతజ్ఞాలిః. కుల+అటా = కులటా. ఏవం లాఙ్గలీషా, కర్కన్ఠః, మార్తణ్డః, సీమన్తః = కేశవేశః, తద్భిన్నార్థే సీమాన్త ఇత్యాది జ్ఞేయమ్. శకస్థాది రాకృతిగణః.

అనువాదము :

13. శకంధు మున్నగు శబ్దములతోఁ బ్రారంభింపఁబడిన శకంధ్యాది శబ్దముల యందు “టి” యనుసంజ్ఞాగల భాగమునకు పరరూపముఁ జెప్పవలయును. “టి” గుఱగా-కొన్నియెడల అంత్యమైన అచ్చు. ‘శక’ అనునెడ కకారము తరువాత నుచ్చ అకారము. కొన్నియెడల వ్యంజనము పరమైన అచ్చు. ‘మనస్’ అనునెడ ‘అస్’, ‘పతత్’ అనునెడ ‘అత్’ ఇచ్చాదులగుచున్నది.

ఉదాహరణములు—

శక+అంధః అనునెడ కకారముపైని అకారము ‘టి’. దానికి అకారము పరమైనందు వలన పరరూపము గెంటిని రాగా ‘శకంధః’ అని రూపము సిద్ధింపుచున్నది.

మనస్+ఈషా అనునెడ ‘అస్’ అనునది ‘టి’. దానికి ఈషా అను నప్పుడు ఈ కారము (అచ్చు) పరమైనందువలన పరరూపమురాగా ‘అస్’ అనబడు ‘టి’ తొలగి మనీషా అనురూపము సిద్ధింపుచున్నది.

పతత్+అంజలిః అనునెడ ‘అత్’ అనునది ‘టి’. దానికి అంజలిః అను నప్పుడు అకారము పరమైనందువలన పరరూపము రాగా ‘అత్’ అను ‘టి’ తొలగిపోయి “పతంజలిః” అను రూపము సిద్ధించినది.

కుల+అటా అనునెడ లకారముపైని అకారము టి. దానికి ‘అటా’ యని అకారము పరమైనందువలన అకారముపైని ‘టి’ ని తొలగించి పరరూపము ‘రాగా “కులటా” యను రూపము సిద్ధింపుచున్నది. ఇట్లే లాంగలీషా, కర్కంధః, మార్తంధః అను శబ్దములలోను సంది యూహ్యము.

సీమస్త శబ్దము పాపట యను నర్థము నందు సందినొందును. దానికి భిన్నమగు నర్థమున సందినొందక ‘సీమాంతః’ యనియుండును. శకం ధ్యాదులు ఆ శబ్దముల యాకృతినిఁ జూచి గణింపఁదగినవి.

మూలమ్ :-

14 : అవర్ణాత్ ఓజ్జారే, అజీవపరే అనవధారణార్థకే ఏవ శబ్దే పరే చ పరరూపస్యాత్. శివాయ+ఓం నమః = శివాయోనమః. శివ+అ+

ఇహి = శివేహి. ఏవ మవేహిత్యాది; క్య + ఏవభోక్యనే = క్షేవభోక్యనే. అవభారణార్థే తవైవ. అనుకరణే విశేషః. పటత్ + ఇతి = పటితి. పటత్పటత్ + ఇతి = పటత్పటిత్యాది.

అనువాదము :—

14. అ వర్తమునకు ఓంకారము 'అజ్' పరమైనపుడును, అనిశ్చితార్థకమైన ఏవశబ్దము పరమైనపుడును పరరూపము వచ్చును.

ఎట్లనగా- శివాయ + ఓం నమః అనునెడ యకారముపైని ఆకారమునకు ఓంకారము పరమైయున్నది. కాన యకారముపైని ఆకారమును తొలగించి పరరూపమైన ఓంకారము రాగా శివాయోనమః అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అట్లే శివ + ఆ + ఇహి అనునెడ వకారము పైని ఆకారమునకు 'అ' యను 'అజ్' పరమైయున్నది. కావున పరరూపము రాగా శివ + ఇహి అని రూపమేర్పడినది. దానికి గుఱమురాగా 'శివేహి' అను రూపము సిద్ధించుచున్నది. ఇట్లే అవేహి మున్నగు రూపము లాహ్యములు.

అట్లే - క్య + ఏవ (భోక్యనే) అనునెడ ఏవకారము అనిశ్చితార్థకము. అది పరమగుటవలన పరరూపమురాగా "క్షేవభోక్యనే" యని రూపము సిద్ధించుచున్నది.

తవ + ఏవ అనునెడ ఏవకారము నిశ్చితార్థము గాన నిచట పరరూపము రానందున వృద్ధి ఐకారము రాగా "తవైవ" యను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అనుకరణ శబ్దముల సంధిలో విశేషము :—

పటత్ + ఇతి అనునెడ 'అత్' అను 'టి'ని తొలగించి పరరూపము రాగా "పటితి" యను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

కాని పటత్పటత్ + ఇతి యను ద్వైరుక్త స్థలమున 'అత్' అను 'టి' పూర్తిగా, తొలగింపబడదు. అందులోని తకారము మాత్రమే తొలగిపోగా పటత్పటత్ + ఇతి అను రూప మేర్పడి, తరువాత "పటత్పటితి" యను రూపము సిద్ధించును.

మూలమ్ :

15. అవజాదేశనన్తి :- పదాన్తే గో శబ్దస్య అచి పరే అవజాదేశో
 క్వచిత్ వా స్యాత్. ఇన్ద్రశబ్దే పరే నిత్యమ్. గో+అగ్రమ్=గవాగ్రమ్;
 గో+అగ్రమ్; గో+ఈశః=గవేశః, గవీశః (నిత్యమ్) గవాక్షః; గోఇన్ద్రః.
 ఇత్యచ్ నన్తి.

అనువాదము :

15. అవజాదేశనంధి :- పదాంతమందలి గో శబ్దమునకు అచ్చు
 పరమైనదో నొకచోట అవజాదేశము వికల్పముగా వచ్చును. ఇన్ద్రశబ్దము పర
 మైనదో నిత్యముగా వచ్చును.

ఎట్లనగా -- గో+అగ్రమ్ అనునెడ గో శబ్దము పదాంతము. దానికి
 'అగ్రమ్' అననప్పుడు అచ్చు పరమైనది కావున ఓ కారమునకు అవజాదేశము
 రాగా గో+అవ+అగ్రమ్=గపాగ్రమ్. వికల్పము కావున అవజాదేశము రాని
 పక్షమున గో+అగ్రమ్.

గో+ఈశః అనునెడ అవజాదేశము వికల్పమైనందున, అది వచ్చిన
 పక్షమున గో+అవ+ఈశః=గవేశః అనియు, అవజాదేశమురాని, పక్షమున
 అవజాదేశమురాగా గో+అవ్+ఈశః=గవీశః అనియు రూపములు సిద్ధింపఁగు.

గో+అక్షః అనునెడ వ్యవస్థితవిభాష ననుసరించి యీ యవజాదేశము
 నిత్యముగాన, గవాక్షః అను రూపము.

గో+ఇన్ద్రః అనునెడ వ్యవస్థితవిభాష ననుసరించి యీ యవజాదేశము
 నిత్యముగాన గవేంద్రః అను రూపము సిద్ధించును.

శాస్త్రము, శిష్టప్రయోగములనను సరించి కొన్నిచోట్ల ప్రవర్తింపక
 పోవుటయు, కొన్నిచోట్ల నిత్యముగా ప్రవర్తించుటయు వ్యవస్థిత విభాష
 యనబడును.

ఇట్లు అచీనంధి సమాప్తము.

మూలమ్ :- అథ ప్రకృతిభాషనన్తి.

16. పదాంతా ఇకః అనవర్తే అచి పరే ప్రకృత్యా స్యుః, హ్రస్వశ్చ

వా భవతి. సమాసేతు న. చక్రి+అత్ర = చక్రిఅత్ర; చక్రిఅత్ర; చక్రిఅత్ర, భక్తిఅత్ర, సమాసే-వాపీ+అశ్వః = వాప్యశ్వః.

అనువాదము:- ప్రకృతిభావసంధి.

16. పదము చివరనున్న ఇక్కునకు అనగా ఇ-ఉ-ఋ-ౌ వర్ణములకు అచ్చు పరమైనచో నెట్టి వికృతినిబొందక యెట్లున్నవి యట్లేయుండును. ఇట్లుండుటయే ప్రకృతిభావము. అవి వికల్పముగా హ్రస్వముగును. సమాసమునందీ నియమము వర్తించదు. ఎట్లనగా-చక్రి+అత్ర అనునెడ ప్రకృతి భావము రాగా చక్రిఅత్ర యని యేర్పడినది. వికల్పముగా హ్రస్వమురాగా చక్రిఅత్ర అను రూపము సిద్ధించును. హ్రస్వము వికల్పము కావున అదిగాని పక్షమున ప్రకృతిభావము తొలగగా యడాదేశము వచ్చుటచే 'చక్రిఅత్ర' అను రూప మేర్పడును.

సమాసమునందీ శాస్త్రము ప్రవర్తించదని చెప్పుట వలన వాప్యామశ్వః = వాప్యశ్వః అనునెడ వాపీ అశ్వః ఇత్యాది ప్రకృతిభావాదులురావు.

మూలమ్ :-

17. పదాంతస్య అకః ఋకారే పరే సమ్బుద్ధి నిమిత్తకోకారస్య ఇ-ఉ-ఋ-ౌ పరే; గోశబ్దస్య హ్రస్వాకారే పరే చ ప్రకృతిభావో వా స్యాత్.

సప్త+ఋషయః = సప్తఋషయః, సప్తర్షయః. విష్టో+ఇతి = విష్టో ఇతి; ఎష్టవితి, గో+అగ్రమ్ = గోఅగ్రమ్; గో౭గ్రమ్.

అనువాదము:-

17. పదాంతమైన అనగా పదము చివరనున్న అక్కునకు అనగా 'అక్' ప్రత్యాహారముతో చేరిన అ-ఇ-ఉ-ఋ-ౌ వర్ణములకు ఋకారము పరమైనపుడును; సంబుద్ధివలన నేర్పడునట్టి ఓ కారమునకు 'ఇతి' శబ్దము పరమైనపుడును; గో శబ్దమునకు హ్రస్వాకారము పరమైనపుడును ప్రకృతి భావసంధి వికల్పముగా వచ్చును.

ఎట్లనగా — సప్త+ఋషయః అనునెడ 'ప్త'పైని అకారము అక్కు. దానికి ఋషయః అని ఋ వర్ణము పరమైయున్నది గాన ప్రకృతిభావసంధి రాగా 'సప్తఋషయః' అను రూపమేర్పడును. ఇది వికల్పముగాన, ప్రకృతి

భావము రాని పక్షమున రేప సహితమైన ఆ కారము గుణమురాగా సప్తర్షయః
అనియు రూపమేర్పడినది.

అట్లే విష్టో+ఇతి అనునెడ “విష్టో” అను దానిలోని ఓ కారము సంబో
ధనయందు వచ్చినది అట్టి సంబుద్ధినిమిత్రకమైన ఓకారమునకు ‘ఇతి’ శబ్దము
పరముగానున్నందున ప్రకృతిభావసంధి రాగా ‘విష్టో+ఇతి’ అను రూపమేర్పడును.
ఈ ప్రకృతిభావ సంధి వికల్పము కావున ఇదిరాని పక్షమున ఆవాదేశము
రాగా విష్టవితి యనియు రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అట్లే-గో+అగ్రమ్ అనునెడ ‘గో’ శబ్దమునకు అగ్రమనునపుడు
హస్యమైన ఆకారము పరమైనందువలన ప్రకృతిభావ సంధిరాగా “గో అగ్రమ్”
అను రూపము సిద్ధించినది. ప్రకృతిభావము రాని పక్షమున పూర్వరూపము
రాగా ‘గో+అగ్రమ్’ అనియు రూపమేర్పడుచున్నది.

మూలమ్:—

18. :- ఈ-ఈ-ఏ, ఏతదంత ద్వివచనేభ్యః; (మీ,మూ) ఏతదంతద
శ్చబ్దాత్; పుల్లాత్; ఓకారాంతనిపాతాచ్చ; అవిపరే ప్రకృతిభావః స్యాత్.
క్రమాదుదాహరణాని-

హరీ + ఏత = హరీ ఏత; విష్టూ + ఇమా = విష్టూఇమా; గో+
అమూ = గోఅమూ. అమీ + ఈశాః = అమీఈశాః; అమూ+అసాతే, హేత్వాః
ఆ గచ్చ; అహో ఈశాః; భోఆయుష్మన్.

ఇతి ప్రకృతిభావ సన్ని;

అనువాదము :—

18. ఈ-ఈ-ఏ వర్ణములను చివర గల్గిన ద్వివచనములకును;
‘మీ-మూ’ లను చివర గల్గిన అదృశ్య శబ్దమునకును; పుల్లమునకును; ఓ కారము
చివరగల్గిన నిపాతమునకును అచ్చు పరమైనచో ప్రకృతిభావము వచ్చును.

ఎట్లనగా-హరీ + ఏత అనునెడ ‘హరీ’ అనునది ఈ కారము చివర
గల్గిన ద్వివచనము. దానికి ‘ఏత’ అను నప్పుడేకారమచ్చు పరమగుటవలన
ప్రకృతిభావసంధిరాగా “హరీఏత” అను రూపమేర్పడుచున్నది.

అట్లే-విష్ణు+ఇమో అనునెడ “విష్ణూ” అనునది ఓ కారము చివర గల్గిన ద్వివచనము. దానికి ‘ఇమో’ అనునప్పుడీకారమచ్చుపరమై యున్నందున ప్రకృతిభావసంధిరాగా విష్ణూ ఇమో అను రూపమేర్పడినది.

అదే గణ్గే+అమూ అనునెడ “గణ్గే” అనునది ఏ కారము చివరగల్గిన ద్వివచనము. దానికి ‘అమూ’ అను నప్పు డకారమచ్చు పరమై యున్నందున ప్రకృతిభావసంధివచ్చి “గణ్గేఅమూ” అనురూపము సిద్ధించుచున్నది.

అమీ + ఈశాః అనునెడ “అమీ” అనునది ‘మీ’ యను వర్ణమును చివరగల్గిన అదశ్శబ్దము. దీనికి ఈశాః అనునప్పుడీ కారమచ్చు పరమై యున్నందున ప్రకృతిభావసంధిరాగా “అమీ ఈశాః” అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అమూ+అసాతే అనునెడ ‘అమూ’ అనునది ‘మూ’ వర్ణమును చివర గల్గిన అదశ్శబ్దము. దీనికి అసాతే అనునప్పుడాకారమచ్చు పరమైయుండుట వలన ప్రకృతిభావసంధిరాగా ‘అమూఅసాతే’ అనురూపము సిద్ధించుచున్నది.

పేకృష్టః+అగచ్చ అనునెడ ‘కృష్ట’ శబ్దముపైని అకారము ప్లుతము. దానినే ౩ సూచించుచున్నది. ఈ ప్లుతమునకు ‘అగచ్చ’ అనునప్పుడా కారమచ్చు పరమైనందున ప్రకృతిభావము రాగా “పేకృష్టః ౩ అగచ్చ” యను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అహో+ఈశాః అనునెడ ‘అహో’ అనునది ఓకారము చివరగల్గిన నిపాతము అనగా అవ్యయము. దీనికి ఈశాః అను నప్పుడీకారమచ్చు పర పరమైనందున ప్రకృతిభావము రాగా ‘అహోఈశాః’ అను రూపము సిద్ధించినది.

అట్లే భో+ఆయుష్మన్ అనునెడ ‘భో’ అనునది ఓకారాంత నిపాతము. దీనికి ఆ యుష్మన్ అనునప్పుడా కారమచ్చు పరమైయున్నందున ప్రకృతి భావసంధిరాగా “భోఆయుష్మన్” అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

ఇంతటితో ప్రకృతిభావసంధి సమాప్తము.

అథ హల్ సన్నిః

మూలమ్ :-

19. కృత్వ సంధిః :-— పూర్వత్ర పరత్ర వా శకార చవర్గాన్యతర యోగే సతి సకార తవర్గయోః క్రమాత్ శకారచవర్గౌ స్తః.

యథా — హరిన్ + శేతే = హరిశ్శేతే; రామన్ + చినోతి = రామశ్చినోతి; సత్ + చిత్ = సచ్చిత్. శాక్తిన్ + జయ = శాక్తిశ్చజయ. [కాత్వర తవర్గస్య న - విశ్నః, ప్రశ్నః.]

అనువాదము: - హల్పంథి.

19. కృత్వసంధిః — పూర్వమందు గాని పరమందుగాని శకారచవర్గ ములలో దేనితోడనైన సంబంధమున్నప్పుడు సకార తవర్గములకు క్రమముగా శకార చవర్గలు వచ్చును.

ఎట్లనగా—హరిన్ + శేతే అనునెడ పరపదమైన 'శేతే' అను దానిలోని శకారముతో సంబంధముండుటవలన 'హరిన్' లోని సకారమునకు శకారము రాగా హరిశ్ + శేతే = "హరిశ్శేతే" యను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అట్లే రామన్ + చినోతి అనునెడ "రామన్" లోని సకారమునకు 'చినోతి' లోని చవర్గాక్షరముతో సంబంధముండుటవలన, సకారమునకు శకారము రాగా రామశ్ + చినోతి = రామశ్చినోతి అను రూపమేర్పడినది.

అట్లే సత్ + చిత్ అనునెడ సత్ లోని తకారమునకు చిత్ లోని చవర్గాక్షరముతో సంబంధముండుటవలన తకారమునకు చకారము రాగా సచ్ + చిత్ = సచ్చిత్ అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అట్లే శాక్తిన్ + జయ అనునెడ "జయ" లోని చవర్గాక్షరమైన జకార ముతో 'శాక్తిన్' లో చీవరనున్న తవర్గాక్షర నకారమునకు సంబంధముండుట వలన ఆ నకారమునకు అనగా తవర్గపంచమాక్షరమునకు చవర్గలోని పంచమాక్షరమైన "జ" అదేశమై "శాక్తిశ్చజయ" అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

కాని శకారమునకంటె పరమైన తవర్గకు శ్చుత్వమురాదు.

ఎట్లన—విశ్+నః అనునెడ పైనియమము ప్రకారము శకారమునకు తవర్గతో సంబంధమున్నందువలన తవర్గపంచమాక్షరమైన నకారమునకు చవర్గపంచమాక్షరము 'జ్' రావలసియున్నను పైనిషేధము వలన రాజాలదు.

అట్లే—ప్రశ్+నః అనునెడగూడ శ్చుత్వము రానేరదు.

మూలమ్ :-

20. ప్లుత్వసంతిః :— సకారతవర్గయోః క్రమేణ షకారటవర్గో నః, షకార టవర్గయోర్యోగే సతి. నతు పదాంతస్థాత్ టవర్గాత్పరయోస్సకార తవర్గయోః; నచాపి తవర్గస్య షకారేపరే.

యథా—రామన్+షష్ఠః = రామష్షష్ఠః; హరిన్+టీకతే = హరిష్టీకతే; పేష్+తా = పేష్తా; తత్+టీకా = తట్టికా; చక్రిన్+ధౌకసే = చక్రిణ్ణౌకసే; షట్+స నః = షట్సనః; షట్+తే = షట్తే; సన్+షష్ఠః = సన్షష్ఠః.

అనువాదము:-

20. ప్లుత్వసంధిః :— సకారమునకుగాని తవర్గకుగాని షకార టవర్గలతో సంబంధమున్నచో క్రమముగా షకారటవర్గలు వచ్చును. కాని పరము చివరనున్న టవర్గకు పరమైన సకార తవర్గలకును, తవర్గకు షకారము పరమైనను ఈప్లుత్వమురాదు.

ఎట్లనగా—రామన్+షష్ఠః అనునెడ 'రామన్' లోని సకారమునకు 'షష్ఠః' లోని షకారముతో సంబంధముండుట వలన సకారమునకు షకారము రాగా రామష్+షష్ఠః = రామష్షష్ఠః అను రూపము సిద్ధించినది.

అట్లే—హరిన్ + టీకతే అనునెడ 'హరిన్' లోని సకారమునకు 'టీకతే' లోని ట కారముతో సంబంధముండుటవలన సకారమునకు షకారమురాగా హరిష్+టీకతే = "హరిష్టీకతే" అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అట్లే—పేష్+తా అనునెడ 'పేష్' లోని షకారమునకు 'తా' అను నప్పుడు తకారముతో సంబంధముండుటవలన తకారమునకు టకారమురాగా 'పేష్టా' యను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అట్లే—తత్+టీకా అనునెడ తకారమునకు టకారముతో సంబంధముండుట వలన త కారమునకు ట కారమురాగా తత్+టీకా = 'తట్టికా' అను రూపము సిద్ధించుచున్నది

అట్లే—చక్రిన్+ధాకసే అనునెడ తవర్గ పంచమాక్షరమైన న కారమునకు టవర్గాక్షరమైన ధ కారముతో సంబంధముండుటవలన తవర్గ పంచమాక్షరమైన 'న' కారమునకు ట వర్గ పంచమాక్షరమైన 'ణ' కారమురాగా చక్రిన్+ధాకసే = చక్రిణ్ధాకసే యను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

ఇందు విశేషము.

షద్+సన్తః, షద్+తే అను స్థలములయందు పదాంతమునందు టకారముండుట వలన సంది రాలేదు, అనగా వృత్తమురాలేదు.

సన్+షష్ఠః అనునెడ తవర్గాక్షరమైన సకారమునకు షకారము పరమగుటవలనను వృత్తమురాలేదు.

మూలమ్ :

21. జన్తనన్తి:- పదాన్తే వర్తమానానాం యురాన్ స్థానే సవర్ణా జశస్యుః.

యథా-అచ్+అన్తః = అజన్తః; అజన్తః; అచ్+లిక్లమ్ = అల్లిక్లమ్; అల్లిక్లయమ్; వాక్+ఈశః వాగీశః; వాగ్వాదః; షద్+అన్తః = షదన్తః; షద్వాదమ్; చిత్+రూపమ్ = చిద్రూపమ్; చిదంశః.

అనువాదము :

21. జన్తనన్తి :- పదాన్తమునందున్న యుల్ వర్ణములకు అనగా—“యు భ ఞ్” ; “ఘ డ ధ ష్” , “జ బ గ డ ద ణ్” ; “ఖ ఫ చ త థ చ ట తవ్” ; “క ప య్” ; “శ ష స ర్” ; “హల్” ; అను సూత్రములయందున్న “యు” మొదలు “హ” వరకు గలవర్ణములయొక్క స్థానమున సవర్ణములైన జన్ వర్ణములు అనగా “జ బ గ డ ద ణ్” అను సూత్రము లోని వర్ణములు వచ్చును.

ఎట్లనగా-అచ్ + అన్తః అనునెడ ‘అచ్’ అను వర్ణము చివరనున్న

ఝల్ చకారమునకు సవర్ణమైన జ్ఞ అనగా జకారము రాగా అజన్తః అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అట్లే అచ్+వర్ణః అనునెడ 'అచ్' అను పదము చివరనున్న ఝల్ చకారమునకు సవర్ణమైన జ్ఞ అనగా జకారము రాగా అజ్ఞవర్ణః అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అట్లే అప్+లింగమ్ అనునెడ "అప్" అను పదాంతమందున్న ఝల్ వర్ణమైన పకారమునకు సవర్ణమైన జ్ఞ అనగా బకారమురాగా "అల్లింగమ్" అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అట్లే అప్+ఇంద్రియమ్=అవింద్రియమ్ అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అట్లే వాక్+ఈశః అనునెడ 'వాక్' అను పదము చివరనున్న ఝల్ వర్ణమైన కకారమునకు సవర్ణమైన జ్ఞ వర్ణము గకారము రాగా 'వాగీశః' అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అట్లే వాక్+వాదః=వాగ్వాదః అను రూపము సిద్ధించును.

షద్+అజ్ఞః అనునెడ 'షద్' అను పదము చివరనున్న ఝల్ వర్ణమైన టకారమునకు సవర్ణమైన జ్ఞ వర్ణము డ కారమురాగా 'షడజ్ఞః' అను రూపము సిద్ధించినది.

అట్లే షద్+వారమ్=షద్వారమ్ అను రూపము సిద్ధించును.

చిత్+రూపమ్ అనునెడ 'చిత్' అను పదము చివరనున్న ఝల్ వర్ణమైన తకారమునకు సవర్ణమైన జ్ఞ వర్ణము దకారమురాగా 'చిద్రూపము' అను రూపము సిద్ధించినది.

అట్లే చిత్+అంశః=చిదంశః అనురూపమూహ్యము.

ముఖ్యము :-

22.-అనునాసికసన్ధిః.--పదాంతస్య యథః అనునాసికే పరే సవర్ణాను నాసికో వా స్థాన్, తత్ర అనునాసికాది ప్రత్యయే పరే నిత్యమ్.

యథా-తత్ + మురారిః = తన్మురారిః; తద్మురారిః; కకుప్ + నేతా
కకుష్పేతా; కకుబ్జేతా; వాక్ + మహిమా = వాఙ్మహిమా; వాగ్మహిమా.
విద్ + మూత్రమ్ = విజ్ఞూత్రమ్; విక్షూత్రమ్; చిత్ + మయమ్ =
చిన్మయమ్; చిన్మాత్రమ్. గరుత్మాన్-కకుద్మన్-ఇతాదౌ గణేనిపాతనాన్న.

అనువాదము :—

22. అనునాసిక సంధి :— పదము చివరనున్న యర్ నకు అనగా -
'అ ఇ ఊ ణ్' మున్నగు అక్షర సమామ్నాయమందలి 'య వ ర ణ్' సూత్రము
మొదలు 'శ ష స ర్' వరకున్న సూత్రముల యందలి వర్ణములకు అను
నాసికము పరమైనచో సవర్ణమైన అనునాసికము వికల్పముగా వచ్చును. అను
నాసికాది ప్రత్యయము పరమైనచో నిత్యముగా అనునాసికము వచ్చును.

ఎట్లనగా - తత్ + మురారిః అనునెడ 'తత్' అనుపదము చివరనున్న
యర్ వర్ణమైన తకారమునకు మురారి యనుపదమునందలి మువర్ణ మనునాసికము
పరమైనందున, త సవర్ణమైన అనునాసికము (ముక్కుతోను నోటితోను కలిసి
యుచ్చరింపఁబడువర్ణము) న కారము రాగా తన్ + మురారిః = "తన్మురారిః"
అను రూపము సిద్ధించినది. అనునాసికసంధి వికల్పము గాన ఇది రాని పక్షమున
తత్ + మురారిః = "తద్మురారిః" అను రూపము జశ్చముచే సిద్ధించును.

కకుప్ + నేతా అనునెడ 'కకుప్' అను పదాంతమందలి యర్ వర్ణమైన
ప కారమునకు నేతా అనునప్పుడు నకార మనునాసికము పరమైయున్నందున,
పకారమునకు సవర్ణమైన అనునాసికము మ కారమురాగా కకుప్ + నేతా = కకు
ష్పేతా అను రూపము సిద్ధించినది. ఈ సంధి వికల్పము కావున ఇది
రానిపక్షమున జశ్చముచే 'కకుబ్జేతా' యను రూపము సిద్ధించును.

వాక్ + మహిమా అనునెడ 'వాక్' అను పదముచివరనున్న కకారము
యర్. దానికి 'మహిమా' అనునప్పుడు మకార మనునాసికము పరమైనందున
కకారమునకు సవర్ణమైన అనునాసికము 'జ' కారమురాగా "వాఙ్మహిమా" అను
రూపము సిద్ధించినది. ఇది వికల్పముగాన అనునాసికము రాని పక్షమున వాక్
+ మహిమా = వాగ్మహిమా యను రూపము జశ్చముచే సిద్ధించును.

విద్ + మూత్రమ్ అనునెడ 'విద్' అనుపదము చివరనున్న యర్
వర్ణమైన టకారమునకు 'మూ' యని మకార మనునాసికము పరమైయున్నందున

టకారమునకు సవర్ణమైన 'జ'కారమునాసకము రాగా "విజ్ఞాత్రమ్" అను రూపము సిద్ధించినది. ఇది చిక్కలుముగాన అనునాసక సంది రాసిపక్షమున జత్వముచే 'విడ్మూత్రమ్' అను రూపము సిద్ధించును.

చిత్ + మయమ్ అనునద 'చిత్' అనుపదము చివరనున్న యర్ వర్ణమైన తకారమునకు 'మయమ్' అను మకార మనునాసికాక్షరమాదియందుగల ప్రత్యయము పరముగానున్నది కావున తకారమునకు సవర్ణమై అనునాసకము నకారము నిత్యముగా రాగా "చిన్మయమ్" అను రూపము సిద్ధించినది.

అద్దే - చిత్ + మాత్రమ్ అనునెడ 'చిత్' అను పదము చివరనున్న యర్ వర్ణమైన తకారమునకు 'మాత్రమ్' అను మకారి మనునాసికాక్షరమాదియందు గల ప్రత్యయము పరముగా నున్నందున చిత్ తకారమునకు సవర్ణమైన అను నాసకము 'న' కారము నిత్యముగారాగా "చిన్మాత్రమ్" అను రూపము సిద్ధించినది.

గరుత్మాన్ - కకుద్భుతః ఇత్యాదులలో గణమందు నిపాతనము చేయుట వలన అనునాసకములు రాలేదు. అనగా గరున్మాన్, కకున్భుతః అను రూపము లేర్పడలేదు.

మూలమ్:-

23. అనుస్వారసन्ధి : అపదాంత మకార నకార యోర్వలి పరే, మకారాంతపదస్య హలిపరేచ అనుస్వారః (ం) స్యాత్.

యథా - ఆక్రమ్ + స్యతే = ఆక్రంస్యతే; యశాన్ + సి = యశాంసి; హరిమ్ + వన్తే = హరింవన్తే. రాట్ శబ్దే పరే సమో మస్య నానుస్వారః. సమ్ + రాట్ = సమ్రాట్.

అనువాదము:—

23. అనుస్వారసంది :— పదాంతముకాని మకారమునకును, నకారమునకును, ఝల్లు పరమైనప్పుడును అనగా "ఝ భ జ్" మొదలు 'హల్' సూత్రము వరకు గల నక్షరములలో నొకటి పరమైనప్పుడును, మకారాంతమైన పదమునకు హల్లు పరమైనప్పుడును అనుస్వారము (ం) వచ్చును.

ఎట్లనగా ఆక్రమ్ + స్యతే అనుచోట 'ఆక్రమ్' చివరనున్న మకారము పదమధ్యము నందున్నది గాని పదాంతమునందులేదు. కాన అపదాంతమైనది. దానికి 'స్యతే' అనునెడ సకారము ఝల్లు పరమైనందువలన మకారమునకు అనుస్వారము రాగా "ఆక్రంస్యతే" అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

ఆట్లే యశాన్ + సి అనునెడ 'యశాన్' చివరనున్న న కారము పద మధ్యస్థమైనందువలన పదాంతముకాలేదు. కాన అపదాంతము. దానికి 'సి' యని ఝల్లు పరమగుటవలన అనుస్వారము రాగా "యశాంసి" అను రూపము సిద్ధించినది.

ఇక హరిమ్ + వస్తే అనునెడ 'హరిమ్' అనునది మకారాంతపదము. దానికి 'వస్తే' అని వకారము హల్లు పరమగుటవలన అనుస్వారమురాగా "హరిం వస్తే" యను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

రాట్ శబ్దము పరమైనప్పుడు 'సమ్' లోని మకారమునకు అనుస్వారము రాదు.

ఎట్లన—సమ్ + రాట్ అనునెడ 'సమ్' నకు 'రాట్' శబ్దము పరమై యున్నది. కాన 'సమ్' లోని మకారమునకు అనుస్వారము రాలేదు. కాన "సమ్రాట్" అనియే రూపము సిద్ధించును.

మూలమ్ :-

24. పరసవర్ణసन्ధి :- అపదాంతానుస్వారస్యయయి పరే నిత్యం పరస వర్ణ సన్ధ్యుత్. పదాంతానుస్వారస్య తు వా. తవర్గస్య లకారే పరే నిత్యమ్.

యథా - అజ్ఞితః; అజ్ఞితః; కుశ్ఠితః; శాంతః; గుమితః; త్వం కరోషి; తజ్కరోషి; త్వంచతురః త్వచ్చతురః; తంధర్మమ్; తన్దర్మమ్; ఏవం సంయంతా-సన్యంతా; సంవత్సరః, సన్వత్సరః; యంతోకమ్ యత్తోకమ్; తత్ + లయః = తల్లయః; విద్వాన్ + లిఖతి = విద్వాల్లిఖతి.

అనువాదము :-

24. పరసవర్ణ సంధి :- అపదాంతమైన అనగా పదము చివరనుండని అనుస్వారము నకు యయ్ అనగా "యవరట్" మొదలు 'కపయ్' వరకున్న

సూత్రములయందలి వర్ణములలో నొక్కటి పరమైనను, పరవర్ణమునకు సమానమైన వర్ణము నిత్యముగా వచ్చును. పదాంతమందలి యనుస్వారమునకో వికల్పముగా వచ్చును. తవర్ణమునకు లకారము పరమైనచో నిత్యముగా వచ్చును.

ఎట్లనగా - అం + కితః అనునెడ 'అం' లోనున్న అనుస్వారము పదమధ్యమందుండుచిహుల అపదాంతము. దానికి 'కితః' లోని కకారము యయే పరమైనందున దానికి సవర్ణమైన 'జ' కారము రాగా అజ్ + కితః = అజ్కితః అను రూపము సిద్ధించినది.

అట్లే—అం + చితః అనునెడ 'అం' లోని అనుస్వారము పదాంతమైనది. దానికి 'చితః' లోని చకారము యయే పరమైనందున దానికి అనగా చకారమునకు సవర్ణమైన 'జ' రాగా అజ్ + చితః = అజ్చితః అను రూపము సిద్ధించినది.

అట్లే—కుం + తితః అనునెడ అనుస్వారమునకు, పరమైన తకారమునకు సవర్ణమైన 'జ' కారమురాగా “కుజ్ఞితః” అను రూపము సిద్ధించినది.

అట్లే—గుం + ఫితః అనునెడ 'గుం' లోని యనుస్వారమునకు పరమైన వకారమునకు సవర్ణమైన మకారమురాగా గుమ్ + ఫితః = గుమ్ఫితః అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అట్లే శాం + తః అనునెడ అనుస్వారమునకు పరమైన తకారమునకు, సవర్ణమైన నకారము—శాన్ + తః = శాన్తః అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

త్వం + కరోషి అనునెడ త్వంలోని అనుస్వారము పదాంతము. దానికి కరోషిలోని కకారము యయే పరమైనందున కకారమునకు సవర్ణమైన 'జ' యగునది అనుస్వారమునకు వికల్పముగా రాగా 'త్వజ్కరోషి' అను రూపమేర్పడుచున్నది. ఇది వికల్పము గాన పరసవర్ణము దాని పక్షమున 'తంకరోషి' అనియే హాపముండును.

అట్లే త్వం + చతురః అనునెడ పరమైన చకారమునకు సవర్ణము “జ”. అది యనుస్వారమునకురాగా త్వజ్ + చతురః = “త్వజ్చతురః” అను రూపము సిద్ధించుచున్నది. ఇది వికల్పము గాన దానిపక్షమున త్వం చతురః అనియే రూపమేర్పడును.

అట్లే తం + ధర్మమ్ అనునెడ పరమైన ధకారమునకు సవర్ణమైన సకారము అనుస్వారమునకు రాగా తన్ + ధర్మమ్ = తన్ధర్మమ్ అను రూపము

అట్లే సం+యన్త అనునెడ “యన్త” లోని యకారము యయ్ పరమై నందున ‘సం’లోని యనుస్వారమునకు అనునాసికమైన యకారముగా (పరస వర్ణముగా) సంయన్త = సంయన్త అని రూపము సిద్ధించును. ఇది వికల్పము కావున, ఇది రాని పక్షమున సంయన్త అనియే రూపముండును.

అట్లే సం+వత్సరః అనునెడవకారము యయ్ పరమైనందున ‘సం’లోని యనుస్వారమునకు సవర్ణమైన వకారము రాగా సం+వత్సరః = సంవత్సరః అను రూపము సిద్ధించుచున్నది. ఈపరసవర్ణము వికల్పము కాక ఇది రాని పక్ష మున ‘సంవత్సరః’ అనియే రూపముండును.

అట్లే - యం+లోకమ్ అనునెడ ‘లోకమ్’ లోని లకారమునకు సవర్ణ మైన లకారము అనుస్వారముయొక్క స్థానమనందు రాగా ‘యల్లోకమ్’ అను రూపము సిద్ధించును. ఇది వికల్పమైనందున రాని పక్షమున ‘యంలోకమ్’ అనియే రూపమేర్పడును.

తత్+లయః అనునెడ తవర్గ తకారమునకు లకారము పరమైనది గాన నా లకారమునకు సవర్ణమైన మణియొక లకారము తకారమునకు రాగా తత్+లయః = తల్లయః అనురూపము సిద్ధించుచున్నది.

అట్లే విద్వాన్+లిఖతి అనునెడ ‘విద్వాన్’ లోని తవర్గాక్షరమైన నకార మునకు ‘లిఖతి’ లోని లకారమునకు సవర్ణమైన మణియొక లకారము రాగా విద్వాన్+లిఖతి = ‘విద్వాన్లిఖతి’ యను రూపము సిద్ధించును.

మూలమ్:--

25. పూర్వసవర్ణసन्ధిః :- రుయః పరస్య హకారస్య పూర్వసవర్ణో వాస్యాత్, ఉదుప సగ్ధాత్పరయోః స్థాన్తమ్ చాత్వోః నిత్యమ్.

యథా వాక్+హరిః = వాగ్హరిః; షట్+హయాః = షడ్హయాః; తత్+పాతమ్ = తద్గితమ్; అప్+హవిః = అబ్హవిః, రూపాన్తరాణి సిద్ధాని. ఉత్+స్థానమ్ = ఉత్థానమ్. ఉత్+స్తమ్భనమ్ = ఉత్తమ్భనమ్.

అనువాదము:-

25. పూర్వసవర్ణసంధి:- రుయ్ ప్రత్యాహారమునఁ జేరిన వర్ణమునకు అనగా “రుభక్ష” మొదలు ‘కపయ్’ వరకు గల సూత్రముల యందలి వర

ముఖలో నే యొక్క వర్ణమున కంటెను పరమైన హకారమునకు పూర్వసవర్ణము వికల్పముగా వచ్చును.

వాక్ + హరిః అనునెడ వాక్ లోని పదాంతమైన ఝల్ కకారమునకు జస్త్వము 'గ' కారమురాగా వాగ్ + హరిః నిలుచును. ఇయ్యెడ వాగ్ లోని గ కారము ఝయ్ ప్రత్యాహారమునకుఁ జెందిన వర్ణము. దానికి హకారము పరమై యున్నది. కావున పూర్వవర్ణమైన గ కారమునకు సవర్ణమైన 'ఘ' కారము వికల్పముగా హకారమునకు రాగా వాగ్ఘరిః "వాగ్ఘరిః" అను రూపము సిద్ధించుచున్నది. ఇది రాని పక్షమున 'వాగ్ఘరి' అను రూపముండును.

అట్లే షద్ + హయాః అనునెడ జస్త్వమురాగా షడ్ + హయాః అని నిలుచును. ఇయ్యెడ 'షడ్' లోని డకారమునకు సవర్ణమైన ఢకారము హకారమునకు వికల్పముగా రాగా "షడ్ఢయాః" అను రూపము సిద్ధించును. ఈ పూర్వసవర్ణ సంధి వికల్పముగాన ఇదిరాని పక్షమున 'షడ్ హయాః' అని రూపముండును.

అట్లే - తత్ + హితమ్ అనునెడ జస్త్వము రాగా తద్ + హితమ్ అని నిలుచును. ఇయ్యెడ 'తద్' లోని డకారమునకు సవర్ణమైన ఢ కారము హకారమునకు వికల్పముగా రాగా తద్ + దితమ్ = "తద్ధితమ్" అనురూపము సిద్ధించును. ఇదిరాని పక్షమున 'తద్ హితమ్' అనియే రూపముండును.

అట్లే ఆప్ + హవిః అనునెడ జస్త్వము రాగా ఆప్ + హవిః అని నిలుచును. ఇయ్యెడ 'ఆప్' లోని బకారమునకు సవర్ణమైన భకారము హకారమునకు వికల్పముగా రాగా ఆప్ + భవిః = అబ్భవిః అను రూపము సిద్ధించును. వికల్పపక్షమున 'ఆప్ హవిః' అనియే రూపముండును.

ఇట్లే వికల్పముచే రూపాంతరములు సిద్ధములైనవి.

ఉత్ + స్థానమ్ అనునెడ 'ఉత్' అను ఉపసర్గకు స్థాధాతువు పరమై నందున, ఆ స్థాధాతువులోని సకారమునకు పూర్వ మందలి తకారమునకు సవర్ణమైన థ కారము నిత్యముగా రాగా ఉత్థానమ్ అనురూప మేర్పడును. అందొక థకారమునకు వికల్పముగా లోపమురాగా 'ఉత్థానమ్' అను రూపము సిద్ధించును.

అట్లే ఉత్ + స్తంభనమ్ అనునెడ స్తంభధాతువు నందలి సకారమునకు తత్పూర్వమైన తకారమునకు సవర్ణమైన తకారమురాగా ఉత్ తంభనమ్, ఉత్తంభనమ్ అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

మూలమ్ :

26. ఛత్వసన్ధిః :- ఝయః పరస్య శకారస్య ఛకారో వాస్యాత్ అమిపరే.

యథా-తత్ \times శివః (శ్చుత్వమ్) తచ్చివః. తచ్ \times శ్లోకః = తచ్చోకః. అత్రవిశేషః.

అనువాదము :-

26. ఛత్వసంధిః : పూర్వము చెప్పిన 'ఝయే' ప్రత్యాహార వర్ణములకంటె పరమైన శకారమునకు అమ్ పరమైనచో ఛకారము వికల్పముగా వచ్చును.

ఎట్లనగా-తత్+శివః అనునెడ 'తత్' లోని చివరి తకారము ఝయే. దానికంటె పరమైయున్నది శకారము. ఆ శకారమునకు 'ఇ' యనెడి 'అమ్' ప్రత్యాహారమునకుఁజెందిన వర్ణము పరమైయున్నది. కాన శకారమునకు ఛకారమురాగా తత్+శివః అను రూపమేర్పడినది. తర్వాత 'తత్' లోని చివరి 'త' కారమునకు శ్చుత్వమురాగా తచ్శివః 'తచ్చివః' అను రూపము సిద్ధించినది.

అట్లే-తత్+శ్లోకః అనునెడ మొదట ఛత్వము రాగా తత్ చ్లోకః అనియు అదుపరి 'తత్' లోని రెండవతకారమునకు శ్చుత్వము రాగా తచ్ చ్లోకః = "తచ్చోకః" అను రూపము సిద్ధించును.

ఇందలి విశేషమిట్లెఱుఁగుదును-

మూలమ్ :-

27. చర్త్యసన్ధిః : ఖరి పరే ఝలాం స్థానే చరః స్వః. తచ్శివః; తచ్శ్లోకః; షట్శాస్త్రమ్; వాక్పతిః; తత్సరః; కకుప్పతి.

అనువాదము:-

27. చర్త్యసంధిః:- పూర్వము చెప్పిన తత్+శివః ఇత్యాద్యుదాహరణములలో తత్+శివః అనునెడ తకారము జర్త్యముచే దకారముకాగా తద్+శివః అనియు, అదుపరి శ్చుత్వముచే తజ్+శివః అనియు కాగా -

ఖర్ ప్రత్యాహారవర్ణములు అనగా “ఖ ఫ ఛ త థ చ ట డ్”
మొదలు ‘శ ష స ర్’ సూత్రమువరకు గల ఖర్ ప్రత్యాహార వర్ణములు పర
మైనచో ‘ఝల్’ ప్రత్యాహారమునకుఁ జెందిన వర్ణముల స్థానమునందు ‘చర్’లు
అనగా “చటతచ్” మొదలు “శషసర్” వరకు గల ప్రత్యాహారములోని వర్ణ
ములు వచ్చును. అట్లు తజ్+శివః లోని జకారమునకు చకారమనెడి చర్ రాగా
తచ్+శివః = తచ్శివః అను రూపమేర్పడినది.

అట్లే తజ్+శ్లోకః అనునెడ ‘జ’కారమునకు చర్త్యము చేయుగా తచ్
శ్లోకః అను రూపమేర్పడినది.

అట్లే షడ్+శాస్త్రమ్ అనునెడ ‘డ’కారమునకు చర్త్యము చేయగా షడ్
శాస్త్రమ్ అని రూపమేర్పడినది.

అట్లే వాగ్+పతిః అనునెడ ‘గ’కారమునకు చర్త్యముచేయగా ‘వాక్పతి’
యను రూపమేర్పడుచున్నది.

అట్లే తడ్+సరః అనునెడ ‘ద’కారమునకు చర్త్యము చేయగా తత్సరః
అను రూపము సిద్ధించినది.

అట్లే కకుష్+పతిః అనునెడ ‘ఖ’కారమునకు చర్త్యము చేయగా “కకు
ప్పతిః” అను రూపము సిద్ధించినది.

మూలమ్:-

28. సత్వసన్ధిః :- అమృరక చవి పరతః నాన్తస్య పదస్య; అమృరక
ఖయి పరతః పుమ్ శబ్దస్య; కాన్మకారస్యాప్రేడితే పరేఽపి; రుః స్యాత్తతః
పూర్వమనుస్వారశ్చ. ప్రశాన్ శబ్దస్య న. తస్య రోః విసర్గః, విసర్గస్య సకార
ఇతి జ్ఞేయమ్.

యథా- చక్రిన్+త్రాయస్య, (చక్రింరు + త్రాయస్య; చక్రిః +
త్రాయస్య; చక్రిన్+త్రాయస్య)-చక్రిస్త్రాయస్య. ఏవం శాక్తిన్+చిన్ది =
శాక్తిన్చిన్ది; రాజన్+టజ్కారః = రాజన్డజ్కారః; పుమ్+కోకిలః =
పుంస్కోకిలః; కాన్+కాన్=కాన్కాన్, ప్రశాన్+తనోతి = ప్రశాన్తనోతి.

అనువాదము :-

28. సత్వసంధి :- ‘అమ్’ ప్రత్యాహారములోని వర్ణములు పరముగా

గల్గిన ఛవ్ ప్రత్యాహార వర్ణములు పరమైనచో నకారాంత పదమునకు 'రు' వచ్చును.

అవ్యయముగనే 'అమ్' ప్రత్యాహారములోని వర్ణములు పరముగా గల్గిన 'ఁయ్' ప్రత్యాహారవర్ణములు పరమైనచో 'పుమ్' శబ్దమునకు 'రు' వచ్చును.

అదే కాన్ లోని నకారమునకు ఆమ్రేడితము అనగా ద్వీరు క్త పదము పరమైనను 'రు' వచ్చును. దానికంటె పూర్వము అనుస్వారముగూడ వచ్చును.

కాని ప్రకాన్ శబ్దమునకు రుత్వము రాదు. ఆ 'రు'నకు విసర్గయు, విసర్గకు సకారము వచ్చునని తెలియనగును.

ఉదా : చక్రిన్ + త్రాయస్య అనునెడ త్రా = (ఛ + ర్ + ఆ)ర్ అమ్. అది పరముగా గల్గిన ఛవ్ = తకారము. అది పరముగా నున్నందున నకారాంత మైన 'చక్రిన్' పదము చివరకు రుత్వమురాగా చక్రింత్ + త్రాయస్య యని కాగా, తదుపరి రువర్ణమునకు విసర్గరాగా చక్రింః + త్రాయస్య అనియైనది. తరువాత నా విసర్గలకు సత్వము చేయగా చక్రింస్ + త్రాయస్య = చక్రింస్త్రాయస్య యని రూపము సిద్ధించుచున్నది.

ఇట్లే శార్కిన్ + చిన్ది అనునెడ ఖైవిధముగా

శార్కింః + చిన్ది అని తదుపరి

శార్కింః + చిన్ది యని తరువాత

శార్కింస్ + చిన్ది యని చేయగా

శ్చుత్వముచే శార్కింశ్ + చిన్ది = "శార్కింశ్చిన్ది" యని రూపము సిద్ధించుచున్నది.

ఇట్లే రాజన్ + టంకారః అనునెడ 'రు' త్వము చేయగా రాజన్రు + టంకారః యని నిల్వగా, తరువాత నకారమునకు ననుస్వారము చేయగా— రాజన్రు + టంకారః యని కాగా. తదుపరి రు వర్ణమునకు విసర్గ చేయగా రాజంః + టంకారః యని కాగా, తరువాత విసర్గకు సత్వము చేయగా రాజంస్ + టంకారః కాగా ష్టత్వము— "రాజంష్టంకారః" అను రూపము సిద్ధించును.

అట్లే-పుష్ + కోకిలః అనునెడ రుత్వము చేయగా

పుష్ + కోకిలః అనియు అనుస్వారముచే

పుండు + కోకిలః అనియు, విసర్గచేయగా

పుంః + కోకిలః అనియు, సత్వము చేయగా

పుంస్ + కోకిలః అనియు అనగా

పుంస్కోకిలః అని రూపము సిద్ధించినది.

అట్లే కా + కా అనునెడ రుత్వము చేయగా

కా + కా అనియు, అనుస్వారముచేయగా

కాండు + కా అనియు, విసర్గచేయగా

కాంః + కా అనియు, సత్వముచేయగా

కాంస్ + కా = కాంస్కాన్ అను రూపము సిద్ధించినది.

కాని ప్రకా + తనోతి అనునెడ రుత్వాదులు రావు గాన ప్రకాంతనోతి యనియే రూపమేర్పడును

మూలమ్ :

29. తుగాగమనన్ధిః :- అజంతస్య చకారే పరే తుగాగమో నిత్యం స్యాత్. అజ్మాజ్ భిన్న పదాంత దీర్ఘస్యతు వా. (కిత్వాదంతావయవః)

యథా:- రామచ్చత్రమ్; చేచ్చిద్యతే. లక్ష్మీ + చాయా = లక్ష్మీచ్ఛాయా, లక్ష్మీచ్ఛాయా (అచ్ఛాదయతి మాచ్చిదత్). నాంతపదస్య శకారే పరేపి వా తుగాగమః. పక్షే చత్వం, శ్చుత్వ మనుస్వార పరసవర్ణతా చ. సన్ + శివః = సజ్శివః, సజ్శోచీచివః; సజ్శోచీశివః, సజ్శోశివః. ఏవం రూపచతుష్టయమ్.

అనువాదము :-

29. తుగాగమనన్ధిః:-అచ్చు అంతమునందుగల శబ్దమునకు చ కారము పరమైనప్పుడు 'తుక్' అగమముగా వచ్చును. అగమ మనగా మిత్రుని వలె (ప్రక్కనుండుట). ఇది నిత్యము.

అజ్ - మాజ్ లకు భిన్నమైన పదము చింతరి దీర్ఘమునకు వికల్పముగా వచ్చును. ఈ తుక్ కకారమిత్రుగా గల్గియున్నదిగాన నిది పదము చివరి భాగమునకు వచ్చును.

ఎట్లనగా—రామ + చత్రమ్ అనునెడ 'రామ' అనునది అచ్చు చివర గల్గిన పదము. దానికి 'చత్రము' లోని చకారము పరముగా నున్నది. కాన రామ శబ్దముయొక్క చివరిభాగమునకు 'త్' అగమముగా వచ్చినది. అందువలన రామత్ + చత్రమ్ అని రూపమేర్పడినది. దానికి జశ్తవర్త్యములు చేయగా రామచ్ + చత్రమ్ = రామచ్ఛత్రమ్ అను రూపము సిద్ధించినది.

అట్లే చే + చిద్యతే అనునెడ తుగాగమము రాగా చేత్ + చిద్యతేయని కాగా, జశ్తముచే

చేద్ + చిద్యతే యని యేర్పడగా శ్చుత్వముచే

చేజ్ + చిద్యతే యనికాగా, చర్త్యముచే

చేచ్ + చిద్యతే = చేచ్చిద్యతే యని రూపము సిద్ధించుచున్నది.

లక్ష్మీ + ఛాయా అనునెడ తుగాగమము రాగా

లక్ష్మీత్ + ఛాయా యని కాగా జశ్తముచే

లక్ష్మీద్ + ఛాయా యనికాగా శ్చుత్వముచే

లక్ష్మీజ్ + ఛాయా యనికాగా చర్త్యముచే

లక్ష్మీచ్ + ఛాయా యను రూపము సిద్ధించుచున్నది. ఇది వికల్పము

కావున లక్ష్మీఛాయా యనియు రూపముండును.

ఆ + ఛాదయతి యనునెడ తుగాగమముజశ్తశ్చుత్వ చర్త్యములు పూర్వమువలె రాగా అచ్చాదయతి యను రూపము నిత్యముగా సిద్ధించును.

అచీ-మా + చిదత్ అనునెడ తుగాగమాదులు చేయగా మాచ్చిదత్ అను రూపము నిత్యముగా సిద్ధించును.

నకారాస్త్ర పదమునకు శకారము పరమైనను వికల్పముగా తుగాగమము: అదిరాని పక్షమున ఛత్వము, శ్చుత్వము అనుస్వారమునకు పరమైన షర్ణముతో సవర్ణతవచ్చును.

సన్ + శివః అనునెడ నకారాస్త్రపదము సన్ అనునది. దానికి శివః యని శకారము పరమైనది కాన తుగాగము రాగా సన్ + త్ + శివః అని రూపమేర్పడినది. ఇదట తకారమునకు చుత్వము రాగా సన్చ్ + శివః అనికాగా, దానికి లోపమురాగా నకారమునకు శ్చుత్వము వచ్చుటచే నశ్చ్ + శివః అని

కాగా, శకారమునకు చత్వమురాగా సజ్జో + చివః అని రూపము సిద్ధించుచున్నది. తకారమునకు లోపమురాని పక్షమున సక లోని నకారమునకు శ్చుత్వము రాగా సజ్జో + చివః అని రూపము సిద్ధించును.

శకారమునకు చత్వము రాని పక్షమున తకార నకారములకు శ్చుత్వము చేయగా—సజ్జో చ్ శివః అని రూపమేర్పడును.

తుగాగమము రాని పక్షమున నకారమునకు శ్చుత్వము చేయగా సజ్జో శివః అను రూపమేర్పడును. ఇట్లు నాల్గు రూపములు సిద్ధించును.

మూలమ్ :—

30. ధుడాగమసన్ధి : - ధకారాత్పరస్య నకారాత్పరస్య చ సకారస్య ధుడాగమో వాస్యాత్-టిత్వాదాద్యవయవః. (చర్త్యమ్) షడ్ + సన్తః (షడ్ థ సన్తః) షట్ థ సన్తః = షట్ త్సన్తః. షట్ సన్తః; సన్ + సన్తః = సన్తస్యః. సన్యః.

అనువాదము :—

30. ధుడాగమసంధి : ధకారమునకంటె పరమైన సకారమునకును, నకారమునకంటె పరమైన సకారమునకును ధుడాగమము వికల్పముగా వచ్చును. ఈ ధుద్ నకు టకారము ఇత్తు అగుటవలన నీ యాగమము మొదటి భాగమునకు వచ్చును. ఆ షడ్ లోని ధకారమునకు చర్త్యము చేయవలయును.

విట్టన—షడ్ + సన్తః అనునెడ ధుడాగమము రాగా షడ్ థ + సన్తః యని కాగా చర్త్యము చేయుటవలన షట్ త్సన్తః “షట్స్సన్తః” అను రూపమేర్పడును.

ఈ యాగమము వికల్పముగాన, రాని పక్షమున ‘షట్ సన్తః’ అను రూపమేర్పడును.

అట్లే సన్ + సన్తః అనునెడ నకారమున కంటె పరమైన సకారమునకు ధుద్ అగమమురాగా సన్ థ + సన్తః అనికాగా, ధకారమునకు చర్త్యము చేయగా సన్ థ + సన్తః అని, ‘సన్తస్యః’ అను రూపము సిద్ధించుచున్నది. ఇది వికల్పమైనందున ధుడాగమము రాని పక్షమున ‘సన్యః’ అను రూపమేర్పడును.

మూలమ్ :

31. జముడాగమనన్తి :- ప్రాస్వాత్పరో యో జమ్ తదన్తం యత్పదం తస్మాత్పరస్య అచః నిత్యం జముడాగమస్యాత్.

ప్రత్యజ్ + ఆత్మా = ప్రత్యజ్ఞాత్మా; సుగచ్ + ఈశః = సుగచ్ఛీశః; సన్ + అచ్యుతః = సన్నచ్యుతః.

అనువాదము : :: ఇతి హల్ నన్తి ::

31. జముడాగమనంది :- ప్రాస్వమునకంటె పరమైన జమ్ (అనగా - 'జమగణనమ్' అను ప్రత్యాహారమునుజెందిన వర్తములు) అంతమందు గల్గిన యే పదముగలదో, దానికంటెపరమైన అచ్చునకు నిత్యముగా జముడాగమము వచ్చును.

ఎట్లనగా-ప్రత్యజ్ + ఆత్మా అనునెడ 'త్యలోని ఆకారము ప్రాస్వము. దానికంటె పరమైన జమ్ - జ. అది అంతమందుగల పదము ప్రత్యజ్. దాని కంటె పరమైన అచ్చు ఆత్మా లోని ఆకారము. దానికి జముడాగమము రాగా అనగా - 'జ' కారమురాగా ప్రత్యజ్ + ఆత్మా = "ప్రత్యజ్ఞాత్మా" అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అట్లే సుగచ్ + ఈశః అనునెడ జముడాగమము రాగా అనగా వర్జ సామ్యము ననుసరించి జ కారమురాగా సుగచ్చ్ + ఈశః = "సుగచ్ఛీశః" అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అట్లే సన్ + అచ్యుతః అనునెడ "జ"ముడాగమమురాగా అనగా వర్జ సామ్యముచే నకారమురాగా సన్న్ + అచ్యుతః = "సన్నచ్యుతః" అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

ఇట్లు హల్పంది నహా వ్రణ్ము.

అథ విసర్గ సన్ధిః

మూలమ్:-

32:- పదాంత సకారస్య రేఫాదేశః, తస్య ఖరి పరే, అవసానే చ విసర్గః స్యాత్

యథా-రామన్+ఖాదతి=రామర్+ఖాదతి రామః ఖాదతి; హరిన్, హరిర్, హరిః; ఏవమ్ పునర్=పునః, ప్రాతర్=ప్రాతః.

అనువాదము : విసర్గసంధి

32. పదాంతమందలి సకారమునకు రేఫము ఆదేశమగును. దానికి ఖర్ అనగా- ఖ ఛ త థ చ ట త వ్” “కపయ్” “శషసర్” అను సూత్రములలోని వర్ణములు పరమైనపుడును, అవసానమందును అనగా- అక్షరములేవియు పరముగా లేనపుడును విసర్గలు వచ్చును.

ఎట్లనగా-రామన్+ఖాదతి అనునెడ సకారమునకు రేఫము రాగా రామర్+ఖాదతి యని నిల్చును. దానికి ఖర్ పరమైనందున విసర్గలు రాగా రామః ఖాదతి యను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

హరిన్ అనునెడ పదముచివర నున్న స కారమునకు రేఫమురాగా, హరిర్ అనియు, దానికి నేయక్షరమును పరముగా లేనందున అనగా అవసాన మగుటవలన విసర్గలు రాగా ‘హరిః’ యను రూపము సిద్ధించినది.

అట్లే పునన్, పునర్, పునః అనియు, ప్రాతన్, ప్రాతర్, ప్రాతః అనియు రూపముల నూహించునది.

మూలమ్ :

33. విసర్గస్య ఖరిపరే సకారాదేశః. శరిపరే తు షా. శర్పరక ఖరి పరే విసర్గస్య విసర్గ ఏవ నాన్యః.

హరిః+తరతి=హరిస్తరతి; రామః+చరతి = రామశ్చరతి; హరిః శేతే=హరిశ్శేతే, హరిఃశేతే; రసాఃషట్, రసాష్టద్; జనాఃసర్వే=జనాస్సర్వే, కఃత్సరుః.అద్భిః స్పృతమ్. నరఃక్షుభ్యతి ఇత్యాది.

అనువాదము :

33. విసర్గకు ఖర్ పరమైనచో సకారాదేశము. శర్ అనగా 'శషసర్' సూత్రమటక వర్ణములు పరమైనచో వికల్పముగా సకారాదేశము. శర్ పరముగా గల్గిన ఖర్ పరమైనచో విసర్గకు విసర్గయే వచ్చును. మఱియొందురాదు.

ఎట్లనగా-హరిః+తరతి అనునెడ విసర్గకు ఖర్ అనగా తకారము పరమైనందున సకారమురాగా హరిస్+తరతి = హరిస్తరతి యను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

రామః+చరతి యనునెడ విసర్గకు వైవిధముగనే ఖర్ అనగా చకారము పరముగా నున్నది గాన సకారమురాగా-రామస్+చరతి యని కాగా, తదుపరి శ్చుత్వము చేయగా, రామశ్+చరతి = 'రామశ్చరతి' యను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

హరిః+శేతే అనునెడ విసర్గకు శర్ అనగా శకారము పరమైనందువలన స కారమురాగా హరిస్+శేతే యని కాగా స కారమునకు శ్చుత్వముచేయగా హరిశ్శేతే = హరిశ్శేతే యను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

శర్ పరమైనప్పుడు సత్వము వికల్పము గాన రానిపక్షమున హరిః శేతే యను రూపముండును.

రసాః+షడ్ అనునెడ విసర్గకు షకారము శర్ పరమైనందువలన, విసర్గకు సకారమురాగా రసాస్+షడ్ అని కాగా తదుపరి ష్చుత్వము రాగా రసాష్+షడ్ = రసాష్షడ్ అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

జనాః+సర్వే అనునెడ విసర్గకు సకారము శర్ పరమైనందున సత్వము చేయగా జనాస్+సర్వే = జనాస్సర్వే యను రూపము సిద్ధించుచున్నది. ఇది వికల్పము గాన రాని పక్షమున "జనాః సర్వే" యని రూపము సిద్ధించును.

కః+త్సరుః అనునెడ త్స అనునది శర్ను పరముగాగల్గిన ఖర్. పరమైనందున కః లోని విసర్గకు విసర్గరాగా "కఃత్సరుః" అని రూపము సిద్ధించును.

అట్లే ఆద్విః + ప్రాతమ్ అనునెడ నరః+క్షుభ్యతి అనునెడ శర్ను

పరముగా గల్గిన ఖర్ పరమైనందున విసర్గకు విసర్గయేరాగా “అద్విస్పాతమ్” అనియు “ నరఃకుభ్యతి ”యనియు రూపములు సిద్ధించుచున్నవి.

మూలమ్:—

34. ఖర్పరక శరి పరే వా విసర్గస్య లోపస్యాత్. పక్షే సత్వం విసర్గశ్చ.

రామః+స్థాతా=రామస్థాతా; రామస్థాతా. ఏవం హరిః+స్ఫురతి=హరిస్ఫురతి, హరి స్ఫురతి.

అనువాదము :

34. ఖర్ను పరముగా గల్గిన శర్ పరమైనచో వికల్పముగా విసర్గకు లోపము వచ్చును. అది రానిపక్షమున సత్వము విసర్గయు వచ్చును.

ఎట్లనగా—రామః+స్థాతా అనునెడ ‘స్థా’ సకారము ఖర్ అనగా థ కారమును పరముగాగల్గిన శర్. అది పరమైనందున విసర్గకు వికల్పముగా లోపమురాగా “రామస్థాతా” అను రూపము సిద్ధించును.

ఈ లోపము వికల్పము గాన, రానిపక్షమున విసర్గకు సత్వము రాగా రామస్ + స్థాతా=రామస్థాతా అను రూపము సిద్ధించును. విసర్గయే యున్నచో ‘రామఃస్థాతా’ అనురూపము.

ఇట్లే—హరిః+స్ఫురతి అనునెడ పై విధముగనే విసర్గకు వికల్పముగా లోపమురాగా హరిఃస్ఫురతి యను రూపము సిద్ధించుచున్నది. అభావ పక్షమున విసర్గకు సత్వము వచ్చి హరిస్+స్ఫురతి=“హరిస్ఫురతి” యను రూపము సిద్ధించును. విసర్గయే యున్నచో ‘హరిఃస్ఫురతి’ అనురూపము.

మూలమ్ :

35. విసర్గస్య కఖయోః, పవయోశ్చపరయోః క్రమాత్ జిహ్వ మూలీయౌ పథ్యాసీయౌ వాస్తవః. పక్షే విసర్గశ్చ.

కర్కకపిః, కఃకపిః; యర్కఖిలః, యఃఖిలః; కర్కపతతి. కఃపతతి; ద్రుర్క పరితి, ద్రుఃపరితీత్యాది.

అనువాదము :

35. విసర్గకు క ఖ లు, ప వ లు పరమైనచో క్రమముగా జిహ్వమూలీ యము. ఉపథ్యాసీయము వికల్పముగా వచ్చును. రాని పక్షమున విసర్గవచ్చును.

ఎట్లనగా—కః+కపిః అనునెడ వినర్గకు క పరమైనందువలన వికల్పముగా జిహ్వమూలీయము రాగా 'కఃకపిః' యను రూపము సిద్ధించును.

ఇది రాని పక్షమున వినర్గరాగా కఃకపిః యను రూపమేర్పడును.

అట్లే యః+ఖలః అనునెడ వినర్గకు ఖ పరమైనందున జిహ్వమూలీయము వికల్పముగా రాగా 'యఃఖలః' అను రూపము సిద్ధించును.

ఇదిరాని పక్షమున వినర్గరాగా 'యఃఖలః' అను రూపమేర్పడును.

అట్లే కః+పఠతి అనునెడ వినర్గకు ప పరమైనందున ఉపధ్మానీయము వికల్పముగా రాగా కఃపఠతి యను రూపము సిద్ధించును.

ఇది రాని పక్షమున వినర్గరాగా "కఃపఠతి" అను రూపమేర్పడును.

అట్లే ద్రుః+ఫలతి యనునెడ వినర్గకు ఫ పరమైనందువలన ఉపధ్మానీయము వికల్పముగా రాగా "ద్రుఃఫలతి" అను రూపము సిద్ధించినది.

ఇది రాని పక్షమున వినర్గ వచ్చి "ద్రుఃఫలతి" యను రూపమేర్పడుచున్నది.

మూలమ్:- అత్రవిశేషః

36. పాశ, కల్ప, క, కామ్య ప్రత్యయేషు పరతః ఆనవ్యయస్య వినర్గస్య సం-రాదేశః; ఇణః పరస్య వినర్గస్యాపి తలైవ షకారస్యాత్.

యథా - పయస్పాశమ్, కుత్సితంపయః, యశస్కల్పమ్, యశస్కమ్, పయస్కామ్యతి, సర్విష్టాశమ్, సర్విష్కల్పమ్, సర్విష్కమ్, సర్విష్టామ్యతి, సర్విష్కజ్ఞికాది గణ పఠితానామపి షః. ధనుష్కపాలమ్, భ్రాతుష్పుత్రః (మాతుః కృపా) ఆకృతిగణః.

అనువాదము ఇచ్చట నొకవిశేషము.

36. పాశ, కల్ప, క, కామ్య ప్రత్యయములు పరమైనప్పుడు అవ్యయమునకు సంబంధించని వినర్గకు సకారమారదేశమగును. ఇట్లుకంటె పరమైన వినర్గకును అప్పుడే షకారము వచ్చును.

ఎట్లనగా - పయః+పాశమ్ అనునెడ పాశప్రత్యయము పరమైనందున

విసర్గకు సకారము రాగా పయన్+పాశమ్ = పయస్పాశమ్ అను రూపము సిద్ధించుచున్నది. చెడిన పాలనియర్థము.

అట్లే యశః+కల్పమ్ అనునెడ విసర్గకు కల్పప్రత్యయము పరమగుట వలన సకారమురాగా యశస్కల్పమ్ అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అట్లే యశః + కమ్ అనునెడ విసర్గకు కప్రత్యయము పరమగుటవలన సకారమురాగా యశస్కమ్ అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అట్లే పయః+కామ్యుతి అనునెడ కామ్యుతి యను ప్రత్యయము పరమైనందువలన విసర్గకు సత్వమురాగా పయస్కామ్యుతి యను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

సర్విః+పాశమ్ అనునెడ 'సర్వి' పైని ఇకారము ఇజ్; దానికంటె పరమైన విసర్గకు పాశమను ప్రత్యయము పరమైయున్నందున ష కారము రాగా "సర్విష్పాశమ్" అను రూపము సిద్ధించును.

అట్లే సర్విః+కల్పమ్ అనునెడ సర్విఃపైని ఇ కారము ఇజ్. దానికంటె పరమైన విసర్గకు కల్పప్రత్యయము పరమైయున్నందున షత్వము రాగా "సర్విష్కల్పమ్" అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అట్లే సర్విః+కమ్ అనునెడ సర్విఃలోని ఇజ్ పైని విసర్గకు కప్రత్యయము పరమైనందున, షకారమురాగా "సర్విష్కమ్" అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అట్లే సర్విః+కామ్యుతి అనునెడ కామ్యుతి ప్రత్యయము పరమైయున్నందున 'సర్విః' లోని ఇజ్ పైని విసర్గకు షకారము రాగా "సర్విష్కామ్యుతి" యను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

సర్విష్కృజ్ఞికా మున్నగు గణమునందు పరిపఞ్చిన శబ్దములకును షకారము వచ్చును.

ఎట్లనగా- ధనుః+కపాలమ్ అనునెడ 'ధనుః' లోని ఇజ్ పైని విసర్గకు కపాల శబ్దము పరమైయున్నందున షత్వము రాగా 'ధనుష్కపాలమ్' అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అట్లే భ్రాతుః+పుత్రః అనునెడ 'భ్రాతుః' లోని ఇజ్ పైని విసర్గకు పుత్ర శబ్దము పరమైయున్నందున షత్వమురాగా భ్రాతుష్పుత్రః అను రూపము

సిద్ధించుచున్నది. గణ పాఠమున లేనందువలన మాత్రుః కృపా యనునెడ షత్వము రాదు. అది ఆకృతినిబట్టి గణింపబడుటవలన నాకృతిగణమైనది.

మూలమ్:-

37. ఇకారోకారో వధస్యా ప్రత్యయస్య విసర్గస్య షకారాదేశః కివర్గే పవర్గే పరే (ముహుశ్శబ్దస్య న.)

యథా-ఆవిః+కృతః = ఆవిష్కృతః. ఏవం దుష్కృతమ్, నిష్ప్రత్యూహమ్; బహిష్కృతమ్; (ముహుఃకామా) అగ్నిఃకరోతి, గురుః కరోతీత్యాదౌ విసర్గస్య ప్రత్యయ సంబంధిత్వాన్న షత్వమ్. అన్యవర్తా త్పూర్వో వర్తః ఉపధానఙ్జోజ్ఞకః.

అనువాదము :

37. ఇకారమునుగాని, ఉకారమునుగాని ఉపధగాగల్గిన ప్రత్యయ సంబంధములేని విసర్గకు కవర్గముగాని పవర్గముగాని పరమైనచో షకారాదేశము వచ్చును.

ఎట్లనగా-ఆవిః+కృతః అనునెడ 'ఆవిః' లోని వకారముపైని ఇకారము ఉపధ. ఆ ఇకారమును ఉపధగాగల్గిన విసర్గకు 'కృతః' అని కవర్గము పరమైనందువలన షకారాదేశమురాగా "ఆవిష్కృతః" అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

ఇట్లే దుః+కృతమ్ అనునెడ ఉదుపధమైన విసర్గకు షత్వము రాగా "దుష్కృతమ్".

నిః+ప్రత్యూహమ్ = నిష్ప్రత్యూహమ్,

బహిః+కృతమ్ = బహిష్కృతమ్,

మున్నగు స్థలములయందు షత్వము నూహించునది.

ముహుః+కామా అనునెడ విసర్గ ప్రత్యయసంబంధము కలది కాక పోయినను నిషేధముండుటవలన షత్వమురాదు.

అగ్నిః+కరోతి, గురుః+కరోతి మున్నగు స్థలములయందు విసర్గ 'సు' ప్రత్యయమునకు సంబంధించినది కాన షత్వము రాదు.

“యశస్కార” శబ్దము మొదలు “ఆయస్కరీ” శబ్దము వరకును సమాసములు. ఇందలి విసర్గలు అవ్యయవమునకును సంబంధించినవి కావు.

పురః + కృత్వా, నమః + కృత్వా అనునెడ పురశ్శబ్దము నమశ్శబ్దము గతిసంక్ష కలవి. కావున ఈ శబ్దముల యందలి విసర్గలకు కవర్గ పరమగుట వలన సకారాదేశము నిత్యముగా రాగా, పురస్కృత్వా అనియు నమస్కృత్వా అనియు రూపములు సిద్ధించుచున్నవి. ఇవియు సమాసమాలే.

తిరః + కర్తా అనునెడ విసర్గకు కవర్గ పరమైనందున సకారాదేశము వికల్పముగా వచ్చుటవలన తిరస్కర్తా అనియు రాని పక్షమున తిరఃకర్తా యనియు రూపములు సిద్ధించుచున్నవి.

మూలమ్ :—

40. న్యూనిత్యస్య పకారే పరే నకారస్య వా విసర్గః, పక్షే ఉపధ్మా రుశ్చ వా.

న్యూన్ + పాహి = న్యూఃపాహి; న్యూఃపాహి = న్యూన్పాహి.

ఇతి విసర్గ సన్నిః

అనువాదము:—

40. న్యూన్ అను శబ్దమునకు పకారము పరమైనచో నకారమునకు వికల్పముగా విసర్గ వచ్చును. రాని పక్షమున ఉపధ్మాసీయము వికల్పముగా వచ్చును.

ఎట్లనగా—న్యూన్ + పాహి యనునెడ న కారమునకు పకారము పరమైనందువలన విసర్గ రాగా “న్యూః + పాహి” యనియు, అది వికల్పము గాన, అభావ పక్షమున ఉపధ్మాసీయము వికల్పముగా రాగా “న్యూఃపాహి” యనియు ఈ యపధ్మాసీయము కూడ వికల్పమైనందున మామూలు నకారముతోఁగూడి “న్యూన్పాహి” యనియు రూపములు సిద్ధించును.

ఇట్లు విసర్గసంధి సమాప్తము.

సః, పయస్కుమ్మః, పయస్పాత్రమ్, ఆయస్కుశా, ఆయస్కర్ణీ, పురస్కుత్య, నమస్కుత్య, తిరస్కురా, తిరఃకరా.

అనువాదము :-

89. అకారమునకు పరమైన అవ్యయమునకు సంబంధించని విసర్గకు సమాసమందు నిత్యముగా సకారమాదేశమగును.

కృధాతువు కమ్-ధాతువు పరమైనప్పుడును, కంప-కుంభ-పాత్ర-కుశా-కర్ణీశబ్దములు పరమైనప్పుడును గతినజ్ఞగల పురస్, నమస్ శబ్దమునకు సంబంధించిన విసర్గకు కవర్గ పవర్గలు పరమైనచో నిత్యముగా సకారాదేశము వచ్చును.

అట్లే గతినంజ్ఞ కల తిరస్ శబ్దమునకు వికల్పముగా సకారాదేశము వచ్చును.

క్రమముగా నుదాహరణములు:

యశః+కారః అనునెడ 'యశః' అను పదమునందలి విసర్గకు 'కారః' అను కృష్ణ ధాతురూపము పరమగుటవలన సకారాదేశమురాగా యశస్ + కారః = "యశస్కారః" అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అట్లే - యశః+కామః అనునెడ 'యశః' చివరి విసర్గకు 'కమ్' ధాతు రూపమైన కామ శబ్దము పరమైనందున సకారాదేశము రాగా యశస్+కామః = "యశస్కామః" అను రూపము సిద్ధించినది.

అట్లే - ఆయః + కంసః అనునెడ 'కంస' శబ్దము పరమైనందున 'ఆయః' లోని విసర్గకు సకారమాదేశమురాగా ఆయస్ + కంసః = "ఆయస్కంసః" అను రూపము సిద్ధించును.

అట్లే పయః + కుమ్మః అనునెడ 'కుమ్మ' శబ్దము పరమైనందున 'పయః' లోని విసర్గకు సకారమాదేశము రాగా "పయస్కుమ్మః" రూపము సిద్ధించును.

అట్లే పయః + పాత్రస్ - పయస్+పాత్రమ్ = పయస్పాత్రమ్.

ఆయః + కుశా = ఆయస్+కుశా = ఆయస్కుశా.

ఆయః + కర్ణీ = ఆయస్ + కర్ణీ ఆయస్కర్ణీ అను రూపములూహ్యములు.

“యశస్కార” శబ్దము మొదలు “ఆయస్కర్తీ” శబ్దము వరకును సమాసములు. ఇందలి విసర్గలు అవ్యయవమునకును సంబంధించినవి కావు.

పురః + కృత్వా, సమః + కృత్వా అనునెడ పురశ్శబ్దము సమశ్శబ్దము గణితసంజ్ఞ కలవి. కావున ఈ శబ్దముల యందలి విసర్గలకు కవర్గ పరమగుట వలన సకారాదేశము నిత్యముగా రాగా, పురస్కృత్వా అనియు సమస్కృత్వా అనియు రూపములు సిద్ధించుచున్నవి. ఇవియు సమాసమాలే.

తిరః + కర్తా అనునెడ విసర్గకు కవర్గ పరమైనందున సకారాదేశము వికల్పముగా వచ్చుటవలన తిరస్కర్తా అనియు రాని పక్షమున తిరఃకర్తా యనియు రూపములు సిద్ధించుచున్నవి.

మూలమ్ :—

40. న్యూనిత్యస్య పకారే పరే నకారస్య చా విసర్గః, పక్షే ఉపధ్మా నీయశ్చ చా.

న్యూన్ + పాహి = న్యూఃపాహి; న్యూఃపాహి = న్యూన్పాహి.

ఇతి విసర్గ సన్ధిః

అనువాదము:—

40. న్యూన్ అను శబ్దమునకు పకారము పరమైనచో నకారమునకు వికల్పముగా విసర్గ వచ్చును. రాని పక్షమున ఉపధ్మానీయము వికల్పముగా వచ్చును.

ఎట్లనగా—న్యూన్ + పాహి యనునెడ న కారమునకు పకారము పరమై నందువలన విసర్గ రాగా “న్యూః + పాహి” యనియు, అది వికల్పము గాన, అభావ పక్షమున ఉపధ్మానీయము వికల్పముగా రాగా “న్యూఃపాహి” యనియు ఈ యుపధ్మానీయము కూడ వికల్పమైనందున మామూలు నకారముతోఁగూడి “న్యూన్పాహి” యనియు రూపములు సిద్ధించును.

ఇట్లు విసర్గసంధి సమాప్తము.

అథ స్వాది సన్ధిః

మూలమ్ :-

41. ప్రాస్వాకారాత్పరస్య పదాంత సకారస్య ఉ ఇత్యాదేశస్సాస్తిత్
ప్రాస్వాకారే హశి చ పరే. యథా:-

రామన్ + అర్చ్యః; రామ ఉ + అర్చ్యః ఇతిస్థితే గుణః (సూ. 2, 11)
పూర్వరూపజ్ఞ = రామోఽర్చ్యః. మనన్ + రథః = మనోరథః.

అనువాదము : - స్వాదినంధి

41. ప్రాస్వమైన అకారమున కంటె పరమైన పదాంతమునందలి సకారమునకు ప్రాస్వాకారము పరమైనను 'హశ్' ప్రత్యాకారమునజేరిన వర్ణములు అనగా 'హ య వ ర ట్' మొదలు 'జ బ గ డ ద శ్' వరకునున్న సూత్రములలోని వర్ణములు పరమైనచో "ఉ" అను ఆ దేశము వచ్చును.

ఎట్లనగా-రామన్ + అర్చ్యః అనునెడ 'రామన్' లోని మకారముపైని అకారము ప్రాస్వమైన అకారము. దానికంటె పరమైన సకారమునకు 'అర్చ్యః' లోని ప్రాస్వాకారము పరమైయున్నందున ఉ కారము రాగా రామ ఉ + అర్చ్యః అనివీర్పడును. పదుపది మకారముపైని అకారమునకును, ఉ కారమునకును గుణము చేయగా రామో + అర్చ్యః అని యేర్పడును. తర్వాత పూర్వరూపము అనగా ఓకారము రెంటికిని అనగా పూర్వపరములయందలి యక్షరములకు ఆదేశముచేయగా అనగా-పూర్వమందలి ఓ కారమునకు పరమందలి అకారమునకు పూర్వమందలి ఓకారము రాగా రామోఽర్చ్యః అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అట్లే మనన్ + రథః అనునెడ "మనన్" లోని నకారముపైని ప్రాస్వాకారమునకంటె పరమైన పదాంతసకారమునకు 'రథః' అనునెడ 'ర' యను హశ్ పరమైనందున సకారమునకు ఉ కారము రాగా మన + ఉ + రథః అని యేర్పడును. అకార ఉకారములకు గుణము చేయగా 'మనోరథః' అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

మూలమ్ :-

42. అవద్ధాత్పరస్య పదాంత సకారస్య అశి పరే యాదేశః.

దేవాన్ + ఇహ; దేవాన్ + నమ్మా; దేవాయ్ + ఇహ; దేవాయ్ + నమ్మా;
ఇతి స్థితే సతి.

అనువాదము :-

42. అవర్ణమునకంటె పరమైన పదాంత సకారమునకు 'అ' ప్రత్యా
హరమునకు జెందిన యక్షరములు అనగా 'అ ఇ ఉ ఋ' మొదలు 'జ ణ గ డ
ద శ' అను వరకు గల సూత్రములలోని వర్ణములు పరమైనచో యకార
మాదేశమగును.

ఎట్లనగా-దేవాన్ + ఇహ అనునెడ 'దేవాన్' లోని 'వా' పైని ఆవర్ణము
కంటె పరమైన పదాంత సకారమునకు 'ఇహ' లోని 'ఇ' కారము అ' పరమై
నందున 'య' కారము రాగా దేవాయ్ + ఇహ అని యేర్పడును.

అట్లే దేవాన్ + నమ్మా అనునెడ 'దేవాన్' లోని వకారము పైని
ఆవర్ణముకంటె పరమైన పదాంత సకారమునకు "నమ్మా" లోని నకారము
హ' పరమైనందున యకారము రాగా దేవాయ్ + నమ్మా అను రూప
మేర్పడును.

ఇట్లు దేవాయ్ + ఇహ అనియు దేవాయ్ + నమ్మా అనియు రూపము
లేర్పడగా.

మూలమ్ :-

43. అవర్ణాత్పరయోః పదాంతయకార వకారయోః అశిపరే వాలోపః.
తత్ర హలివరేతు నిత్యమ్. లోపపక్షే ఆచిపరే గుణాది కార్యజ్చ న భవతి.

యథా-“దేవాఇహ, దేవాయిహ, దేవానమ్మాః”. అన్య్యాన్యదాహరణాని:-
హరే + ఏహి = హరయేహి, హరే ఏహి (సూ. 9) శ్రియై + ఉద్యతః = శ్రియా
యద్యతః; శ్రియా ఉద్యతః; విష్టో + ఇహ = విష్టవిహ, విష్టఇహ, గురౌ +
ఉత్కః = గురావుత్కః, గురాఉత్కః, మనస్ + ఏవేత్యాది చ జ్ఞేయమ్.

అనువాదము :-

43. అవర్ణమునకంటె పరములైన పదాంత మందలి యకార వకార
ములకు అ' పరమైనచో వికల్పముగా లోపము హల్ పరమైనచో నిత్యముగా

లోపము. లోపము వచ్చిన పక్షమున అచ్చుపరమైనప్పుడు గుణాది కార్యములు రావు.

కాన పై నియమము ననుసరించి

దేవాయ్ + ఇహ అనునెడ “దేవాయ్” లోని వకారముపైని అవర్ణమున కంటే పరమైన య కారమునకు ‘ఇహ’ లోని ఇకారము ‘అః’ ప్రత్యాహార ముటక వర్ణము పరమైనందువలన యకారమునకు లోపము వికల్పముగా రాగా ‘దేవాఇహ’ యను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అట్లే దేవాయ్ + నమ్మః అనునెడ ‘దేవాయ్’ లోని వకారముపైని అవర్ణమున కంటే పరమైన య కారమునకు ‘నమ్మః’ లోని న కారము అః పరమైనందున యకారము నకు లోపము రాగా ‘దేవానమ్మః’ అనురూపము సిద్ధించుచున్నది.

ఇతరోదాహరణములు -

హరే + ఏహి అనునెడ 9వ సూత్రముచే ‘హరే’ లోని ఏకారమునకు ‘ఏహి’ లోని ఏకారమచ్చు పరమైనందున ఆయాదేశమురాగా హర్ + ఆయ్ + ఏహి = హరయేహి అనురూపము సిద్ధించుచున్నది. తరువాత ప్రకృత సూత్రము ననుసరించి హరయ్ + ఏహి అనునెడ ‘హరయ్’ లోని ర వర్ణము పైని ఆకారము కంటే పరమైన పదాంత యకారమునకు ‘ఏహి’ అనునప్పుడు అః పరమైయున్నందున యకారమునకు లోపమురాగా హర + ఏహి = హర ఏహి యను రూపమేర్పడును. ఇచ్చట ఏహిలోని ఏకారము పరమైనందువలన వృద్ధిమున్నగు కార్యములు రావు. ఇది వికల్పముగాన యకార లోపమురాని పక్షమున ‘హరయేహి’ యని రూపముండును.

అట్లే శ్రియై + ఉద్యతః అనునెడ (9)వ సూత్రముననుసరించి ‘శ్రియై’ లోని ఐకారమునకు ఆయాదేశమురాగా శ్రియ్ + ఆయ్ + ఉద్యతః = శ్రియాయ్ + ఉద్యతః అను రూపము సిద్ధింపగా ప్రకృత సూత్రముననుసరించి శ్రియై + ఉద్యతః అనునప్పుడు పదాంత యకారము లోపింపగా ‘శ్రియా ఉద్యతః’ అను రూపము సిద్ధించును. ఇది వికల్పముగాన రాని పక్షమున శ్రియాయ్ + ఉద్యతః అను రూపముండును.

అట్లే విష్టో + ఇహ అనునెడ “విష్టో” లోని ఓ కారమునకు (9)వ సూత్రముచే అవాదేశమురాగా విష్టావ్ + ఇహ = విష్టవ్ + ఇహ యను రూపమేర్పడగా ప్రకృత సూత్రము ననుసరించి ‘విష్టవ్’ లోని పదాంత వ కారమునకు లోపము రాగా విష్టఇహ యను రూపము సిద్ధించును. ఇది వికల్పముగాన లోపమురాని పక్షమున విష్టవిహ యను వకార ఘటిత రూప ముండును.

అట్లే గురౌ + ఉత్కః అనునెడ 9వ సూత్రము ననుసరించి అవా దేశము రాగా, ఆ వకారమునకు ప్రకృత సూత్రముననుసరించి లోపము వికల్పముగా రాగా “గురా ఉత్కః” అని రూపమును, లోపము వికల్పముగాన అది రాని పక్షమున ‘గురావుత్కః’ అను వకార ఘటిత రూపమును సిద్ధించు చున్నది.

మనస్ + ఏవ అనునెడ ‘మనస్’ లోనున్న నకారముపైని అవర్ణమున కంటె పరమైన పదాంత సకారమునకు ‘ఏవ’ లోని ఏ కారము ఆశ్ పరముగా నున్నందున 42 వ సూత్రముచేత యాదేశము చేయగా మనయ్ + ఏవ అని రూపమేర్పడగా ప్రకృత సూత్రముచేత, యకారమునకు లోపమురాగా ‘మన ఏవ’ అనురూపము సిద్ధించుచున్నది.

మూలమ్ :—

44. రేఫస్య, ధకారస్య చ క్రమాద్రేపే ధకారే చ పరే లోపః.

అనువాదము :—

44. రేఫమునకు అనగా ‘ర’కు ధకారమునకు రేఫము, ధకారము వరుసగా పరమైనచో లోపము వచ్చును.

మూలమ్ :—

45 తథా రేఫ, ధకారలోపనిమిత్త భూతయోః రేఫ, ధకారయోః పరతః పూర్వస్య అచః దీర్ఘః స్వార్.

యథా పునర్ + రమతే = పునారమతే. లిప్ + ధః (లి + ధః) లిధః, ఏవం హరిరమ్యః, గురూ రాజతే.

అనువాదము :-

45. అట్లు రేఫ, ధకార లోపములకు కారణములైన రేఫ ధకారములు పరమైనప్పుడు రేఫ ధకారములకు పూర్వమందలి అచ్చునకు దీర్ఘము వచ్చును.

ఎట్లనగా - పునర్ + రమతే అనునెడ రేఫమునకు రేఫపరమైనందున 44 వ సూత్రము చేత పూర్వమునందలి రేఫకు లోపము రాగా పున + రమతే యను రూపము నిలుచును. ప్రకృత సూత్రము వలన రేఫలోపమునకు నిమిత్తమైన రేఫ పరముగా నున్నందున 'పున' లోని న కారము పైని అకారమునకు దీర్ఘమురాగా "పునారమతే" అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అట్లే లిఙ్ + ధః అనునెడ ధకారమునకు ధకారము పరమైనందున 44వ సూత్రముచేత లోపమురాగా లి + ధః అను రూపము నిలుచును, ఇట్టియెడ ప్రకృత సూత్రముచేత 'లి' లోని ఇకారమునకు ధ లోపనిమిత్తమైన ధకారము పరమైనందున, దీర్ఘము రాగా "లిఙః" అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

ఇట్లే హరిర్ + రమ్యః అనునెడ రేఫమునకు రేఫ పరమైయున్నందున 44వ సూత్రముచేత లోపమురాగా హరి + రమ్యః అని నిలుచును. ఇయ్యెడ ప్రకృత సూత్రముచేత 'రి' లోని ఇకారమునకు రేఫలోపనిమిత్తమైన రేఫ పరముగా నున్నందున దీర్ఘమురాగా "హరీరమ్యః" అను రూపము సిద్ధించినది.

ఇట్లే-గురుర్ + రాజతే అనునెడ రేఫమునకు లోపమురాగా గురు + రాజతే యని నిలువగా, ప్రకృత సూత్రముచేత 'రు' పైని ఉకారమునకు దీర్ఘము రాగా "గురూరాజతే" అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

మూలమ్ :

46. హలి పరే ఏతత్తదోః సుప్రత్యయస్య నిత్యం లోపః స్యాత్ (నజ్ సమాసే కాత్వరస్యచ న) ఏషన్ + రుద్రః, సన్ + శివః = సశివః, (ఆస శ్శివః, ఏషకోరుద్రః) అచి పరే తు ఏషోఽత్ర. తచ్చబ్ధిస్య తు విశేషః.

అనువాదము :-

46. హల్లు పరమైప్పుడు ఏతచ్ఛబ్దము యొక్కయు, తచ్చబ్ధిము యొక్కయు సుప్రత్యయమునకు నిత్యముగా లోపము వచ్చును. కాని నజ్

సమాసమునందు ఈలోపము రాదు. అట్లే కకారమునకు పరమైనదానికిని లోపము రాదు.

ఎట్లనగా - ఏషన్ + రుద్రః అనునెడ ఏషన్ అనునది ఏతచ్ఛబ్దము. దానియొక్క సుప్రత్యయమునకు 'రుద్రః' అనునప్పుడు హల్లు పరమైనందున లోపములాగా "ఏషరుద్రః" అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

సన్ + శివః అనునెడ 'సన్' అనునది తచ్ఛబ్దము. దాని సుప్రత్యయమునకు 'శివః' లోని శకారము హల్ పరమైనందున లోపములాగా "సశివః" అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

కాని అసన్ + శివః అనునెడ 'అసన్' అనునది 'స సన్' అను విగ్రహము ననుసరించి నజ్ సమాసము గాన అందలి సుప్రత్యయమునకు లోపము వారేదు. కాన అసన్ + శివః అనునెడ శ్చుత్వము చేయగా "అసశివః" అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అట్లే ఏషకోదుద్రః అనునప్పుడు ఏతచ్ఛబ్దమునకు కచ్ ప్రత్యయము. పరమైనందువలన ఏషకన్లోని సుప్రత్యయమునకు నిషేధము ననుసరించి లోపములాక రుత్వ ఉత్పాదులు చేయగా 'ఏషకోరుద్రః' అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

ఏతచ్ఛబ్దమునకు ఆచ్చు పరమైనచో సుప్రత్యయ లోపము లాక రుత్వ ఉత్ప గుణాదుల చేత 'ఏషోఽత్ర' యను రూపము సిద్ధించును.

తచ్ఛబ్దవిషయమున కొంత విశేషమున్నది. అది దిగువ జెప్పుదు చున్నది.

మూఖ్యమ్ :-

47. అచి పరే తచ్ఛబ్ద సంబంధిన సుప్రత్యయస్య లోపస్యాత్ లోపే నైవచేత్పాదపూరణమ్. లోపానుసారం గుణాదికం భవత్కేవ.

యథా - సేమామవిక్తి ప్రభృతమ్, సైష చాశరథీ రామః, ఇత్యాది. లోపేనైవే త్యవధారణేన "సోఽహమాజన్మశుద్ధానమ్," "స ఏషముక్త్యామమవన్త మూచే" ఇత్యాదౌ నేతి భోధ్యమ్.

అనువాదము :—

47. అచ్చు పరమైనచో తచ్చబ్బమునకు సంబంధించిన సుప్రత్యయము నకు లోపము వచ్చును. కాని అట్లు లోపమువచ్చిననే శ్లోకపాదము పూరింపఁబడవలయును. అట్టి పరిస్థితి లోనే యీలోపమురాగలదు. లోపము వచ్చిన పిదప గుణము మున్నగునవి వచ్చును.

ఎట్లనగా - “సేమావవిడ్డి ప్రభృతిమ్” అనునెడ సన్ + ఇహమ్ అను శ్లోకపాదములోని భాగము మన కిచ్చట నుదాహరణము. అందు ‘సన్’ అనునది సుప్రత్యయముతోఁ గూడిన తచ్చబ్బము. ఈ సుప్రత్యయమునకు లోపము వచ్చినచో స + ఇహమ్ అనియై తర్వాత గుణము చేయగా “సేమావవిడ్డిప్రభృతిమ్” అను పాదము పూరింపఁబడి పరింప సాధ్యమగును. అట్లు కానిచో “ససిమావవిడ్డిప్రభృతిమ్” అని యేర్పడి పాదపూరణము జరుగక పోవును.

అట్లే “సైష దాశరథీరామః” అనునెడ ‘సైష’ యని మన కవసరమైన శ్లోకపాద భాగమున సన్ + ఏషః అని పదవిభాగముచేయగా “సన్” అను సుప్రత్యయముతోఁగూడిన తచ్చబ్బములోని ‘సు’ ప్రత్యయము లోపింపగా స + ఏషః అని రూపమేర్పడి, దానికి వృద్ధి చేయగా “సైషః” యని రూపము సిద్ధించి పాదపూరణమై పఠనయోగ్యముగా నుండును.

అట్లు లోపము చేయక పోయినచో సన్ + ఏషః = సఏషః ఇత్యాదిగా నేర్పడి పాద పూరణము కాకపోవును.

లోపము చేసినప్పుడే పాదపూరణ మగునను నియమము చెప్పటవలన లోపముతో నిమిత్తము లేకయే పాదపూరణము జరుగు చుండు నట్టి “సోఽహ మాజన్మశుద్ధానామ్” అనునెడ సన్ + అహమ్ = సర్ + అహమ్ = స + డి + అహమ్ ఇత్యాది ప్రక్రియననుసరించి “సోఽహ” మను రూపము సుప్రత్యయము లోపించినందువలన ఏర్పడినది.

అట్లే “సఏవ ముక్త్యా మమవన్తమూచే” అనునెడ పాదపూరణమునకు అవసరము లేనందు వలన సుప్రత్యయ లోపము వచ్చియు స + ఏవమ్ అనునెడ వృద్ధివచ్చి “సైవమ్” అని రూప సిద్ధి జరుగలేదు.

మూలమ్ :-

48. అహన్మబ్ధ నకారస్య రూప-రాత్రి - రాత్ర-రథంతర శబ్దేషు; పరేషు; సుపిపరేచ ఉ ఇత్యాదేశః; అన్యత్ర రేఫాదేశః. (గుణః) అహః + రూపమ్ (అహః ఉ + రూపమ్) = అహోరూపమ్. అహోరాత్రిః, అహోరథంతరమ్, (అహః + భ్యామ్) = అహః + భ్యామ్. అహోభ్యామ్. అహన్ + గణః = అహర్గణః. ఏవమ్ అహరహః. అహర్పతి; అహర్వతి; అహఃపతిః.

అనువాదము : సంధిప్రకరణం సమాప్తమ్

43. అహన్ శబ్దముయొక్క నకారమునకు రూప-రాత్రి-రాత్ర-రథంతర శబ్దములు పరమైనపుడు, సుప్-అనగా 'సు' మొదలు 'సుప్' వరకు గల విభక్త ప్రత్యయములు పరమైనప్పుడును "ఉ" ఆదేశమగును. ఇతరములు పరమైనపుడు రేఫము ఆదేశమగును. ఉకారమురాగా గుణము వచ్చును..

ఎట్లనగా-అహన్ + రూపమ్ అనునెడ 'రూప' శబ్దము పరమైనందువలన 'అహన్' శబ్దములోని న కారమునకు 'ఉ' రాగా అహః + రూపమ్ అని యగును. అ + ఉలకు గుణమురాగా 'అహోరూపమ్' అను రూపము సిద్ధించును.

అట్లే-అహన్ + రాత్రిః అనునెడ రాత్రి శబ్దము పరమైనందువలన 'న' కారమునకు ఉ కారము రాగా అహః + ఉ + రాత్రిః అని నిలువగా గుణమువచ్చి "అహోరాత్రిః" అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అట్లే అహన్ + రథంతరమ్ అనునెట రథంతర శబ్దము పరమైనందు వలన నకారమునకు ఉ కారము రాగా అహః + ఉ + రథంతరమ్ అని కాగా పూర్వముపలెనే అ + ఉలకు గుణము చేయగా అహోరథంతరమ్ అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అహన్ + భ్యామ్ అనునెడ అహన్ శబ్దమునకు 'భ్యామ్' అను సుబ్బి భక్తిపరమైనందువలన న కారమునకు ఉకారమురాగా అహః + ఉ + భ్యామ్ అని కాగా, అ + ఉలకు గుణము చేయగా "అహోభ్యామ్" అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అహన్ + గణః

అహన్ + అహః

అహన్ + పతిః

ఇత్యా ద్యుదాహరణములలో అహన్ శబ్ద నకారమునకు, ఇతరములు అనగా వైనబేర్కొనని గణాదిశబ్దములు పరమైనందువలన 'న' కారమునకు రేఫమురాగా—

అహర్ + గణః = అహర్గణః

అహర్ + అహః = అహరహః

అహర్ + పతిః = అహర్పతిః అను రూపములు సిద్ధించినవి.

అహర్పతిః అనునెడ రేఫమునకు విసర్గలు వచ్చుటచే “అహఃపతిః” యనియు, ‘ప’ పరమైనందున “ఉపధ్మానీయములు వచ్చుటచే “అహఃపతిః” యనియు రూపములు సిద్ధించుచున్నది.

ఇట్లు సంధిప్రకరణము

సమాప్తము.

అథ సుబంత ప్రకరణమ్

మూలమ్ :

లోకే శబ్దాస్సర్వేపి ప్రాతిపదిక *ధాతు మూలకాః సుబంత తిజంత భేదేన ద్వివిధాః. సుబిత్వక్తౌ* స్వాజసమాద్ చస్తాభ్యామ్ బిన్ జే భ్యామ్ భ్యన్ జసిభ్యామ్ భ్యన్ జసో సామ్ జ్యోస్సుమ్ ||౪-౧-౨|| ప్రాతిపదికాత్పరే ఏతే ఏక వింశతి ప్రత్యయాస్యూః. అనేనస్వాజసిత్వత్ర(సు) ఇత్యారభ్య జ్యోస్సుబిత్వంతం సూత్రాన్యభూత పకారేణ (సూ2) ప్రత్యాహరే కృతే సుబితి భవతి. తదంతా శ్శబ్దాః సుబంతాః. తే అష్టవిధాః ||౧|| పుంలింగాః ||౨|| స్త్రీలింగాః ||౩|| నపుంసక లింగాః ||౪|| పుంస్త్రీలింగాః ||౫|| స్త్రీనపుంసకలింగాః ||౬|| పున్నపుంసకలింగాః ||౭|| త్రిలింగాః ||౮|| అవ్యయానిచేతి|| తత్ర సామాన్యతః అజ నైష విసర్గదీర్ఘ, బిన్దు, ప్రభృతి చిహ్నేన పుం, స్త్రీ, క్లిబాః, క్రమాద్ జ్ఞేయాః. హం నైష తు లింగాను శాసనతః||౧|| రామః, హరిః, గురుః, మరుత్, ఋత్విక్ ||౨|| రమా, గౌరీ, దిక్, ఆశీః, వధూః||౩|| ధనమ్, వనమ్, అహః, ధనుః, దధి ||౪|| దాక్షిః, దాక్షి, మృగః మృగీ ఇత్యాద్యపత్యాన్త, జాతి-భేదాదయశ్చ ||౫|| మైత్ర్యమ్, మైత్రీ; ఔచిత్యమ్, ఔచితీ; త్రిభిత్వమ్, త్రిభిత్వీ ||౬|| కళత్రః కళత్రమ్, కణ్ఠకః; కణ్ఠకమ్ ||౭|| తటః, తటి, తటమ్, పాత్రః, పాత్రీ, పాత్రమ్ ||౮|| లింగవిభక్తి వచనసూన్యాని “కిల, పరితః, దోషా, సాకమ్, అహో” ఇత్యాదీన్యవ్యయాని తత్రప్రకరణే వక్ష్యంతే. తథా పృథక్ అజంతా అపి|| సుబ నైష సర్వత్ర అవ్యయ

*మూలమ్:- ధాతుభిన్న ప్రత్యయభిన్న ప్రత్యయాన్తభిన్న మర్థవచ్చర్మ రూపం; కృదంత, తద్ధితాంత, సమాసాశ్చ, ప్రాతిపదిక సర్వోజ్ఞాస్యూః.

* సు, జసో రుకారేకారౌ. జ, శ, ట, జ, పా-శ్చేత్సర్వోజ్ఞాకా స్సన్తో లుప్యంతే.

అనువాదము:- ధాతుభిన్నము, ప్రత్యయభిన్నము, ప్రత్యయాంతభిన్నమునగు నర్థముగల శబ్దము ప్రాతిపదిక మనఁబడును. అట్లే కృదంతములు, తద్ధితాంతములు, సమాసములు ప్రాతిపదికములనబడును. సు-జా-జన్ మున్నగు విభక్తులలో “సు”లోని ఉకారము “జన్”లోని జకారము “జాట్”లోని టకారము, “శన్”లోని శకారము “క్షా”లోని టకారము, “జే”లోని జకారము “జిన్”లోని జకారము ఇకారము, “జన్”లోని జకారము “జి”లోని జకారము “సుప్”లోని పకారము ఇత్సంజ్ఞకలవై లోపించును.

భిన్నేషు ప్రథమా, సమ్పాదనప్రథమా, ద్వితీయా, తృతీయా, చతుర్థీ, పంచమీ, షష్ఠీ, సప్తమీచేతి విభక్తయోఽష్టాజ్ఞేయాః. తత్ర తదాదీనాం సర్వనామ్నాం సమ్పాదన ప్రథమా నాస్తీతి విశేషః. ఏకైకస్యాం విభక్తౌ త్రిణి త్రిణి వచనాని ఇతి చ బోధ్యమ్. యథా:-

ఏకవచనమ్.	ద్వివచనమ్.	బహువచనమ్.	విభక్తినామాని.
1. సు (స్)	ఔ	జన్ (అన్)	ప్రథమావిభక్తిః సమ్పాదనప్రథమావిభక్తిః
2. ఆమ్	ఔద్ (ఔ)	శన్ (అన్)	ద్వితీయావిభక్తిః
3. టా (ఆ)	భ్యామ్	భిన్	తృతీయావిభక్తిః
4. జే (ఏ)	భ్యామ్	భ్యన్	చతుర్థీవిభక్తిః
5. జసి (అన్)	భ్యామ్	భ్యన్	పంచమీవిభక్తిః
6. జస్ (అన్)	ఓన్	ఆమ్	షష్ఠీవిభక్తిః
7. జి (ఇ)	ఓన్	సుప్ (సు)	సప్తమీవిభక్తిః.

సుబ్రహ్మణ్యము

అనువాదము :-

లోకమందు శబ్దములన్నియు ప్రాతిపదిక మూలకములుగను, ధాతు మూలకములుగను నున్నవి. ఆవి సుబ్రహ్మణ్యములనియు, తిజ న్తములనియు. నిలు తెలుగులు. సుప్ ప్రత్యయములనుఁ జివరగల్గినవి సుబ్రహ్మణ్యములనియు, తిజ్ ప్రత్యయములను చివరగల్గినవి తిజ న్తములనియుఁ జెప్పబడును. “సుసప్” అనగా-సు-ఔ-జన్ మొదలు “సుప్” ప్రత్యయములొని పకారమువరకు సంగ్రహింపగా, అనగా ప్రత్యాహారముఁజేయగా ‘సుప్’ అని యగుచున్నది.

అనగా:-

ఏకవచనము	ద్వివచనము	బహువచనము	విభక్తినామములు
సు (స్)	ఔ	జన్ (అన్)	ప్రథమావిభక్తి
ఆమ్	ఔద్ (ఔ)	శన్ (అన్)	ద్వితీయావిభక్తి
టా (ఆ)	భ్యామ్	భిన్	తృతీయావిభక్తి
జే (ఏ)	భ్యామ్	భ్యన్	చతుర్థీవిభక్తి
జసి (అన్)	భ్యామ్	భ్యన్	పంచమీవిభక్తి

జస్ (అస్)	ఓన్	ఆమ్	షష్ఠీవిభక్తి
జీ (ఇ)	ఓన్	సుప్ (సు)	సప్తమీవిభక్తి

‘సు’ ప్రత్యయమును కడపటి ప్రత్యయమైన ‘సుప్’ చివరనున్న పకారముతో గలుపగా “సుప్” అయినది. అనగా సుప్ ప్రత్యాహారమైనది. అ ప్రత్యాహారములో చేరిన ఇరువదియొక్క ప్రత్యయములు అనగా విభక్తులు సుప్ లనియు, ఆ విభక్తులనంతమందుగలవి సుబంతములనియుఁజెప్పఁబడును. పైప్రత్యయముల పట్టికలో కొన్నింటికి ఇత్తులనుఁద్రోసివేయగా తేలిన ప్రత్యయ స్వరూపములు కుండరీ కరణమునఁజూపఁటడినవి. పైనకనబఱచిన విభక్తులలో నొక్కొక్క విభక్తికి ఏకవచన, ద్వివచన బహువచనములు మూడును గలవు. ఈసుబంతములెనిమిది విధములైయున్నవి.

(1) పుంలింగములు (2) స్త్రీలింగములు (3) నపుంసకలింగములు (4) పుంస్త్రీలింగములు (5) స్త్రీనపుంసకలింగములు (6) పున్నపుంసకలింగములు (7) త్రిలింగములు (8) అవ్యయము లని.

అందు సాధారణముగా అజంత శబ్దములయందు అనగా—అచ్చును చివరగలశబ్దములయందు విసర్గ, దీర్ఘము, అనుస్వారము మున్నగు గుఱులచే క్రమముగా పుంలింగ-స్త్రీలింగ-నపుంస-లింగ శబ్దములను గ్రహింపవచ్చును. హలంత శబ్దములకు లిङ్గములను లిङ్గానుశాసనము మున్నగు వానిచేఁదెలుపు కొనవచ్చును.

1. రామః, హరిః, గురుః, మరుత్, ఋత్విక్ మున్నగునవి పుంలింగములు.
2. రమా, గౌరీ, దిక్, ఆశీః, వధూః మున్నగునవి స్త్రీలింగములు.
3. ధనమ్, వనమ్, అహః, ధనుః, దధిః, మున్నగునవి నపుంసకలింగములు.
4. దాక్షిః-దాక్షీ, మృగః-మృగీ అనువానిలో దాక్షిః-దాక్షీ యను నవత్కాంత శబ్దములు, మృగః మృగీయను జాతివాచకశబ్దములు. షుంస్త్రీలింగములు.
5. మైత్ర్యమ్—మైత్రీ, ఔచిత్యం-ఔచితీ, త్రిభువ్యమ్ = త్రిభువీ మున్నగు శబ్దములు స్త్రీనపుంసకలింగములు.

6. కళత్రః-కళత్రమ్, కణ్ఠకః-కణ్ఠకమ్ అను శబ్దములు పున్నపుంసక లింగములు.
7. తటః-తటి-తటమ్, పాత్రః-పాత్రీ-పాత్రమ్ అనునవి మాడలింగ ములలో నున్నందున త్రిలింగములు.
8. లింగము, విభక్తి, వచనము లేనివి అవ్యయములు. ఉదా: పరితః, దోషా, అహో, కిల, మున్నగునవి.

‘అవ్యయ’ ప్రకరణమునందు నివి నిరూపింపబడును. అట్లే ప్రత్యేకముగా అజన్తములు (గూడ నిరూపింపబడును. అవ్యయములుకాని సుబంతములకు ప్రథమాసంబోధన ప్రథమా, ద్వితీయా, తృతీయా, చతుర్థీ, పంచమీ, షష్ఠీ, సప్తమీ యను నెనిమిది విభక్తులు వచ్చును. సర్వనామ శబ్దములకు సంబోధన ప్రథమ లేదు. ఒక్కొక్క విభక్తికిని మూడు వచనములనియు ముందే చెప్పబడినది.

* అథ శబ్దానుక్రమణికా

మూలమ్:-

1. ధ్యాత్వాశ్రీతురగగ్రీవం బాలవ్యత్పత్తిసిద్ధయే
అనుక్రమణికాశబ్దరత్నానాం క్రియతేఽధునా.
2. త్రిషులిజ్జేష్ఠమీ తుల్యరూపాఃషట్ పఞ్చసప్తచ
అషో నవే త్యాదినాన్తాః కత్యస్మద్యష్టదీ తథా.
3. రామా న్యతమ కృష్ణాశ్చ స్యశ్చ జ్ఞాతి ధనార్థకః
సజ్జ్ఞాయా మవ్యవస్థాయాం పూర్వాదిస్తుల్యవాక్సమః.
4. అస్తరశ్చేలబాహ్యస్యవాచీ చైతే సమాః స్మృతాః
సర్వశ్చవిశ్వసకతరసకతమాన్యతరాన్యకాః. ॥౧౦॥
5. ఇతరస్త్వ స్సమసిమావపితుల్యా దశేరితాః
ఉభోభయోతథా నేమస్త్రయోఽమీ భేదశాసినః. ॥౧౦॥

* సుబ్రహ్మణ్య మిథో విభిన్నాశ్శబ్దా ఇయన్త ఏవేతి మాహేశ్వర మూత్రోక్త వర్ణాన్తక్రమేణ పరిగణ్యస్తే. తేషాం యాపాణి తూపరిష్టాశ్చదర్శయిష్యన్తే అకారాది హకారాన్త వర్ణాన్త క్రమేణ.

6. పూర్వసహజరూపాపి దక్షిణోఽపరశ్చిత్తరః
అథరస్సోన్మనరా నేతే నవ తుల్యః ప్రకీర్తితాః. ||౧౦||
7. ఏకశబ్దస్పర్శవత్స్వాద్విత్తీయస్తు త్మతీయవత్
ప్రథమశ్చరమశ్చైతౌ ద్వితయాల్పావిమా తథా. ||౧౧||
8. అర్థసకతివయ శ్చైతే తుల్యష్టద్ పరికీర్తితాః
నిర్ణరః పాద దస్తౌ చ మాసయాషౌ చ భిన్నకాః. ||౧౨||
9. ద్వ్యహ్న వ్యహ్నాచ సాయాహ్నస్సమావతేత్రయస్సృతాః
అదస్తేషు చ పుంలింగా ఏకపక్షాశ చీరితాః. ||౧౩||
10. విశ్వపాస్సోమపాస్తుత్యాహహశబ్దస్తు భిద్యతే
చ త్యా హరిక్రిపతిశ్చభిన్నాసకతి పతి స్సఖా. ||౧౪||
11. ద్విత్రిశబ్దౌచ భిక్యేతే అపీదస్తా ఇతీరితాః
వాత ప్రమీ ర్యయారేపం పవీ ర్వాతప్రమీర సౌ. ||౧౫||
12. క్విబ నశ్చేదమ్ శసోద్దౌ విశిష్యత ఇతీరితః
జహుశ్రేయ స్య సౌ చాతిలక్ష్మీ శబ్దః ప్రదీస్తథా. ||౧౬||
13. గ్రామణీశ్చ తుమారీతి క్విబ నశ్చాపి భిన్నకాః
శుద్ధదీపతుద్దీశబ్ద ఈకారాస్తా ఇతీరితాః. ||౧౭||
14. గురువాయూ సమాక్రోష్టాభిన్నస్యాదిత్యుద న్తకాః
మితోభిన్నాత్రయోఽమీస్యర్థాహూరతిచమాస్స్వభూః. ||౧౮||
15. వర్షాభూఃఖలపూశబ్దౌ పునర్భూశ్చ తథాసులూః
చత్వార ఏతే తుల్యస్యూరిత్యాదత్రాస్సమీరితాః. ||౧౯||
16. ధాతా నప్రాతథోద్ధాతా తుల్యస్యూర్నతు భిద్యతే
వీతా భ్రాతా చ జామాతా సమా ఇతి ఋచ న్తకాః. ||౨౦||
17. కృ తృ శబ్దౌ చ ఋదస్తౌ ఋకారాస్తౌ గమాశకా
ఏకారాన్తఃస్మృతే శబ్ద ఐకారా న్తస్తరాః స్మృతః. ||౨౧||

18. గో శబ్దశ్చ తథాసుద్యౌ రిత్యోదనై సమీరితా
ఔకారానై తు పఠితా గ్లాస్సునౌ శ్చేహ శాబ్దికైః. ||౪||
19. ఇత్యజనేషు పుంలింగాస్సమాప్తి మగమన్నిహ
రమా దుర్గామ్బికా స్తుల్యా అమ్బుశబ్దస్తు బిద్యతే. ||౫||
20. సర్వా విశ్వా చ కతరా కతమాన్యతరేతరా
పూర్వాపరావరా దక్షిణోత్తరా స్వాపరాధరా. ||౬||
21. సమా సీమా త్యాన్తరాన్యా తుల్యా ఏకోనవింశతిః
పూర్వోత్తరాదిక్సమాసే తథోభైరే చ భిన్నకాః. ||౭||
22. ద్వితీయా వత్తృతీయాస్యా జ్వరాశబ్దస్తు బిద్యతే
నాసికా చ నిశాశబ్దో బిద్యతే పృతనా తథా ||౮||
23. గోపాశబ్దస్తథా భిన్న ఇత్యాదన్తః ప్రకీర్తితాః
మతిస్తతి ద్విలిశబ్దా ఇతారాన్తః ప్రభేదకాః. ||౯||
24. గౌరి వత్స్యాత్పభీశబ్దో లక్ష్మీః స్త్రీశ్చ సుధీఃప్రధీః
సీశ్చ భిన్నాస్సమా హీర్భిరీకారాన్తా ఇమే స్మృతాః. ||౧౦||
25. భేసు తన్వాదయశ్శబ్దా ఉకారాన్తా ఇహేరితాః
పరూర్భూర్భూశ్చ వర్షాభూరిత్యా దన్తఃప్రభిన్నకః. ||౧౧||
26. స్వస్వశబ్దో మాతృశబ్ద ఋదనై భేదశాలినౌ
ఓద స్తస్సు భవే ద్ద్యౌ శ్చనారౌ దన్తఃప్రకీర్తితః ||౧౨||
27. ఇత్యజనేష్విమే ప్రోక్తాస్త్రీలింగా శ్శాబ్దికోత్తమైః
సమం జ్ఞానజ్ఞాన్యరమం కతరత్కతమత్తథా. ||౧౩||
28. ఇతరాన్యతరాన్యాని పంచతుల్యా అథా జరమ్
హృదయజ్ఞాన్య ముదకం మాంస మిత్యపి భిన్నకాః. ||౧౪||
29. సర్వవత్స్యాదేకతర మిత్యదన్తా సమీరితాః
వార్యనాది సఖి ద్విలిశబ్దాదే ప్రభిన్నకాః. ||౧౫||

80. దధి సక్ల్యక్షి చాస్థీతి సమాఃప్రోక్తాశ్చదంతకాః
మదుశబ్దస్సానుచారా బిద్యేతే ఇత్యు దంతకాః. ||౬||
81. కర్తృ హర్తృఋకారానా విత్యజనా నపుంసకే
హలనా ఆథ కథ్యంతే లిడ్గుగ్ ద్రుగ్విశ్వపాట్రథా. ||౭||
82. అనడ్వాంశ్చ తురాషాట్ప హస్తాః స్యుర్బేదశాలినః
సుద్యౌరితి వకారాన శ్చతుశ్శబ్దస్తు రానకః. ||౮||
83. కిమిదఞ్చ ప్రశాంశ్చామీ మానాభిన్నా స్సమీరితాః
జాన్త స్సుగణ్యజన్తస్సాన్య తిక్వబన్తశ్చేత్సుగాణితి. ||౯||
84. రాజా ప్రతిదివా భిన్నాయజ్ఞా బ్రహ్మ సమావృథౌ
యశస్విన్ శాక్లిణౌతుల్యౌ సమా పుషార్కమామతౌ. ||౧౦||
85. వృత్రహా మమవా శ్వాఽర్వాయువా చామీప్రభిన్నకాః
పన్థామన్థాస్సమాప్రోక్తౌ ఋభుశ్చాస్తు విశిష్యతే. ||౧౧||
86. పఞ్చన్ సప్తన్నవన్ శబ్దాదశన్ శబ్ద ఇమే సమాః
అష్టన్ శబ్దస్తు భిన్నస్సాన్య దేకవింశతినాంతకాః. ||౧౨||
87. ధకారానస్సు భుక్పబ్ధోయుజ్సుయుగ్బేదశాలినౌ
పరివ్రాట్ పరిమృట్ దేవేట్ రాట్రభ్రాడ్విశ్వసృట్పమాః. ||౧౩||
88. విశ్వారాట్ భ్రట్పభిద్యేతే ఋత్విగూర్కృ సమాస్మృతౌ
ద్వాదశీమే జకారానా సత్త్య చ్చబ్ధౌసమా స్మృతౌ. ||౧౪||
89. యదేత ద్యుష్మదస్మత్సుపాచ్చబ్ధా భేదశాలినః
దకారానా ఇమే సప్తః ధకారాన్తోఽగ్నిమత్స్సృతః. ||౧౫||
40. ప్రాఞ్చ ప్రత్యజ్ఞదజ్ సమ్యజ్ సద్యజ్జిర్మజ్సువృట్పా
పయోముగప్యముముయజ్ భిన్నాశ్చానా నవేరితాః. ||౧౬||
41. మహస్సవం శ్చ బిద్యేతే ధీమాంశ్చ మమవా భవా
త్రయస్తుల్యా అథసురక్షజ్జా గ్రద్దద ద్దధత్. ||౧౭||

42. దరిద్రచ్చ తథా శాసచ్ఛకాసచ్చ సమా ఇమే ||౧౩||
త్రయోవశ తకారానాః, పానో గుప్తబ్ధి ఈరితః. ||౧౪||
43. శానో విత్ భిద్యతే తాదృగ్భృత స్పృక్ స్పృగిమే సమాః ||౧౫||
షానా భిన్నా దధృగ్రత్నముత్ వత్ దోఽపి పతీరిపి.
44. విద్వాంశ్చ సేదివా న్యేథా అనేహః ప్యుశనా పుమాన్ ||౧౬||
చన్ద్రమా శ్చ సువశ్చసౌ భిన్నా సానా నవేరితాః.
45. ఇత్థం హలన్తాః పుంలిక్ఖా స్సమా పి మగమన్నిహ ||౧౭||
త్రియా ముపాన దుష్టిక్చ హానౌ భిన్నా చ వా న్తకః.
46. దివ్ శబ్దోఽథః చరానాద్యౌ ర్పిన్నో గీః పూశ్చ ధూస్సమాః
భిన్నశ్చతుః; ర్మకారానౌ కి మిదం భేదశాలినౌ.
47. నానౌ ద్వౌ సీమ దామానౌ బహుయజ్ఞాః ప్రకీర్తితః
వీరుత్ తుత్కర్మధకారానా స్తుల్యా స్రగ్ధాన ఈరితః.
48. త్యక్తచ్చట్టా విమా తుల్యా భిన్నా వేతద్యదౌ మతో
ముత్సమ్మదౌ సమావేతో దానా శ్చాన స్తు వాక్ స్మృతః.
49. ఉచ్చస్థు పకారానా శ్చానౌ దిగ్భృకనమా మతో
త్విద్రూ వృషౌ సజ్జా షానా సానా వాపీ రసౌ పృథక్.
50. ఇత్థం హలన్తాః శ్రీర్లిక్ఖా ద్వౌ చ త్రింశత్ప్రకీర్తితాః ||౧౮||
క్లిబే స్యా త్వసనదు దానౌ వానా స్యా త్వద్యుశ్చబ్ధకః.
51. రేషానౌ చ చతుశ్చబ్ధ వార్క బ్ధౌ భేదశాలినౌ
భిన్నౌ చ కి మిదం మానౌ బ్రహ్మహర్షణి శబ్దకాః.
52. భిన్నా నానా జకారాన్తాః క్లిబేఽస్సక్పబ్ధి ఈరితః ||౧౯||
దానా న్ద్య త్వమా వేతచ్ఛబ్ధో భిన్నౌ నపుంసకే.
53. గవాక్పబ్ధస్య రూపాణి క్లిబేఽర్చగతి భేదతః ||౨౦||
అసన్యవ జ్ఞూర్వరూపై ర్నవాధికశతం మతమ్.

54. స్వమ్ సుపు నవషడ్బాదౌ షడ్కై స్మృత్రీణి జశ్శసోః
చత్వారి శేషే దశకే రూపాణీతి విభావయ.
55. ఊహ్య మేషాం ద్వీర్వచనా నునాసిక వికల్పనాత్
రూపాణ్య శ్వా ప్రిభూతాని (౫౨౭) భవంతితి మనీషిభిః.
56. సమానౌ తు పచర్దీవ్య చ్చబ్దౌ తుల్యౌ దదద్దధత్
తుద ద్యక్య చ్చక్య చ్చాపి భిన్నా స్మృతి తా న్తకాః. ||౭||
57. స్వప్నబ్రస్తు పకారాన్త ష్టాన్తౌ షడ్రత్న ముత్తరా
మనో ధను రదశ్శబ్దా సాన్తా భిన్నాః పరస్పరమ్. ||౮||
58. నపుంసకా హలన్తేషు సప్రవింశతి రీరితాః. ||౨౭|| ౧౮౪
ఇత్థం గ్రహానలగుడాః (౩౩౯) శబ్దాబోధ్యా మనీషిభిః. ౧౫౫
ఏషాం శబ్దానుక్రమణీ యన్య కణ్ఠే విభాతి సః, ౩౩౯
సభాయాం శాబ్దికైః పూజ్య ఇహ ముత్ర చ మోదతే.

ఇతి శబ్దానుక్రమణికా సమాప్తా.

అథ అజ న్తపుంలింగ సాధారణశబ్దాః

అకారాన్తః పుంలింగో రామశబ్దః (రాముడు)

ఏకవచనమ్	ద్వీవచనమ్	బహువచనమ్	విభక్తినామాని
రామః	రామౌ	రామాః	ప్రథమావిభక్తిః
హేరామ	హేరామౌ	హేరామాః	సమ్బోధనప్రథమావిభక్తిః
రామమ్	రామౌ	రామాన్	ద్వితీయావిభక్తిః
రామేణ	రామాభ్యామ్	రామైః	తృతీయావిభక్తిః
రామాయ	రామాభ్యామ్	రామేభ్యః	చతుర్థీవిభక్తిః
రామాత్	రామాభ్యామ్	రామేభ్యః	పంచమీవిభక్తిః
రామస్య	రామయోః	రామాణామ్	షష్ఠీవిభక్తిః
రామే	రామయోః	రామేషు	సప్తమీవిభక్తిః

ఏవం కృష్ణ ముకుంద శివ నిలయ లోక వృక్షాదయః

సంస్కృతవిభక్తయః

అన్తవిభక్తయః

ప్ర॥ న్-ఔ-అన్

దు-ము-వు-లు

సం॥ న్-ఔ-అన్

ఓ-ఓయి-ఓ-రి ఓ-సి

ద్వి॥ అం-ఔ-అన్

ని-ను-ం-గురించి

తృ॥ ఆ-భ్యామ్-భిన్

చేత-చే-తా-తా

చ॥ ఏ-భ్యామ్ గ్యన్

తై-కా-అకు

పం॥ అన్-భ్యామ్-భ్యన్

వలన-కంచె-పట్టి

ష॥ అన్-ఓన్-అమ్

ఓ కు యొక్క-లో-లోపం

స॥ ఇ-ఓన్-ను

అందు-ఇందు స

వచనము

సంస్కృతము

కర్తృత్వములు

ద్రావిడార్థః

ప్ర॥ఏ॥

రామః

రామన్

ప్ర॥ద్వి॥

రామౌ

ఇబ్బెరురామర్కన్

ప్ర॥తృ॥

రామాః

బహురామర్

సం॥ప్ర॥ఏ॥

హేరామ

ఏలై రామనే

సం॥ప్ర॥ద్వి॥

హేరామా

ఏలై యిబ్బెరురామరే

సం॥ప్ర॥తృ॥

హేరామాః

ఏలై బహురామర్కన్

ద్వి॥ఏ॥

రామమ్

రామనన్

ద్వి॥ద్వి॥

ద్వి॥బ॥

తృ॥ఏ॥

తృ॥ది॥

తృ॥బ॥

చ॥ఏ॥

చ॥ద్వి॥

చ॥బ॥

ప॥ఏ॥

ప॥ద్వి॥

ప॥బ॥

ష॥ఏ॥

ష॥ద్వి॥

ష॥బ॥

స॥ఏ॥

స॥ద్వి॥

స॥బ॥

రాహౌ	ఇద్దఱు రాముల	ఇబ్బరురామరస్సు	ఇరెండురామర్కశై
రాహన్	బహు రాముల	బహురామరస్సు	వెహురామర్కశై
రామేణ	రామునిచేత	రామునిదె	రామునల్
రాహభ్యామ్	ఇద్దఱు రాములచేత	ఇబ్బరురామరిందె	ఇరెండురామర్కశాల్
రామైః	బహు రాములచేత	బహురామరిందె	వెహురామర్కశాల్
రాహయ	రామునికై	రాముంగె	రామున్కు
రాహభ్యామ్	ఇద్దఱురాములకై	ఇబ్బరురామగేఁ	ఇరెండురామర్కు
రామేభ్యః	బహురాములకై	బహురామగేఁ	వెహురామర్కు
రాహత్	రామునివలన	రామనదెసయుండ	రామనిత త్రినిప్రసం
రాహభ్యామ్	ఇద్దఱురాములవలన	ఇబ్బరురామరదెసెయింద	ఇరెండురామర్కశిత త్రినిప్రసం
రామేభ్యః	బహురాములవలన	బహురాగరదెసెయింద	వెహురామర్కశిత త్రినిప్రసం
రామన్య	రామునియొక్క	రామన	రామనుదైయ
రామయోః	ఇద్దఱురాములయొక్క	ఇబ్బరురామర	ఇరెండురామర్కశుదైయ
రామణామ్	బహురాములయొక్క	బహురామర	వెహురామర్కశుదైయ
రామే	రామునియందు	రామునల్లి	రామనిన త్రిత్
రామయోః	ఇద్దఱురాములయందు	ఇబ్బరురామరల్లి	ఇరెండురామర్కశిత త్రిత్
రామేషు	బహురాములయందు	బహురామరల్లి	వెహురామర్కశిత త్రిత్

ఈ రీతి నన్ని శబ్దములకును వచనార్థముల నెఱుంగ వలయును.

ఇకారాంతపుంలింగో హరిశబ్దః (విష్ణువు) (శ్లో॥ 10)

వికవచనమ్	ద్వివచనమ్	బహువచనమ్	
హరిః	హరీ	హరయః	ప్ర॥వి॥
హేహరేః	హేహరీః	హేహరయః	సం॥ప్ర॥వి॥
హరిమ్	హరీ	హరీః	ద్వి॥వి॥
హరిణా	హరిభ్యామ్	హరిభిః	తృ॥వి॥
హరయే	హరిభ్యామ్	హరిభ్యః	చ॥వి॥
హరేః	హరిభ్యామ్	హరిభ్యః	పం॥వి॥
హరేః	హర్యోః	హరిణామ్	ష॥వి॥
హరా	హర్యోః	హరిషు.	స॥వి॥

ఏవమ్ అగ్ని-శ్రీపతి-రవి-కవి-భూపత్యాదయః.

ఉకారాంతపుంలింగో గురుశబ్దః (గురువు) (శ్లో॥ 14)

గురుః	గురూ	గురవః	ప్ర॥వి॥
హేగురో	హేగురూ	హేగురవః	సం॥ప్ర॥వి॥
గురుమ్	గురూ	గురూః	ద్వి॥వి॥
గురుణా	గురుభ్యామ్	గురుభిః	తృ॥వి॥
గురువే	గురుభ్యామ్	గురుభ్యః	చ॥వి॥
గురోః	గురుభ్యామ్	గురుభ్యః	పం॥వి॥
గురోః	గుర్యోః	గురుణామ్	ష॥వి॥
గురా	గుర్యోః	గురుషు.	స॥వి॥

ఏవం విధు-విష్ణు-బాను-శమ్భు-వాయు-బాహ్వాదయః.

ఋకారాంతపుంలింగో ధాతృశబ్దః (బ్రహ్మ) (శ్లో॥ 18)

ధాతా	ధాతారౌ	ధాతారః	ప్ర॥వి॥
హేధాతః	హేధాతారౌ	హేధాతారః	సం॥ప్ర॥వి॥
ధాతారమ్	ధాతారౌ	ధాతౌః	ద్వి॥వి॥
ధాత్రా	ధాతృభ్యామ్	ధాతృభిః	తృ॥వి॥
ధాత్రే	ధాతృభ్యామ్	ధాతృభ్యః	చ॥వి॥

ధాతుః	ధాతృభ్యామ్	ధాతృభ్యః	పం॥వి॥
ధాతుః	ధాత్రోః	ధాతృణామ్	షం॥వి॥
ధాతరి	ధాత్రోః	ధాతృషు.	సం॥వి॥

ఏవం నప్రా ఉద్గాతా కర్తృశంసైత్యాదయః

ఓ కారా న్నప్తుంలిङ్గోగోశబ్దః (ఎద్దు) (శ్లో॥ 18)

గోః	గావౌ	గావః	ప్రం॥వి॥
హేగోః	హేగావౌ	హేగావః	సం॥ప్రం॥వి॥
గామ్	గావౌ	గాః	ద్విం॥వి॥
గవా	గోభ్యామ్	గోభిః	త్వం॥వి॥
గవే	గోభ్యామ్	గోభ్యః	చం॥వి॥
గోః	గోభ్యామ్	గోభ్యః	పం॥వి॥
గోః	గవోః	గవామ్	షం॥వి॥
గవి	గవోః	గోషు	సం॥వి॥

ఏవం సుద్యౌః స్మృతౌః ఇత్యాద్యోకారాంతాః.

ఇత్యజ న్నప్తుంలిङ్గసామాన్య శబ్దః.

అథ అజ న్నస్త్రిలిङ్గ సాధారణ శబ్దః.

ఆ కారా న్నఃస్త్రిలిङ్గో రమాశబ్దః (లఙ్కి) (శ్లో॥ 19)

రమా	రమే	రమాః	ప్రం॥వి॥
హేరమే	హేరమే	హేరమాః	సం॥ప్రం॥వి॥
రమామ్	రమే	రమాః	ద్విం॥వి॥
రమయా	రమాభ్యామ్	రమాభిః	త్వం॥వి॥
రమాయై	రమాభ్యామ్	రమాభ్యః	చం॥వి॥
రమాయాః	రమాభ్యామ్	రమాభ్యః	పం॥వి॥
రమాయాః	రమయోః	రమాణామ్	షం॥వి॥
రమాయామ్	రమయోః	రమాసు	సం॥వి॥

ఏవం అమ్బికాక్షదుగ్ధా సీతా భామా పద్మాదయః

ఇకారాంతః స్త్రీలింగో మతి శబ్దః (బుద్ధి) (శ్లో॥ 23)

మతిః	మతీ	మతయః	ప్ర॥వి॥
హేమతే	హేమతీ	హేమతయః	సం॥ప్ర॥వి॥
మతిమ్	మతీ	మతీః	ద్వి॥వి॥
మత్యా	మతిభ్యామ్	మతిభిః	త్వ॥వి॥
మత్యై, మతయే	మతిభ్యామ్	మతిభ్యః	చ॥వి॥
మత్యాః, మతేః	మతిభ్యామ్	మతిభ్యః	పం॥వి॥
మత్యాః, మతేః	మతోః	మతీనామ్	ష॥వి॥
మత్యామ్, మతే	మతోః	మతిషు.	స॥వి॥

ఏవం శ్రుతి స్మృతి బుద్ధి ఘృణి రుచ్యాదయః

ఈకారాంతః స్త్రీలింగో గౌరీ శబ్దః (పార్వతి) (శ్లో॥ 24)

గౌరీ	గౌర్యా	గౌర్యః	ప్ర॥వి॥
హేగౌరి	హేగౌర్యా	హేగౌర్యః	సం॥ప్ర॥వి॥
గౌరీమ్	గౌర్యా	గౌరీః	ద్వి॥వి॥
గౌర్యా	గౌరీభ్యామ్	గౌరీభిః	త్వ॥వి॥
గౌర్యై	గౌరీభ్యామ్	గౌరీభ్యః	చ॥వి॥
గౌర్యాః	గౌరీభ్యామ్	గౌరీభ్యః	పం॥వి॥
గౌర్యాః	గౌర్యోః	గౌరీణామ్	ష॥వి॥
గౌర్యామ్	గౌర్యోః	గౌరీషు	స॥వి॥

ఏవం పత్నీసఖీ వాణీ పార్వతీ నద్యాదయః.

ఉకారాంతః స్త్రీలింగో ధేను శబ్దః (ఆవు) (శ్లో॥ 25)

ధేనుః	ధేనూ	ధేనవః	ప్ర॥వి॥
హేధేనో	హేధేనూ	హేధేనవః	సం॥ప్ర॥వి॥
ధేనుమ్	ధేనూ	ధేనూః	ద్వి॥వి॥
ధేన్వా	ధేనుభ్యామ్	ధేనుభిః	త్వ॥వి॥
ధేన్వై, ధేనవే	ధేనుభ్యామ్	ధేనుభ్యః	చ॥వి॥
ధేన్వాః, ధేనోః	ధేనుభ్యామ్	ధేనుభ్యః	పం॥వి॥

ధేన్వాః, ధేనోః	ధేన్వోః	ధేనూనామ్	ష॥వి॥
ధేన్వామ్, ధేనౌ	ధేన్వోః	ధేనుషు	స॥వి॥

ఏవం తనుః కరేణుః కాకుః ఇత్యాదయః.

ఊ కారాంతః స్త్రీలిङ్గో వధూశబ్దః (అడుది) (శ్లో॥25)

వధూః	వధ్వో	వధ్వః	ప్ర॥వి॥
హేవధు	హేవధ్వో	హేవధ్వః	సం॥ప్ర॥వి॥
వధూమ్	వధ్వో	వధూః	ద్వి॥వి॥
పద్మా	పద్మాభ్యామ్	పద్మాభిః	తృ॥వి॥
పద్మై	పద్మాభ్యామ్	పద్మాభ్యః	చ॥వి॥
పద్మాః	పద్మాభ్యామ్	పద్మాభ్యః	పం॥వి॥
పద్మాః	పద్మోః	పద్మానామ్	ష॥వి॥
పద్మామ్	పద్మోః	పద్మాషు.	స॥వి॥

ఏవం తనూః చమూః కణ్ణూః రమ్భోరూః ఇత్యాదయః.

ఋ కారాంతః స్త్రీలిङ్గ స్వస్వశబ్దః (చెల్లెలు) (శ్లో॥26)

స్వసా	స్వసారౌ	స్వసారః	ప్ర॥వి॥
హేస్వసః	హేస్వసారౌ	హేస్వసారః	సం॥ప్ర॥వి॥
స్వసారమ్	స్వసారౌ	స్వస్వః	ద్వి॥వి॥

శేషం పుంలిङ్గోక్త దాత్పు శబ్దవత్॥ స్త్రీలిङ్గగోశబ్దః

పుంలిङ్గోక్త గో శబ్దవత్.

ఇత్యుజంత స్త్రీలిङ్గ సాధారణశబ్దాః.

అథ అజంతనపుంసకలిङ్గ సాధారణశబ్దాః.

అకారాంత నపుంసకలిङ్గ ఫలశబ్దః (పండు) (శ్లో॥27)

ఫలమ్	ఫలే	ఫలాని	ప్ర॥వి॥
హేఫల	హేఫలే	హేఫలాని	సం॥ప్ర॥వి॥
ఫలమ్	ఫలే	ఫలాని	ద్వి॥వి॥
ఫలేన	ఫలాభ్యామ్	ఫలైః	తృ॥వి॥

ఫలాయ	ఫలాభ్యామ్	ఫలేభ్యః	చ॥వి॥
ఫలాత్	ఫలాభ్యామ్	ఫలేభ్యః	ప॥వి॥
ఫలస్య	ఫలయోః	ఫలానామ్	ష॥వి॥
ఫలే	ఫలయోః	ఫలేషు	స॥వి॥

ఏవం జ్ఞాన ధన వన వచన వదనాదయః.

ఇకారాన్త నపుంసకలింగో వారిశబ్దః (ఉదకము) (శ్లో 29)

వారి	వారిణీ	వారిణీ	ప్ర॥వి॥
హేవారే, హేవారి	హేవారిణీ	హేవారిణీ	సం॥ప్ర॥వి॥
వారి	వారిణీ	వారిణీ	ద్వి॥వి॥
వారిణా	వారిభ్యామ్	వారిభిః	త్వ॥వి॥
వారిణే	వారిభ్యామ్	వారిభ్యః	చ॥వి॥
వారిణః	వారిభ్యామ్	వారిభ్యః	పం॥వి॥
వారిణః	వారిణోః	వారిణామ్	ష॥వి॥
వారిణీ	వారిణోః	వారిషు	స॥వి॥

ఏవం కరాజ్ఞి-పాదపాణి-హరహరిత్యాదయః.

ఉకారాన్త నపుంసకలింగో మధుశబ్దః (తేనె) (శ్లో 30)

మధు	మధునీ	మధూని	ప్ర॥వి॥
హేమధో, హేమధు	హేమధునీ	హేమధూని	సం॥ప్ర॥వి॥
మధు	మధునీ	మధూని	ద్వి॥ప్ర॥
మధునా	మధుభ్యామ్	మధుభిః	త్వ॥వి॥
మధునే	మధుభ్యామ్	మధుభ్యః	చ॥వి॥
మధునః	మధుభ్యామ్	మధుభ్యః	పం॥వి॥
మధునః	మధునోః	మధూనామ్	ష॥వి॥
మధుని	మధునోః	మధుషు	స॥వి॥

ఏవ మమృశ్మశ్రు జత్రు ఇత్యాదయః.

ఇత్యజన్త నపుంసకలింగ సాధారణశబ్దాః.

అథ హలస్త సాధారణ శబ్దాః

హల స్తపుంలిङ्గసామాన్యశబ్దాః

చకారాస్తపుంలిङ्గపయోముచ్చబ్దః (మేఘము) (శ్లో॥ 40)

పయోముక్ (గ్)	పయోముచౌ	పయోముచః	ప్ర॥వి॥
పయోముచమ్	పయోముచౌ	పయోముచః	ద్వి॥వి॥
పయోముచా	పయోముగ్భ్యమ్	పయోముగ్భ్యః	తృ॥వి॥
పయోముచే	పయోముగ్భ్యమ్	పయోముగ్భ్యః	చ॥వి॥
పయోముచః	పయోముగ్భ్యమ్	పయోముగ్భ్యః	పం॥వి॥
పయోముచః	పయోముచోః	పయోముచామ్	ష॥వి॥
పయోముచి	పయోముచోః	పయోముక్షు	స॥వి॥

ఏవం జలముక్ సువాక్ ఇత్యాదయః

జకారాస్తపుంలిङ్గో భిషచ్చబ్దః (వైద్యుడు) (శ్లో॥ 38)

భిషక్ (గ్)	భిషజౌ	భిషజః	
భిషజమ్	భిషజౌ	భిషజః	
భిషజా	భిషగ్భ్యమ్	భిషగ్భ్యః	
భిషజే	భిషగ్భ్యమ్	భిషగ్భ్యః	
భిషజః	భిషగ్భ్యమ్	భిషగ్భ్యః	
భిషజః	భిషజోః	భిషజామ్	
భిషజి	భిషజోః	భిషక్షు	

ఏవం సుయుక్ ఋత్విక్ తనుత్యక్ ఇత్యాదయః.

తకారాస్తః పుంలిङ్గో మరుచ్చబ్దః (గాలి) (శ్లో॥ 41)

మరుత్	మరుతౌ	మరుతః	
మరుతమ్	మరుతౌ	మరుతః	
మరుతా	మరుద్భ్యమ్	మరుద్భ్యః	
మరుతే	మరుద్భ్యమ్	మరుద్భ్యః	
మరుతః	మరుద్భ్యమ్	మరుద్భ్యః	

మరుతః	మరుతోః	మరుతామ్
మరుతి	మరుతోః	మరుత్సు

ఏవం జక్షత్ జాగ్రత్ దధత్ దధత్ ఇన్ద్రజిత్ సోమసుత్ శాస్త్రకృత్
దరిద్రత్ శాసత్ చకాసత్ జుహ్వత్ భిభ్యత్ బోభువదిత్యాదయః,

దకారాస్త్యః పుంలింగో దివిషచ్ఛబ్దః (వేల్పు) (శ్లో॥ 83)

దివిషత్	దివిషదో	దివిషదః
దివిషదమ్	దివిషదో	దివిషదః
దివిషదా	దివిషద్యామ్	దివిషద్భ్యః
దివిషదే	దివిషద్యామ్	దివిషద్భ్యః
దివిషదః	దివిషద్యామ్	దివిషద్భ్యః
దివిషదః	దివిషదోః	దివిషదామ్
దివిషది	దివిషదోః	దివిషత్సు

ఏవం శాస్త్రవిత్ రాజనుత్ క్రవ్యాత్ ఇత్యాదయః.

నకారాస్త్యః పుంలింగో రాజన్ శబ్దః (తేడు) (శ్లో॥ 84)

రాజా	రాజానో	రాజానః	ప్ర॥వి॥
హేరాజన్	హేరాజానో	హేరాజానః	సం॥ప్ర॥వి॥
రాజానమ్	రాజానో	రాజ్ఞః	ద్వి॥వి॥
రాజ్ఞా	రాజభ్యామ్	రాజభిః	తృ॥వి॥
రాజ్ఞు	రాజభ్యామ్	రాజభ్యః	చ॥వి॥
రాజ్ఞః	రాజభ్యామ్	రాజభ్యః	పం॥వి॥
రాజ్ఞః	రాజ్ఞోః	రాజ్ఞామ్	ష॥వి॥
రాజ్ఞీ, రాజని	రాజ్ఞోః	రాజసు.	స॥వి॥

ఏవం మహిమా సుత్రామా ఇత్యాదయః.

నకారాస్త్యః పుంలింగో యజ్ఞన్ శబ్దః (సోమయాజి) (శ్లో॥ 84)

యజ్ఞా	యజ్ఞానో	యజ్ఞానః
హేయజ్ఞన్	హేయజ్ఞానో	హేయజ్ఞానః
యజ్ఞానమ్	యజ్ఞానో	యజ్ఞానః

యజ్ఞనా	యజ్ఞభ్యామ్	యజ్ఞభిః
యజ్ఞనే	యజ్ఞభ్యామ్	యజ్ఞభ్యః
యజ్ఞనః	యజ్ఞభ్యామ్	యజ్ఞభ్యః
యజ్ఞనః	యజ్ఞనోః	యజ్ఞనామ్
యజ్ఞని	యజ్ఞనోః	యజ్ఞసు

ఏవం సహకృత్వా పాపా ఆత్మా బ్రహ్మ ఇత్యాదయః,

నకారాంతః పులిగ్గో యశస్విన్యబ్జః (కీర్తిగలవాడు) (శ్లో॥ 34)

యశస్వీ	యశస్వినౌ	యశస్వినః
హేయశస్వినౌ	హేయశస్వినౌ	హేయశస్వినః
యశస్వినమ్	యశస్వినౌ	యశస్వినః
యశస్వినా	యశస్విభ్యామ్	యశస్విభిః
యశస్వినే	యశస్విభ్యామ్	యశస్విభ్యః
యశస్వినః	యశస్విభ్యామ్	యశస్విభ్యః
యశస్వినః	యశస్వినోః	యశస్వినామ్
యశస్వినీ	యశస్వినోః	యశస్విషు.

ఏవం గుణీ ధనీ కరీ శాశ్వీ శాస్త్రీ దోషీ ఇత్యాదయః. తత్ర
షకారవత్సు నకారస్య ణత్వం జ్ఞేయం; కరిణౌ, కరిణః. దోషిణౌ దోషిణః :

శకారాంతః పులిగ్గో విట్చబ్జః (వైద్యుడు) (శ్లో॥ 43)

విట్ (విడ్)	విశౌ	విశః
విశమ్	విశౌ	విశః
విశా	విద్భ్యామ్	విద్భిః
విశే	విద్భ్యామ్	విద్భ్యః
విశః	విద్భ్యామ్	విద్భ్యః
విశః	విశోః	విశామ్
విశి	విశోః	విట్సు, విట్సు-

ఏవం మృత్ భ్రద్ ఇత్యాదయః,

షకారాంత్రః పుంలిङ्గో రత్నముత్పబ్జః (రత్నపుటాంగ) (శ్లో. 43.)

రత్నముట్ (డ్)	రత్నముషా	రత్నముషః
రత్నముషమ్	రత్నముషో	రత్నముషః
రత్నముషా	రత్నముద్భ్యామ్	రత్నముద్భిః
రత్నముషే	రత్నముద్భ్యామ్	రత్నముద్భ్యః
రత్నముషః	రత్నముద్భ్యామ్	రత్నముద్భ్యః
రత్నముషః	రత్నముభోః	రత్నముషామ్
రత్నముషి	రత్నముభోః	రత్నముత్సు(త్తు)

ఏవం నీలత్విట్ ద్విట్ దేహపుట్ ఇత్యాదయః.

సకారాంత్రః పుంలిङ्గో వేధశ్శబ్దః (బహు) (శ్లో॥ 44)

వేధాః	వేధసౌ	వేధసః
హేవేధః	హేవేధసౌ	హేవేధసః
వేధసమ్	వేధసౌ	వేధసః
వేధసా	వేధోభ్యామ్	వేధోభిః
వేధసే	వేధోభ్యామ్	వేధోభ్యః
వేధసః	వేధోభ్యామ్	వేధోభ్యః
వేధసః	వేధసోః	వేధసామ్
వేధసి	వేధసోః	వేధస్సు

ఏవం చన్ద్రమాః సుమనాః ఇత్యాదయః.

సకారాంత్రః పుంలిङ्గో విద్యచ్ఛబ్దః (పండితుడు) (శ్లో॥ 44)

విద్వాన్	విద్వాంసౌ	విద్వాంసః
హేవిద్వాన్	హేవిద్వాంసో	హేవిద్వాంసః
విద్వాంసమ్	విద్వాంసౌ	విదుషః
విదుషా	విద్యద్భ్యామ్	విద్యద్భిః
విదుషే	విద్యద్భ్యామ్	విద్యద్భ్యః
విదుషః	విద్యద్భ్యామ్	విద్యద్భ్యః
విదుషః	విదుషోః	విదుషామ్
విదుషి	విదుషోః	విద్యచ్ఛు

ఏవం నేదివాన్ శస్త్రివాన్ ఉపేయివాన్ ఇత్యాదయః.

హకారాంత్ర పులిజ్ఞో మహీరుట్పబ్బః (చెట్టు) (శ్లో 31)

మహీరుద్	మహీరుహా	మహీరుహః
మహీరుహమ్	మహీరుహా	మహీరుహః
మహీరుహః	మహీరుడ్యామ్	మహీరుద్భిః
మహీరుహే	మహీరుడ్యామ్	మహీరుద్భ్యః
మహీరుహః	మహీరుడ్యామ్	మహీరుద్భ్యః
మహీరుహః	మహీరుహోః	మహీరుహమ్
మహీరుహ	మహీరుహోః	మహీరుట్టు (టున్)

ఏవం లిచ్ దామలిచ్ ఇత్యాదయః.

హకారాంత్ర పులిజ్ఞో దుక్పబ్బః (పాలుపిదుకువాడు) (శ్లో॥ 31)

దుక్, దుగ్	దుహా	దుహః
దుహమ్	దుహా	దుహః
దుహః	దుగ్యామ్	దుగ్భిః
దుహే	దుగ్యామ్	దుగ్భ్యః
దుహః	దుగ్యామ్	దుగ్భ్యః
దుహః	దుహోః	దుహమ్
దుహి	దుహోః	దుక్షు, దుట్టు.

ఇతి హలంత్రపులిజ్ఞ సాధారణశబ్దాః.

అథహలంత్ర శ్రీలింగ సాధారణశబ్దాః

చకారాంత్ర శ్రీలిజ్ఞో వాక్పబ్బః (వాక్కు) (శ్లో॥ 48)

వాక్, వాగ్	వాచౌ	వాచః
వాచమ్	వాచౌ	వాచః

ఇత్యాది సర్వం పయోముక్ శబ్దవత్. ఏవంత్యక్.

జకారాంత్ర శ్రీలింగస్సృక్పబ్బః (మాలిక)

స్రక్	స్రజౌ	స్రజః
స్రజమ్	స్రజౌ	స్రజః

ఇత్యాది బిషక్పబ్దవత్

హల నైమ తకారాంతాః నకారాంతాశ్చ త్రిలింగేప్రాయశః ఈకారాంతాః
 స్యుః-దీమతీ, భగవతీ, దదతీ, చకాసతీ, శాసతీ, జాగ్రతీ, భాతీ, భాంతీ,
 జాహ్లాతీ, బిభ్యతీ, సున్వతీ, తుదంతీ. రున్వతీ, క్రీణతీ, కుర్వతీ, చోరయంతీ,
 భవంతీ. దీప్నంతీ, పుత్రీయంతీ, చికిర్షంతీ. బోధువతీ, నామ్నీ, రాజ్ఞీ, మనో-
 హరిణీ, కరిణీ, గుణినీ ఇత్యాదయస్సర్వేపి గౌరీ శబ్దవదోధ్యాః. హరిత్,
 పుణ్యకృత్ ఇత్యాదియః కేచిత్మరుచ్చబ్ధవత్తకారాంతా ఏవ.

చకారాంతాః ముత్, సమ్మత్, ఇత్యాదయః దివిషచ్చబ్ధవత్ జ్ఞేయాః

భకారాంతాః త్రిలింగాః కపప్బిబ్ధః (దిక్కు)

కకుమ్	కకుభౌ	కకుభః
కకుభమ్	కకుభౌ	కకుభః
కకుభా	కకుభ్యామ్	కకుభ్యః
కకుభే	కకుభ్యామ్	కకుభ్యః
కకుభః	కకుభ్యామ్	కకుభ్యః
కకుభః	కకుభోః	కకుభామ్
కకుభి	కకుభోః	కకుభ్ను.

రేఫారాంతాః త్రిలింగాః గీర్భిబ్ధః (వాక్కు) (శ్లో॥ 48.)

గీః	గిరౌ	గిరః
గిరమ్	గిరౌ	గిరః
గిరా	గీర్భ్యామ్	గీర్భ్యః
గిరే	గీర్భ్యామ్	గీర్భ్యః
గిరః	గీర్భ్యామ్	గీర్భ్యః
గిరః	గిరోః	గిరామ్
గిరి	గిరోః	గీర్భు, గీర్భ్ను.

ఏవం పూః ధూః ఇత్యాదయః.

శకారాంతాః త్రిలింగాః దిక్పిబ్ధః (దిక్కు) (శ్లో॥ 49.)

దిక్	దిశౌ	దిశః
దిశమ్	దిశౌ	దిశః

దిశా	దిగ్భ్యామ్	దిగ్భిః
దిశే	దిగ్భ్యామ్	దిగ్భ్యః
దిశః	దిగ్భ్యామ్	దిగ్భ్యః
దిశః	దిశోః	దిశామ్
దిశి	దిశోః	దిశుః

ఏవం దృక్.

	వకారా న్తః	త్రీలింగ స్త్రిపుట్యః (రాంతి) (శ్లో॥ 49)
త్విష్	తిషా	త్విషః
త్విషమ్	త్విషా	త్విషః

ఇత్యాది సర్వం రత్నముట్పబ్ధవత్. ఏవం ప్రావృద్, విపాద్.

	సకారా న్తః	త్రీలింగ స్సుమనశ్శబ్దః (మంచి మనస్సుగలఁడుది)
సుమనః	సుమనసౌ	సుమనసః

ఇత్యాది సర్వం వేదశబ్దవత్.

ఇతి హలన్త త్రీలింగ సాధారణ శబ్దః.

	అథ	నపుంసక లింగ సాధారణశబ్దః
	చకారా న్త	నపుంసక లింగః సువాక్యబ్ధః (మంచివాక్కుగలది)
సువాక్	సువాచీ	సువాఞ్చి

పునస్తద్యత్.

శేషం పయోముక్చబ్ధవత్.

	తకారా న్త	నపుంసకలికణ్ఠ పచచ్ఛబ్ధః (వండునది) (శ్లో॥ 50.)
పచత్	పచన్తి	పచన్తి
పచత్	పచన్తి	పచన్తి
పచతా	పచచ్ఛ్యామ్	పచచ్ఛః.

శేషం మరుచ్ఛబ్ధవత్.

ఏవం దీప్యత్, చోరయత్, చికిర్షత్, ఇత్యాది భ్యాది దివాది ధాతు ప్రకృతికా శబ్దః తథా సనాడ్యన్త ధాతుషు శప్ ప్రత్యయార్హాశ్చ.

తకారాస్త్ర నపుంసకలింగో దదచ్చబ్బః (ఇచ్చునది) (శ్లో॥ 58.)

దదత్	దదతీ	దదన్తి, దదతి
దదత్	దదతీ	దదన్తి, దదతి
దదతా	దదద్భ్యామ్	దదద్భిః,
శేషం మరుద్వత్. ఏవం జక్షత్, జాగ్రత్, శాసత్.		

తకారాస్త్ర నపుంసకలింగస్తుదచ్చబ్బః (పీడించునది) (శ్లో॥ 59.)

తుదత్	తుదన్తి, తుదతీ	తుదన్తి
తుదత్	తుదన్తి, తుదతీ	తుదన్తి
తుదతా	తుదద్భ్యామ్	తుదద్భిః.
శేషం మరుద్వత్.		

ఏవం భాత్, ఉల్లసత్, నుదత్.

సకారాస్త్ర నపుంసకలింగో బ్రహ్మస్మబ్బః (శ్లో॥ 61)

బ్రహ్మ	బ్రహ్మణీ	బ్రహ్మణీ
హేబ్రహ్మన్ } హేబ్రహ్మ	హేబ్రహ్మణీ	హేబ్రహ్మణీ
బ్రహ్మ	బ్రహ్మణీ	బ్రహ్మణీ
బ్రహ్మణా	బ్రహ్మభ్యామ్	బ్రహ్మభిః
బ్రహ్మణే	బ్రహ్మభ్యామ్	బ్రహ్మభ్యః
బ్రహ్మణః	బ్రహ్మభ్యామ్	బ్రహ్మభ్యః
బ్రహ్మణః	బ్రహ్మణోః	బ్రహ్మణామ్
బ్రహ్మణి	బ్రహ్మణోః	బ్రహ్మసు.

ఏవం భర్త, కర్త, వర్త, శర్త నర్మేత్వాదయః.

సకారాస్త్ర నపుంసకలింగో నామశబ్దః (పేరు) (శ్లో॥ 61.)

నామ	నామ్నీ, నామనీ	నామాని
హేనామన్ } హేనామ	హేనామ్నీ } హేనామనీ	హేనామాని

నామ	నామ్నీ, నామనీ	నామాని
నామ్నా	నామభ్యామ్	నామభిః

శేషం రాజన్ శబ్దవత్.

ఏవం ధామ సురాజ దామ వ్యోమేత్యాదయః.

శకారాంత నపుంసక లింగస్తాదృచ్ఛబ్ధిః (అటువంటిది)

తాదృక్	తాదృశీ	తాదృశి
తాదృక్	తాదృశీ	తాదృశి

శేషం దిక్పబ్ధవత్

ఏవం యాదృక్ ఏతాదృక్.

షకారాంతనపుంసకలింగో రత్నముట్పబ్ధిః.

రత్నముద్	రత్నముషీ	రత్నముంషి.
----------	----------	------------

పునస్తద్వత్

శేషం పుంవత్

ఏవం సితత్విద్.

సకారాంత నపుంసకలింగో వచశ్శబ్ధః (వాక్కు) (శ్లో॥ 57.)

వచః	వచసీ	వచాంసి
-----	------	--------

వచః	వచసీ	వచాంసి
-----	------	--------

వచసా	వచోభ్యామ్	వచోభిః.
------	-----------	---------

శేషం వేదశ్శబ్ధవత్.

ఏవం మనః వయః పయః.

హకారాంత నపుంసకలింగో లిట్పబ్ధిః (ఆస్వాదించునది)

లిడ్	లిహీ	లిహీ
------	------	------

లిడ్	లిహీ	లిహీ
------	------	------

శేషం మహీరుట్పబ్ధవత్.

ఇతి హరింత నపుంసకలింగ స్థాధారణశబ్దాః.

అథ సర్వనామ శబ్దాః

సర్వ విశ్వ ఉభ ఉభయ దతర దతమ * అన్య † అన్యతర ఇతర త్వ (త్వత్) సమ సీమ నేమ ‡ పూర్వ పర అవర దక్షిణ ఉత్తర అపర అధర స్వ అన్తర త్యద్ తద్ యద్ ఏతద్ ఇదమ్ అదన్ ఏక ద్వి యుష్మద్ అస్మద్, భవత్ కిమ్ ఇతి. ॥౩౫॥ ఏషాం లింగత్రయేఽపి క్రమేణ రూపభేదాకా వక్ష్యామః. తథాహి.

అథ సర్వనామను పుంలింజ శబ్దాః

అకారాన్తః పుంలింజ స్సర్వశబ్దః (అంతయు) (శ్లో॥ 4)

సర్వః	సర్వో	సర్వే
హేసర్వః	హేసర్వో	హేసర్వే
సర్వమ్	సర్వో	సర్వా
సర్వేణ	సర్వాభ్యామ్	సర్వైః
సర్వస్మై	సర్వాభ్యామ్	సర్వేభ్యః
సర్వస్మాత్	సర్వాభ్యామ్	సర్వేభ్యః
సర్వస్య	సర్వయోః	సర్వేషామ్
సర్వస్మిన్	సర్వయోః	సర్వేషు

ఏవం విశ్వ కతర కతమ అన్యతర అన్య ఇతర త్వ సమ సీమ శబ్దానాం రూపాణి జ్ఞేయాని.

* ఏతా ప్రత్యయా. తేన తదస్తాః కతర యతర తతర ఏకతర కతమ యతమ తతమ ఏకతమ ఇత్యాదయో గృహ్యంతే.

† అన్యతరశబ్దవత్ అన్యతమశబ్దో నజ్ఞేయః కిన్తురామవదేవ.

‡ (పూర్వ పర అవర దక్షిణ ఉత్తర అపర అధర ఈ శబ్దములు ఒక వస్తువునకు సంజ్ఞ (పేరు) అయినప్పుడును; వ్యవస్థ (వ్యవస్థ = ఇది దీనికంటెపూర్వము, ఇది దీనికంటె పరము లేక ఉత్తరము దక్షిణము అను వ్యవధినియమము) లేనప్పుడును రామశబ్దము వలె తెలియదగినవి. మఱియు సదృశార్థకమైన సమశబ్దమును, జ్ఞాతిధనవాచకమైన స్వశబ్దమును కావ్యవస్తువు, భిన్నార్థకమైన అన్తశబ్దమును, రామశబ్దమువలె తెలియ వలయును.

అకారాన్తస్థులిక్ష్ణో నిత్యం ద్వివచనాన్త ఉభయశబ్దః (రెండు) (శ్లో॥ 5)

ఏకవచనమ్

బహువచనమ్

—	ఉభౌ	—
—	ఉభౌ	—
—	ఉభాభ్యామ్	—
—	ఉభాభ్యామ్	—
—	ఉభాభ్యామ్	—
—	ఉభయోః	—
—	ఉభయోః	—

అకారాన్తస్థులిక్ష్ణో ఉభయశబ్దో ద్వివచనరహితః (రెండవయవములుగలది)

ఉభయః	—	ఉభయే
హే ఉభయ	—	హే ఉభయే
ఉభయమ్	—	ఉభయాన్
ఉభయేన	—	ఉభయైః
ఉభయస్మై	—	ఉభయేభ్యః
ఉభయస్మాత్	—	ఉభయేభ్యః
ఉభయస్య	—	ఉభయేషామ్
ఉభయస్మిన్	—	ఉభయేషు

అకారాన్తస్థులిక్ష్ణో నేమ శబ్దః (నగము) (శ్లో॥ 5)

నేమః	నేమా	నేమే, నేమాః
హేనేమ	హేనేమా	హేనేమే, హేనేమాః

.. ఇయానేవ విశేషః

శేషం సర్వవత్.

అకారాన్తస్థులిక్ష్ణం పూర్వశబ్దః (పూర్వము) (శ్లో॥ 6)

పూర్వః	పూర్వో	పూర్వే, పూర్వాః
హేపూర్వ	హేపూర్వో	హేపూర్వే, హేపూర్వాః
పూర్వమ్	పూర్వో	పూర్వాన్
పూర్వేణ	పూర్వాభ్యామ్	పూర్వైః

పూర్వస్మై	పూర్వాభ్యామ్	పూర్వేభ్యః
పూర్వస్మాత్	} పూర్వాభ్యామ్	పూర్వేభ్యః
పూర్వాత్		
పూర్వస్య	పూర్వయోః	పూర్వేషామ్
పూర్వస్మిన్	} పూర్వయోః	పూర్వేషు
పూర్వే		

ఏవం పర అవర దక్షిణ ఉత్తర అధర స్వ అన్తర ఏతే తుల్య రూపాః.

అకారాన్తసపులింగ స్సంఖ్యావాచకో విత్త్యైక వచనాన్త ఏకశబ్దః

** (ఒకడు (శ్లో॥ 7)

ఏకః	—	—
ఏ ఏక	—	—
ఏకమ్	—	—
ఏకేన	—	—
ఏకస్మై	—	—
ఏకస్మాత్	—	—
ఏకస్య	—	—
ఏకస్మిన్	—	—

ఇకారాన్తసపులింగ్ నిత్యందివివచనాన్తో * ద్విశబ్దః (ఇద్దరు)

ఏకవచనమ్	ద్వివచనమ్	బహువచనమ్
—	ద్వౌ	—
—	ద్వౌ	—
—	ద్వాభ్యామ్	—

** శ్లో॥ ఏకోఽన్యార్థేప్రధానేచ ప్రథమే కేవలే తథా.

సాధారణే సమానేఽత్యై సఖ్యాయాశ్చ ప్రయుజ్యతే.

* అస్య సఖ్యోజ్ఞాత్వే ఉపసర్జనత్వేచ ద్విః ద్వి ర్వయః ఇతి హరిశబ్ద వచేవ రూపాణి జ్ఞేయాని. ఏవం సర్వాదిగణ పఠితానాం సఖ్యోజ్ఞోపసర్జనీ భూతానాం సర్వనామసఖ్యోజ్ఞా ప్రయుక్త కార్యం నాస్తి. భవచ్ఛబ్దః హరిన్త విశేష శబ్దేషు వజ్యతే.

—	ద్వాభ్యామ్	—
—	ద్వాభ్యామ్	—
—	ద్వయోః	—
—	ద్వయోః	—

దకారాస్త్రపుంలింగస్తచ్ఛబ్దః (వాడు)

సః	తౌ	తే
తమ్	తౌ	తాన్
తేన	తాభ్యామ్	తైః
తస్మై	తాభ్యామ్	తేభ్యః
తస్మాత్	తాభ్యామ్	తేభ్యః
తస్య	తయోః	తేషామ్
తస్మిన్	తయోః	తేషు.

దకారాస్త్రపుంలింగో యచ్ఛబ్దః (ఎవడు)

యః	యా	యే
యమ్	యా	యాన్
యేన	యాభ్యామ్	యైః
యస్మై	యాభ్యామ్	యేభ్యః
యస్మాత్	యాభ్యామ్	యేభ్యః
యస్య	యయోః	యేషామ్
యస్మిన్	యయోః	యేషు.

దకారాస్త్రపుంలింగస్త్యచ్ఛబ్దః (వాడు)

స్యః	త్యౌ	త్యే
త్యమ్	త్యౌ	త్యాన్
	తేషం తచ్ఛబ్దవత్	

దకారాస్త్రపుంలింగ ఏతచ్ఛబ్దః (ఏడు) (శ్లో॥ 98)

ఏషః	ఏతౌ	ఏతే
ఏతమ్	ఏతౌ	ఏతాన్
ఏనమ్	ఏనౌ	ఏనాన్

ఏతేన } ఏనేన }	ఏతాభ్యామ్	ఏతైః
ఏతస్మై	ఏతాభ్యామ్	ఏతేభ్యః
ఏతస్మాత్	ఏతాభ్యామ్	ఏతేభ్యః
ఏతస్మిన్	ఏతయోః, ఏనయోః	ఏతేషామ్.
ఏతస్మిన్	ఏతయోః, ఏనయోః	ఏతేషు

దశరా నైఃపుంలిङ్గో యుష్మచ్ఛబ్దః (సేవు) (శ్లో 39.)

త్యమ్	యువామ్	యూయమ్
త్యామ్ } త్యా }	యువామ్ } వామ్ }	యుష్మాన్ } వః }
త్యయా	యువాభ్యామ్	యుష్మాభిః
తుభ్యమ్ } తే }	యువాభ్యామ్ } వామ్ }	యష్మభ్యమ్, } వః }
త్యత్	యువాభ్యామ్	యుష్మత్
తవ, తే	యువయోః, వామ్	యుష్మాకమ్, వః
త్యయి	యువయోః	యుష్మాసు.

దశరా నైఃపుంలిङ్గోఽస్మచ్ఛబ్దః (సేను) (శ్లో 39.)

అహమ్	ఆవామ్	వయమ్
మామ్, మా	ఆవామ్, నౌ	ఆస్మాన్, నః
మయా	ఆవాభ్యామ్	అస్మాభిః
మహ్యమ్, మే	ఆవాభ్యామ్, నౌ	అస్మభ్యమ్, నః
మత్	ఆవాభ్యామ్	అస్మత్
మమ, మే	ఆవయోః, నౌ	ఆస్మాకం, నః
మయి	ఆవయోః	అస్మాసు.

అనయోఽ్యుష్మదస్మచ్ఛబ్దయోః లిङ్గత్రయేపి ఏతాన్యేవ రూపాణీతి జ్ఞేయమ్

మకారా నైఃపుంలిङ్గోఽకిమ్ శబ్దః (ఎవడు?) (శ్లో 40.)

కః	కౌ	కే
కమ్	కౌ	కాన్

కేన	కాభ్యామ్	త్రైః
కస్మై	కాభ్యామ్	కేభ్యః
కస్మిన్	కాభ్యామ్	కేభ్యః
కస్య	కయోః	కేషామ్
కస్మిన్	కయోః	కేషు.

మకారాన్తఃపులింగ ఇదమ్ శబ్దః (వీడు) (శ్లో॥ 33)

అయమ్	ఇమా	ఇమే
ఇమమ్, ఏనమ్	ఇమా, ఏనా*	ఇమాన్, ఏనాన్
అనేన, ఏనేన	అభ్యామ్	ఏభిః
అస్మై	అభ్యామ్	ఏభ్యః
అస్మాత్	అభ్యామ్	ఏభ్యః
అస్య	అనయోః } ఏనయోః }	ఏషామ్
అస్మిన్	అనయోః } ఏనయోః }	ఏషు

సకారాన్తఃపులింగోఽదశ్శబ్దః (వీడు) (శ్లో॥ 44)

అసౌ	అమూ	అమీ
అమమ్	అమూ	అమూన్
అమనా	అమూభ్యామ్	అమీభిః
అమస్మై	అమూభ్యామ్	అమీభ్యః
అమస్మాత్	అమూభ్యామ్	అమీభ్యః
అముష్య	అమయోః	అమీషామ్
అముష్మిమ్	అమయోః	అమీషు.

ఇతి సర్వనామ్నాం పుంసి రూపాణి,

* కిచ్చితార్థం విధాతు ముపాత్తస్య కార్యాంతరం విధాతుం పున రుపాదాన మన్యాదేశ ఇతుచ్యతే. తస్మిన్నర్థే ఇద మేతచ్ఛబ్దయోః పనాదేశో భవతి. ద్వితీయాయాం టాప్రత్యయాన్ ప్రత్యయయోః పరతః. “అనేన వ్యాకరణ మధితమ్. ఏనం ఛన్దోఽధ్యాపయ. అనయోః పవిత్రంకులమ్ ఏనయోః ప్రభూతం స్వ” మితి.

అథ సర్వనామసు శ్రీలింగశబ్దాః

ఆకారాంతః శ్రీలింగ స్పర్శాశబ్దః (శ్లో॥20)

సర్వా	సర్వే	సర్వాః
హేసర్వే	హేసర్వే	హేసర్వాః
సర్వామ్	సర్వే	సర్వాః
సర్వయా	సర్వాభ్యామ్	సర్వాభిః
సర్వస్యై	సర్వాభ్యామ్	సర్వాభ్యః
సర్వస్యాః	సర్వాభ్యామ్	సర్వాభ్యః
సర్వస్యాః	సర్వయోః	సర్వాసామ్
సర్వస్యామ్	సర్వయోః	సర్వాసు.

ఏవం విశ్వా ప్రభృతి (శ్లో॥21) అన్యాన్తానాం రూపాణి.

ఆకారాంతః శ్రీలింగో నిత్యద్వివచనాంత ఉభాశబ్దః. ఉభే ఉభే ఉభాభ్యామ్ ఉభాభ్యామ్ ఉభాభ్యామ్ ఉభయోః ఉభయోః.

ఏకాశబ్దః సర్వావత్ బోధ్యః. సంఖ్యార్థేతు నిత్యైకవచనాంతః. యథా

ఏకా	—	—
ఏకామ్	—	—
ఏకయా	—	—
ఏకస్యై	—	—
ఏకస్యాః	—	—
ఏకస్యాః	—	—
ఏకస్యామ్	—	—

ఉభయశబ్దస్య పుంసీవ వచననియమః. రూపాణితు సర్వావత్.

ఇకారాంతః శ్రీలింగో ద్విశబ్దః

—	ద్వే	—
—	ద్వే	—
—	ద్వాభ్యామ్	—
—	ద్వాభ్యామ్	—
—	ద్వాభ్యామ్	—

—	ద్యయోః	—
—	ద్యయోః	—

దకారాంతః శ్రీలింగస్తచ్చబ్జః (అది)

సా	తే	తాః
తామ్	తే	తాః
తయా	తాభ్యామ్	తాభిః
తస్యై	తాభ్యామ్	తాభ్యః
తస్యాః	తాభ్యామ్	తాభ్యః
తస్యాః	తయోః	తాసామ్
తస్యామ్	తయోః	తాసు

దకారాంతః శ్రీలింగో యచ్చబ్జః (ఏది)

యా	యే	యాః
యామ్	యే	యాః
యయా	యాభ్యామ్	యాభిః
యస్యై	యాభ్యామ్	యాభ్యః
యస్యాః	యాభ్యామ్	యాభ్యః
యస్యాః	యయోః	యాసామ్
యస్యామ్	యయోః	యాసు

స్యా త్యే త్యాః ఇతి త్యచ్చబ్జ స్తచ్చబ్జవత్.

దకారాంతః శ్రీలింగ ఏతచ్చబ్జః (ఈమె) (క్లో॥48)

ఏషా	ఏతే	ఏతాః
ఏతామ్, ఏనామ్	ఏతే, ఏనే	ఏతాః, ఏనాః
ఏతయా, ఏనయా	ఏతాభ్యామ్	ఏతాభిః
ఏతస్యై	ఏతాభ్యామ్	ఏతాభ్యః
ఏతస్యాః	ఏతాభ్యామ్	ఏతాభ్యః
ఏతస్యాః	ఏతయోః, ఏనయోః	ఏతాసామ్
ఏతస్యామ్	ఏతయోః, ఏనయోః	ఏతాసు.

మకారాంతః స్త్రీలింగః కిమ్ శబ్దః (ఏవతే)

కా	కే	కాః
కామ్	కే	కాః
కయా	కాభ్యామ్	కాభిః
కస్యై	కాభ్యామ్	కాభ్యః
కస్యాః	కాభ్యామ్	కాభ్యః
కస్యాః	కయోః	కాసామ్
కస్యామ్	కయోః	కాసు. *

మకారాంతః స్త్రీలింగ ఇదమ్ శబ్దః (ఈమె) శ్లో॥ 48

ఇయమ్	ఇమే	ఇమాః
ఇమామ్, ఏనామ్	ఇమే, ఏనే	ఇమాః, ఏనాః
అనయా, ఏనయా	ఆభ్యామ్	ఆభిః
అస్యై	ఆభ్యామ్	ఆభ్యః
అస్యాః	ఆభ్యామ్	ఆభ్యః
అస్యాః	అనయోః, ఏనయోః	ఆసామ్
అస్యామ్	అనయోః, ఏనయోః	ఆసు.

సకారాంతః స్త్రీలింగో ఒదశ్శబ్దః (ఈమె) శ్లో॥ 49

అసౌ	అమూ	అమూః
అముమ్	అమూ	అమూః
అమూయా	అమూభ్యామ్	అమూభిః
అముస్యై	అమూభ్యామ్	అమూభ్యః.
అముష్యాః	అమూభ్యామ్	అమూభ్యః
అముష్యాః	అముయోః	అమూషామ్
అముష్యామ్	అముయోః	అమూషు.

ఇతి సర్వనామాం స్త్రీలింగరూపాణి.

అథ నర్వనామను నపుంసకలింగశబ్దాః

అకారాంత నపుంసక లింగస్సర్వశబ్దాః (శ్లో॥28)

సర్వమ్	సర్వే	సర్వాణి
హేసర్వ	హేసర్వే	హేసర్వాణి
సర్వమ్	సర్వే	సర్వాణి

శేషం పుంవత్.

ఏవం విశ్వాదీనాం. పూర్వాదీనాం నవానాం పక్షామీ సప్తమ్యేక
వచనయోః పుంసీన రూప ద్వయమ్. ఏ కో భో భ య శబ్దానాంతు పుంలింగ
వదేవ వచననియమః. ఉభయశబ్దస్య స్త్రీలింగవద్రూపాణి,

అకారాంత నపుంసకలింగకతరశబ్దాః

కతరత్	కతరే	కతరాణి
కతరత్	కతరే	కతరాణి

శేషం పుంవత్

ఏవం కతమత్, ఇతరత్, అన్యతరత్. అన్యతమశబ్దస్తు-

అన్యతమమ్	అన్యతమే	అన్యతమాని
----------	---------	-----------

ఇతి ఫలిశబ్దవద్భేద్యః.

దకారాంత నపుంసక లింగస్తచ్చబ్దాః (అది)

తత్	తే	తాని
-----	----	------

పునస్తద్భవత్

శేషం పుంవత్

ఏవం త్యక్, యక్.

దకారాంత నపుంసకలింగ ఏతచ్చబ్దాః

ఏతత్	ఏతే	ఏతాని
ఏతత్, ఏనత్	ఏతే, ఏనే	ఏతాని, ఏనాని

శేషం పుంవత్

	మకారాన్త	సప్తంసకలిజ్జకిమ్ శబ్దః (ఏది?)
* కిమ్	కే	కాని
కిమ్	కే	కాని

శేషం పుంవత్

	మకారాన్త	సప్తంసకలిజ్జ	ఇదమ్ శబ్దః
ఇదమ్	ఇమే		ఇమాని
ఇదమ్, ఏనత్	ఇమే, ఏనే		ఇమాని, ఏనాని
	శేషం పుంవత్.		

	సకారాన్త	సప్తంసకలిజ్జోఽదశ్శబ్దః (ఇది)
అదః	అమూ	అమూని
అదః	అమూ	అమూని

శేషం పుంవత్

ఇతి సర్వనామాన్తం సప్తంసకరూపాణి.
ఇతి సర్వనామ శబ్దాః.

అథా జన్త విశేష శబ్దాః

అకారాస్త్యః పులింగో ద్వితీయశబ్దః (రెండవవాడు) శ్లో॥ 7

త్వతీయా విభక్తి పర్యంతం రామవత్. విశేషస్తు.

చ॥	{ ద్వితీయస్మై ద్వితీయాయ }	ద్వితీయాభ్యామ్	ద్వితీయేభ్యః
ప॥	{ ద్వితీయస్మాత్ ద్వితీయాత్ }	ద్వితీయాభ్యామ్	ద్వితీయేభ్యః
ష॥	ద్వితీయస్య	ద్వితీయయోః	ద్వితీయానామ్
స॥	{ ద్వితీయస్మిన్ ద్వితీయే }	ద్వితీయయోః	ద్వితీయేషు.

ఏవం త్వతీయశబ్దస్యాపి రూపాణి బోధ్యాని.

అకారాస్త్యః పులింగః ప్రథమశబ్దః (శ్లో॥ 7-8)

ప్రథమః	ప్రథమా	ప్రథమే, ప్రథమాః
హే ప్రథమ	హే ప్రథమా	హే ప్రథమే, హే ప్రథమాః
శేషం రామవత్.		

ఏవం చరమః, ద్వితయః, అర్చుః, అర్థః, కలిపయః.

అకారాస్త్యః పులింగో నిర్జర శబ్దః (వేల్పు) (శ్లో॥ 8)

నిర్జరః	{ నిర్జరసౌ నిర్జరా }	నిర్జరసః నిర్జరాః
హే నిర్జర	{ హే నిర్జరసౌ హే నిర్జరా }	హే నిర్జరసః హే నిర్జరాః
{ నిర్జరసమ్ నిర్జరమ్ }	నిర్జరసౌ నిర్జరా	నిర్జరసః నిర్జరాన్
{ నిర్జరసౌ నిర్జరేణ }	నిర్జరాభ్యామ్	నిర్జరైః
నిర్జరసే నిర్జరాయ }	నిర్జరాభ్యామ్	నిర్జరేభ్యః
{ నిర్జరసః నిర్జరస్య }	{ నిర్జరసోః నిర్జరయోః }	{ నిర్జరసామ్ నిర్జరాణామ్ }
{ నిర్జరసి నిర్జరే }	{ నిర్జరసోః నిర్జరయోః }	నిర్జరేషు

అకారాంతః పుంలిङ్గః పాదశబ్దః. పాదము.

ప్ర॥	పాదః	పాదా	పాదాః
సం॥ప్ర॥	హేపాద	హేపాదా	హేపాదాః
ద్వి॥	పాదమ్	పాదౌ	{ పదః * పాదాన్
త్వ॥	{ పదా పాదేన	{ పద్యామ్ పాదాభ్యామ్	{ పద్విః పాదైః
చ॥	{ పదే పాదాయ	{ పద్యామ్ పాదాభ్యామ్	{ పద్యుః పాదేభ్యః
పం॥	{ పదః పాదాత్	{ పద్యామ్ పాదాభ్యామ్	{ పద్యుః పాదేభ్యః
ష॥	{ పదః పాదస్య	{ పదోః పాదయోః	{ పదామ్ పాదానామ్
స॥	{ పది పాదే	{ పదోః పాదయోః	{ పత్సు పాదేషు

అకారాంతః పుంలిङ్గో దంతశబ్దః (పల్ల) శ్లో॥ 8

ప్ర॥	దంతః	దంతౌ	దంతాః
ద్వి॥	దంతమ్	దంతౌ	{ దంతః దంతాన్
త్వ॥	{ దంతా దంతేన	{ దద్యామ్ దదంత్యామ్	{ దద్విః దదంతైః
చ॥	{ దంతే దదంతాయ	{ దద్యామ్ దదంత్యామ్	{ దద్యుః దదంతేభ్యః
పం॥	{ దంతః దదంతాత్	{ దద్యామ్ దదంత్యామ్	{ దద్యుః దదంతేభ్యః

* పాద దంత, నాసికా, మాన, హృదయ, విశా, అఘ్ని, యూష, దోష, యశ్యుత్, శక్యత్, ఉదక, ఆస్య, మాంస, పృథనా సాను-వీశేషాం శసాదౌ రూప ద్వయమ్. తతః ప్రాక్తనస్మాది చక్షు వచనేషు ప్రకృతిరూపం సార్వత్రికమ్. వికృతిరూపస్తు ప్రయోగ మనుచ్ఛత్య ప్రయోజ్యమ్.

ష॥	{ దతః దంతస్య	{ దతోః దంతయోః	{ దతామ్ దంతానామ్
స॥	{ దతి దంతే	{ దతోః దంతయోః	{ దత్సు దంతేషు

అకారాంతఃపుంలింగో మాసశబ్దః (నెల) (శ్లో॥8)

ప్ర॥	మాసః	మాసౌ	మాసాః
ద్వి॥	మాసమ్	మాసౌ	{ మాసః మాసాన్
తృ॥	{ మాసౌ మాసేన	{ మాభ్యామ్ మాసాభ్యామ్	{ మాభిః మాసైః
చ॥	{ మాసే మాసాయ	{ మాభ్యామ్ మాసాభ్యామ్	{ మాభ్యః మాసేభ్యః
పం॥	{ మాసః మాసాత్	{ మాభ్యామ్ మాసాభ్యామ్	{ మాభ్యః మాసేభ్యః
ష॥	{ మాసః మాసస్య	{ మాసోః మాసయోః	{ మాసామ్ మాసానామ్
స॥	{ మాసి మాసే	{ మాసోః మాసయోః	{ మాస్సు మాసేషు

అకారాంతఃపుంలింగో యూష శబ్దః (కన్వము)

ప్ర॥	యూషః	యూషౌ	యూషాః
ద్వి॥	యూషమ్	యూషౌ	{ యూష్టః యూషాన్
తృ॥	{ యూష్టౌ యూషేణ	{ యూషభ్యామ్ యూషాభ్యామ్	{ యూషభిః యూషైః
చ॥	{ యూష్టే యూషాయ	{ యూషభ్యామ్ యూషాభ్యామ్	{ యూషభ్యః యూషేభ్యః
పం॥	{ యూష్టః యూషాత్	{ యూషభ్యామ్ యూషాభ్యామ్	{ యూషభ్యః యూషేభ్యః
ష॥	{ యూష్టః యూషస్య	{ యూష్టోః యూషయోః	{ యూష్టామ్ యూషాణామ్

స॥ { యూష్టి
యూషణి
యూషే } { యూష్టోః
యూషయోః } { యూషసు
యూషేషు }

అకారా న్తః పుంలింగో ద్వ్యహ్న శబ్దః (శ్లో. 9.)

స॥ { ద్వ్యహ్ని
ద్వ్యహని
ద్వ్యహ్నే } { ద్వ్యహ్నయోః } { ద్వ్యహ్నేషు }

శేషం రామవత్

ఏవం వ్యహ్న స్సాయాహ్నశ్చ.

అకారా న్తః పుంలింగో విశ్వపాశబ్ద (జగత్పాలకుడు)

విశ్వపాః	విశ్వపౌ	విశపాః
విశ్వపామ్	విశ్వపౌ	విశ్వపః
విశ్వపా	విశ్వపాభ్యామ్	విశ్వపాభిః
విశ్వపే	విశ్వపాభ్యామ్	విశ్వపాభ్యః
విశ్వపః	విశ్వపాభ్యామ్	విశ్వపాభ్యః
విశ్వపః	విశ్వపోః	విశ్వపామ్
విశ్వపి	విశ్వపోః	విశ్వపాసు.

ఏవం సోమపాద్యాకారా న్తధాత్వనాశ్శబ్దాః.

అకారా న్తః పుంలింగో హాహ శబ్దః (గన్తర్వుడు)

హాహః	హాహౌ	హాహః
హాహమ్	హాహౌ	హాహన్
హాహ	హాహాభ్యామ్	హాహాభిః
హాహై	హాహాభ్యామ్	హాహాభ్యః
హాహః	హాహాభ్యామ్	హాహాభ్యః
హాహః	హాహౌః	హాహమ్
హాహే	హాహౌః	హాహసు.

ఇకారా న్తః పుంలింగో నిత్యం బహువచనా న్తఃకతి శబ్దః (ఎన్ని) (శ్లో॥10)

ప్ర॥ కతి

ద్వి॥ కతి

త్వ॥	కతిభిః
చ॥	కతిభ్యః
పం॥	కతిభ్యః
ష॥	కతీనామ్
స॥	కతిషు

అయం త్రిషు లిङ్గేష్యపి తుల్యరూపః.

ఇకారాస్త్యపుంలిङ్గస్య పతిశబ్దో హరివత్. విశేషస్తు.

పత్యా	పతిభ్యామ్	పతిభిః
పత్యే	పతిభ్యామ్	పతిభ్యః
పత్యుః	పతిభ్యామ్	పతిభ్యః
పత్యుః	పత్యోః	పతీనామ్
పత్యో	పత్యోః	పతిషు

ఇకారాస్త్యపుంలిङ్గస్యభిశబ్దః (చెలికాడు) (శ్లో॥10)

సఖా	సఖాయా	సఖాయః
హేసఖే	హేసఖాయా	హేసఖాయః
సఖాయమ్	సఖాయా	సఖీన్
సఖ్యా	సఖిభ్యామ్	సఖీభిః
సఖ్యే	సఖిభ్యామ్	సఖిభ్యః
సఖ్యుః	సఖిభ్యామ్	సఖిభ్యః
సఖ్యుః	సఖ్యోః	సఖీనామ్
సఖ్యో	సఖ్యోః	సఖిషు.

ఇకారాస్త్యపుంలిङ్గో నిత్యం బహువచనాస్త్రీశబ్దః (ముగ్గురు) (శ్లో॥11)

ప్ర॥	త్రయః	ద్వి॥	త్రిన్	త్వ॥	త్రిభిః
చ॥	త్రిభ్యః	పం॥	త్రిభ్యః	ష॥	త్రయాణామ్
స॥	త్రిషు.				

* అస్య తత్పురుషాస్త్రీశ్చ రామవద్రూపమ్. రామస్యసఖా = రామసఖః రామసఖౌ రామసఖా, ఏవం కృష్ణస్యసఖః, కర్మధారయే బహువ్రీహాచవిశేషః - శోభనస్సఖా సుసఖా సుసఖాయౌ సుఖాయః, హేసుసఖే, ద్వి॥ సుసఖాయం సుసఖాయౌ సుసఖీణ. సుసఖినేత్యాది శేషం హరివత్. ఏవం - అతిశయిశః సఖా అతిసఖా, పరమః సఖాయస్య సః పరమసఖా ఇత్యాదయః, సఖీ మతిక్రాంతోఽతి సఖః, అయం హరివచేవ బోధ్యః.

ఈకారాంతః పుంలింగో వాతప్రమీశబ్దః (గానినికొలుచువాడు)

వాతప్రమీః	వాతప్రమ్యా	వాతప్రమ్యః
హేవాతప్రమీః	హేవాతప్రమ్యా	హేవాతప్రమ్యః
వాతప్రమీమ్	వాతప్రమ్యామ్	వాతప్రమీన్
వాతప్రమ్యా	వాతప్రమీభ్యామ్	వాతప్రమీభిః
వాతప్రమ్యే	వాతప్రమీభ్యామ్	వాతప్రమీభ్యః
వాతప్రమ్యః	వాతప్రమీభ్యామ్	వాతప్రమీభ్యః
వాతప్రమ్యః	వాతప్రమ్యోః	వాతప్రమ్యోః
వాతప్రమీ	వాతప్రమ్యోః	వాతప్రమీమ్

ఏవం యాన్త్యనేనేతి యయాః (మార్గము) పాతి లోకమితి పపీః (సూర్యుడు) ఇత్యాదయః. క్విబంత వాతప్రమీశబ్దస్య తు, అమి, శని, జౌచ విశేషః. ద్వి॥ ఏ॥ వాతప్రమ్యమ్ ద్వి॥ బ॥ వాతప్రమ్యః, స॥ ఏ॥ వాతప్రమ్యి శేషం పూర్వవత్.

ఈకారాంతః పుంలింగో బహుశ్రేయసీ శబ్దః (మిక్కిలి శ్రేయస్సుగలవాడు) (శ్లో॥ 12)

బహుశ్రేయసీ	బహుశ్రేయస్యో	బహుశ్రేయస్యః
హేబహుశ్రేయసీ	హేబహుశ్రేయస్యో	హేబహుశ్రేయస్యః
బహుశ్రేయసీమ్	బహుశ్రేయస్యో	బహుశ్రేయసీన్
బహుశ్రేయస్యో	బహుశ్రేయసీభ్యామ్	బహుశ్రేయసీభిః
బహుశ్రేయస్యై	బహుశ్రేయసీభ్యామ్	బహుశ్రేయసీభ్యః
బహుశ్రేయస్యః	బహుశ్రేయసీభ్యామ్	బహుశ్రేయసీభ్యః
బహుశ్రేయస్యః	బహుశ్రేయస్యోః	బహుశ్రేయసీనామ్
బహుశ్రేయస్యమ్	బహుశ్రేయస్యోః	బహుశ్రేయసీమ్

ఏవమతిలక్ష్మీశబ్దః. (సంపదనతిక్రమించినవాడు). ప్రథమాయాః విశిష్టతే. అతిలక్ష్మీః, అతిలక్ష్మ్యాః, అతిలక్ష్మ్యోః.

ఈకారాంతఃపుంలింగప్రదీశబ్దః (దానినిచువాడు)

ప్రదీః	ప్రద్యో	ప్రద్యః
ప్రద్యమ్	ప్రద్యో	ప్రద్యః

ప్రధ్యా	ప్రధీభ్యామ్	ప్రధీభిః
ప్రధ్యే	ప్రధీభ్యామ్	ప్రధీభ్యః
ప్రధ్యః	ప్రధీభ్యామ్	ప్రధీభ్యః
ప్రధ్యః	ప్రధ్యోః	ప్రధ్యామ్
ప్రధ్యః	ప్రధ్యోః	ప్రధీషు.

ఏవం గ్రామణీః, సేనానీః, ఉన్నీః, అగ్రణీః, ఇత్యాదయః. ఏషాం నీ శబ్దాంతానాం సప్తమ్యాం విశేషః. గ్రామణ్యామ్ గ్రామణ్యోః గ్రామణీషు. కుమారీ మిచ్చన్ కుమారీవాచరన్ వా బ్రాహ్మణః కుమారీ. ఆయం బహుశ్రేయసీవత్. ద్వితీయాయాం విశేషః. కుమార్యం - కుమార్యో - కుమార్యః ఇతి.

ఈకారాంతః పుంలింగస్సద్ధీశబ్దః (జ్ఞానముకాలవాడు)

సుధీః	సుధియా	సుధియః
హేసుధీః	హేసుధియా	హేసుధియః
సుధియమ్	సుధియా	సుధియః
సుధియా	సుధీభ్యామ్	సుధీభిః
సుధియే	సుధీభ్యామ్	సుధీభ్యః
సుధియః	సుధీభ్యామ్	సుధీభ్యః
సుధియః	సుధియోః	సుధియామ్
సుధియః	సుధియోః	సుధీషు.

ఏవం శుద్ధధీః-సుశ్రీః-యవక్రీః-నీః
ఇత్యాదయః. నీశబ్దస్య సప్తమ్యాం విశేషః-
నియాం-నియోః-నీషు.

ఉకారాంతః పుంలింగః క్రోష్ట శబ్దః (నక్క) (శ్లో॥14)

క్రోష్టా	క్రోష్టారా	క్రోష్టారః
హేక్రోష్టో	హేక్రోష్టారా	హేక్రోష్టారః
క్రోష్టారమ్	క్రోష్టారా	క్రోష్టాన్
క్రోష్టాః	క్రోష్టభ్యామ్	క్రోష్టభిః
క్రోష్టానా		

క్రోష్ట్రే	}	క్రోష్ట్రభ్యామ్	క్రోష్ట్రభ్యః
క్రోష్ట్రే	}	క్రోష్ట్రభ్యామ్	క్రోష్ట్రభ్యః
క్రోష్ట్రే	}	క్రోష్ట్రే	క్రోష్ట్రానామ్
క్రోష్ట్రే	}	క్రోష్ట్రే	
క్రోష్ట్రే	}	క్రోష్ట్రే	క్రోష్ట్రః
క్రోష్ట్రే	}	క్రోష్ట్రే	

ఉకారా న్నపుంలింగో హూహూశబ్దః (ఒకగన్ధర్వుడు)

హూహూః	హూహ్వా	హూహ్వః
హూహూమ్	హూహ్వా	హూహూన్
హూహ్వా	హూహూభ్యామ్	హూహూభిః
హూహ్వా	హూహూభ్యామ్	హూహూభ్యః
హూహ్వః	హూహూభ్యామ్	హూహూభ్యః
హూహ్వః	హూహ్వాః	హూహ్వామ్
హూహ్వా	హూహ్వాః	హూహూనమ్.

చమూమతిక్రాంతః అతిచమూః (శేననతిక్రమించినవాడు)

ప్ర॥	అతిచమూః-	సం॥ప్ర॥	హేఅతిచము.
చ॥	అతిచమ్రై.	పం॥	ష॥ అతిచమ్యః.
ష॥బ॥	అతిచమూనామ్.	స॥	అతిచమ్యమ్.
శేషం హూహూవత్.			

ఉకారా న్నపుంలింగ స్వభూశబ్దః (బ్రహ్మ)

స్వభూః	స్వభువో	స్వభువః
హేస్వభూః	హేస్వభువో	హేస్వభువః
స్వభువమ్	స్వభువో	స్వభువః
స్వభువా	స్వభూభ్యామ్	స్వభూభిః
స్వభువే	స్వభూభ్యామ్	స్వభూభ్యః
స్వభువః	స్వభూభ్యామ్	స్వభూభ్యః

స్వభువః	స్వభువోః	స్వభువామ్
స్వభువి	స్వభువోః	స్వభూషు

ఏవ మాత్మభూః, స్వయమ్భూః ఇత్యాదయోభూశబ్దాస్తాః. తాః, కట ప్రూః ఇత్యాదయశ్చ వచ్చాభ్యుదయశ్చత్వారో హాహావన్. ద్వితీయాయాం విశేషః. వర్షాభ్యమ్-వర్షాభ్యో-వర్షాభ్యః.

ఋకరాన్తః పులింగ్లః పితృశబ్దః (తండ్రి) శ్లో॥ 16

పితా	పితరా	పితరః
హేపితః	హేపితరా	హేపితరః
పితరమ్	పితరా	పితౄణామ్

శేషం ధాతృశబ్దవత్.

ఏవం జామాత్మ, బ్రాత్రాదయః. నృశబ్దస్య తు షష్ట్యామేవ విశేషః సుః, ప్రోః - నృజామ్, నృజామ్. ష. శేషం పితృవత్.

స్మృతః ఇః = కామః యేనసః స్మృతేః -

ఏకారాన్తః పులింగ్లః స్మృతేశబ్దః (స్మరించబడిన కాముడు గలవాడు) శ్లో॥ 17.

స్మృతేః	స్మృతయో	స్మృతయః
హేస్మృతే	హేస్మృతయో	హేస్మృతయః
స్మృతయమ్	స్మృతయో	స్మృతయః
స్మృతయా	స్మృతేభ్యామ్	స్మృతేభిః
స్మృతయే	స్మృతేభ్యామ్	స్మృతేభ్యః
స్మృతేః	స్మృతేభ్యామ్	స్మృతేభ్యః
స్మృతేః	స్మృతయోః	స్మృతయో
స్మృతయ	స్మృతయోః	స్మృతేభ్యః

ఏవ మినాసహవర్తర ఇతిసేః ఇత్యాదయో-బోధ్యాః.

ఋకరాన్తః పులింగ్లో రైశబ్దః (ధనము) (శ్లో॥ 17)

రాః	రాయో	రాయః
రాయమ్	రాయో	రాయః

రాయా	రాభ్యామ్	రాభిః
రాయే	రాభ్యామ్	రాభ్యః
రాయః	రాభ్యామ్	రాభ్యః
రాయః	రాయోః	రాయామ్
రాయి	రాయోః	రాసు.

ఔకారాంతస్థపులింగో గౌశబ్దః (చంద్రుడు) (శ్లో॥18).

గౌః	గౌవౌ	గౌవః
గౌవమ్	గౌవౌ	గౌవః
గౌవా	గౌభ్యామ్	గౌభిః
గౌవే	గౌభ్యామ్	గౌభ్యః
గౌవః	గౌభ్యామ్	గౌభ్యః
గౌవః	గౌవోః	గౌవామ్
గౌవి	గౌవోః	గౌసు.

ఏవం-సునోః ఇత్యాదయః.

ఇత్యజనస్థపులింగ విశేషశబ్దాః.

అథ అజనస్త్రిలింగ విశేషశబ్దాః.

స్త్రీలింగేషు ఆకారాంతాః అమృ అక్క అల్లా శబ్దాః మాతృవాచకాః
రమా-శబ్దవద్బోధ్యాః. విశేషస్తు-

హే అమృ-హేఅమృ-హేఅమృః.

ఏవం హేఅక్క-హేఅల్లా.

ఆకారాంతఃస్త్రీలింగః పూర్వోత్తరాశబ్దః. చతర్థీ మారభ్య విశిష్యతే. శేషం
రమావత్.

పూర్వోత్తరస్యై	పూర్వోత్తరాభ్యామ్	పూర్వోత్తరాభ్యః
పూర్వోత్తరాయై		
పూర్వోత్తరస్యై	పూర్వోత్తరాభ్యామ్	పూర్వోత్తరాభ్యః
పూర్వోత్తరాయః		
పూర్వోత్తరస్యై	పూర్వోత్తరయోః	పూర్వోత్తరాసామ్
పూర్వోత్తరాయః		పూర్వోత్తరాణామ్
పూర్వోత్తరస్యై	పూర్వోత్తరయోః	పూర్వోత్తరాసు.
పూర్వోత్తరాయమ్		

ఆకారాంత్రఃప్రీతిజ్ఞో ద్వితీయాశబ్దః (రెండవది) (శ్లో॥22)

ద్వితీయస్యై ద్వితీయాయై	}	ద్వితీయాభ్యామ్	ద్వితీయాభ్యః	చ.
ద్వితీయస్యాః ద్వితీయాయాః	}	ద్వితీయాభ్యామ్	ద్వితీయాభ్యః	పం.
ద్వితీయస్యాః ద్వితీయాయాః	}	ద్వితీయయోః	ద్వితీయానామ్	ష.
ద్వితీయస్యామ్ ద్వితీయాయామ్	}	ద్వితీయయోః	ద్వితీయాసు.	స.

శేషం రమాశబ్దవత్.

ఏషం తృతీయాశబ్దః.

ఆకారాంత్రః ప్రీతిజ్ఞో జరా శబ్దః (మూసలితనము) (శ్లో॥22)

జరా	జరసౌ జరే	}	జరసః జరాః	}	ప్ర.
హేజరే	హేజరసౌ హేజరే	}	హేజరసః హేజరాః	}	సం.ప్ర.
జరసమ్ జరామ్	జరసౌ జరే	}	జరసః జరాః	}	ద్వి.
జరసౌ జరయా	జరాభ్యామ్		జరాభిః		తృ.
జరసే జరాయై	జరాభ్యామ్		జరాభ్యః		చ.
జరసః జరాయాః	జరాభ్యామ్		జరాభ్యః		పం.
జరసః జరాయాః	జరసోః జరయోః	}	జరసామ్ జరాణామ్	}	ష.
జరసే జరాయామ్	జరసోః జరయోః	}	జరాసు.		స.

అకారాంతః శ్రీలింగో నాసికాశబ్దః రమావత్ (మక్కు) (శ్లో॥22)

నాసికామ్	నాసికే	నసః, నాసికాః	ద్వి॥
నసా	నోభ్యామ్	నోభిః	తృ॥
నాసికయా	నాసికాభ్యామ్	నాసికాభిః	చ॥
నసే	నోభ్యామ్	నోభ్యః	ప॥
నాసికాయై	నాసికాభ్యామ్	నాసికాభ్యః	ప॥
నసః	నోభ్యామ్	నోభ్యః	ప॥
నాసికాయాః	నాసికాభ్యామ్	నాసికాభ్యః	ప॥
నసః	నసోః	నసామ్	ష॥
నాసికాయాః	నాసికయోః	నాసికానామ్	ష॥
నసి	నసోః	నస్సు	స॥
నాసికాయామ్	నాసికయోః	నాసికాసు	స॥

అకారాంతః శ్రీలింగో నికాశబ్దః రమావత్, (రాత్రి) (శ్లో॥22)

నికామ్	నికే	నికః, నికాః	ద్వి॥
నికా	నిద్భ్యామ్	నిద్భిః	
నికయా	నికాభ్యామ్	నికాభిః	
నికే	నిద్భ్యామ్	నిద్భ్యః	
నికాయై	నికాభ్యామ్	నికాభ్యః	
నికః	నిద్భ్యామ్	నిద్భ్యః	
నికాయాః	నికాభ్యామ్	నికాభ్యః	
నికః	నికోః	నికామ్	
నికాయాః	నికయోః	నికానామ్	
నిక	నికోః	నికత్సు, నికున్	
నికాయామ్	నికయోః	నికాసు	

పుతనాశబ్దస్య ద్విత్వీయా బహువచన మారభ్య రమాశబ్దవన్తరుచ్ఛబ్ది

వచ్చ రూపాణి జ్ఞాయాని. (నేన)

పుతనామ్	పుతనే	పుతః, పుత-
పుతా	పుద్భ్యామ్	పుద్భిః
పుతనయా	పుతనాభ్యామ్	పుతనాభిః
పుతే		
పుతనాయై	జిర్భ్యాది	

గోపాశబ్దః పుంలింగోత్త విశ్వపాశబ్దవత్. (శ్లో॥ 62)

ఇకారాంత్ర స్త్రీలింగ శ్రీశబ్దః-నిత్యం బహువచనాంతః.

తిస్రః, తిస్రః, తిస్సభిః, తిస్సభ్యః, తిస్సభ్యః, తిస్సజామ్, తిస్సమ.

ఈ కారాంత్రః స్త్రీలింగో లక్ష్మీ శబ్దః (సిరి) (శ్లో॥24)

లక్ష్మీః

లక్ష్మ్యైః

లక్ష్మ్యః

శేషం గౌరీవత్.

ఈకారాంత్రః స్త్రీలింగః శ్రీశబ్దః (ఆదుది)

స్త్రీ	స్త్రీయా	స్త్రీయః
హేస్త్రీ	హేస్త్రీయా	హేస్త్రీయః
స్త్రీయమ్	స్త్రీయా	స్త్రీయః
స్త్రీమ్		స్త్రీః
స్త్రీయా	స్త్రీభ్యామ్	స్త్రీభిః
స్త్రీయై	స్త్రీభ్యామ్	స్త్రీభ్యః
స్త్రీయాః	స్త్రీభ్యామ్	స్త్రీభ్యః
స్త్రీయాః	స్త్రీయోః	స్త్రీజామ్
స్త్రీయామ్	స్త్రీయోః	స్త్రీమ.

ఈకారాంత్రః స్త్రీలింగః శ్రీశబ్దః (లక్ష్మీ)

శ్రీః	శ్రీయా	శ్రీయః
శ్రీయమ్	శ్రీయా	శ్రీయః
శ్రీయా	శ్రీభ్యామ్	శ్రీభిః
శ్రీయై, శ్రీయే	శ్రీభ్యామ్	శ్రీభ్యః
శ్రీయాః	శ్రీభ్యామ్	శ్రీభ్యః
శ్రీయః		
శ్రీయాః	శ్రీయోః	శ్రీజామ్
శ్రీయః		శ్రీయామ్
శ్రీయామ్	శ్రీయోః	శ్రీమ.
శ్రీయి		

సుదీశబ్దస్యతు సుష్ఠుదీరితి విగ్రహేశ్రీవత్. మతాంతరే తు పుంవత్.
ప్రదీశబ్దస్యతు ప్రకృష్టాదీరితి విగ్రహే లక్ష్మీవత్. అమిశసి చ ప్రధ్యమ్,
ప్రధ్య ఇతి విశేషః॥

మతానరే తు భాషిత పుంసగ్రాత్య త్పుంవద్రూపమ్॥ నీశబ్దః సుధీ శబ్దవత్. సప్తమ్యాం విశేషః.

నియాం

నియోః

నీషు

ప్రీః, భీః, నీః ఇత్యాదయః శ్రీవదేవ బోధ్యాః.

ఈకారాంతః శ్రీలింగో భూశబ్దః (కనుబొమ్) (శ్లో॥ 25)

భూః	భువో	భువః
భువమ్	భువో	భువః
భువా	భూభ్యామ్	భూభిః
భువై	} భూభ్యామ్	} భూభ్యః
భువే		
భువాః	} భూభ్యామ్	} భూభ్యః
భువః		
భువాః	} భువోః	{ భూజామ్
భువః		
భువామ్	} భువోః	{ భూవామ్
భువి		

ఏవం సుభూః ఇత్యాదయోఽభాషితపుంసాః.

ఋకారాంతః శ్రీలింగే ఈకారాంతా భవన్తి. కర్త్రీ, బోక్త్రీ, గన్త్రీ, ఇత్యాదయః, గౌరీశబ్దవత్ జ్ఞేయాః. మాతృశబ్దః పితృశబ్దవత్. శసి-మాతృః. జయనేవ విశేషః. ద్యౌ శబ్దః గో శబ్దవత్॥ నౌ శబ్దః గౌశబ్దవత్. రాఽపుంవత్॥ ఇత్యుజనశ్రీలింగ విశేషశబ్దాః

అథ ఋజననపుంసకలింగ విశేషశబ్దాః

అకారాంత నపుంసకలింగోఽజరశబ్దః (ముదిమిలేచిది)

అజరమ్	అజరసి	అజరాంసి
	అజరే	అజరాణి
అజరసమ్	అజరసి	అజరాంసి
అజరమ్	అజరే	అజరాణి

శేషం నిర్దరశబ్దవత్ (శ్లో 28)

అకారా న్ననపుంసకలిజ్ఞో హృదయశబ్దః (తొమ్ము)

హృదయమ్	హృదయే	హృదయాని
హేహృదయ	హేహృదయే	హేహృదయాని
హృదయః	హృదయే	హృద్వి, హృదయాని
హృదా	హృద్యామ్	హృద్విః
హృదయేన	హృదయాభ్యామ్	హృదయైః
హృదే	హృద్యామ్	హృద్భ్యః
హృదయాయ	హృదయాభ్యామ్	హృదయేభ్యః
హృదః	హృద్యామ్	హృద్భ్యః
హృదయాత్	హృదయాభ్యామ్	హృదయేభ్యః
హృదః	హృదోః	హృదామ్
హృదయస్య	హృదయయోః	హృదయానామ్
హృది	హృదోః	హృత్సు
హృదయే	హృదయయోః	హృదయేషు.

అకారా న్న నపుంసకలిజ్ఞ ఉస్మశబ్దః (ముఖము)

ఉస్మమ్	ఉస్మే	ఉస్మాని
హేఉస్మమ్	హేఉస్మే	హేఉస్మాని
ఉస్మమ్	ఉస్మే	ఉస్మాని; ఉస్మాని
ఉస్మా	ఉస్మామ్	ఉస్మః
ఉస్మేన	ఉస్మాభ్యామ్	ఉస్మైః
ఉస్మే	ఉస్మామ్	ఉస్మభ్యః
ఉస్మాయ	ఉస్మాభ్యామ్	ఉస్మేభ్యః
ఉస్మః	ఉస్మామ్	ఉస్మభ్యః
ఉస్మాత్	ఉస్మాభ్యామ్	ఉస్మేభ్యః
ఉస్మః	ఉస్మోః	ఉస్మామ్
ఉస్మస్య	ఉస్మయోః	ఉస్మానామ్
ఉస్మి, ఉస్మి	ఉస్మోః	ఉస్మసు
ఉస్మే	ఉస్మయోః	ఉస్మేషు.

అకారా న్న నపుంసకలిజ్ఞ ఉదకశబ్దః (జలము)

ఉదకమ్	ఉదకే	ఉదకాని
హేఉదక	హేఉదకే	హేఉదకాని

ఉదకమ్		ఉదకే		ఉదకాని	
ఉద్దా	}	ఉదభ్యామ్	}	ఉదభిః	
ఉదకేన	}	ఉదకాభ్యామ్	}	ఉదతైః	
ఉద్దే	}	ఉదభ్యామ్	}	ఉదభ్యః	
ఉదకాయ	}	ఉదకాభ్యామ్	}	ఉదకేభ్యః	
ఉద్దుః	}	ఉదభ్యామ్	}	ఉదభ్యః	
ఉదకాత్	}	ఉదకాభ్యామ్	}	ఉదకేభ్యః	
ఉద్దుః	}	ఉద్దోః	}	ఉద్దామ్	
ఉదకస్య	}	ఉదకయోః	}	ఉదకానామ్	
ఉద్ది, ఉదని	}	ఉద్దోః	}	ఉదసు	}
ఉదకే	}	ఉదకయోః	}	ఉదకేషు.	}

అకారాంత నపుంసకలిజ్గో మాంసశబ్దః (మాంసము)

మాంసమ్		మాంసే		మాంసాని	
హేమాంస		హేమాంసే		హేమాంసాని	
మాంసమ్		మాంసే		మాంసి; మాంసాని	
మాంసా	}	మామ్భ్యామ్	}	మామ్భిః	
మాంసేన	}	మాంసాభ్యామ్	}	మాంసైః	
మాంసే	}	మామ్భ్యామ్	}	మామ్భ్యః	
మాంసాయ	}	మాంసాభ్యామ్	}	మాంసేభ్యః	
మాంసః	}	మామ్భ్యామ్	}	మామ్భ్యః	
మాంసాత్	}	మాంసాభ్యామ్	}	మాంసేభ్యః	
మాంసః	}	మాంసోః	}	మాంసామ్	
మాంసస్య	}	మాంసయోః	}	మాంసానామ్	
మాంసి	}	మాంసోః	}	మాంసు	
మాంసే	}	మాంసయోః	}	మాంసేషు.	

ప్రథి శబ్దో భాషితపుంస్కః. అతస్తస్య తృతీయా మరభక్త అజాది విభక్తౌ పుంవత్క్లిబవచ్చ రూపం బోధ్యమ్.

ప్రథ్యా	}	ప్రథిభ్యామ్		ప్రథిభిః	
ప్రథినా	}				
ప్రథ్యే	}	ప్రథిభ్యామ్		ప్రథిభ్యః	
ప్రథినే	}				

ప్రధ్యః	}	ప్రధిభ్యామ్	ప్రధిభ్యః
ప్రధిసః	}		
ప్రధ్యః	}	ప్రధ్యోః	ప్రధ్యామ్
ప్రధినః	}	ప్రధినోః	ప్రధినామ్
ప్రధ్యై	}	ప్రధ్యోః	
ప్రధిని	}	ప్రధినోః	ప్రధిషు.

ఇకారాంత నపుంసకలింగస్పరిశబ్దః (మంచిబుద్ధిగలది)

సుధియా	}	సుధిభ్యామ్	సుధిభిః
సుధిరా	}		
సుధియే	}	సుధిభ్యామ్	సుధిభ్యః
సుధినే	}		
సుధియః	}	సుధిభ్యామ్	సుధిభ్యః
సుధినః	}		
సుధియః	}	సుధియోః	సుధియామ్
సుధిసః	}	సుధినోః	సుధినామ్
సుధియి	}	సుధియోః	
సుధిని	}	సుధినోః	సుధిషు

ఇకారాంత నపుంసకలిङ्గోఽనాదిశబ్దః (మొదలులేనిది)

అనాదయే	}	అనాదిభ్యామ్	అనాదిభ్యః
అనాదినే	}		
అనాదేః	}	అనాదిభ్యామ్	అనాదిభ్యః
అనాదిసః	}		
అనాదేః	}	అనాద్యోః	
అనాదీసః	}	అనాదీనోః	అనాదీనామ్
అనాదౌ	}	అనాద్యోః	
అనాదిని	}	అనాదీనోః	అనాదిషు.

శబ్దం వారివత్. ఏపం సప్తశబ్దః. ద్విశబ్దః స్త్రీలింగవత్. త్రిశబ్దస్సు. త్రిశే-త్రిశే-త్రిలి, త్రిభ్యః, త్రిభ్యః, త్రయాణామ్, త్రిషు.

ఇకారాంత నపుంసకలిङ్గో దధిశబ్దః (పెరుగు) శ్లో॥ 80

దధి		దధి	దధిని
హేదధే	}	హేదధి	హేదధిని
హేదధి	}		

దధి	దధి	దధిని
దధ్నా	దధిభ్యామ్	దధిభి:
దధ్నే	దధిభ్యామ్	దధిభ్యః
దధ్నః	దధిభ్యామ్	దధిభ్యః
దధ్నః	దధ్నో:	దధ్నామ్
దధ్ని	} దధ్నో:	దధిషు.
దధని		

ఏవం సత్తి, అప్తి, అస్తి ఇత్యాదయః. ఇతీదన్తాః.

ఉకారానై నపుంసకలింగస్సామకర్త (కొండచటియ)

సాను	సాను	సానుని
హేసానో	} హేసాను	హేసానుని
హేసాను		
సాను	సాను	సూని, సానుని
స్నూనా	స్నూభ్యామ్	స్నూభి:
సానునా	సానుభ్యామ్	సానుభి:
స్నూనే	స్నూభ్యామ్	స్నూభ్యః
సానునే	సానుభ్యామ్	సానుభ్యః
స్నూనః	స్నూభ్యామ్	స్నూభ్యః
సానునః	సానుభ్యామ్	సానుభ్యః
స్నూనః	స్నూనో:	స్నూనామ్
సానునః	సానునో:	సానునామ్
స్నూని	స్నూనో:	స్నూషు
సానుని	సానునో:	సానుషు.

ఋకారానై నపుంసకలింగకర్తృశబ్దః (చేయనది) శ్లో: 31.

కర్తృ	కర్తృ	కర్తృణి
హేకర్తృ	} హేకర్తృ	హేకర్తృణి
హేకర్తృ		
కర్తృ	కర్తృ	కర్తృణి

కర్తృ	}	కర్తృభ్యామ్	కర్తృభిః
కర్తృణా			
కర్త్రే	}	కర్తృభ్యామ్	కర్తృభ్యః
కర్తృణే			
కర్తృః	}	కర్తృభ్యామ్	కర్తృభ్యః
కర్తృణః			
కర్తృః	}	కర్త్రోః	కర్తృణామ్
కర్తృణః			
కర్తరి	}	కర్త్రోః	కర్తృషు.
కర్తృణి			

ఏవం హర్తృదయః.

ఇత్యజన్త నపుంసకలిజ్జ విశేషశబ్దాః.

అథ హలన్తపుంలిజ్జ విశేష శబ్దాః

చకరాన్తః పుంలిజ్జప్రకృబ్ధః (పౌర్వికుడు)

ప్రాజ్	ప్రాజౌ	ప్రాజుః
ప్రాజ్ఞమ్	ప్రాజౌ	ప్రాచః
ప్రాచా	ప్రాగ్భ్యామ్	ప్రాగ్భిః
ప్రాచే	ప్రాగ్భ్యామ్	ప్రాగ్భ్యః
ప్రాచః	ప్రాగ్భ్యామ్	ప్రాగ్భ్యః
ప్రాచః	ప్రాచోః	ప్రాచామ్
ప్రాచి	ప్రాచోః	ప్రాక్షు.

చకరాన్తః పుంలిజ్జప్రత్యకృబ్ధః (జ్ఞానాత్మ) శ్లో॥40.

ప్రత్యజ్	ప్రత్యజౌ	ప్రత్యజుః
ప్రత్యజ్ఞమ్	ప్రత్యజౌ	ప్రతీచః
ప్రతీచా	ప్రత్యగ్భ్యామ్	ప్రత్యగ్భిః
ప్రతీచే	ప్రత్యగ్భ్యామ్	ప్రత్యగ్భ్యః

ప్రతిచః	ప్రత్యగ్భామ్	ప్రత్యగ్భ్యః
ప్రతీచః	ప్రతీచోః	ప్రతీచామ్
ప్రతీచి	ప్రతీచోః	ప్రత్యక్షు

ఏవం సమ్యజ్, సద్ర్యజ్, విష్వద్ర్యజ్, దేవద్ర్యజ్,
అదద్ర్యజ్, సర్వద్ర్యజ్ ఇత్యాదయః.

చకారాంతః పుంలింగ ఉదక్పబ్ధః (నవీనుడు)

ఉదజ్	ఉదజ్ఞౌ	ఉదజ్ఞః	ప్ర
ఉదజ్ఞమ్	ఉదజ్ఞౌ	ఉదీచః	ద్వి
ఉదీచా	ఉదగ్భామ్	ఉదగ్భ్యః	త్వ
ఉదీచి	ఉదీచోః	ఉదక్షు.	ప.

శేషం ప్రత్యక్పబ్ధవత్.

చకారాంతః పుంలింగ నిర్వక్పబ్ధః (అడ్డముగానడచువాడు)

తిర్యజ్	తిర్యజ్ఞౌ	తిర్యజ్ఞః
తిర్యజ్ఞమ్	తిర్యజ్ఞౌ	తిరశ్చః
తిరశ్చా	తిర్యగ్భామ్	తిర్యగ్భ్యః
తిరశ్చే	తిర్యగ్భామ్	తిర్యగ్భ్యః
తిరశ్చః	తిర్యగ్భామ్	తిర్యగ్భ్యః
తిరశ్చః	తిరశ్చోః	తిరశ్చామ్
తిరశ్చి	తిరశ్చోః	తిర్యక్షు.

ఏషామేవ పూజార్థ కాశ్చుధాత్వంత్యే తు కతివయరూపాణి
బిద్యంతే. యథా

చకారాంతః పుంలింగ ప్రాజ్శబ్ధః

ప్రాజ్	ప్రాజ్ఞౌ	ప్రాజ్ఞః
ప్రాజ్ఞమ్	ప్రాజ్ఞౌ	ప్రాజ్ఞః
ప్రాజ్ఞా	ప్రాజ్ఞామ్	ప్రాజ్ఞ్యః
ప్రాజ్ఞే	ప్రాజ్ఞామ్	ప్రాజ్ఞ్యః
ప్రాజ్ఞః	ప్రాజ్ఞామ్	ప్రాజ్ఞ్యః

ప్రాశ్నః	ప్రాశ్నోః	ప్రాశ్నమ్
ప్రాశ్న	ప్రాశ్నోః	ప్రాశ్న.

ఏవం పూజార్థే ప్రత్యక్షాదయః. (శ్లో॥ 40.)

చకారాన్తః పుంలింగ స్సవృత్తబ్జః (చేదకుశు)

సువృత్	}	సువృశ్చ	సువృశ్చః
సువృడ్			
సువృశ్చమ్		సువృశ్చ	సువృశ్చః
సువృశ్చ		సువృద్భ్యామ్	సువృద్భిః
సువృశ్చే		సువృద్భ్యామ్	సువృద్భ్యః
సువృశ్చః		సువృద్భ్యామ్	సువృద్భ్యః
సువృశ్చః		సువృశ్చోః	సువృశ్చామ్
సువృశ్చి		సువృశ్చోః	సువృత్తుని (టుని)

చకారాన్తః పుంలింగః అముముయకృబ్జః (వీనిని బూజించువాడు.)

అముముయజ్	అముముయశ్చ	అముముయశ్చః
అముముయశ్చమ్	అముముయశ్చ	అముముఈచః
అముముఈచా	అముముయగ్భ్యామ్	అముముయగ్భిః
అముముఈచే	అముముయగ్భ్యామ్	అముముయగ్భ్యః
అముముఈచః	అముముయగ్భ్యామ్	అముముయగ్భ్యః
అముముఈచః	అముముఈచోః	అముముఈచామ్
అముముఈచి	అముముఈచోః	అముముయత్.

జకారాన్తః పుంలింగో యకృబ్జః (కలిసినవాడు)

యజ్	యజ్	యజ్ఞః
యజ్ఞమ్	యజ్ఞ	యజ్ఞః
యజ్	యగ్భ్యామ్	యగ్భిః
యజే	యగ్భ్యామ్	యగ్భ్యః
యజః	యగ్భ్యామ్	యగ్భ్యః
యజః	యజోః	యజామ్
యజి	యజోః	యతు.

జకారా న్నః పుంలిఙ్గః పరివ్రాట్పుటః (యతి) శ్లో॥ 37.

పరివ్రాడ్	పరివ్రాజౌ	పరివ్రాజః
పరివ్రాజమ్	పరివ్రాజౌ	పరివ్రాజః
పరివ్రాజా	పరివ్రాడ్యామ్	పరివ్రాడ్భిః
పరివ్రాజే	పరివ్రాడ్యామ్	పరివ్రాడ్భ్యః
పరివ్రాజః	పరివ్రాడ్యామ్	పరివ్రాడ్భ్యః
పరివ్రాజః	పరివ్రాజోః	పరివ్రాజామ్
పరివ్రాజి	పరివ్రాజోః	పరివ్రాట్సు పరివ్రాట్సు.

ఏవం పరిమృడాదయః పఞ్చశబ్దాః.

జకారా న్నః పుంలిఙ్గో విశ్వరాట్పుటః (శ్లో॥ 38)

విశ్వరాడ్	విశ్వరాజౌ	విశ్వరాజః
విశ్వరాజం	విశ్వరాజౌ	విశ్వరాజః
విశ్వరాజా	విశ్వరాడ్యామ్	విశ్వరాడ్భిః
విశ్వరాజే	విశ్వరాడ్యామ్	విశ్వరాడ్భ్యః
విశ్వరాజః	విశ్వరాడ్యామ్	విశ్వరాడ్భ్యః
విశ్వరాజః	విశ్వరాజోః	విశ్వరాజామ్
విశ్వరాజి	విశ్వరాజోః	విశ్వరాట్సు. (టు)

జకారా న్నః పుంలిఙ్గో భృట్పుటః (వంటవాడు)

భృద్ }	భృజౌ	భృజః
భృద్ }	భృజౌ	భృజః
భృజమ్	భృజౌ	భృజః
భృజా	భృడ్యామ్	భృడ్భిః
భృజే	భృడ్యామ్	భృడ్భ్యః
భృజః	భృడ్యామ్	భృడ్భ్యః
భృజః	భృజోః	భృజామ్
భృజి	భృజోః	భృట్సు (టు)

నకారాస్త్రపులింగస్థ ప్రతిదివన్ శబ్దః (ఎదులుగ క్రిడించువాడు)

ప్రతిదివా	ప్రతిదివానౌ	ప్రతిదివానః
ప్రతిదివానమ్	ప్రతిదివానౌ	ప్రతిదీన్నః
ప్రతిదీన్నా	ప్రతిదివభ్యామ్	ప్రతిదివభిః
ప్రతిదీన్నే	ప్రతిదివభ్యామ్	ప్రతిదివభ్యః
ప్రతిదీన్నః	ప్రతిదివభ్యామ్	ప్రతిదివభ్యః
ప్రతిదీన్నః	ప్రతిదీన్నోః	ప్రతిదీన్నామ్
ప్రతిదీన్ని	ప్రతిదీన్నోః	ప్రతిదివసు.

నకారాస్త్రపులింగస్థపూషన్ శబ్దః (నూర్వడు)

పూషా	పూషణౌ	పూషణః
పేపూషన్	పేపూషణౌ	పేపూషణః
పూషణమ్	పూషణౌ	పూష్టః
పూష్టా	పూషభ్యామ్	పూషభిః
పూష్టే	పూషభ్యామ్	పూషభ్యః
పూష్టః	పూషభ్యామ్	పూషభ్యః
పూష్టః	పూష్టోః	పూష్టామ్
పూష్టి	} పూష్టోః	పూషసు.
పూషణి		

ఏవం ఆర్యమా. (శ్లో॥ 84)

నకారాస్త్రపులింగస్థ వృత్రహన్ శబ్దః (ఇంద్రుడు) శ్లో॥ 85

వృత్రహా	వృత్రహణౌ	వృత్రహణః
పేవృత్రహన్	పేవృత్రహణౌ	పేవృత్రహణః
వృత్రహణమ్	వృత్రహణౌ	వృత్రహ్నుః
వృత్రహ్నా	వృత్రహభ్యామ్	వృత్రహభిః
వృత్రహ్నే	వృత్రహభ్యామ్	వృత్రహభ్యః
వృత్రహ్నుః	వృత్రహభ్యామ్	వృత్రహభ్యః
వృత్రహ్నుః	వృత్రహ్నోః	వృత్రహ్నామ్
వృత్రహ్ని	} వృత్రహ్నోః	వృత్రహసు.
వృత్రహణి		

ధీమన్తమ్

ధీమన్తౌ

ధీమతః

ఏవం మఘవాణ, భవాణ.

దకారాన్తః పుంలిక్తోఽగ్నిమచ్చబ్దః. (అగ్నిని చిలుకువాడు)

అగ్నిమత్, అగ్నిమద్	అగ్నిమథౌ	అగ్నిమథః
అగ్నిమథమ్	అగ్నిమథౌ	అగ్నిమథః
అగ్నిమథా	అగ్నిమద్యామ్	అగ్నిమద్భ్యః
అగ్నిమథే	అగ్నిమద్యామ్	అగ్నిమద్భ్యః
అగ్నిమథః	అగ్నిమద్యామ్	అగ్నిమద్భ్యః
అగ్నిమథః	అగ్నిమథోః	అగ్నిమథామ్
అగ్నిమథి	అగ్నిమథోః	అగ్నిమత్సు.

దకారాన్తః పుంలిక్లస్సుపాచ్చబ్దః (మంచిపాదములుగల)

సుపాత్	సుపాదౌ	సుపాదః
సుపాద్	సుపాదౌ	సుపాదః
సుపాదమ్	సుపాదౌ	సుపదః
సుపదా	సుపాద్యామ్	సుపాద్భ్యః
సుపదే	సుపాద్యామ్	సుపాద్భ్యః
సుపదః	సుపాద్యామ్	సుపాద్భ్యః
సుపదః	సుపదోః	సుపదామ్
సుపది	సుపదోః	సుపాత్సు.

దకారాన్తః పుంలిక్తో భుచ్చబ్దః (తెలిసినవాడు)

భుత్	భుధౌ	భుధః
భుద్	భుధౌ	భుధః
భుధమ్	భుధౌ	భుధః
భుధా	భుద్భ్యామ్	భుద్భ్యః
భుధే	భుద్భ్యామ్	భుద్భ్యః
భుధః	భుద్భ్యామ్	భుద్భ్యః
భుధః	భుధోః	భుధామ్
భుధి	భుధోః	భుత్సు.

నకారాస్త్రపుంలింగ ప్రతిదీపన్ శబ్దః (ఎదురుగ క్రిడించువాడు)

ప్రతిదివా	ప్రతిదివానౌ	ప్రతిదివానః
ప్రతిదివానమ్	ప్రతిదివానౌ	ప్రతిదీన్నః
ప్రతిదీన్నా	ప్రతిదివభ్యామ్	ప్రతిదివభిః
ప్రతిదీన్నే	ప్రతిదివభ్యామ్	ప్రతిదివభ్యః
ప్రతిదీన్నః	ప్రతిదివభ్యామ్	ప్రతిదివభ్యః
ప్రతిదీన్నః	ప్రతిదీన్నోః	ప్రతిదీన్నామ్
ప్రతిదీన్ని	ప్రతిదీన్నోః	ప్రతిదివసు.

నకారాస్త్రపుంలింగపూషశన్ శబ్దః (సూర్యుడు)

పూషా	పూషణౌ	పూషణః
పేపూషన్	పేపూషణౌ	పేపూషణః
పూషణమ్	పూషణౌ	పూష్టః
పూష్టా	పూషభ్యామ్	పూషభిః
పూష్టే	పూషభ్యామ్	పూషభ్యః
పూష్టః	పూషభ్యామ్	పూషభ్యః
పూష్టః	పూష్టోః	పూష్టామ్
పూష్టి	} పూష్టోః	పూషసు.
పూషణి		

ఏవం ఆర్యమా. (శ్లో॥ 84)

నకారాస్త్రపుంలింగ వృత్రహన్ శబ్దః (కంద్రుడు) శ్లో॥ 85

వృత్రహః	వృత్రహణౌ	వృత్రహణః
పేవృత్రహన్	పేవృత్రహణౌ	పేవృత్రహణః
వృత్రహణమ్	వృత్రహణౌ	వృత్రహ్నుః
వృత్రహ్నా	వృత్రహభ్యామ్	వృత్రహభిః
వృత్రహ్నే	వృత్రహభ్యామ్	వృత్రహభ్యః
వృత్రహ్నుః	వృత్రహభ్యామ్	వృత్రహభ్యః
వృత్రహ్నుః	వృత్రహ్నోః	వృత్రహ్నామ్
వృత్రహ్ని	} వృత్రహ్నోః	వృత్రహసు.
వృత్రహణి		

నకారాంత్రపులిజ్ఞో మఘవచ్చబ్బః (ఇంద్రుడు)

మఘవా	మఘవానౌ	మఘవానః
హేమఘవజ్ఞ	హేమఘవానౌ	హేమఘవానః
మఘవానమ్	మఘవానౌ	మఘవానః
మఘానా	మఘవభ్యామ్	మఘభిః
మఘానే	మఘవభ్యామ్	మఘవభ్యః
మఘానః	మఘవభ్యామ్	మఘవభ్యః
మఘానః	మఘానోః	మఘానామ్
మఘాని	మఘానోః	మఘవసు

నకారాంత్రపులిజ్ఞః శ్వన్ శబ్దః (కుక్క) శ్లో 36.

శ్వా	శ్వానౌ	శ్వానః
హేశ్వన్	హేశ్వానౌ	హేశ్వానః
శ్వానమ్	శ్వానౌ	శునః
శునా	శ్వభ్యామ్	శ్వభిః
శునే	శ్వభ్యామ్	శ్వభ్యః
శునః	శ్వభ్యామ్	శ్వభ్యః
శునః	శునోః	శునామ్
శుని	శునోః	శ్వసు.

నకారాంత్రపులిజ్ఞో అర్వన్ శబ్దః (గుఱ్ఱము)

అర్వా	అర్వనౌ	అర్వనః
హేఅర్వన్	హేఅర్వనౌ	హేఅర్వనః
అర్వనమ్	అర్వనౌ	అర్వతః
అర్వతా	అర్వద్యామ్	అర్వద్భిః
అర్వతే	అర్వద్యామ్	అర్వద్భ్యః
అర్వతః	అర్వద్యామ్	అర్వద్భ్యః
అర్వతః	అర్వతోః	అర్వతామ్
అర్వతి	అర్వతోః	అర్వతు.

ప్రధ్యః	}	ప్రధిభ్యామ్		ప్రధిభ్యః	
ప్రతినః	}				
ప్రధ్యః	}	ప్రధ్యోః	}	ప్రధ్యామ్	}
ప్రధినః	}	ప్రధినోః	}	ప్రధీనామ్	}
ప్రధ్యః	}	ప్రధ్యోః	}		
ప్రధిని	}	ప్రధినోః	}	ప్రధిషు.	

ఇకారాంత్ర నపుంసకలిङ्గస్పృధిశబ్దః (మంచిబుద్ధిగలది)

సుధియా	}	సుధిభ్యామ్		సుధిభిః	
సుధిరా	}				
సుధియే	}	సుధిభ్యామ్		సుధిభ్యః	
సుధినే	}				
సుధియః	}	సుధిభ్యామ్		సుధిభ్యః	
సుధినః	}				
సుధియః	}	సుధియోః	}	సుధియామ్	}
సుధినః	}	సుధినోః	}	సుధీనామ్	}
సుధియి	}	సుధియోః	}		
సుధిని	}	సుధినోః	}	సుధీషు	

ఇకారాంత్ర నపుంసకలిङ్గోఽనాదిశబ్దః (మొదలులేనిది)

అనాదయే	}	అనాదిభ్యామ్		అనాదిభ్యః	
అనాదినే	}				
అనాదేః	}	అనాదిభ్యామ్		అనాదిభ్యః	
అనాదిరః	}				
అనాదేః	}	అనాద్యోః	}		
అనాదీరః	}	అనాదినోః	}	అనాదీనామ్	
అనాదా	}	అనాద్యోః	}		
అనాదిని	}	అనాదినోః	}	అనాదిషు.	

శబ్దం వారిపత్. ఏషం సభిశబ్దః. ద్విశబ్దః. త్రిలిङ्గవత్. త్రిశబ్దస్తు.

త్రిశి—త్రిశి—త్రిలి, త్రిభ్యః, త్రిభ్యః, త్రయాదామ్, త్రిషు.

ఇకారాంత్ర నపుంసకలిङ్గో దధిశబ్దః (పెరుగు) శ్లో॥ 30

దధి		దధినీ		దధీని	
పేదధే	}	పేదధినీ		పేదధీని	
పేదధి	}				

పచ్చాభిః
పచ్చాభ్యః
పచ్చాభ్యః
పచ్చానామ్
పచ్చాసు.

ఏవం సప్తక, సవక, చశక శబ్దాః బోధ్యాః.

అష్టక శబ్దస్య తు పచ్చక శబ్దవదేకం రూపమ్. అన్యత్తు అష్టై, అష్టై
అష్టాభిః, అష్టాభ్యః, అష్టాభ్యః, అష్టానామ్, అష్టాసు, ఇతి రూప
ద్యయం బోధ్యమ్.

మకారా న్నపుంలింగో గుప్తుజ్ఞః (రక్షించువాడు)

గువ్	} గుపౌ	గుపః
గువ్		
గువమ్	గుపౌ	గుపః
గుపా	గుప్యామ్	గుప్యః
గుపే	గుప్యామ్	గుప్యః
గుపః	గుప్యామ్	గుప్యః
గుపః	గుప్యోః	గుపామ్
గుపి	గుప్యోః	గుప్యః

మకారా న్నపుంలింగ ప్రశాన్ శబ్దః (శ్రో॥ 88)

ప్రశాన్	ప్రశామౌ	ప్రశామః
ప్రశామమ్	ప్రశామౌ	ప్రశామః
ప్రశామా	ప్రశాన్యామ్	ప్రశాన్యః
ప్రశామే	ప్రశాన్యామ్	ప్రశాన్యః
ప్రశామః	ప్రశాన్యామ్	ప్రశాన్యః
ప్రశామః	ప్రశామోః	ప్రశామామ్
ప్రశామి	ప్రశామోః	{ ప్రశాన్సు ప్రశాన్సు

రేపా న్నపుంలింగశ్చతుర్ శబ్దో నిత్యం బహువచనా న్తః (నలుగురు)

చత్వారః
చతురః

కర్తా	}	కర్తృభ్యామ్	కర్తృభిః
కర్తృణా			
కర్త్రే	}	కర్తృభ్యామ్	కర్తృభ్యః
కర్తృణే			
కర్తృః	}	కర్తృభ్యామ్	కర్తృభ్యః
కర్తృణః			
కర్తృః	}	కర్త్రోః కర్తృణోః	కర్తృణామ్
కర్తృణః			
కర్తరి	}	కర్త్రోః కర్తృణోః	కర్తృషు.
కర్తృణి			

ఏవం హర్తృదయః.

ఇత్యుజ్జన నపుంసకలిజ్జ విశేషశబ్దాః.

అథ హలన్తపుంలిజ్జ విశేష శబ్దాః

చకారాన్తః పుంలిజ్జః ప్రాకృబ్జః (పౌర్వికుడు)

ప్రాజ్	ప్రాజౌ	ప్రాజ్ఞః
ప్రాజ్ఞమ్	ప్రాజౌ	ప్రాచః
ప్రాచ	ప్రాగ్భ్యామ్	ప్రాగ్భిః
ప్రాచే	ప్రాగ్భ్యామ్	ప్రాగ్భ్యః
ప్రాచః	ప్రాగ్భ్యామ్	ప్రాగ్భ్యః
ప్రాచః	ప్రాచోః	ప్రాచామ్
ప్రాచి	ప్రాచోః	ప్రాతు.

చకారాన్తః పుంలిజ్జః ప్రత్యకృబ్జః (జ్ఞానాత్మ) శ్లో॥40.

ప్రత్యజ్	ప్రత్యజౌ	ప్రత్యజ్ఞః
ప్రత్యజ్ఞమ్	ప్రత్యజౌ	ప్రతీచః
ప్రతీచ	ప్రత్యగ్భ్యామ్	ప్రత్యగ్భిః
ప్రతీచే	ప్రత్యగ్భ్యామ్	ప్రత్యగ్భ్యః

సశ్చ	{ సగ్భ్యామ్ సద్భ్యామ్	{ సగ్భ్యః సద్భ్యః
సశ్చ	{ సగ్భ్యామ్ సద్భ్యామ్	{ సగ్భ్యః సద్భ్యః
సశ్చః	సశ్చోః	సశ్చామ్
సశ్చి	సశ్చోః	{ సశ్చు, సశ్చు సశ్చు.

షకారా న్రసపుంలిङ్గో దధృక్పట్టః (సమర్థుడు)

దధృక్	{	దధృషో	దధృషః
దధృగ్			
దధృషమ్		దధృషో	దధృషః
దధృషా		దధృగ్భ్యామ్	దధృగ్భ్యః
దధృషే		దధృగ్భ్యామ్	దధృగ్భ్యః
దధృషః		దధృగ్భ్యామ్	దధృగ్భ్యః
దధృషః		దధృషోః	దధృషామ్
దధృషి		దధృషోః	దధృషు

షకారా న్రసపుంలిङ్గి ప్లటప్రత్యోచ్ఛీనిత్యం విహువచనా న్రః. (శ్లో॥ 2, 49)

షట్, షట్, షట్విః, షద్భ్యః, షద్భ్యః, షణ్ణామ్ షట్సు.

షకారా న్రసపుంలిङ్గో దోశ్శబ్దః (బాహువు)

దోశ్చ	దోషో	దోషః
దోషమ్	దోషో	దోషః, దోష్టః
దోషా	దోర్భ్యామ్	దోర్భ్యః
దోష్టా	దోషభ్యామ్	దోషభిః
దోష్టా	దోర్భ్యామ్	దోర్భ్యః
దోష్టా	దోషభ్యామ్	దోషభ్యః
దోష్టః	దోర్భ్యామ్	దోర్భ్యః
దోష్టః	దోషభ్యామ్	దోషభ్యః
దోష్టః	దోషోః	దోషామ్
దోష్టః	దోష్టోః	దోష్టామ్

ప్రాశ్నః	ప్రాశ్నోః	ప్రాశ్నామ్
ప్రాశ్న	ప్రాశ్నోః	ప్రాశ్న.

ఏవం పూజార్థే ప్రత్యజ్ఞాదయః. (శ్లో॥ 40.)

చకారాన్తః పుంలింగ సుప్పట్టబ్జః (చేదకుసు)

సుప్పట్	}	సుప్పశౌ	సుప్పశ్చః
సుప్పడ్			
సుప్పశ్చమ్		సుప్పశౌ	సుప్పశ్చః
సుప్పశ్చ		సుప్పద్భ్యామ్	సుప్పద్భిః
సుప్పశ్చే		సుప్పద్భ్యామ్	సుప్పద్భ్యః
సుప్పశ్చః		సుప్పద్భ్యామ్	సుప్పద్భ్యః
సుప్పశ్చః		సుప్పశ్చోః	సుప్పశ్చామ్
సుప్పశ్చి		సుప్పశ్చోః	సుప్పత్తున్ (టున్)

చకారాన్తః పుంలింగః అముముయకృబ్జః (వీనిని బూజించువాడు.)

అముముయజ్	అముముయశౌ	అముముయశ్చః
అముముయశ్చమ్	అముముయశౌ	అముముఈచః
అముముఈచా	అముముయగ్భ్యామ్	అముముయగ్భిః
అముముఈచే	అముముయగ్భ్యామ్	అముముయగ్భ్యః
అముముఈచః	అముముయగ్భ్యామ్	అముముయగ్భ్యః
అముముఈచః	అముముఈచోః	అముముఈచామ్
అముముఈచి	అముముఈచోః	అముముయక్ష.

జకారాన్తః పుంలింగో యకృబ్జః (కరిసినవాడు)

యుజ్	యుజ్శౌ	యుజ్శః
యుజ్శమ్	యుజ్శౌ	యుజ్శః
యుజ్శా	యుగ్భ్యామ్	యుగ్భిః
యుజ్శే	యుగ్భ్యామ్	యుగ్భ్యః
యుజ్శః	యుగ్భ్యామ్	యుగ్భ్యః
యుజ్శః	యుజ్శోః	యుజ్శామ్
యుజ్శి	యుజ్శోః	యుక్ష.

జకారా న్నః పుంలింగః పరివ్రాట్యుః (యతి) శ్లో॥ 37.

పరివ్రాట	పరివ్రాజౌ	పరివ్రాజః
పరివ్రాజమ్	పరివ్రాజౌ	పరివ్రాజః
పరివ్రాజా	పరివ్రాడ్యామ్	పరివ్రాడ్యః
పరివ్రాజే	పరివ్రాడ్యామ్	పరివ్రాడ్యః
పరివ్రాజః	పరివ్రాడ్యామ్	పరివ్రాడ్యః
పరివ్రాజః	పరివ్రాజోః	పరివ్రాజామ్
పరివ్రాజి	పరివ్రాజోః	పరివ్రాట్యు పరివ్రాట్యు-

ఏవం పరిమృదాదయః పఞ్చశబ్దాః.

జకారా న్నః పుంలింగో విశ్వరాట్యుః (శ్లో॥ 38)

విశ్వరాట	విశ్వరాజౌ	విశ్వరాజః
విశ్వరాజం	విశ్వరాజౌ	విశ్వరాజః
విశ్వరాజా	విశ్వరాడ్యామ్	విశ్వరాడ్యః
విశ్వరాజే	విశ్వరాడ్యామ్	విశ్వరాడ్యః
విశ్వరాజః	విశ్వరాడ్యామ్	విశ్వరాడ్యః
విశ్వరాజః	విశ్వరాజోః	విశ్వరాజామ్
విశ్వరాజి	విశ్వరాజోః	విశ్వరాట్యు. (ట్యు)

జకారా న్నః పుంలింగో భృట్యుః (వంటవాడు)

భృద్ }	భృజౌ	భృజః
భృద్ }	భృజౌ	భృజః
భృజమ్	భృడామ్	భృడ్యః
భృజా	భృడామ్	భృడ్యః
భృజే	భృడామ్	భృడ్యః
భృజః	భృడామ్	భృజామ్
భృజః	భృజోః	భృట్యు (ట్యు)
భృజి	భృజోః	

అనద్వాహమ్	అనద్వాహా	అనడుహః
అనడుహః	అనగుద్వాహమ్	అనడుద్విః
అనడుహే	అనడుద్వాహమ్	అనడుద్భ్యః
అనడుహః	అనడుద్వాహమ్	అనడుద్భ్యః
అనడుహః	అనడుహోః	అనడుహమ్
అనడుహి	అనడుహోః	అనడుత్సు.

హకారాంతః పుంలింగ స్తురాషాట్పబ్ధః (ఇంద్రుడు)

తురాషాట్	తురాసాహా	తురాసాహః
తురాసాహమ్	తురాసాహా	తురాసాహః
తురాసాహః	తురాషాడ్వాహమ్	తురాషాడ్విః
తురాసాహే	తురాషాడ్వాహమ్	తురాషాడ్భ్యః
తురాసాహః	తురాషాడ్వాహమ్	తురాషాడ్భ్యః
తురాసాహః	తురాసాహోః	తురాసాహమ్
తురాసాహి	తురాసాహోః	} తురాషాట్సు తురాషాట్సు.

ఇతి హలంతపుంలింగ విశేషశబ్దాః

అథ హలంత స్త్రీలింగ విశేషశబ్దాః

ప్రాజ్, ప్రత్యజ్, ఉదజ్, సమ్మజ్, సద్ర్యజ్, తిర్యజ్ ఇత్యాదయ
అచ్చురాత్వైశ్చ శబ్దాః స్త్రీలింగే ప్రాచీ ప్రతీచీ, ఉదీచీ, సమీచీ, సద్రీచీ, తిరశీ
ఇత్యేవం గౌరీ శబ్దవద్రూపాణి లభంతే (శ్లో॥ 40)

ధకారాంతః ఏరుత్, షత్, క్రుత్ ఏతే భుచ్చబ్ధవద్బోధ్యాః. (శ్లో॥ 47).

నాన్తే సీమన్దామక శబ్దో రాజన్యబ్ధవత్. బహుయజ్ఞా తు పుంవత్.
బహురాజన్ శబ్దః స్త్రీలింగే నాన్త ఆకారాన్త ఈకారాన్తశ్చేతి త్రిదా భవతి.
నాన్తః రాజన్యత్. బహురాజే త్యాకారాన్తః రమావత్. బహురాజ్ఞీ ఇతికా
రాన్తస్సు గౌరీవత్ బోధ్యః.

పకారాన్తః స్త్రీలింగో నిత్యం బహువచనాన్తః అప్పబ్ధః (నీళ్ళు)

ప్ర॥ అపః
ద్వి॥ అపః

తృ॥	అద్భిః
చ॥	అద్యుః
పం॥	అద్యుః
ష॥	అపామ్
స॥	అప్పు.

రేఫాంతః శ్రీలింగో నిత్యం బహువచనాంతకృతుర్బుః

ప్ర॥	చతస్రః
ద్వి॥	చతస్రః
తృ॥	చతస్పతిః
చ॥	చతస్పత్యః
పం॥	చతస్పత్యః
ష॥	చతస్పదామ్
స॥	చతస్పమ.

రేఫాంతః శ్రీలింగో ద్వార్కబుః (వాకిలి)

ద్వః	ద్వారౌ	ద్వారః
ద్వారమ్	ద్వారౌ	ద్వారః
ద్వారా	ద్వార్భ్యామ్	ద్వార్భిః
ద్వారే	ద్వార్భ్యామ్	ద్వార్భ్యః
ద్వారః	ద్వార్భ్యామ్	ద్వార్భ్యః
ద్వారః	ద్వారోః	ద్వారామ్
ద్వారి	ద్వారోః	ద్వార్షు, ద్వార్షుః.

షాంత శ్రీలింగ సృజాశ్కబుః (కూడపొందునది) శ్లో॥49

సజాః	సజాషౌ	సజాషః
సజాషమ్	సజాషౌ	సజాషః
సజాషా	సజార్భ్యామ్	సజార్భిః
సజాషే	సజార్భ్యామ్	సజార్భ్యః
సజాషః	సజార్భ్యామ్	సజార్భ్యః

సజుష:	సజుషో:	సజుషామ్
సజుషి	సజుషో:	సజుషాః, సజుషాః.

సా నైత్రిలిక్ ఆశీశ్చబ్దః (దీవెనలు) విపరీత్యబ్దవత్

ఆశీ:	ఆశిషో	ఆశిష:
ఆశిషమ్	ఆశిషో	ఆశిష:
ఆశిషా	ఆశీర్యామ్	ఆశీర్వి:

హకారా నైత్రిలిక్ ఉపానచ్చబ్దః (పాదరక్ష)

ఉపానత్ (ద్)	ఉపానహా	ఉపానహా:
ఉపానహమ్	ఉపానహా	ఉపానహా:
ఉపానహః	ఉపానద్యామ్	ఉపానద్యి:
ఉపానహే	ఉపానద్యామ్	ఉపానద్యు:
ఉపానహః	ఉపానద్యామ్	ఉపానద్యు:
ఉపానహః	ఉపానహో:	ఉపానహామ్
ఉపానహి	ఉపానహో:	ఉపానతు.

హకారా నైత్రిలిక్ ఉష్టికచ్చబ్దః (ఛందోభేదము) శ్లో॥ 45

ఉష్టిక్ (న్)	ఉష్టిహా	ఉష్టిహా:
ఉష్టిహమ్	ఉష్టిహా	ఉష్టిహా:
ఉష్టిహః	ఉష్టిగ్యామ్	ఉష్టిగ్యి:
ఉష్టిహే	ఉష్టిగ్యామ్	ఉష్టిగ్యు:
ఉష్టిహః	ఉష్టిగ్యామ్	ఉష్టిగ్యు:
ఉష్టిహః	ఉష్టిహో:	ఉష్టిహామ్
ఉష్టిహి	ఉష్టిహో:	ఉష్టితు.

ఇతి హల నైత్రిలిక్ విశేషశబ్దా:

అథ హల నై నపుంసకలిక్ విశేషశబ్దా:

చకారా నై నపుంసకలిక్ ప్రత్యకచ్చబ్దః (వేత్తినది)

ప్రత్యక్	ప్రతీచీ	ప్రత్యశ్చి
	పునస్తద్వత్ శేషం పుంసత్	

తిర్యక్
ఉగక్

తిరశ్చీ
ఉదీచీ

తిర్యజ్చీ
ఉదజ్చీ

పునస్తద్యత్

శేషం పుంవత్.

ఏవం సమ్యగాదయః.

చకరాస్త నపుంసకలిజ్ఞో గవాకృబ్ధః (శ్లో॥ 53, 54)

ప్ర॥ గవాక్, గవాగ్, గోఅక్, గోఅగ్, గోక్, గోగ్, గవాజ్, గోఅజ్, గోజ్, గోచీ, గవాజ్చీ. గోఅజ్చీ, గోజ్చీ, గవాజ్చీ, గోఅజ్చీ, గోజ్చీ. పునస్తద్వద్విధియాయామ్.

తృ॥ గోచా, గవాజ్చా, గోఅజ్చా, గోజ్చా, గవాగ్బ్యామ్, గోఅగ్బ్యామ్, గోగ్బ్యామ్, గవాజ్బ్యామ్, గో అజ్బ్యామ్, గోజ్బ్యామ్, గవాగ్బ్యః, గోఅగ్బ్యః, గోగ్బ్యః. గవాజ్బ్యః, గోఅజ్బ్యః, గోజ్బ్యః.

చ॥ గోచే, గవాజ్చే, గోఅజ్చే, గోజ్చే, భ్యామి ప్రాగ్వత్. గవాగ్బ్యః, గోఅగ్బ్యః, గోగ్బ్యః, గవాజ్బ్యః, గోఅజ్బ్యః, గోజ్బ్యః.

పం॥ గోచః, గవాజ్చః, గోఅజ్చః, గోజ్చః, భ్యామి ప్రాగ్వత్, భ్యసి ప్రాగ్వత్.

ష॥ జసి, జసివత్. గోచోః, గవాజ్చోః, గోఅజ్చోః, గోజ్చోః, గోచామ్, గవాజ్చామ్, గోఅజ్చామ్, గోజ్చామ్, స॥ గోచి, గవాజ్చీ, గోఅజ్చీ, గోజ్చీ, ఓసి ప్రాగ్వత్. గవాక్షు, గోఅక్షు, గోక్షు, గవాజ్షు, గోఅజ్షు, గోజ్షు, గవాజ్షు, గోఅజ్షు. గోజ్షు.

జకరాస్త నపుంసకలిజ్ఞోఽస్పృకృబ్ధః (ర క్తము) శ్లో॥ 52.

అస్పృక్
అస్పృక్

అస్పృజీ
అస్పృజీ

అస్పృజ్చీ
అసాని, అస్పృశ్చీ

అస్పృజ్చా
అస్పృజ్చా

అసభ్యామ్
అస్పృగ్బ్యామ్

అసభిః
అస్పృగ్బ్యః

అస్పృజ్చే
అస్పృజ్చే

అసభ్యామ్
అస్పృగ్బ్యామ్

అసభ్యః
అస్పృగ్బ్యః

అన్నః	}	అసభ్యామ్	}	అసభ్యః
అస్పృజః	}	అస్పృగ్భ్యామ్	}	అస్పృగ్భ్యః
అన్నః	}	అస్నోః	}	అస్నామ్
అస్పృజః	}	అస్పృజోః	}	అస్పృజామ్
అస్నీ, అసని	}	అస్నోః	}	అసను
అస్పృజి	}	అస్పృజోః	}	అస్పృతు.

జకారాంత నపుంసకలిङ్గో బహువ్రీ-శబ్దః (బహుబలముగలది)

బహువ్రీ	}	బహువ్రీ	}	బహువ్రీ
బహువ్రీ	}	బహువ్రీ	}	బహువ్రీ

పునస్తద్వత్ — శేషం ప్రక శబ్దవత్.

తకారాంత నపుంసకలిङ్గో యకృచ్చబ్దః (రోగవిశేషము) శ్లో॥58.

యకృత్		యకృతీ		యకృన్
యకృత్		యకృతీ		యకాని, యకృన్
యక్నా	}	యకభ్యామ్	}	యకభిః
యకృతా	}	యకృద్భ్యామ్	}	యకృద్భిః
యక్నే	}	యకభ్యామ్	}	యకభ్యః
యకృతే	}	యకృద్భ్యామ్	}	యకృద్భ్యః
యక్నః	}	యకభ్యామ్	}	యకభ్యః
యకృతః	}	యకృద్భ్యామ్	}	యకృద్భ్యః
యక్నః	}	యక్నోః	}	యక్నామ్
యకృతః	}	యకృతోః	}	యకృతామ్
యక్ని, యకని	}	యక్నోః	}	యకను
యకృతి	}	యకృతోః	}	యకృతు.

ఏవంశకృత్. శసమారభ్య రూపద్వయం వోధ్యమ్.

నకారాంతనపుంసకలిङ్గో అహశబ్దః (దినము)

అహః		అహ్ని, అహనీ		అహనీ
అహః		అహ్ని, అహనీ		అహని
అహ్ని		అహోభ్యామ్		అహోభిః
అహ్ని		అహోభ్యామ్		అహోభ్యః
అహ్నిః		అహోభ్యామ్		అహోభ్యః

అహ్నః	అహ్నోః	అహ్నమ్
అహ్ని, అహని	అహ్నోః	అహస్సు.

నకారాస్త నపుంసకలిङ్గో దణ్డిశబ్దః. (దండముగలది)

దణ్డి	దణ్డినీ	దణ్డిని
హేదణ్డిన్, హేదణ్డి	హేదణ్డినీ	హేదణ్డిని
దణ్డి	దణ్డినీ	దణ్డిని.

శేషం యశస్విన్వత్.

ఏవంస్రగ్వి, వాగ్వి, గుణి ఇత్యాదయః.

రేఫాస్త నపుంసకలిङ్గ శ్చతుర్శబ్దో నిత్యం బహువచనాస్తః.

చత్వారి, చత్వారి, చతుర్వి, చతుర్భ్యః, చతుర్భ్యః, చతుర్ద్వామ్, చతుర్ద్వ.

రేఫాస్త నపుంసకలిङ్గో వార్శబ్దః (ఉదకము)

వాః	వారీ	వారి
-----	------	------

పునస్తద్వత్. శేషం త్రీలిङ్గోక్త ద్వార్ శబ్దవత్.

వాస్త నపుంసకలిङ్గ స్సుదివ్శబ్దః

ప్ర॥ సుద్య	సుదివీ	సుదివి
ద్వి॥ సుద్య	సుదివీ	సుదివి.

శేషం పుంవత్.

పిపతీశ్శబ్దస్య విశేషః. పిపతీః, పిపతిషీ, పిపతిషి. పునస్తద్వత్. శేషం పుంవత్.

సాస్త నపుంసకలిङ్గో ధనుశ్శబ్దః (విల్లు) శ్లో॥ 57

ధనుః	ధనుషీ	ధనూంషి
ధనుః	ధనుషీ	ధనూంషి
ధనుషా	ధనుర్భ్యామ్	ధనుర్భ్యః
ధనుషే	ధనుర్భ్యామ్	ధనుర్భ్యః
ధనుషః	ధనుర్భ్యామ్	ధనుర్భ్యః
ధనుషః	ధనుషోః	ధనుషామ్
ధనుషిః	ధనుషోః	{ ధనుష్టు ధనుషు

ఏవం చతుర్ద్వవిరాదయః.

సా నై నపుంసకలిజ్ఞ స్వప్నజ్ఞః (సానీక్షగలది)

ప్ర॥ స్వప్ స్వపీ స్వమి, స్వామి
తప్॥ స్వపా స్వద్యామ్ స్వద్విః
స॥ స్వపి స్వపోః స్వపు.

హకారానై నపుంసకలిజ్ఞ స్పృనడుచ్చజ్ఞః. స్పృనడుత్, స్పృనడుద్, స్పృనడుహి స్పృనడ్వాంహి. పున స్తద్యత్.

శేషమనడుచ్చజ్ఞపత్.

ఇతి హలనై నపుంసకలిజ్ఞ విశేషశబ్దాః.

అథా వ్యయాని నిరూప్యన్తే

శ్లో॥ సదృశం త్రిమ లిక్లేష సర్వాసు చ విభక్తిమ.
వచనేషు చ సర్వేషు యన్న వ్యేతి తదవ్యయమ్॥

విభక్తి ప్రతిరూపాణి వక్ష్యామోఽత్రావ్యయాని తు
అ స్త్యవ్యయశ్చాన్తికార్థమహమర్థేఽస్మిచావ్యయమ్ ॥౧॥

ఆహోవాచ బభూవాస వాం యువామేవ మూహ్యతామ్
ఆ స్త్యస్మ్యాహా సవామాది విభక్తి ప్రతిరూపకమ్ ॥౨॥

క్వాల్పపుముణ్ణముల్ ముఖ్యా అవ్యయాభ్యాంకృతస్మృతాః
ప్రత్యా స్పృష్ట్యా దృష్ట్యా జ్ఞాత్యాక్వాన్తావ్యయజ్గ్రహితమ్ ॥౩॥

అధిగత్య విహస్య వివాయ పరిత్యజ్య ల్పబ సు స్యాత్.
భవితుం యాతుం గతుం కర్తుం భోక్తుం తుమున్నన్తమ్ ॥౪॥

జములన్తావ్యయ ముక్తం స్మారంస్మారం కళక్కారమ్.
అథ తద్ధితానై నమవ్యయ మామ నై కథ్యతే నికరామ్ ॥౫॥

పచతితరాం పచతితమాం సుతరాం సుతమాం స్పృతం నితమామ్
పత్యన్తం బ్రాహ్మణ వన్మధురావచ్చైత్రవ తద్యత్ ॥౬॥

తసిలన్తావ్యయ ముక్తం యతఃకుత స్సర్వతో మత్తః
సర్వత్ర యత్ర కుత్రాన్యత్ర పరత్ర త్రలన్తం స్యాత్ ॥౭॥

ర్వాద నై హస్తమిహ స్యాద్దానం సర్వదా యదే త్యాది
ఏతర్హి తర్హి యర్హి హిలన్త మధునానై మధునాస్యాత్ ॥౮॥

దానిమన మిదానిం ద్యసనముక్తం సమేఽహ్ని సద్యస్సాన్తి
 పరుదిత్యుదనముక్తం పూర్వాభే ద్యానమద్యాహ్ని
 అస్మిన్నభే సమసంజ్ఞనం స్యాదైషమోఽవ్యయంసిద్ధమ్
 అభే పూర్వతరేస్యా దవ్యయవిహ యత్కరణిచార్జ్యమ్
 అపరేద్యుపరేద్యుననం పూర్వేద్యుఃప ద్యుసనముభయమ్యుః
 ఘమ్యనమిత్యముక్తం చైద్యవ్యనం పరేద్యువిప్రోక్తమ్
 ఆస్యనశ్చ పురోధస్థాలనం సర్వథా యజేత్కాది
 దక్షిణత స్సాన్యత్పరతోఽవరతోఽరణ్యస్త ముత్తరతః
 అస్తాతిరుగ్యథా ప్రాక్రత్త్యగుదక్వా ద్రిలనముపరీతి.
 రిస్థాతిల న ముపరిష్టా దాత్మనశ్చ దక్షిణా దధరాత్
 ఆజ నముత్తరాస్యాద్ధానం షోడైకదా ద్విధా బహుధా
 ఆహ్యన ముత్తరాహిధ్యమౌ నంప్రోక్త మైకధ్యమ్
 ఏధాజనం త్రేధా ధముజనం ద్వైధమిత్యాది
 కృత్వస్యజనం ప్రోక్తం పట్కృత్వనపశ్చకృత్వశ్చ
 ద్విత్రిస్సుజ న మవ్యయముక్తం సకృదితిచ సుజ్ఞగ నంస్యాత్
 బహుశోఽల్పశశ్చపనం తస్యనం వర్జితస్సర్వరతః
 కృష్ణీతి చ్యవ్యనం స్యాడ్ధాజనం పటపఠెత్కాది
 కృష్ణీకరోతి గణీబహువ భద్రాకరోఽపితి
 విప్రత్రా దేవత్రాత్రానావ్యయమగ్నిసాత్పాతిః.
 వివరణమేషా ముపరి ప్రదర్శ్యతే కారికోక్తమార్గేణ
 తథాహిః.

మూలమ్ :-

లింగవిభక్తి వచనభాన్యా న్యవ్యయాని. తానిద్వేధాః:-ప్రతిపదోక్తాని తాక్షణి
 తానిచేతి. తత్రసూత్రకృతా స్వరాదిబాద్ధ్యాభ్యాది ప్రాది సాక్షాత్ప్రభృత్యాది
 రూపేణ స్యతో నిపాతితాని ప్రతిపదోక్తాని. తాన్యమరకోశావ్యయవర్గే ద్రష్టవాని.
 తత్ర కలిచి ద్వ్యామః కారికోక్త ప్రకారేణ.

అస్తి = అస్తికైర్థే, సత్తాయామ్. ఆస్మి = అహమర్థే-అహం సస్మిత్కర్తృః.
 ఆహ = ఆహవేత్కర్థే. ఆస = బభూవే కర్థే. వామ్ = యువామర్థే జిత్యాదయః.

శాస్త్రసిద్ధాంతవ్యయోని లాక్షణికాని. తాని త్రేధా. అవ్యయిభావావ్యయ కృదంతావ్యయ తద్ధితాంతావ్యయోని చేతి.

తత్రావ్యయిభావావ్యయోని యథా :-

యథాశక్తి, పరోక్ష మిత్యాదీన్యవ్యయిభావసమాసే ప్రదర్శయిష్యే.

కృదంతావ్యయోని యథా-

క్రిప్రత్యయాంతా యథా:- శుక్త్యా, స్పృష్ట్యా, దృష్ట్యా, జ్ఞాత్యా,
గత్యా, భుక్త్యా ఇత్యాది.

ల్యబంతా యథా:- అధిగత్య, విహస్య, విధాయ, పరిత్యజ్య, ఇత్యాది.

తుమున్నంతా యథా:- భవితుమ్, యాతుమ్, గన్తుమ్, కర్తుమ్, శ్రోతుమ్,
ద్రష్టుమ్, భోక్తుమ్.

జముల్యథా :- యాచక్షీః, కథజ్ఞానమ్ స్మారం స్మారం ఇతి.

అవ్యయములు

అనువాదము :-

లింగము, విభక్తి, వచనము లేనివి అవ్యయములు. అవి రెండు విధములు. ప్రతిపదోక్తములు లాక్షణికములు అని. అందు సూత్రకారుడు స్వరూపినియు, చాదులనియు, ఊర్వాదులనియు, ప్రాదులనియు, సాక్షాత్ప్రభృతు లనియు స్వయముగా నిపాతనము గావించిన వానికి ప్రతిపదోక్తములని పేరు. అవి అమరకోశమందలి యవ్యయ పర్గములో జూడవలయును. అందులో కారికలలోఁ జెప్పిన ప్రకారము చెప్పుచున్నాము.

అస్తి = ఇదిఉండుట యను నర్థమునందుండును.

అస్మి = నేను అనెడి యర్థమునందుండును.

ఆహ = పలికెనను నర్థమునందుండును.

ఆస = ఉండెనను నర్థము నందుండును.

వామ్ = మీరిటువురను నర్థమునందుండును.

శాస్త్రములయందుఁ బ్రసిద్ధములైన యవ్యయములు లాక్షణికములు.

అవి మూడు విధములు.

(1) అవ్యయిభావావ్యయములు.

(2) కృదంతా వ్యయములు.

(3) తద్ధితాంతావ్యయములు అని అందు అవ్యయభావావ్యయములు :-
 “యథాశక్తి” “పరోక్షమ్” మున్నగునవి అవ్యయభావ ప్రకరణము
 నందు నిరూపింపబడును.

అందు కృదంతా వ్యయములు:-

క్వాప్రత్యయాంతములు :- శ్రుత్వా, స్పృష్టా, దృష్టా, జ్ఞాత్వా,
 గత్వా, భుక్త్యా మున్నగునవి.

ల్యబంతములు:- అధిగత్య, విహస్య, విదాయ, పరిత్యజ్య మున్నగునవి.

తుమున్నంతములు:-

(తుమున్ ప్రత్యయాంతములు) } శబితుమ్, యాతుమ్, గస్తుమ్, కర్తుమ్,
 శ్రోతుమ్, ద్రష్టుమ్, బోతుమ్
 మున్నగునవి.

ణములంతములు :-

(ణముల్ ప్రత్యయాంతములు) :- యావజ్జీవమ్, కథజ్జాగరమ్, స్మారం
 స్మారం మున్నగునవి.

మూలమ్ :-

అథ తద్ధితాంతావ్యయాని

అమ్ యథా:- నితరామ్, పచతితనామ్.

వతిర్యథా :-

బ్రాహ్మణవత్, తద్వత్, ఇత్యాది.

తనిల్యథా :-

యతః, కుతః, సర్వతః, మత్తః.

త్రత్యథా :-

సర్వత్ర, యత్ర, కుత్ర, పరత్ర.

అదంతమ్ :-

క్య.

హంతమ్ :-

ఇహ, కుహ.

దాంతమ్ :-

సర్వదా, యదా, కదా, తదా.

పిత :-

ఏతర్హి, తర్హి, యర్హి.

అధునా :-

అధునా.

దానీమ్ :-

ఇదానీమ్, తదానీమ్.

ద్యస్ :-

సద్యః = సమానేహని.

* సద్యసపరువురాత్ర్యేషమస పరేద్యవ్యద్యపూర్వేద్య రశ్యేద్య రశ్యకరేద్య
 రిత రేద్య రపరేద్య రధరేద్య రుభయేద్య రుత్తరేద్య. పా-౫-౩-౨౨.
 ఏత నిపాత్యతే.

ఉత్ :-

ద్య :-

సమసజ్ :-

అరి :-

ఏద్యన్ :-

ద్యన్ :-

థము :-

ఏద్యవి :-

అసి :-

థాల్ :-

అతసుచ్ :-

అస్తాతిలుక్ :-

రిల్ :-

రిష్టాతిల్ :-

ఆతి :-

ఆచ్ :-

ధా :-

అహి :-

ధ్యముజ్ :-

ఏథాచ్ :-

ధముజ్ :-

కృత్వసుచ్ :-

సుచ్ :-

సుజ్ఞుక్ :-

శన్ :-

తసి :-

చ్యి :-

థాచ్ :-

త్రా :-

సాతి :-

పరుక్ = పూర్వవత్సరే.

అద్య = అస్మిన్నహని.

ఐషమః = అస్మిన్నజే.

పరారి = పూర్వతరవత్సరే.

అపరేద్యః ఇత్యాది.

ఉభయద్యః.

ఇత్థమ్, కథమ్.

పరేద్యవి = పరస్మిన్నహని.

పురః, అధః ఇత్యాది.

సర్వథా, యథా, తథా ఇత్యాది.

దక్షిణతః, పరతః.

ప్రాక్, ప్రత్యక్, ఉదక్.

ఉపరి

ఉపరిష్టాత్.

దక్షిణాత్.

ఉత్తరా, దక్షిణా.

షోధా, ఎకదా, ద్విదా, బహుదా.

ఉత్తరాహి, దక్షిణాహి.

ఐకధ్యమ్.

ద్వేదా, త్రేదా.

ద్వైధమ్, త్రైధమ్.

షట్కృత్యః, పంచకృత్యః.

ద్విః, త్రిః, చతుః.

సకృత్

బహుశః, అబ్దుశః, ద్విశః, మాషశః.

వర్ణతః, స్వరతః, ఆదితః.

కృష్టికరోతి, గణ్ఢీభవతి.

పటపటాకరోతి, సుఖాకరోతి.

విప్రత్రాకరోతి, దేవత్రాకరోతి.

అగ్నిసాత్కరోతి.

ఏనవ్ :-

ఉత్తరేణ, దక్షిణేన.

ఇత్యవ్యయాని

అనువాదము :

తద్ధితాంతములైన అవ్యయములు

ఆమ్ ప్రత్యయాంతములు :-

వతి ప్రత్యయాంతములు :-

తసిర్ ప్రత్యయాంతములు :-

త్రర్ ప్రత్యయాంతములు :-

అదస్తములు :-

హస్తములు :-

దాస్తములు :-

ర్హిప్రత్యయాంతములు :-

దానీమ్ ప్రత్యయాంతములు :-

ద్యన్ ప్రత్యయాంతములు :-

ఉత్ ప్రత్యయాంతములు :-

ద్యప్రత్యయాంతము :-

సమసణ్ ప్రత్యయాంతము :-

అరిప్రత్యయాంతము :-

ఏద్యున్ ప్రత్యయాంతము :-

ద్యున్ ప్రత్యయాంతము :-

థము ప్రత్యయాంతము :-

ఏద్యవి ప్రత్యయాంతము :-

అసి ప్రత్యయాంతము :-

థాల్ ప్రత్యయాంతము :-

అతసుచ్ ప్రత్యయాంతము :-

అస్తాతిలుక్ ప్రత్యయాంతము :-

నితరామ్, పచతితమామ్,

సుతరామ్, సుతమామ్ మున్నగునవి

బ్రాహ్మణవత్, తద్వర్త

యతః, కుతః, సర్వతః, మత్తః

సర్వత్ర, యత్ర, కుత్ర, పరత్ర

క్య

ఇహ, కుహ

సర్వదా, యదా, కదా, తదా

ఏతర్హి, తర్హి, యర్హి

ఇదానీమ్, తదానీమ్

సద్యః = సమానదినమున

పరుత్ = కడచిన సంవత్సరమునందు

అద్యః = ఈదినము

ఐషమః = ఈసంవత్సరమున

పరారి = కడచిన సంవత్సరమునకు

పూర్వవత్సరము

అపరేద్యః మున్నగునవి

ఉభయద్యః

ఇత్థమ్, కథమ్

పరేద్యవి = మఱుదినము

పురః, అధః మున్నగునవి

సర్వథా, యథా, తథా,

మున్నగునవి.

దక్షిణతః, పరతః

ప్రాక్, ప్రత్యక్, ఉదక్

రిచ్ ప్రత్యయాంతము :-
 రిష్టాతిచ్ ప్రత్యయాంతము :-
 ఆతి ప్రత్యయాంతము :-
 ఆచ్ ప్రత్యయాంతము :-
 ధా ప్రత్యయాంతములు :-
 ఆహి ప్రత్యయాంతములు :-
 ధ్యముజ్ ప్రత్యయాంతము :-
 ఏదాచ్ ప్రత్యయాంతము :-
 ధముజ్ ప్రత్యయాంతము :-
 కృత్యసుచ్ ప్రత్యయాంతము :-
 సుచ్ ప్రత్యయాంతము :-
 సుజ్ఞగంతము :-
 శన్ ప్రత్యయాంతము :-
 తసి ప్రత్యయాంతము :-
 చ్చి ప్రత్యయాంతము :-
 త్రా ప్రత్యయాంతము :-
 సాతి ప్రత్యయాంతము :-
 ఏనప్ ప్రత్యయాంతము :-

ఉపరి
 ఉపరిష్టాత్
 దక్షిణాత్
 ఉత్తరా, దక్షిణా
 పోధా, ఏకధా, ద్విధా, బహుధా
 ఉత్తరాహి, దక్షిణాహి
 ఐకధ్యమ్
 ధ్యేధా, త్రేధా
 ద్వైధమ్, త్రైధమ్
 షట్కృత్యః, పంచకృత్యః.
 ద్విః, త్రిః, చతుః
 సకృత్
 బహుశః, అల్పశః, ద్విశః, మాషశః
 వర్ణతః, స్వరతః, ఆదితః
 కృష్ణీ కరోతి, గణ్ఠీ భవతి
 పటపటాకరోతి, సుఖాకరోతి
 విప్రత్రా కరోతి, దేవత్రా కరోతి
 అగ్నిసాత్కరోతి
 ఉత్తరేణ, దక్షిణేన

అథ సమాసవృత్తిః

మూలమ్:-

పరార్థాభిధానం వృత్తిః. వృత్త్యర్థావ బోధకం వాక్యం విగ్రహః.
 సమానైకశేషతద్భిత్ కృత్యనాద్యస్త ధాతురూపాస్త పఞ్చ వృత్తయః. తత్ర
 శిష్యమాజానేక పద వృత్తి స్సమాసవృత్తిః. పునస్సా చ సమర్థాశ్రయాభోధ్యా.
 పదసంఘ స్సమాసస్సామ్యై రైక పద్యముపాశ్రితః.
 తదర్థబోధకం వాక్యం విగ్రహస్సద్విధా ముక్తః.
 లౌకికోఽలౌకికశ్చేతి, ప్రయోగార్హస్తు లౌకికః.
 సమాసఃపఞ్చదా జ్ఞేయ స్సామాన్యాదిప్రబేదతః

॥౧॥

॥౨॥

ఏకాథీ భావలక్షణ సామర్థ్య విశిష్టపద సజ్జాత స్సమాస స్సామాన్యతో ద్వివిధః:- నితోఽనిత్యశ్చ. అవిగ్రహోఽస్యపదవిగ్రహో వా నిత్య సమాసః (అధిహరి, ప్రాచార్యః, కుంభకారః ఇత్యాది). శేషోఽనిత్యః (రాజ పురుష ఇత్యాది). పునస్స చ సమాసః పञ్చవిధః,

- (1) సామాన్య సమాసః.
- (2) అవ్యయీభావసమాసః
- (3) తత్పురుషసమాసః
- (4) బహువ్రీహిసమాసః
- (5) ద్వంద్వసమాసశ్చేతి.

తత్ర అవ్యయీభావాది చతుష్టయ ఖిన్నస్సామాన్యసమాసః.

అవ్యయీభావాదీనాం చతుర్థాస్తు తత్తత్పదై రేవ సజ్జాతా బోధ్యాః॥ (కేచిత్తు పూర్వపదార్థప్రధానోఽవ్యయీభావః, ఉత్తరపదార్థ ప్రధానస్తత్పురుషః, అన్య పదార్థప్రధానోబహువ్రీహిః, ఉభయపదార్థప్రధానోద్వంద్వ ఇత్యాహుః. ఏతాని లక్షణాని ప్రాయికాభిప్రాయాణి. ఋన్మత్తగ్లమ్, ఆయతీగవ మిత్యాద్యవ్యయీ భావే, అతిమాలః, అర్థవిప్రులత్యాది తత్పురుషే, పञ్చషాః, ద్విత్వాః. ఇత్యాది బహువ్రీహౌ, దన్తోష్ఠం, పాణిపాద మిత్యాది ద్వంద్వే చ తత్తల్లక్షణాభావా త్సమాసా స్తర లక్షణస్తత్వాచ్చ)

సామాన్య సమాస శ్చతుర్విధః:- ఇవసమాసః, ఇవార్థసమాసః, గుణ సమాసః, క్రియావిశేషణసమాసశ్చేతి.

తత్ర ఇవసమాసోయథా:- వాగర్థసదృశౌ వాగర్థావిన. ఇవార్థసమాసోయథా:- కాకాగమనమివ తాళపతనమివ కాకతాళమ్. కావతాళమివ కాకతాళీయమ్. గుణసమాసోయథా:- విస్ఫుష్టంపటుః విస్ఫుష్టపటుః.

క్రియావిశేషణ సమాసోయథా:- పూర్వం భూతో భూతపూర్వః ఇతి.

స చ సామాన్య సమాసః పునర్ద్వివిధః. నామపూర్వపదోఽవ్యయపూర్వ పదశ్చేతి. ఉక్తవీవ నామపూర్వపదః. అవ్యయపూర్వపదస్తు-న + ఏకదా = నైకదా. న + ఆ స్తరీయకమ్ = నాస్తరీయక మిత్యాది జ్ఞేయమ్.

ఇతి సామాన్య సమాసః

అనువాదము :-

సమాసవృత్తి

పరమైన యర్థమును చెప్పుట వృత్తి. పరమనగా - విగ్రహవాక్యములో పదార్థములకంటె నితరమై విశిష్టమై ఏకార్థమేది గలదో అది పరము. దానిని ప్రతిపాదించునట్టిది వృత్తి యనబడును. విగ్రహవాక్యమందలి పదములకు ప్రక్రియాదశయందు ప్రత్యేకములైన యర్థములు గలవు. అట్లు ప్రత్యేకమగు నర్థము గలవిగ తొలుత గ్రహింపబడిన పదములకు సముదాయశక్తితో విశిష్టమగు నర్థమునుఁ బ్రతిపాదించునదియే వృత్తియనబడును. ఆ సముదాయశక్తి “సమర్థఃపదవిధిః” అను పరిభాషచే లభ్యము. సమాసవృత్తిలో యోగ్యములైన విభక్త్యంత పదములకు ప్రత్యేకముగాఁ బ్రయోగింపఁబడు వానికి నర్థమును బోధించు వాక్యము విగ్రహము. అట్టి పదసమూహమే విగ్రహము.

సమాసము, ఏకశేషము, తద్ధితము, కృత్, సనాద్యన్తధాతువు అని వృత్తులైదు తెలింగులు.

పెక్కు పదముల వృత్తులెందు శేషించునో యది సమాసవృత్తి. ఆ సమాసవృత్తి సమర్థాశ్రయమైయుండును.

అదెట్లనగా - ఒక పదముగా రూపొందిన పెక్కుపదములయొక్క సమూహము సమాసము. సమాసముయొక్క ఆర్థమును చెప్పనట్టి వాక్యము విగ్రహమనబడును. ఆ విగ్రహము లౌకికము-అలౌకికము అని రెండు విధములు. లౌకికమనగాఁ బ్రయోగింపఁదగినది. అలౌకికమనగాఁ బ్రయోగింపఁదగనిది. అట్టి సమాసము సామాన్యసమాసము మున్నగు ప్రభేదములచే నైదు తెలింగులు గల్గియున్నది.

కావున సమాసమనగా ఏకార్థిభావమనెడి సామర్థ్యముతో అనగా పెక్కు పదములు కలసి యొక్క యర్థమునిచ్చుట యనెడి సామర్థ్యముతో కూడిన పద సమూహము. ఆ సమాసము సామాన్యముగా రెండు విధములు. అవి (1) నిత్య సమాసము (2) అనిత్యసమాసము అని. విగ్రహము అనగా విభజన చేయుటకు వీలులేనిది. గాని, సమాసములకు పదములుగాక తదితరపదములచే విభజన చేయ సాధ్యమైనది నిత్యసమాసము. అధిహరి, ప్రాచార్యః, కుంభకారః మున్నగునవి

యుదాహరణములు. ఉచ్చట “అధిహరి” యను సమాసమునకు “హరా” అని విగ్రహము చేయవలయును. ఇది సమాసఘటకము గానందువలన అన్యపదము. ఇట్లే ప్రకృష్టః ఆచార్యః = ప్రాచార్యః అనియు, కుంభం కరోతీతి కుంభకారః అనియు సమాసములు, అన్యపద విగ్రహములుగా, దెలియదగినవి.

మఱి నా సమాసము ఐదు తెఱంగులుఁ గల్గియున్నది. అదెట్లునగా—

1. సామాన్య సమాసము.
2. అవ్యయిభావ సమాసము.
3. తత్పురుష సమాసము.
4. బహుప్రీహి సమాసము.
5. ద్వంద్వ సమాసము అని.

అందు అవ్యయిభావము మొదలగు నాల్గుసమాసములకంటె భిన్నమైనది సామాన్యసమాసము. అవ్యయిభావము మున్నగు సమాసములకు నాయా పదములచేతనే పేర్లు తెలియదగినవి.

కొందఱు పూర్వపదార్థము ప్రధానముగా గలది అవ్యయిభావమనియు, ఉత్తరపదార్థము ప్రధానముగా గలది తత్పురుషమనియు, అన్యపదార్థము ప్రధానముగాఁ గలది బహుప్రీహి యనియు, ఉభయపదార్థములు అనగా - పూర్వోత్తర పదార్థములు ప్రధానముగా గలది ద్వంద్వమనియు చెప్పుదురు. ఈ లక్షణములన్నియు తఱచుగా సరిపోవునవి కాని పూర్తిగా సరిపోవు. ఏలయనగా ఉన్నతగ్రణ్మ, ఆయతీగవమ్ మున్నగు నవ్యయిభావమందును, అతి మాలః, అర్థపిప్పలి మున్నగు తత్పురుషమందును, పఞ్చషాః, ద్విత్రాః మున్నగు బహుప్రీహియందును, దంతోష్ఠమ్, పాణిపాదమ్ మున్నగు ద్వంద్వము నందును పూర్వముచెప్పిన లక్షణములు లేవు. ఇతర సమాసములకు సరిపోయెడి లక్షణములున్నవి.

సామాన్యసమాసము నలుతెఱంగులై యున్నది.

1. ఇవసమాసము.
2. ఇవార్థసమాసము.
3. గుణసమాసము

4 క్రియావిశేషణ సమాసము అని.

అందు ఇవసమాస మెట్లగు -

1. వాగర్థావివ :- వాగర్థసదృశౌ = వాగర్థావివ యని విగ్రహము.

2. ఇవార్థసమాస మెట్లగు -

కాకతాళీయమ్ :- కాకాగమనమివ తాళపతనమివ = కాకతాళమ్.

కాకతాళమివ కాకతాళీయమ్.

3. గుణసమాస మెట్లగు -

విస్పష్టపటుః :- విస్పష్టం పటుః = విస్పష్టపటుః.

4. క్రియావిశేషణ సమాస మెట్లగు -

భూతపూర్వః :- పూర్వం భూతః = భూతపూర్వః.

ఆ సామాన్య సమాసము మఱి రెండు విధములు.

1. నామపూర్వపదము.

2. అవ్యయపూర్వపదము.

1. నామపూర్వపదసమాసములు పూర్వము చెప్పబడినవి.

2. అవ్యయపూర్వపదము:- నైకధా = అనగా స + ఏకధా = నైకధా.

నా నైకీయకమ్ :- న + అంతరీయకమ్ = నాంతరీయకమ్ మున్నగునవి తెలియఁదగినవి.

ఇట్లు సామాన్య సమాసములు సిరూపింపబడినవి.

మూలమ్ :-

అథ అవ్యయార్థావ సమాసః

స చ ప్రాయేణ పూర్వపదార్థ ప్రధానోఽవ్యయశ్చ. స త్రివిధః అవ్యయ రహితః, అవ్యయపూర్వపదః, అవ్యయోత్తరపదశ్చేతి.

1. అవ్యయరహితావ్యయ భావసమాసో యథా:

గజ్జాయాః పారే = పారేగజ్జమ్.

గజ్జాయాః మధ్యే = మధ్యేగజ్జమ్.

ఉన్నతాగజ్జా యస్మిన్నేకే తదున్నతగజ్జమ్

తిష్ఠన్తి గావో యస్మిన్కాలే స తిష్ఠన్తు = దోహనకాలః.

అయాన్తి గావో యస్మిన్ తదాయతీగవమ్.

2. అథావ్యయపూర్వపదావ్యయభావననూనో యథా:-

దిశోర్మధ్యే = అపదిశమ్.

హరౌ = అధిహరి.

కృష్ణస్య సమీప ముపకృష్ణమ్.

మద్రాణాం సమ్మద్ధిః సుమద్రమ్.

యవనానాం వ్యుద్ధిః దుర్యవనమ్.

మణికాణా మభావో నిర్మణికమ్.

హిమస్యాత్యయోఽతిహిమమ్.

నిద్రా సప్రుతి న యుజ్యత ఇత్యతినిద్రమ్.

హరిశబ్దస్య ప్రకాశః ఇతిహరి.

విష్టోః పశ్చాదనువిష్టు.

రూపస్య తుల్య మనురూపమ్.

వృక్షం వృక్షం ప్రతివృక్షమ్.

శ క్తిమసతిక్రమ్య యథాశ క్తి.

హరేః సాదృశ్యం సహరి.

జ్యేష్ఠస్యానుహర్ష్యేణే త్యనుజ్యేష్ఠమ్.

చక్రేణ యుగపత్-సచక్రమ్.

సదృశస్సఖ్యా ససఖి.

క్షత్రాణాం సమ్మత్తిస్సక్షత్రమ్.

ఋద్ధేరాధిక్యం సమ్మద్ధిః.

తృణమప్యపరిజ్ఞ సతృణమ్.

రామాయణపర్యంతం సరామాయణమ్.

యావన్తః శ్లోకాః యావత్ప్రౌకమ్.

వనాద్భూ ర్భూహిర్యనమ్.

వనాత్ప్రాక్ ప్రాగ్వనమ్.

బాలానభివ్యాప్య ఆబాంమ్.

అగ్నిమ్రుతి ప్రత్యగ్ని.

అప విష్టోః అపవిష్టు.

పరి విష్టోః పరివిష్టు.

ముక్తిం వినా ఆముక్తి-ఇత్యాదయ స్సూత్రక్రమాద్భిర్యాః. *

* అవ్యయం విధి క్తి సమీపసమ్మద్ధి వ్యుద్ధేభా భావాత్యయా సప్రుతి శబ్ది ప్రాదుర్భూత పశ్చాద్యభాను పూర్వయోరపద్యసాదృశ్య సమ్మత్తి పాకల్యాప్త వచనేషు. సూ॥ ॥ ౨-౧-౬॥

3. అవ్యయోత్తరపదో యథా:-

శాకస్య రేశః శాకప్రతి.

అక్షేణ విపరీతం వృత్తమక్షపరీత్యాది. త్రివిధో అవ్యయ్యాభావ సమాసో అవ్యయమేవ.

ఇత్యవ్యయ్యాభావసమాసః

అవ్యయ్యాభావసమాసము.

అనువాదము:-

ఈ అవ్యయ్యాభావ సమాసమునకు పూర్వపదార్థముప్రధానము. ఇది యవ్యయముగనే యుండును.

ఇది మూడు తెలింగులు గల్గియున్నది.

- (1) అవ్యయరహితము
- (2) అవ్యయ పూర్వపదము
- (3) అవ్యయోత్తరపదము.

అందు 1. అవ్యయరహితము :-

- (1) పారేగజ్జమ్ :- గంగాయాః పారే = పారేగజ్జమ్.
- (2) మధ్యేగజ్జమ్ :- గంగాయాః మధ్యే = మధ్యేగజ్జమ్.
- (3) ఉన్మత్తగజ్జమ్ :- ఉన్మత్తా గజ్ఞా యస్మిన్దేశే ఉన్మత్తగజ్జమ్.
- (4) తిష్ఠద్గు :- తిష్ఠన్తి గావోయస్మిన్కాలే = తిష్ఠద్గు = దోహన కాలః = పాలుపిదుకు కాలము.
- (5) ఆయతీగవమ్ :- ఆయాంతిగావో యస్మిన్ తత్ = ఆయతీగవమ్. పైనఁజెప్పిన సమాసముల యందెచ్చట నవ్యయములు లేవు.

2. అవ్యయపూర్వపదము :-

- (1) అపదిశమ్ = దిశోర్మధ్యే = అపదిశమ్.
- (2) అధిహరి = హరో = అధిహరి.
- (3) ఉపకృష్టమ్ = కృష్టస్య సమీపం = ఉపకృష్టమ్.
- (4) సుమద్రమ్ = మద్రాణాం సమృద్ధిః = సుమద్రమ్.
- (5) దుర్యయవనమ్ = యవనానాం వ్యుద్ధిః = దుర్యవనమ్.
- (6) నిర్మక్షికమ్ = మక్షికాణాం అభావః = నిర్మక్షికమ్.

- (7) అతిహిమమ్ = హిమస్య అత్యయః = అతిహిమమ్.
- (8) అతినిద్రమ్ = నిద్రా సమృతి న యజ్జత ఇతి = అతినిద్రమ్.
- (9) ఇతిహరి = హరిశబ్దస్య ప్రకాశః = ఇతిహరి.
- (10) అనువిష్టు = విష్టోః పఞ్చత్ = అనువిష్టు.
- (11) అనురూపమ్ = రూపస్య తుల్యమ్ = అనురూపమ్.
- (12) ప్రతివృక్షమ్ = వృక్షం వృక్షం = ప్రతివృక్షమ్.
- (13) యథాశక్తి = శక్తిమన తిక్రమ్య = యథా శక్తి = శక్తినిమించక.
- (14) సహరి = హరే సాదృశ్యం = సహరి = (హరితోటి సామ్యము)
- (15) అనుజ్యేష్ఠమ్ = జ్యేష్ఠస్య ఆను పూర్వ్యేణ = అనుజ్యేష్ఠమ్ =
(జ్యేష్ఠుని వరుసతో)
- (16) సచక్రమ్ = చక్రేణ యుగపత్ = సచక్రమ్ (చక్రముతో
సమానకాలము)
- (17) ససఖి = సదృశః సఖ్యా = ససఖిః = (చెలికానితో సమానుడు)
- (18) సక్షత్రమ్ = క్షత్రాణాం సంపత్తిః = సక్షత్రమ్ (క్షత్రియులవృద్ధి)
- (19) సమృద్ధిః = ఋద్ధేరాధిక్యం = సమృద్ధిః (వృద్ధికి యాధిక్యము)
- (20) సతృణమ్ = తృణమప్యపరిత్యజ్య = సతృణమ్. (గడ్డిపోచను
గూడ వదలక)
- (21) సరామాయణమ్ = రామాయణ పర్యంతం = సరామాయణమ్
(రామాయణమువరకు)
- (22) యావచ్ఛ్లోకమ్ = యావత్ స్తః శ్లోకాః = యావచ్ఛ్లోకమ్. (ఎన్నిశ్లోకము
ఋన్నవో అన్నియు)
- (23) బహిర్వనమ్ = వనాత్ బహిః = బహిర్వనమ్ (వనమునకు వెలుపల)
- (24) ప్రాగ్గనమ్ = వనాత్ ప్రాక్ = ప్రాగ్గనమ్ (వనమునకు తూర్పు)
- (25) ఆబాలమ్ = బాలానభివ్యాప్య = ఆబాలమ్ (బాలురను గలిపి)
- (26) ప్రత్యగ్ని = అగ్నిం ప్రతి = ప్రత్యగ్ని (అగ్నినుద్దేశించి)
- (27) అపవిష్టు = అపవిష్టోః = అపవిష్టు (విష్టువును వదలి)
- (28) పరివిష్టు = పరివిష్టోః = పరివిష్టు (విష్టువు చుట్టు)

- (28) ఆముక్తి = ముక్తి విరా = ఆముక్తి (మోక్షమును వదలి)
ఇవి మున్నగునవి సూత్రక్రమము ననుసరించి తెలియవలెను.

3. అవ్యయోత్తరపదము :-

- (1) శాకప్రతి = శాకస్య లేక = శాకప్రతి (కొద్ది కూర)
(2) అక్షపరి = అక్షేణ విపరీతం వృత్తం = అక్షపరి (పాచికచేత
విపరీతము జరిగినది)

ఈ మూడు తెలుగులుగల యవ్యయభావ సమాసము అవ్యయమే
యగుచున్నది.

ఇట్లు అవ్యయ భావసమాసము.

అథ తత్పురుషసమాసః

మూలమ్ :-

తత్పురుషః ప్రాయేణ ఉత్తరపదార్థ ప్రధాన ఉత్తరపదలింగశ్చ.
స ద్వీవిధః వ్యధికరణ స్సహసాధికరణశ్చేతి. తత్ర వ్యధికరణ సమాసస్వేకా
దశవిధః.

- (1) ప్రథమా తత్పురుషః
- (2) ద్వితీయా తత్పురుషః
- (3) తృతీయా తత్పురుషః
- (4) చతుర్థీ తత్పురుషః
- (5) పంచమీ తత్పురుషః
- (6) షష్ఠీ తత్పురుషః
- (7) సప్తమీ తత్పురుషః
- (8) నవో తత్పురుషః
- (9) ప్రాది సమాసః
- (10) ఉపపదసమాసః
- (11) మయూర వ్యంసకాది సమాసశ్చేతి.

ప్రథమా తత్పురుషో యథా :-

మాసో జాతస్య యస్య = మాసజాతః.

ఆర్థం పిప్పల్వాః = ఆర్థపిప్పలీ

ఋచోఽర్థమర్థర్చమ్.

అయమేవ ఏకదేశి సమాసస్తత్పురుష ప్రభేద ఇతి ప్రథమా తత్పురుషో నాస్తితి చ ప్రామాణికాః. ప్రథమా పదముద్దిశ్య ద్వితీ యాది వస్తత్పురుష విధానాభావాత్.

ద్వితీయా తత్పురుషో యథా:-

కృష్ణం శ్రితః = కృష్ణశ్రితః

గ్రామం గతో = గ్రామగతః.

ఏవం దుగ్ధాతీతః, అన్నబుభుక్షుః.

తృతీయా తత్పురుషో యథా:-

శక్కులయా ఖణ్డః = శక్కులఖణ్డః

ధాన్యేనార్థో = ధాన్యార్థః

మాసేన పూర్వో మాసపూర్వః

ఏవం పితృ సదృశః, చాక్కలహః. మాసావహః, ఆచారసిఫుణః, మాషవికలమ్, పితృసమః, ఆచారశ్లక్షః.

చతుర్థీ తత్పురుషో యథా:-

కుణ్డలాయ హిరణ్యమ్ = కుణ్డలహిరణ్యమ్.

ద్విజాయాయమ్ = ద్వీజార్థః.

భూతెభ్యో బలిః భూతబలిః. యూపదారు. గోహితమ్, గోరక్షితమ్.

పంచమీ తత్పురుషో యథా:-

చోరాదృయం = చోరభయమ్.

వృకభీతః

జలాజ్ఞాతం = జలజ్ఞాతమ్

చక్రముక్తః, స్వర్గపతితః, సుఖాపేతః.

షష్ఠీ తత్పురుషో యథా:-

రాజ్ఞః పురుషో = రాజపురుషః

దేవానాం పూజకః = దేవపూజకః.

సీతాపతిః, మృగపదమ్.

దస్తానాం రాజా రాజవస్త్రమ్.

ఏవం హంసానాం రాజా = రాజహంసః.

సర్వేషాం శ్వేతతరః సర్వశ్వేతః.

సర్వేషాం మహత్తరః సర్వమహన్.

అర్థగౌరవమ్, ఋద్ధిమాన్యమ్.

సప్తమీ తత్పురుషో యథా:—

అక్షేషు శాన్తో = అక్షశాన్తః.

స్థాల్యాం పక్వః = స్థాలీపక్వః.

ఆతపశుష్కః, చక్రబన్ధః, తీర్థధ్వాజ్ఞః.

నాన్తతత్పురుషో యథా:—

శ్లో॥ తత్సాదృశ్య మభావశ్చ తదన్యత్వం తదల్పతా।

అప్రాశస్త్యం విరోధశ్చ నాన్తాన్తప్రకీర్తితాః॥

క్రమేణ షణ్ణాముదాహరణాని:—

సాదృశ్యే:— బ్రహ్మణసదృశో బ్రాహ్మణః.

అభావే:— సన్దేహస్యాభావో సన్దేహః.

తదన్యత్వే:— అశ్వభిన్నో సన్యః.

తదల్పతాయామ్:— అల్పముదర మనుదరమ్,

అప్రాశస్త్యే:— అప్రశస్తాః పశవో సప్రశవః.

విరోధే:— సురవిరోధినో సురాః.

ఏవ మధర్మః.*

*మూలమ్:— తస్మాన్నుడచి ॥౬-౩-౭౪॥

*నత్రాణ్న పాన్న వేదానానత్యా నముచి నకుల నఖ నపుంసక నక్షత్ర నక్ర
నాకేషు ప్రకృత్యా ॥౬-౩-౭౫॥

నగో బ్రాణిష్వన్యతరస్యామ్ ॥౬-౩-౭౭॥ ఏతేనిపాత్యనే

అనువాదము :- తస్మాన్నుడచి ॥౬-౩-౭౪॥ దీనివలన అనశ్వః ఇత్యాది
సమాసములయందు నుడాగమము వచ్చి అనశ్వః ఇత్యాదులు సిద్ధించును.

నత్రాణ్న పాన్న వేదానానత్యానముచి నకుల నఖ నపుంసక నక్షత్ర నక్రనాకేషు
ప్రకృత్యా ॥౬-౩-౭౫॥

ప్రాది సమాసో యథా:-

ప్రాదయః ఉదాహృతాః.

ప్రగత ఆచార్యః = ప్రాచార్యః.

అతిక్రాంతో మాలామ్ = అతిమాలః.

అవకృష్టస్ కోకిలయా = అవకోకిలః.

పరిష్టానోఽధ్యయనాయ = పర్యధ్యయనః.

నిష్క్రాంతస్ కౌశామ్యుః = నిష్కోశామ్యుః.

ప్రకర్షేణ షాశయిత్యా = ప్రషాశ్య.

శోభనః పురుషః = సుపురుషః.

కుత్సితో రాణా = కింరాణా.

కుత్సితః పురుషః = కాపురుషః.

కుత్సితమన్నం = కదన్నమ్ ఇత్యాదయః.

ఉపపద సమాసో యథా:-

కుమ్భం కరోతీతి కుమ్భకారః.

సోమేనేష్టవాన్ సోమయాజీ.

జరాజ్ఞాతం జలజమ్.

మన్తరాయాం జాత ఇతి మన్తరాజః.

స్వాదుం కృత్వా స్వాదుజ్జాగ్రమ్.

అగ్రే భుక్త్వా అగ్రభోజమ్.

ఉచ్చైః కృత్వా ఉచ్చైఃకృత్య = ఇత్యాదయః.

మయూరవ్యంసకాది సమాసో ద్వివిధః:-

సుబన్త సమాసస్తీజన్త సమాసశ్చేతి.

సుబన్తసమాసో యథా:-

వ్యంసకశ్చాసౌ మయూరశ్చ మయూర వ్యంసకః.

ఉదక్పా వాక్ప ఉచ్చావచమ్

నిశ్చితం చ ప్రచితం చ నిశ్చప్రచమ్

నగోఽప్రాణిష్యన్యతరస్యామ్ || ౬-౩-౭౭ || ఏతేనిపాత్యస్తే. పై రెండు సూత్రముల వలన “నశ్రాట్” మున్నగు ‘నశ్’ సమాసములును నశ్రుత మున్నగు నశ్ సమాసములును నివర్తించబడినవి.

నాస్తి కిచ్చన యస్య సః ఆకిచ్చనః

నాస్తి కుతో భయం యస్య సః అకుతో భయః.

అన్యో రాజా రాజాస్తరమ్.

చిదేవ చిన్మాత్రమ్

తిజస్తసమాసో ద్వివిధః—క్రియా పూర్వ పదః, క్రియోభయపదశ్చేతి.

ఆద్యో యథా :—

జహిజోదం జహిజోదమితి ఆభిష్టేన య అహ స. జహిజోదః.

ఏవం జహిసింహః.

ద్వితీయో యథా :—

భాదత మోదతేతి యస్యాం క్రియాయాం సా భాదతమోదతా

ఏహీద ఇతి యస్మిన్ కర్మణి తదేహీదమ్. ఏహీయవ మిత్యాది.

ఇతి వ్యధి కరణ తత్పురుషః.

అనువాదము :—

తత్పురుషసమాసము

తత్పురుషసమాసము తఱచుగా ఉత్తర పదార్థమును ప్రధానముగా గల్గియుండును. చానికి ఉత్తరపదలింగము గూడ వచ్చును.

అది రెండు విధములు.

(1) వ్యధికరణ తత్పురుషము

(2) సమానాధికరణ తత్పురుషము

అందు వ్యధికరణ తత్పురుషము పదునొకండు తెలింగులు గల్గి యున్నది. ఎట్లనగా—

- (1) ప్రథమా తత్పురుషము
- (2) ద్వితీయా తత్పురుషము
- (3) తృతీయా తత్పురుషము.
- (4) చతుర్థీ తత్పురుషము
- (5) పంచమీ తత్పురుషము
- (6) షష్ఠీ తత్పురుషము
- (7) సప్తమీ తత్పురుషము

- (8) నజ్ తత్పురుషము
- (9) ప్రాది సమాసము
- (10) ఉపపద సమాసము
- (11) మయూరవ్యంస కాది సమాసము అని.

1. ప్రథమా తత్పురుషము :-

- (1) మాసజాతః = మాసః జాతస్య యస్య = మాసజాతః (ప్రట్టి ఒక మాసము నిండినవాడు)
- (2) అర్థపిప్పలీ = అర్థం పిప్పల్యాః = అర్థపిప్పలీ (పిప్పలీలో నర్థభాగము)
- (3) అర్థర్చమ్ = ఋచః అర్థమ్ = అర్థర్చమ్ (ఋక్కులో సగపాలు)

తత్పురుష భేదములకుఁజెందిన ఏకదేశసమాసమిదియే యనియు ప్రథమా తత్పురుషము లేదనియు ప్రామాణ్యము వచింతురు. ఏలయనగా - ద్వితీయాశి విభక్తుల నుద్దేశించి తత్పురుషమును విధించినట్లు ప్రథమావిభక్తి నుద్దేశించి తత్పురుషము విధింపబడలేదు.

2. ద్వితీయా తత్పురుషము :-

- (1) కృష్ణశ్రితః :- కృష్ణం శ్రితః = కృష్ణశ్రితః. (అకృష్ణుని ఆశ్రయించినవాడు)
- (2) గ్రామగతః :- గ్రామం గతః = గ్రామగతః. (గ్రామమును పొందినవాడు.) ఇచ్చే
- (3) దుఃఖాతీతః :- దుఃఖము నతిక్రమించినవాడు.
- (4) అన్నఋభుక్షః :- (అన్నముఁ దినగోరినవాడు)

మున్నగునవి యూహ్యములు. ఇచ్చట కృష్ణం, గ్రామం మున్నగు ద్వితీయాంతములు.

తృతీయా తత్పురుషము :-

- (1) శజ్జులాఖండః :- శజ్జులయా ఖండః = శజ్జులాఖండః.
- (2) దాన్యార్థః :- దాన్యేన అర్థః = దాన్యార్థః.
- (3) మాసపూర్వః :- మాసేన పూర్వః = మాసపూర్వః.

ఇట్లే-పితృసదృశః, వాక్కలహః, మాసావరః, ఆచారనిపుణః, మాషవికలమ్, పితృసమః, ఆచారశ్లక్షః, అనునవి యూహ్యములు.

4. చతుర్థితత్పురుషము :-

- (1) కుణ్డలహిరణ్యమ్ :- కుణ్డలాయ హిరణ్యమ్ = కుణ్డలహిరణ్యమ్
- (2) ద్విజార్థః : ద్విజాయాఽయం ద్విజార్థః.
- (3) యూపదారు :- యూపాయ దారు = యూపదారు.
- (4) గోహితమ్ :- గవే హితమ్ = గోహితమ్.
- (5) గోరక్షితమ్ :- గవే రక్షితమ్ = గోరక్షితమ్.
- (6) భూతబలిః :- భూతేభ్యో బలిః = భూతబలిః. మున్నగు చతుర్థ్యం తములతో సమాసము లూహ్యములు.

5. పంచమీ తత్పురుషము :—

- (1) చోరభయమ్ :- చోరాత్ భయమ్ = చోరభయమ్.
 - (2) వృకభీతః :- వృకాత్ భీతః = వృకభీతః.
 - (3) జలజాతమ్ :- జలాత్ జాతం = జలజాతమ్.
- ఇత్యాది పంచమ్యంతములతో సమాసము లూహ్యములు.
- అట్లే-చక్రముక్తః, స్వర్గపతితః, సుఖాపేతః, మున్నగు పంచమీ తత్పురుషములుగ నూహ్యములు.

6. షష్ఠితత్పురుషము :-

- (1) రాజపురుషః :- రాజ్ఞః పురుషః = రాజపురుషః.
- (2) దేవపూజకః :- దేవానాం పూజకః = దేవపూజకః.
- (3) సీతాపతిః :- సీతాయాః పతిః = సీతాపతిః.
- (4) మృగపదమ్ :- మృగస్య పదమ్ = మృగపదమ్.
- (5) రాజదన్తః :- దన్తానాం రాజా = రాజదన్తః.
- (6) రాజహంసః :- హంసానాం రాజా = రాజహంసః.
- (7) సర్వశ్వేతః :- సర్వేషాం శ్వేతతరః = సర్వశ్వేతః.
- (8) సర్వమహాన్ :- సర్వేషాం మహాత్తరః = సర్వమహాన్ మున్నగు షష్ఠ్యంతములతో సమాసములూహ్యములు. ఇట్లే అర్థగౌరవమ్, బుద్ధి మాంద్యమ్, మున్నగునవి షష్ఠీతత్పురుషములుగ నూహ్యములు.

7. సప్తమీ తత్పురుషము :-

(1) అక్షశౌణ్డః :- అక్షేషు శౌణ్డః = అక్ష శౌణ్డః.

(2) స్థాలీపకర్వః :- స్థాల్యాం పకర్వః = స్థాలీపకర్వః.

(3) ఆతపకుష్కః :- ఆతపే కుష్కః = ఆతపకుష్కః,
ఇత్యాది సప్తమ్యంతములతో సమాసము లూహ్యములు.

ఇచ్ఛే-చక్రబన్ధః, తీర్థద్వాంక్షః మున్నగునవి సప్తమీ తత్పురుషములుగ నూహ్యములు.

8. నష్టోత్తత్పురుషము :-

సాదృశ్యము, ఆభావము, తదన్యత్వము, అల్పత్వము, అప్రాశస్త్యము, విరోధము అని నష్టోనకు ఆరు ఆర్థములు కలవు. వానికుదాహరణములు :-

సాదృశ్యమునకు :- అబ్రాహ్మణః-బ్రాహ్మణ సదృశః-అబ్రాహ్మణః.

ఆభావమునకు :- ఆసందేహః-సందేహస్య ఆభావః-ఆసందేహః.

తదన్యత్వమునకు :- అనశ్వః-అశ్వభిన్నః = అనశ్వః.

అల్పత్వమునకు :- అనుదరమ్ - అల్పముదరమ్ = అనుదరమ్.

అప్రాశస్త్యమునకు :- అపశవః-అప్రశస్తాః పశవః = అపశవః.

విరోధమునకు :- ఆసురాః-సురవిరోధినః = ఆసురాః. ఇచ్ఛే అధర్మః.

నవియు నూహ్యములు,

9. ప్రాది సమాసము :-

వెనుక పుటలలో ప్ర-పరా-అప-సమ్, అను, అవ, నిన్, దున్, (నిర్, దుర్) వి, ఆక్షో, ని, అధి, అపి, అతి, సు, ఉత్, అభి, ప్రతి పరి, ఉప, యని ప్రాదులు ఉదాహరింపబడినవి. ఆయుపసర్గలతో నేర్పడు సమాసరూప్రాది సమాసమనబడును.

ప్రాచార్యః :- ప్రగతః ఆచార్యః = ప్రాచార్యః. ఇచ్చట 'ప్ర' యను నుపసర్గకు ప్రగతః యనునర్థము. దానితోడ సమాసము చేయగా ప్రాచార్యః అను రూపము సిద్ధించు చున్నది.

అచ్ఛే-

అశిమాలః అనునెడ 'మాలామతిక్రాంతః' యనియు

అవకోకిలః అనునెడ 'అవకృష్టః కోకిలయా' అనియు

పర్యధ్యయనః అనునెడ, 'పరిగ్ఘానోఽధ్యయనాయ పర్యధ్యయనః' యనియు
 నిష్కౌశామ్బిః అనునెడ 'నిష్కౌశస్తః కౌశామ్బ్యః సిష్కౌశామ్బిః' యనియు
 ప్రక్షాల్ని అనునెడ = 'ప్రకర్షేణ క్షాలయిత్వా' యనియు
 సుపురుషః అనునెడ 'శోభనః పురుషః' యనియు
 కింరాజా అనునెడ, 'కుత్సితో రాజా' యనియు
 కాపురుషః అనునెడ 'కుత్సితః పురుషః = కాపురుషః' యనియు
 కదన్నమ్ అనునెడ 'కుత్సితమన్నం కదన్నమ్' అనియు విగ్రహము లెఱుంగునది.

10. ఉపపద సమాసము :-

కుంభకారః :- కుంభం కరోతి యను విగ్రహమున కుంభమ్ అను ద్వితీయాంతము
 ఉపపదము. అది కరోతి యను వ్యుత్పత్తిచే సిద్ధమైన సమర్థమైన
 'కార' శబ్దముతో సమాసము నొందుటచే కుంభకార యను
 సమాసము సిద్ధించుచున్నది.

అద్దే-

సోమయాజీ అనునెడ 'సోమేన ఇష్టవాన్' అను విగ్రహము ననుసరించి
 సోమయాజీ యను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

జలజమ్ అనునెడ 'జలాజ్ఞాతమ్' అను విగ్రహము ననుసరించి 'జలజమ్' అను
 రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అద్దే-

మన్దురాజః అనునెడ 'మన్దురాయాం జాతః' యనియు
 స్వాదుష్కారమ్ అనునెడ 'స్వాదుం కృత్వా' యనియు
 అగ్రేభోజమ్ అనునెడ 'అగ్రే భుక్త్వా' యనియు
 ఉచ్చైఃకృత్య అనునెడ 'ఉచ్చైః కృత్వా' యనియు విగ్రహము లూహ్యములు.

11. మయూరవ్యంసకాది సమాసము :-

ఇది రెండు విధములు.

1. సుబంతసమాసము.
 2. తిజంత సమాసము అని.
- అందు సుబంత సమాసము :-

మయూరవ్యంసకః :- వ్యంసకశ్చాసౌ మయూరశ్చ మయూరవ్యంసకః.
వ్యంసక మనగా దుష్టమైనది. గుణవాచకమైన వ్యంసకశబ్దమునకు పూర్వప్రయోగము రాకుండుటకై ఇవి-ఈ సమాసములు, సమాసకార్యములలో నివర్తించబడినవి.

నిశ్చప్రచమ్ అనునెడ 'నిశ్చితం చ ప్రచితం చ' యనియు
అశీఘ్రః అనునెడ "నాస్తి కిశ్చన యస్య సః" యనియు
అవతోభయః అనునెడ "నాస్తి కుతో భయం యస్య సః" యనియు
రాజాత్తరమ్ అనునెడ 'అన్యో రాజా' యనియు
చిన్మాత్రమ్ అనునెడ 'చిదేవ' యనియు విగ్రహము లెఱుంగునది.
తీజస్త సమాసము రెండు విధములు.

- (1) క్రియా పూర్వపదము.
- (2) క్రియోభయ పదము అని.

అందు మొదటిది :-

జహిజోడః :- జహిజోడం జహిజోడమితి ఆభీష్టేన య ఆహ 'సః' = జహిజోడః.

జోడును చంపుము జోడును చంపుము అని పలుమాలులెప్పుడు చెప్పినో యతడు జహిజోడుడని యర్థము. ఇందు జహియను క్రియ పూర్వమందుండుటవలన నిది క్రియా పూర్వపదము. ఇట్లే-జహిసింహః అనునెడను విగ్రహవాక్యము.

రెండవదియైన క్రియోభయపదము

భాదతమోదతా అనునెడ 'భాదత మోదత ఇతి యస్యాం క్రియాయాం సా' అను విగ్రహముచే "భాదతమోదతా" యను సమాసము సిద్ధించుచున్నది. ఇచ్చట భాదత యను క్రియ పూర్వపదముగను, మోదత యను క్రియ యుత్తరపదముగను యుండుట వలన నిది క్రియోభయ పద సమాసమైనది. తినుడు, సంతసింపుడు అని యే క్రియ యందు చెప్పబడునో ఆక్రియ "భాదతమోదత" యని దాని యర్థము.

ఏహీడమ్ అనునెడ “ఏహి ఈడే ఇతి యస్మిన్ కర్మణి తత్” అని విగ్రహ మెఱుంగునది. రమ్మ ప్రార్థింపుము అని ఏ క్రియయందుఁ జెప్పఁ బడునో అది ఏహీడమని చెప్పబడును.

ఇచ్చట “ఏహి” యను క్రియ పూర్వమందును, ‘ఈడే’ (సౌమి) యను క్రియ ఉత్తరమందు నుండుటవలన నిది క్రియో భయపద మైనది.

ఇట్లే ‘ఏహియవమ్’ అనునదియు నూహింపఁదగినది.

ఇంతవరకును వ్యధికరణతత్పురుషము, విభిన్న విభక్త్యంత పదము లతోఁ గూడిన తత్పురుషము, నిరూపితము.

మూలమ్ :-

ఆథ సమానాధికరణ తత్పురుషో ద్వివిధః. కర్మధారయో ద్విగుశ్చేతి.

ఆథ కర్మధారయః

కర్మధారయో నవవిధః

- (1) విశేషణ పూర్వపదః.
- (2) విశేష్యపూర్వపదః
- (3) విశేషణో భయపదః
- (4) ఉపమాన పూర్వపదః.
- (5) ఉపమనోత్తర పదః
- (6) సమూచనాపూర్వపదః
- (7) ఆవహరణా పూర్వపదః
- (8) భిన్న పూర్వ పదః
- (9) బుద్ధ మధ్యమ పదశ్చేతి.

1. విశేషణ పూర్వపద కర్మధారయో యథా :—

నీల్యా సౌ ఘటశ్చ నీలఘటః.

నీలౌ చ తౌ ఘటౌ చ నీలఘటౌ

నీలాశ్చతే ఘటాశ్చ నీలఘటాః.

రక్తా చ సా పదీచ రక్తపదీ
 రక్తే చ తే పట్ట్యా చ రక్తపట్ట్యా
 రక్తాశ్చ తాః పట్ట్యాశ్చ రక్తపట్ట్యాః.
 నీల్యా తత్ ఉత్పల్యా నీలోత్పలమ్.
 నీలే చ తే ఉత్పలే చ నీలోత్పలే.
 నీలాని చ తాని ఉత్పలాని చ నీలోత్పలాని. ఏవ ముత్తరత్ర.

2. వీశేష్య పూర్వపదో యథా:-

వైయాకరణ్యాసౌ ఖసూచిశ్చ = వైయాకరణఖసూచిః.
 మీమాంసక్యాసౌ దుర్దురూటశ్చ = మీమాంసక దుర్దురూటః.

3. విశేషణోభయపదో యథా:-

కృష్ట్యాసౌ సారజ్జశ్చ కృష్టసారజ్ః (వర్ణవిశేషావేతా)
 స్నాత్యాసౌ అనులిప్తశ్చ = స్నాతానులిప్తః.

4. ఉపమాన పూర్వపదో యథా:

చన్ద్ర ఇవ ముఖం = చన్ద్రముఖమ్.
 ఘన ఇవ శ్యామః = ఘనశ్యామః.

5. ఉపమానోత్తరపదో యథా:

పురుషో వ్యాఘ్ర ఇవ = పురుషవ్యాఘ్రః.
 నా సింహ ఇవ = నృసింహః.

6. సమ్భావనా పూర్వపదో యథా:

గుణ ఇతి బుద్ధిః గుణబుద్ధిః
 ముఖమితి పద్మం ముఖపద్మమ్.
 సహ్య ఇతి నగః సహ్యనగః.

7. అవధారణా పూర్వపదో యథా:-

ముఖమేవ చన్ద్రః ముఖచన్ద్రః
 విద్యైవ ధనం విద్యాధనమ్.

8. ఖిన్నపూర్వో యథా :-

అశ్రేణయః శ్రేణయః సమృద్ధ్యమానాః కృతాః శ్రేణీకృతాః.

కృతఞ్చ తత్ ఆకృతఞ్చ కృతాకృతమ్. ఏవం శుక్తిభూతః,
కృష్టిభూతః.

9. లుప్తమధ్యమపదో యథా: —

శాకపియః పార్థివః శాకపార్థివః

దేవపూజకో బ్రాహ్మణః దేవబ్రాహ్మణః. అయమేవ శాక పార్థివాది
సమానః.

ఇతి కర్మ ధారయః.

అనువాదము : —

ఇక సమానాధికరణ తత్పురుషము అనగా-సమాన విభక్త్యంతములగు
పదములతో నేర్పడు సమానము.

ఇది రెండు విధములు.

(1) కర్మధారయము

(2) ద్విగుపు.

కర్మధారయ సమానము : —

ఇది తొమ్మిది విధములు :

- (1) విశేషణ పూర్వపదము.
- (2) విశేష్య పూర్వ పదము.
- (3) విశేషణో భయపదము.
- (4) ఉపమాన పూర్వ పదము.
- (5) ఉపమానో త్తరపదము.
- (6) సంభావనా పూర్వపదము.
- (7) అవధారణాపూర్వపదము.
- (8) భిన్నపూర్వపదము.
- (9) లుప్త మధ్యమపదము అని.

1. విశేషణ పూర్వపద కర్మధారయము :

నీలఘటః అనునెడ 'నీలశ్చాసౌ ఘటశ్చ' అని విగ్రహము.

నీలఘటౌ అనునెడ 'నీలౌ తౌ ఘటౌ చ' అని విగ్రహము

నీలఘటాః అనునెడ 'నీలాశ్చ తే ఘటాశ్చ' అని విగ్రహము.

ఇచ్చట నీలఘటః అనగా నల్లనికుండ యని యర్థము. ఇందు నల్లని యను నర్థముగల నీలశబ్దము విశేషణము. మటము విశేష్యము. విశేషణ వాచకమైన నీలశబ్దము పూర్వమందుండుట వలన విశేషణ పూర్వపదకర్మ ధారయము.

నీలఘటౌ అనునెడ ద్వివచనాంతములైన నీలఘట శబ్దములకును, నీలఘటాః అనునెడ బహువచనాంత నీలఘటశబ్దములకును సమాసములు. ఇవి పుంలింగముల కుదాహరణములు ఇట్లే-

రక్తపటే అనునెడ 'రక్తా చ సా పటీ చ' యనియు

రక్తపట్యౌ అనునెడ 'రక్తే చ తే పట్యా చ' యనియు

రక్తపట్యైః అనునెడ 'రక్తాశ్చ టాః పట్యశ్చ' యనియు

ఏక వచన - ద్వివచన - బహువచనములయందు విశేషణ పూర్వపద కర్మధారయములు ఊహ్యములు. ఇవట రక్తశబ్దము విశేషణ వాచకము, పటీ శబ్దము విశేష్యవాచకమనియు నరయునది. ఇవి స్త్రీలింగముల కుదాహరణములు. ఇట్లే—

నీలోత్పలమ్ అనునెడ 'నీలం చ తత్ ఉత్పలం చ' యనియు.

నీలోత్పలే అనునెడ 'నీలే చ తే ఉత్పలే చ' యనియు

నీలోత్పలాని అనునెడ 'నీలాని చ తాని ఉత్పలాని చ' యనియు

ఏకవచన-ద్వివచన-బహువచన నపుంసకములతోటి విశేషణ పూర్వ పదకర్మ ధారయము లరయునది.

ఇచ్చట నంతట నీల శబ్దము విశేషణ వాచకముగను, ఉత్పలశబ్దము విశేష్యవాచకముగను నరయునది.

2. విశేష్య పూర్వపద కర్మధారయము :-

వైయాకరణఖసూచిః అనునెడ 'వైయారణశ్చాసౌ ఖసూచిశ్చ' అని విగ్రహము.

ఇచ్చట వైయాకరణ శబ్దము విశేష్యవాచకపదము. అది పూర్వపదముగా నున్నది.

ఇట్లే-

మీమాంసకదుర్ద్ధరూటః అనునెడ 'మీమాంసకశ్చాసౌ దుర్ద్ధరూటశ్చ' యని విగ్రహము. ఇచ్చట మీమాంసక శబ్దము విశేష్యవాచకము. అది పూర్వ పదముగా నున్నది.

3. విశేషణో భయపద కర్మధారయము :-

కృష్ణసారజ్ఞః అనునెడ 'కృష్ణశ్చాసౌ సారజ్ఞశ్చ' యని విగ్రహము. ఇందు కృష్ణ శబ్దము, సారజ్ఞశబ్దము వర్ణవాచకములై, విశేషణవాచకములై యున్నవి. అందు కృష్ణశబ్దము పూర్వమందును, సారజ్ఞశబ్దము ఉత్తరమందును నుండుటవలన విశేషణోభయపద కర్మధారయము.

4. ఉపమాన పూర్వపద కర్మధారయము :-

చంద్రముఖమ్ అనునెడ 'చంద్రో ఇవ ముఖమ్' అని విగ్రహము. ఇందు చంద్ర శబ్దము ఉపమానవాచకము గాన నది పూర్వమందుండుటవలన ఉపమాన పూర్వపద కర్మధారయము.

ఘనశ్యామః అనునెడ 'ఘన ఇవ శ్యామః' యని విగ్రహము. ఇచ్చట ఘనశబ్దము ఉపమానవాచకము గాన నది పూర్వపదముగా నున్నందువలన ఉపమాన పూర్వపద కర్మధారయము.

5. ఉపమానోత్తరపదకర్మధారయము :-

పురుషవ్యాఘ్రః అనునెడ 'పురుషో వ్యాఘ్ర ఇవ' యని విగ్రహము. ఇచ్చట ఉపమానము వ్యాఘ్రము. అది యిచ్చట ఉత్తరపదముగా నున్నందువలన నిది ఉపమానోత్తరపద కర్మధారయము.

నృసింహః అనునెడ 'నా సింహః ఇవ' యని విగ్రహము. ఇచ్చట ఉపమానము సింహము. అది ఉత్తరపదముగా నుండుటవలన నిది ఉపమానోత్తర పద కర్మధారయము.

6. సంభావనా పూర్వపద కర్మధారయము :-

గుణబుద్ధిః అనునెడ 'గుణ ఇతి బుద్ధిః' యని విగ్రహము. ఇచ్చట గుణము బుద్ధిగా సంభావించబడినది. ఆ సంభావన ఇతి శబ్దముచే ద్యోతితము.

అట్లే-

ముఖపద్మమ్ అనునెడ 'ముఖమితి పద్మమ్' అని విగ్రహము. ఇచ్చట ముఖము పద్మముగా సంభావింపబడినది.

సహృదయగః అనునెడ 'సహృ ఇతి నగః' యని విగ్రహము. ఇచ్చట సహృము నగముగా అనగా పర్యతముగా సంభావింపబడినది.

7. అవధారణా పూర్వపద కర్మధారయము :-

ముఖచంద్రః అనునెడ 'ముఖమేవ చంద్రః = ముఖచంద్రః' యని విగ్రహము. ఇచ్చట ముఖము చంద్రునిగా అవధారణ చేయబడినది. అనగా నిర్ధారణ చేయబడినది. ఆ నిర్ధారణ ఏవకారముచే ద్యోతితము.

విద్యాధనమ్ అనునెడ 'విద్యా ఏవ ధనమ్' అని విగ్రహము. ఇచ్చట విద్య ధనముగా నిర్ధారణ చేయబడినది కావున అవధారణా పూర్వపదకర్మ ధారయము.

8. భిన్నపూర్వపద కర్మధారయము.

శ్రేణీకృతాః అనునెడ అశ్రేణయః శ్రేణయః సంపద్యమానాః కృతాః అని విగ్రహము.

కృతాఽకృతమ్ అనునెడ 'కృతశ్చ తత్ అకృతం చ' యని విగ్రహము.

ఇట్లే—

శుక్తిభూతః, కృష్టికృతః శిల్పాదు లెఱుంగునది.

9. బుత్త మధ్యమ పదకర్మధారయము :-

శాకపార్శ్విన్ అనునెడ 'శాకప్రియః పార్శ్విన్' అని విగ్రహము. ఇచ్చట ప్రియః అను మధ్యమ పదము లోపించినది కాన నిది బుత్తమధ్యమ పదకర్మ ధారయము.

దేవబ్రాహ్మణః అనునెడ 'దేవబ్రాహ్మణః బ్రాహ్మణః దేవబ్రాహ్మణః' అని విగ్రహము. ఇచ్చట బ్రాహ్మణకః అను మధ్యమ పదము లోపించినది.

ఇదియే శాకపార్శ్వివాది సమాసము.

ఇంతటితో కర్మధారయసమాసము సమాప్తము.

మూలమ్ :-

అథ ద్విగు సమాసః

సజ్జ్ఞాపూర్వస్తత్పురుష విశేషో ద్విగురిత్యుచ్యతే. స త్రివిధః.

- (1) తద్ధితార్థ ద్విగుః
- (2) ఉత్తర పద ద్విగుః
- (3) సమాహార ద్విగుశ్చేతి.

1. తద్ధితార్థద్విగుర్యథా :-

పూర్వస్యాం శాలాయాం భవః = పౌర్వశాలః.

షడ్జాం మాతృజా మపత్యం పుమాన్ = షాడ్మాతురః.

ద్యయోర్మాత్రో రపత్యం పుమాన్ = ద్వైమాతురః.

అష్టసు కపాలేషు సంస్కృతః పురోదాశః = అష్టాకపాలః.

ఏవం-సప్తయః, వద్యతవః ఇత్యాది.

అస్యైవ అనేకవద్భావీ ద్విగురితి వ్యవహారః.

2. ఉత్తరపద ద్విగుర్యథా :-

పఞ్చగావో ధనం యస్య సః పఞ్చగవధనః.

దశసు గృహేషు ప్రవిష్టః దశగృహప్రవిష్టః.

ద్యే అహనీ జాతస్య యస్య ద్వ్యహ్నజాతః.

3. సమాహార ద్విగుర్యథా :-

త్రయాణాం లోకానాం సమాహార త్రిలోకీ.

పఞ్చానాం తజ్జ్ఞాం సమాహారః పఞ్చతజ్జ్ఞీ. పఞ్చరక్షఞ్చ.

పఞ్చానాం పాత్రాణాం సమాహారః పఞ్చపాత్రమ్.

ఏవం త్రిభువనమ్, చతుర్ముగమ్, పఞ్చగవమ్, చతుష్పదమ్, ఇత్యాది అయ
మేవ ఏకవద్భావీ ద్విగురిత్యుచ్యతే.

ఇతి ద్విగుః — తత్పురుషశ్చ.

అనువాదము :-

ద్విగు సమాసము

సంఖ్యలను అనగా అంకెలను చెప్పెడి శబ్దములను పూర్వమందుగల తత్పురుషము ద్విగుసమాసమని చెప్పబడును.

అది మూడు విధములు.

- (1) తద్ధితార్థ ద్విగువు.
- (2) ఉత్తరపద ద్విగువు.
- (3) సమాహార ద్విగువు అని.

1. తద్ధితార్థ ద్విగువు :-

పౌర్వశబ్దః అనునెడ 'పూర్వస్యాం కాలాయాం భవః' అని విగ్రహము. ఇచ్చట పూర్వశబ్దము దిగ్వాచకము. అది ముందున్నవలన ద్విగుసమాసము. ఇచ్చట ఇ-యనెడి తద్ధితప్రత్యయము వలన ఆదివృద్ధి వచ్చి పౌర్వశాః అని యైనది.

షాష్ఠామరః అనునెడ 'షష్ఠాం మాతృశా మపత్యం పుమాన్' అని విగ్రహము. ఇదియు తద్ధితార్థ ద్విగువు. కాని సంఖ్యాపూర్వకము. ఇచ్చట తద్ధిత ప్రత్యయము ఆన్. దానివలన ఆది వృద్ధియు ప్రకృతికి ఉకారాదేశము వచ్చినది.

ద్వైమాతరః అనునెడ 'ద్వయోర్మాత్రో రపత్యం పుమాన్ = ద్వైమాతరః' అని విగ్రహము. ఇదియు పూర్వమువలె సంఖ్యాపూర్వ తద్ధితార్థ ద్విగువు.

అష్టాశాః అనునెడ 'అష్టసు కపాలేషు సంస్కృతః పురోదాశః' అను విగ్రహము. ఇదియు సంఖ్యాపూర్వ తద్ధితార్థ ద్విగువు.

ఇట్లే—సప్తర్షయః, షడృతవః, మున్నగునవి యాహ్యములు. ఇది యనేక వద్దావి ద్విగువనియుఁ జెప్పబడుచున్నది. ఏలయనగా పురోదాశాదులు ముఖ్యార్థము లొక్కటియైనను అనేకముగా కానవచ్చుటవలన అనేకవద్దావి అని చెప్పబడును.

2. ఉత్తరపదద్విగువు :-

పశ్చాగవధనః అనునెడ 'పశ్చా గావో ధనం యస్య సః' అని విగ్రహము.

దశగృహప్రవిష్టః అనునెడ 'దశసు గృహేషు ప్రవిష్టః దశగృహప్రవిష్టః' అని విగ్రహము.

ద్యౌహ్నజాతః 'ద్యౌ అహసీ జాతస్య యస్య ద్యౌహ్నజాతః' యని విగ్రహము.

పై మూడింటిలోను పశ్చాగవధన యనునెడ పశ్చాగవ యను ద్విగువునకు 'దన' యని యుత్తరపదము, దశగృహప్రవిష్టః అనునెడ దశగృహ యను ద్విగువునకు ప్రవిష్టయను నుత్తరపదము ద్యౌహ్నజాతః అనునెడ ద్యౌహ్నయను ద్విగువునకు జాతః అని యుత్తరపదము పరముగా నున్నందున నిది యుత్తర పదద్విగువు యని చెప్పబడుచున్నది.

3. సమాహార ద్విగువు :-

త్రిలోకే యనునెడ 'త్రయాణాం లోకానాం సమాహారః' యని విగ్రహము.

పశ్చాతక్షే యనునెడ 'పశ్చానాం తక్షాం సమాహారః' యని విగ్రహము. పశ్చా తక్షమ్ అనియు రూపము.

పశ్చాపాత్రమ్ అనునెడ 'పశ్చానాం పాత్రాణాం సమాహారః' అని విగ్రహము.

పైస జెప్పబడిన సమాసముల యందంతట సమాహారము వాచ్యముగ నున్నది గాన నిది సమాహారద్విగువు.

ఇట్లే-త్రిభువనమ్, చతుర్యుగమ్, పశ్చాగవమ్, చతుష్పథమ్ మున్నగు నవి యూహ్యములు.

ఇదియే ఏకవద్భావి ద్విగువుని చెప్పబడుచున్నది. ఏలయనగా నిందనే కములు సమాహారముచే నొక్కటిగా కన్పడుచున్నవి కాన నేకవద్భావిత్వము.

ఇట్లు ద్విగువు -- తత్పురుషము నిరూపితములు.

అథ బహుప్రేమ:

బహుప్రేమః ప్రాయేణాన్యపదార్థప్రధానో విశేష్య నిష్పన్నః.
స చ షోడశ విధః.

- (1) ద్వీపద బహుప్రేమః
- (2) బహుపద బహుప్రేమః
- (3) వ్యధికరణ బహుప్రేమః
- (4) వికార బహుప్రేమః
- (5) సజ్ఞాత బహుప్రేమః
- (6) అభ్యాస బహుప్రేమః
- (7) వికల్ప బహుప్రేమః
- (8) సామీప్య బహుప్రేమః
- (9) దిగంతరాళ బహుప్రేమః
- (10) వ్యతిహారలక్షణ బహుప్రేమః
- (11) సమసమృద్ధ బహుప్రేమః
- (12) లుప్త మధ్యమ పద బహుప్రేమః
- (13) ఉపమాన బహుప్రేమః
- (14) క్రియాపూర్వపద బహుప్రేమః
- (15) నష్ట బహుప్రేమః
- (16) ప్రాది బహుప్రేమశ్చేతి.

1. తత్ర ద్వీపద బహుప్రేమ స్సప్తవిధః.

- (1) ద్వితీయా బహుప్రేమః
- (2) తృతీయా బహుప్రేమః
- (3) చతుర్థీ బహుప్రేమః
- (4) పంచమీ బహుప్రేమః
- (5) షష్ఠీ బహుప్రేమః
- (6) సప్తమీ బహుప్రేమః
- (7) క్రియా విశేషణ బహుప్రేమశ్చేతి.

1. ద్వితీయా బహుప్రీహర్యథా :-

ప్రాప్త ఆనన్దో యం సః = ప్రాప్తానన్దః. ఏవం
ప్రాప్తకామః, ఆరూఢవానరః (పుష్యః) ఇత్యాది.

2. తృతీయా బహుప్రీహర్యథా :-

ఊఢో రథో యేన సః ఊఢరథః (అనద్వాన్). ఏవమ్—
కృతకృత్యః, ధృతవస్త్రః, జితసేనః, ఇత్యాది.

3. చతుర్థీ బహుప్రీహర్యథా :-

ఉపహృతః పశుః యస్మై సః = ఉపహృతపశుః. (రుద్రః)
ఏవ మర్చితార్ఘ్య ఇత్యాది.

4. పంచమీ బహుప్రీహర్యథా :-

ఉద్భృత ఓషధో యస్యాస్యా ఉద్భృతౌషధా (స్థాలీ)
ఏవం శిష్టనః (దేశః)

5. షష్ఠీ బహుప్రీహర్యథా :-

పీతమమ్బరం యస్య సః పీతామ్బరః (హరిః)
శాఙ్గం ధనుర్యస్య శాఙ్గధన్వా.
కల్యాణో ధర్మో యస్య కల్యాణధర్మా.
దీర్ఘే సత్థిరే యస్య దీర్ఘసత్తః.
రక్తే అక్షణీ యస్య రక్తాక్షః.
ద్యౌ అఙ్గాలీ అస్య ద్వ్యఙ్గాలమ్ = (దారు) దారుభిన్నే ద్వ్యఙ్గాలః (హస్తః)
ద్యౌ మూర్ధానో అస్య ద్విమూర్ధః.

ఏవం త్రిమూర్ధః.

6. సప్తమీ బహుప్రీహర్యథా :-

వీరాః పురుషాః యస్మిన్ సః = పీరపురుషః = (గ్రామః)
ఏవం బహువిహగః = (తరుః) ఇత్యాది.

7. క్రియా విశేషణ బహుప్రీహర్యథా :-

నిర్గతా శక్త్యా యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా భవతి తథా నిశ్శబ్దమ్
(ఏవమగ్రేపి బోధ్యమ్)

2. బహుషద బహుప్రీహిర్యథా :-

ప్రియాశ్చిత్రా గావో యస్య సః = ప్రీయశ్చిత్రగుః.

ఏవం—చిత్రజరద్గవీకః, శ్యామోజ్జ్వలవపుః ఇత్యాది.

3. వ్యధికరణ బహుప్రీహిర్యథా :-

* కణ్ఠే కాలో యస్య సః = కణ్ఠే కాలః.

గడుః కణ్ఠే యస్య సః = గడుకణ్ఠః.

చక్రం పాణౌ యస్య సః = చక్రపాణిః.

4. వికార బహుప్రీహిర్యథా :-

సువర్ణవికారః ఆభరణం యస్య సః = సువర్ణా భరణః.

ఏవం రజతముద్ర ఇత్యాది.

5. సజ్ఞాత బహుప్రీహిర్యథా :-

కేశానాం సజ్ఞాతహృదా యస్య సః = కేశచూడః.

6. అభ్యాసబహుప్రీహిర్యథా :-

త్రి రావుత్రా దశ = త్రిదశాః, ద్విశతమ్.

7. వికల్ప బహుప్రీహిర్యథా :-

ద్వౌ వా త్రయౌ వా = ద్విత్వాః.

పశ్చ పద్మా = పశ్చపాః.

త్రయశ్చత్వారో వా = త్రిచతురాః.

8. సామీప్య బహుప్రీహిర్యథా :-

దశానాం సమీపే యే సన్తి తే = ఉపదశాః.

ఏవ మాసన్నవింశాః, అధికత్రింశాః, అదూరచత్వరింశాః.

* యత్ర త్యధిభానమ స్తి తత్ర వై యకధికణ్ఠేపి బహుప్రీహిః. స త్రివిధః:-
షష్ఠీపూర్వపదకోపమానవ్యధికరణద్విపద షష్ఠీ బహుప్రీహిః, సప్తమీ పూర్వ
పదక వ్యధికరణ ద్విపద షష్ఠీ బహుప్రీహిః, సప్తమ్యుత్తరపదక వ్యధికరణ
ద్విపద షష్ఠీ బహుప్రీహిః. తత్రాద్యోయథా :- మృగస్య అక్షిణీ యస్మాస్మా
మృగాక్షి = నాశి. ద్వితీయో యథా :- కణ్ఠే కాలో యస్య సః = కణ్ఠే కాలః.
తృతీయో యథా :- దణ్డః పాణౌ యస్య సః = దణ్డ పాణిః. ఏవం. పద్మనాభః,
హిరణ్యగర్భః ఇత్యాది.

9. దిగస్తరాళ బహుప్రహర్యథా :-

దక్షిణస్యాశ్చ పూర్వస్యాశ్చ దిశోర్యదస్తరాళం సా = దక్షిణపూర్వా.

10. వ్యతిహారలక్షణ బహుప్రహర్యథా :-

కేశేషు కేశేషు గృహిత్యేదం యద్దం ప్రవృత్తం = కేశాకేశి.

బాహుభిర్యాహుభిః ప్రవృత్త్యేదం యద్దం ప్రవృత్తం = బాహూబాహువి.

ఏవం ముష్టిముష్టి, దణ్డాదణ్డి.

ద్వౌ దణ్డౌ యస్మిన్ప్రహరణే తత్ = ద్విదణ్డి. ద్వి ముసలి. అస్య సమా
సస్యా వ్యయత్వం బోధ్యమ్.

11. సమసమ్మస్త బహుప్రహర్యథా :-

పుత్రేణ సహ వర్తత ఇతి సపుత్రః. సహపుత్రః. ఏవం-సధనః. సవిద్యః,
సకర్మకః, సలోమకః ఇత్యాది.

12. లుప్తమధ్యమపద బహుప్రహర్యథా :-

కరే స్థితం ధనం యస్య సః = కరధనః.

అన్తర్గతాని లోమాని యస్య సః = అన్తర్గోమః. ఏవం బహిర్గోమః.

13. ఉపమాన బహుప్రహర్యథా :-

చన్ద్ర ఇవ ముఖం యస్యాస్యా = చన్ద్రముఖి. సూర్యస్య ప్రభేద ప్రభా
యస్య సః = సూర్యప్రభః.

పుణ్డరీకే ఇవ సున్దరే అపిచి యస్య సః = పుణ్డరీకాక్షః.

14. క్రియాపూర్వపదో యథా :-

అస్తి క్షీరం యస్యాస్యా = అస్తిక్షీరా (గః)

15. నశ్తో బహుప్రహర్యథా :-

అవిద్యమానం ధనం యస్య సః = అధనః.

నాస్తి ప్రజా యస్య సః = అప్రజాః.

ఏవం-అమేధాః, అనగ్గః.

16. ప్రాది బహుప్రహర్యథా :-

ప్రపతితం పద్దం యస్మాత్పః ప్రపర్జః. నిర్జనః. అవ్యయానాం వాచ్యః.

ఉచ్చైర్ముఖః. ఉన్నతా నాసికా యస్య = ఉన్నసః. ప్రగతా నాసికా యస్య =
ప్రణసః. విగతా నాసికా యస్య = విగ్రః, విఖ్యశ్చ.

ఏవం-దుష్ప్రజాః, సుప్రజాః, దుర్మేధాః, సుమేధాః, సజ్జతే జానునీ
అస్య సఖోజ్ఞాః. | పగతే జానునీ అస్య ప్రజ్ఞాః-హిర్వజ్ఞాః, హిర్వజానుః*
పునస్స చ బహుప్రీహి ర్ద్వివిధః- తద్గుణసంవిజ్ఞానోఽతద్గుణసంవిజ్ఞానశ్రేణి.
తత్రాద్యః-రక్తాక్షః, పీతామ్బర లమ్బకర్ణాదయః.

ద్వితీయః-చిత్రగు, జితసేనాదయః.

ఇతి బహుప్రీహిః.

అనువాదము :-

బహుప్రీహి సమాసము

బహుప్రీహి సమాసము ప్రాయశఃకముగా ఆన్యపర్థదామును ప్రధానము
గల్గిన దగును. విశేష్యమున కధీనమైనదిగ నుండును. అనగా—విశేష్యము ఏ
లింగమునందును, ఏ విభక్తివచనములయందు నుండునో అందే యిది గూడ
నుండవలయును.

ఈ బహుప్రీహి పదునాఱు తెజుగులు కల్గియున్నది. అవెట్లనగా—

- (1) ద్విపద బహుప్రీహి
- (2) బహుపద బహుప్రీహి
- (3) వ్యధికరణ బహుప్రీహి
- (4) వికార బహుప్రీహి
- (5) సజ్జత బహుప్రీహి
- (6) అభ్యాస బహుప్రీహి
- (7) వికల్ప బహుప్రీహి
- (8) సామాన్య బహుప్రీహి
- (9) దిగ న్తరాళ బహుప్రీహి
- (10) వ్యతిహారలక్షణ బహుప్రీహి
- (11) సమసంబంధ బహుప్రీహి
- (12) లుప్తమధ్యమపద బహుప్రీహి
- (13) ఉపమాన బహుప్రీహి

- (14) క్రియా పూర్వపద బహువ్రీహి
 (15) నజ్ బహువ్రీహి
 (16) ప్రాది బహువ్రీహి యని.

అందు మొదటిదైన ద్వీపద బహువ్రీహి యేడు విధములు. అవెట్లనగా—

- (1) ద్వితీయా బహువ్రీహి
 (2) తృతీయా బహువ్రీహి
 (3) చతుర్థీ బహువ్రీహి
 (4) పంచమీ బహువ్రీహి
 (5) షష్ఠీ బహువ్రీహి
 (6) సప్తమీ బహువ్రీహి
 (7) క్రియా పూర్వపద బహువ్రీహి యని.

అందు—

1. ద్వితీయా బహువ్రీహి :-

ప్రాప్తానన్దః అనునెడ 'ప్రాప్తః ఆనన్దః యం,' అని విగ్రహము. ఇచ్చట 'యం' అని ద్వితీయా విభక్తి యుండుటవలన నిది ద్వితీయా బహువ్రీహి. ఇట్లే ప్రాపకామః ఆరూఢవానరః (వృక్షః) ఇత్యాది స్థలములలో విగ్రహములనరయునది.

2. తృతీయా బహువ్రీహి :-

ఊఢరథః అనునెడ 'ఊఢః రథః యేన' అని విగ్రహము. 'యేన' తృతీయావిభక్త్యంతము గాన నిది తృతీయా బహువ్రీహి (అనడ్వాన్ = ఎద్దు అని అర్థము). ఇది అన్యపదార్థము. ఇట్లే-కృతకృత్యః, ధృతవస్త్రిః, జితసేనః మున్నగునవి యూహ్యములు.

3. చతుర్థీబహువ్రీహి :-

ఉపహృతపశుః అనునెడ 'ఉపహృతః పశుః యస్మై సః = ఉపహృతపశుః' (రుద్రః) ఇచ్చట రుద్రుడు అన్యపదార్థము. "యస్మై" చతుర్థీ విభక్త్యంతము గాన చతుర్థీ బహువ్రీహి.

ఇట్లే-ఆర్పితార్ఘ్యః మున్నగునవి యూహ్యములు.

పఞ్చమీ బహుప్రీహి :-

ఉద్భృతౌదనా (స్థాలీ) అనునెడ 'ఉద్భృతః ఓదనః యస్యాస్యా = ఉద్భృతౌదనా' యని విగ్రహము. ఇచ్చట 'స్థాలీ' యన్యపదార్థము. 'యస్యాః' అని పఞ్చమీ విభక్తి కాన ఇది పఞ్చమీ బహుప్రీహి. ఇట్లే-నిర్జనః (దేశః) మున్నగునవి యూహ్యములు.

షష్ఠీ బహుప్రీహి :-

వీతాంబరః (హరిః) అనునెడ 'వీతం అంబరం యస్య' అని విగ్రహము. ఇచ్చట 'హరి' అన్యపదార్థము. 'యస్య' షష్ఠ్యంతముగాన నిది షష్ఠీ బహుప్రీహి.

-శార్ఙ్గధన్వా, కల్యాణధర్మా, దీర్ఘసక్తః, రక్తాక్షః, ద్వ్యజ్జలమ్ మున్నగు సమాసము లూహ్యములు.

సప్తమీ బహుప్రీహి :-

వీరపురుషః (గ్రామః) అనునెడ 'వీరాః పురుషాః యస్మిన్' అని విగ్రహము. ఇచ్చట 'గ్రామము' అన్యపదార్థము "యస్మిన్" అని సప్తమ్యంతము గాన సప్తమీ బహుప్రీహి. ఇట్లే—బహువిహగః (తరుః) ఇత్యాది సమాసము లరయునది.

క్రియా విశేషణ బహుప్రీహి:-

నిశ్శబ్దమ్ అనునెడ 'నిర్గతా శబ్దాయస్మిన్ కర్మణి తద్యథా భవతి తథా నిశ్శబ్దమ్' అని విగ్రహము.

ఈ నిశ్శబ్ద మనునది క్రియకు విశేషణము గాన నిది క్రియావిశేషణ బహుప్రీహి.

బహుపద బహుప్రీహి :-

ప్రియచిత్రగు అనునెడ 'ప్రియాః చిత్రాః గావః యస్య సః' అని విగ్రహము. ఇచ్చట ప్రియ-చిత్ర-గో శబ్దములు వెక్కులు సమసించుచున్నవి గాన నిది బహుపద బహుప్రీహి.

వ్యతికరణ బహుప్రీహి :-

కణ్ఠేకాలః అనునెడ 'కణ్ఠే కాలః యస్య' అని విగ్రహము. ఇచ్చట విగ్రహ వాక్యములో 'కణ్ఠే' యని సప్తమ్యంతము. 'కాలః' అని ప్రథమాంతము.

రెండును విన్నవిభక్తులు కల్గియుండుట వలన వ్యధికరణములైనవి.
అందువలన నిది వ్యధికరణ బహుప్రీహి.

ఇట్లే—గడుకణ్ణః, చక్రపాణిః మున్నగునవి క్రమముగా—“గడు కణ్ణే యస్య సః” “చక్రిం పాణౌ యస్య సః” అని విభిన్న విభక్తులు కల్గియున్నవి గాన వ్యధికరణ బహుప్రీహులుగా గ్రహింపదగినవి.

4. వికార బహుప్రీహి :-

సువర్ణాభరణః అనునెడ సువర్ణవికారః అభరణం యస్య యని విగ్రహము. ఇట్లే ‘రజతవికారః ముద్రా యస్య’ యని “రజతముద్రః” అనుదానికి విగ్రహము. ఇచ్చట సువర్ణవికారః, రజతవికారః, అని వికారార్థక సువర్ణాది శబ్దములతో విగ్రహము చెప్పుటవలన నిది వికార బహుప్రీహి.

5. సజ్జాత బహుప్రీహి:-

కేశచూడః అనునెడ ‘కేశానాం సజ్జాతః చూడా యస్య = కేశచూడః’ యని విగ్రహము. ఇచ్చట సంఘాత శబ్దము విగ్రహ దశయందు కాన వచ్చి సమాసదశయందు లోపించినది గాన నిది సంఘాత బహుప్రీహి.

6. అభ్యాస బహుప్రీహి :-

త్రిదశాః అనునెడ ‘త్రిరావృతాః దశయేషాం తే = త్రిదశాః’ అని విగ్రహము. ఇట్లే—‘ద్విశతమ్’ మున్నగునవి.

ఇచ్చట అభ్యాసమనగా ఆవృత్తి. ఆవృత్తి గల్గిన బహుప్రీహి యభ్యాస బహుప్రీహి యనబడును.

7. వికల్ప బహుప్రీహి :-

ద్విత్రాః అనునెడ ‘ద్వౌ వా త్రయో వా’ అని విగ్రహము.

పచ్చాషాః అనునెడ ‘పచ్చ, షడ్ వా పచ్చషాః’ అని విగ్రహము.

త్రిచతురాః అనునెడ త్రియశ్చత్వారో వా = త్రిచతురాః అని విగ్రహము.

ఇచ్చట ద్విత్రాః ఇత్యాది స్థంబములయందు “వా” కారముచేత వికల్పము తెలియుచున్నందువలన నిది వికల్ప బహుప్రీహి.

8. సామాన్య బహుప్రీతి:—

ఉదాహరణ: అనునెడ 'దశానాం సమీపే యే సంతి తే ఉపదశ' అని విగ్రహము.

ఇట్లే—ఆసన్ననింశాః, అధికత్రంతాః, అదూరచత్వారింశాః, మున్నగు వానికి విగ్రహము యాహ్యములు. ఇచ్చట దశానాం సమీపే యని సామాన్యము సూచితము కాన నిది సామాన్య బహుప్రీతి,

9. దిగంతరాళ లక్షణ బహుప్రీతి :—

దక్షిణపూర్వా అనునెడ 'దక్షిణస్యాశ్చ పూర్వస్యాశ్చ దిశోః యదంతరాళం సా = దక్షిణపూర్వా.' ఇది దక్షిణ దిక్కుకు తూర్పుదిక్కునకును సంతరాళము ద్యోతితముగాన నిది దిగంతరాళబహుప్రీతి.

10. వ్యతిహార లక్షణబహుప్రీతి :—

కేశాకే అనునెడ 'కేశేషు కేశేషు గృహీత్వా ఇదం యుద్ధం ప్రప్రతం' అని విగ్రహము.

ఒకరి జుట్టు నొకరు పట్టుకొని యుద్ధము జరిగినదని భావము. ఇచ్చట ఒకరి జుట్టును ఒకరు పట్టుకొనుటయే వ్యతిహారము అది దీనికి లక్షణముగ నుండుట వలన వ్యతిహారలక్షణ బహుప్రీతి.

ఇట్లే—బాహూబాహవి, ముష్టిముష్టి మున్నగునవి యరయునది.

ద్విదశ్చ అనునెడ 'ద్వౌ దశ్చౌ యస్మిన్ ప్రహరణే' యని విగ్రహము. ఒక్క దెబ్బయందు రెండు కట్టలు వారని యర్థము.

ఇట్లే—ద్విముసలమ్ మున్నగునవి యాహ్యములు.

11. సమసమ్మన్థ బహుప్రీతి :—

సహపుత్రః అనునెడ 'పుత్రేణ సహవర్తత ఇతి సహపుత్రః' అని విగ్రహము.

ఇచ్చట వర్తతే యను క్రియయందు పుత్రునికి తండ్రికిని సమానమైన సంబంధ ముండుటవలన నిది సమసమ్మన్థ బహుప్రీతి యైనది.

ఇట్లే—సదవః మున్నగునవి యాహ్యములు.

12. లుప్తమధ్యమ పదబహుప్రీతి :—

కరధనః అనునెడ 'కరే స్థితం ధనం యస్య సః' అని విగ్రహము.

ఇచ్చట 'ధనమ్' అనునది మధ్యమపదము. అది సహస దశయం లోపించినదిగాన లుప్తమధ్యమపద బహుప్రీతి

13. ఉపమాన బహుప్రీహి :—

చన్ద్రముఖీ అనునెడ 'చన్ద్ర' ఇవ ముఖం యస్యాః' యని విగ్రహము.
 ఇచ్చట చన్ద్రశబ్దముపమానముగాన నిది ఉపమాన బహుప్రీహి.
 ఇట్లే—సూర్యప్రభః, పుణ్ణరీకాక్షః మున్నగునవి యూహ్యములు.

14. క్రియాపూర్వపద బహుప్రీహి:—

అస్తిషీరా అనునెడ 'అస్తి క్షీరం యస్యాస్యా' అని విగ్రహము. ఇచ్చట సమా
 సమునకు పూర్వమున "అస్తి" యని క్రియా పదమున్నది గాన నిది
 క్రియా పూర్వ పద బహుప్రీహి.

15. నజ్ నబహుప్రీహి:—

అధనః అనునెడ అవిద్యమానం ధనం యస్య యని విగ్రహము.
 ఇచ్చట "అ" యని నజ్ సమాస ఘటకము గాన నిది నజ్
 బహుప్రీహి.
 ఇట్లే—అప్రజాః, అమేధాః, అనజ్ఞః మున్నగునవి యూహ్యములు.

16. ప్రాదిబహుప్రీహి :—

ప్రపర్ణః అనునెడ ప్రపతితం పర్ణం యస్మాత్ అని విగ్రహము.
 సమాసమున "ప్ర" యరు నుపసర్గ యున్నది గాన నిది ప్రాదిబహు
 ప్రీహి. అవ్యయములకు నిది చెప్పదగినది:—
 ఉచ్చైర్బృఖః అనునెడ 'ఉచ్చైః ముఖం యస్య' అని విగ్రహము. ఇచ్చట
 "ఉచ్చైః" అనునది యవ్యయము.

ఉన్ననః అనునెడ 'ఉన్నతా నాసికా యస్య' యని విగ్రహము. ఆ నాసికా
 శబ్దమునకు నసాఽదేశముర్థాగా "ఉన్ననః" యని రూపము సిద్ధించినది.
 ఇట్లే—

ప్రజనః అనునెడ 'ప్రగతా నాసికా యస్య' యని విగ్రహము. అందు నాసికా
 శబ్దమునకు పూర్వమువలె నసాదేశము నకారమునకు ణత్వము వచ్చి
 "ప్రజనః" అని రూపము సిద్ధించినది.

విగ్రః అనునెడ 'విగతా నాసికా యస్య' యని విగ్రహము. అందునాసికా
 శబ్దమునకు విగ్రాదేశమురాగా "విగ్రః" అని రూపము సిద్ధించినది.

విఖ్యః అనునెడ పై విధముగనే విగ్రహము. కాని నాసికా శబ్దమునకు
 థ్యాదేశము రాగా విఖ్యః అని రూపము సిద్ధించుచున్నది.

ఇట్లే—దుష్ప్రజాః, సుప్రజాః, దుర్మేధాః, సుమేధాః అను 'దుర్' మున్నగు నుప సర్గలతో గూడిన బహువ్రీహి యు-హ్యము.

దుష్ప్రజాః 'దుష్టప్రజా యస్య' యని విగ్రహము.

సుప్రజాః 'శోభనా ప్రజా యస్య' అని విగ్రహము.

దుర్మేధాః 'దుష్టా మేధా యస్యసః = దుర్మేధాః.'

సుమేధాః 'శోభనా మేధా యస్య సః = సుమేధాః' అని విగ్రహము.

సజ్జ్ఞాః అనునెడ 'సజ్జతే జానుసీ యస్య' అని విగ్రహము. ఇచ్చట 'జాను' శబ్దమునకు "జ్ఞ" అని ఆదేశమురాగా సజ్జ్ఞాః అని రూపము సిద్ధించినది.

మూల బహువ్రీహి రెండు విధములు.

- (1) తద్గుణ సంవిజ్ఞానము.
- (2) అతద్గుణ సంవిజ్ఞానము.

తస్య గుణాః = విశేషణాని = తేషాం సంవిజ్ఞానం = క్రియాన్వయితయా విజ్ఞానం యత్ర యను వ్యుత్పత్తి ననుసరించి, ఆన్య పదార్థమునకు సంబంధించిన విశేషణములను అనగా నందలి వస్తురూపములైనవానిని క్రిమితో నన్వయింపఁ జేయు విజ్ఞాన మెందుగల్గునో అది తద్గుణ సంవిజ్ఞానబహువ్రీహి. దానికి భిన్నమైనది అతద్గుణసంవిజ్ఞాన బహువ్రీహి.

అందు మొదటిది - రక్తాక్ష-పీతావృర-లంఘకర్ణాదులు. రెండవది - చిత్ర గుణిత సేనాదులు.

ఇట్లు బహువ్రీహి సమాసము.

మూలమ్ : ---

అథ ద్వంద్వః

ప్రాచ్యేణోభయ పదార్థప్రధానో ద్వంద్వః ఉత్తరపదలిక్లశ్చ.

స ద్వివిధః.

- (1) ఉత్తరేతరయోగ ద్వంద్వః
- (2) సమాహారద్వంద్వ శ్చేతి

ఇతరేతర యోగద్వంద్వో యథా :—

రామశ్చ లక్ష్మణశ్చ = రామలక్ష్మణౌ.

రమా చ వాణీ చ = రమావాణ్యౌ,

సుఖిశ్చ దుఃఖిశ్చ సుహృత్స్వశ్చ = సుఖదుఃఖమహత్త్వాని.

ఏవమ్-అర్థధర్మా, ధర్మార్థౌ. జాయా చ పతిశ్చ దమ్యతీ, జమ్యతీ,
జాయాపతీ వా. హోతా సోతానేష్టోద్ధాతారః, హోతృపోతృనేష్టోద్ధాతార
శ్చేత్యాది.

సమాహారద్వంద్వో యథా :-

పాణీ చ పాదౌ చ ఏషాం సమాహారః = పాణిపాదమ్.

భేర్యశ్చ పటహశ్చ ఏషాం సమాహారః = భేరీపటహమ్.

హస్తిసశ్చ ఆశ్వాశ్చ రథాశ్చ పాదాశ్చ ఏషాం సమాహారః = హస్త్య
శ్చరథపాదాశ్చమ్.

గజాశ్చ సింహాశ్చ ఏషాం సమాహారః = గజసింహమ్.

ఏవమ్ - గోవ్యాఘ్రమ్, అహినకులమ్, అశ్వమహిషమ్, శీతోష్ణమ్,
శీతోష్ణే, ఇత్యాది.

ఇతి ద్వంద్వః

అనువాదము :-

ద్వంద్వసమాసము

ద్వంద్వ సమాసము తతఃపరా శబ్దయ పదార్థములను ప్రధానముగాఁ
గల్గియుండును. అనగా — ద్వంద్వసమాసములో నెన్ని పదార్థములు
సమసింపబడినో, అవియన్నియు ప్రధానములని యర్థము.

అది రెండు విధములు.

(1) ఇతరేతరయోగద్వంద్వము

(2) సమాహారద్వంద్వము.

1. ఇతరేతరయోగద్వంద్వము :-

1. రామలక్ష్మణౌ అనునెడ రామశ్చ లక్ష్మణశ్చ అని విగ్రహము. ఇచ్చట
సమాసమునందు రామలక్ష్మణు లిటువురు ప్రధానము.

2. రమావాణ్యో అనునెడ 'రమా చ వాణీ చ రమావాణ్యో' అనివిగ్రహము
ఇచ్చట రమ వాణీయు నిద్దఱును ప్రధానము.

3. సుఖదుఃఖమహత్త్వాని : అనునెడ 'సుఖం చ దుఃఖంచ మహత్త్వంచ'
అని విగ్రహము.

ఇచ్చట సమాసమునందు సుఖ-దుఃఖమహత్త్వములు మూడును
ప్రధానములు. ఇట్లే—

అర్థధర్మ, ధర్మార్థ మున్నగునవి యూహ్యములు.

దచ్చుతీ అనునెడ 'జాయాచ పతిశ్చ' యని విగ్రహము.

జచ్చుతీ అనునెడగూడ 'జాయా చ పతిశ్చ' యనియే విగ్రహము.

జాయాపతీ అనునెడగూడ 'జాయా చ పతిశ్చ' యనియే విగ్రహము.

హోతాపోతానేష్టోద్ధాతారః అనునెడ 'హోతా చ పోతా చ నేష్టా చ ఉద్ధాతా
చ' యని విగ్రహము. హోతృ పోతృనేష్టోద్ధాతారః అనునెడగూడ
వైవిధముగనే విగ్రహము.

2. సమాహారద్వంద్వము :-

పాణిపాదమ్ అనునెడ 'పాణీచ పాదా చ ఏషాం సమాహారః' యని విగ్రహము.

భేరీపటహమ్ అనునెడ 'భేర్యశ్చ పటహశ్చ ఏషాం సమాహారః' యని
విగ్రహము.

హస్త్యశ్వరథపాదాశమ్ అనునెడ 'హస్తినశ్చ అశ్వాశ్చ రథాశ్చ పాదాశ్చ
ఏషాం సమాహారః' యని విగ్రహము.

గజసింహమ్ 'గజాశ్చ సింహశ్చ ఏషాం సమాహారః' అని విగ్రహము.

ఇట్లే—గో వ్యాఘ్రమ్, అహినకులమ్, అశ్వమహిషమ్, శీతోష్ణమ్,
శీతోష్ణే మున్నగునవి యూహ్యములు.

ఇట్లు ద్వంద్వము.

మూలమ్ :-

అథాయిక్యమాసః

పునస్స చాయం సమాసో ద్వివిధః.

(1) లుక్యమాసః

(2) అలుక్యమాసశ్చేతి

నిటాపిత ఏవ లుక్సమాసః.

అలుక్సమాసషడ్విధిః.

- (1) ద్వితీయాలుక్సమాసః
- (2) తృతీయాలుక్సమాసః
- (3) చతుర్థ్యాలుక్సమాసః
- (4) పంచమ్యాలుక్సమాసః
- (5) షష్ఠ్యాలుక్సమాసః
- (6) సప్తమ్యాలుక్సమాసశ్చేతి.

అథ క్రమేణోదాహరణాని:-

పురం దధాతీతి = పురస్థీ
 ఓజసా కృతమ్ = ఓజసాకృతమ్
 ఆత్మనే పద్యత ఇతి = ఆత్మనేపదమ్.
 స్తోకాన్మృతః = స్తోకాన్మృతః.
 పశ్యతో హరతీతి = పశ్యతోహరః.
 సరసి జాత మితి = సరసిజమ్.
 యుధి స్థిరః = యుధిస్థిరః
 కణ్ఠే కాలో యస్మి నః = కణ్ఠేకాలః.

ఇత్యలుక్సమాసః

అనువాదము :-

అలుక్సమాసము

మఱల సమాసము రెండు విధములు

- (1) లుక్సమాసము.
- (2) ఆలుక్సమాసము.

ఇంతవరకు లుక్సమాసము నిరూపింపఁబడినది. ఇక అలుక్సమాసము నిరూపింపఁబడుచున్నది.

అలుక్సమాసము ఆఱు విధములు:

- (1) ద్వితీయాలుక్సమాసము
- (2) తృతీయాలుక్సమాసము

- (3) చతుర్థ్యలుక్సమాసము.
- (4) పంచమ్యలుక్సమాసము
- (5) షష్ఠ్యలుక్సమాసము.
- (6) సప్తమ్యలుక్సమాసము అని

క్రమముగా నుదాహరణములు:-

- 1) పురస్థి అనునెడ 'పురం దధాతీతి' యని విగ్రహము.
- 2) ఓజసాకృతమ్ అనునెడ 'ఓజసా కృతమ్' అని విగ్రహము.
- 3) ఆత్మనేపదమ్ అనునెడ 'ఆత్మనే పద్యత ఇతి' అని విగ్రహము.
- 4) స్తోకాన్ముక్తః అనునెడ 'స్తోకాత్ ముక్తః' అని విగ్రహము.
- 5) పశ్యతోహరః అనునెడ 'పశ్యతో హరతీతి' అని విగ్రహము.
- 6) సరసిజమ్ అనునెడ 'సరసిజాతమితి' అని విగ్రహము.
- 7) యుధిష్ఠిరః అనునెడ 'యుధి స్థిరః' అని విగ్రహము.

పురస్థి యనెడ "పురమ్" అను ద్వితీయా విభక్తి, ఓజసాకృతమ్ అనునెడ "ఓజసా" యను తృతీయా విభక్తి, ఆత్మనేపదమ్ అనునెడ "ఆత్మనే" యని చతుర్థి విభక్తి, స్తోకాన్ముక్తః అనునెడ "స్తోకాత్" అని పంచమీవిభక్తి, పశ్యతోహరః అనునెడ "పశ్యతః" అని షష్ఠీ విభక్తి సరసిజమ్ అనునెడ "సరసి" అని సప్తమీవిభక్తి, అట్లే యుధిష్ఠిరః అనునెడ "యుధి" యని సప్తమీ విభక్తి లోపించనందువలన నిది యలుక్సమాసములు.

అట్లే కణ్వేశాలః అనునెడ 'కణ్వే' యని సప్తమీవిభక్తి లోపించనందు వలన నిదియు సలుక్సమాసము.

ఇట్లు అలుక్సమాసము

మూలమ్ :-

అధైకశేషవృత్తిః

శిష్యమాణానేకపదార్థకైక పదవృత్తిః, ఏకశేషవృత్తిః. ద్విన్దావవాద ఏకశేషః.
స ద్వివిధః.

- (1) సరూపైకశేషః
- (2) విరూపైకశేషశ్చేతి.

సదూపైకశేషో యథా :-

రామశ్చ రామశ్చ = రామౌ.

రామశ్చ రామశ్చ రామశ్చ = రామాః.

ఏదూపైకశేషో ద్వివిధః.

(1) ఏకార్థ విరూపైక శేషః

(2) భిన్నార్థ విరూపైక శేషశ్చేతి.

ఏకార్థ విరూపైక శేషో యథా :-

వక్రదండ్తశ్చ కుచీలదండ్తశ్చ = వక్రదండ్తౌ కుచీలదండ్తౌ వా.

భిన్నార్థ విరూపైకశేషో యథా :-

వత్సస్య గోత్రాపత్యం పుమాన్ = వాత్స్యః.

వత్సస్య యువాపత్యం పుమాన్ = వాత్స్యాయనః.

వత్సశ్చ వాత్స్యాయనశ్చ = వాత్స్యే.

శివాచ్ఛ శివశ్చ = శివౌ.

న్యసా చ త్రాతా చ = త్రాతరౌ.

దుహితా చ పుత్రశ్చ = పుత్రౌ.

మాతా చ పితాచ = పితరౌ, మాతాపితరౌ వా.

శ్వశ్రూశ్చ శ్వశురశ్చ = శ్వశురౌ, శ్వశ్రూ శ్వశురౌవా.

స చ దేవదత్తశ్చ = తౌ.

స చ యశ్చ = యౌ, తౌ వా.

సా చ దేవదత్తశ్చ = తౌ.

తచ్ఛ దేవదత్తశ్చ = తే

ఇమేచ ఇమాశ్చ = ఇమాః (గావః). వీష్ణాయామపి క్వచిద్వ్యస్త్యః.

అహని చ దివా చ = అహర్నివమ్. అహర్నిశమ్ ఇత్యాది.

ఇత్యేక శేష వృత్తిః.

అనువాదము :-

ఏక శేష వృత్తి

అనేక పదార్థములతో సమాసము చేసినపుడు ఒక పదము శేషించినచో నది ఏకశేషవృత్తి. ఇది ద్వంద్వమునకు అపవాదము. ద్వంద్వమునందు ఎన్ని పదములతో సమాసము చేయుదుమో అవి యన్నియు మిగులును.

అది రెండు విధములు.

(1) సరూపైకశేషము.

(2) విరూపైకశేషము.

అందు సరూపైకశేషము :-

రామాః :- 'రామశ్చ రామశ్చ రామశ్చ' అని విగ్రహము.

ఇచ్చట సమానరూపముగల పదములు మూడింటికిని సమానము జేయగా నొక్కటియే శేషించినది. కావున నిది సరూపములలో నేక శేషము.

విరూపైక శేషము రెండు విధములు.

(1) ఏకార్థ విరూపైకశేషము.

(2) భిన్నార్థ విరూపైక శేషము అని.

అందు ఏకార్థ విరూపైకశేషము :-

వక్రదణ్డౌ కుటిలదణ్డౌ షా అనునెక 'వక్రదణ్డశ్చ కుటిలదణ్డశ్చ' యని విగ్రహము. వక్రశబ్ద కుటిల శబ్దములు ఏకార్థకములు. కాని భిన్నరూపములు, అందులన ఏకార్థ విరూపైకములు. వానికి సమానము జేయగా వానిలో వక్రవణ్డ శబ్దముగాని కుటిలదణ్డ శబ్దముగాని శేషించును.

2. భిన్నార్థ విరూపైకశేషము :-

వాత్స్యో అనునెడ 'వాత్స్యశ్చ వాత్స్యాయనశ్చ' యని విగ్రహము. వాత్స్యశబ్దమునకు 'పత్సస్య గోత్రాపత్యం పుమాన్ వాత్స్యః' అని విగ్రహము. పత్సగోత్రమున జన్మించిన పురుషుడని యర్థము. వాత్స్యాయన శబ్దమునకు 'పత్సస్య యువాపత్యం పుమాన్' అని విగ్రహము. వత్సునికి యువకుడైన కుమారుడు. కావున వాత్స్య శబ్దమునకు వాత్స్యాయన శబ్దమునకు ఆర్థములు పేరుగాన భిన్నార్థకములు. ఇవి భిన్నరూపములతో సుండుటవలన విరూపములు. కావున వానికి 'పత్సశ్చ, వాత్స్యాయనశ్చ వాత్స్యః' యని విగ్రహము.

3వ అనునెడ 'శివా చ శివశ్చ' అని విగ్రహము. ఇవి సరూపములు కావున సరూపైకశేషము.

బ్రాహ్మణ అనునెడ 'స్వసా చ బ్రాహ్మణ' అని విగ్రహము. ఇచ్చటి పదములు విరూపములు గాన విరూపైకశేషము.

పుత్రౌ అనునెడ 'దుహితాశ్చ పుత్రశ్చ' అని విగ్రహము. ఇదియు ఏరూపైకశేషము.

పితరౌ అనునెడ 'మాతా చ పితా చ' యని విగ్రహము. ఇదియు ఏరూపైకశేషము.

మాతాపితరౌ అనునెడ 'మాతా చ పితా చ' యని విగ్రహము వైదానివలెనే.

శ్వశురౌ అనునెడ 'శ్వశ్రూశ్చ శ్వశురశ్చ' అని విగ్రహము. ఇది సరూపైకశేషము.

శ్వశ్రూశ్వశురౌ అనునెడ వైదానివలెనే దీనికిని విగ్రహము.

తౌ అనునెడరెండవ వ్యక్తి దేవదత్తుడని వివక్షితమైనచో 'స చ దేవదత్తశ్చ' అని విగ్రహము.

యౌ అనునెడ 'స చ యశ్చ' అని విగ్రహము.

తౌ అనునెడ 'స చ యశ్చ' యనియు విగ్రహము.

తౌ అనునెడ దేవదత్తుడు వివక్షితమైనచో 'సౌ చ దేవదత్తశ్చ' అని విగ్రహము.

స్త్రీలింగ శబ్దముతో పుంలింగ శబ్దమునకు విగ్రహము చెప్పినను పుంలింగ రూపమే శేషించును. గాన—ఇచ్చట తౌ అను రూపము సిద్ధించినది

తే అనునెడ 'తచ్చ దేవదత్తశ్చ' అని విగ్రహము.

నపుంసకలింగ శబ్దముతో పుంలింగ శబ్దమునకు విగ్రహము చెప్పినచో నపుంసక లింగము మాత్రమే శేషించును. కావున తే యననది నపుంసకలింగ తచ్చబ్దమునకు ద్వివచనము.

ఇహాః అనునెడ ఇమే చ (పుం) ఇహాశ్చ (స్త్రీ) అని విగ్రహము.

ఇచ్చట స్త్రీ లింగములోని ఇదం శబ్ద ద్వివచనమునకు స్త్రీలింగములోని ఇదం శబ్ద బహువచనముతో సమాసము చెప్పినందువలన స్త్రీలింగ బహువచనమే శేషించినది ఇందు విశేషము గోవులు.

వీప్నయందుగూడ అనగా—ఒకదానిని రెండుమాటుల చెప్పినప్పుడు కూడ నొకచోట ద్వంద్వము వచ్చునున్నది.

ఇట్లు ఏకశేషవృత్తి నిరూపితము.

మూలమ్ :-

అథ తదీత వృత్తి:

ప్రాతిపదికాధికారోక్త ప్రత్యయాస్త ప్రాతిపదిక వృత్తిస్తదీత వృత్తిః.
తద్రావత్యాత్మక తదీతోయథా :-

రఘో రపత్యం పుమాన్ రాఘవః.
దశరథస్యాపత్యం పుమాన్దాశరథిః.
దితే రపత్యం పుమాన్ దైత్యః.
వ్యాసస్యాపత్యం పుమాన్ వైత్యయాసకిః.
కన్యాయాః అపత్యం పుమాన్ కానీనః.
వినతాయాః అపత్యం పుమాన్ వైనతేయః.
పితృష్వసురపత్యం పుమాన్ పైతృష్వసేయః; పైతృష్వసీయశ్చ.
రాజ్ఞోఽపత్యం పుమాన్ రాజన్యః.
క్షత్రస్యాపత్యం పుమాన్ క్షత్రియః.
కులస్యాపత్యం పుమాన్ కులీనః.
కురోః రపత్యం పుమాన్ రాజా చ కౌరవ్యః.

- గ్లో రూఢ్యాదేశస్య రాజ్యశ్చ కస్యచిద్వాచకా ఇమే.
అక్లవక్లాదయో ద్వ్యత్వాః కోసలాద్యాస్తు కీర్తితాః ॥౧॥
- తస్యరాజన్యపత్యేఽపి సుజసోర్ధ్వశ్యతే శిదా।
తథా విధానాం శబ్దానాం రూపభేదోఽత్ర కథ్యతే ॥౨॥
- అక్లస్య రాజా చాక్లస్యా దక్లాపత్యం పుమానపి.
రాజానోఽక్లాస్త్యపత్యాని పుమాన్సక్లేప మూహ్యాతామ్ ॥౩॥
- అక్ల అక్లోఽపిత్వక్లా బహుత్వే ప్రత్యయస్య లక్ష్
రాజాపత్యవివక్షాయాం న స్త్రియాస్త్యేషు నిర్ణయః ॥౪॥
- వాక్లో వాక్లో వక్లా సైనిహ సైనిహ స్మృతా స్సినహః।
కౌరవ్యస కౌరవ్యా కురవస్సుక్లేప మస్త్యే పి ॥౫॥
- మాతోస్య మత్స్యా ఏవం పౌరవ్యస పూరవోర్ధ్వత్వాః।
వైద్యకేదయ ఏవం పాణ్డ్యస్తే పాణ్డ్యవసప్రోక్తాః ॥౬॥
- తస్యాయమితి వివక్షాయామపితే పాణ్డ్యో వోక్షేయాః।
పాణ్డ్యులః పృథ్వీలాగ కాశిక్లస్తే కశిక్లాశ్చ ॥౭॥
- అమృష్యో మృష్యా స్సావీర్యస్తే సావీరాః।

ఏషమ్—ఇత్యుక్తో రపత్యం పుమా రాజా చైత్యుకః.

రోహిణ్యా అపత్యం పుమా రోహిణేయః.

ఉపగోరపత్యం పుమా నౌపగవః.

కుంటాయాః అపత్యం కౌంటినేయః; కౌంటేయః.

గర్గస్య గోత్రాపత్యం పుమా న్గర్గః; ** అపత్యాని పుమాంసః గర్గాః.

ఏవం-వత్సా ఇత్యాది.

గర్గస్య యువాపత్యం పుమా గార్గ్యాయణ ఇత్యాది.

అథ ర త్తార్కకః :-

కషాయేణ ర క్తం కాషాయః వస్త్రమ్.

నీల్యా ర క్తం నీలమ్.

నైషధ్యో నిషధా నై పాంమసో జనితు సూరమసాః ||౮||

అజాద్యశ్చాజాదాన్ కాసల్యన్ గోసలా అపి చ |

మాగధ ఏతే మగధాశ్చావన్త్యోఽవ న్తయశ్చామీ ||౯||

ప్రాత్యగ్రథి రేకత్యే తే తు ప్రత్యగ్రథా జ్ఞేయాః |

పాథికాంకూటిరేకన్ కలకూటా ఏవమన్యేపి ||౧౦||

** శ్లోః అథగోత్రమవత్యస్తు పాత్రప్రభృతి కథ్యతే

గర్గస్య గోత్రావత్యముమాన్గార్గ్యో జని లుప్యతే ||౧||

తే గర్గా బార్య ఉర్యాశ్చ వాతోస్య వత్సాశ్చ తే స్మృతాః |

తైరో బిదాశ్చ వాతజ్యో వతజ్ఞా ఏవ మూన్యతామ్ ||౨||

కౌశ్చాయన్యశ్చతే కుశ్చాయనా న్నర్గణనా అపి |

పాన్యనై త్రేయో మిత్రయవా ఆత్రేయశ్చాత్రయ న్తథా ||౩||

భార్గవో భృగవ న్నద్యత్కౌత్సన్ కుత్సాన్ ప్రకీర్తి తాః |

అక్లిరన్ శ్చాక్లిరసో గౌతమో గోతమా అపి ||౪||

అగస్త్యోగ న్తయశ్చైవ కాణ్డిన్యన్ కుణ్డినా న్తథా |

అష్టనిశ్చాష్టనా యాధిష్ఠిరీశ్చైవ యుధిష్ఠి రాః ||౫||

విశేషవిధినాలోమో బహ్వవశ్యే త్యకారవత్ |

అవత్య ముదులోమ్నస్సాన్య దౌదులోమి స్తుతే పునః ||౬||

ఉదులోమా బహుత్యే స్యురేవం కేచిద్విశేషగాః |

యథాః- బౌదులోమిః - బౌదులోమి - ఉదులోమాః.

పౌబౌదులోమే-పౌబౌదులోమి-పౌఉదులోమాః.

బౌదులోమిమ్-బౌదులోమి-ఉదులోమాః, ఏవంరీత్యా రూపాణి బోధ్యాని.

యుక్తార్థక తదితో యథా:-

పుష్కేణ యుక్తం షోషమహః.

పుష్కేణ యుక్తా రాత్రిః షోషీ.

దృష్టార్థక తదితో యథా :-

వశిష్ఠేన దృష్టం వాశిష్ఠం సామ.

ఉశనసా దృష్టం సామ భాశనమ్, భాశనసమ్.

పరివృత్తార్థక :-

వస్త్రైః పరివృతో వాస్త్రో రథః.

శరావే ఉద్యుతః శారావః ఓదనః.

శబ్దత్రర్థక :-

స్థణిలే శతే స్థాణ్ణిలో విముః.

సంస్కృతార్థక :-

దధ్ని సంస్కృతం దాధికమ్.

ఉదశ్వితి సంస్కృత బౌదశ్విత్కః.

క్షీరే సంస్కృతా క్షైరేయీ.

లికరణార్థక :-

పౌషి పౌర్ణమాసీ అస్మిన్సర్వత ఇతి పౌషో మాసః.

పాల్గునీ పౌర్ణమాసీ అస్మిన్నితి పాల్గునికః, పాల్గునో మాసః.

ఏవం-శ్రావణికః, శ్రావణః. కార్తికీకః, కార్తికః. చైత్రీకః, చైత్రః.

వత్సార్థక :-

ఇన్ద్రో దేవతాఽస్మేతి ఐన్ద్రమ్ (హవిః)

కాత్రర్థక :-

పితృర్భ్రాతా పితృవ్యః

మాతృర్భ్రాతా మాతృలః.

పితుః పితా పితామహః

మాతుః పితా మాతామహః.

సమూహార్థక :-

శుకానాం సమూహః శ్శౌకమ్

గర్భిణీనాం సమూహః గార్భిణమ్.

యువతీనాం సమూహః యౌవతమ్, యౌవనశ్చ.

జనానాం సమూహో జనతా.

ఏవం-గ్రామతా. బస్థతా. గజతా. సహాయతా. రాజన్యకమ్. వార్ధకమ్.

బ్రాహ్మణానాం సమూహః బ్రాహ్మణ్యమ్ ఇత్యాది.

అధోత్పవేదిత్రర్థకః :-

వ్యాకరణ మధీతే వేత్తివా = నైయాకరణః.

ఏవం-నైయాయికః, పౌరాణికః ఇత్యాది.

సౌద్ధ్యర్థకః :-

శరణే సాధుః శరణ్యః.

కైషికార్థో యథా :

చక్షుషా గృహ్యతే చాక్షుషం (రూపమ్). శ్రావణ శృబ్ధిః.

ఆశ్రేయ రూహ్యతే ఆశ్రో రథః.

గ్రీవాయాః అలంకారః గ్రైవేయః.

దివి భవం దివ్యమ్

ప్రాచ్యమ్.

అమా (సహ) తిష్ఠతీతి అమాత్యః.

ఏవం-కర్తవ్యః, ఇహత్యః, తతస్త్యః, తత్రత్యః, నిత్యః.

తస్మాయంతదీయః.

భవతశ్చాత్రః భావత్యః.

భవదీయః, భావతః.

ఆరణ్యే భవః ఆరణ్యకః.

పరస్మేదం పరకీయమ్.

జనకీయమ్, రాజకీయమ్, స్వకీయమిత్యాది. యవయో ర్యుష్మాకం వా ఆయం యుష్మదీయః.

ఆస్మదీయః-యోష్మాకీణః-ఆస్మాకీణః-యోష్మాకః-ఆస్మాకః.

తవ మమ వా ఆయం తావకీణః.

తావకః - మామకీణః - మామకః.

త్వదీయః - మదీయః.

మాసే భవం మాసికమ్-సాంవత్సరికమ్.

ప్రావృషి భవః ప్రావృషేణ్యః.

వర్షాసు సాధు వార్షికమ్.

పథి జాతః పథకః. సైన్యవః

కోశే సమ్మూతం కౌశేయమ్.

మాసే దేయమృణం మాసికమ్.

వసే భవః వన్యః.

దిశి భవం దిశ్యమ్. గాంభీర్యమ్.

అధ్యాత్మభవమ్ ఆధ్యాత్మికమ్.

ఆధిదైవికమ్ ఆధిభౌతికమ్.

ఐహరాకికమ్—పారరాకికమ్.

భృదాగతస్తైర్థకః. పితృమ్—పైతృకమ్. మక్షికాభిః కృతం మాక్షికమ్

(మధు)

అధికృత్యైశ్వర్యతగ్రహార్థకః.

శకుస్తలా మధికృత్యైశ్వర్యతో గ్రన్థశాకుస్తలః.

ప్రోక్తార్థకః :-

పాణినీనా ప్రోక్త ముపజ్ఞాతం వా పాణినీయమ్.

సమ్మన్దసామాన్యార్థకః :-

దశరథస్థాయస్తాశరథః.

పృథాయా ఆయ మూర్త్యః.

ఉపగో రిదమ్ ఔపగవమ్

వికారార్థకః :-

మయూరస్య వికారోఽవయవో వా

మాయూరః, మయూరముయశ్చ.

గోః పురీషం గోమయమ్.

గోర్వికారః గవ్యమ్

పయసో వికారః పయస్యమ్

జతునో వికారః జాతుషమ్.

ఏవం—త్రాపుషమ్.

సోఽస్యైశ్వర్యార్థకః :

భరతా యోధారోఽస్య సజ్జగ్రామస్య భారతః.

పక్షిరాచి రస్యైతి పాక్షిః ప్రగధః.

పృచ్ఛత్వార్థకః :-

సుస్నాతం పృచ్ఛతి సౌస్నాతికః.

తరజాత్యర్థకః :-

నా వా తరతి నావికః.

వరత్యర్థకః :-

రథేన చరతి రథికః.

దీవత్యర్థకః :-

ధనుషా జీవతి ధానుష్కః.

రక్షత్యర్థకః :-

సమాజం రక్షతి సామాజికః.

నిర్వృత్తార్థకః :-

అక్షద్యుతేన నిర్వృత్త మాక్షద్యుతికమ్ వైరమ్.

కృత్యా నిర్వృత్తం కృత్రిమమ్.

పక్త్యా నిర్వృత్తం పక్తిమమ్.

పాతేన నిర్వృత్తం పాకిమమ్.

త్యాగిమమ్.

యాచితేన నిర్వృత్తం యాచితకమ్.

అపమిత్య నిర్వృత్తమాపమిత్యకమ్.

శబ్దకర్తృర్థకః :-

శబ్దం కరోతి శాబ్దికః.

ధర్మంచరతీత్యర్థకః :-

ధర్మం చరతితి ధార్మికః.

అధర్మం చరతి ఆధర్మికః.

ప్రహరణార్థకః :-

ధనుః ప్రహరణమస్య ధానుష్కః.

ఏవ మాసికః, పారశ్వధికః, శాక్తికః, యాష్టికః.

అస్తీత్యాద్యర్థకః :-

అస్తి పరలోక ఇత్యేవం మతిర్యస్య స అస్తికః.

నాస్తి పరలోక ఇత్యేవం మతిర్యస్య స నాస్తికః.

దిష్టమితి మతి ర్యస్య స దైష్టికః.

శీలవ్యర్థకః :-

అపూపభక్షణం శీలమస్య ఆపూపికః. కర్మశీలః కార్మః ఇత్యాది.

నిత్యాద్యర్థకః :-

ఉరసా నిర్మిత జ్వరసః పుత్రః.

గవే హితం గివ్యమ్.

ఆత్మనే హితం ఆత్మనీనమ్.

ఏవం — విశ్వజనీనమ్. రాజభోగీనః. సర్వస్మై హితం సార్వమ్.

సర్వీయ మిత్యాది.

ద్వైపాక్ష్యాద్యర్థకః :-

రథం వహతి రథ్యః

యుగం వహతి యుగ్యః.

ధురం వహతి ధుర్యః, దౌరేయః, దురీణశ్చ.

శకటం వహతి శాకటః.

నావా తార్యం నావ్యమ్.

విషేణ వధ్యః విష్యః.

తులయా సమ్మితం తుల్యమ్.

ధర్మాధనపేతం ధర్మ్యమ్.

ఏవం-పథ్యం, అర్థ్యం, న్యాయ్యమిత్యాది.

తస్యైశ్వర స్తత్రవిదిత ఇత్యర్థకః :-

సర్వ భూమే రీశ్వరస్సార్వభౌమః.

సర్వ భూమౌ విదిత స్సార్వభౌమః.

క్రీతార్థకః :-

విషేణ క్రితం నైష్కికమ్.

శతేన క్రితం శతకమ్, శత్యమ్.

ద్విశతేన క్రితం ద్విశతమ్

పంచభిః క్రితః పంచకః

అర్థార్థకః :

దణ్డమర్హతి దణ్డ్యః, అర్హః, ఛవ్యః

తేనెపిల్లమిత్తార్థకః :-

ద్రాహ్మణేన తుల్యం ద్రాహ్మణవత్ (అపీతే).

తల్ల తస్యే వేత్తార్థకః :-

మధురా యా మివ మధురాచక్ (స్రుష్టే ప్రాకారః)

చైత్రస్యేవ చైత్రవత్.

తస్యైవావ తత్తార్థక తద్ధితోయథా :-

గోర్భావః గోత్వమ్, గోతా.

దృఢస్య భావః దార్ద్రమ్, ద్రఢిహ.

ద్రాహ్మణస్య భావః ద్రాహ్మణమ్.

గురో ర్భావః గౌరవమ్, గురుత్వమ్ గరిమా

రాజ్ఞో భావః కర్మ వా రాజ్యమ్

శ్రోత్రియస్య భావః శాస్త్రమ్.

ఆర్తతో భావః ఆర్త నీ

అయథా తథా భావః అయథాశత్యమ్, అయాథాశత్యమ్.

పౌరోహిత్యమ్, దూత్యమ్, సఖ్యమ్ శౌచమ్, కౌశల్యమ్ ఇత్యాది.

తదస్య సజ్జాత మిత్తార్థకః :-

తారకా సజ్జాతా ఆస్య తారకియమ్ నభః.

రోమాజ్జిత మజ్గమ్.

తదస్య ప్రమాణ మిత్తార్థకః :-

ఊహ ప్రమాణ మస్య ఊరుద్యయ సమ్. ఊరుదమ్నమ్, ఊరు మాత్రమ్.

పరిమాణార్థకః :-

యత్పరిమాణమస్య యావాన్, ఏవం-తావాన్, ఎతావాన్ కియాన్ ఇయాన్.

సజ్జాత్యాను కత్తి, కియస్త.

అవయవార్థకః :-

పశ్చ అవయవా ఆస్య పశ్చతయమ్.

ఏవం - ద్వితయం, ద్వయ మిత్యాది.

పూరణార్థకః :-

పశ్చానాం పూరణః పశ్చామః.

ఏవం - షష్టః, ట్వితీయః, ఏకశతే గమ ఇత్యాది.

తదస్యాన్త్యస్మిన్మిత్యర్థకః :-

లక్ష్మీరస్యాస్మిన్వాస్తీతి లక్ష్మీవాన్ గోమాన్, దణ్డవాన్, దఙ్గీ.
ఏవం - యశస్మిన్, యశస్వాన్. కేశీ, కేశవాన్, కేశికః, కేశవః.
తున్దిలః. వత్సలః. వాగ్మీ. హృదయాశుః, హృదయవాన్, హృదయా,
హృదయికః. ఉష్ణం న సహతే = ఉష్ణాశుః. ఏవం-శీతాశుః. కృపాశుః.
బలాలః. వాతూలః అర్థాంసి అస్య విద్యంతే అర్హసః. అహంయు
రిత్యాది.

అతిశయార్థకః :-

అయ మనయోరతిశయేన లఘుః = లఘుతరః, లఘీయాన్.
అయమేషా మతిశయేన లఘుః = లఘుతమః, లఘీష్ఠః.
అతిశయేన విజయతే విజయతేతరామ్, విజయతేతమామ్.
అతిశయేన ప్రశస్యః శ్రేయాన్, జ్యేష్ఠః, జ్యాయాంశ్చ.
అతిశయే నా నైకం నేదీష్ఠః, నేదీయాన్.
అతిశయేన స్థూలః స్థవిష్ఠః, స్థవీయాన్.
అతిశయేన గురుః గరిష్ఠః, గరీయాన్.
అతిశయేన ప్రీయః ప్రేష్ఠః, ప్రేయాన్.

ప్రశంసార్థకః :-

ప్రశస్తః పటుః పటుహపః.
ప్రశస్తం పచతి పచతిరూపమ్.
ప్రశస్తా మృత్ మృత్వా, మృత్వా.

ఈషదసమాప్తా విత్యర్థకః :-

ఈషదూహో విద్యాన్ = విద్యతక్తుః, విద్యద్యేశ్యః, విద్యద్యేశీయః.
ఈషదూహః పటుః, బహుపటుః, వటుకల్పః, పటుప్రకారః, :
జాతీయః.

అక్షాణార్థకః :-

కస్యాయ మశోఽశ్యకః,

శీలార్థకః :-

తూష్టిం శీలః తూష్టికః.

అనుకమ్యద్యర్థకః :-

అనుకమ్యతః పుత్రః = పుత్రకః.

కున్పితోఽశ్వోఽశ్వకః. అశ్వ ఇవ ప్రతికృతిః అశ్వకః;

ఏవమ్ - వ్యామ్రుకః, తైలకః స్థూలకః, అణుక ఇత్యాది.

శ్రీయాభ్యావృత్త్యర్థకః :-

పశ్యువాదాన్ కురుతే = పశ్యుకృత్వః. బహుకృత్వ ఇత్యాది.

తత్రకృత వచనార్థకః :-

ప్రాచుర్యేణ ప్రస్తుత మన్న మన్నమయమ్. ఏవ మహాపమయమ్.

తాదర్శ్యార్థకః :-

పితృదేవతాయై పితృదేవత్యమ్.

పాదార్థముదకం పాద్యమ్.

ఏవ మర్హ్యమ్, ఆతిథ్యమిత్యాది.

స్వార్థకః :-

ప్రజ్ఞ ఏవ ప్రాజ్ఞః.

మృదేవ మృత్రికా.

అభూతతద్భావార్థకః :-

అకృష్టః కృష్టస్సమృద్ధతే తజ్జురోతి కృష్టికరోతి. శుచీభవతి. శ్రేణి స్థాణి.

బహుల్పార్థకః :-

బహుని దదాతి బహుశః, అల్పశః.

పరివాపదార్థకః :-

ముఞ్జనేన సంస్కరోతి మద్రాకరోతి. ఏవం భద్రాకరోతిత్యాదయో బోధ్యాః ॥

ఇతి తద్దితవృత్తి సజ్గ్రహః

అథ కృద్వృత్తిః

తత్ర రాత్వధికారోక్తప్రత్యయాన ప్రాతిపదిక వృత్తిః కృద్వృత్తిః. రాతోరేవ కర్తరి కర్మణి భావాదౌ చ కృత్ప్రత్యయా భవన్తి; తత్ర సకర్మ కేభ్యో రాతుభ్యః కర్మణి కర్తరి చ. ఆకర్మకేభ్యో రాతుభ్యో భావే కర్తరి చేతి జ్ఞేయమ్.

కృద్వృత్తి ర్ద్వివిధా- కారక కృద్వృత్తిః, భావకృద్వృత్తిశ్చేతి.
తత్ర కారక కృద్వృత్తిష్టద్విధా.

శ్లో॥ కర్తా చ కర్మ కరణం సమృద్ధానం తథైవచ,
అపాదానాధికరణే ఇతి వట్కారకాణి వై॥

తత్ర - కర్తృ కారక కృద్వృత్తి ర్భేదా :-

కరోతీతి కర్తా-కుమ్భం కరోతీతి కుమ్భకారః.

వసతీతి వాస్తవ్యః.

నర్తయతీతి నర్తకః.

ప్రతిష్ఠత ఇతి ప్రతిష్ఠః = గౌః.

ఆత్మానం బిభర్తీతి ఆత్మమృరిః.

అనాధ్య ఆధ్యో భవతీతి ఆధ్యమృవిష్టః.

శ్రయతీతి శిరః, శ్రీతవాన్.

పచతీతి పచన్, పచమానః.

స్పృహయతీతి స్పృహయాళుః.

ఏవం-దయాళుః, శయాళుః.

కర్తు మిచ్ఛతీతి చిక్షీత్సః.

వేత్తీతి విద్వాన్.

కాన్త్రం కరోతీతి కాన్త్రకృదీత్యాది.

కర్మకారక కృద్వృత్తి ర్భేదా :-

రక్ష్యత ఇతి రక్షణీయః, రక్షితవ్యః.

రక్ష్యః త్వయా మయా వా.

ఏవం-పచనీయః, పక్తవ్యః, పాక్యః.

త్రాయత ఇతి త్రాతః, త్రాణః.

జేతుం శక్యం జ్యయమ్.

జేతుం శక్యం జయమ్.

దుష్కణేనాపి గన్తు మశక్యః దుర్గః.

సుఖేన లభ్యత ఇతి సులభమ్ ఇత్యాది.

కరణ కారక కృద్వృత్తి ర్భేదా :-

స్నాన్యనేనేతి స్నానీయమ్ = చూర్ణమ్.

పహస్యనేనేతి వహ్యమ్ = శకటమ్.

సచ్చరస్యనేన సచ్చరః = మార్గః.

అపమృజ్యనేనైవ్యాద్యాదయ ఇత్యపామార్గః.

అనీయనే మత్స్యోరయోనేనేత్యానాయః.

స్తమ్బోనేన హస్యత ఇతి స్తమ్బమ్నః. స్తమ్బునునః.

సమ్ప్రదాన కారక కృద్వృత్తిర్మథా :-

దీయతే అస్మై దానీయః (విప్రః)

గాం హన్తి తస్మై గోఘ్నః (అతిథిః)

అపాదానకారక కృద్వృత్తిర్మథా :-

విభేత్య స్మాదితి భీమః భీష్మః,

భయానకః - వహ ఇత్యాది.

అధికరణ కారక కృద్వృత్తిర్మథా :-

జలాని దీయంతే అస్మిన్నితి జలధిః.

అధీయంతే అస్మిన్ని త్యద్యాయః.

గౌర్వహ్యతే అస్మామితి గోదో హసీ స్థానీ.

గావశ్చరన్య స్మిన్నితి గోచరః.

అథ భావకృద్వృత్తి కరివిదదాహియంతే :-

భూయత ఇతి భవ్యం, భవనీయం,

భవితవ్యం, భవనం, భూతిః, భావః.

బ్రహ్మణో భావో బహుభూయమ్.

నన్దనం నన్దకుః - స్నాతం మయా.

స్తుతిః - శ్రుతిః - అన్వేషణా.

శయనం, శాయికా.

దుష్కరః సుకరః భోజనాయ భోక్తమ్.

ఏవం - త్యక్తుం గన్తుం యాతుమ్.

భోజనోత్తరం భుక్త్యా, త్యక్త్యా, గత్వా.

పిదాయ, ఆగత్య - విచారి.

శయ్యాయా ఉత్థాయ శయ్యోత్థాయమ్.

అనుపదం స్మృత్వా = స్మరం స్మరమ్.

శ్రావం శ్రావమ్.

స్వాదుం కృత్వా స్వాదుజ్జారమ్.

ముష్టిం గృహీత్వా ముష్టిగ్రాహమ్.

ముఖతో భూత్వా ముఖతోభావమ్.

నానా భూత్వా నానాభూయ నానాభావమ్.

తూష్టిం శబ్దే ఉపపదేష్యేవమ్.

ఇతి కృద్వృత్తి సంక్లిపాః

అథ సనాద్యన్త ధాతువృత్తిః

సనాది ప్రత్యయాన్త ధాతువృత్తిః సనాద్యన్త ధాతువృత్తిః.

సా ద్యాదశధా.

శ్లో॥ సన్క్యచ్ఛామ్యచ్ఛక్యజ్ఞ్య పోథాచారక్విబ్జిజ్యజౌ తథా.

యగాయ ఈయజ్జశేతి ద్యాదశామీ సనాదయః ॥

తత్ర.- సన్వృత్తిః :-

పతితు మిచ్చతి పిపతిషతి.

భవితు మిచ్చతి బుభూషతి.

కర్తు మిచ్చతి చికిర్షతి.

ఆత్తు మిచ్చతి జిఘత్సతి.

ఏవం-దాతుం దిత్సతి, దిత్సతే.

గ్రహీతుం జిఘృషతి.

గన్తుం జిగమిషతి.

ఆప్తుం ఈప్సతి.

హాతుం జిహాసతి.

రన్తుం రిరంసతే.

శ్రోతుం శ్రూషతే.

పతితుం పిపతిషతి.

స్వార్థే తు -కిత్-చికిత్సతి.

గుప్-జుగుప్సతే.

తిజ్-తితిషతే.

కృష్ణవృత్తి :-

పుత్ర మాతృన ఇచ్చతి పుత్రీయతి.

రాజాన మాతృన ఇచ్చతి రాజీయతి.

గిర మాతృన ఇచ్చతి గీర్యతి.

ఏవం-పూర్యతి.

ఆచారాధేపి :-ప్రసాదే ఇవాచరతి

ప్రసాదీయతి (కుట్యం భిక్షుః)

కుట్యమివాచరతి సౌధే కుటీయతి.

కౌమ్యజ్యవృత్తి :-

పుత్ర మాతృన ఇచ్చతి పుత్రకౌమ్యతి.

యశ ఆత్మన ఇచ్చతి యశస్కౌమ్యతి.

ఏవం-సర్విష్కౌమ్యతీత్యాది.

కృష్ణవృత్తి :-

కృష్ణ ఇవాచరతి కృష్ణాయతే.

కష్టాయ క్రమతే కష్టాయతే. తపశ్చరతి తపస్యతి.

సుఖం వేదయతే సుఖాయతే. విద్వానివారచతి విద్వాయతే, విద్వస్యతే.

కుమారీవాచరతి కుమారాయతే.

హరిణీ వాచరతి హరితాయతే.

ఆప్సరాయత ఇత్యాది.

కృష్ణ వృత్తి :-

అలోహితః లోహిత ఇవాచరతి లోహితాయతి, లోహితాయతే

పటపటాయతి పటపటాయతే.

అచారక్ష్ణవృత్తి :-

కృష్ణ ఇవాచరతి కృష్ణతి.

మాలే వాచరతి మాలాతి.

కవి రివ కవయతి.

రాజే వ రాజానతి.

పితే వ పితరతి.

భూ రివ భవతి.

భవ ఇవాచరతి భవతి ఇత్యాది.

జోజ్ వృత్తి: :-

సత్యం కరోత్యా చష్టేవా సత్యాపయతి (తే).

సేనయా_ భియాతి = అభిషేకయతి-(తే).

లోమాన్యనుమాద్ధి అనులోమయతి-(తే).

అశ్వేనాతిక్రామతి అశ్వయతి-(తే).

కంసవధ మాచష్టే కంసంఘాతయతి-(తే)

అసినా హన్తి అసయతి-(తే).

భవన్తం ప్రేరయతి భావయతి-(తే).

హస్తా నిరస్యతి హస్తయతి-(తే).

స్వార్థేపి-చోరయతి-(తే)

యజ్జో వృత్తి: :-

పున్సపునరతిశయేన వా భవతి బోధాయతే.

ఏవం బేభిద్యతే, వరీవుత్యతే ఇత్యాది.

యక్ వృత్తి: :-

కణ్ణాయతి-(తే)

ఏవం-సుఖ్యతి. మహీయతే.

తిరస్యతి. ఉషస్యతి. సమరయతి ఇత్యాదయః.

అయవృత్తి: :-

గోపాయతి-ధూపాయతి (స్వార్థే)

జయజ్జో వృత్తి: :-

ఋతియతే (స్వార్థే)

జోజ్ వృత్తి: :-

పుచ్చ ముదస్యతి ఉత్పచ్చయతే.

భాణ్ణాని సమాచినోతి సమ్భాణ్ణయతే.

చీవరా జ్ఞార్థయతి పరిధ_ వా

సజ్చీవరయతే (భిక్షుః)

హస్తా నిరస్మతి హస్తయతే.
స్వార్థేతు కామయతే॥

ఏషాం దూపాణి ధాతురత్నావళ్యాం విస్తరేణ సలక్షణం దర్శితాని.
ఇతి సనాద్యంత ధాతువృత్తిః.

మూలమ్ :-

అథ విభక్త్యర్థ ప్రకరణమ్

శ్లో॥ విభక్త్యర్థ ప్రబోధేన పజ్ఞితో జాయతే జనః ।
తస్మాత్తే ప్రతిపాద్యనే విభక్త్యర్థా ఇహాదునా ॥
విభక్తిర్ద్వివిధా-సుబ్బిభక్తి స్తిజ్జిభక్తిశ్చేతి.
తత్ర సుబ్బిభక్తి రుదాహృతా.

- (1) ఉత్త కర్మ కర్తృదౌ స్వార్థే ప్రథమా. సమ్మోఘనేపి ప్రథమా.
- (2) అనుక్తే కర్మణి ద్వితీయా.
- (3) అనుక్తే కర్తరి కరణే చ తృతీయా.
- (4) అనుక్తే సప్రదుదానే చతుర్థి.
- (5) అనుక్తే అపాదానే పంచమీ.
- (6) సమ్మహ్నార్థే షష్ఠీ.
- (7) అనుక్తే అధికరణే సప్తమీ.

అసామ్ :-

శ్లో॥ రామో జనాన్తనైః కీర్త్యై దారిద్ర్యాన్నగరే పితుః
రక్షత్యాలోచ్య శాస్త్రార్థం ధర్మజ్ఞో రాజ సత్తమః
ఇత్యత్ర క్రమేణో దాహరణాని వక్ష్యామః.

తత్ర తావత్తిజ్జిభక్త్యర్థాః-

క్రియా వాచినో భ్యాదయో దాతవః (సర్వేపి సకర్తృకాః)

తేద్వివిధాః.-సకర్మకా అకర్మకాశ్చ.

తత్ర సకర్మకేభ్యో ధాతుభ్యః కర్మణి కర్తరిచ, అకర్మకేభ్యో ధాతుభ్యః

భావే-కర్తరి చ ఉదాదయ స్స్యుః.

తే తు దశ విధాః.

ఁద్-రిద్-ఁద్-ల్పద్-రేద్-లోద్-లజ్-లిజ్-లుజ్-ల్పజ్ ఇతి.

ఇట్లు ప్రధానమునకును కారణమునకును
విభజనము చేసి చూడవలయును.

ఏదైనా ఒక అంశమును మనకు తెలియజేసినట్లయితే, అది మన ప్రధానమునకు
కారణము.

ప్రధానము = ఏ - ద్వితీయము - మూడవది. పక్షము.
ప్రధానము = రెండవ - తొమ్మిది - పది } ఇదం తొమ్మిదవవరకు
మధ్యము = నీలము - పసుపు - పసుపు } పక్షమునందును
ఉత్తము = మిగిలిన - మిగిలిన - మిగిలిన } పక్షము.

ప్రధానము = రెండవ - తొమ్మిది - పది } ఇదం తొమ్మిదవవరకు
మధ్యము = రెండవ - తొమ్మిది - పది } పక్షమునందును
ఉత్తము = మిగిలిన - మిగిలిన - మిగిలిన } పక్షము.

అట్లు కే కర్తరి కర్మణి చ అనునది ప్రయుజ్యమానే అప్రయుజ్య
మానేనని ఉత్తము.

అట్లు కే కర్తరి కర్మణి చ అనునది ప్రయుజ్యమానేనని ప్రయుజ్య
మానేనని ఉత్తము.

(కేషే ప్రధానము) అనునదియున్నది, అట్లు కే కర్తరి (కర్మణి)
రామాది మామే ప్రయుజ్యమానేనని ప్రయుజ్యమానే చ ప్రధానము.

యథా:- రక్ష పాలన ఇచ్చునట్లు కర్తరికి.

రక్షణ రామా జనాన్ - అతల అట్లు కే కర్తరి రామే (ఉత్త కర్మ
కర్తరి) స్వార్థ ప్రధానము) ఇచ్చునది "రామ" ఇచ్చునది ప్రధానము విధి.

"జనా" నిత్యరక్ష రక్షణ అట్లు కర్మణి అనునది (అను కే కర్మణి
ద్వితీయ) ఇచ్చునది ద్వితీయ విధి.

* అట్లు నిత్యరక్ష మిచ్చునట్లు రామా జనాన్ - అతల అట్లు కే కర్తరి రామే (ఉత్త కర్మ
కర్తరి) స్వార్థ ప్రధానము) ఇచ్చునది "రామ" ఇచ్చునది ప్రధానము విధి.

ఏవం—రామ రక్షతః విప్రం విప్రౌ విప్రాన్వా; రామ రక్షన్తి
విప్రం విప్రౌ విప్రాన్వే త్యాది బోధ్యమ్॥ ఇతి కర్తరి ప్రయోగః. **.

రామేణ రక్ష్యతే జన ఇత్యత్ర తిజా కర్మణ ఉక్తత్వాత్ (ఉక్తే కర్మ
కర్తౌదా స్వాధ్యే ప్రథమా) ఇత్యనేన జన ఇత్యత్ర ప్రథమా.

యదా కర్మ ఉక్తం తదా కర్తు రనుక్తత్వాత్ (అనుక్తే కర్తరి కరణే
చ తృతీయా) అనేన రామేణే త్యత్ర తృతీయా.

హే రామ త్వం రక్షసి విప్రం విప్రౌ-విప్రాన్వా-ఏవమ్ అహం రక్షామి-
త్వం రక్ష్యసే-రామేణ రామాభ్యాం రామై స్త్వయా మయా వా-ఏవమ్-అహం
రక్ష్యే ఇత్యత్ర చ క్రమేణ తిజా కర్తుకర్మణో రుక్తత్వాత్ (తిజాక్తే కర్తరి
కర్మణి యుష్మది ఆస్మది చ ప్రయుజ్యమానేఽపి మధ్యమః) ఇత్యనేన మధ్య
మోత్రమ పురుషౌ స్తః. అనుక్తే సజ్ఞానియమో నా స్థితి ద్వివచ బహువచనాన్త
ప్రయోగ ఉపపద్యతే. “హే రామ” ఇత్యత్ర (సమ్బోధనేఽపి ప్రథమా) ఇత్య
నేన సమ్బోధన ప్రథమా విభక్తిః. ఇతి కర్మణి ప్రయోగః.

రామేణ త్వయా మయా వా భూయతే. అత్ర భావే లకారః. భావో
నామ ధాత్యర్థః స ఏవ తిజాక్తః. అత్ర యుష్మదస్మద్భ్యాం సామానాధి
కరణ్యాభావా న్న మధ్యమోత్రమా. కింతు ప్రథమ పురుష ఏవ. (శేషే ప్రథమ)
ఇత్యత్ర మధ్యమోత్రమయో రవిషయే ప్రథమ ఇతి వ్యాఖ్యానాత్ “న కేవలా

** (౧) అకర్మక కర్తరి ప్రయోగః (౨) సకర్మక కర్తరి ప్రయోగః
(౩) కర్మణి ప్రయోగః (౪) ద్వికర్మక కర్తరి ప్రయోగః (౫) ద్వికర్మక
కర్తరి ప్రయోగః (౬) ద్వికర్మక కర్మణి ప్రయోగః (౭) ద్వికర్మక కర్మణి
ప్రయోగః (౮) కర్మకర్తరి ప్రయోగః (౯) భావే ప్రయోగ ఇతి ప్రయోగా నవ.

ఏవం క్రమేణోదాహరణాని బోధ్యాని. యథా:- (౧) రామో విరాజతే
(౨) రామో భూమన్తల మపాలయత్. (౩) ఉపార్జితా చ రామేణ కీర్తి రవ్యా
దృశీ భువి. (౪) రామచన్ద్రో దశగ్రీవం పరలోక మనీనయత్. (౫) బన్ధయామాన
కపిశేషేతుం సీతాపతి స్స్వయమ్. (౬) వాయు పుత్రేణ రామేణ లక్ష్మణ కారిచ
భస్మపాత్. (౭) దశాస్యో జానకీశేన త్రివిష్టపమనాయి చ. (౮) పసుదేవేన దేవర్షిః
హరిస్సంస్కారితో గుడైః. పూజ్యతేచ స్వయం రామో (౯) రామచన్ద్రోదభూయతే.
ఏవం బాల ప్రబోధార్థం ప్రయోగా నవ కీర్తితాః.

ప్రకృతిః ప్రయోక్తవ్యా నాపి కేవలాః ప్రత్యయాః" ఇతి ప్రథమ పురుషైక వచన మాత్రస్య సాధుత్వార్థత్వాచ్చేతి.

రామేణే త్యాదౌ (అనుక్తే కర్తరి కరణే చేతి) కర్తరి తృతీయా. పూర్వోక్త పద్యే ధనైరిత్యత్ర ధనానాం రక్షణ సాధనత్వాత్కర్తరణే తృతీయా. ఏవం-రామో జనాన్ధనై రిత్యత్ర ప్రథమాదయో బోధ్యాః.

కీర్త్యై ఇత్యత్ర 'క్రియయా యమభి ప్రేతి స సమృద్ధానమ్' ఇత్యుక్త త్వాత్ (అనుక్తే సమృద్ధానే చతుర్థి) ఇత్యనేన చతుర్థివిభక్తిః.

దారిద్ర్యాత్ ఇత్యత్ర (అనుక్తే అపాదానే పంచమి) ఇత్యనేన పంచమి విభక్తిః.

నగరే ఇత్యత్ర (అనుక్తే అధికరణే సప్తమి) ఇత్యనేన సప్తమి విభక్తిః.

పితురిత్యత్ర (సమృద్ధే షష్ఠీతి) షష్ఠీ విభక్తిః,

ఇతి కారక విభక్తయః

అనువాదము :-

విభక్త్యర్థ ప్రకరణము

విభక్త్యర్థ జ్ఞానముచే మనుష్యుడు పండితుడగును అందువలన నా విభక్త్యర్థము లిటఁ బ్రతిపాదింపఁబడుచున్నవి.

విభక్తి రెండు తెలుగులు

(1) సుబ్బిభక్తి (2) తిజ్జిభక్తి యని.

వానిలో సుబ్బిభక్తి ఉదాహరింపఁబడినది.

ప్రథమః కర్మయః, కర్తయః, తిజ్, కృత్, తద్గిత సమాసములలో నొకదానిచేఁ జెప్పఁబడినచో ప్రథమా విభక్తి వచ్చును. ప్రాతిపదికముచేతనే కర్త మున్నగునవి చెప్పఁబడుటవలన "ఉక్తార్థానామప్రయోగః" అను న్యాయముచేత ప్రథమా విభక్తి రానందువలన నిది విధింపఁబడినది. ఆ విధముగా శ్రీః, కృష్ణః, జ్ఞానమ్ ఇత్యాదులకు ప్రథమ వచ్చినది. అట్లే - రామః అమచోటను ప్రథమ వచ్చినది. అట్లే పేరామ అను సంబోధనలోను ప్రథమ-వచ్చును.

ద్వితీయః:- కర్మ చెప్పఁబడకపోయినచో దానిని చెప్పటకై ద్వితీయ వచ్చును.

ఎట్టనగా—

“రామః జనాః రక్షతి” అనునెడ జన శబ్దముపై కర్మను చెప్పనందు వలన అనగా—పూర్వము చెప్పిన ప్రకారము రక్షతి-యను తిజ్ఞ్ చెప్పనందు వలన, ద్వితీయ వచ్చినది.

తృతీయః : కర్తయు, కరణము చెప్పబడకపోయినను తృతీయ వచ్చును.

ఎట్టనగా—

“రామః ధనైః రక్షతి” అనునెడ ధనైః అను ధనశబ్దవాచ్యమైన కరణము (సాధనము) తిజ్ఞ్ మున్నగు వానిచే చెప్పబడనందువలన ‘ధనైః’ అని తృతీయ వచ్చినది.

“చైత్రణ హరిః సేవ్యతే” అనునెడ సేవ్యతే యను తిజ్ఞ్చే చైత్రుడు చెప్పబడనందువలన చైత్రశబ్దమునకు తృతీయ వచ్చినది. హరిః యనెడి కర్మ “సేవ్యతే”లోని తిజ్ఞ్చే జెప్పబడినది. హరిశబ్దమునకు ప్రథమ వచ్చినది.

చతుర్థి : సమ్రుదానమనగా - దానము స్వీకరించెడి వ్యక్తి చెప్పబడకపోయినచో చతుర్థి వచ్చును.

అదెట్టనగా :—

“రామః కీర్త్యై రక్షతి” అనునెడ కీర్తి సమ్రుదానము; దానికి చతుర్థి విభక్తిరాగా, “కీర్త్యై” అని రూపము సిద్ధించినది.

పంచమి :- అపాదానము చెప్పబడనిచో పంచమి విభక్తి వచ్చును. ఎట్టనగా :-

“రామః దారిద్ర్యాత్ రక్షతి” ఇచ్చట దారిద్ర్యము అపాదానము. అది దేనిచేతను చెప్పబడనందువలన పంచమి వచ్చి దారిద్ర్యాత్ అను రూప మేర్పడినది. అపాదాన మనగా అవధి.

షష్ఠి :- సంబంధార్థమునందు షష్ఠి వచ్చును.

అదెట్టనగా—

“పితుః నగరే” యనునెడ “పితుః” అను షష్ఠి సంబంధమును జెప్పుచున్నది. తండ్రికి సంబంధించిన నగరమందని వైవాక్యమున కర్థము.

సప్తమి :- అధికరణము దేనిచేతను చెప్పబడనిచో సప్తమి వచ్చును.

“పితూః సగరే రక్షతి” యనునెడ ‘సగరే’ యనునది దీని కుదాహరణము. ఇచ్చట అధికరణము దేనిచేతను చెప్పబడనందువలన సప్తమి వచ్చి “సగరే” యను రూపమేర్పడినది.

వైఃశేష్యబడిన యుదాహరణము లన్నియు

“రామో జనాః ధనైః కీర్త్యై దారిద్ర్యాత్ సగరే పితూః ।

రక్షత్యాలోచ్య శాస్త్రార్థం ధర్మజ్ఞో రాజసత్తమః”॥

అను శ్లోకములో సంగ్రహింపబడినవి ధర్మజ్ఞుడును, రాజశ్రేష్ఠుడునగు శ్రీరాముడు శాస్త్రార్థము నాలోచించి జనులను ధనములచే కీర్తికొఱకు దారిద్ర్యము నుండి తండ్రియొక్క సగరమందు రక్షించు చున్నాడు.

ఇచ్చట—

రామః ప్రథమా విభక్తికి

జనాః ద్వితీయా విభక్తికి

ధనైః తృతీయా విభక్తికి

కీర్త్యై చతుర్థి విభక్తికి

దారిద్ర్యాత్ పంచమీ విభక్తికి

పితూః షష్ఠీ విభక్తికి

సగరే సప్తమీ విభక్తికి ఉదాహరణములు.

అందు తిట్టికర్తవ్యములు :-

క్రియలను జెప్పెడి భావాదులు అనగా భూ - మొదలుకొనినవి ధాతువులు.

ఈ ధాతువు లన్నింటికి కర్తయుండును గాన సకర్తృకములు.

ఆ క్రియలు రెండు తెలుగులు.

(1) సకర్మకములు.

(2) అకర్మకములు అని.

అందు సకర్మక ధాతువులకు కర్మార్థమునందును, కర్తృర్థమునందును, అకర్మకధాతువులకు భావార్థమునందును అనగా ధాత్యర్థమునందును, కర్తృర్థమునందును లబ్ధమున్నగు లకారములు వచ్చును.

ఆ అకారములు పది తెలుగులు,

(1) లబ్ (2) లిబ్ (3) బుబ్ (4) లృబ్ (5) లేబ్ (6) లోబ్ (7) ఱబ్
(8) లిజ్ (9) బుజ్ (10) లృజ్ అని-

లబ్ = వర్తమాన కారమునందును.

లేబ్ = వేదమునందును.

లబ్ }
లిబ్ } భూత కాలము నందును.
లృబ్ }

లిజ్ }
లృజ్ } —విద్యర్థమునందును, అక్షరార్థమునందును.

లృజ్ }
లృబ్ } —తవిష్య పర్థమునందును వచ్చును.
లృజ్ }

ఈ ధాతువులు పది స్త్రోపదములు అత్మనే పదములు అని యాదే
తెలుగులు కల్గియున్నది.

అందు పరస్మైపదములగు ధాతువులకు—

ప్రథమ పురుషైకవచన	}	ఏ. వ. ద్వి. వ. బ. వ.
ద్వివచన - బహువచనములయందు		
వరుసగా		తివ్—తన్— యి.
మధ్యమ పురుషైకవచన	}	
ద్వివచన - బహువచనములయందు		
వరుసగా		సివ్—థన్— థ
ఉత్తమ పురుషైకవచన - ద్వివచన	}	
బహువచనములయందు		
వరుసగా		మిన్—వన్— మన్

అను ప్రత్యయములు వచ్చును.

అందు ఆత్మనే పదములగు ధాతువులకు

ప్రథమ పురుషైకవచన	}	ఏ. వ. ద్వి. వ. బ. వ.
ద్వివచన - బహువచనములయందు		
వరుసగా		త—ఆత్మామ్— యి.

మధ్యమపురుషైకవచ
ద్వివచన-బహువచనములందు
వరుసగా

} తాన్ ఆతాన్, ధ్యమ్.

ప్రథమపురుషైకవచన
ద్వివచన-బహువచనములందు
వరుసగా

} ఇదే సహి-మహిజే

అను ప్రత్యయములు వచ్చును.

కర్తగాని కర్మగాని తిజ్జచేఁజెప్పబడినదై ఆస్మత్ శబ్దము ప్రయోగింపబడినను, ప్రయోగింపబడకపోయినను ఉత్తమ పురుషము వచ్చును.

కర్తగాని కర్మగాని తిజ్జచేఁజెప్పబడినదై యుష్మత్ శబ్దము ప్రయోగింపబడినను, ప్రయోగింపబడకపోయినను మధ్యమపురుషము వచ్చును.

తక్కిన వారికి ప్రథమ పురుషము. అనగా- ఆస్మచ్ఛబ్దమునకంటెను, యుష్మచ్ఛబ్దమునకంటెను భిన్నమై తిజ్జచేఁజెప్పబడిన రామ-విచ-వచ్చెను కర్తయు, కర్మయు ప్రయోగింపబడినను, ప్రయోగింపబడకపోయినను ప్రథమ పురుష వచ్చును.

విట్టనగా :—

రక్ష=(ప్రాంతే) అను భాతువునకు కర్తయను నర్థమున తిజ్జనుఁ జేయగా “రక్షతి” యను రూపమేర్పడును. కాన “రక్షతి రామో జనాన్” అనునెడ తిజ్జచేఁజెప్పబడిన కర్త రాముఁడు. (కర్మ కర్త మున్నగునవి చెప్పబడినచో స్వార్థమునందు ప్రథమ వచ్చును) అను నియమముచే ‘రామః’ అనునపుడు ప్రథమావిభక్తి “జనాన్” అనునెడ రక్షతి యను తిజ్జనే కర్మ చెప్పబడగ-దువలన (కర్మచెప్పబడినచో ద్వితీయ వచ్చును) అను నియమముచే ద్వితీయ రాగా ‘జనాన్’ అని ఏర్పడినది.

ఈ విధముగానే “రామో రక్షతః విప్రం, విప్రా విప్రాన్ వా” అనునెడ కర్త ద్వివచనమునందున్నప్పుడును, “రామః రక్షన్తి విప్రం, విప్రా, విప్రాన్ వా” యని కర్త బహువచనమునందున్నప్పుడు ప్రథమా ద్వితీయో విభక్తులు వచ్చు తెజంగు నెఱుంగునది

ఇట్లు కర్త ప్రయోగము నిరూపితము.

సప్తమి :- అధికరణము దేనిచేతను చెప్పబడనిచో సప్తమి వచ్చును.

“పితుః నగరే రక్షతి” యనునెడ ‘నగరే’ యనునది దీని కుదాహరణము. ఇచ్చట అధికరణము దేనిచేతను చెప్పబడనందువలన సప్తమి వచ్చి “నగరే” యను రూపమేర్పడినది.

వైఙ్ఞేయబడిన యుదాహరణము లన్నియు

“రామో జనాః ధనైః కీర్త్యై దారిద్ర్యాత్ నగరే పితుః ।

రక్షత్యాలోచ్య శాస్త్రార్థం ధర్మజ్ఞో రాజసత్తమః”॥

అను శ్లోకములో సంగ్రహింపబడినవి ధర్మజ్ఞుడును, రాజశ్రేష్ఠుడైనగు శ్రీరాముడు శాస్త్రార్థము నాలోచించి జనులను ధనముంచే కీర్తికొఱకు దారిద్ర్యము నుండి తండ్రియొక్క నగరమందు రక్షించు చున్నాడు.

ఇచ్చట—

రామః ప్రథమా విభక్తికి

జనాః ద్వితీయా విభక్తికి

ధనైః తృతీయా విభక్తికి

కీర్త్యై చతుర్థీ విభక్తికి

దారిద్ర్యాత్ పంచమీ విభక్తికి

పితుః షష్ఠీ విభక్తికి

నగరే సప్తమీ విభక్తికి ఉదాహరణములు.

అందు తిట్టిభక్తిర్థములు :-

క్రియలను జెప్పెడి భాషలు అనగా భా - మొదలుకొనినవి ధాతువులు.

ఈ ధాతువు లన్నింటికి కర్తయుండును గాన సకర్మకములు.

ఆ క్రియలు రెండు తెలుగులు.

(1) సకర్మకములు.

(2) అకర్మకములు అని.

అందు సకర్మక ధాతువులకు కర్మార్థమునందును, కర్తార్థమునందును, అకర్మకధాతువులకు భావార్థమునందును అనగా ధాత్యర్థమునందును, కర్తార్థమునందును లట్ మున్నగు లకారములు వచ్చును.

యను నర్థము మాత్రమే గ్రహింపఁ దగినది. కావున పై వాక్యములకు రామునిచే - నుండుట, నీ చేత నుండుట, నా చేత నుండుట యనియే యర్థములు. ఆ యుండుట యను నర్థమే తిజ్జుచేఁ జెప్పఁబడినది. ఈ భావ ప్రయోగమునందు “నీచేత” యను నర్థమిచ్చెడి యుష్మచ్ఛబ్దార్థముతో అనగా - “త్వయా” అను దానితోడను, “నాచే” యను నర్థమిచ్చెడి అస్మచ్ఛబ్దార్థముతోడను అనగా - “మయా” అను దానితోడను భూయతే యను క్రియకు సామానాధికరణ్యము, అనగా సంబంధము కుదరదు గాన, మధ్యమ పురుషము గాని, ఉత్తమ పురుషము గాని లేదు. ‘రామేణ’ యని ప్రథమ పురుషకర్త వాదఁబడినపుడెట్లు “భూయతే” యని ప్రథమ పురుషముండదో, అట్లు “త్వయా” యని “మయా” యని ప్రయోగింపఁబడినపుడు క్రమముగా మధ్యమ పురుషమును, ఉత్తమ పురుషము రావు. అంతటను “భూయతే” యనియే యుండును.

“శేషేప్రథమః” యనెడి సూత్రము మధ్యమోత్తమ పురుషములకు విషయము కానివానికి ప్రథమ పురుషము వచ్చునని వ్యాఖ్యానింపఁబడినది.

“కేవలము ప్రకృతిగాని, కేవలము ప్రత్యయముగాని ప్రయోగింపరాదు” అను నియమము ననుసరించి కనీసము “భూయతే” అని ప్రథమ పురుషైక వచనము మాత్రము పదసాధుత్వము కొఱకే ప్రయోగింపఁబడినది. లేనిచో “ఉండుట” యను నర్థమునకు “భూ” అని ప్రకృతియే చాలునుగదా. ఈ భావ ప్రయోగమునందు (“కర్తయు కర్మయు చెప్పఁబడనిచో తృతీయవచ్చు” నను నియమము చొప్పున) ‘రామేణ’ అని తృతీయ వచ్చినది.

“రామో జనార్దనః కీర్త్యై” ఇత్యాది శ్లోకమున -

“ధన్వైః” అని ధనములు రక్షణ సాధనములు గాన కరణార్థమున అనగా సాధనార్థమున తృతీయ.

ఇట్లే - రామః, జనానా, ఇత్యాదులలో ప్రథమాది విభక్తుల నెఱుంగునది.

“కీర్త్యై” అననెడ, క్రియచే దేనిని ముఖ్యమైనదిగా నభిలషింతుమో యది సమ్రుదానము. కాన సమ్రుదానము చెప్పఁబడనందువలన చతుర్థీవిభక్తి.

“దారిద్ర్యాత్” అననెడ అపాదానము అనగా నవధి చెప్పఁబడనందువలన పంచమీ విభక్తి.

“నగరే” అనునో అధికరణము చెప్పబడనందువలన సప్తమీ విభక్తి.

చితుః— అనునెడ సంబంధార్థమున వచ్చి.

ఇట్లు కారక విభక్తులు.

మూలము: :—

అథోపపదవిభక్తయః

ఇత్యుదాహృతయో గతాస్సప్తస్వపి విభక్తిమ్ ।

కేనచిత్కారణేన సామన్యత్రావస్థితీర్యథా ॥౧॥

శీతో స్థానో మధి పూర్వాణా మాధార్య కర్మ తద్యథా ।

అధికేతే వనం రామో ఒద్భాసే చాప్యధితివృత్తి ॥౨॥

అన్యధి ప్రతిశబ్దానాం యోగే కర్మ భవే ద్యథా ।

అనిగామం రమే రామం ప్రతి రావతి మే మనః ॥౩॥

అనురామం ప్రతిదినం మానసం మే ప్రసీదతి ।

కాలాధ్వనోశ్చ సంయోగే దినం క్రోశం నిషీదతి ॥౪॥

అన్తరేణాన్తరా యోగే ద్వితీయా స్మా ద్వివాపి చ ।

న ముక్తి ర్జాయతే రామ మన్తరేణాన్తరా వినా ॥౫॥

సమయా నికషా హో ధిగుపర్యధ్యధసా మపి ।

ఆజశ్చ యోగే చ భవే ద్వితీయా తదుదాహృతిః ॥౬॥

కాననం సమయా రామో భరతో నికషా పురమ్ ।

హో సీతాం వివినే హన్యే రావం ధిగ్జహరయః ॥౭॥

హరమూర్ధాన ముపరి గంగా భాతి హరేరపి ।

అధిపాదామ్బుజ మథో రామపాదావహం రమే ॥౮॥

ఆరామపాద మనిశం ప్రజత్సక్రియతే మయా ।

రామ మావసతి స్నాన్తం మదీయం నావసీదతి ॥౯॥

క్రియావిశేషణం కర్మ నపునక వితీష్యతే ।

యథా నిశ్శబ్ద మనిశం అజ్ఞాం రామో చిలౌకతే ॥౧౦॥

అనునాదము :—

ఉపపద విభక్తులు

ఇంతవరకును సప్త విభక్తులయందును సుదాహరణము నీయఁబడినవి. కాని కొన్ని కారణములచే నీ విభక్తులు మఱి కొన్ని చోట్లఁగూడ ప్రయోగింపఁబడును.

అవి ఎట్లనగా :-

(1) శీఢ ధాతువు (2) ష్టా ధాతువు (3) అసధాతువు “అధి”యను నుపసర్గతోఁగూడి యున్నచో వానికి నాధారములైనవి కర్మలై ద్వితీయా విభక్తినిఁ బొందును.

“రామః వనమధిశేతే” అనునెడ “అధిశేతే” యని శీఢ ధాతువు ‘అధి’ యను నుపసర్గతోఁ బ్రయోగింపఁబడి నందువలన నాధారమైన వనము కర్మయగుటచే సప్తమికి బదులు ద్వితీయ వచ్చినది. “వనమధిశేతే” అని యైనది.

అట్లే— “రామః వన మధ్యాస్తే” యనునెడ ‘అధి’ పూర్వకమగు “ఆస” ధాతువు ప్రయోగింపఁ బడుటవలన ఆధారమైన వనము కర్మయైనందువలన ద్వితీయనుఁబొంది “వనమధ్యాస్తే” అని యైనది.

అట్లే— “రామః వన మధితిష్ఠతి” యనునెడ ష్టా ధాతువు ‘అధి’ యను నుపసర్గతోఁగూడి యుండుటవలన వనము కర్మయై ద్వితీయను బొందినది. కావున నిట్టి చోట్ల “వనే ఆధిశేతే” “వనే ఆధ్యాస్తే” “వనే అధితిష్ఠతి” అను సప్తమ్యంత ప్రయోగములు అసాధువులు.

2. అను, ఆధి, ప్రతి శబ్దములతో యోగమున్నప్పుడు కర్మకు ద్వితీయయే వచ్చును.

“అధిరామం రమే”. ఇచ్చట “అధి”తో యోగ మున్నందువలన రాముడు కర్మయై ద్వితీయనుఁ బొందినది.

“రామం ప్రతి మనః ధావతి”. ఇచ్చట ‘ప్రతి’తో యోగమున్నందువలన రాముడు కర్మయై ద్వితీయను బొందెను.

“అను రామం మనః ప్రసీదతి”. ఇచ్చట “అను”తో యోగమున్నందువలన రాముడు కర్మయై ద్వితీయను బొందినది.

3. కాల వాచక శబ్దములతోడను మార్గవాచక శబ్దములతోడను యోగమున్నప్పుడును కర్మకు ద్వితీయయే వచ్చును.

“దిశం క్రోశం నిషీదతి”. ఇచ్చట “దినమ్” అనునది కాలవాచకమును “క్రోశం” అనునది మార్గవాచకమైనందు వలన కర్మలైన నా రెండికిని ద్వితీయ వచ్చినది.

4. “అస్తరేణ” శబ్దము తోడను “అస్తరా” శబ్దముతోడను యోగమున్నప్పుడును, “వినా” శబ్దముతో యోగమున్నప్పుడు కర్మకు ద్వితీయ వచ్చును.

“రామమస్తరేణ ముక్తిర్న జాయతే” ఇచ్చట “అంతరేణ” శబ్దముతో యోగమున్నందువలన కర్మయైన రామునకు ద్వితీయ వచ్చినది.

“రామమస్తరా ముక్తిర్న జాయతే” అనునెడ ‘అంతరా’ శబ్దముతో యోగమున్నందువలన వైవిధ్యముగవలెనే ‘రామ’ శబ్దమునకు ద్వితీయ వచ్చినది.

“రామం వినా ముక్తిర్న జాయతే” ఇచ్చట వై దానికి వలెనే ‘వినా’ శబ్దయోగమున్నందువలన కర్మయైన రామునకు ద్వితీయ వచ్చినది.

5. సమయా, నికషా, హా, ధిక్, ఉపరి, అది, అధః, ఆజ్ అను శబ్దములతో యోగమున్నప్పుడును కర్మ వాచకమునకు ద్వితీయ వచ్చును.

“కాననం సమయా రామః గచ్ఛతి” ఇచ్చట కానన మను కర్మ వాచకమునకు “సమయా” అను సమీప వాచకముతో సంబంధమున్నందువలన ద్వితీయ వచ్చినది.

“ధరతః పురం నికషా గచ్ఛతి” ఇచ్చట సమీపార్థకమైన “నికషా” శబ్దముతో యోగమున్నందు వలన పుర శబ్దమునకు కర్మత్వమున ద్వితీయావస్థ వచ్చినది.

“హా సీతాంబువినే జహర” ఇచ్చట “హా” శబ్దయోగమున సీతా శబ్దమునకు కర్మత్వమున ద్వితీయ వచ్చినది.

“రావణం ధిక్ జహార యః” ఇచ్చట ‘ధిక్’ శబ్దయోగమున్నందు వలన రావణ శబ్దమునకు కర్మత్వమునందు ద్వితీయ వచ్చినది.

“హరమూర్ధాన మువరి గణ్ణా కాలి” ఇచ్చట ‘ఉపరి’ శబ్ద యోగముచే మూర్ధన్ శబ్దమునకు కర్మత్వమునందు ద్వితీయ వచ్చినది.

“అధిపాదామ్ముజ మహం రమే”. ఇచ్చట “అధి” శబ్దయోగమున్నందు వలన పాదామ్ముజ శబ్దమునకు కర్మత్వముచే ద్వితీయ వచ్చినది.

“అధో రామపాదో అహం రమే” ఇచ్చట అధశ్శబ్దముతో రామపాదో అను దానికి యోగమున్నందువలన, కర్మత్వముచే ద్వితీయ వచ్చి “రామ పాదో” అని రూపము సిద్ధించినది.

“అ రామపాదమనిశం ప్రణతిః క్రియతే మయా”

ఇచ్చట ఆ రామపాదమ్ అనునెడ ‘అన్’నకు రామపాదముతో సంబంధమున్నందు వలన కర్మత్వముచే ద్వితీయ వచ్చినది.

8. క్రియా విశేషణమైన కర్మ యెల్లప్పుడును నపుంసకలింగమై యుండును.

“నిశ్శక్కు మనిశం లక్ష్మ్యం రామో విలోకతే”

ఇచ్చట నిశ్శక్కుం, అనిశం అను రెండును విలోకతే యను విలోకన క్రియకు విశేషణములై యున్నవి. అవి కర్మత్వముచే ద్వితీయా విభక్తుల గల్గియున్నవి.

మూలమ్ :-

త్యతీయా జాయతే హేతౌ తథేత్థమ్మాతలక్షణే |

రామభక్త్యా భవేన్నుక్తి రామశ్చాపేన కాననే ||౧౦||

సహార్థేఽపి యథా రామో లక్ష్మణేన సహజ్ఞాతి |

వినాయోగే యథా రామో లక్ష్మణేన వినా న హి ||౧౧||

త్యతీయా సప్రదానార్థే నిన్దా చేత్తదుదాహృతిః |

మాలాం దాస్యాతిపాపీయాః బ్రాహ్మణస్సప్రయచ్ఛతే ||౧౨||

చతుర్థి గమనార్థస్య ధాతోఽకర్మణి నా యథా ।
 జగము రామచంద్రోఽపి వనాయ పితరాజ్ఞాయా ॥౧౪॥
 తాదర్థ్యేపి యథా దారు రామ యూపాయ తిష్ఠతి ।
 క్రియాయోగే యథా రామో భోజనాయ ప్రపర్తతే ॥౧౫॥
 నమ స్వస్థాఃకియోగే చ యథా రామాయ తే నమః ।
 స్వస్తి రామాయ దేవాయ స్వాహా పిత్రే స్వధా సదా ॥౧౬॥
 సీతావిరహభిన్నోపి రామోఽలం రావణాయ చ ।
 వషట్కాశ్చై చతుర్థి స్యాన్మన్యకర్మణ్యనాదరే ॥౧౭॥
 యథా త్వా హం తృణం మన్యే మన్యేఽహం త్వాం తృణాయ వా ।
 తథా చతుర్థి రుచ్యర్థధాతోఽప్రీతౌ భవేద్యథా ॥౧౮॥
 రామాయ రోచతే నిత్యం రావణస్య వధోధ్యమః ।
 ఈప్సితే స్పృహధాతోః స్యాత్ రామాయ స్పృహయామ్యహమ్ ॥౧౯॥
 ఉత్తమర్ణే చ దారేస్తు తస్మై స్వం ధారయామ్యహమ్ ।
 క్రోధాదికర్మణి స్యాత్నా రామః కుప్యతి శత్రవే ॥౨౦॥
 క్రుధ్యత్యసూయతి ద్రుహ్యత్యంమీర్ష్యతి సజ్గరే ।
 రామశ్శత్రుగణాయేతి చతుర్థి సముదాహృతా ॥౨౧॥
 పశ్యమి జాయతే హేతౌ రామాన్ముక్తిప్రజాయతే ।
 భయహేతౌ యథా రామాద్భిభేతి యుధి రావణః ॥౨౨॥
 యతస్ప్రాణం తత్ర యథా రామ త్రాయస్వ మాం భయాత్ ।
 యతోఽధీతే యథా ధీతే రామాత్సన్దేశ మాజ్ఞానిః ॥౨౩॥
 యతో జన్మ యథా గంగా హరిపాదాత్రుజాయతే ।
 యస్మాత్ప్రకర్షస్తత్రాపి యథా రామో వరోఽన్యతః ॥౨౪॥
 షరణం చ యతస్తత్ర యథా దుర్వి నయా త్పితా ।
 తనయం వారయత్యేష రామో హం నరకార్థవాత్ ॥౨౫॥
 అన్యార్థాది ప్రయోగే చ యథాన్యో రామ ఈశ్వరాత్ ।
 భిన్నాఽ కృష్టాత్రుజా స్పృష్టా భిన్నో రామా ద్విభీషణః ॥౨౬॥
 రామాన్నైవేతరస్సేవ్యో న చ రామాదృతే సుఖమ్ ।
 దిగ్దేశకాంసంయోగే గ్రామాత్పూర్వం స్థితిర్మమ ॥౨౭॥

అనువాదము :-

7. “రామభక్త్యా భవేన్నుక్తిః” ఇచ్చట ముక్తి ర్ రామభక్తి పేతువు. కాన పాఠ్యర్థమున తృతీయ రాగా “రామభక్త్యా” యని రూప మేర్పడినది.

“రామభావేన కాననో” ఇచ్చట ఇత్థం భూతలక్షణమున - అనగా ఒక విశేషణమును లేదా చిహ్నమును పొందిన దానిని గుర్తించవలసినప్పుడు తృతీయ వచ్చును. అరణ్యమునందు చాపముచేత రాముడు గుర్తింపబడిన వాడు అనునెడ ‘చాపేన’ యను తృతీయ. చాపముచేత గును ఇత్థం భూత లక్షణమున తృతీయ వచ్చి “చాపేన” యను రూపము సిద్ధించినది.

8. రామో లక్ష్మణేన సహృచ్చతి” ఇచ్చట సహర్థమున తృతీయ రాగా లక్ష్మణేన సహ (అచ్చతి) అను రూపము సిద్ధించినది.

9. “రామో లక్ష్మణేన వినా న హి” ఇచ్చట వినా శబ్దముతో యోగముండుటవలన ‘లక్ష్మణేన’ యని తృతీయ వచ్చినది.

10. “మాలాం దాస్యాతిపాపీయాః బ్రాహ్మణః సప్రమయచ్ఛతే”

ఇచ్చట నిందార్థమున దాస్యా అని తృతీయవచ్చినది. బ్రాహ్మణుడు దాసికొఱకు మాలనిచ్చుట నిందితము. కావున నిందార్థములో చతుర్థ్యర్థమున తృతీయ యని భావము.

11. “జగామ రామచన్ద్రోఽపి వనాయ పితురాజ్ఞయా”

ఇచ్చట వనాయ జగామ అనుబోట “వనాయ” యను చతుర్థి “వరం ప్రతి” యను కర్మార్థమున వచ్చినది. ఇది గమనార్థక మగు “జగామ” యను ‘లిచ్’ యోగముచే వచ్చినది.

12. “దారు యూపాయ తిష్ఠతి” తాదర్థ్యమునందు అనగా “దానికొఱ కిది” యనునర్థమునందు చతుర్థి వచ్చును. ఇచ్చట యూపస్తంభము కొఱకుదారువు అను నర్థమున ‘యూపాయ దారు’ అనునెడ యూపశబ్దముపైన జతుర్థి తాదర్థ్య మున వచ్చినది.

13. “రామో బోజనాయ ప్రవర్తతే” ఇచ్చట ప్రప్రతిక్రియా యోగము నందు బోజన శబ్దముపైఁ జతుర్థి వచ్చినది.

14. స్వప్నాది శబ్దములతో యోగమున్నప్పుడుగూడ చతుర్థి వచ్చును.

“రామాయ తే నమః” ఇచ్చట నమశ్శబ్దముతో యోగముండుట వలన రామశబ్దమునకు చతుర్థి రాగా నమః రామాయ యని రూపము.

“స్వాహా దేవాయ” ఇచ్చట స్వాహా శబ్దముతో యోగముండుటవలన దేవ శబ్దమునకు చతుర్థి రాగా స్వాహా దేవాయ యని రూపము.

“స్వధా వీత్రే” ఇచ్చట స్వధాశబ్దముతో యోగముండుట వలన పితృ శబ్దమునకు చతుర్థి రాగా “స్వధా వీత్రే” యని రూపము.

“రామః రావణాయ అలం” ఇచ్చట ‘అలం’ శబ్దయోగమున రావణాయ యని చతుర్థి.

“పషట్ కాశ్చై” ఇచ్చట పషట్ శబ్దముతో యోగముండుటచే కాశీ శబ్దమునకు చతుర్థి రాగా “పషట్ కాశ్చై” యని రూపము.

15. మనదాతువునకు సంబంధించిన కర్మకు అనాదరార్థమున చతుర్థి

“అహం త్వాం తృణం మన్యే”

“అహం త్వాం తృణాయ మన్యే”

ఇచ్చట తృణశబ్దమునకు అనాదరార్థమున అనగా - తిరస్కారార్థమున చతుర్థి వికల్పముగా రాగా తృణాయ మన్యే యనియు, అది రాని పక్షమున ద్వితీయ రాగా తృణం మన్యే యనియు రూపము.

16. “హరయే రోచతే భక్తిః” రుచ్యర్థము లేదా పీత్యర్థముగల దాతువు ప్రయోగింపఁ బడినపుడు పీతికి విషయమైన దానికి చతుర్థి వచ్చును గాన నిచ్చట “హరి” రోచతే యను దాత్యర్థమైన రుచికి విషయమైనందు వలన, హరయే యని చతుర్థి వచ్చినది.

17. “రామాయ స్పృహయామ్యహమ్” “స్పృహ” దాతువు ప్రయోగింపఁ బడినపుడు ఈప్సిత మనగా ఇష్టమైనదానికి చతుర్థి వచ్చును గాన నిచ్చట రాముడు ఈప్సితుడు గాన “రామాయ” యని చతుర్థి వచ్చినది.

18 (తస్మై) స్వం ధారయామ్యహమ్. హేతు మజ్ఞేజంతమైన “ధృజ్” (అవస్థానే) యను ధాతువు ప్రయోగింపఁబడినప్పుడు ఉత్తమద్వైతము అనగా ఋణము నిచ్చినవానికి చతుర్థివచ్చును. కాన నిచ్చట “ధారయామి” యని హేతుమజ్ఞేజంతమైన ధృజ్ ధాతురూపమును ధారయామి యను దానినిఁ బ్రయోగించుట వలన “తస్మై” యని చతుర్థిరగా “తస్మై స్వం ధారయామ్యహమ్” అని యగును.

19. “రామః శత్రవే కుప్యతి”. కోపాద్యర్థకములైన ధాతువులు ప్రయోగింపఁబడినపుడు కర్మకు చతుర్థి వచ్చును గాన “కుప్యతి” యను ప్రయోగము ననుసరించి యిచ్చట “శత్రవే” యని చతుర్థి వచ్చినది. కోపాద్యర్థకము లనునెడ “ఆది” శబ్దముచే ద్రోహాద్యర్థకములైన “ద్రుహ్యతి” “ఈర్ష్యతి” “అసూయతి” యను ధాతువులు గ్రహింపఁదగినవి. కావున -

రామః శత్రుగణాయ ద్రుహ్యతి.

రామః శత్రుగణాయ ఈర్ష్యతి.

రామః శత్రుగణాయ అసూయతి యను ధాతువులతో యోగమున్నప్పు డును చతుర్థి వచ్చి “శత్రుగణాయ ద్రుహ్యతి” ఇత్యాది రూపము లేర్పడును.

20. “రామాత్ ముక్తిః ప్రజాయతే”. హేతుర్థమున పశ్చాత్తాపమును, గాన నిచ్చట ముక్తికి రాముడు హేతువు గాన పశ్చాత్తాపము వచ్చి ‘రామాత్’ అని యేర్పడినది.

“రామాత్ బిభేతి రావణః”. భయార్థకములగు ధాతువులు ప్రయోగింపఁబడినపుడు భయమునకు కారణమైన వానికి పశ్చాత్తాపము వచ్చును. కాన నిచ్చట రాముడు రావణభయమునకు కారణము కాన రామశబ్దముపై పశ్చాత్తాపము వచ్చి ‘రామాత్’ అని రూపమేర్పడినది.

“రామ త్రాయస్య మాం భయాత్”. దేనినుండి రక్షణమునుఁ గోరెదమో దానికి పశ్చాత్తాపము వచ్చును “త్రాయస్య భయాత్” అనునెడ భయమునుండి రక్షణ కోరఁబడినది గాన భయశబ్దమునకు పశ్చాత్తాపము వచ్చి భయాత్ అని యేర్పడినది.

20. 'అధీశే రామాత్పస్తేశ మాజ్ఞానిః'. ఏవ్యని వద్దనుండి అధ్యయనము చేయునో దానికి పఞ్చమి వచ్చును కాన "అధీశే రామాత్" అనునెడ రామునుండి అధ్యయనము చేయుటవలన రామశబ్దమునకు పఞ్చమి వచ్చినది.

21. 'గజ్ఞ హరిపాదాత్ ప్రజ్ఞాయతే' దేనినుండి పుట్టునో, దానికిని పఞ్చమి వచ్చును. కాన గంగ హరిపాదమునుండి పుట్టుటవలన హరిపాద శబ్దమునకు పఞ్చమి రాగా హరిపాదాత్ అను రూపమేర్పడినది.

22. రామః పరః అన్యతః :- దేనికంటె సుతర్కర్ష చెప్పఁబడునో దానికిని పఞ్చమి వచ్చును. కాన "అన్యతః పరః" అనునెడ అన్య శబ్దమునకంటె పఞ్చమ్యర్థమున తసిల్ ప్రత్యయము రాగా అన్యతః అను రూపమేర్పడినది.

23. దుర్హినయాత్ పితౌ తనయం వారయతి. దేనినుండి వారింతుమో దానికిని పఞ్చమి వచ్చును. కాన అవినయమునుండి వారింతుట వలన అవినయాత్ అని పఞ్చమి వచ్చినది.

అట్లే "ఏష రామో మాం నరకార్థవాత్ వారయతి" అనునెడ ఈ రాముడు నన్ను నరక సముద్రమునుండి వారింతును గాన నరకార్థవ శబ్దము కంటె పఞ్చమి రాగా "నరకార్థవాత్" అని యైనది.

24. 'అన్యో రామ ఈశ్వరాత్' అన్యార్థక శబ్దములు ప్రయోగింపఁబడినపుడును పఞ్చమి వచ్చును. ఈశ్వరుని కంటె రాముడు అన్యఁడు - అను నర్థమునందు ఈశ్వర శబ్దమునకు పఞ్చమి రాగా 'ఈశ్వరాత్' అను రూపమైనది.

ఇట్లే - 'భిన్నాః కృష్టాత్ ప్రజ్ఞాః' అనునెడ కృష్టసకంటె ప్రజ్ఞలు భిన్నులను నర్థముతో కృష్టశబ్దమునకు పఞ్చమి వచ్చి కృష్టాత్ అనియైనది.

ఇట్లే 'రామాత్ విభీషణో భిన్నః' అనునెడ రామునికంటె విభీషణుడు భిన్నుడను నర్థమున రామశబ్దమునకు పఞ్చమి రాగా రామాత్ అని రూపము.

ఇట్లే రామాత్ న ఏవ ఇతరః సేవ్యః అనునెడ ఇతరః అనునది భిన్నార్థకము కాన రామునకంటె నితరుఁడు సేవ్యఁడు కాఁడను నర్థముతో రామ శబ్దమునకంటె పఞ్చమి రాగా రామాత్ అని యేర్పడినది.

ఇట్లే - అన్యార్థకములైన అన్య, భిన్న, ఇతర శబ్దములతో యోగమున్నప్పుడు పశ్చిమి వచ్చుట వివరింపఁ బడినది,

25. రామాత్ ఋతే న సుఖమ్:- “ఋతే” యను నవ్యయముతో యోగమున్నను పశ్చిమి వచ్చును. రాముఁడులేనిదే సుఖము లేదని పై వాక్యమున కర్థము. ఇచ్చట రామశబ్దమునకు “ఋతే” శబ్దముతో యోగమున్నందు వలన పశ్చిమి రాగా రామాత్ ఋతే యనియైనది.

26. గ్రామాత్ పూర్వం స్థితిర్భువ:- దిగ్దేశ కాలములతో సంబంధమున్నను సశ్చిమి వచ్చును. గ్రామమునకుంటె తూర్పుదిక్కున నాకు వాసము. అని పై వాక్యమున కర్థము కాన దిగ్వాచకమైన పూర్వ శబ్దమునకు గ్రామ శబ్దముతో సంబంధముండుటవలన దానికి పశ్చిమి రాగా గ్రామాత్ అని యైనది.

మూలమ్ :-

ఉత్కలా తృప్తిమం జ్ఞేయం పట్టణా ద్రాజ్య ముత్తమమ్ ।
రామోఽసౌ లక్ష్మణాజ్ఞేష్ఠో వినాయోగేఽపి దృశ్యతే ॥౨౮॥
వినా రామాన్నముక్తి స్సౌంద్యత స్సౌంద్యేఽక్షణం కతః ।
పశ్చిమీ స్సౌంద్యథా రామః ప్రాసాదాత్ప్రేక్షతే పురమ్ ॥౨౯॥
స్మరణార్థస్య థాతో ర్వా షష్ఠీ కర్మణి తద్యథా ।
స్మరామి రామచంద్రస్య చరణామృజయో రహమ్ ॥౩౦॥
హింసార్థస్య యథా రామశ్చత్రో రుచ్చాటయత్యలమ్ ।
పినష్టి రుజతీత్యాది జ్ఞేయం సర్వత్ర పణ్డితైః ॥౩౧॥
తృప్త్యర్థధాతోఽకరణే వా షష్ఠీ జాయతే యథా ।
తృప్తో రామఃఫలైరేవ ఫలానాం వా వనే వసేత్ ॥౩౨॥
అనాదరే చ షష్ఠీ స్మాత్ సప్తమీ చ యథా తపః ।
పశ్యతో హరతి ద్రవ్యం తస్మిన్ స్వయి పశ్యతి ॥౩౩॥
నిర్ధారణే చ షష్ఠీ స్యా త్సప్తమీ చ యథా పరః ।
రామో నృపాణాం శూరాణాం నృపేష్వపి ధనుర్ధరః ॥౩౪॥
కృత్యయోగేఽథ వా షష్ఠీ భవేత్కర్తరి తద్యథా ।
రావణస్య పురీ లంకా గతవ్యా రామభూషణే ॥౩౫॥

అనువాదము :-

“ఉత్కలాత్ పశ్చిమం జ్ఞేయం పట్టణాత్ రాజ్యము త్తమమ్”

ఉత్కల పట్టణముకంటె పశ్చిమమందలి రాజ్యము శ్రేష్ఠమని యర్థము. ఇక్కడఁగూడ ముందువలెనే పశ్చిమ శబ్దము దిగ్వాచకముగాన దానితో యోగముండుట వలన “ఉత్కలాత్” అని పశ్చిమి వచ్చినది.

“రామోఽసౌ లక్ష్మణా జ్ఞేష్ఠః” - రాముఁడు లక్ష్మణుని కంటెను జ్యేష్ఠుడు అని యర్థము. ఇచ్చట జ్యేష్ఠః అను కాలవాచక శబ్దముతో యోగముండుట వలన లక్ష్మణాత్ అని పశ్చిమి వచ్చినది.

27. వినా రామాన్న ముక్తి స్సాస్తిత్

రాముని పలన గాక ఇతరులచే ముక్తిరాదని యర్థము

వినా శబ్దయోగమున్నను సజ్జమి వచ్చును గాన “వినా రామాత్” అనునెడ వినా శబ్దయోగము వలన రామశబ్దమునకంటె పశ్చిమి వచ్చి “రామాత్” అనియైనది.

28. రామః ప్రాసాదాత్ ప్రేక్షతే పురమ్. రాముఁడు మేడపై నుండి పట్టణమునుఁ జూచుచున్నాడని యర్థము.

దేనినుండి చూచునో దానికి పశ్చిమి వచ్చును కాన, ప్రాసాదమునుండి చూచుటవలన ప్రాసాద శబ్దమునకంటె పశ్చిమి వచ్చినది. ప్రాసాదాత్ అని యైనది.

29. స్మరామి రామచంద్రస్య చరణామ్బుజయోరహమ్.

రామచంద్రుని యొక్క చరణాంబుజములను స్మరింతునని యర్థము.

స్మరణార్థక ధాతుయోగమున కర్మార్థమున షష్ఠి వచ్చును. కాన స్మరామి యను స్మరణార్థక ధాతువుతో సంబంధముండుట వలన “చరణామ్బుజయోః” అని షష్ఠి వచ్చినది. ఇది కర్మార్థకము, కాన చరణామ్బుజములను అని యర్థముఁ జెప్పవలయును.

రామశ్మిత్రో రుచ్ఛాటయతి ఆలమ్.

రాముడు శత్రువులను లెస్సగా తఱుముచున్నాడని యర్థము.

హింసార్థక ధాతువుతో యోగమున్నప్పుడును షష్ఠి వచ్చును కాన నిచ్చట “ఉచ్చాటయతి” యను హింసార్థక ధాతువుతో సంబంధముండుట వలన “శత్రోః” అని షష్ఠి వచ్చినది.

రామశ్శత్రోః వినష్టి రుజతి వా.

ఇచ్చటను వైదానికి వలెనే యర్థము కావున శత్రోః అని షష్ఠి వచ్చినది.

82. తృప్తో రామః ఫలైరేవ ఫలానాం వా వనే వనః

రాముడు వనవాసము చేయుచు ఫలములచేఁడ్రుప్తి పడెనని యర్థము.

తృప్త్యర్థక ధాతువుతో సంబంధమున్నప్పుడు కరణార్థమునందు షష్ఠి విభక్తి వికల్పముగా వచ్చును కాన “తృప్తో రామః ఫలైః” అనునెడ తృప్త్యర్థక ధాతువు సంబంధము ఫలశబ్దమునకుండుటవలన షష్ఠి రాగా “ఫలానాం” అనియు, తృప్తీయ రాగా “ఫలైః” అనియు రూపము లేర్పడినవి.

83. 1 తవ వశ్యతో హరతి ద్రవ్యం తస్కరః.

2 త్వయి వశ్యతి హరతి ద్రవ్యం తస్కరః.

నీవుహుచుండగానే దొంగ నిన్ను లెక్కింపక (అనాదరించి) ద్రవ్యము హరించుచున్నాడని యర్థము.

అనాదరార్థమున షష్ఠియు సప్తమియు వచ్చును గాన నిచ్చట తవ షష్ఠి వచ్చినది. అట్లే త్వయి యని సప్తమి వచ్చినది.

84. 1 రామో నృపాణాం శూరాణాం ధనుర్ధరః

2 రామో నృపేషు ఖారేషు ధనుర్ధరః.

రాముడు శూరులగు రాజులలో (రాజులందు) విలుకాడు అని యర్థము.

నిర్ధారణార్థమున షష్ఠియు సప్తమియు వచ్చును కాన నిచ్చట “నృపాణాం” అని షష్ఠియు “నృపేషు” అని సప్తమియు వచ్చినది.

85. రావణస్య పురీ లిజ్జా గన్తవ్యా రామభూషణే.

రామభూషాలునకు రావణుని పట్టణమైన లంక పోవలసినదైయున్నది. యని యర్థము.

కృత్యప్రత్యయములతో యోగమున్నప్పుడును కర్తృత్వమునందు వృత్తి వచ్చును కాన గవ్వ యను కృత్యప్రత్యయముగు తవ్యత్ ప్రత్యయముతో యోగముండుటవలన “రామభూషలేః” యని వృత్తి వచ్చినది.

మూలము:-

సప్తమి సతి యోగే స్థాత్ సతి రామే కుతో భయమ్ ।

సత్యర్థయోగే పి యథా రామే నరక భీర్నహి ॥౩౬॥

నిమిత్తా తక్రద్మసంయోగే కాద్దూలం హ ని చర్మణి ।

నిమిత్తే పి యథా ముక్తై రామోఽయం సేవ్యతే మయా ॥౩౭॥

క్రియయా చేత్క్రియా లక్ష్యా తత్ర స్థాత్సప్తమి యథా ।

మయి భాదతి రామోఽగాన్మయ్యా చామత్కుపాగతః ॥౩౮॥

ఏవం సర్వేషు తిక్షేషు విభక్తి వచనేషు చ ।

ఉక్తానుసారి విజ్ఞేయ ముదాహరణ ముత్తమమ్ ॥౩౯॥

అనువాదము :-

౩6. సతి రామే కుతో భయమ్.

రాముఁడున్నచో దేనివలన భయమున్నది? యని యర్థము.

సతి శబ్దయోగ మున్నచో సప్తమి వచ్చును. కాన నిచ్చట “సతి” యను శబ్దముతో రామశబ్దమునకు యోగముండుట వలన “రామే” యని సప్తమి వచ్చినది.

రామే నరక భీర్నహి:- రాముఁడున్నచో నరక భయము లేదు గదాః యని యర్థము. సతి శబ్దయోగములేక పోయినను, సత్యర్థ మున్నను సప్తమి వచ్చును గాన నిచ్చట రామే యను శబ్దము రామేనతి యను సత్యర్థమును జెప్పచున్నది గాన సప్తమి వచ్చినది.

37. “కాద్దూలం హ ని చర్మణి.”

చర్మమును నిమిత్తము గావించుకొని అనగా చర్మమునకై పులిని బంపుదురు అని యర్థము

నిమిత్తవాచక శబ్దముతో కర్మకు యోగమున్నప్పుడు సప్రమి వచ్చును గాన నిచ్చట చర్మము నిమిత్తము గాన దానికి, కర్మవాచకమగు శాబ్దాలము సంబంధముండుటవలన “చర్మణి” యని సప్రమి వచ్చినది.

“ముక్తౌ రామోఽయం సేవ్యతేషయా”. ముక్తిని నిమిత్తముగావించు కొని నాచే రాముఁడు సేవింపఁబడుచున్నాఁడని యర్థము.

తేవల నిమిత్తమునకును సప్రమి వచ్చును గాన “ముక్తౌ” అని సప్రమి వచ్చినది.

తిరి. “మయి శ్రాదతి రామోఽగాత్.”

నేను భుజించుచుండగా రాముఁడు వెళ్ళెనని యర్థము.

ఒక క్రియచే నింకొక క్రియ లక్ష్మ్యమై నప్పుడు సప్రమి వచ్చును గాన నిచ్చట భోజన క్రియచే “ఆగాత్” అను గమన క్రియ లక్ష్మ్యమైనది గాన “మయి” యని సప్రమి వచ్చినది.

“మయి అచామత్యపాగళః”

నేను ఆచమనము చేయుచుండగా తిరిగి వచ్చినాఁడని యర్థము. ఇచ్చటఁగూడ ఆచమనక్రియచే ఉపాగమన క్రియ లక్ష్మ్యమైనది గాన మయి యని సప్రమి వచ్చినది.

ఉ. ఈ విధముగా లింగము లన్నింటి యందును, విభక్తి వచనము లన్నింటియందునుఁ జెప్పఁబడిన విధముగా మంచి యుదాహరణముల నరయ వలయును.

మూలము :-

అథ షట్కారకాణిహ కథ్యంతే కథితాన్యపి ।

అర్థా యతో విభక్తీనాం కారకత్వేన దర్శితాః ॥౪౦॥

కర్తా చ కర్మ కరణం సమ్ప్రదానం తథైవ చ ।

ఉపాదానం తథాధార ఇతి షట్కారకాణి వై ॥౪౧॥

స కర్తా యస్క్రియాం సాక్షా దుత్పాదయతి సర్వతః ।

తత్కర్మ క్రియయా యత్తు విషయా క్రియతే తరామ్ ॥౪౨॥

క్రియా నిష్పాద్యతే యేన కరణం తదపాదాహృతమ్.

సప్రసాదావం తదాఖ్యాతం యస్మై సమ్యక్ప్రదీయతే ॥౪౩॥

యోగపాదీయతే నూనం తదపాదానముచ్యతే ।

యత్రైవాదీయతే సర్వం స ఏవాధార ఇష్యతే ॥౪౪॥

అనువాదము :—

40. విభక్తుల యర్థములు కారకములుగా నిరూపింపబడినవి. కాన నా యాటు పిధములైన కారకములు ముందు జెప్పబడినను, మఱల నిరూపింపబడుచున్నవి.

41. కర్తయనియు, కర్మయనియు, కరణమనియు, సప్రసాదానమనియు, నపాదానమనియు, నాధారమనియు, కారకము లాటు తెఱంగులై యున్నవి.

42. ఎవ్వఁడు నేరుగా కార్యము నుత్పత్తి జేయునో యతడు కర్త యనఁబడును.

క్రియ దేనిని విషయముఁ గావించుకొనునో యది కర్మ యనఁబడును.

43. దేనిచేత క్రియ యుత్పత్తి జేయఁబడునో యది కరణము.

ఎవనికి చక్కగా నీయఁబడునో యతఁడు సప్రసాదాన మనఁబడును.

44. దేనినుండి తొలగింపఁబడునో అది అపాదాన మనఁబడును.

ఎచ్చట సర్వము నుత్పత్తి జేయఁబడునో లేదా యుంచఁబడునో అది సూధార మనఁబడును.

మూలము:—

స్వతంత్ర హేతుకర్మోక్తానుక్త కరేతి పశ్చాత్తా ।

ఉదాహరణ ఏవైషాం రూప మావిర్భవిష్యతి ॥౪౫॥

స్వతంత్ర కర్తా స భవేన్నిరపేక్షక్రియాసు యః ।

యథా భజామ్యహం రామం భక్తే రామః ప్రసీదతి ॥౪౬॥

స హేతుకర్తా భవతి కుర్వంతం ప్రేరయేత్తు యః ।
 యథా యాతి వనం రామః పితా తం యాపయత్యదః ॥౪౭॥
 గతి బుద్ధ్యవసానార్థ శబ్దకర్మ స్వ కర్మసు ।
 అహేతౌ మో భవేత్కర్తా సహేతౌ కర్మ జాయతే ॥౪౮॥
 గమనార్థే యథా రామో వనం గచ్ఛతి ధార్మికః ।
 రామం దశరథో రాజా విపినం గమయత్యముమ్ ॥౪౯॥
 నీ వహ్యోగ్గమనార్థే తు ప్రతిషేధో భవేద్భూతా ।
 జానకిం నయతి శ్రీమా నయోధ్యాం రఘునందనః ॥౫౦॥
 జనకో నాయయత్యేనాం సీతాం రామేణ భీమతా ।
 ఏవం వహే రుదాహార్య మథ బుద్ధ్యర్థధాతుషు ॥౫౧॥
 లక్ష్మణో బుద్ధ్యతే కార్యం రామస్తం బోధయత్యదః ।
 భక్షణార్థే యథా రామో భక్తం భుక్తేక్షు ధాకులః ॥౫౨॥
 రామం భోజయతి ప్రీతా సీతా సమృతమోదనమ్ ।
 భక్షణార్థే నిషేధ స్సాస్య దదిభాద్యోస్తు తద్యథా ॥౫౩॥
 రామోఽన్న మత్తి సీతాన్నం రామేణా దయతీప్సితమ్ ।
 ఏవం భాదతి రామోఽన్నం తేన భాదయతిప్రియా ॥౫౪॥
 శబ్దకర్మసు రామోఽసౌ శాస్త్రం పఠతి నిత్యశః ।
 తం గురుః పాఠయత్యేతత్ నిషేధో హ్యయతేర్యథా ॥౫౫॥
 రావణం హ్యయతే శ్రీమాన్ రామస్తం రావణం రిపుమ్ ।
 రామేణ హ్యయయత్యేష మహాబలవిభీషణః ॥౫౬॥
 అకర్మసు యథా రామశ్చేతే తం శాయయత్యసౌ ।
 సీతా, నిషేధఃక్రన్తేశ్చ తథా శబ్దాయతేరపి ॥౫౭॥
 యథా సౌ క్రన్తతే సీతా సీతయాక్రన్తయత్యసౌ ।
 రామచన్ద్రస్య విరహో దేవం శబ్దాయతే రపి ॥౫౮॥

అనువాదము :-

45. స్వతస్త్రికర్త, హేతుకర్త, కర్మకర్త, ఉక్తకర్త, అనుక్తకర్త
 యని కర్త యైదు తెలుగులు. క్రిందనీయబడు నుదాహరణములతో వీని
 స్వరూపము తెల్లమగును.

46. స్వతంత్రకర్త - క్రియలయందు దేనిని నపేక్షించనిది స్వతంత్రకర్త యనబడును.

ఉదా॥ “అహం రామం భజామి”. ఇచ్చట అహమ్ అనునది కర్త. ఇది రాముని భజించుట యను క్రియయందు దేనిని గూడ నపేక్షింపలేదు.

అట్లే—‘రామః భక్తే ప్రసీదతి’ అను చోట రాముడు భక్తుల విషయమునఁ బ్రసన్నుడగుటలో స్వతంత్రుడు కాన ప్రసీదనమును క్రియకు దేనిని నపేక్షింపఁడు.

47. హేతుకర్త: ఎవ్వడు పనిజేయు వానిని ప్రేరేపించునో యతఁడు. హేతుకర్త.

ఉదా: “రామః వనం యాతి”. ఇచ్చట రాముడు వనగమనమున పనిజేయుచున్నాడు. అట్టివానిని “వితాతం యాపయతి” యని తండ్రి వానిని వెట్టనట్లు జేయుచున్నాడని చెప్పట వలన నతఁడు అనగా తండ్రి హేతుకర్త యైనాడు.

48. గత్యర్థకములు, బుద్ధ్యర్థకములు, భక్షణార్థకములు, శబ్దమును కర్మకారకములుగా గలవియు, అకర్మకములునగు ధాతువుల ప్రయోగమునందును అహేతువునందు అనగా “జిచ్” ధాతువున కుత్పన్నము గానవుడు అనగా శుద్ధధాతువునకు ఎవ్వడు కర్తయో యతడు హేతువునందు అనగా ‘జిచ్’ ఉత్పన్నమైనప్పుడు కర్మయగును.

49. ఉదా: “రామో వనం గచ్ఛతి ధార్మికః”

ఇచ్చట జిచ్చు రాకపూర్వము కేవలము గచ్ఛతి’ యను శుద్ధధాతువునకు రాముడు కర్త. అతఁడు “గమయతి” యని “జిచ్” యేర్పడినప్పుడు “రామం దశరథోః పినం గమయత్యముమ్” అని కర్మయై “రామమ్” అని ద్విత్వీయను పొందెను. కాన జిచ్ రానపుడు “రామో గచ్ఛతి” యని రాముడు కర్తకాగా, జిచ్ వచ్చినపుడు “రామం గమయతి” యని రాముడు కర్మయైనాడు.

50. కాని జీవో ధాతువునకు పహాధాతువునకు గమనార్థమునందు పై విషయము నిశ్చయము.

ఉదా: “కానకీం నయతి (శ్రీమాన్ ఆయోధ్యాం) రఘునందనః.”

ఇచ్చట నయతి యని నీ ధాతువు. ఇచ్చట కర్త రాముడు, ఇది భూతావస్థ లేదా అణ్యంతావస్థ.

51. “జనకో నాయయత్యేనాం సీతాం రామేణ ధీమతా”

ఇచ్చట ‘నాయయతి’ యనునది సీ = ధాతువునకు జీజ వై రూపము. కాన నిచ్చట అణ్యంతావస్థయందు కర్తయైన రాముడు కర్మగాఁ గావలసియుండగా నట్లు గాక కరణమై తృతీయనుఁ బొంది “రామేణ నాయయతి” యైనది.

ఇట్లే పహాధాతువునకును ఉదాహరింపు కొనవలయును.

ఇక బుద్ధ్యర్థ ధాతువుల కుదాహరణము లొసంగబడుచున్నవి.

52. “లక్ష్మణో బుధ్యతే కార్యమ్” అనునెడ అణ్యంతావస్థయందు లక్ష్మణుడు కర్త. అతఁడు-

“రామస్తంబోధయత్యదః” అని ‘బోధయతి’ యను అణ్యంతావస్థయందు “తం” యని కర్మయై ద్వితీయను బొందినది.

ఇక భక్షణార్థమునందు నుదాహరణము లొసంగబడుచున్నవి.

“రామః భక్తం భుజ్జే (క్షుధాకులః)”

ఇచ్చట భుజ్జే యనునది భక్షణార్థకము. దీనికి జీవో రానందువలన నిది అణ్యంతము. ఇప్పుడు దీనికి కర్త రాముడు.

53. రామం భోజయతి ప్రితా సీతా సమృతమోదనమ్”.

ఇచ్చట పై ధాతువు జీవోను బొందుట వలన “భోజయతి” యను రూపమునుఁ బొందినది. కావున నీ దశయందు రాముడు కర్మయై ద్వితీయనుఁ బొందుట వలన “రామం భోజయతి” యని యైనది.

54. అద భక్షణే యని “అది” ధాతువు, క్షాద్య భక్షణే యని క్షాది ధాతువు ప్రయోగింపఁబడినపుడు అణ్యంతావస్థ యందలి కర్త అణ్యంతావస్థ యందు కర్మ కానేరడు కాన, కర్తృవాచకమునకు తృతీయయే వచ్చును.

ఉదా: “రామః అన్నమత్తి”: ఇచ్చట “అత్తి” యని అదభాతువు. దానికి కర్త రాముఁడు. ఇది జీచ్ రానట్టి దశ.

“సీతా రామేణ అన్న మాదయతి” ఇది జీచ్ వచ్చిన దశ. ఇచ్చట “ఆదయతి” యనునది ఇన్యంతము. కాని పై నిషేధము ననుసరించి ఇచ్చట రాముఁడు కర్త కానేలేదు. కాన ద్వితీయ రాక తృతీయయే వచ్చినది.

ఇట్లే- “రామః అన్నం ఖాదతి” అనునది అన్యంత దశ. ఇచ్చట “ఖాదతి” యనునది జీచ్ను బొందని భాతువు కాన నీ దశయందు రాముఁడు కర్తగా నున్నాడు.

“సీతా రామేణ అన్నం ఖాదయతి” అనునెడ భాద్య భాతువు జీచ్చును బొందుట వలన, ‘ఖాదయతి’ యని రూపమునొందినది. అన్యంత దశయందు కర్తయైన రాముఁడిందు కర్మత్వముచే ద్వితీయను బొందక ‘రామేణ ఖాదయతి ప్రియా’ యని తృతీయా విభక్తి నొందినది

55. శబ్దకర్మలయందు అన్యంతావస్థయందు కర్త ఇన్యంతావస్థయందు కర్మయై ద్వితీయను బొందును.

ఉదా॥ “రామోఽసౌ శాస్త్రం పఠతి నిత్యశః”

ఇచ్చట “పఠతి” యను క్రియకు “శాస్త్రమ్” అనునది కర్మ. అది శబ్దము. కర్త రాముఁడు. ఇది ప్రథమాంతము.

ఇచ్చట ‘పఠతి’ యను భాతువునకు జీచ్ రాగా “పాఠయతి” యను రూపము. ఈ దశయందు రాముఁడు కర్మత్వము నొందుట వలన ద్వితీయ రాగా-

“తం (రామం) గురుః పాఠయత్యేతత్” అని ‘రామం పాఠయతి’ యని ద్వితీయ వచ్చినది.

56. హ్యేచ్ భాతువునకు అన్యంతావస్థ యందలి కర్త ఇన్యంతావస్థయందు కర్మత్వము నొందదు కాన తృతీయయే వచ్చును.

ఉదా॥ “రావణం హ్యయతే శ్రీమాన్ రామః”.

“రామః” అని అన్యంత దశయందలి కర్త రాముఁడు ప్రథమాంతముగా నున్నాడు. కాని అక్రియకు జీచ్ రాగా “హ్యయయతి” యని రూపమేర్పడి-

“రావణం రిపుం రామేణ హ్వయయ త్యేష మహాబలవిభీషణః” అని. కర్మత్వము రాకపోవుటవలన తృతీయ రాగా ‘రామేణ హ్వయయతి’ యని. తృతీయ వచ్చినది.

57. ఆకర్మకములయందు అణ్యనైవస్థయందు కర్త, జ్ఞాంతా వస్థయందు కర్మయై ద్వితీయనుఁ బొందును.

ఎట్లనగా-‘రామః శేతే’ - ఇందు శీజ్ ధాతువు ఆకర్మకము. అణ్యనై వస్థయందు రాముఁడు కర్త. అతఁడు జ్ఞానై వస్థయందు కర్మయై-

“(తం) రామం శాయయత్యసౌ” అని ద్వితీయను బొందినది. “శేతే” యను దానికి “శాయయతి” యనునది జ్ఞానైవస్థ.

58. క్రంద-ధాతువునకు, శబ్దాయతి ధాతువునకును ప్రయోగమున అణ్యనైవస్థ యందలి కర్త, జ్ఞానైవస్థయందు కర్మత్వమునుబొందక కర్తగానే యుండి తృతీయనుఁ బొందును-

ఉదా॥ అసౌ సీతా క్రన్దతే” యనునెడ క్రంద ధాతువునకు సీతకర్త, పైఁజెప్పిన విధముగా జ్ఞానైవస్థయందు “సీతయా క్రన్దయత్యసౌ” అని తృతీయను బొందినది.

ఇట్లే “శబ్దాయతి”నిఁ బ్రయోగించిఁపుడును నెఱుంగు వలయును.

మూలమ్ :-

హరతేశ్వ కరోతేఽప్యభి వాదదృశో రపి ।

వికల్పఃకథితః ప్రాజ్ఞై స్తదుదాహ్రియతే మయా ॥౫౯॥

పాథేయం రామచంద్రస్య లక్ష్మణో హరతి స్వయమ్ ।

హరయత్యేష పాథేయం లక్ష్మణం లక్ష్మణేన వా ॥౬౦॥

కరోతి లక్ష్మణః కార్యం రామః కారయతి ద్రుతమ్ ।

లక్ష్మణం కార్య మధునా లక్ష్మణేనేతి వా భవేత్ ॥౬౧॥

అభివాదయతే రామో గుధం హేతౌ తథా ఘనః ।

అభివాదయతే రామం గురుం రామేణ వా పితా ॥౬౨॥

లక్ష్మం పశ్యతి సామోఽయం రామం దేర్శయతే కపిః ।

లక్ష్మం రామేణ సేత్యేవ ముదాహరణ మూర్ఛయన్ ॥౬౩॥

ఉక్తాదన్యత్ర నాస్యైవ సౌతౌ కర్తృశ్చ కర్మతా ।

పాదకాశ్చపచన్యస్త్వం పాదకైః పాచయత్యసౌ ॥౬౪॥

ప్రాపయత్యేవ శూద్రేణ వాహయత్యేవ తేన వై ।

షత్యేవ మాది బోధ్యవ్య నును క్తమపి బాలకైః ॥౬౫॥

అనువాదము :-

౬౩. 'హరతి' ధాతువునకు 'కరోతి' ధాతువునకు, 'అభివాది' ధాతువునకు 'దృశి' ధాతువునకును అన్యైవస్థయందులి కర్త వికల్పముగా జ్యైష్ఠ్యవస్థయందు కర్మయగును. కాన కర్మయైనపుడు ద్వితీయయు, కానపుడు తృతీయయు వచ్చును.

౬౪. "పాథేయం రామచన్ద్రస్య లక్ష్మణః హరతి"

ఇచ్చట అన్యైవస్థయందులి కర్త లక్ష్మణుడు. అతనికి జ్యైష్ఠ్యవస్థయందు కర్మత్వము వికల్పముగా రాగా-

"హరయత్యేవ పాథేయం లక్ష్మణం లక్ష్మణేన వా"

అని 'లక్ష్మణమ్' అని ద్వితీయయు, వికల్పము గాన 'లక్ష్మణేన' యని తృతీయయు వచ్చినది.

౬౫. "కరోతి లక్ష్మణః కార్యం రామః కారయతి ద్రుతమ్"

ఇచ్చట అన్యైవస్థయందు కర్త లక్ష్మణుడు, అతనికి జ్యైష్ఠ్యవస్థయందు కర్మత్వము వికల్పముగా రాగా "కారయతి ద్రుతమ్ లక్ష్మణం లక్షణేన వా" "లక్ష్మణమ్" అని ద్వితీయయు అది వికల్పముగాన "లక్ష్మణేన" యని తృతీయ ము వచ్చినది.

౬౬. "అభివాదయతే గురుం రామం రామేణ వా పితా".
క్రియకు అన్యైవస్థయందు కర్త రాముడు. పితృవస్థయందు అనగా- జ్యైష్ఠ్యవస్థయందు నతని ద్వితీయ వికల్పముగా రాగా-

"అభివాదయతే గురుం రామం రామేణ వా పితా".

అని “రామమ్” అని ద్వితీయము, అది వికల్పము గాన రామేణ యని తృతీయము వచ్చినది.

83. “లజ్ఞాం పశ్యతి రామోఽయమ్”: ఇచ్చట అణ్యంతావస్థయందు కర్త రాముడు. అతనికి అణ్యంతావస్థయందు కర్మత్వము వికల్పముగ రాగా

“లజ్ఞాం రామం దర్శయతే కపిః రామేణచా”

రామమ్ అని ద్వితీయము, అది వికల్పముగాన నది రాని శ్లేషమున “రామేణ” యని తృతీయము వచ్చినది.

84. ఇట్లు పైనఁ జెప్పఁబడిన చోటులఁ దప్ప నితర స్థలములయందు నణ్యంత దశలోని కర్తకు అణ్యంత దశలో కర్మత్వము రాదు. కావుననే—

“పాచకాశ్చ పచన్త్యన్నమ్” అని యణ్యంత దశలోని కర్త యగు “పాచకైః పాచయత్యసౌ” అని అణ్యంతదశలో కర్మత్వమును బొంది పాచకాః యనునది ద్వితీయనుఁ బొందక “పాచకైః” అని తృతీయనే బొందినది.

85. అట్లే - “ప్రాపయత్యేష శూద్రేణ” అని యణ్యంత దశలోని కర్త యగు శూద్రునకు అణ్యంతదశలో కర్మత్వము రానందు వలన తృతీయ వచ్చి “శూద్రేణ” యని యైనది.

అట్లే - దాపయత్యేష తేన వై” అను చోటఁగూడ అణ్యంతావస్థయందు కర్తయైన “సః” యను తచ్చట్వార్థమునకు అణ్యంతదశయందు ననగా “దాపయతి” యను దశయందు కర్మత్వము వలని ద్వితీయ రాక “తేన” యని తృతీయయే వచ్చినది.

ఇవి మున్నగుఁ జెప్పని విషయములను బాలకు లెఱుంగవలయును.

మూలమ్ :-

కర్మకర్తా యథా రామే ణౌ దన్యః పద్యతే స్వయమ్ ।

కర్తకర్తా యథా రామౌ రావణం హన్తి సాయకైః ॥౬౬॥

అనుక్త కర్తా చ యథా రామేణా హన్యతే రిపుః ।
 సర్వత్రచోక్తే ప్రథమా తృతీయానుక్త కర్మణి ॥౬౭॥
 విర్వర్త్యశ్చ వికార్యశ్చ ప్రాప్యశ్చేతి త్రిధా భవేత్ ।
 కర్మ తర్సవ్రహ్మ జ్ఞేయ ఏషిత్వానీ ప్సితాదినా ॥౬౮॥
 అని ర్వృత్తం హి యత్పూర్వం తన్నిర్వర్త్య ముదాహృతమ్ ।
 యథా రామ పటం తన్నున్న వాయః కరోత్యసౌ ॥౬౯॥
 మటయామి సువర్ణాని రామ చన్ద్రస్య కుణ్డలే
 ఇత్యాది నిర్వర్త్య మిద మనుక్త మపి చేప్పితమ్ ॥౭౦॥
 వికృతిం క్రియతే యత్తు తద్వికార్య ముదాహృతమ్ ।
 రామ కాణ్డం లునాత్యేష కాణ్డకారోఽతి కౌశలీ ॥౭౧॥
 సిద్ధమేవాన్యతో యత్తు ప్రాప్యతే ప్రాప్యమీదృశమ్ ।
 యథా స్మరామి రామశ్చ రామచన్ద్రం నమామ్యహమ్ ॥౭౨॥
 కన్దర్ప శరమూఢాత్మా సీతాం హరతి రావణః
 క్రోధాన్దఃఖాదతి విషమితి ప్రాప్యమనీప్సితమ్ ॥౭౩॥
 ఈప్సితా సీప్సితం ప్రాప్యం యథా బాలః క్షుధాకులః ।
 భునక్తి సరజస్కాన్తం ఫలం ధూళీ మలీమనమ్ ॥౭౪॥
 కృష్ణేన దుహ్యతే దుగ్ధం గౌరేషా శ్రీ పయస్విని ।
 ఇదశ్చాకథితం ప్రాప్య ముక్తశ్చేత్యవ గమ్యతామ్ ॥౭౫॥
 ఉపయోగ నిమిత్తం యత్తదేవా కథితం మతమ్ ।
 కర్తృకర్మ యథా రామ సీతాం కారయ తీప్సితమ్ ॥౭౬॥

అనువాదము :-

౭6. “రామోరావణం హన్తి సాయకైః” ఇచ్చట రామః - యని
 కర్త చెప్పబడినది కాన నిది ఉక్త కర్త కుదాహరణము.

౭7. ఇక అనుక్త కర్త కుదాహరణము.

“రామేణాఽఽహన్యతేరిపుః” ఇచ్చట ‘రిపుః’ అని కర్మయే ప్రథ
 మా న్నముగాఁ జెప్పబడినది కాని కర్త చెప్పబడలేదు.

అంతట కర్త చెప్పబడినచో ప్రథమా విభక్తి వచ్చును.

కర్త చెప్పబడినచో తృతీయ వచ్చును.

ఎట్లనగా- (1) “చైత్రః ఓదనం పచతి” ఇచ్చట పచతి యను నాఖ్యాతము చైత్రునితో నన్వయించునుగాన నాఖ్యాతముచే చైత్రుడు చెప్పబడుచున్నాఁడు కాన “చైత్రః” యని ప్రథమ వచ్చినది.

(2) ‘చైత్రేణ ఓదనం పచ్యతే’ ఇచ్చట “పచ్యతే” యను అఖ్యాతముచే చైత్రుడు చెప్పబడుటలేదు. మఱేమనగా-ఓదనమ్ అను కర్మ చెప్పబడుచున్నది. కాన కర్త చెప్పబడినందువలన తృతీయ వచ్చినది.

68. కర్మ నిర్వర్త్యము, వికార్యము, ప్రాప్త్యము, అని ముత్ర అంగులు. అందు ప్రాప్త్యము—

ఈప్సితము, అనీప్సితము, ఈప్సితానీప్సితము అని ముత్ర అంగులు. అకథితము, కర్తృకర్మ యని రెండు తెలుగులు. మొత్తము ఏడు తెలుగులు.

69. పూర్వము సిద్ధముకాని దానిని సిద్ధము చేసినచో అది నిర్వర్త్యము.

“రామ పటం తస్తువాయః తంతూకరోతి”

ఇచ్చట పూర్వము సిద్ధముకాని పటమును సిద్ధము చేయుట వలన నది నిర్వర్త్యము.

70. “పటయామి సువర్ణాని రామచంద్రస్య కుఞ్డలే”

ఇచ్చట గూడ పూర్వము వలె సిద్ధముగాని కుఞ్డలములను సిద్ధము చేయుట వలన నీ కుఞ్డలము/గూడ నిర్వర్త్యకర్మయే యగును.

71. వికృతినిబొందింపఁ బడినది వికార్యము. “రామః కాఙ్గం బునాత్మేషః”

ఇచ్చట కాఙ్గము అనగా బాణము. దీనిని ‘బునాతి’ యనగా-విచ్చేదము చేయుట కాన కర్మయైన బాణము విచ్చేద వికారమును బొందినది గాన వికార్యము.

72. సిద్ధమైన దానిని మఱియొక విధముగా బొందినచో నది ప్రాప్యము.

“స్మరామి రామశ్చ రామచన్ద్రం నమామి” అనునది ప్రాప్యముచో నీప్సితమున కుదాహరణములు.

73. “సీతాం హరతి రావణః” అను నిది యనీప్సిత ప్రాప్యమున కుదాహరణము.

74. “క్షుధాకులః బాలః సరజస్కాన్తం భునక్తి” యనునదియు,
“ద్రాశీ మలీమనం ఫలం భుజ్జే” యనునదియు ఈప్సితానీప్సిత ప్రాప్యముల కుదాహరణములు.

75. “కృష్ణేన దుహ్యతే దుగ్ధం గౌరేషా శ్రీ పయస్విని”
ఇచ్చట పయస్విని యను గోవు శ్రీరమనెడి ప్రయోజనము నిమిత్తము గాన ఆకథితకర్మ.

76. “రామస్సీతాం కారయతి ఈప్సితమ్”
ఇచ్చట కర్తయగు సీత కర్మయు నైనది గాన కర్మకర్త యగును.

మూలమ్ :-

కరణం ద్వివిధం ప్రోక్తం బాహ్య మాభ్యంతరం తథా ।
శరీరావయవం యత్త దాభ్యంతర ముదాహృతమ్ ॥౭౭॥
తద్విన్నం బాహ్య మాఖ్యాతం తయో ర్బాహ్యం నిగద్యతే ।
రామో రావణమూర్ధానం నికృన్తతి శితైశ్శరైః ॥౭౮॥
ఆయోధ్యాం దోలయా యాతి జానక్యా సహ రాఘవః ।
ఆభ్యంతరం యథా రామం మానసేన భజామ్యహమ్ ॥౭౯॥
సీతావలోకతే రామం నయనా నైవ సస్మితమ్ ।
సాసురాగ కటాక్షేణ రామస్సీతాం విలోకతే ॥౮౦॥
సప్రదానం త్రిధా ప్రోక్తం ప్రేరకజ్ఞాను మన్త్రికమ్ ।
అనిరాకర్తృకజ్ఞేతి తత్ర ప్రేరక ముచ్చతే ॥౮౧॥

ముక్తిం భక్తాయ రామోఽసౌ దదాతి కరుణాన్యతః ।
 మహ్యం ముక్తిం ప్రదేహీతి ప్రేరణాత్ప్రేరకం మతమ్ ॥౮౨॥
 అథామన్త్రితకం కిచ్చిదుచ్యతే తాపసో వనే ।
 రామాయాతిథయే దత్తే ఫలమూలే యథా విధి ॥౮౩॥
 అప్రేరణాత్ప్రథతస్య చానుమన్త్రేణ కర్మణా ।
 ఆనుమన్త్రిక మేతత్ప్యా దనిరాకర్తృ కర్మకమ్ ॥౮౪॥
 పఞ్చోపచారం రామాయ భక్తలోకః ప్రయచ్ఛతి ।
 అనిరాకరణా దేత దనిరాకర్తృ కర్మకమ్ ॥౮౫॥

అనువాదము : -

77. కరణము రెండు విధములు. —

(1) బాహ్యము (2) ఆభ్యంతరము అని.

శరీరావయము - ఆభ్యంతరమనబడును.

78. దానికంటె భిన్నమైనది బాహ్యమనబడును. అందులో బాహ్యము చెప్పబడుచున్నది.

“రామో రావణమూర్ధానం నిక్పన్తతి శితైశ్శరైః” అనుచోట శరములు కరణములు. ఇది శరీరావయవముకంటె భిన్నముగాన బాహ్యము.

79. “అయోధ్యాం డోలయా యాతి జానక్యా సహ రాఘవః”

ఇచ్చట డోల-కరణము. ఇది శరీరావయవ భిన్నము.

ఆభ్యంతరమెట్లన—

“రామం మానసేన భజామ్యహమ్” ఇచ్చట మానసము శరీరావయవము గాన నాభ్యంతరము.

80. “సీతావలోకతే రామం నయనానైవ సస్మితమ్”

ఇచ్చట నయనానైవ శరీరావయవము గాన ఆభ్యంతర కరణము.

“సానురాగ కటాక్షేణ రామస్సితాం విలోకతే”

(అనురాగయు క్తమైన కడకన్నుతో రాముడు సీతను చూచుచున్నాడు)

ఇచ్చట సానురాగ కటాక్షము శరీరావయవము. కాన నాభ్యంతరము.

81. సప్రదానము ముత్తైజంగులు.

(1) ప్రేరకమ్ (2) అనుమన్రికమ్ (3) అనిరాకర్తృకమ్ అని.

82. “ముక్తిం భక్తాయ రామోఽసౌ దదాతి కరుణాన్వితః”

కరుణతోగూడిన రాముడు భక్తునకు ముక్తినిచ్చును.

ఇచ్చట భక్తుడు ముక్తికి ప్రేరకుడు గాన ప్రేరక సప్రదానము.

83. “రామాయాతిథయే దత్తే ఫలమూలే యథా విధి”

వనమందు తాపనుడు అతిథియైన రామునకు విధిననుసరించి ఫల మూలమునిచ్చుచున్నాడు.

ఇచ్చట రాముడు ప్రేరకుడుగాడు. కేవలము అనుమత్రణమును కర్మచే ననగా నాహ్వానాది కర్మచే నతనికి ఫలమూలముల నొసంగుటవలన నతడు అనుమన్రిక సప్రదానము.

84, 85. “పశ్చోపచారం రామాయ భక్తలోకః ప్రయచ్ఛతి”

రామునకు భక్తజనము పశ్చోపచారము నిచ్చును.

ఇచ్చట నీయఁబడిన పశ్చోపచారములు నిరాకరింపఁ బడనందునవలన అనిరాకర్తృక సప్రదానము.

మూలమ్ :-

ఆపాదానం ద్విధా ప్రోక్తం చలజ్ఞా చలమేవ చ ।

చలాదపాజ్ఞాన్నారీజాం నిర్యాతి విషమం విషమ్ ॥౮౬॥

అచలాచ్చ యథా వృక్షా తృత్రం రామే సతత్యథః ।

హిమాద్రేరాగతా గల్లా సముద్రా ద్రత్నముత్థితమ్ ॥౮౭॥

చతుర్థా చాధికరణం తత్రాభి వ్యాపకం యథా ।

రామభక్తై భవేన్ముక్తి స్థితాయాశ్చ పతివ్రతమ్ ॥౮౮॥

తదౌపశ్లేషికం రామశ్రీమాన్ సింహాసనే స్థితః ।

సస్థితం వీక్షతే భూయో వైదేహీం స వవే స్థితామ్ ॥౮౯॥

అథ వైషయికం రామోఽయోధ్యాయాం వసతి స్వయమ్ ।

వనే వసతి శార్దుల స్సింహస్తు గిరిగహ్వరే ॥౯౦॥

అథ సామీపకం రామః కపినైర్యసమన్వితః ।

అవాత్సీత్సాగరే ఘోరే గణ్గాయాం వసతి స్వయమ్ ॥౬౦॥

నను సమృద్ధస్యైకిం ను కారకత్వ మిహోచ్యతే ।

కారకం హి క్రియాహేతు సమృద్ధం స్యాత్ప్రధానతః ॥౬౧॥

సాక్షాత్క్రియాభి సమృద్ధం కారకం హి విదుర్బుధాః ।

స్వాతంత్ర్యస్య వివక్షాయాం స్థాలీం పచతిసేవకః ॥౬౨॥

పావకశపచతిత్యాదౌ యథా చ స్యా త్స్వతంత్రతా ।

న తథా క్వాపి సమృద్ధే యథా రామస్య సేవకః ॥౬౩॥

అనుబంధము:-

36. అపాదానము రెండు విధములు.

(1) చలము (2) అచలము అని.

1) “చలాదపాక్షాన్నారీణాం నిర్మాతి విషమం విషమ్.”

స్త్రీల చంచలమగు కడకండినుండి యుపద్రవకరమైన విషము వెలువడును

ఇచ్చట స్త్రీల కటాక్షము చలమైన అపాదానము.

37. “అచలాచ్చ యథా వృక్షా త్పత్రం రామే పతత్యధః.”

నిశ్చలమై చెట్టునుండి యాకు రామునిపై రాలును.

ఇచ్చట వృక్షము అచలమైన అపాదానము.

అట్లే = “హిమాద్రైరాగతా గణ్గా” హిమాచలమునుండి గంగ వచ్చినది.

“సముద్రా ద్రత్న ముత్తితమ్” సముద్రమునుండి రత్నము వుట్టినది.

ఇచ్చట హిమాది, సముద్రములు అచలములగు నపాదానములు.

38. అధికరణ కారకము నలు తెలింగులు.

(1) అభివ్యాపకము,

(2) ఔపశ్లేషికము,

(3) నైషయికము,

(4) సామీపకము. అని.

(1) అభివ్యాపకము:- “రామభక్తౌ భవేన్ముక్తిః”

(రామభక్తియందు మోక్షము వచ్చును).

ఇచ్చట “రామభక్తౌ” అనునెడ రామభక్తి అభివ్యాపకమైన అధికరణకారకము. అట్లే -

“సీతాయాం చ పతివ్రతమ్”

(సీతయందు పతివ్రతము కలదు)

ఇచ్చట “సీతాయాం” అనునెడ సీతయు నభివ్యాపకమైన యధికరణకారకమే. భక్తి ముక్తిని వ్యాపించినది గాన అభివ్యాపకము.

89. (2) ఔపశ్లేషికము :-

“రామః శ్రీమాన్ సింహాసనే స్థితః”

(శ్రీమన్ముడగు రాముడు సింహాసనమందుండెను)

ఇచ్చట “సింహాసనే” యనునెడ సింహాసన మాపశ్లేషికమైన యధికరణము.

“సస్మితం వీక్షతే భూయో -

“వై దేహీం న వనో స్థితామ్”

(వనమందలి సీతను చిలునగవుతో చూచును)

ఇచ్చట “వనో” యనునెడ వనము ఔపశ్లేషికమైన యధికరణము.

ఔపశ్లేషికమనగా నంటికొని యుండునది యని యర్థము.

శ్రీరాముడు సింహాసనమును, సీత వనము నంటి యున్నారు. కాన సింహాసనము, వనము ఔపశ్లేషికాధికరణములు.

90. (3) వైషయికము :-

“రామః అయోధ్యాయాం వసతి స్వయమ్”

(రాముడు అయోధ్యయందు వసించుచున్నాడు.)

ఇచ్చట “అయోధ్యాయామ్” అనునెడ అయోధ్య వైషయికమైన అధికరణము.

“వనో వసతి శార్దూలః”

(వనమందు శార్దూలము వసించును)

“సింహస్థు గిరి గహ్వరే”

(సింహము కొండ గుహయందు వసించును)

ఇచ్చట “వనే” యనునెడ వనము, “గిరిగహ్వరే” యనునెడ గిరిగహ్వరము వైషయికాధికరణములు.

91. (4) సామీపకము :-

“రామః కపిసైన్య సమన్వితః”

“అవాత్సీత్ సాగరే ఘోరే గజ్ఞాయాం వసతి స్వయమ్”

(రాముడు కపిసైన్యముతో గూడినవాడై భయజ్వరమైన సముద్రమందు నివసించును. గజ్ఞయందు స్వయముగా వసించుచున్నాడు)

ఇచ్చట ‘సాగరే’ యనునెడ సాగరము సామీపకాధికరణము. “గజ్ఞాయామ్” అనునెడ గజ్ఞగూడ సామీపకాధికరణము. సాగరసమీపమున, గజ్ఞ సమీపమున అను నర్థమున నిది సామీపకాధికరణము.

92. సమృద్ధమునకు కారకత్వ మిచ్చట చెప్పబడు చున్నదా?

కారకమునగా క్రియాపేతు సంబంధముగదా ?

93, 94. సాక్షాత్తుగా క్రియతో సంబంధము. కలది కారకముని చెప్పుదురు.

“స్థాలీం పచతి సేవకః” అనునెడను,

“పాచకః పచతి” అనునెడను స్వాతంత్ర్యము వివక్షితమైనప్పుడు ఎట్లు క్రియాభి సంబంధము గలదో అట్లు షష్ఠ్యర్థ సంబంధము నందు,

“రామస్య సేవకః” ఇత్యాదులలో నట్టి స్వాతంత్ర్యము క్రియాభి సంబంధము లేదు.

మూలమ్ :

త్యాదిభి స్తద్భిలైః కృద్భి స్సమాసైశ్చ విధీయతే ।

తదేవ కారకం తత్ర ప్రథమైవ న చాన్యతః ॥౯౫॥

ఉ క్రానాం ఘీ పదార్థానాం త్యాద్యై స్సజ్జ్యైవ గృహ్యతే ।

కృ తద్భిత్సమాసైశ్చ లింగసంఖ్యై విభ క్తయః ॥౯౬॥

యథా రహసి రామేణ సానురాగేణ సాదరమ్ ।

ప్రియ త్రై ప్రేయసీవాచ సుధారససహృదరాః ॥౯౭॥

రిపుం జయతి రామోఽయం రామైర్వా జీయతే రిపుః ।
 సీతా మథేన జయతే పూర్వేన్దు వికచామ్నుజే ॥౯౮॥
 రామోఽసౌ కారక స్సీతా కారికా కారకం కులమ్ ।
 అత్ర కృత్కర్తరీత్యస్య లింగాదిం భజతేతరామ్ ॥౯౯॥
 రామశ్చ వైయాకరః సా వైయాకరిణీ వధూః ।
 తద్వైయాకరణం సైస్య మిత్రం భవతి తద్దితః ॥౧౦౦॥

కృత్ ప్రజామో రామోఽయం కృత్ ప్రజాతి తత్కులమ్ ।
 సీతా కృత్ ప్రజామైషా సమాసః కారకే కృతః ॥౧౦౧॥
 ప్రకృతి ర్వికృతిశ్చాపి స్యాదుక్తాచేద్యథా తదా ।
 వాచత్రైః ప్రకృతే స్సంఖ్యా గృహ్యతే వికృతేర్మహి ॥౧౦౨॥
 జియస్తే తస్తవో రామ పటస్సర్వాని కుణ్డలే ।
 క్రియస్తే రామచంద్రస్య పత్యస్తే సవతక్షణాః ॥౧౦౩॥
 తస్తవో రామచంద్రస్య పటోభూతాశ్చతక్షణాః ।
 కృతా ఓదన మిత్యాదౌ లింగాదిక మపీష్యతే ॥౧౦౪॥
 అయోధ్యాం నీయతే సీతా రామేజ గురుకర్మణా ।
 రామోఽయం యాచ్యతే ముక్తిం మయా సంసారభీదుణా ॥౧౦౫॥
 ప్రధానే కర్మణి భవే ద్వాచకో హి ద్వికర్మణామ్ ।
 అప్రధానే దుహదీనాం హేతౌ కర్మశ్చ కర్మణి ॥౧౦౬॥
 రామోఽయం యాచ్యతే పిత్రా వనం సత్యవశాత్మనా ।
 గురుణా భాష్యతే శిష్య శ్శాస్త్రం వా భోజ్యతే పయః ॥౧౦౭॥

అనువాదము :-

95. త్యాదుల చేతను, తద్దితములచేతను, కృత్తుల చేతను, సమాసములచేతను నాకారకమే విధింపఁబడును.

అందు ప్రథమయే.

96. త్యాదులచే వదార్థములయందలి సంఖ్యయే గ్రహింపఁబడును. కృత్తద్దిత సమాసములచే లింగ-సంఖ్యా-విభక్తులు గ్రహింపఁబడును.

ఎట్లనగా—

97. “రామేణః . . . ప్రీయస్తే ప్రేయసీ వాచః”

ఇట్లు ప్రీయస్తే యను త్యాదిచే కేవల కర్మగత సంఖ్యయే చెప్పబడినది.

అదే

98. “రిపుం జయతి రామోఽయమ్ రామైర్వా జీయతే రిపుః”

“సీతానాశ్చేన జయతే పూర్ణేన్దు వికచామ్నుజే”

పైనఁ గనుపఱచిన యుదాహరణములలో త్యాదిచే అనగా—జయతి, జీయతే, జయతే యను త్యాదిచే కర్తృగత సంఖ్యయు కర్మగత సంఖ్యయు క్రమముగాఁ జెప్పబడినవి.

99. రాముఁడు పుంలింగము కాన అతనికి విశేషణమైనపుడు—కారక శబ్దము పుంలింగము.

“సీత” స్త్రీ లింగము గాన నామెకు విశేషణమైనపుడు కారకశబ్దము స్త్రీ లింగము.

“కులం” నపుంసకలింగము కాన దానికి విశేషణమైనపుడు కారక శబ్దము నపుంసక లింగము.

100 అట్లే—వైయాకరణ శబ్దము రామ శబ్దమునకు విశేషణమైనపుడు పుంలింగము. ‘సా’ యను స్త్రీలింగమునకు విశేషణమైనపుడు వైయాకరణీ, “సైన్యమ్” అను నపుంసక లింగమునకు విశేషణమైనపుడు వైయాకరణమ్ అని విశేష్య లింగములనుఁ బొందుచుండును. ఇట్లు తద్దిత ప్రత్యయాంతముల స్థితి.

101. ఇట్లే—సమాసమందును విశేషణము విశేష్య నిష్పన్నమైయుండును. రాముఁడు విశేష్యమైనపుడు “కృతప్రజామాః” యనియు, కులమ్ విశేష్యమైనపుడు “కృతప్రజాతి” యనియు, “ఏషా” యని స్త్రీలింగము విశేష్యమైనపుడు “కృతప్రజామా” యనియు సమాసము కారకమందు చేయబడును.

102. ప్రకృతియు, వికృతియుఁ జెప్పబడినపుడు వాచకశబ్దములు ప్రకృతిసంఖ్యనే గ్రహించును గాని వికృతి సంఖ్యను గ్రహింపవు.

103. “ఊయ నై త న్నవో రామ పటః” అనునెడ ప్రకృతి తంతువులు, వికృతి పటము.

ఇచ్చట పై క్రియాపదము “ఊయ నై” (నేయఁబడుచున్నవి) అనునది ప్రకృతియైన తన్తువుల బహువచనమునే గ్రహించినది కాని వికృతియైన పటము సంఖ్యయగు నేకవచనమును గ్రహించలేదు.

“స్వర్ణాని కుండలే క్రియ నై” అనుచోట ప్రకృతి స్వర్ణములు, వికృతి కుండలద్యయము.

ఇచ్చట క్రియాపదము “క్రియ నై” యనునది. ఇది ప్రకృతియైన స్వర్ణముల సంఖ్యను, అనగా—బహువచనమునే గ్రహించినది కాని “కుండలే” అను వికృతియొక్క సంఖ్యయైన ద్వివచనమును గ్రహింపలేదు.

104. “త న్నవో రామ చన్ద్రస్య పటో భూతాః”

“తణ్ణులాః కృతాః ఓదనమ్”

ఇత్యాది స్థలములలో భూతాః, కృతాః యని త్యాదిభిన్న ప్రత్యయాంతములు ప్రయోగింపఁ బడినపుడు లింగసంఖ్యాదులుగూడ గ్రహింపఁబడును.

105. “అయోధ్యాం సీయతే సీతా రామేజః”

“రామోఽయం యాచ్యతే ముక్తిం మయా”

అను సీథలములయందు—అనగా ద్వికర్మక స్థలములయందు ప్రధాన కర్మకు కర్తృవాచకముగా ప్రథమ వచ్చును.

106. దుహదులకు ద్వికర్మకత్వమున్నను అప్రధానమైన దానికి కర్తృవాచకముగా ప్రథమ వచ్చును.

107. జ్యోతమందు కర్తకు కర్మత్వము వచ్చును—

“రామోఽయం యాచ్యతే పిత్రా చనమ్”

ఇచ్చట “యాచ్యతే” అనునది దుహదులలో చేరును ద్వికర్మకము కాన అప్రధాన కర్మయగు రామునకు ప్రథమ వచ్చినది

“శిష్యః శాస్త్రం భాష్యతే గురుణా” అను హేత్వవస్థయందు అనగా—శిష్యుండావస్థయందు అప్రధాన కర్మయగు శిష్యునకు ప్రథమ వచ్చినది.

మూలమ్ :-

వ్యవచ్ఛేద్యం విశేష్యం స్యా ద్యవచ్ఛేదక మత్ర తు ।
 తద్విశేషణ మాఖ్యాతం రామో దాశరథిర్యథా ॥౧౦౮॥
 విశేష్యస్య చ యల్లిజ్గం విభక్తి వచనే చ యే ।
 తాని కార్యాణి యోజ్యాని విశేషణపదేష్వపి ॥౧౦౯॥
 యథా దాశరథీ రామో మాం రక్షతు సమంతతః ।
 కౌసల్యానందనం వందే రామచంద్రం కృపార్ణవమ్ ॥౧౧౦॥
 శరణ్యేన చ రామేణ దుర్జయో రావణో జితః ।
 జనకేన సుతా దత్తా రామాయ బలశాలినే ॥౧౧౧॥
 రామాద్ధి ధృతకోదణ్డాద్భిభేతి యుధి రావణః ।
 రామస్య రావణానీకకాలస్య యుధి విక్రమః ॥౧౧౨॥
 రామే విహరతి స్థితా విజయశ్రీ రహర్నిశమ్ ।
 జానకీ వదనామౌజ మధుసానమధువ్రతే ॥౧౧౩॥
 యత్రోద్దేశ్య విధేయత్వం తత్రాయం నియమో న వా ।
 స్యాత్త దస్యా జహల్లిజ్గ మజహద్వచనశ్చ యత్ ॥౧౧౪॥
 రామభక్తిః ప్రమాణం స్యాత్కరుణాభాజనం హరిః ।
 ముక్తిక్షేత్ర మియం కాశీత్యజహల్లిజ్గ మీదృశమ్ ॥౧౧౫॥
 రామ రామశ్చ సీతేయం శ్రీయ మప్సరసః ఖలు ।
 రామభక్తి ర్ముక్తిగృహం అజహద్వచనం యథా ॥౧౧౬॥
 బహుప్రీహ సమాసో హి స్వలింగాని జహాత్యసౌ ।
 సర్వాదయో విశేష్యస్య లింగాదిక ముపాసతే ॥౧౧౭॥
 అజీకృత ప్రణామోఽయం రామో వీక్షిత దారకః ।
 అనాదృతాప్సరా స్సోయమిత్యాద్యమవగమ్యతామ్ ॥౧౧౮॥
 ఉపమానోపమేయత్వం స్యాద్భేదో లింగసంఖ్యయోః ।
 అభిన్నైవ విభక్తి స్సౌ దుపమానోపమేయయోః ॥౧౧౯॥
 లింగభేదే యథా రామపత్నీ మునగతిః పరమ్
 మత్రమాత్రజ్గవత్సితా మజ్ఞా వాగ్వర పుష్పవత్ ॥౧౨౦॥

యథా వచన బేదే చ కన్దర్ప ఇవ సున్దరాః।
 యాయం యువానో రామస్య భక్తా అహమివోత్తమాః ॥౧౨౦॥
 త్వాం రామమిద పశ్యామి రామేజేవ త్వయా జితాః।
 దుర్జయా శ్మత్రవ స్సర్వే రామాయేవ సమోఽస్తుతే ॥౧౨౧॥
 త్వతో రామాదివాళేషా రణే భిభృతి శ్మత్రవః।
 రామస్యేవ వవహ్యేషా కీర్తి స్త్రైలోక్యగామినీ ॥౧౨౨॥
 త్వయి రామ ఇవ ప్రీతిం భజన్తే సకలా జనాః।
 ఏవం లింగత్రయే పి స్యా ద్యచన త్రితయేపి చ ॥౧౨౩॥

అనువాదము :-

విశేషణ విశేష్య వివరణము

108. విశేష్యము వ్యవచ్ఛేద్యము - అనగా-వేఱుచేయబడునది.
 విశేషణము వ్యవచ్ఛేదకము అనగా-వేఱుచేయునది.

“రామః దాశరథిః” అనునెడ విశేష్యమైన రాముఁడు విశేషణమైన
 “దాశరథిః” యను పదముతో వేఱు చేయబడుచున్నాఁడు. రామః-అనగా-
 బలరాముఁడా? పరశురాముఁడా? యని సంశయము రాగా దాశరథిః-అన-దశరథ
 పుత్రుఁడైన రాముఁడని చెప్పుటచే సంశయ నివృత్తి కల్గి బలరామాదులనుండి
 దశరథ పుత్రుఁడగు రాముఁడు వేఱుచేయబడును.

109. విశేష్య వాచకపదమునకు నేది లింగమో, ఏది విభక్తియో, ఏది
 వచనమో, అవియే విశేషణ వాచకముల కుండవలెను.

110. “కౌసల్యానన్దనం వందే రామచన్ద్రం కృపార్థవమ్”

ఇచ్చట రామచన్ద్రం అని ద్వితీయాన్తము, విశేష్యవాచకము. దీనికి
 కౌసల్యానన్దనమ్, కృపార్థవమ్ అను ద్వితీయాన్తములగు శబ్దములు విశేషణ వాచ
 కములైనవి. ఇచ్చట విశేష్య వాచకముగు రామచన్ద్రంనకు విశేషణ వాచకము
 లగు కౌసల్యానన్దన, కృపార్థవ శబ్దములకు సమాన విభక్తికర్తృము, సమాన
 లింగత్వము, సమాన వచనత్వము గలవు.

111. అట్లే—“శరణ్యేన రామేణ” అను చోట విశేషణ వాచకమగు “శరణ్య” శబ్దము “రామేణ” అను విశేష్య వాచకము రెండును పులింగములు. తృతీయా విభక్తి యుక్తములు, ఏకవచనా శ్రయములు కాన సమాన విభక్తి లిజ్జ వచనములని సిద్ధించినవి.

అట్లే - దుర్జయః, రావణః అనునవి క్రమముగా-విశేషణ వాచకము, విశేష్య వాచకము. రెండును ప్రథమాంతములుగా నున్నవి. రెండును పులింగములు. కాన సమాన లిజ్జకములు. రెండును ఏకవచనములు కాన సమానవచనకములు.

అట్లే—“బలశాలినే రామాయ” అను నీ రెండును చతుర్థాంత విశేషణ విశేష్యములు.

112. అట్లే—“ధృతకోపాత్ రామాత్” అను నీ రెండును పంచమ్యంత విశేషణ విశేష్యములు.

అట్లే - “రావణాసీకకాలస్య రావణస్య” అను నీ రెండును - షష్ఠ్యంత విశేషణ విశేష్యములు.

113. అట్లే—“విహరతి రామే” అను నీ రెండును సప్తమ్యంత విశేషణ విశేష్యములు.

ఇట్లే - తక్కిన స్థలములలోను నూహించు కొనవలసినది.

114. విశేష్య విశేషణములకు ఉద్దేశ్య విధేయ భావస్థలముల యందు సమాన విభక్తికర్త, సమాన లిజ్జకర్త, సమాన వచనకర్త నియమములు లేవు. ఉద్దేశ్యమైన విశేష్యముకాని, విధేయమైన విశేషణముకాని తమతమ లిజ్జములను వీడవు. కాన నివి యజహలిజ్జములై యుండును.

ఎట్లనగా—

115. “రామభక్తిః ప్రమాణం స్యాత్”

ఇచ్చట రామభక్తి ఉద్దేశ్యము; ప్రమాణము విధేయము. రామభక్తి నుద్దేశించి ప్రమాణత్వము విధింపబడినది. కావున నివి ఉద్దేశ్య విధేయస్థలములు. ఇచ్చట విశేష్య వాచకమైన రామభక్తి శబ్దము స్త్రీలిజ్జమైనను విధేయవిశేషణ వాచకమగు ప్రమాణశబ్దము తన నపుంసక లిజ్జమును వీడలేదు.

అట్లే— “హరిః కరుణాభాజనమ్” అను చోట హరి ఉద్దేశ్యము. కరుణాభాజనమ్ విధేయము. ఇచ్చట హరియందు కరుణాభాజనత్వము విధింపఁబడినది. కాన హరి శబ్దము తన పుంలింగమును, కరుణా భాజన శబ్దము తన నపుంసక లింగమును వీడనందువలన నివి యజహలింగముల కుదాహరణములు.

ఇట్లే - “ముక్తి క్షేత్రమియం కాశీ” యను చోట నుద్దేశ్యమైన కాశియు, విధేయమైన ముక్తిక్షేత్రము తమతమ లింగములను వీడలేదు.

“సీతా రామదారాః” అను చోట సీత ఉద్దేశ్యము, ఏకవచనము. దారాః నిత్య బహువచనము. ఇచ్చట సీతయందు రామ దారత్వము విధేయము. కాన నిచ్చట విశేష్య వాచకమగు సీతా శబ్దము ఏక వచనత్వమును, విశేషణవాచకమైన రామదారశబ్దము తన బహుత్వమును వీడలేదు గాన నివి యజహద్వచనములు.

116. అట్లే— “స్త్రీ ఇయం అప్పరసః ఖలు” అనునెడ ఆద్దేశ్యవాచకము స్త్రీ శబ్దము. ఇది ఏకవచనము. “అప్పరసః” అనునది నిత్యబహువచనము కాన నివిగూడ పూర్వమువలె నజహద్వచనమున కుదాహరణములు.

“రామభక్తిః ముక్తిగృహః” ఇచ్చట రామభక్తి శబ్దము ఏకవచనము. ముక్తిగృహశబ్దము నిత్యబహువచనము. కాన నివిగూడ పూర్వమువలె నజహద్వచనమున కుదాహరణములు.

117. బహుప్రీహిసమాసము తన లింగములను గోల్పోవును. సర్వాది శబ్దములు విశేష్యలింగములను బొందుచుండును.

బహుప్రీహి కుదాహరణములు :-

“అజ్ఞీకృత ప్రణామః అనుమ్”-

అజ్ఞీకృతాః ప్రణామాః యేన సః - అజ్ఞీకృత ప్రణామః. ఇది అన్య పదార్థ ప్రధానము - అయమ్ అనునది అన్యపదార్థము. ఇది పుంలింగము కాన సీనికి విశేషణమైన బహుప్రీహియు పుంలింగమే యగును.

అట్లే—

118. “పీషిత దారకః రామః”

వీక్షితాః దారకాః యేన సః = వీక్షిత దారకః. ఇచ్చట రాముఁడు అన్య పదార్థము. ఇచ్చటకూడ పూర్వమువలె “వీక్షితదారకః” యను బహువ్రీహి అన్య పదార్థమైన రామునియెక్క లిङ్గమును బొందినది.

అనాదృతా అప్సరసః యేన సః అనాదృతాప్సరాః.

ఇచ్చట పూర్వమువలె బహువ్రీహి అన్య పదార్థలిङ్గమును స్వీకరించు చున్నది.

119. లిङ్గ సంఖ్యలకు భేదమున్నప్పుడును ఉపమానోపమేయ భావ మేర్పడును.

120. ఒకచోట విభక్తి భేదము లేకపోయినను ఉపమానోపమేయ భావ ముండఁను.

“రామపత్ని మత్తమాతల్లవత్”

ఇచ్చట ఉపమేయమైన రామపత్ని స్త్రీలిङ్గము. ఉపమానమైన మత్తమా తల్లము పుంలిङ్గము. కాన లిङ్గభేదములో సుపమానోపమేయ భావమున కిది యుదాహరణము.

అట్లే—

“మజ్జావాక్ వరపుష్పవత్” అనునెడ మజ్జావాక్ - అయిన సీత ఉపమే యము (వరపుష్పమివ) వరపుష్పవత్. వరపుష్పము ఉపమానము.

ఇచ్చట ఉపమేయమైన సీత స్త్రీలిङ్గము. ఉపమానమైన వరపుష్పము పుంసక లిङ్గము.

ఇదియు పూర్వమువలె లిङ్గభేదమున కుదాహరణము.

121. “కన్దర్ప ఇవ సున్దరాః”

“యువానో రామస్య భక్తా ఆహమివ”

ఇవి వచనభేదమందలి యుపమానోపమేయ భావమున కుదాహరణములు.

122, 123, 124. “త్వాం రామమివ పశ్యామి”

“త్వయా రామేణ వశ్యితాః శత్రవః”

“రామస్యేవ తవ కీర్తిః త్రైలోక్య సామిని” అను మున్నగు మహాదాదా
ములలో నుపమానోపమేయములు సమానములైన విభక్తులు తిజ్జములు వచన
ములు గర్భయున్నవి.

మూలమ్ :

వింశత్యాద్యా స్సదై కత్వే సక్త్యా స్సజ్ఞేయ సజ్ఞయోః ।
సక్త్యాయ నై యదా సక్త్యా స్తదా ద్విత్యాదికం భవేత్ ॥౧౦౧౧॥
వింశతీ రామభక్తా స్స్య ర్వింశతీ రామభక్తయః ।
సహస్రం రామభక్తా స్స్య శ్శతం రామస్య భక్తయః ॥౧౦౧౨॥
లక్షణా రామభక్తా స్స్య కోటి రామస్య భక్తయః ।
సక్త్యాయ నై యదా ద్విత్యాత్తదా ద్విత్యాదికం భవేత్ ॥౧౦౧౩॥
యథా వింశతయ స్త్రీసో రామభక్తాశ్చ తాని చ ।
చత్వారి భక్తయ స్త్రీస స్త్రీస స్త్రీన్యాని కోటయః ॥౧౦౧౪॥
సముచ్చయేన వాక్యక్లే ద్భూతానాం వా ద్వయోశ్చ వా ।
లిఖ్యా యా శ్రీతా సక్త్యా వాచకానాం వికల్పతః ॥౧౦౧౫॥
శ్రీమానామశ్చ సీతా చ వనం గచ్ఛతి గచ్ఛతః ।
రామశ్చ లక్ష్మణాపి భరతశ్చ ప్రయాతి హి ॥౧౦౧౬॥
ప్రయాన్తి వా పురీం స్వీయాం జేతా జేతార ఏవ వా ।
తేజస్వినశ్చ తేజస్వి గుణీ గుణిన ఏవ చ ॥౧౦౧౭॥
పురుషేషు త్రిషు భవే ద్య ఏవ పురుషః పరః ।
సముచ్చయే స ఏవ స్యాత్సక్త్యా చాపి తదాశ్రితా ॥౧౦౧౮॥
యథా రామశ్చ సీతే త్వం గచ్ఛతో విజనం వనమ్ ।
రామ స్త్యమహ మప్యాహు గచ్ఛామో గురుశాసనాత్ ॥౧౦౧౯॥
అహాచ్ఛత్యశ్చ రామశ్చ గచ్ఛామో నిర్జనం వనమ్ ।
ప్రథమాదిక్రమాదేవ ప్రతీపోచ్చరితేపి చ ॥౧౦౨౦॥

అనువాదము :-

125. వింశతి మున్నగు శబ్దములు గణింపఁ దగిన వస్తువునుఁ
జెప్పినను, కేవలము సంఖ్యనుఁ జెప్పినను నెల్లప్పుడు నేకవచనము నందుండును.
ఎప్పుడవి లెక్కింపఁబడునో అనగా-

ఏకా వింశతిః, ద్వే వింశతీ, త్రిసః వింశతయః అని గణించబడునో.
అప్పుడు ఏకవచన, ద్వివచన, బహువచనములను బోందుచుండును.

126, 127. కేవలము గణించఁ దగినవానియందు ప్రయోగింపఁబడి
నప్పుడు ఉదాహరణములు:-

వింశతిః రామభక్తాస్మ్యుః
వింశతిః రామభక్తయః.
సహస్రం రామభక్తాస్మ్యుః
శతం రామభక్తాః స్మ్యుః
లక్షం రామభక్తా స్మ్యుః
కోటిః భ్రామస్య భక్తయః.

ఇత్యాద్యుదాహరణములయందు పైనఁ జెప్పఁబడిన నియమము తెల్లమగు
చున్నది. వింశతి - సహస్ర - శత - లక్ష - కోటి శబ్దములు ఎన్నింటినో
జెప్పినను నవి యేకవచనమునందే యున్నవి.

128. ఎప్పుడు వింశతి మున్నగు శబ్దములు ద్విత్వము నుండి
తెక్కింపఁబడునో, అప్పుడు ద్వివచనములను బోందుచుండును.

- (1) ద్వే వింశతీ రామభక్తయః.
- (2) తిస్త్రో వింశతయః రామభక్తాః
- (3) చత్వారి శతాని భక్తయః
- (4) తిస్త్రః కోటయః పైన్యాని.

ఇచ్చట ద్వే యని ద్విత్వవాచకముతోడను త్రిసః అని త్రిత్వ
వాచకము తోడను వింశతి శబ్దము ప్రయోగింపఁబడుట వలన వింశతీ, యని
ద్వివచనము, వింశతయః అని బహువచనము వచ్చినది.

అట్లే చత్వారి యని చతుష్త్వ వాచకముతోడ శతశబ్దము ప్రయోగింపఁ
బడుట వలన “శతాని” యని బహువచనము వచ్చినది.

అట్లే “తిస్త్రః” యని త్రిత్వవాచకముతోఁ బ్రయోగింపఁబడుట వలన
కోటి శబ్దమునకు బహువచనము వచ్చి “కోటయః” అని రూపమేర్పడినది.

129. రెండుమూడు లేక పెక్కు పదముల సమూహముతో వాక్య మేర్పడినపుడు, లిజ్జవచనములు వికల్పముగా వస్తుచుండును.—

130. “శ్రీమాన్ రామః సీతా చ వనం గచ్ఛతి గచ్ఛతః”

ఇచ్చట రాముడు, సీత యను కర్తలిద్దఱున్నను అవి ప్రత్యేకముగా క్రియతో నన్వయించినచో నేక వచనము, సమూహముగా నన్వయించినచో ద్వివచనము వచ్చును. ప్రత్యేకముగా నన్వయించినప్పుడు “గచ్ఛతి” యనియు, సమూహముతో నన్వయించి నప్పుడు “గచ్ఛతః” యని ద్వివచనము వచ్చినవి.

అట్లే—‘రామశ్చ, లక్ష్మణశ్చ, భరతశ్చ పురిం ప్రయాతి, ప్రయాన్తి వా’

అనునెడ రాముడు, లక్ష్మణుడు, భరతుడు ప్రత్యేకముగా క్రియతో నన్వయించినచో “ప్రయాతి” యని ఏకవచనము, సమూహముగా నన్వయించినచో “ప్రయాన్తి” యని బహువచనము వచ్చినవి.

131. అట్లే—“రామశ్చ, లక్ష్మణశ్చ, భరతశ్చ జేతా, జేతారౌ, జేతారః వా.”

రామ-లక్ష్మణ-భరతులు ప్రత్యేకముగా ‘జేతా’ యను విశేషణముతో నన్వయము పొందినచో, “రామః-లక్ష్మణః భరతశ్చ జేతా” యని యగును. రామ-లక్ష్మణ-భరతులలో నిఱువురు జేతా యను విశేషణముతో నన్వయము బొందినచో “రామలక్ష్మణౌ జేతారౌ” అనియు; రామ-లక్ష్మణ భరతులు మువ్వురు కలసి జేతా యను విశేషణముతో నన్వయము బొందినచో “రామ లక్ష్మణ భరతాః జేతారః” యనియు నగును.

అట్లే—“రామః లక్ష్మణః భరతశ్చ తేజస్వీ తేజస్వినౌ, తేజస్వినశ్చ”

అనునెడ ప్రత్యేకముగా విశేషణ మగు తేజస్వి శబ్దముతో నన్వయ మేర్పడినచో ‘తేజస్వీ’ యని యేకవచనము, వారిలో నిఱువురికి విశేషణముతో నన్వయమేర్పడినచో “తేజస్వినౌ” అని ద్వివచనము, వారిలో నందఱికి విశేషణముతో నన్వయ మేర్పడినచో “తేజస్వినః” అని బహువచనము వచ్చును.

ఇట్లే-గుణీ, గుణినౌ గుణినః. అనునెడ గూడ ప్రత్యేకాన్వయ మందును సముదాయాన్వయ మందును వచనభేదముల నెఱుంగుగలము.

132. సముదాయ ఘటిత వాక్యములందు ప్రథమ-మధ్యమ-ఉత్తమ పురుషములలో నే పురుషము పరముగా నుండునో, ఆ పురుషము క్రియకు వచ్చును. వచనము గూడ దానినిబట్టి వచ్చును.

133. ఎట్లనగా-“రామశ్చ సీతేః త్వం గచ్ఛథఃవనమ్”

ఇచ్చట రాముడు-ప్రథమ పురుషము; సీతే త్వం-మధ్యమ పురుషము కర్తలైనను చివర చెప్పబడినది “సీతే త్వమ్” అని మధ్యమ పురుషము. గాన క్రియ “గచ్ఛథః” అని మధ్యమ పురుషమైనది. కర్తరిద్దఱు గాన ద్వివచనము వచ్చినది. అనగా-ప్రథమ పురుష మధ్యమపురుషములలో పరమైనది మధ్యమ పురుషము గాన దానినిబట్టి పురుషము వచ్చినది.

134. అట్లే-“రామఃత్వం, అహమపి గచ్ఛామః”

అనునెడ “రామః” యని ప్రథమపురుషము “త్వమ్” అని మధ్యమ పురుషము, అహమ్ అని ఉత్తమ పురుషము కర్తలైనను క్రమముగా పరమైనది “అహమ్” అను నుత్తమ పురుషయే కాన దానిననుసరించి “గచ్ఛామః” యని క్రియ యుత్తమ పురుషమైనది. కర్తలు పెక్కుండ్రు గాన బహువచనము వచ్చినది.

వాక్యము, ప్రథమ పురుషకర్తను, మధ్యమ పురుషకర్తను, ఉత్తమ పురుషకర్తను ప్రథమాది క్రమమువదలి విపరీతముగా అనగా-తలక్రిందులుగాఁ జెప్పినను, అనగా-తొలుత ఉత్తమ పురుషకర్తయైన “అహమ్”ను, మధ్యమ పురుషకర్తను తర్వాతను, ప్రథమ పురుష కర్తను చివరను చెప్పినను ప్రథమాది పురుషక్రమముగనే కర్తలను ఏర్పఱచుకొని క్రియకు పురుషములఁ జెప్పవలయును. అనగా - ప్రథమ మధ్యమోత్తమ పురుషములలో నుత్తమ పురుషము ప్రథమోపాదేయము, తర్వాత మధ్యమ పురుషము, తర్వాత ప్రథమ పురుషమని యాశయము.

ఉదా॥ “అహం చ త్వం చ రామశ్చ గచ్ఛామౌ వనమ్”

ఇచ్చట ఉత్తమ పురుష కర్తయైన “అహం” అనునది మొదటను, మధ్యమపురుష కర్తయగు “త్వం” రెండవదిగను, ప్రథమ పురుషకర్తయగు

'రామః' అనునది చివఱకుఁ బ్రయోగింపఁబడినను అనగా వివేచితముగాఁ బ్రయోగింపఁబడినను, "రామశ్చ త్వం చ అహం చ" అని క్రమము నేఱుటచు కొనఁజేరి "గచ్ఛామః" యని ఉత్తమ పురుష బహువచనమే చెప్పఁబడినది.

మూలమ్ :-

ముఖ్యో గౌణో రాక్షణీకః ప్రయోగస్త్రివిధో భవేత్ :

ముఖ్యస్సార్థేన సమ్ప్రద్యో యథా త్యన్నం రఘూద్వహః ॥౧౩౩॥

గుణయోగా దృవేద్గౌణో రామక్రోధో విషం మహత్ .

రావణం ప్రత్యయం రామః సింహశ్చ కరిణం ప్రతి ॥౧౩౪॥

స్వార్థాన్వయస్య బాధేన తాత్పర్యస్యాను రోధతః .

రాక్షణా కల్పితే సాపి ద్వివిధా స్యాత్ప్రయోగతః ॥౧౩౫॥

జహత్స్వార్థాఽజహత్స్వార్థా తత్రాద్యా కథ్యతే మయా .

స్వార్థత్యాగో భవే ద్యత్ర జహత్స్వార్థేతి సా యథా ॥౧౩౬॥

రామో వసతి పాథోధా యమునాయాం జనార్దనః .

యస్మిన్సౌజయ ఖడ్గాంశ్చ ఖట్వా వదతి సంసది ॥౧౩౭॥

యత్ర స్వార్థాపరిత్యాగోఽజహత్స్వార్థా చ సా యథా .

చత్రిణో యాన్త్యమీ కాశీం కాకేభ్యో దధి రక్ష్యతామ్ ॥౧౩౮॥

పదార్థే పృథ్వర్థేఽపి తాత్పర్యాల్ల షణ్ణాన్వయః .

ఏవం సర్వత్ర బోధవ్య మను క్త మపి బాలకైః ॥౧౩౯॥

అత్రైకత్వ మతస్త్రిం స్యా ద్బోజనే నాతి మానతా .

బ్రాహ్మణా న్బోజయేత్కృతే శ్రోతా త్రిక బోజయత్కసా ॥౧౪౦॥

జాతి-వ్యక్తి పరత్వేన ద్విధా శబ్దప్రవర్తనమ్ .

తత్ర జాతిపరత్వేన యథా త్వం బోజయా తిథిమ్ ॥౧౪౧॥

జాత్యా బోజయితుం నైవ శక్నో మిత్వవ ధార్యతామ్ .

త్రినైవ బోజయిత్వా తు తాత్పర్యానవధారణే ॥౧౪౨॥

తాత్పర్యవిషయే శబ్దః ప్రమాణ మితి నిశ్చితః .

శ్రోతా తదనుసారేణ శబ్దబోధే ప్రవర్తతే ॥౧౪౩॥

విశేష్యక్రియయా యత్యా దు క్తం కర్మాదికం పునః ।

విశేషణక్రియాప్యాహ తదేవేతి వినిశ్చితమ్ ॥౧౪౬॥

యథా భుక్త్యా వనం రామః ప్రయాతి సహ భార్యయా ।

రామేణ గమ్యతే యోధ్యా వనాద్భుక్త్యా వలాని చ ॥౧౪౭॥

అనువాదము :-

135. ప్రయోగము మూడు విధములు-

(1) ముఖ్యము (2) గౌణము (3) రాక్షణికము అని.

వాచ్యార్థముతో సంబంధమున్నచో ముఖ్యము. ఎట్లనగా-

“రమూద్వహః అన్నమ్, అత్తి” ఇచ్చట రమూద్వహ శబ్దమునకు ముఖ్యార్థము శ్రీ రాముఁడు. అన్నమ్ - అనుదానికి ముఖ్యార్థము అన్నము. అత్తి యను దానికి ముఖ్యార్థము తినుచున్నాఁడు. కాన నీ వాక్యమున పదములన్నియు ముఖ్యార్థములయందే యున్నందువల వాని సంబంధము ముఖ్యార్థసంబంధ మైనది. అందువలన నిది ముఖ్య ప్రయోగ మగుచున్నది.

136. గుణములతో యోగమున్నప్పుడు గౌణప్రయోగము.-

“రామక్రోధో విషం మహత్”

ఇచ్చట రాముని కోపము గొప్ప విషమని చెప్పఁబడినది. కాని కోపము విషమెట్లగును గాన, విషమనగా - విషమునందెట్టి గుణముగలదో యట్టి గుణమునుఁ గల్గినదని యర్థము, కాన నిట్టి గుణసంబంధము వలన నిది గౌణ ప్రయోగము.

అట్లే-

“రావణంప్రతి రాఘః సింహః కరిణంప్రతి”

ఏనుగునకు సింహమెట్లో, అట్లే రాముఁడు రావణునిఁ సింహము.

ఇచ్చట రాముఁడు సింహము కాక పోయినను, సింహములొని క్రొక్కాది గుణములనుఁ బట్టి సింహమగు చున్నాడు. ఇట్టి గుణయోగముచే నిదియు గౌణ ప్రయోగము.

137. ముఖ్యార్థమునకు బాధ యేర్పడినను తాత్పర్యము ననుసరించి లక్షణ చెప్పఁబడును. అట్టి లక్షణము ననుసరించి చెప్పఁబడు నర్థము రాక్షణికము.

ఈ లక్షణము లెందు విధములు :—

- (1) జహత్స్వార్థ
- (2) అజహత్స్వార్థ యని.

ఎందు ముఖ్యార్థము విడిచేయబడునో, యది జహత్స్వార్థ. అనగా—
జహత్ స్వార్థః యస్యాం సా యను విగ్రహము ననుసరించి విడచుచున్న
స్వార్థము గలదని యర్థము.

189. దీనికి ఉదాహరణములు —

- (1) రామో వసతి పాథోధ
- (2) యమునాయాం జనార్దనః (వసతి)
- (3) యష్టిః భోజయ
- (4) ఖడ్గాంశ్చ భోజయ
- (5) ఖట్యా వదతి సంసది.

1. రాముడు సముద్రమందు వసించుచున్నాడని మొదటిదాని కర్థము.

సముద్రమునందు నివసించుట సాధ్యముకాదు. కావున నన్వయబాధచే,
పాథోధి శబ్దమునకు లక్షణచే పాథోధి తీరమని యర్థము జెప్పవలయును.
లక్షణచే నిది చెప్పబడినది. కాన నిది లాక్షణికమైనది. ఇందు “పాథోధి”
శబ్దముయొక్క ముఖ్యార్థమైన “సముద్రము” విడువబడినదై, త తీరమే
గ్రహింపబడినది కాన నిథి జహత్స్వార్థమైనది.

2. “యమునాయాం జనార్దనః వసతి” ఇచ్చట యమునానదియం
దుండలేదు గాన నన్వయబాధచే యమునాశబ్దమునకుఁ బై విధముగనే “యమునా
తీరమను” నర్థమును లక్షణచే జెప్పుట మున్నగునవి వైవిధముగా నూహ్యము.

3. “యష్టిః భోజయ” ఇచ్చట యష్టులను అనగా—దండములను భుజింపఁ
జేయుమని యర్థము. దండములచేతనములు గాన భుజింపవు కాబట్టి యీ
యన్వయానుసరణ్మతే త్రిచే యష్టిశబ్దమునకు యష్టిధరులయందు అనగా—దండ
ధారులయందు లక్షణ చెప్పగా, దండ ధారులు చేతనులు గాబట్టి భుజింపగలరు.
గాన ననుపపత్తి తొలగును. ఇందును పూర్వమువలె ముఖ్యార్థమైన యష్టులు
విడువబడినవై యష్టిధరులు గ్రహింపఁ బడినందు వలన నిదియు జహత్స్వార్థ.

4. ఇతే- “ఖడ్గాంశ్చ భోజయ” యనునెడగూడ ఖడ్గము లచేతన ముల గాన ఖడ్గధారుల యందు లక్షణఁ జెప్పకొనవలయును.

5. ఖట్వా వదతి సంనది

ఇచ్చట సభయందు మంచము మాట్లాడు చున్నదని యర్థము. మంచము చేసేనము గాన నన్వయానుపపత్తిచే ఖట్వాశబ్దమునకు లక్షణచే, ఖట్వారూఢుల యందు లక్షణముఁ జెప్పకొన వలయును. అనగా - మంచమందలి జనులు మాట్లాడు చున్నారని యర్థము. ఇందు గూడ వాఙ్యార్థమైన మంచము విడువఁ జీ మంచమందలి జనులనే గ్రహించినందువలన నిదియు జహత్సార్వర్థ.

140. ఎందు స్వార్థము అనగా - ముఖ్యార్థము విడువఁబడదో యది జహత్సార్వర్థ. “అజహత్ స్వార్థః యస్యాం సా” అను విగ్రహము ననుసరించి, విడువని స్వార్థమును గలది యని యర్థము.

“చత్రిణో యా ని ఆమీ కాశీమ్” అనుదోట చత్రులనగా గొడుగులను ధరించినవారు. వారు కాశీకి బోవుచున్నారని యర్థము.

గొడుగులను ధరించినవారిలో కొందఱికి గొడుగులు లేకపోయినను “చత్రిణః” యని గొడుగులు ధరించిన వారితోనే వారును సంతర్పవించురు. కాన “చత్రి” శబ్దమునకు చత్ర - అచ్చత్ర సమూహమును నర్థమును లక్షణచేఁ జెప్పవలయును, కాన “చత్రిణః” అనగా - గొడుగులను ధరించినవారును, ధరింపని వారును అని యర్థము. అనగా చత్ర - అచ్చత్ర సమూహముని యర్థము. ఇచ్చట చత్రులు - చత్రరహితులు “చత్ర” శబ్దతాత్పర్య విషయము కావున తాత్పర్యానుపపత్తి ననుసరించి యిచ్చట లక్షణయని యరయవలయును.

అతే—

“కాకేభ్యో దధి రక్ష్యతామ్” అనునెడ కాకులనుండి పెరుగును కాపాడు మను నర్థమున్నను, కాకభిన్నములనుండియు పెరుగు కాపాడవలసిన యర్థము గూడ దానికిఁ జెప్పవలయును. ఏల యనగా పెరుగును అన్నింటినుండి రక్షింప వలసినదనియే యా వాక్యముయొక్క తాత్పర్యము కాన ‘కాక’ శబ్దముచే కాక భిన్నములగు మార్జాలాదులుగూడ ననగా దధ్యుపఘాతకము లన్నియు లక్ష్యము లగును. పై రెంటియందును క్రమముగా ముఖ్యార్థమైన చత్రులు, కాకములు

విడువబడ నందువలన నివి యజహత్వార్థమగును. పదమున కర్థములైన “చక్రి” “కాకము”ల యందును, పదముల కర్థములు గాని “అచ్చతి” “ధర్మ్యపహతకముల” యందును తాత్పర్యముచే లక్షణ యన్వయించును.

141. ఇట్లు అన్ని స్థలముల యందును చెప్పని వానిని బాలరు గ్రహింపవలయును.

142. జాతివాచక శబ్దములలోని ఏకవచనము అప్రయోజనము.

“బ్రాహ్మణాః తోజయ” ఇత్యాది స్థలములయందు కనీసము ముగ్గురి బ్రాహ్మణులను భుజింపఁ జేయుటతో అహంవచనము విశ్రాంతి నొందును గాఁ బ్రాహ్మణాధిక్య ప్రసక్తి లేదు.

143, 144. లోకమున శబ్దములు రెండు విధములు.

(1) జాతివాచకములు

(2) వ్యక్తివాచకములు అని.

కావున “త్వం తోజయ ఆతిథిమ్” అని చెప్పినప్పుడు “ఆతిథిమ్” అను దానిని జాతివాచకముగాఁ దీసుకొనినచో ఆతిథిత్వ జాతితోఁగూడినది అసంఖ్యాకము గాన సందరిని భుజింపఁ జేయుట యశక్య మగుటవలనను” “ఆతిథిన్ తోజయ” అనునెడు వక్ర తన తాత్పర్యమునుఁ దెలుపనందువలన ముగ్గురుని భుజింప జేయవచ్చును.

145. ఏలయనగా- తాత్పర్యము గోచరమైనపుడే శబ్దము ప్రమాణము. అట్టి శబ్దమువలననే శాబ్దభోధమును శ్రోత పొందును.

146. విశేష్యక్రియచే నేయే కర్మాదులు చెప్పబడునో విశేషణ క్రియచేతను నవియే చెప్పబడును.

147. “భుక్త్యా వసం రామః ప్రయాతి సహ భార్యయా” అను విశేష్య క్రియయందలి కర్మాదులే-

“రామేణ గమ్మలేఽయోధ్యా వనాత్ భుక్త్యా వరాసి చ” యను విశేషణ క్రియయందును నవియే చెప్పబడుచున్నవి.

మూలమ్ :-

ఉత్తమేవోక్తాం యాతి క్వచిదుక్త మనుక్తతామ్ ।
 అనుక్త మపి చోక్తం స్యా త్క్వచిదేవ పదాంతరైః ॥౧౪౮॥
 ఓదన్తపద్యతే దృష్టో మయా సత్పురుషోఽప్యయమ్ ।
 అహాధవానరో వృక్ష శ్చిద్యతే దృశ్యతేఽపి చ ॥౧౪౯॥
 పటోఽయం శితికో భాతి రామేణ పరిధీయతే ।
 కృపాదీభిర్యదేవోక్తం త్యాగైర్వై రపి తదేవ హి ॥౧౫౦॥
 సృత్యంతర్వా సటుం రామః విరోకయతి కౌతుకి ।
 చాత్రశ్చ వైయాకరణం శబ్దాన్ పృచ్ఛతి లక్ష్మణః ॥౧౫౧॥
 అహాధవానరం వృక్షం రామః పశ్యతి సాదరమ్ ।
 కృపాదినోక్తమేవైత దనుక్తం త్యాదినా భవేత్ ॥౧౫౨॥
 సృత్యతే గీయతే రక్తే నచేన స్థీయతే క్వచిత్ ।
 భోక్తుం పచతి రామోఽయ మోదనం క్షుద్వశం గతః ॥౧౫౩॥
 రామభక్త స్సమానీయ రామం పూజయతి స్వయమ్ ।
 క్షత్యాద్యనుక్తమేవ స్యా దనుక్త మితి బుద్ధ్యతామ్ ॥౧౫౪॥
 కర్మజ ప్రత్యయో నాన్యత్క్వచిద ప్యుచ్యతే యథా ।
 కృష్టేన దుహ్యతే గోభ్యః గవాం గోష్వథవా పయః ॥౧౫౫॥
 మయా ప్రయాచ్యతే ముక్తి రామాద్రామస్య రామకే ।
 పాచ్యతే రామచంద్రిణ పాచకేనోదనోఽద్భుతః ॥౧౫౬॥
 క్వచిత్కా లాదికే చైవ సత్త్వై చాన్యస్య కర్మణః ।
 రామేణ శ్రూయతే ధర్మో మాసం గీతశ్చగీయతే ॥౧౫౭॥
 కాన్తోఽనుగమ్యతే క్రోశం కాన్తయా స్నిగ్ధచేతసా ।
 అనన్య కర్మణోఽసత్త్వై కాలాద్యం ప్రాహ కర్మజః ॥౧౫౮॥
 కుమ్భకర్ణేన సుప్యన్తే షణ్మాసాన్ రామభూభుజా ।
 పనే ద్వాదశ వర్షాణి స్థీయన్తే గురుశాసనాత్ ॥౧౫౯॥
 క్షత్యాదయో విశేషాశ్చ బోధవ్యా బాలకైస్సదా ।
 తారికా యస్య కణ్ఠస్థా స్సభాయాం మోదతే చ సః ॥౧౬౦॥

—ఉతి విభక్త్యర్థప్రకరణమ్—

అనువాదము :-

148. కొన్నిచోట్ల కర్మాదులు చెప్పబడినను మఱల నవి మఱియొక విధముగాఁ జెప్పబడును. కొన్నియెడల చెప్పబడినను మఱొకవిధముగా స్త్రీ చెప్పబడక యుండును. ఒకప్పుడు ఏవిధముగనుఁ జెప్పబడనివి పదాన్త రములచేఁ జెప్పబడును.

ఉదా॥

149. “ఓదనః పచ్యతే ద్యౌష్టో మయా సత్పురుషోఽప్యయమ్.”
“ఆరూఢవానరో వృక్ష శ్చిద్యతే దృశ్యతేఽపి చ”

150. “పటోఽయం శితికో భాతి రామేణ పరిధీయతే” అని కృదాదులు వేసిని జెప్పనో వానినే త్యాదులుగూడ జెప్పను.

ఉదా :-

151. “నృత్య స్తచ్చ నటం రామః విలోకయతి కౌతుకీ”
“భాత్రచ్చ వైయాకరణం శబ్దాః పృచ్ఛతి లక్షణః”

152. “ఆరూఢ వానరం వృక్షం రామః పశ్యతి సాదరమ్”
ఇచ్చట కృదాదులు చెప్పిన విషయమునే త్యాదులుగూడఁ జెప్పినవి.

153. ఇక కృదాదులు చెప్పిన విషయము త్యాదులు కొన్నియెడల చెప్పవు.

ఉదా :

“నృత్యతే గీయతే రజ్జే నటేన స్థీయతే క్వచిత్”
“భోక్తుం పచతి రామోయ మోదనంక్షుద్వశం గీతః”

154. “రామభక్త స్సమానీయ రామం పూజయతి స్వయమ్.”
ఇవి మున్నగువానినిఁ నను క్రములుగా భావింప వలయును.

155. కర్మార్థక ప్రత్యయము అనగా ద్వితీయ కొన్నిచోట్ల చెప్పబడదు
“కృష్ణేన దుహ్యతే పయః గోభ్యః”

ఇచ్చట గో శబ్దమునకంటె పశ్చామీ విభక్తి ప్రయోగింపబడినది కాని కర్మ ప్రత్యయమైన ద్వితీయ ప్రయోగింపఁ బడలేదు

“కృష్ణేన దుహ్యతే పయః గవామ్”

ఇచ్చటఁగూడ గో శబ్దమున కంటె కర్మజప్రత్యయమైన ద్వితీయ రాకుండ షష్ఠి వచ్చినది.

అట్లే—

“కృష్టేన దుహ్యతే గోఘ పయః”

ఇచ్చట గో శబ్దమునకంటె కర్మజ ప్రత్యయమైన ద్వితీయ రాకుండ సప్తమి వచ్చినది.

156. అట్లే—

“మయా ప్రయాచ్యతే ముక్తిః రామాత్”

ఇచ్చట రామ శబ్దమునకు కర్మజ ప్రత్యయమైన ద్వితీయ రాక పంచమి వచ్చినది.

అట్లే—

“మయా ప్రయాచ్యతే ముక్తిః రామస్య”

ఇచ్చట రామశబ్దమునకు కర్మజ ప్రత్యయమైన ద్వితీయ రాక షష్ఠి వచ్చినది.

అట్లే—

“మయా ప్రయాచ్యతే ముక్తిః రామత్”

ఇచ్చట రామశబ్దమునకు కర్మజ ప్రత్యయమైన ద్వితీయ రాక సప్తమి వచ్చినది.

“రామచంద్రేణ పాచరేన ఓదనః పాచ్యతే”

ఇచ్చట కర్మజప్రత్యయము రాక ఓదనః యని ప్రథమ వచ్చినది.

157. కొన్ని యెడల వేటొక కర్మయున్నను, కాలదేశములుగూడ కర్మలగును. కాన వానికి కర్మజప్రత్యయము వచ్చును.

“రామేణ శూయతే ధర్మః మానమ్”

ధర్మము వేటొకటియున్నను “మానమ్” అని కాలమునకు కర్మత్వము వచ్చినందువలన మాన శబ్దమునకు ద్వితీయ వచ్చినది.

158. కాస్తోఽనుగమ్యతే క్రోశం కాస్తయా (స్నిగ్ధచేరసా)

ఇచ్చట దేశవాచకమైన క్రోశ శబ్దమునకు కర్మత్వము రాగా ద్వితీయ వచ్చినది. “కాస్తః” యని వేటొక కర్మయు యున్నది.

159. స్వకీయ కర్మచేనపుడు కాలాదులు కర్మత్వమునొందును.

“కుమ్భకర్ణేన సుప్యంతే షణ్మాసాః”

ఇచ్చట షణ్మాసములు కర్మత్వము నొందినవి.

“రామభూతుజా వనే ద్వాదశ వర్షాణి స్థీయంతే”

ఇచ్చట ద్వాదశ వర్షములు కర్మత్వము నొందినవి.

160. ఇవి మున్నగు విశేష విషయములు బాలురెఱుంగవలయును.

ఈ కారిక లెవ్వనికి కణ్ఠస్థములో వాడు సభయందు హద్దించును.

ఇట్లు విభక్తిర్థ ప్రకరణము నిరూపితము.

మూలమ్:—

అథ తిజస్త ప్రకరణమ్

పూర్వోక్తా దాతవో దశ విధాః.

శ్లో॥ భ్వాద్యదాదీ జుహోత్యాది ర్దివాది స్సాన్వదిరేవ చ ।

తుదాదిశ్చ రుదాదిశ్చ తనక్ర్యాది చురాదయః ॥

ఏభ్యః పరతః కర్తృర్థకే సార్వధాతుకే క్రమేణ వక్ష్యమాణా వికరణ ప్రత్యయాః సంయోజ్యాః. యథా—

భ్వాదిభ్యః పరతః శప్ (అ) ఇతి శిష్యతే. ఆదాదిభ్యః శపః లుక్, (), జుహోత్యాదిభ్యః శపః ఘ్లః (), దివాదిభ్యః శ్యక్ (య), స్వాదిభ్యః శ్వుః (ను), తుదాదిభ్యః శః (అ), రుదాదిభ్యః శ్నమ్ (న), తవాదిభ్యః ఉః (ఉ), క్ర్యాదిభ్యః శ్నా (నా), చురాదిభ్యః జిచ్ తతశ్శప్ (ఇ + అ = అయ), ఇతి॥

తేభ్యః దశవిధధాతుభ్యః అపి లదాదయ స్సున్వస్తే పూర్వమేవోక్తాః.

అనుదాత్రేత్సజ్జకేభ్యః, జకారేత్సజ్జకేభ్యశ్చ పరస్య లస్య స్థానే అత్మనే పదమ్.

యథా—ముద, ఏధ.

అత్ర అకార అనుదాతః. తతః మోదతే, ఏధతే ఇతి, సూజ్—(జిత్) సూతే॥

స్వరితేతో జోతశ్చ పరస్య లస్య క్రియాపలే కర్తృగామిని అత్మనే పదమ్. పరగామిని తు పరస్మై పదమ్.

యథా—యాచ్య—యాచతి, యాచతే. దాజ్—దదాతి. దత్తే. అత్మనేపద నిమిత్త రహితాద్ధాతోః పరస్మైపదమ్. భూ—భవతి ఇత్యాది.

తత్ర లద్, లోద్. లజ్, విధిలిజ్షు సామాన్యతో రూపత్వం వర్తత ఇతి ఆదౌ తాని (సార్వధాతుకరూపాణి) లిఖిత్యా; తతః లిద్, లుద్, లృద్, ఆశ్రిద్జ్, లుజ్ లృజ్ (అర్థధాతుక) రూపాణి ప్రదర్శయిష్యమే.

తదైవ దశగణీధాతుమ ప్రథమ చతుర్థ షష్ఠ దశమగణీయాః పూర్వః; ద్వితీయ, తృతీయ, పఞ్చమ సప్తమాష్టమ నవమ గణీయాశ్చ ఉదన న్తరం వక్ష్యమే. తత్రాపి ప్రసిద్ధాః సామాన్య ధాతవః ప్రథమః తతో విశేషధాత వశ్చ పరస్మై పద్యాత్మనే పద్యుభయ పదిక్రమేణ బోధ్యాః.

భూ = సత్రాయామ్. (ఉండుట) అకర్మకః*.

పరస్మైపది. సేద్.

కర్తృరే సార్వధాతుకే పరే ధాతోః శప్, అ ఇతి శిష్యతే, యథా—

భూ + అ + తి = భవతీత్యాది.

వర్తమాన క్రియావృత్తే ధాతో ర్లబి కర్తరి రూపాణి.

	ఏ.	ద్వి.	బ.		ఏ.	ద్వి.	బ.
ప్ర॥	తి	—	తః — అన్తి	}	భవతి	భవతః	భవన్తి**
మ॥	సి	—	తః — థ		భవసి	భవథః	భవథ
ఉ॥	మి	—	వః — మః†		భవామి	భవావః	భవామః‡

విద్యాశీరాదిషు లోడి.

తు, తాత్-తామ్-అన్తు	}	{	భవతు,	-	భవరామ్	భవన్తు
హి, తాత్ - తమ్ - త			భవతాత్			
		{	భవ,		భవతమ్	భవత
		{	భవతాత్		భవతమ్	భవత

* శ్లో॥ వృద్ధిశ్చయ భయ జీవితమరణం లజ్ఞా సత్రా స్థితి జాగరణమ్ । శయన క్రిదా రుచి దీప్త్యర్థం ధాతుగణం తమకర్మక మాహుః॥ ఏతద్వి న్నార్థకా ధాతవః ప్రాయేణ సకర్మకా ఇతి జ్ఞేయమ్.

** అతో గుణే, ౬-౧-౯-౭॥ = అపదాస్తా దకారాత్ (అ-ఏ-ఓ) గుణే వరే వరరూపమేకాదేశ స్స్యాత్, ఇతి సూత్రేణ అన్తి, అన్తు, అక, ఏ ఇత్యాదిషు వరతః వరరూపమ్.

‡ అతో దీర్ఘో యజ్, ౭-౩-౧౦౧॥ = యజాదౌ సార్వధాతుకే పరే అకారాస్తాఙ్గస్య దీర్ఘః; ఇత్యనేన మిప్, వస్, మస్, వహి, మహి, ఇత్యాదిషు పరేషు (సార్వధాతుకే) పూర్వస్య అకారస్య అకారః.

అని — అవ — అను

భవాని — భవావ — భవాను. ౧

అనన్యతన భూతే లిటి.

పి.	ద్వి.	బి.	పి.	ద్వి.	బి.
ప్ర: త్ - తామ్ - తా	}		అభవత్	అభవతామ్	అభవన్
మ: త్(ః) - తమ్ - త			అభవః	అభవతమ్	అభవత
ఉ: అప్ - త - మ			అభవమ్	అభవావ	అభవాను.

విధ్యాదిషు లిటి.

ఇత్ - ఇతామ్ - ఇయు:	}	భవేత్	భవేతామ్	భవేయు:
ఇః - ఇతమ్ - ఇత		భవేః	భవేతమ్	భవేత
ఇయమ్ - ఇవ - ఇను		భవేయమ్	భవేవ	భవేను.

భూతానన్యతన పరోక్షత్వ వివక్షాయాం లిటి.

అ - అతు: - ఉః	}	బభూవ	బభూవతు:	బభూవు:
అ - అభు: - ఆ		బభూవిథ	బభూవతు:	బభూవ
అ - అ - మ		బభూవ	బభూవివ	బభూవిను.

అనన్యతన ధవివ్యతి వివక్షితే లుటి.

తా - తారౌ - తారః	}	భవితా	భవితారౌ	భవితారః
తాసి - తాస్తః - తాస్త		భవితాసి	భవితాస్తః	భవితాస్త
తాస్మి - తాస్మః - తాస్మః		భవితాస్మి	భవితాస్మః	భవితాస్మః.

క్రియాధాయాం క్రియాయా మసత్త్వాం సత్త్వాచ్చ భవిష్యతి-ల్పటి

స్మృతి - స్మృతః - స్మృన్తి	}	భవిష్యతి	భవిష్యతః	భవిష్యన్తి*
స్మృసి - స్మృతః - స్మృథ		భవిష్యసి	భవిష్యథః	భవిష్యథ
స్మృయి - స్మృయః - స్మృయః		భవిష్యామి	భవిష్యావః	భవిష్యామః

* "హి" ఇత్యేతత్ అనర్థానైత్, అనం యోగ పురస్కోవర్ణనైచ్చ పరశ్చే
జ్ఞివ్యతే. అన్యత్ర న. యులన్తాధాతోః, ముధాతోశ్చ పరస్య "హి" ఇత్య
స్మృత్యే "ధి" ఇత్యాదేః, యథా - భవ, వద, కురు, శృణు|| యాహి -
మహి - ఏహి|| విద్ధి, రుద్ధి జుహుధి, ఏవం క్రమేణ బోధన్ము.

* ఇదే ప్రత్యాహారభుతికవర్ణనైః, కవర్ణాచ్చ పరస్య ఆదేశావయవస్య, ప్రత్య
యవయవస్యచ సారస్య చకారాదీః. భవిష్యతీత్యాది. అత్ర ఇకారస్తు
ఇకారమేవ విహితః. స చ వలాధ్యాత్మధాతుకస్య ఆద్యవయవోభవతి. అని
ల్పాస్తు ఇ యన్త ఏవేతి వక్ష్యతే.

ఆశిషి లిజి *

యాత్-యాతామ్-యానుః	}	భూయాత్-భూయాస్తామ్-భూయానుః.
యాః-యాస్తమ్-యాస్త		భూయాః-భూయాస్తమ్-భూయాస్త
యాస్తమ్-యాస్య-యాస్మ		భూయాస్తమ్-భూయాస్య-భూయాస్మ.

భూతత్వమాత్రే వివక్షితే లుజి.

త్-తామ్-అత్	}	అభూత్ అభూతామ్ అభూవత్**
న్(ః)-తమ్-త		అభూః అభూతమ్ అభూత
అమ్-వ-మ		అభూవమ్ అభూవ అభూమ.

పేతు పేతుమద్భావాది లిజిమిత్రే భవిష్యతి క్రియావృత్తై ల్లుజి.

స్యత్-స్యతామ్-స్యత్	}	అభవిష్యత్-అభవిష్యతామ్-అభవిష్యత్
స్యః-స్యతమ్-స్యత		అభవిష్యః-అభవిష్యతమ్-అభవిష్యత
స్యమ్-స్యావ-సామ.		అభవిష్యమ్-అభవిష్యావ-అభవిష్యామ

ఏవ మూకారాంతాః పరస్మైపదినః సామాన్యదాతవః,

ముదహర్షే (సంతోషించుట) అత్మనేపదీ, ఆక॥ సేద్.

లటి ప్రత్యయరూపాణి.

లటి దాతురూపాణి.

తే-ఇతే-అనే	}	మోదతే మోదేతే మోదనే
సే-ఇథే-ఇధ్యే		మోదసే మోదేథే మోదధ్యే
ఏ-వహే-మహే		మోదే మోదావహే మోదామహే.

లోటి.

తామ్-ఇతామ్-అనామ్	}	మోదతామ్ మోదేతామ్ మోదనామ్
స్య-ఇథామ్-ధ్యమ్		మోదస్య మోదేథామ్ మోదధ్యమ్
ఐ-వహై-మహై		మోదై మోదావహై మోదామహై

లిజి.

త-ఇతామ్-అన్	}	అమోదత అమోదేతామ్ అనోగన్
థాః-ఇథామ్-ధ్యమ్		అమోదథాః అమోదేథామ్ అమోదధ్యమ్
ఇ-వహి-మహి		అమోదే అమోదావహి అమోదామహి.

* విధినిమత్ప్రణామస్త్రాభిష్ట సప్రుళ్ళు ప్రార్థనా శిష్ట లిక్టోతాస్తః.

** లక్ష్ లుక్ ల్పుష్ట వరేషు హలాదిధాతునామాదౌ అకారాగమః అకాది ధాతునామాదౌ అకారాగమః వృద్ధిశ్చ భవతి. యథా - ఆభవత్, అభూత్, అభవిష్యత్. అవ్ - ఆవత్, ఆవీత్, ఆవిష్యత్. ఏథ్ - ఇథత్ - ఇధిష్ట, ఇధిష్యత్ ఇత్యాది.

విధిలిడి—

ఈత ఈయాతామ్ ఈరతా
 ఈతా ఈయాతామ్ ఈర్తామ్
 ఈయ ఈమహా ఈమహా

{	మోదేత	మోదేయాతామ్	మోదేరతా
	మోదేతాః	మోదేయాతామ్	మోదేర్తామ్
	మోదేయ	మోదేమహా	మోదేమహా

విధి—

ఏ - ఆతే - ఇతే
 సే - ఆతే - ధ్యే (ధ్యే)
 ఏ - వహే - మహే

{	ముముదే	ముముదాతే	ముముదిరే
	ముముదిషే	ముముదాతే	ముముదిధ్యే (ధ్యే)
	ముముదే	ముముదివహే	ముముదిమహే.

విధి—

తా - తారా - తారః
 తాసే - తాసాతే - తాధ్యే
 తాహే - తాస్యహే - తాస్యహే

{	మోదితా	మోదితారా	మోదితారః
	మోదితాసే	మోదితాసాతే	మోదితాధ్యే
	మోదితాహే	మోదితాస్యహే	మోదితాస్యహే.

విధి—

స్యతే - స్యేతే - స్యతే
 స్యసే - స్యేతే - స్యధ్యే
 స్యే - స్యాహే - స్యామహే

{	మోదిష్యతే - మోదిష్యేతే - మోదిష్యతే
	మోదిష్యసే - మోదిష్యేతే - మోదిష్యధ్యే
	మోదిష్యే - మోదిష్యాహే - మోదిష్యామహే

అశ్రిజ్—

సీష్ట	సీయాస్రామ్	సీరక్	}
సీష్టాః	సీయాస్థామ్	సీర్ధమ్	
సీయ	సీవహి	సీమహి	

{ మోదిషీష్ట - మోదిషీయాస్రామ్ - మోదిషీరక్
మోదిషీష్టాః - మోదిషీయాస్థామ్ - మోదిషీర్ధమ్
మోదిషీయ - మోదిషీవహి - మోదిషీమహి

బుజ్—

ఇష్ట	ఇషాతామ్	ఇషత	}
ఇష్టాః	ఇషాథామ్	ఇర్ధమ్ (ధ్వమ్)	
ఇషి	ఇష్టహి	ఇష్మహి	

{ అమోదిష్ట - అమోదిషాతామ్ - అమోదిషత
అమోదిష్టాః - అమోదిషాథామ్ - అమోదిర్ధమ్ (ధ్వమ్)
అమోదిషి - అమోదిష్టహి - అమోదిష్మహి

ల్పజ్—

స్యత	స్యేతామ్	స్యత	}
స్యథాః	స్యేథామ్	స్యర్ధమ్	
స్యే	స్యేవహి	స్యేమహి	

{ అమోదిష్టత - అమోదిష్టేతామ్ - అమోదిష్టత
అమోదిష్టథాః - అమోదిష్టేథామ్ - అమోదిష్టర్ధమ్.
అమోదిష్టే - అమోదిష్టేవహి - అమోదిష్టేమహి

ఏవం రుచ బుధ కుక స్తుభాదయ ఆత్మనేపదినః సాధారణదాతవః.

ఓ యాచృ = యాచ్నాయామ్. (వేడుట) ఉభయపదీ. ద్వి కర్మకః. సేట్.
(ద్విత్, బుదిత్)

లటి.— పరస్మైపదరూపమ్.—

యాచతి	యాచతః	యాచన్తి
యాచసి	యాచథః	యాచథ
యాచామి	యాచావః	యాచామః.

లఱి.- అత్మనేపదరూపమ్.-

యాచతే	యాచేతే	యాచన్తే
యాచసే	యాచేథే	యాచధ్యే
యాచే	యాచావహే	యాచామహే.

లోఱి-పరస్మైపదరూపమ్ :-

యాచతు	యాచతామ్	యాచన్తు
యాచతాత్		
యాచ	యాచతమ్	యాచత
యాచతాత్		
యాచాని	యాచావ	యాచామ.

లోఱి-అత్మనేపదరూపమ్ -

యాచతామ్	యాచేతామ్	యాచన్తామ్
యాచస్య	యాచేథామ్	యాచధ్యమ్
యాచై	యాచావహై	యాచామహై.

లఱి-పరస్మైపదరూపమ్ -

అయాచత్	అయాచతామ్	అయాచన్
అయాచః	అయాచతమ్	అయాచత
అయాచమ్	అయాచావ	అయాచామ.

లఱి-అత్మనేపదరూపమ్ -

అయాచత	అయాచేతామ్	అయాచన్త
అయాచథః	అయాచేథామ్	అయాచధ్యమ్
అయాచే	అయాచావహి	అయాచామహి.

విధిలిఱి-పరస్మైపదరూపమ్

యాచేత్	యాచేతామ్	యాచేయుః
యాచేః	యాచేతమ్	యాచేత
యాచేయమ్	యాచేన	యాచేమ.

విధిలిజి-ఆత్మనేపదరూపమ్-

యాచేత	యాచేయాతామ్	యాచేరక్
యాచేథాః	యాచేయాథామ్	యాచేధ్యమ్
యాచేయ	యాచేవహి	యాచేమహి

లిటి-పరస్మైపదరూపమ్-

యయాచ	యయాచతుః	యయాచుః
యయాచిథ	యయాచథుః	యయాచ
యయాచ	యయాచివ	యయాచిమ

లిటి-ఆత్మనేపదరూపమ్-

యయాచే	యయాచాతే	యయాచిరే
యయాచిషే	యయాచాథే	యయాచిధ్యే
యయాచే	యయాచివహే	యయాచిమహే.

లుటి-పరస్మైపదరూపమ్-

యాచితా	యాచితారౌ	యాచితారః
యాచితాసి	యాచితాస్తః	యాచితాస్త
యాచితాస్మి	యాచితాస్వః	యాచితాస్మః.

లుటి-ఆత్మనేపదరూపమ్-

యాచితా	యాచితారౌ	యాచితారః
యాచితాసే	యాచితాసాథే	యాచితాధ్యే
యాచితాహే	యాచితాస్వహే	యాచితాస్మహే

ల్లిటి-పరస్మైపదరూపమ్-

యాచిష్యతి	యాచిష్యతః	యాచిష్యన్తి
యాచిష్యసి	యాచిష్యథః	యాచిష్యథ
యాచిష్యామి	యాచిష్యావః	యాచిష్యామః

ల్లిటి-ఆత్మనేపదరూపమ్-

యాచిష్యతే	యాచిష్యేతే	యాచిష్యన్తే
యాచిష్యసే	యాచిష్యేథే	యాచిష్యేధ్యే
యాచిష్యే	యాచిష్యావహే	యాచిష్యామహే.

అశ్లిజీ-పరస్మైపదరూపమ్.

యాచ్యాత్	యాచ్యాస్తామ్	యాచ్యాసుః
యాచ్యాః	యాచాస్తమ్	యాచ్యాస్త
యాచ్యానమ్	యాచ్యాన్య	యాచ్యాన్మ

అశ్లిజీ-అత్మనే పదరూపమ్-

యాచిషీష్ట	యాచిషీయాస్తామ్	యాచిషీరః
యాచిషీష్ఠాః	యాచిషీయాస్తామ్	యాచిషీధ్వమ్
యాచిషీయ	యాచిషీవహి	యాచిషీమహి.

ఋజీ-పరస్మైపదరూపమ్-

అయాచీత్	అయాచిష్టామ్	అయాచిషుః
అయాచీః	అయాచిష్టమ్	అయాచిష్ట
అయాచిషమ్	అయాచిష్వ	అయాచిష్మ

ఋజీ-అత్మనేపదరూపమ్-

అయాచిష్ట	అయాచిషాతామ్	అయాచిషత
అయాచిష్ఠాః	అయాచిషాతామ్	అయాచిధ్వమ్
అయాచిషి	అయాచిష్వహి	అయాచిష్మహి

ృజీ-పరస్మైపదరూపమ్-

అయాచిష్యత్	అయాచిష్యతామ్	అయాచిష్యః
అయాచిష్యః	అయాచిష్యతమ్	అయాచిష్యత
అయాచిష్యమ్	అయాచిష్యావ	అయాచిష్యామ.

ృజీ-అత్మనేపదరూపమ్-

అయాచిష్యత	అయాచిష్యేతామ్	అయాచిష్యస్త
అయాచిష్యథాః	అయాచిష్యేతామ్	అయాచిష్యధ్వమ్
అయాచిష్యే	అయాచిష్యావహి	అయాచిష్యామహి.

ఏవ ముఖయపదినః. భ్యాదౌ విశేషదాతుషు వక్ష్యమాణరూపాణి వినా
అన్యత్సర్వం సాధారణ దాతువ దూహ్యమ్. ఏవం సర్వగణేష్వపి.

ఇతి భ్యాది సాధారణదాతవః.

అథ దివాది సాధారణ ధాతవః.

దివు = క్రిడా విజిగీషా వ్యవహార ద్యుతిస్తుతి మోద మద స్యష్మ కాన్తిగతిషు. యథాయథ మకర్మకః సకర్మకశ్చ. పరస్మైపదీ. సేచ్. శ్శన్తి కరణః. (దీర్ఘః) దిప్ + య + తి = దీప్యతీత్యాది బోధ్యమ్ (ఆడుట పొగడుట వెలయుట మొదలైనవి)

అట-దీప్యతి	దీప్యతః	దీప్యన్తి
దీప్యసి	దీప్యథః	దీప్యథ
దీప్యామి	దీప్యావః	దీప్యామః.

అోటి-దీప్యతు	దీప్యతామ్	దీప్యన్తు
దీప్యతాత్		
దీప్య	దీప్యతమ్	దీప్యత
దీప్యతాత్		
దీప్యాని	దీప్యావ	దీప్యామ

అజి-అదీప్యత్	అదీప్యతామ్	అదీప్యన్
అదీప్యః	అదీప్యతమ్	అదీప్యత
అదీప్యామ్	అదీప్యావ	అదీప్యామ.

విధిలిజి-దీప్యేత్	దీప్యేతామ్	దీప్యేయః
దీప్యేః	దీప్యేతమ్	దప్యేత
దీప్యేయమ్	దీప్యేవ	దీప్యేమ.

లిటి-దిదేవ	దిదివతుః	దిదివుః
దిదేవిథ	దిదివథుః	దిదివ
దిదేవ	దిదివివ	దిదివిమ

లుటి-దేవితా	దేవితారౌ	దేవితారః
దేవితాసి	దేవితాస్థః	దేవితాస్థ
దేవితాస్మి	దేవితాస్వః	దేవితాస్మః.

బ్బడి-దేవిష్యతి	దేవిష్యతః	దేవిష్యంతి
దేవిష్యసి	దేవిష్యథః	దేవిష్యథ
దేవిష్యామి	దేవిష్యావః	దేవిష్యామః.
బీర్ణిజి-దీవ్యాత్	దీవ్యాస్తామ్	దీవ్యాసుః
దీవ్యాః	దీవ్యాస్తమ్	దీవ్యాస్త
దీవ్యాసమ్	దీవ్యాస్వ	దీవ్యాస్మ.
బుజి-అదేవిత్	అదేవిష్టామ్	అదేవిషుః
అదేవీః	అదేవిష్టమ్	అదేవిష్ట
అదేవిషమ్	అదేవిష్వ	అదేవిష్మ.
బ్బిజి-అదేవిష్యత్	అదేవిష్యతామ్	అదేవిష్యః
అదేవిష్యః	అదేవిష్యతమ్	అదేవిష్యత
అదేవిష్యమ్	అదేవిష్యావ	అదేవిష్యామ.

ఏవం సిపు స్థిపు ఇత్యాదయః శ్యన్వికరణాః పరస్మైపదినః.

విద = సత్తాయామ్. (ఉండుట). ఆత్మనేపది అకర్మకః. అనిచ్.

బిడి-విద్యతే	విద్యేతే	విద్యంతే
విద్యసే	విద్యేథే	విద్యధ్యే
విద్యే	విద్యావహే	విద్యామహే
బిడి-విద్యతామ్	విద్యేతామ్	విద్యంతామ్
విద్యస్వ	విద్యేతామ్	విద్యధ్వమ్
విద్యే	విద్యావహౌ	విద్యామహౌ
బిజి-అవిద్యత	అవిద్యేతామ్	అవిద్యంత
అవిద్యతాః	అవిద్యేతామ్	అవిద్యధ్వమ్
అవిద్యే	అవిద్యావహి	అవిద్యామహి
విధిలిజి-విద్యేత	విద్యేయాతామ్	విద్యేరః
విద్యేతాః	విద్యేయాథామ్	విద్యేధ్వమ్
విద్యేయ	విద్యేవహి	విద్యేమహి

లిటి-వివిదే	వివిదాతే	వివిదిరే
వివిదిషే	వివిదాథే	వివిదిధ్యే (ధ్యే)
వివిదే	వివిదివహే	వివిదిమహే

లుటి-వేత్రా	వేత్రారా	వేత్రారః
వేత్రాసే	వేత్రాసాథే	వేత్రాధ్యే
వేత్రాహే	వేత్రాస్మహే	వేత్రాస్మహే

లృటి-వేత్స్యతే	వేత్స్యతే	వేత్స్యతే
వేత్స్యసే	వేత్స్యసే	వేత్స్యధ్యే
వేత్స్యే	వేత్స్యహే	వేత్స్యమహే.

అశీర్షిజీ-విత్సీష్ట	విత్సీయాస్తామ్	విత్సీర్ణ
విత్సీష్టాః	విత్సీయాస్థామ్	విత్సీర్ష్యమ్
విత్సీయ	విత్సీహహి	విత్సీమహి.

లుజీ—

త-సాతామ్-సత) అవిత్త	అవిత్తానామ్	అవిత్సత
థాః-సాథామ్-ధ్వమ్	> అవిత్తాః	అవిత్తాథామ్	అవిద్ధ్వమ్
సి-స్వహి-స్మహి	/ అవిత్సీ	అవిత్సహి	అవిత్స్మహి.

లృజీ-అవేత్స్యత	అవేత్స్యతామ్	అవేత్స్యస్త
అవేత్స్యథాః	అవేత్స్యథామ్	అవేత్స్యధ్వమ్
అవేత్స్యే	అవేత్స్యహహి	అవేత్స్యమహి.

ఏవం బుధ్, భిద్, యుజ్, యుధ్, పద్, మన్ శ్శత్యాదయ ఆత్మనే
పదినః శ్యన్వికరణా బోధ్యాః.

ఈశుచిర్ = పూతీణావే (శుచియగుట, తడియగుట) ఉభయపదీ
అకర్మకః. సేచ్.

లిటి-పరస్మైపదరూపమ్—

శుచ్యతి	శుచ్యతః	శుచ్యన్తి
---------	---------	-----------

లిటి-అత్మనేపదరూపమ్—

శుచ్యతే	శుచ్యేతే	శుచ్యన్తే
---------	----------	-----------

లోడి—పర॥ శుచ్యత్—ఆత్మ॥ శుచ్యతామ్
 లజి పర॥ అశుచ్యత్—ఆత్మ॥ అశుచ్యత.
 విధిలిజి పర॥ శుచ్యేత్—ఆత్మ॥ శుచ్యేత.
 లిడి—పర॥ శుశోచ—ఆత్మ॥ శుశుచే
 లుడి—పర॥ శోచితాసి—ఆత్మ॥ శోచితాసే.
 లృటి—పర॥ శోచిష్యతి—ఆత్మ॥ శోచిష్యతే.
 ఆశీర్తిజి పర॥ శుచ్యాత్—ఆత్మ॥ శోచిషీష్ట.

లుజి—పరస్మైపదే రూపద్యయమ్—

- | | | |
|-------------|-------------|-----------|
| (1) అశుచత్ | అశుచతామ్ | అశుచత |
| (2) అశోచిత్ | అశోచిష్టామ్ | అశోచిషుః. |

లుజి—ఆత్మనేపదరూపమ్ -

అశోచిష్ట అశోచిష్టాతామ్ అశోచిషత.

లృజి—పర॥ అశోచిష్యత్—ఆత్మ॥ అశోచిష్యత.

శేషం యాచ్ ధాతుపదాహ్యమ్.

ఇతి శ్యన్వికరణ సాధారణధాతవః.

తుద = వ్యథనే. (హింసించుట = పొడుచుట) సకర్మకః. ఉభయపదీ.

అనిద్, శవికరణః. తుద్ + శ + తి = తుద్ + అ + తి = తుదతీత్యాది.

శస్యజిత్వా దుపదాగుణో న భవతి.

లిడి—పరస్మైపదరూపమ్—

తుదతి	తుదతః	తుదన్తి
తుదసి	తుదతః	తుదథ
తుదామి	తుదావః	తుదామః

లజి—ఆత్మనే పదరూపమ్—

తుదతే	తుదేతే	తుదన్తే
తుదసే	తుదేథే	తుదధ్యే
తుదే	తుదావహే	తుదామహే

లోటి-పరస్మైపదరూపమ్-

శుదతు	}	శుద మ్	శుదన్తు
శుదతాత్			
శుద	}	శుదతమ్	శుదత
శుదతాత్			
శుదాని		శుదావ	శుదామ.

లోటి-ఆత్మనేపదరూపమ్-

శుదతామ్	శుదేతామ్	శుదన్తామ్
శుదస్య	శుదేథామ్	శుదధ్వమ్
శుదై	శుదావశ్చై	శుదామశ్చై

లిటి-పరస్మైపదరూపమ్-

అశుదత్	అశుదదామ్	అశుదన్
అశుదః	అశుదతమ్	అశుదత
అశుదమ్	అశుదావ	అశుదామ.

లిటి-ఆత్మనేపదరూపమ్-

అశుదత	అశుదేతామ్	అశుదన్త
అశుదథాః	అశుదేథామ్	అశుదధ్వమ్
అశుదే	అశుదావహి	అశుదామహి.

విధిలిటి-పరస్మైపదరూపమ్-

శుదేత్	శుదేతామ్	శుదేయుః
శుదేః	శుదేతమ్	శుదేత
శుదేయమ్	శుదేవ	శుదేమ

విధిలిటి-ఆత్మనేపదరూపమ్-

శుదేత	శుదేయాతామ్	శుదేరన్
శుదేథాః	శుదేయాథామ్	శుదేధ్వమ్
శుదేయ	శుదేవహి	శుదేమహి

లిటి-పరస్మైపదరూపమ్-

తుతోద	తుతుదతుః	తుతుదుః
తుతోదిథ	తుతుదథుః	తుతుద
తుతోద	తుతుదివ	తుతుదిమ.

లిటి-ఆత్మనేపదరూపమ్-

తుతుదే	తుతుదాతే	తుతుదిరే
తుతుదిషే	తుతుదాథే	తుతుదిధ్వే (ధ్వే)
తుతుదే	తుతుదివహే	తుతుదిమహే.

లుటి-పరస్మైపదరూపమ్-

తోత్రా	తోత్రారౌ	తోత్రారః
తోత్రాసి	తోత్రాస్థః	తోత్రాస్థ
తోత్రాస్మి	తోత్రాస్వః	తోత్రాస్మః

లుటి-ఆత్మనేపదరూపమ్-

తోత్రా	తోత్రారౌ	తోత్రారః
తోత్రాసే	తోత్రాసాథే	తోత్రాధ్వే
తోత్రాహే	తోత్రాస్మహే	తోత్రాస్మహే.

ల్లిటి-పరస్మైపదరూపమ్-

తోత్యతి	తోత్యతః	తోత్యన్తి
తోత్యసి	తోత్యథః	తోత్యథ
తోత్యామి	తోత్యావః	తోత్యామః.

ల్లిటి-ఆత్మనేపదరూపమ్-

తోత్యతే	తోత్యేతే	తోత్యన్తే
తోత్యసే	తోత్యేథే	తోత్యన్ధ్వే
తోత్యే	తోత్యావహే	తోత్యామహే.

ఊర్ణిజి-పరస్మైపదరూపమ్-

తుద్యాత్	తుద్యాస్తామ్	తుద్యాసుః
----------	--------------	-----------

తుద్యాః	తుద్యాస్తమ్	తుద్యాస్త
తుద్యాసమ్	తుద్యాస్య	తుద్యాస్మ.

అశీర్లిజి-ఆత్మనేపదరూపమ్-

తుత్సీష్ట	తుత్సీయాస్తామ్	తుత్సీరణ
తుత్సీష్ఠాః	తుత్సీయాస్తామ్	తుత్సీర్థమ్
తుత్సీయ	తుత్సీవహి	తుత్సీమహి.

లుజి-పరస్మైపదరూపమ్-

అతౌత్సీత్	అతౌత్రామ్	అతౌత్సుః
అతౌత్సీః	అతౌత్రమ్	అతౌత్ర
అతౌత్సమ్	అతౌత్స్య	అతౌత్స్మ.

లుజి-ఆత్మనేపదరూపమ్-

అతుత్ర	అతుత్సాతామ్	అతుత్సర
అతుత్తాః	అతుత్సాతామ్	అతుత్సర్థమ్
అతుత్సి	అతుత్స్వహి	అతుత్స్మహి.

ల్ఘజి-పరస్మైపదరూపమ్-

అతోత్స్యత్	అతోత్స్యతామ్	అతోత్స్యణ
అతోత్స్యః	అతోత్స్యతమ్	అతోత్స్యత
అతోత్స్యమ్	అతోత్స్యవ	అతోత్స్యమ.

ల్ఘజి-ఆత్మనేపదరూపమ్-

అతోత్స్యత	అతోత్స్యేతామ్	అతోత్స్యస్త
అతోత్స్యతాః	అతోత్స్యేతామ్	అతోత్స్యర్థమ్
అతోత్స్యే	అతోత్స్యేవహి	అతోత్స్యేమహి

ఏవం నుద్, షిప్ ఇత్యాదయః శవికరణాః సాధారణ ధాతవః.

అథ చురాదయః సాధారణధాతవః

చుర = సైయే (దొంగిలించుట) సకర్మకః. సేచ్. చురాదిభ్యః స్వాద్యైశిచ్.
 “ఇ” ఇతి శిష్యతే. చుర్ = (గుణే) “చోరి” ఇత్యస్య దాతుత్వాల్లడా దయః.
 కర్తృణే సార్వధాతుకే పరే జిజ్ఞస్తాద్ధాతోః శప్. చోరి + అ + తి = గుణాయాదే
 శయో స్సతోః చోరయతీ త్యాద్యూహ్యమ్. జిజ్ఞస్తాత్ క్రియాఫలే కర్తృగామిని
 సతి ఆత్మనేపదమ్, పరగామిని సతి పరస్మైపద మితి చ సర్వత్ర జ్ఞేయమ్.

చిటి-పరస్మైపదరూపమ్-

చోరయతి	చోరయతః	చోరయన్తి
చోరయసి	చోరయథః	చోరయథ
చోరయామి	చోరయావః	చోరయామః.

చిటి-ఆత్మనేపదరూపమ్-

చోరయతే	చోరయేతే	చోరయన్తే
చోరయసే	చోరయేథే	చోరయధ్వే
చోరయే	చోరయావహే	చోరయామహే.

లోటి-పరస్మైపదరూపమ్-

చోరయతు	} చోరయతామ్	చోరయన్తు
చోరయతాత్		
చోరయ	} చోరయతమ్	చోరయత
చోరయతాత్		
చోరయాజి	చోరయావ	చోరయామ.

లోటి-ఆత్మనేపదరూపమ్-

చోరయతామ్	చోరయేతామ్	చోరయన్తామ్
చోరయస్య	చోరయేథామ్	చోరయధ్వమ్
చోరయై	చోరయావహై	చోరయామహై.

లజి-పరస్మైపదరూపమ్-

అచోరయత్	అచోరయతామ్	అచోరయన్
అచోరయః	అచోరయతమ్	అచోరయత
అచోరయమ్	అచోరయావ	అచోరయామ.

౦జి-ఆత్మనేపదరూపమ్-

అచోరయత	అచోరయేతామ్	అచోరయన్త
అచోరయథాః	అచోరయేథామ్	అచోరయధ్వమ్
అచోరయే	అచోరయావహి	అచోరయామహి.

విధిలిజి-పరస్మైపదరూపమ్-

చోరయేత్	చోరయేతామ్	చోరయేయుః
చోరయేః	చోరయేతమ్	చోరయేత
చోరయేయమ్	చోరయేవ	చోరయేమ.

విధిలిజి-ఆత్మనేపదరూపమ్-

చోరయేత	చోరయేయాతామ్	చోరయేరణ
చోరయేథాః	చోరయేయాథామ్	చోరయేధ్వమ్
చోరయేయ	చోరయేవహి	చోరయేమహి.

లిటి-పరస్మైపదరూపమ్-

చోరయాశ్చకార	చోరయాశ్చక్రతుః	చోరయాశ్చక్రుః
చోరయాశ్చకర్థ	చోరయాశ్చక్రథుః	చోరయాశ్చక్ర
చోరయాశ్చకార	చోరయాశ్చక్రవ	చోరయాశ్చక్రమ.
చోరయాశ్చకర		

లిటి రూపాన్తరాణి.

చోరయామ్బభూవ - చోరయామ్బభూవతుః - చోరయామ్బభూవుః
 చోరయామ్బభూవిధ - చోరయామ్బభూవథుః - చోరయామ్బభూవ
 చోరయామ్బభూవ - చోరయామ్బభూవివ - చోరయామ్బభూవిమ.

చోరయామాస - చోరయామాసతుః - చోరయామాసుః
 చోరయామాసిధ - చోరయామాసథుః - చోరయామాస
 చోరయామాస - చోరయామాసివ - చోరయామాసిమ.

లిటి-ఆత్మనేపదరూపమ్-

చోరయాశ్చక్రే	చోరయాశ్చక్రాతే	చోరయాశ్చక్రిరే
చోరయాశ్చక్రమే	చోరయాశ్చక్రాథే	చోరయాశ్చక్రధ్వే
చోరయాశ్చక్రే	చోరయాశ్చక్రవహే	చోరయాశ్చక్రమహే.

లిట్ట్యాత్మనేపదే చోరయామ్భూభూవ; చోరయామాసేతి రూపాన్తరాణి తు
పూర్వపదేవ. న విశేషః.

లుటే.- పరస్మై॥ చోరయితాసి ఆత్మ॥-చోరయితాసే యాచితాయాచిష్య
ల్పటి.- పర॥ చోరయిష్యతి ఆత్మ॥-చోరయిష్యతే తీతీవత్.

ఆశీర్దిజి:- పరస్మైపదరూపమ్:-

చోర్యాత్	చోర్యాస్తామ్	చోర్యాసుః
చోర్యాః	చోర్యాస్తమ్	చోర్యాస్త
చోర్యాసమ్	చోర్యాస్య	చోర్యాస్మ

ఆశీర్దిజి:- ఆత్మనే పదరూపమ్ :-

చోరయిషీష్ట	చోరయిషీయాస్తామ్	చోరయిషీరః
చోరయిషీష్టాః	చోరయిషీయాస్తామ్	చోరయిషీధ్వమ్
చోరయిషీయ	చోరయిషీవహి	చోరయిషీమహి.

లుజి:- పరస్మైపదరూపమ్:-

అచూచరత్	అచూచరతామ్	అచూచరతః
అచూచరః	అచూచరతమ్	అచూచరత
అచూచరమ్	అచూచరావ	అచూచరామ.

లుజి:- ఆత్మనేపదరూపమ్:-

అచూచరత	అచూచరేతామ్	అచూచరస్త
అచూచరతాః	అచూచరేతామ్	అచూచరధ్వమ్
అచూచరే	అచూచరావహి	అచూచరామహి.

ల్పటి.- పర॥ అచోరయిష్యత్ - ఆత్మ॥ అచోరయిష్యత.

శేషం యాచ్వత్. ఏవం తుల ఘుష ముటాదయ శ్చురాది సాధారణ
ధాతవ స్సరేఽపి జ్ఞేయాః.

అథ అదాదయః

అద = భక్షణే (తినుట) సకర్మకః. పరస్మై పడి. అనిచ్. అవాదిభ్యః
పరస్య శపః లుక్ (అదర్శనమ్). అద్ + తిః చర్త్యమ్.

లటి:- అత్తి	అత్తః	అదన్తి
అత్సి	అత్థః	అత్థ
అద్మి	అద్వః	అద్మః

లోటి:- అత్తు	అత్తామ్	అదన్తు
అత్తాత్		
అద్ధి	అత్తమ్	అత్త
అత్తాత్		
అదాని	అదావ	అదామ.

లజి:- ఆదత్	ఆత్తామ్	ఆదన్
ఆదః	ఆత్తమ్	ఆత్త
ఆదమ్	ఆద్వ	ఆద్మ.

విధిలిజి:- అద్యాత్	అద్యాతామ్	అద్యః
అద్యాః	అద్యాతమ్	అద్యాత
అద్యామ్	అద్యావ	అద్యామ.

లిటి:- ఆద	ఆదతుః	ఆదుః
ఆదిథ	ఆదథుః	ఆద
ఆద	ఆదివ	ఆదిమ

లిటి రూపాంతరమ్:-

జఘాస	జక్షతుః	జక్షుః
జఘసిథ	జక్షథుః	జక్ష
జఘ(ఘ)స	జక్షివ	జక్షిమ.

లుటి-అత్తా	అత్తారౌ	అత్తారః
అత్తాసి	అత్తాస్థః	అత్తాస్థ
అత్తాస్మి	అత్తాస్యః	అత్తాస్మః.

ల్పటి-అతస్యటి	అతస్యతః	అతస్యన్తి
అతస్యసి	అతస్యథః	అతస్యథ
అతస్యమి	అతస్యవః	అతస్యమః.
ఆశ్రిజి-అద్యాఠ్	అద్యాస్తామ్	అద్యాసుః
అద్యాః	అద్యాస్తమ్	అద్యాస్త
అద్యాసమ్	అద్యాస్య	అద్యాస్మ.
లుజి-అఘసత్	అఘసతామ్	అఘసత్
అఘసః	అఘసతమ్	అఘసత
అఘసమ్	అఘసావ	అఘసామ.
ల్పజి-అతస్యత్	అతస్యతామ్	అతస్యత్
అతస్యః	అతస్యతమ్	అతస్యత
అతస్యమ్	అతస్యవ	అతస్యమ.

అస = ఉపవేశనే. (కూర్చుండుట) ఆత్మనేపదీ. ఆకర్మకః సేద్.

లటి ప్రత్యయరూపాణి		లటి ధాతురూపాణి
తే-ఆతే-ఆతె	ఆసే	అసాతే
సే-ఆఠే-ధ్యే	ఆస్సే	అసాథే
ఏ-వహే-మహే	ఆసే	అస్యహే
		అస్మహే.

లోటి ప్రత్యయరూపాణి		లోటి ధాతురూపాణి.
తామ్-ఆతామ్-అతామ్	ఆసామ్	అసాతామ్
స్య-ఆథామ్-ధ్యమ్	ఆస్సమ్	అసాథామ్
ఐ-ఆవహై-ఆమహై	అసై	అసావహై
		అసామహై.

లజి-ప్రత్యయరూపాణి		లజి-ధాతురూపాణి
త-ఆతామ్-అత	ఆస్త	అసాతామ్
థాః-ఆథామ్-ధ్యమ్	ఆస్థాః	అసాథామ్
ఇ-వహి-మహి	అసి	అస్యహి
		అస్మహి.

విధిలిజాదౌ ముదధాతావివ ప్రత్యయ రూపాణి యోజనీయాని.

ఏవమేవ-2-8-5-7-8-9 గణేషు సర్వత్రాత్మనేపదిమాహ్యమ్.

విధిలిజి-ఆసిత	సీయాథామ్	ఆసీరణ
అసీథా:	అసీయాథామ్	అసీర్వమ్
అసీయ	అసీవహ	అసీమహ.

లిజి-అసాన్పుత్రే; అసామ్భూతూవ; అసామాన (చురవత్ - ౩జి)
 లిజి - అసీథా.

ల్పిజి - అసీర్వతే.

అశీర్దిజి-అసీషీష్ట.

లిజి - అసీష్ట.

ల్పిజి - అసీర్వత.

శిష్టం ముదవత్. ఏవం వన్, అగాన్ ఇత్యాది.

లిజి-వవసే; అశగాసే ఇతి విశేషః.

ద్విష్ట = అప్రితా. (పగపెట్టుట) ఉభయపదీ; సకర్మకః అనిత్.

లిజి:- పరస్మైపద రూపమ్:-

ద్వేష్టి	ద్విష్టః	ద్విష్టన్
ద్వేషీ	ద్విష్టః	ద్విష్ట
ద్వేష్మి	ద్విష్టః	ద్విష్మః

లిజి:- ఆత్మనేపదరూపమ్:-

ద్విష్టే	ద్విష్టాతే	ద్విష్టతే
ద్విష్టే	ద్విష్టాత్	ద్విష్ట్యే
ద్విష్టే	ద్విష్ట్యహే	ద్విష్ట్యహే

లిజి:- పరస్మైపదరూపమ్.

ద్వేష్టు ద్విష్టాత్ }	ద్విష్టామ్	ద్విష్టన్
ద్విష్టి ద్విష్టాత్ }	ద్విష్టమ్	ద్విష్ట
ద్వేష్టాణి (ని)	ద్వేష్టావ	ద్వేష్టామ.

లోటి-ఆత్మనే పదరూపమ్—

ద్విష్టామ్	ద్విష్టాతామ్
ద్విష్ట్య	ద్విష్టాథామ్
ద్విష్టై	ద్వేష్టావహై

ద్విష్టతామ్
ద్విష్ట్యమ్
ద్వేష్టామహై

లఱి-పరస్మైపదరూపమ్—

అద్వేచ్ఛ	} అద్విష్టామ్
అద్వేచ్ఛ	
అద్వేచ్ఛ, (ద్)	అద్విష్టమ్
అద్వేష్టమ్	అద్విష్ట్య

{ అద్విష్టః
అద్విష్టా
అద్విష్ట
అద్విష్ట్య.

లఱి-ఆత్మనేపదరూపమ్—

అద్విష్ట	అద్విష్టాతామ్
అద్విష్టాః	అద్విష్టాథామ్
అద్విష్ట	అద్విష్టాహి

అద్విష్టత
అద్విష్ట్యమ్
అద్విష్టహి.

విధిలిఱి-పర॥ ధాతురూ॥

ద్విష్ట్యాత్	ద్విష్ట్యాతామ్	ద్విష్ట్యః
ద్విష్ట్యాః	ద్విష్ట్యాతమ్	ద్విష్ట్యాత
ద్విష్ట్యామ్	ద్విష్ట్యావ	ద్విష్ట్యామ

ప్రత్యయరూపాణి.
యాత్-యాతామ్-యుః
యాః-యాతమ్-యాత
యామ్-యావ-యామ

విధిలిఱి-ఆత్మ॥

ద్విష్టిత	ద్విష్టియాతామ్	ద్విష్టిర
ద్విష్టితాః	ద్విష్టియాతామ్	ద్విష్టిధ్యమ్
ద్విష్టియ	ద్విష్టివహి	ద్విష్టిచుహి

ఏవమ్-2, 3, 5, 7, 8, 9
గణేషు పరస్మైపదిషు
యోజనీయమ్.

లిటి-పరస్మైపదరూపమ్—

దిద్వేష	దిద్విష్టతుః
దిద్వేషిత	దిద్విష్టతుః
దిద్వేష	దిద్విష్టవ

దిద్విష్టః
దిద్విష్ట
దిద్విష్టమ.

లిటి-ఆత్మనేపదరూపమ్—

దిద్విష్టే	దిద్విష్టాతే
దిద్విష్టే	దిద్విష్టాతే
దిద్విష్టే	దిద్విష్టాహి

దిద్విష్టే
దిద్విష్టే
దిద్విష్టమహి.

లిటి-పర॥ ద్వేష్టాసి-ఆత్మ॥ ద్వేష్టాసే

లృడి-పర॥ ద్వేక్ష్యతి. ఆత్మ॥ ద్వేక్ష్యతే.

అశ్రిడి-పర స్మైపదరూపమ్-

ద్విష్యాత్	ద్విష్యాస్తామ్	ద్విష్యాః
ద్విష్యాః	ద్విష్యాస్తమ్	ద్విష్యాస్త
ద్విష్యాసమ్	ద్విష్యాస్య	ద్విష్యాస్మ.

అశ్రిడి-ఆత్మనేపదరూపమ్-

ద్విషీష్ట	ద్విషీయాస్తామ్	ద్విషీరణ
ద్విషీష్టాః	ద్విషీయాస్తామ్	ద్విషీధ్వమ్
ద్విషీయ	ద్విషీవహి	ద్విషీమహి

లుడి-పర స్మైపదరూపమ్.

అద్విక్షత్	అద్విక్షతామ్	అద్విక్షణ
అద్విక్షః	అద్విక్షతమ్	అద్విక్షత
అద్విక్షమ్	అద్విక్షవ	అద్విక్షమ.

లుడి-ఆత్మనేపదరూపమ్-

అద్విక్షత	అద్విక్షతామ్	అద్విక్షస్త
అద్విక్షతాః	అద్విక్షతామ్	అద్విక్షధ్వమ్
అద్విక్షి	అద్విక్షవహి	అద్విక్షమహి.

లృడి-పర॥ అద్వేక్ష్యత్ అద్వేక్ష్యతామ్ అద్వేక్ష్యణ

లృడి-ఆత్మ॥ అద్వేక్ష్యత అద్వేక్ష్యతామ్ అద్వేక్ష్యస్త

ఏవం స్థానాన్యతః షాస్తాః శాస్తాశ్చ అనిధాతవః

ఇత్యదాదయః లుగ్వికరణాః

అథ స్థువికరణా జుహోత్యాదయః

హు=దానాదనయోః (వెల్పుట-తినుట) అక॥ సక॥ అనిధాత. జుహోత్యాదిభ్యః శపః స్తుః (అధర్మసమ్) క్తౌ సతి ద్విత్వాది కార్యమహాస్తవ్యమ్. అస్మిన్ గణే సర్వతరుస్య “అత్” ఇతి; జిత్తి (అజ్ఞాన) “ఉన్” ఇతి; చ ఆదేశాంతః. ఉసి పరతః గుణాదయశ్చ బోధాంతయోః—

లడి-జుహోతి	జుహోతః	జుహ్వతి
జుహోషి	జుహోథః	జుహోథ
జుహోమి	జుహోవః	జుహోమః
లోడి-జుహోతు	} జుహరామ్	జుహ్వతు
జుహరాత్		
జుహోది	} జుహరమ్	జుహోత
జుహరాత్		
జుహవాని	జుహవాన	జుహవామ.
లడి-అజుహోత్	అజుహరామ్	అజుహన్తు.
అజుహోః	అజుహరమ్	అజుహత
అజుహవమ్	అజుహవ	అజుహమ
నిధిలిడి-జుహయాత్	జుహయాతమ్	జుహయుః
జుహయాః	జుహయారమ్	జుహయార
జుహయామ్	జుహయాప	జుహయామ
లిడి-జుహోవ	జుహోవతుః	జుహోవుః
జుహోవిథ	} జుహోవధుః	జుహోవ
జుహోథ		
జుహోవ	} జుహోవివ	జుహోవిమ.
జుహవ		
లిడి రూపాంతరమ్-		
జుహవాఞ్చకార	జుహవాఞ్చక్రతుః	జుహవాఞ్చక్రుః
జుహవాఞ్చకర్థ	జుహవాఞ్చక్రథుః	జుహవాఞ్చక్ర
జుహవాఞ్చకార	జుహవాఞ్చక్రవ	జుహవాఞ్చక్రమ.
జుహవాఞ్చకర		

జుహవామృతూవ, జుహవామాస ఇతి చ లిడి రూపవత్సయమ్.

బుడి-హోతా	హోతారా	హోతారః
హోతాసి	హోతాన్తః	హోతాన్త
హోతాస్మి	హోతాన్యః	హోతాన్యః.

ల్పటి-హోష్యతి	హోష్యతః	హోష్య ని
హోష్యసి	హోష్యథః	హోష్యథ
హోష్యామి	హోష్యావః	హోష్యామః
ఆశ్రిద్ధిజి-హూయాత్	హూయాస్తామ్	హూయాసుః
హూయాః	హూయాస్తమ్	హూయాస్త
హూయాసమ్	హూయాన్య	హూయాన్య
లుజి-అహాషీత్	అహాష్టామ్	అహామః
అహాషీః	అహాష్టమ్	అహాష్ట
అహావమ్	అహావ్య	అహావ్య
ల్పటి-అహోష్యత్	అహోష్యలామ్	అహోష్యన్
అహోష్యః	అహోష్యతమ్	అహోష్యత
అహోష్యమ్	అహోష్యావ	అహోష్యామః

ఏవం లీ, ప్రీ, భృ, ధాతునాం రూపాణి. విశేషస్తు వక్ష్యతే.

మాణ్ = మానే శబ్దే చ (కొలుచులు, శబ్దించుట) ఆత్మనేపకీ. సేచ్.

ంది-మిమీతే	మిమాతే	మిమతే
మిమీషే	మిమాతే	మిమీధ్యే
మిమే	మిమీవహే	మిమీమహే
లోటి-మిమీరామ్	మిమారామ్	మిమరామ్
మిమీవ్య	మిమారామ్	మిమీర్వమ్
మిమై	మిమావహై	మిమామహై
ంది-అమిమీత	అమిమారామ్	అమిమత
అమిమీతాః	అమిమారామ్	అమిమీర్వమ్
అమిమి	అమిమీవహి	అమిమీమహి.
వితిరిజి-మిమీశ	మిమీయారామ్	మిమీరన్
మిమీతాః	మిమీయారామ్	మిమీర్వమ్
మిమీయ	మిమీవహి	మిమీమహి.

లిడి-మమే	మమాతే	మమిరే
మమివే	మమాథే	మమిద్యే
మమే	మమివపే	మమిమపా.

లిడి-మరా—మూరాసే.

లిడి-మాస్యతే.

ఆర్లిడి-మాసిష్ట	మాసియాస్తామ్	మాసిర
మాసిష్టా.		
మాసియ		

లిడి-

స్-సారామ్-సత	}	అమాస్	అమాసారామ్	అమాసత
స్-సారామ్-ద్యమ్		అమాస్య	అమాసారామ్	అమాద్యమ్
సి-స్యహి-స్మహి		అమాసి	అమాస్యహి	అమాస్మహి.

లిడి-అమాస్యత.

శబ్దం హువత్. ఏవమ్ ఓహజ్.

(దు) దాకో = దానే (ఇచ్చుట) ఉభయపది సక. ఆనిచ్.

లిడి-పర॥

దదాతి	దత్తః	దదతి
దదాసి	దత్తః	దత్త
దదామి	దద్యః	దద్యః

లిడి-ఆత్మ॥

దత్తే	దదాతే	దదతే
దత్తే	దదాథే	దద్యే
దదే	దద్యహే	దద్యహే.

లిడి-పర॥

దదాతు	దత్తామ్	దదతు
దత్తాత్		
దేహి	}	దత్త
దత్తాత్		
దదాని	దదాన	దదామ.

లి-ఆత్మ॥

దత్తామ్

దదాతామ్

దదతామ్

దత్స్వి

దదాతామ్

దద్వమ్

దదై

దదానమై

దదానుమై

లి-పర॥

అదదాత్

అదత్తామ్

అదదుః

అదదాః

అదత్తమ్

అదత్త

అదదామ్

అదద్వ

అదద్వః

లి-ఆత్మ॥

అదత్త

అదదాతామ్

అదదత

అదత్తాః

అదదాతామ్

అదద్వమ్

అదది

అదద్వహి

అదద్వహి.

లి-పర॥

దద్యాత్

దద్యాతామ్

దద్యుః

దద్యాః

దద్యాతమ్

దద్యాత

దద్యామ్

దద్యాన

దద్యాను.

లి-ఆత్మ॥

దదీత

దదీయాతామ్

దదీర్

దదీతాః

దదీయాతామ్

దదీర్వమ్

దదీయ

దదీనహి

దదీనుహి.

లి-పర॥

దదౌ

దదతుః

దదుః

దదిత. దదాత

దదతుః

దద

దదౌ

దదిన

దదిను.

లి-ఆత్మ॥

దదే

దదాదే

దదిరే

దదిషే

దదాదే

దదిర్షే, దదిత్సే

దదే

దదినహి

దదినుహి.

లుడి-దాతాసి-దాతాసే

ల్పదీ-దాస్యః-దాస్యః.

అశ్రిద్గీ-పర॥ దేయాత్

దేయాస్తామ్

దేయాసుః

దేయాః

దేయాసమ్

అశ్రిద్గీ-అర్మ॥ దాసీష్ట

దాసీయాస్తామ్

దాసీః

దాసీష్టాః

దాసీయ

లుడి-పర॥

అదాత్

అదాతామ్

అదుః

అదాః

అదాతమ్

అదాత

అదామ్

అదాస

అదామ.

లుడి-అత్మ॥

అదిత

అదిష్టాతామ్

అదిష్త

అదితాః

అదిష్టాతామ్

అదిర్భవమ్

అదిషి

అదిష్వహి

అదిష్వహి.

ల్పదీ-అదాస్యత్-అదాస్యత.

ఏవం దాజ్ దాతో రూపాజి.

అథ శ్చవికరణాః స్వాదిసామాన్య ధాతవః.

* వుజ్ = అభిషవే (ములుగుట, మథించుట) జీత్. ఉభయపదీ.

అ॥ సక॥ అనిద్. స్వాదిత్వః శ్చ. తస్య తిపి సిపి మిపి గుణాః.

అ॥-పర॥ సునోతి

సునుతః

సున్వన్తి

సునోషి

సునుతః

సునుత

సునోమి

సునువః, సున్వ

సునుమః, సున్మ

అ॥ ఆత్మ॥ సునుతే

సున్వాతే

సున్వతే

సునుషే

సున్వాతే

సునుర్వే

* దాతో రాదిభూతయోః పకారణకారయోః పకార పకారౌ క్రమాత్ ప్ర.

ష్టా - ష్టా - ష్టా - స్నా - ణీ - నీ - ను ను. ఇద - నద ఇత్యాదయః తి
వదేతే పకారాదయః పకారాదయశ్చ జ్ఞేయాః.

	సున్యే	{ సున్యహే సుచువహే }	సున్యహే సుచువహే
లోడి పర	సునోతు సునుతాత్	సునుతామ్	సున్యస్తు
	సును సునుతాత్ }	సునుతమ్	సునుతి
	సునవాని	సునవాన	సునవామ.
లోడి ఆత్మ	సునుతామ్ సునుద్వ సునవై	సున్వాతామ్ సున్వాథామ్ సునవా హై	సున్వతామ్ సునుద్వమ్ సునవామ హై
లోడి. పర	అసునోత్ అసునోః అసునవమ్	అసుచుతామ్ అసుచుతమ్ { అసుచువ అసున్య }	అసున్య అసునుత అసునుమ అసున్య
లోడి ఆత్మ	అసునుత అసునుథాః అసున్వి	అసున్వాతామ్ అసున్వాథామ్ { అసునువహి అసున్యహి }	అసున్వత అసునుద్వమ్ అసునుమహి అసున్యహి.
విధిలిడి. పర	సునుయాత్ సునుయాః సునుయామ్	సునుయాతామ్ సునుయాతమ్ సుచుయావ	సునుయుః సునయాత సునుయామ.
విధిలిడి. ఆత్మ	సున్వీత సున్వీథాః సున్వీయ	సున్వీయాతామ్ సున్వీయాథామ్ సున్వీపహి	సున్వీర సున్వీద్వమ్ సున్వీమహి.
లిడి. పర	సుషావ సుషువిధ సుషోఢ సుషావ సుషువ	సుషువతుః సుషువథుః { సుషువివ	సుషువు సుషువ సుషుమ.

లిడి॥ ఆత్మ॥	సుమవే	సుమవారే	సుమవిరే
	సుమవివే	సుమవారే	సుమవిర్యే (ద్యే)
	సుమవే	సుమవివహే	సుమవిమహే.

లుడి॥ పర॥ సోతా-సోతారా-సోతారః-సోతాసి.

.. ఆత్మ॥ సోతాసే

ల్పిడి॥ పర॥ సోష్యతి సోష్యతః సోష్యన్తి

.. ఆత్మ॥ సోష్యతే సోష్యతే.

ఆశ్రిడి॥ పర॥ సూయాత్ సూయాస్తామ్ సూయాః

.. ఆత్మ॥ సోషీష్ట సోషీయాస్తామ్ సోషీకః

సోషీష్టాః సోషీయాష్టామ్ సోషీర్షమ్

సోషీయ సోషీవహి సోషీమహి

లుడి॥ పర॥ ఆసావీత్ ఆసావిష్టామ్ ఆసావిషుః

ఆసావీః ఆసావిష్టమ్ ఆసావిష్ట

ఆసావిష్టమ్ ఆసావిష్ట ఆసావిష్టమ్

లుడి॥ ఆత్మ॥ ఆసోష్ట ఆసోషాతామ్ ఆసోషత

ఆసోష్టాః ఆసోషాతామ్ ఆసోధ్యమ్

ఆసోషి ఆసోష్యహి ఆసోష్యహి

ల్పిడి॥ పర॥ ఆసోష్యత్

.. ఆత్మ॥ ఆసోష్యత

శేషం హవత్, ముదవచ్చ.

ఏవమ్ శిక్షో, వీక్షో, కృక్షో, చిక్షో ఇత్యాదయః శ్చవికరణాః

తోద్యాః.

ఇతి స్వాది సామాన్యధాతవః.

అథ శ్చమ్యికరణా రుదాది సాధారణధాతవః

రుదిర్ = ఆవరణే. (అర్థగించుట-ఆగుట) ఇరిత్. స్వరితేత్, ఉభయ
పదే. సక॥ రుదాదిభ్యః శ్చమ్-మిత్త్యా దన్త్యాదవః పరః. రేపా త్వరత్వా న్నన్య
త్వమ్. రుషః పరయోః తథయోః దకారాదేశః. కిచ్చిత్సార్వధాతుకే పరే
స్మిమ్. ఆతారస్య లోపశ్చరొద్యః.

లఠి॥ పర॥

రుణద్ధి
రుణత్సి
రుణద్ధి

రున్ఠః
రున్ఠః
రున్ఠః

రున్ఠని
రున్ఠ
రున్ఠః.

లఠి॥ ఆత్మ॥

రున్ఠే
రున్ఠే
రున్ఠే

రున్ఠాతే
రున్ఠాతే
రున్ఠాహే

రున్ఠతే
(రున్ఠే) రున్ఠే
రున్ఠాహే

లఠి॥ పర॥

రుణద్ధు
రున్ఠాత్
రున్ఠి
రున్ఠాత్
రుణధాని

రున్ఠామ్
రున్ఠమ్
రుణధావ

రున్ఠను
రున్ఠ
రుణధాను

లఠి॥ ఆత్మ॥

రున్ఠామ్
రున్ఠన్ఠి
రుణధై

రున్ఠామ్
రున్ఠామ్
రుణధావహై

రున్ఠామ్
రున్ఠమ్
రుణధామహై

లఠి॥ పర॥

అరుణన్ (ద్)
అరుణః
అరుణన్
అరుణధమ్

అరున్ఠామ్
అరున్ఠమ్
అరున్ఠి

అరున్ఠన్
అరున్ఠ
అరున్ఠి

లఠి॥ ఆత్మ॥

అరున్ఠ
అరున్ఠా
అరున్ఠి

అరున్ఠామ్
అరున్ఠామ్
అరున్ఠాహే

అరున్ఠత
అరున్ఠమ్
అరున్ఠాహే

విధిలిడి. పర॥

రున్ధ్యాత్
రున్ధ్యాః
రున్ధ్యామ్

రున్ధ్యాతామ్
రున్ధ్యాతమ్
రున్ధ్యావ

రున్ధ్యః
రున్ధ్యాత
రున్ధ్యామ.

విధిలిడి. పర॥

రున్ధీత
రున్ధీతాః
రున్ధీయ

రున్ధీయాతామ్
రున్ధీయాతమ్
రున్ధీవహ

రున్ధీరః
రున్ధీర్వమ్
రున్ధీమహి.
రురుధుః

లిడి. పర॥

రురోధ

రురుధతుః

,, ఆత్మ॥

రురుధే

రురుధిషే

బుడి పర॥

రోద్ధా
రోద్ధాసి

రోద్ధారో

రోద్ధారః.

బుడి ఆత్మ॥ రోద్ధాసే

బుడి పర॥ రోత్స్యతి.

,, ఆత్మ॥ రోత్స్యతే.

ఆశీర్లిడి॥ పర॥ రుద్ధ్యాత్.

,, ఆత్మ॥ రుద్ధీష్ట.

బుడి. పర॥

అరొత్సీత్
అరొత్సీః
అరొత్సమ్

అరొద్ధామ్
అరొద్ధమ్
అరొత్స్వి

అరొత్సుః
అరొద్ధ
అరొత్స్వి.

బుడి హాసాంతరమ్.

అరుధత్
అరుధః
అరుధమ్

అరుధతామ్
అరుధతమ్
అరుధావ

అరుధన్
అరుధత
అరుధామ.

బుడి॥ ఆత్మ॥

అరుద్ధ

అరుద్ధాతామ్

అరుద్ధత

లడి. పర॥ ఆరోశ్పర్శ.

,, ఆత్మ॥ ఆరోశ్పర్శ

శేషం తుదవ.

ఏవం శుదిర్, చిదిర్, విదిర్ ఇత్యాది. ఇతి రుదాదయః

అథ తనాదయ ఉవికరణాః

తను=విస్తారే (విస్తరించుట, వెల్లడిచేయుట) ఉదిర్. ఉభయపదీ. సక॥
సేద్. తనాదిభ్యః ఉః తస్య పిత్తుగుణః ౯+౯+రి=

లడి. పర॥

తనోరి

తనుతః

తన్వన్తి

తనోషి

తనుథః

తనుథ

తనోమి

తన్యః, తనువః

తన్మః, తనుమః.

లడి, ఆత్మ॥

తనుతే

తన్వాతే

తన్వతే

తనుషే

తన్వాథే

తనుధ్యే

తన్యే

(తన్వపే
తనువపే

(తన్మపే
తనుమపే

లోటి. పర॥

తనోతు

తనుతామ్

తన్వన్తు

తనుతాత్

తనుతమ్

తనుత

తను

తనుతాత్

తనవాని

తనవావ

తనవామ.

లోటి, ఆత్మ॥

తనుతామ్

తన్వాతామ్

తన్వతామ్

తనుధ్యమ్

తన్వాథామ్

తనుధ్వమ్

తనవై

తనవావవై

తనవామవై.

అది. పర॥

అతనోఠ్	అతనుతామ్	అతన్వన్
అతనోః	అతనుతమ్	అతనుత
అతనవమ్	అతన్వ అతనువ	{ అతన్మ అతనుమ

అది. ఆత్మ॥

అతనుత	అతన్వతామ్	అతన్వత
అతనుతాః	అతన్వతామ్	అతనుత్వమ్
అతన్వి	అతన్వహి అతనువహి	{ అతన్మహి అతనుమహి

విధిలిడి॥ పర॥ తనుయాత్

,, ఆత్మ॥ తన్విత మఖోవత్.

లిడి॥ పర॥

తన	తేనతుః	తేనుః
తేనథ	తేనథుః	తేన
తతాన	తేనివ	తేనిమ.
తతన		

లిడి॥ ఆత్మ॥

తేనే	తేనాతే	తేనితే
తేనిషే	తేనాతే	తేనిధే
తేనే	తేనివహే	తేనిమహే.

లుడి॥ పర॥ తనితాసి.

,, ఆత్మ॥ తనితాసే.

లుటి॥ పర॥ తనివ్యతి

,, ఆత్మ॥ తనివ్యతే

ఆత్మర్థిజి-పర॥ తన్యాత్

,, ఆత్మ॥ తనిషీష్ట

తన్యాస్తామ్

తనిషీయాస్తామ్

బుడి॥ పర॥

అతానీత్	అతానిష్టామ్	అతానిషుః
అతనీత్	అతనిష్టామ్	అతనిషుః
అతానీః	అతానిష్టమ్	అతానిష్ట
అతనీః	అతనిష్టమ్	అతనిష్ట
అతానిషమ్	అతానిష్య	అతానిష్య
అతనిషమ్	అతనిష్య	అతనిష్య

బుడి॥ ఆత్మ॥

అతనిష్ట	అతనిషాతామ్	అతనిషత
అతత		
అతనిష్టాః	అతనిషాథామ్	అతనిష్యమ్ (ధ్యమ్)
అతథాః		
అతనిషి	అతనిష్యహి	అతనిష్యహి

లృడి॥ పర॥ అతనిష్యత్.

,, ఆత్మ॥ అతనిష్యత.

శేషం యాచ్ వత్.

ఏవం సను షణు, షీణు, ఋణు, తృణు, ఘృణు ధాతవః.
విశేషస్తు వక్ష్యతే.

ఇతి తనాధయః.

అథ క్ర్యాది సామాన్య ధాతవః శ్వావికరణాః

(దు) క్రిజ్ = ద్రవ్యవినిమయే. (కొనుట) జీత్. ఉభయపదీ. సక॥
అనిచ్, క్ర్యాదిభ్యః శ్వాప్రత్యయః. 'నా' ఇతి శిష్యతే, స చ క్రిజ్భ్యాం
పరశ్చేణ్ణత్వం ప్రాప్నోతి. శ్వాప్రత్యయా కారస్య హలాది కిజ్చిత్సార్వధాతుకే
పరే ఈకారః. అజాదౌ లోపః క్రి+నా+తి.

బుడి॥ పర॥

క్రిజాతి	క్రిజీతః	క్రిజన్తి
క్రిజాసి	క్రిజీథః	క్రిజీథ
క్రిజామి	క్రిజీవః	క్రిజీమః

బడి॥ ఆత్మ॥

క్రిజరే
క్రిజేషే
క్రిజేక్రిజారే
క్రిజారే
క్రిజేవహేక్రిజరే
క్రిజేధ్వే
క్రిజేమహే.

లోది॥ పర॥

క్రిజామ
క్రిజేకాఠ్
క్రిజేహి
క్రిజేకాఠ్
క్రిజానిక్రిజేరామ్
క్రిజేతమ్
క్రిజావక్రిజస్తు
క్రిజేత
క్రిజామ.

లోది ఆత్మ॥

క్రిజేరామ్
క్రిజన్య
క్రిజైక్రిజారామ్
క్రిజారామ్
క్రిజావహైక్రిజరామ్
క్రిజేధ్వమ్
క్రిజామహై

బడి. పర॥

అక్రిజాఠ్
అక్రిజాః
అక్రిజామ్అక్రిజేరామ్
అక్రిజేతమ్
అక్రిజేవఅక్రిజన్
అక్రిజేత
అక్రిజేమ.

బడి. ఆత్మ॥

అక్రిజర
అక్రిజేథాః
అక్రిజేఅక్రిజారామ్
అక్రిజారామ్
అక్రిజేవహిఅక్రిజర
అక్రిజేధ్వమ్
అక్రిజేమహి.

విధిలిజి. పర॥

క్రిజేయాఠ్
క్రిజేయాః
క్రిజేయామ్క్రిజేయారామ్
క్రిజేయారమ్
క్రిజేయావక్రిజేయుః
క్రిజేయార
క్రిజేయామ.

విధిలిజి. ఆత్మ॥

క్రిణీత	క్రిణీయాతామ్	క్రిణీరన్
క్రిణీథాః	క్రిణీయాథామ్	క్రిణీధ్వమ్
క్రిణీయ	క్రిణీవహి	క్రిణీమహి.

లిటి. పర॥

చిక్రాయ	చిక్రియతుః	చిక్రియుః
చిక్రయిథ	చిక్రియథుః	చిక్రియ
చిక్రేథ		
చిక్రాయ	చిక్రియవ	చిక్రియమ.
చిక్రయ		

లిటి॥ ఆత్మ॥

చిక్రియే	చిక్రియాతే	చిక్రియిరే
చిక్రియిషే	చిక్రియాథే	చిక్రియిధ్వే (ధ్వే)
చిక్రియే	చిక్రియివహే	చిక్రియిమహే.

లుటి. పర॥

క్రేతా	క్రేతారా
క్రేతాసి.	

లుటి. ఆత్మ॥ క్రేతానే.

ల్పటి. పర॥	క్రేష్యతి	క్రేష్యతః
,, ఆత్మ॥	క్రేష్యతే	క్రేష్యేరే.

ఆశీర్లజి. పర॥

క్రేయాత్	క్రేయాస్తామ్	క్రేయాసుః
----------	--------------	-----------

ఆశీర్లజి. ఆత్మ॥

క్రేషీష్ట	క్రేషీయాస్తామ్	క్రేషీరన్.
-----------	----------------	------------

బుజి. పర॥

అత్తైషీర్

అత్తైష్టామ్

అత్తైను:

అత్తైషీ:

అత్తైష్టమ్

అత్తైష్ట

అత్తైషమ్

అత్తైష్వ

అత్తైష్మ

బుజి అర్థ॥

అత్తైష్ట

అత్తైష్టామ్

అత్తైష్వర

అత్తైష్టా:

అత్తైష్టామ్

అత్తైష్టమ్

అత్తైష్

అత్తైష్టా

అత్తైష్టహి.

బుజి. పర॥ అత్తైష్ట

అత్తైష్టామ్

అత్తైష్టన్

,, అర్థ॥ అత్తైష్ట

అత్తైష్టామ్

అత్తైష్టన్

శిష్టం యాచవత్.

ఏవ-ప్రిజ్, శ్రీజ్, మీజ్ ఇత్యాదయః.

కౌవికరణా బోధవ్యాః.

ఇతి సామాన్యధాతవః

ఆథ విశేషాః

భ్యాది విశేషధాతవః

చితి=సజ్జానే. (తెలియుట) ఈదిత్. భ్యాది: పర॥ సక॥ సేద.

చేతతి : చేతతు : అచేతత్ : చేతేత్ : చిచేత : చేతితా : చేతిష్వతి :

చిత్యాత్ : అచేతీత్ : అచేతిష్వత్ :

ఏవం సిద్, కిద్, చిద్, తిర్ ఇత్యాదయ ఇకారోపధా ధాతవః.

బుధ=అవగమనే. (ఎఱుగుట).

బోధతి : బోధతు : అబోధత్ : బోధేత్ :

బుబోధ

బుబుధతు:

బుబుధు:

బుబోధిథ

బుబుధధు:

బుబుధ

బుబుధివ

బుబుధిమ.

బోధితా । బోధిష్యతి । బుద్ధ్యాత్ ।

అబోధిత్ అబోధిష్టామ్ అబోధిషుః

అబోధిష్యత్ ।

ఏవం పుష్, ప్రుష్, రుష్, కుష్, కుజ్, చ్యుత్ ఇత్యాదయ ఉకా
శోపదాః.

చ్యుతిర్ = శరణే (సరించుట) ఇదిత్॥ అక॥

ంది-చ్యోతతి ।

లిజి- అచ్యుతత్ అచ్యుతతామ్ అచ్యుతన్

అచ్యోతిత్ అచ్యోతిష్టామ్ అచ్యోతిషుః

ఇతి రూపదర్శయం బోధ్యమ్.

శేషం బుద్ధవత్.

ఏవం క్యుతిర్, కృతిర్, ఉహిర్, తుహిర్, దుహిర్, బుదిర్, బృహిర్,
ముషిర్, శుచిర్, బుద్ధిర్, శుదిర్, ఇత్యాదయః ఇతిర్నృజ్జక దాతవః

వృషు = సేచనే. (కురియుట) ఉదిత్ అక॥ సేద్

వర్షతి । వర్షతు । అవర్షత్ । వర్షేత్ ।

లిజి. వవర్ష వవృషతుః వవృషుః

వవర్షత్ వవృషతుః వవృష

వవర్ష వవృషివ వవృషిషుః.

వర్షితా । వర్షిష్యతి । వృష్యాత్ । అవర్షిత్ । అవర్షిష్యత్ ।

ఏవం మృష్. హృష్, ఇత్యాదీనా మృతారోపదానాం దాతానాం

రూపాణి.

* గద = వ్యక్తాయాం వాచి (చెప్పుట) సక॥ సేద్.

గదతి । గదతు । అగదత్ । గదేత్ ।

లిజి-జగద జగదతుః జగదుః

జగదిథ జగదథుః జగద

* నేర్కదవద వతవద ఘుమాన్యతి హన్తియాతి వాతి ప్రాతి స్పాతి
వపతి వహతి కామ్యతి చినోతి చేగ్గిషు చ॥ ౧-౪-౧౧॥ ఉపసర్గస్థాశ్వాం రేఖషా
రాశ్వాం పరస్య సే నన్య ఇ స్పాన్ గచాదిషు వరేషు వ్ర+ని+గద =
ప్రడిగదతి, ప్రడినదతిశ్యాది.

జగద
జగద

జగదివ

జగదిమ

గదితా । గదిష్యతి । గద్యాత్ ।

బుజి- అగాదీత్ అగాదిష్టామ్ అగాదిషుః

రూపాంతరమ్-అగదీత్ అగదిష్టామ్ అగదిషుః

అగదిష్యత్ ।

ఏవమ్ ఖద, గజ, హ్రస్వ, పర, వద, బద, భణాదయః.

† జిది = కుత్సాయామ్ (నిందించుట, దూరుట) ఇదిత్. నుగాగమః సక॥ సేద్.

నిన్దతి । నిన్దతు । అనిన్దత్ । నిన్దేత్ ।

లిటి-నినిన్ద నినిన్దతుః.

నిన్దితా । నిన్దిష్యతి । నిన్దియాత్ । అనిన్దీత్ । అనిన్దిష్యత్ ।

ఏవం నది మథి కాఽ ఇత్యాదయః ఇకారేర్నజ్జకా ధాతవః.

శంసు = స్తుతౌ (పొగడుట) సక॥ సేద్.

శంసతి ।

ఆశీర్లజి సతోపః

శస్యాత్ శస్యాస్తామ్ శస్యాసుః

ఏవం మన్థ-మభ్యాత్.

దంశ్-దశ్యాత్ ఇత్యాదయః సకారోపధాః హలంతా అనిదిద్ధాతవః.

అశ్చాధాతోస్తు పూజార్థే సకారతోపో న.

అశ్చ్యాత్. గతౌ తు అచ్యాదిత్యేవ.

అర్చ = పూజాయామ్ (పూజించుట) సక॥ సేద్.

అర్చతి ।

లిటి-అనర్చ ఆనర్చతుః ఆనర్చుః

అనర్చిథ ఆనర్చుః ఆనర్చ

అనర్చ ఆనర్చివ ఆనర్చిమ

† ఉపసర్గాదసమానేపి ణోపదేశస్య॥ ౮-౪-౧౪॥ ఉపసర్గస్థరషాశ్చాఽఽ మ్పూరస్య ణోపదేశాభావం సర్వం చత్వమ్.

ప్రతిష్ఠతి, ప్రసంగతి, ప్రణమతి, ప్రణామ ఇత్యాది.

ఏవమ్ ఆర్థ అర్థ అర్థ అర్థ ఇత్యాదయః అకారాదికాః ద్విహల్-
దాతవః

దేవ్ = పానే (త్రాగుట) సక॥ అనిచ్. దే + అ + తి = అయాదేశ

ధయతి	ధయతః	ధయన్తి
ధయసి	ధయథః	ధయథ
ధయామి	ధయావః	ధయామః

ధయతు : అధయత్ : ధయేత్

ధిడి-+దధౌ	దధతుః	దధుః
దధిథ	దధథుః	దధ
దధాథ		
దధౌ	దధివ	దధిమ
దాతా : దాస్యతి : దేయాత్ : దేయాస్తామ్		
అధాత్	అధాతామ్	అధుః
అదధత్	అదధాతామ్	అదధన్
అధాసీత్	అధాసిష్టామ్	అధాసిమః

ఇతి బుజి త్రైరూప్యమ్,

ధృడి-అధాస్యత్ :

ధ్రై = చిన్తాయామ్. (ధ్యానించుట) అనిచ్. సక॥

ధ్యాయతి : ధ్యాయతు : అధ్యాయత్ : ధ్యాయేత్ :

ధిడి- దధ్యౌ	దధ్యతుః	దధ్యుః
దధ్యిథః	దధ్యథ-దధ్యివ	
ధ్యౌతా : ధ్యాస్యతి :		

* ఉపదేశే ఏకారా నై ఓకారా నై ఏకారానైశ్చ దాతవః శిష్టాన్ ప్రకృయే పరే (అర్థదాతుకస్థలే) అకారానై భవన్తి. అక్షర్లిఖిత భాయాపాణాం రాప్ ధైవ్ భిన్నభాయాపాణాం, స్థా, మా, నై పానార్థక పి, ఓహిక్, పి, ఏపాణ్య భాయానాం అకారస్య నిత్యమేకారాదేశః. తద్విధానాం న యుక్తా ఏకానాం ధాన్త ఇత్యాది కృతాకారాదాణ్య వికల్పేన ఏకార ఇతి జ్ఞేయమ్.

ధ్యాయాత్. ధ్యాయస్తామ్ ధ్యాయామః

ధ్యాయాః ;

ధ్యేయాత్ ధ్యేయాస్తామ్ ।

అధ్యాసీత్ అధ్యాసిష్టామ్ ।

అధ్యాస్యత్.

ఏవం మ్నా - మై - గై - తై ఇత్యాదయః.

పా = పానే (త్రాగుట) అనిచ్ సక॥ శితి "పిబ" ఇత్యాదేః *

పిబతి పిబతః పిబ ని

పిబతు । అపిబత్ । పిబేత్ ।

పపౌ పపయః పపుః

పపిథ, పపాథ-పపివ ।

పాతా । పాస్యతి । పేయాత్ ।

అపాత్ అపాతామ్ అపుః

అపాః-అపామ్ ।

అపాస్యత్ ।

పూ = గన్తోపాదానే. (గన్తమును గ్రహించుట) సక॥ అనిచ్

జిప్రుతి । జిప్రుతు । అజిప్రుత్ । జిప్రేత్ ।

లుజి-అహ్రూత్ అహ్రూతామ్ అహ్రూః;

అహ్రూసీత్ అహ్రూసిష్టామ్

శేషం దైక్యవత్.

ర్మా = శబ్దాన్ని సంయోగయోః (మ్రోయుట హిందుట) అక॥ సక॥

ధమతి । దధ్మావిత్కాది దైక్యవత్.

ష్టా = గితినివృత్త (నిలుచుట) అక॥ తిష్ఠతి । ఆశ్రితిజ్ఞ-స్థేయాత్

* పాత్రాధ్యాప్తామూదాన్. దృశ్యర్థిసర్త్తి శబ్దసదాం పిబతిప్రథమ
తిష్ఠ మవయచ్చ వశ్యర్థౌ శీయసిదాః ॥ ౭-౭-౭౦౫. పాదీవాం పితావయ అతే
స్యృతిశ్చిత్తక శబ్దాదాన్ ప్రత్యయే వరే.

లుజి-అస్థాత్

అస్థాతామ్

అస్థుః

శేషం ద్వైవత్॥

శి ఆత్మ॥ స నిష్ఠతే స నిష్ఠేతే స నిష్ఠన్తే

స నిష్ఠతామ్ । సమతిష్ఠత । స నిష్ఠేత ।

స న్తస్థే స న్తస్థాతే స న్తస్థిరే-స న్తస్థిషే ।

సంస్థాతాసే । సంస్థాస్యతే । సంస్థాసీష్ట ।

సమస్థిత సమస్థిషాతామ్

సమస్థిషత (దావత్.)

సమస్థాస్యత.

ఏవ మవాదియోగేఽపి.

దాట్=దానే (ఇచ్చుట) సక॥ అనిచ్. యచ్చతి । యచ్చతు ।
అయచ్చత్ । యచ్చేత్ । దదౌ । ఇత్యాది శేషం పాఠకో.

దృశిర్ = ద్రక్షణే (చూచుట) ఇరిచ్. సక॥ అనిచ్.

పశ్యతి । పశ్యతు । అపశ్యత్ । పశ్యేత్ ।

లిటి-దదర్శ

దదృశతుః

దదృశుః

దదర్శిథ, దద్రష్ట; దదృశథుః

దదృశ.

దదర్శ దదృశివ

దదృశిమ

ద్రష్టా । ద్రక్ష్యతి ।

దృశ్యాత్ ।

అద్రాక్షిత్

అద్రాష్టామ్

అద్రాక్షుః

అద్రాక్షిః

అద్రాక్షమ్;

అదర్శత్

అదర్శతామ్

అదర్శ

అదర్శుః॥

అదర్శమ్ ।

అద్రక్ష్యత్.

స్య=గతౌ (వెళ్ళుట పరుగెత్తుట యందు) అక॥ అనిచ్॥ శీఘ్ర
గమనార్థే "ధ" ఇత్యాదేశః.

ధావతి । ధావతు । అధావత్ । ధావేత్ ।

శేవలం గతౌ తు.

శి సమవప్రవిశ్యః స్థః॥ ౧-౩-౨౨॥ ఏభ్యః పరస్య స్థాధాతోః శ దాధా
ఘ్నదాప్ ॥ ౧-౧-౨౦॥ స్థాఘ్నోఽపిచ్చ ॥ ౧-౨-౧౭॥

సరతి : సరతు : అసరత్ : సరేత్ :

ససార సస్రతుః సస్రః

ససర్థ సస్రతుః సస్ర

ససార, ససర సస్పవ సస్పమ.

సస్తా : సరివ్యతి : స్రియాత్ :

అసార్ధీత్ అసార్హ్వామ్ అసార్హ్వా :

అసరివ్యత్ :

ఏవం హృ, గృ, మృ ఇత్యాదయః.

శద్ ౨ = శాతనే (వాదియగుట) అనిద్. ౨దిత్. సార్వధాతుకే ఆత్మనేపదమ్.

శీయతే : శీయతామ్ : అశీయత : శీయేత :

శశావ శేదతుః శేదుః

శేదిత, శశత్ : శేదివ : శతా : శత్స్యతి :

శద్యాత్ : అశదత్ : అశత్స్యత్.

షద్ ౨ = విశరణగత్య వసాదకేమ. (దీప్తుట పొందుట) ౨దిత్ సకా అనిద్.

సీదతి : సీదతు : అసీదత్ : సీదేత్ :

భసాద సేదతుః శేదుః

శేషం శద్ ౨వత్

షస = నివాసే. (నివసించుట) అకా అనిద్

షసతి : షసతు : అషసత్ : షసేత్ :

ఉవాస ఉషతుః ఉషుః

ఉవసిత ఉషతుః ఉష

ఉవాస ఉషివ ఉషిమ.

ఉస్తా : ఉత్స్యతి : ఉష్యాత్ :

అవాత్సీత్ అవాత్రామ్ అవాత్సు :

అవాత్సీ,	అవాత్తమ్	అవాత్త
అవాత్సమ్	అవాత్స్వి	అవాత్స్మ
అవత్స్యత్.		

వద = వ్యక్తాయాం వాచి (పలుకుట) సేత్.

సక॥ వదతి ।

లిటి-ఉవాద	ఊదతుః	ఊదుః
-----------	-------	------

ఉవదిథ-ఉవదివ ।

వదితా । వదిష్యతి । ఉద్యాత్ । అనాదీత్, అనదీత్ । అవదిష్యత్

పత్॥ = గతౌ (పడుట) ఆక॥ సేత్.

లిటి—పతతి ।

లిటి-పపాత	పేతతుః	పేతుః
-----------	--------	-------

పేతిథ-పపాత, పపత, పేతివ ।

పతితా । పతిష్యతి । పత్యాత్ ।

అప ప్త	అపప్తామ్	అప ప్త
అపప్తః,	అపప్తరామ్,	అప ప్తత-
అపప్తమ్	అపప్తాప	అపప్తామ
అపతిష్యత్.		

ఋ = గతి ప్రాపణమౌ (ఏగుట-పొందుట) అనిద్, సక॥

ఋచ్చతి । ఋచ్చతు । ఆర్చత్ । ఋచ్చేత్ ।

లిటి—ఋ	ఆరతుః	ఆరుః
--------	-------	------

ఆరిథ-ఆరివ ।

అర్తా । అరిష్యతి । అర్యాత్-అర్యాస్తామ్ ।

ఆర్షీత్	ఆర్షామ్	ఆర్షః ।
---------	---------	---------

ఆర్షిః	ఆర్షామ్ ।	ఆరిష్యత్. * ।
--------	-----------	---------------

గమ్ ॥ = గతౌ. (వెళ్ళుట, పొందుట)

అక॥ సక॥ అనిద్.

గచ్చతి । గచ్చతు । అగచ్చత్ । గచ్చేత్ ।

జగామ	జగ్మతుః	జగ్ముః
జగమిథ	జగ్మతుః	జగ్మ
జగన్త		
జగామ	జగ్మివ	జగ్మిమ
జగమ		

గన్తా । గమిష్యతి । గమ్యాత్ ।
అగమత్ । అగమిష్యత్ । *

యమ = ఉపరమే (చాలించుట) అనిత్.
యచ్చతి । యచ్చతు । * ఆయచ్చత్ । యచ్చేత్ ।

యయామ	యేమతుః	యేముః
యేమిథ		
యయస్		

యేమివ-యేమిమ ।

యన్తా । యన్స్యతి । యన్యాత్ ।

అయన్సీత్ అయన్సిష్టామ్ అయన్సిషుః
అయన్సీః, అయన్సిష్టమ్ । అయన్స్యత్ ।

ఐమ = ప్రహృల్యే శబ్దే చ (మ్రొక్కుట) అనిద్. సక॥
నమతి । నమతు । అనమత్ । నమేత్ । ననామ । నన్తేత్సాది.

క్రము = పాదవిశేషే (అడుగుబెట్టుట) సేద్ । క్రామ్యతి, క్రామతి ।
క్రామ్యతు, క్రామతు । అక్రామ్యత్, అక్రామత్ । క్రామ్యేత్, క్రామేత్ ।
చక్రామ । క్రమితా । క్రమిష్యతి । క్రమ్యాత్ । అక్రమిత్ । అక్రమిష్యత్

* ఉపాద్యమః స్వకరణేః అకర్మకాచ్యుః అజోయమహనః; సమోగమ్యై
చ్చిశ్యామ్ 1-2-3-4, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100.
సమ్ + ము = సమ్యచ్చతే । లుజి. - సమార్థ సమార్థాకామ్ సమార్థ తః మాజ్యో
గేతు - మా సమాత మాసమ్యపాకామ్, మా సమ్యపత ఇత్యాది । సమ్ -
గమ్ = సక్లచ్చతే । లిటి - సక్లగ్మే - సక్లగ్మిషే । అక్లగ్మిజి. - సక్లగ్మిష్ట
సక్లగ్మిష్ట । లుజి. - సమగంస్త సమగంసాకామ్ సమగంసత - సమగంస్థాః -
సమగంసి; సమగత సమగసాకామ్ సమగసత - సమగథాః - సమగసి ఇతి
రూపద్యయమ్. ఏవమేవ యత్, ధాతోరపి రూపాణి బోధ్యాని.

ఏవం బ్రమ్, క్లమ్, బ్రాఫ్, క్లాఫ్, బ్రన్, క్రుద్, అమ్ ఏషాం శితి
రూపద్యయం బోధ్యమ్.

సృప్ ౭ = గతౌ. (ప్రాకుట-జరుగుట) అనిచ్. ౭డిచ్. అక॥

సర్పతి । ససర్ప । స్రప్తా, సరప్తా । స్రప్స్యతి, సర్ప్స్యతి । సృప్యాత్ ।
అసృపత్ అస్రప్స్యత్, అసర్ప్స్యత్ ।

శేషం వృష్వత్.

ఏవం కృష్, తృష్, దృషాదయః.

క్షి = క్షయే (సమయుట) అనిచ్. అక॥

క్షయతి । క్షయతు । అక్షయత్ । క్షయేత్ ।

చిక్షాయ చిక్షయతుః చిక్షియుః

చిక్షియథ } చిక్షియథుః చిక్షియ

చిక్షాయ } చిక్షియవ చిక్షియావ

క్షేతా । క్షేష్యతి । క్షియాత్ ।

అక్షైషీత్ అక్షైష్టామ్ అక్షైషుః ।

అక్షైష్యత్ ।

ఏవం జి, జిక్ష్ణిత్యాదయ ఇకారాంతః-విశేషస్తు.

జి = జయే. (శ్రేష్ఠుడగుట-గెలుచుట) అనిచ్.

జిదే-జయతి ।

జిదే-జిగాయ జిగ్యతుః జిగ్యుః

జిగయిథ } జిగ్యథుః జిగ్య

జిగాయ } జిగ్యివ జిగ్యిమ

శేషం క్షివత్

దు = గతౌ. అనిచ్.

దవతి । దవతు । అదవత్ । దవేత్

లిటి-దుదావ	దుదువతుః	దుదువుః
దుదవిథ	} దుదువివ-	దుదువిమ ।
దుదోథ		

దోతా । దోష్కలి । దూయాత్ । అదోషీత్ । అదోష్కత్ ।

ఏవం చ, ద్రు, స్రు, శ్రు ఇత్యాదయ ఉకారాంతాః-విశేషస్తు

లుజి-అసాపీత్	అసావిష్టామ్	అసావిమః;
అసాషీత్	అసాష్టామ్	అసామః ।

ద్రు, స్రు రాత్యోః లిటి-

దుద్రోథ-దుద్రువ । సుస్రోథ-సుస్రువ ।

లుజి—అదుద్రువత్, అసుస్రువత్.

శ్రు = శ్రవణే (వినుట) అనిచ్. సార్వదాతుకే “శృ” ఇత్యాదేశః

శ్చుప్రత్యయశ్చ శృణోతి-శృణోషి-శృణోమి ।

శృణోతు । ఆశృణోత్ । శృణుయాత్ ।

శుశ్రావ—శుశ్రోథ—శుశ్రువ ।

శ్రోతే త్యాది ద్రువత్. సార్వదాతుకే ఘణ్యత్.

స్మృ = చింతాయామ్ (తలచుట) అనిచ్. స్మరతి ।

లిటి-సస్మార	సస్మరతుః	సస్మరుః
-------------	----------	---------

సస్మర్థ	సస్మరివ-	పస్మరిమ ।
---------	----------	-----------

శీర్ణిజి-స్మర్యాత్ ।

శేషం స్మృవత్

ఏవం హ్యు స్మృ ఇత్యాదయ స్సంయోగాదికా ఋదంతాః. స్మృదాతోస్తు

లిటి-సస్మర్థ, సస్మరిథ-సస్మరివ-సస్మరిమ ।

స్మృతా, స్మరితా । స్మరిష్యతి

లుజి-అస్మారీత్	అస్మారిష్టామ్;
----------------	----------------

అస్మార్షీత్	అస్మార్షిష్టామ్-
-------------	------------------

ఇతి విశేషః.

తృ = త్లప్త తారణయోః (ఈడుట, తేలుట, దాడుట) సేచ్

తరతి । తరతు । ఆతరత్ । తరేత్ ।

తతార తేరతుః తేరుః ।

తేరిథ తేరథుః తేర

తతార } తేరివ తేరిమ ।
తతర }

తరితా, తరితా । తరిష్యతి, తరిష్యతి । తీర్యాత్ ।

అతారీత్ అతారిష్టామ్ అతారిషుః । అతరిష్యత్, అతరిష్యత్ ।

ఏవ మృదన్తాః,

తప = సన్తాపే. (తపించుట) అనిచ్. తపతి ।

తతాప తేపతుః తేపుః

తేపిథ, \

తతస్థ \

తస్తా. తస్యతి, తస్యాత్ ।

అతాస్సిత్, అతాప్తామ్ అతాప్సుః

అతస్సత్.

ఏవం హలన్తా ఆనిటః

త్యజ = హానౌ. (విడుచుట) అనిచ్.

త్యజతి ।

తత్యాజ తత్యజతుః-

తత్యజిథ; తత్యక్త— తత్యజివ । త్యక్తా త్యక్ష్మతి । త్యక్త్యాత్ ।

అత్యాక్షిత్ అత్యాక్తామ్ అత్యాక్షుః-

అత్యాక్షిః- అత్యాక్షమ్ ।

అత్యక్షత్,

ఏవం జాన్తాః చాన్తాశ్చ అనిధాతవః

గుహ = రక్షణే. (కాపాడుట) సేచ్. అస్మాత్ స్వార్థే ఆయప్రత్యయః

ఆర్ధధాతుకే వా. గోపాయతీత్యాది.

లిటి—గోపాయాజ్చకార (బహువ-ఆస)

గోపాయితా, గోపితా, గోప్తా ।

గోపాయిష్యతి, గోపిష్యతి, గోప్స్యతి । గోపాయాత్, గోప్యాత్

అగోపాయిత్, అగోపిత్, అగోప్సిత్.

అగోపాయిష్యత్, అగోపిష్యత్, అగోప్సిష్యత్.

ఏవ మూహ్యమ్.

షష్ఠ = సజ్ఞే. (కలియుట) అనిచ్. శపి నరోపః.

సజతి , సజతు , అసజత్ , సజేత్ .

ససజ్ఞా ససజ్ఞతుః ససజ్ఞాః

ససజ్ఞేథ, ససజ్ఞేవ .

ససజ్ఞా ససజ్ఞావ .

సజ్ఞా . సజ్ఞాతి . సజ్ఞాత్ .

అసాజీత్ అసాజ్ఞామ్ అసాజ్ఞాః

అసజ్ఞేష్యత్ .

ఏవం రజ్ఞో స్యజ్ఞో దంశ్ ధాతవః.

దహ = భస్మీకరణే. (కొల్పుట) అనిచ్.

దహతి .

దదహ దేహతుః దేహాః

దేహిథ, దదగ్ధ - దేహివ .

దగ్ధా దగ్ధారా దగ్ధారః

దహ్యతి . దహ్యార్ .

అదాశీత్ అదాగ్ధామ్ అదాగ్ధాః

అదాశీః అదాగ్ధమ్ అదాగ్ధ

అదాగ్ధమ్ అదాగ్ధ్య అదాగ్ధ్య .

అదహ్యత్.

మిహ = సేచనే. (తడుపుట) అనిచ్.

మేహతి . మిమేహ—మిమేహి .

మేహా మేహారా మేహారః .

మేహ్యతి . మిహ్యార్ . అమిహ్యత్ . అమిహ్యరామ్ .

అమేహ్యత్. ఏవం రుహ్.

శ్వాది విశేషదాతవః

స్కన్ధిక్ = గతిశోషణయోః (జరుగుట ఎందుట) ఇరిక్. అనిద్.

స్కన్ధతి । చస్కన్ధ । స్కన్త । స్కన్తస్యతి ।

స్కన్ద్యాక్ । అస్కన్దత్;

అస్కన్త్సిక్	అస్కన్తమ్	అస్కన్తుః
అస్కన్త్సిః	అస్కన్తమ్	అస్కన్తి
అస్కన్త్సమ్	అస్కన్త్స్య	అస్కన్త్స్మి
అస్కన్త్స్యక్.		

(టుట) శ్వి = గతివృద్ధ్యోః (నడచుట పెరుగుట) అక॥ సేద్.

చిడి-శ్వయతి ।

చిడి-శ్వావ	శ్శవతుః	శ్శవుః
శ్శవవిధః	శ్శవవివః	
శ్శ్వయ	శ్శ్వయతుః ।	శ్శ్వయిథ-
శ్శ్వయివ ।	శ్శ్వయితా	శ్శ్వయిష్యతి
శ్శూయాత్	శ్శూయాస్తామ్	శ్శూయాసుః

చిడి — రూపత్రయమ్.

అశ్వక్	అశ్వతామ్	అశ్వనే;
అశ్వయిక్	అశ్వయితామ్	అశ్వయిన్;
అశ్వయిక్	అశ్వయిష్టామ్	అశ్వయిః.

ఇతి శ్వాదౌ పరస్మైపదినః.

ఏధ = వృద్ధౌ. (పెరుగుట) ఆత్మనేపదీ. అక॥ సేద్.

ఏధతే । ఏధతామ్ । ఐధత । ఏధేత । ఏధాశ్చత్రే; ఏధామృభూవ, ఏధామాను, ఏధితా । ఏధిష్యతే । ఏధిషీష్ట । ఐధిష్ట । ఐధిష్యత । ముద్వత్.

ఏవమ్ ఏజృ, ఈజ, ఊహ ఇత్యాదీ నా మిశ్రాది ధాతునాం రూపాణి.

స్పర్శ = సక్ష్పిరే (చర్చచేయుట) సేద్. సక॥

స్పర్శతే । స్పర్శతామ్ । అస్పర్శత । స్పర్శేత । పస్పర్శే-పస్పర్శిషే । స్పర్శితా । స్పర్శిష్యతే । స్పర్శిషీష్ట । అస్పర్శిష్ట । అస్పర్శిష్యత.

దద = దారణే. (ధరించుట) సేచ్.

దదతే । దేదే దేదాతే దేధిర-దేధిషే । దధితా । యజే-అదదిష్ట । శేషం ముద్వత్.

దద = దానే. (ఇచ్చుట) సేచ్.

దదతే । దదదే దదదాతే దదదిరే-దదదిషే- దదదిమహే । శేషం ముద్వత్.

తిప్ప = త్తరణే (సరించుట) అనిచ్.

తేపతే । తితిపే-తితిపిషే । తేప్తా । తేప్యతే తిప్పిష్ట తిప్పియాస్తామ్ తిప్పిరన్, తిప్పిష్టాః-తిప్పియ । అతిప్త అతిష్టాతామ్ అతిప్తత-అతిష్టాః-అతిప్పి । అతేప్యత ।

త్రహష్ = త్రజ్ఞాయామ్ (సిగ్గుపడుట) సేచ్.

త్రపతే । త్రపే త్రపాతే త్రపిరే-త్రపిషే, త్రప్పే । త్రపితా । త్రప్తా । త్రపిష్యతే, త్రప్యతే । త్రపిషిష్ట. త్రప్పిష్ట । అత్రపిష్ట అత్రపిషాతామ్, అత్రప్త- అత్రష్టాతామ్ । అత్రపిష్యత, అత్రప్యత.

ఏవ మూదితః కృహ, స్యన్తూ, శమూ, గామా, ఇత్యాదయః, విశేషస్థు వక్ష్యతే.

కృహ = సామర్థ్యే. (సమర్థుడగుట) అన్య ముకారన్య ఇకారః, దేవన్యలకారః.

కల్పతే	కల్పతామ్	
చటక్ ఇపే	చక్ ఇపాతే	చక్ ఇపిరే
లిక్ ఇపిషే	చక్ ఇపాథే	చక్ ఇపిధ్యే
చక్ ఇప్పే		
కల్పితాసే,	కల్పితాసే;	కస్తాసి ।
కల్పిష్యతే,	కల్పిష్యతే;	కల్పిష్యతి ।
కల్పిషిష్ట,	కల్పిషిష్ట ।	
అకల్పిష్ట	అకల్పిషాతామ్;	
అక్ ఇప్త	అక్ ఇష్టాతామ్;	
అక్ ఇపత్	అక్ ఇపతామ్ ।	
అకల్పిష్యత	అకల్పిష్యత	అకల్పిష్యత్

స్యన్తా ప్రసవణే (కారుట)

అక॥ సేద్.

స్యన్తే । సస్యన్తే-సస్యన్తిషే సస్యన్తే. సస్యన్తాథే సస్యన్తిధ్వే, సస్యన్త్యే-
సస్యన్తివహే, సస్యన్తివహే । సస్యన్తితా, సస్యన్తి । సస్యన్తిష్యతే, సస్యన్త్యతే,
సస్యన్త్యతి । సస్యన్తిషీష్ట, సస్యన్తీష్ట । అస్యన్తిష్ట । అస్యన్తిషాతామ్; అస్యన్తి
అస్యన్ తాతామ్; అ స్యన్తత్, అస్యన్తతామ్ । అస్యన్తిష్యత, అస్యన్త్యత;
అస్యన్త్యత్.

క్షమాష్ = సహనే (ఓర్పుట) సక॥ సేద్.

క్షమతే । చక్షమే-చక్షమిషే, చక్షంసే-చక్షమిధ్వే, చక్షన్త్యే-చక్షమివహే,
చక్షన్తిషే । క్షమితా, క్షమన్తి । క్షమిష్యతే, క్షంస్యతే । క్షమిషీష్ట, క్షంసీష్ట ।
అక్షమిష్ట, అక్షన్తి । అక్షమిష్యత, అక్షంస్యత.

గాహా = విలోదనే. (చొచ్చుట-కలియబెట్టుట) సక॥ సేద్.

గాహతే । జగాహే-జగాహిషే, జఘాతే - జగాహిధ్వే (ధ్వే), జఘాత్యే ।
గాహితా, గాఢా । గాహిష్యతే, ఘాత్యతే । గాహిషీష్ట, ఘాతీష్ట । అగాహిష్ట;
అగాధ అఘాతాతామ్ అఘాతత-
అగాధాః. అఘాతాథామ్ అఘాధ్యమ్.
అఘాషి అఘాత్యహి అఘాత్యహి
అగాహిష్యత, అఘాత్యత ।

గర్హా = గర్హణే. (నిందించుట) సేద్. సక॥ గర్హతే । జగ్రహే
జగ్రహతే జగ్రహిరే-జగ్రహిషే, జఘ్రాతే, జగ్రహాథే జగ్రహిధ్వే (ధ్వే)
జఘ్రాత్యే-జగ్రహివహే-జగ్రహ్యాహే । గర్హితా; గర్హా । గర్హిష్యతే, ఘర్హతే ।
గ ర్హిషీష్ట, ఘ్రాతీష్ట । అగర్హిష్ట; అఘ్రాతత అఘ్రాతాతామ్ అఘ్రాతన్త
అఘ్రాతథాః అఘ్రాతాథామ్ అఘ్రాతధ్యమ్ అఘ్రాషి-అఘ్రాతమహి ।
అగర్హిష్యత, అఘ్రాతత.

కమ = కాన్తే. (కోరుట) సేద్. అస్మాత్ స్వార్థే జిజ్ఞ-సార్వధాతుకే
నిత్యమ్ ఆర్థధాతుకే వా. తతః శప్. కమ్ + ఇ + అ + త = కామయతే ।
కామయతామ్ । ఆకామయత । కానుయేత । కామయాశ్చక్రే, (కామయామ్న
భూవ, కామయమాస); చక్షమే । కామయితా, కామితా । కామయిష్యతే,

కామిష్యతే । కామయిషీష్ట. కామిషీష్ట । అచీకమత, అచకమత । అకామ
యిష్యత, అకమిష్యత

ద్యుత=దీప్తౌ (వెలుగుట) అక॥ సేద్. ద్యోతతే, బుజి-రూపద్వయమ్
అద్యోతిష్ట; అద్యుతత్ అద్యుతతామ్ అద్యుతః, శేషం ముద్వత్.

ఏవం శ్విత్, ఘద్, స్విద్, ష్విద్, రుచ్, ఘుచ్, రుట్, బుట్, శుచ్, ఖుచ్, నచ్, యచ్, ధాతవః.

స్రంసు = అవస్రంసనే. (జారుట) అక॥ సేద్.
స్రంసతే । లజి-రూపద్వయమ్-అస్రంసిష్ట; అస్రసత్, అస్రసతామ్,
అస్రసః । ఏవం ధ్వంస్, భ్రంస్, భ్రంశ్, స్రమ్మే ధాతవః.

వృతు = వర్తనే. (ఉండుట) అక॥ సేద్.
వర్తతే । వవృతే । వర్తితా । వర్తిష్యతే; వర్తస్యతి ।
బుజి.-అవర్తిష్ట; అవృతత్ అవృతతామ్
అవృతః । అవర్తిష్యత; అవర్తస్యత్. ఏవం వృద్, శృద్.

(టు) భాజృ = దీప్తౌ. (ప్రకాశించుట) సేద్. అక॥
భ్రాజతే । భ్రేజే. బ్రభాజే । ఏవం భ్రాశ్; భ్లాశ్, అనయోః శితి-
భ్రాశ్యతే; భ్రాశతే, భ్లాశ్యతే, ఇతి చ విశేషః.

షహ = మర్షజే. (ఓర్చుట) సేద్.
సహతే । సేహే । సహితా;
సోధా సోధారో సోధారః
శేషం ముద్వత్

రమ = క్రిడాయామ్. (ఆడుట) అనిద్. అక॥
రమతే । రేమే-రేమిషే । రస్తా । రంస్యతే । రంసిష్ట । అరంస్త
అరంసాతామ్, అరంసత-అరంస్థాః-అరంసి, అరంస్యత.

రభ = రాభస్యే. (తోడగుట త్వరపడుట) అనిద్. ప్రాయేణాజ్
హర్వః.

ఆరభతే । ఆరేభే, ఆరేభిషే । ఆరభా । ఆరప్యతే । ఆరప్సిష్ట ।
ఆరభి ఆరహ్సామ్ ఆరప్సత-ఆరభ్యాః-ఆరస్యి । ఆరప్యత ।

ఏవం లభ్ ధాతోః రూపాణి.

వ్యథ = భయసంభూతనయోః (వెఱచుట, కదలుట) సేచ్. అక॥

వ్యథతే । వివ్యథే-వివ్యథిషే । వ్యథితా ।

శేషం ముద్యుత్.

స్మిజ్ = ఈషద్ధసనే (కొంచెమునవ్వుట) అనిచ్, అక॥

స్మయతే । సిమ్మియే సిమ్మియిషే । సిమ్మియిధ్వే (ధ్వే) స్మేతా ।

స్మేష్యతే । స్మేషీష్ట । అస్మేష్ట । అస్మేష్యత ।

ఏవం చ్యు, గు ఇత్యాది.

డిజ్ = విహాయసా గతౌ (ఎగురుట) అక॥ సేచ్.

డయతే । డిడ్యే-డిడ్యిషే । డయితా । డయిష్యతే । డయిషీష్ట ।

అడయిష్ట । అడయిష్యత ।

ఏవం పూ, మూ ఇత్యాది సేట్కాః.

మేజ్ = ప్రణిహనే. (మార్పుట) మయతే-ప్రణమయతే । మమే-
మమిషే । మాతా । మాస్యతే । మాసిష్ట । అమాస్త । అమాస్యత । ఏవం

త్రైజ్, త్యైజ్, ప్యైజ్. త్రాయతే-శ్చాయతే-ప్యాయతే-ఇత్యాది.

దేజ్-దయతే । దిడి-దిగ్యే-దిగ్యిషే । టుజి అదిత, అదిషాతామ్ ఇతి విశేషః.

ఇత్యాత్మనేపదినః.

రాజ్య = దీప్తౌ (మెఱయుట) స్వరితేచ్. ఉభయపదీ; అక॥ సేచ్.

రాజరి-రాజతే । రాజతు-రాజతామ్ । ఆరాజిత్-ఆరాజత । రాజేత్-
రాజేత । రరాజ-రరాజతుః, రేజతుః రరాజాః, రెజాః-రరాజిథ, రేజిథ
రరాజిథుః, రేజిథుః రరాజ, రేజ-రరాజ రరాజివ, రేజివ-రరాజిమ, రేజిమ-
రరాజే రరాజాతే రరాజిరే-రరాజిషే; రేజే రేజాతే రేజిరే-రేజిషే ఇతి రూప
ద్యయమ్ । రాజితాసి-సే । రాజిష్యతి-తే । రాజ్యాత్ - రాజిషీష్ట ।
ఆరాజిత్-ఆరాజిష్ట । ఆరాజిష్యత్-త । శేషం యాచ్వత్.

గుహా = సంవరణే. (దాచుట) సక॥ సేచ్.

గూహతి-తే । గూహతు-తామ్ । అగూహత్-త । గూహేత్-త ।

జుగూహ జుగుహతుః జుగుహూః-జుగూహిథ, జుగోథ జుగుహథుః జుగుహ -
జుగూహ జుగుహివ, జుగుహ్య జుగుహిమ, జుగుహ్య; జుగుహే, జుగుహిషే,

జఘషే - జఘహిధ్యే (ధ్యే). జఘాధ్యే-జఘహివహే, జఘహ్యహే;
 గూహితాసి-సే । గోధాసి-సే । గూహిష్యతి-తే । హెష్యతి-తే । గుహ్యత్-
 గూహిషీష్ట, ఘషీష్ట । అగూహిత్, అఘుషత్. అఘుషతామ్; అగూఢ,
 అఘుషత అఘుషాతామ్ అఘుషస్త అగూఢాః, అఘుషథాః. అఘుషాహమ్
 అఘుషధ్యమ్, అఘూధ్యమ్-అఘుషి అఘుషావహి అగుహ్యహి అఘుషామహి,
 అగుహ్యహి; అగూహిష్ట । అగూహిష్యత్-త । అహెష్యత్-త॥

ఏవం దుహ్ దిహ్ లిహ్ బజి రూపాణి.

శ్రీఞ్ = సేవాయామ్ (పొందుట) సక॥ సేద్ ।

శ్రయతి-శ్రయతే । శిశాయ-శిశియే । శ్రయితా-సే । శ్రయిష్యతి-
 తే । శ్రీయాత్ శ్రయిషీష్ట । అశిశ్రియత్-అశిశ్రియత । అశ్రయిష్యత్-
 అశ్రయిష్యత.

శేషం యాచ్ వత్.

ధృఞ్ = ధారణే (ధరించుట) సక॥ అనిద్.

దరతి-దరతే । దధార దద్రతుః దద్రుః దదర్థ దద్రివ-దద్రిమ;
 దద్రే-దద్రిషే । దరాసి-సే । ధరిష్యతి-తే । ద్రియాత్-ధృషీష్ట । అధాదీత్ ।
 అధృత అధృషాతామ్ అధృషత । అధరిష్యత్-త,

ఏవం హృ, భృ ఇత్యాదయః. భృధాతోర్లిటి-బభర్థ బభృవ-బభృమ;
 బభృషే-బభృవహే-బభృమహే-ఇతివిశేషః.

(దు) పచన్ = పాకే (వండుట) ద్విక॥ అనిద్.

పచతి-పచతే । పపాచ పేచతుః పేచుః- పేచిథ, పపక్త-పేచివ-
 పేచిమ; పేచే-పేచిషే పక్రాసి-పక్రాసే । పక్యతి-తే పచ్యాత్-పక్షీష్ట ।
 అపాక్షిత్ అపాక్రామ్ అపాక్షుః-అపక్త అపక్తతామ్ అపక్తత । అపక్యత్-త ।

ఏవం భజ్, శవ్, రజ్జ్ ఇత్యాదయః. రజ్జ్ధాతోః-రజతి-రజతే ।
 రరజ్జ-రంజ్జే । రజ్జా-రజ్జ్యతి-తే । రజ్యాత్-రజీష్ట । అరాజీత్-అరజ్జా-
 అరజ్జ్యత్-అరజ్జ్యత । ఇతి విశేషః ।

త్విష = దీప్తౌ. (వెలుగుట) అక॥ అనిద్.

త్వేషతి-తే । తిత్వేష-తిత్విషే ఇత్యాది.

శేషం ద్విష్ వత్ ఏవంయజ్ సృజాదయః. యజ్ధాతోః లిటి-

ఇయాజ ఈ జతుః ఈజాః-ఇయజిథ, ఇయవ్-ఈజివ. ఈజే ఈజివే ।
యష్టా । యక్ష్యతి-తే । ఆశీర్దిజీ-ఇజ్జాత్-యక్షీష్ట । ఆయాక్షీత్
అయాజామ్ అయాతుః-అయష్ట అయజాతామ్ అయక్షత ।

ఇతి విశేషః. ఏవం వపాదయః,

వవ్-వపతి-తే । లిటి-ఉవాప ఉపతుః-ఉపపిథ, ఉపప్త-ఉపివ;
ఉపే-ఉపివే । వప్తా । వప్స్యతి-తే । ఆశీర్దిజీ-ఉప్యాత్-వప్సిష్ట ।
అవాప్సిత్-అవప్త । అవప్స్యత్-త ।

వహ=ప్రాపణే, (మోయుట-పొందుట) అనిచ్.

వహతి-తే, ఉవాహ-ఉవహిథ, ఉవోధ-ఉహివ; ఉహే-ఉహివే ।
వోధాసి-సే । వక్ష్యతి-తే । ఉహ్యత్-వక్షీష్ట । అవాక్షీత్-అవోధామ్
అవాతుః-అవాక్షీః అవోధమ్ అవోధ-అవాక్షమ్ అవాక్ష్య అవాక్ష్య-అవోధ
అవజాతామ్-అవక్షత-అవోధాః అవజాతామ్ అవోధ్యమ్-అవక్షి అవక్ష్యహి
అవక్ష్యహి । అవక్ష్యత్-త ।

వేజ్ = తస్తు సన్తనే (నేయుట)

వయతి-తే । ఉవాయ ఉయతుః; ఉయే; వవో; వవే । ఉయాత్

శేషం దావత్.

హ్యేజ్ = స్పర్ధాయాం శబ్దేవ. ఆజ్ పూర్వ ఆహ్వనే-సక॥ (పిలుచుట)

అహ్వయతి - తే । జహవ - జహవే । హ్వతా హ్వస్యతి - తే ।
హూయాత్-హ్వసీష్ట । అహ్నత్-అహ్వత; అహ్వస్త అహ్వసాతామ్ అహ్వ
సత । అహ్వస్యత్-త ।

ఇత్యుభయపదినో భ్యాదయః.

ఇతి భ్యాదివిశేషధాతవః.

అథ దివాది విశేషధాతవః.

స్మరి=గాత్రవిశేషే. (ఆడుట) దివాదిః పరస్మైపదీ. అక॥ సేద్.
ఈదిత్.

స్మర్యతి । స్మర్యతు । అస్మర్యత్ । స్మర్యేత్ । ననర్త । నర్తితా ।
నర్తిష్యతి, నర్త్యతి । స్మర్యాత్ । అనర్తీత్ । అనర్తిష్యత్, అనర్త్యత్.

ఏవం కృత్, చృత్, ఛృద్, తృద్, ధాతవః. తత్రాపి విశేషస్తు
వక్ష్యతే.

త్రసీ = ఉద్యేగే. (భయపడుట) అక॥ సేద్.

త్రస్యతి; త్రసతి । తత్రాస తత్రసతుః, త్రేసతుః- త్రతసిథ;
త్రేసిథ । లుజీ-అత్రాసీత్; అత్రసీత్.

ఏవం లష్ధాతో రూపాణి.

జ్ఞాష్ = వయోహానౌ. (ముదిమియగుట) అక॥ సేద్.

జీర్యతి జీర్యతః జీర్యన్తి ।

జీర్యతు । అజీర్యత్ । జీర్యేత్

జజార జజరతుః జేరతుః జజరుః, జేరుః-జజరిథ । లుజీ-అజరత్,
అజారీత్,

శేషం త్రావత్.

ఏవం య్యూ ధాతుః- లిటి-జర్ఘరతుః లుజీ — అర్ఘూరీత్ ఇత్యేవ
విశేషః.

శో = తనూకరణే, అనిద్.

శ్యతి శ్యతః శ్యన్తి । శ్యతు । అశ్యత్ । శ్యేత్ । శశా । శాశా ।
శాస్యతి । శాయాత్ । అశాత్, అశాసీత్ ।

శేషం దావత్

ఏవం ఛో, సో, దో, ధాతవః, దో ఇత్యస్య-ఆశీర్ద్ధిజీ దేయాత్ । లుజీ-
అధా దితి విశేషః.

వ్యధ = తాడనే. (కొట్టుట) సక॥ అనిద్.

విధ్యతి । విధ్యతు । అవిధ్యత్ । విధ్యేత్ । వివ్యాధ [వివిధతుః-
వివిధ, వివ్యధిథ వివిధివ, వివ్యద్ధా, వివ్యత్స్యతి, విధ్యాత్ ।
అవ్యాత్సీత్ అవ్యాద్ధామ్ అవ్యాత్సుః । అవ్యత్స్యత్ ।

పుష = పుష్టౌ (కాపాడుట) అనిద్.

పుష్యతి । లుజీ-అపుషత్ అపుషతామ్ అపుషన్ ।

శేషం ద్విష్వత్.

ఏవం తుష దుష శుషాదయః,

శ్లిష = అలిజ్గనే. (కౌగిలించుట) అనిచ్.

శ్లిష్యతి । లుజీ-అశ్లిషత్.

అనాలిజ్గనార్థే తు అశ్లిషత్.

(జ్) స్విదా = గాత్రప్రక్షరణే. (చమర్చుట) అక॥ అనిచ్.

స్విదతి । సిష్వేద । స్వేత్తాః స్వేతస్యతి । స్విద్యాత్ । అస్విదత్.

ఏవం సిద్, శుద్, షుద్, క్రుద్ ధాతవః.

రధ = హింసా సంరాధ్యోః (హింసించుట, సిద్ధించుట) సేచ్.

రధ్యతి । రరన్ధ-రరన్ధిత, రరన్ధ-రరన్ధివ, రేధ్య - రరన్ధిమ, రేధ్మ ।
రధితా, రద్ధా । రధిష్యతి, రత్స్యతి । రధ్యాత్ । అరధత్ । అరధిష్యత్,
అరత్స్యత్.

ఏవం నశ్, తృప్, దృప్, ద్రుహ్, ముహ్, స్నుహ్, స్నిహః. తత్ర-
తృప్, దృపౌ సృప్వత్.

జశ = అదర్శనే. (నశించుట) అక॥ సేచ్.

నశ్యతి-ప్రణశ్యతి । సరాశ నేశతుః నేశుః-నేశిత, ననంష్ఠ నేశివ,
నేశ్వ । నశితా, నంష్ఠా । నశిష్యతి, నజ్ష్యతి । నశ్యాత్ । అనశత్ ।
అనజ్ష్యత్.

ద్రుహ = జిఘాంసాయామ్ (అపకరించుట) సక॥ సేచ్.

ద్రుహ్యతి । దుద్రోహ దుద్రుహతుః-దుద్రోహిత, దుద్రోగ్ధ, దుద్రోధ,
దుద్రుహివ, దుద్రుహ్య । ద్రోహితా; ద్రోగ్ధా, ద్రోధా । ద్రోహిష్యతి,
దోష్యతి । ద్రుహ్యత్ । అద్రుహత్ । అద్రోహిష్యత్, అద్రోష్యత్.

ఏవం ముహ్, స్నుహ్, స్నిహః..

శము = ఉపశమే. (అణగుట) అక॥ సేచ్.

శామ్యతి । శామ్యతు । అశామ్యత్ । శమ్యేత్ । శశామ । శేమతుః ।
శమితా । శమిష్యతి । శమ్యాత్ । అశమత్ । అశమిష్యత్ ।

ఏవం తమ్, దమ్, శ్రమ్, భ్రమ్ క్షమ్, క్లమ్. మద్ ధాతవః. తత్ర
భ్రమ్-క్లమ్ క్రమ్యత్. క్షమ్-పూర్వవత్.
లుజీ-అక్షమత్.

అసు = శేషణే. (వేయట) సేద.

అస్యతి । ఆస । అసితా । అసివ్యతి । అస్యాత్ । బజి - ఆస్థత్
ఆస్థతామ్ ఆస్థన్ - ఆస్థః ఆస్థతమ్ ఆస్థత - ఆస్థమ్ ఆస్థావ ఆస్థామ ।
అసివ్యత్.

భ్రంశు = అధఃపతనే, (క్రిందపడుట) ఉదిత్. అక॥ సేద.

భ్రశ్యతి । భ్రశ్యతు । అభ్రశ్యత్ । భ్రశ్యేత్ । బ్రభ్రంశ । భ్రంశితా ।
భ్రంశివ్యతి । భ్రశ్యాత్ । అభ్రశత్ । అభ్రం శివ్యత్.

బభ = గార్ ధ్వే (మిక్కిలి కోరుట) సేద.

బభ్యతి । బబి - రోభితా, రోభాః రోభివ్యతి । బభ్యాత్ । అబుభత్ ।
ఏవం రుషరిషౌ. శిష్టం దివ్వత్. ఇతి పరస్మైపదినః.

మూజ్ = ప్రాణి ప్రసవే. (కనుట) జిత్. ఆత్మనే పదీ. సక॥ సేద.

సూయతే । సూయతామ్ । అసూయత । సూయేత ।

సుమవే సుమవాతే సుమవిరే-

సుమవిషే సుమవిమహే ।

సవితా, సోతా । సవివ్యతే, సోవ్యతే । సవిషీష్ట, సోషీష్ట । అసవిష్ట,
అసోష్య । అసవివ్యత, అసోవ్యత ।

శేషం మణ్ వత్.

ప్రిజ్ = ప్రీతా. (అలరుట) అక. అనిద.

ప్రియతే । పిప్రియే, పిప్రియిషే । ప్రేతా । ప్రేవ్యతే । ప్రేషీష్ట ।
అప్రేష్ట । అప్రేవ్యత.

రిజ్ = శ్లేషణే. (చేరుట) అక॥ అనిద.

రియతే । రిశ్యే । రితా, రేతా । రాన్యతే, రేన్యతే । రాసిష్ట, రేషీష్ట ।
అరాన్యత, అరేవ్యత । డిజ్ - డీయతే । ఆర్దధాతుకే భావాదికవత్.

ఏవం పిజ్ మిజ్.

జని = ప్రాదుర్భావే. (పుట్టుట) అక॥ సేద.

జాయతే । జాయతామ్ । జాయత । జాయేత । జజ్జే జజ్జాతే జజ్జిరే-

జజ్జిషే । జనితా । జనిష్యతే । జనిషీష్ట । అజనిష్ట, అజని-అజనిషాతామ్
అజనిషత-అజనిష్ఠాః-అజనిషి । అజనిష్యత.

పద = గతా. (పొందుట) సక॥ అనిచ్.

పద్యతే । పేదే పేదాతే, పేదిరే-పేదిషే, పత్రా । పత్స్యతే । పత్సిష్ట ।
అపాది, అపత్నాతామ్ అసత్సత-అపత్తాః అపత్నాతామ్-అపద్ద్యమ్-అపత్సి
అపత్స్యహి అపత్స్మహి ।

ఏవం భిద్ విదాదయః.

సృజ = విసర్గే. (సంబంధించుట) అక॥ అనిచ్.

సృజ్యతే । ససృజే-ససృజిషే । స్రప్తా । స్రప్యతే । స్రప్సిష్ట
అసృష్ట అసృష్టాతామ్ అసృషత । అస్రషత ।

ఇత్యాత్మనే పదినః.

జహ = బిసర్గే. (కట్టుట) ఉభయపదీ. సక॥ అనిచ్.

నహ్యతి, నహ్యతే । ననాహ. నేహతుః-నేహిత, ననద్ధ-నేహివ, నేహే
నేహిషే । నద్ధా । నత్స్యతి-తే । నహ్యత్; నత్సిష్ట । అనాత్సిత్; అనద్ధ
అనత్స్యత్-త ।

ఏవం శక్, తప్, శపః.

రజ్జ = రాగే. (సంతోష పెట్టుట, ఎఱ్ఱనగుట) అనిచ్.

రజ్యతి-తే । రజ్యతు-తామ్ । అరజ్యత్-త, రజ్యేత్-త ।

శేషం భావాదికవత్.

ఇత్యుభయపదినః.

అథ తుదాది విశేషధాతవః.

ఇష = ఇచ్చాయామ్. (అపేక్షించుట) పరస్మైపది. సక॥ సేచ్.

ఇచ్చతి । ఇచ్చతు । ఇచ్చత్ । ఇచ్చేత్ । ఇయేష । ఏషితా, ఏష్టా ।
ఏషిష్యతి । ఇష్ట్యాత్ । ఐషీత్ । ఐషిష్యత్.

ఁ(ఓ) వ్రశ్చు = చేదనే (కత్తిరించుట) పర॥ సక॥ సేచ్. (ఓదిత్, ఉదిచ్చ)
వృశ్చతి । వృశ్చతు । అవృశ్చత్ । వృశ్చేత్ । వవ్రశ్చ-వవ్రశ్చిత్,

పప్రవృ-పప్రవృ, పప్రవృ . ప్రవృతా, ప్రప్రా . ప్రవృష్టి, ప్రవృష్టి .
పృచ్ఛాత్ . అప్రవృత్ , అప్రాక్షిత్ . అప్రవృష్టాత్, అప్రవృష్టత్.

ప్రచ్ఛ=జ్ఞిపాయామ్. (అడుగుట) సక॥ అనిద్.

ప్రచ్ఛతి . ప్రచ్ఛతు . అప్రచ్ఛత్ . ప్రచ్ఛేత్ . పప్రచ్ఛ-పప్రచ్ఛిత,
పప్రవృ-పప్రవృ . ప్రప్రా . ప్రవృష్టి . పృచ్ఛాత్ . అప్రాక్షిత్,
అప్రాప్తామ్ అప్రాప్తః-అప్రాప్తిః-అప్రాప్తమ్ . అప్రవృష్టత్.

క్యా=విషేపే (వెదవల్లుట) సక॥ సేద్.

కిరతి, కిరతః, కిరన్తి . కిరతు . అకిరత్ . కిరేత్ . చకార చకరయః-
చకరిథ . కరితా. కరితేత్యాది త్యావత్.

ఏవం గ్రా దాతుః.

(టు) మస్తో=శుద్ధౌ. (మనుగుట) అక॥ అనిద్.

మజ్జతి . మజ్జతు . అమజ్జత్ . మజ్జేత్ . మమజ్జ-మమజ్జిత, మమజ్జుః .
మజ్జా . మజ్జతి . మజ్జాల్ . అమాజ్జిత్ . అమాజ్జామ్ అమాజ్జః.

కృతి=చేదనే (నలుకుట) సక॥ సేద్.

(ఈ దిల్) * కృన్తి . కృన్తు . అకృన్తత్ . కృన్తేత్ .
చకరేత్యాది-

శేషం వృత్ దాతువత్.

ఖిద=పరిఘాతే. అనిద్. ఖిన్తి . ఖిధేద . ఖేత్రా . ఖేత్యతి .
ఖిద్యాత్ . అఖేత్సిత్ . అఖేత్యత్ .

పిశ=అవయవే. సేద్ పిశతి . పేశితేత్యాది.

ఇతి పరస్మైపదనః.

దృజ్=ఆదరే. (ఆదరించుట) జిల్. ఆత్మనే పదీ. సక॥ సేద్.
ప్రాయేవాజ్ పూర్వః ఆద్రయితే . ఆద్రయితామ్ . ఆద్రయత . ఆద్రయేత .
ఆద్రద్రే . ఆద్రద్రా . ఆదరిష్యతే . ఆద్రపీష్ట . ఆద్రత . ఆదరిష్యత .

ఏవం దృజ్, మృజ్. పృజ్, దాతవః. మృజ్, పృజ్ దాతోస్తు
లిటి, లుటి, లృటి, లృజి చ పరస్మైపదమ్.

* శే ముచాదీనామ్ ॥2-౧-౫౯॥ ముచ్, లుప్, విద్, లిప్, సిచ్, కృత్, ఖిద్,
పిచ్, ఏషాం నుమ్ స్యాత్ శప్రత్యయే పరతః.

(ఓ) విజీ = భయచలనయోః. (భయపడుట, కదలుట) అక॥ సేచ్.
(ఓదిత్, ఈదిచ్చ) ఉత్సూర్యః.

ఉద్విజతే । ఉద్విజతామ్ । ఉదవిజత । ఉద్విజేత । ఉద్వివిజే ।
ఉద్విజితా । ఉద్విజిష్యతే । ఉద్విజిష్యన్త । ఉజిదవిష్ట । ఉదవిజిష్యత.

(ఓ) లజ్జి = ఏడాయామ్. (సిగ్గుపడుట) అక॥ సేచ్.

లజ్జతే । లలజ్జే । లజ్జితా । ఇత్యాది । స్ఫుర్ధవత్.

ఇత్యాత్మనే పదినః.

దిశ = ఆతిసర్జనే. (ఇచ్చుట) ఉభయపదీ సక॥ అనిచ్.

దిశతి-దిశతే । దిశతు-తామ్ । అదిశత్-త । దిశేత్-త.

భ్రష్ట = పాకే. (వేచుట, వండుట) సక॥ అనిచ్.

భృజ్జతి-తే । భృజ్జతు-తామ్ । అభృజ్జత్-త । భృజ్జేత్-త ।

బభ్రష్ట, బభ్రజ్జ-బభ్రజ్జిత, బభ్రజ్జిత, బభ్రజ్జిత్, బభ్రజ్జిత్, బభ్రజ్జిత్, బభ్రజ్జిత్-బభ్రజ్జిషే, బభ్రజ్జిషే । బ్రష్టా, భర్షా । బ్రష్టతి-తే, భర్షతి-తే ।
భృజ్జాత్, భర్షిష్ట, బ్రష్టిష్ట । అభార్షిత్-అభ్రాషిత్-అభర్షిష్ట, అభ్రష్ట ।
అభర్షిష్ట-త । అభ్రష్ట-త ।

కృష = విలేఖనే. (దున్నుట) సక॥ అనిచ్.

కృషతి-తే । చకర్ష-చకృషే । క్రష్టాసి-సే । క్రష్టతి-తే ।
కర్షతి-తే । కృష్టాత్-కృషిష్ట । అక్రాషిత్, అకార్షిత్-అకృషత్-
అకృష్ట అకృష్టాతామ్ అకృషత, అకృషత అకృష్టాతామ్ అకృషన్త ।
అకర్షిష్ట-త । అక్రష్ట-త.

ఏవం సృశ-మృశౌ జ్ఞేయా (పరస్మైపదిషు)

ముచ్ఛ = మోక్షణే (విడుచుట) అనిచ్.

ముచ్చతి-తే । ముచ్చతు-తామ్ । అముచ్చత్-త । ముచ్చేత్-త ।
మోక్షా । మోక్షతి-తే । ముచ్చాత్-ముక్షిష్ట । అముచత్-అముక్త. శేషం
పచ్ఛవత్.

ఏవం లుప్-లుమ్పతి-తే; విద్-విన్దతి-తే; లిప్-లిమ్పతి-తే; సిచ్-
సిచ్చతి-తే.

ఇతి తుదాది విశేషధాతవః

అథ చురాది విశేషధాతవః.

చితి = స్మృత్యామ్-చి న్తయతి-తే । లిటి—చి న్తయాజ్ఞాకార-చక్రే -
 బహువ-ఆస । లుటి—చి న్తయిత్ । లుజి—అచి న్త-త । ఇత్యాది సర్వం
 చుర్వత్, ఏవ మికారేత్సంజ్ఞకాః ॥

కథ = వాక్యప్రబంధేకథయతి-తే । లుజి-అకచథత్-త ।

ఏవం గణగద రచాదయ అవంతాః.

గణధాతోః లుజి-అజీగణత్, అజగణత్. ఇతి విశేషః.

ఆదస్తభిన్నానాం వద్, వచ్, తచ్, ఇత్యాదీనాం వాదయతి, వాచయతి,
 తాపయతి । లుజి—అవీవదత్, అవీవచత్, అతీతపత్, ఇత్యాది. అన్యే
 విశేషాశ్చ సచి న్తరః ధాతురత్నావళ్యా ముత్తరార్థే ప్రదర్శితాః.

ఇతి చురాదయః.

అథ అదాది విశేషధాతవః

హన = హంసాగత్యోః. (చంపుట, పోపుట) అదాదిః. పరస్మైపది-సక॥
 అనిచ్.

లటి-† హన్తి	హతః	ఘ్నన్తి
హంసి	హథః	హథ
హన్మి	హన్తః	హన్మః.

లోటి. హన్తు.	}	హతామ్	ఘ్నన్తు
హతాత్			
జహి	}	హతిమ్	హత
హతాత్			
హనాని		హనావ	హనామ.

† అబ్బూర్వశ్చేదాత్మనేపదీ. అక॥ ఆహతే ఆఘ్నతే ఆఘ్నతే. ఆహసే ఆఘాథే
 ఆహధే - ఆఘే ఆహన్యహే ఆహన్యహే. ఆహతామ్ ఆఘాతామ్
 ఆఘ్నతామ్ - ఆహన్య - ఆహనై । ఆహత - ఆహథాః - ఆఘ్న । ఆఘ్నతః ।
 ఆహఘే - ఆజఘ్నై । ఆహన్తాసే । ఆహనిష్కతే । ఆహంసీష్ట । ఆహత-ఆహ
 సాతామ్. ఆహసత - ఆహథాః - ఆహసి, ఆవధిష్ట, ఆవధిహతామ్. ఆవధిషత ।
 ఆహనిష్కత.

రిజి-అహన్	అహతామ్	అహ్నున్
అహన్	అహతమ్	అహత
అహనమ్	అహన్య	అహన్య.

విధిలిజి-హన్యాత్	హన్యాతామ్	హన్యః
హన్యాః-హన్యామ్		

రిజి-జఘాన	జఘ్నుతుః	జఘ్నుః
జఘనిథ		
జఘన్థ	జఘ్నుధుః	జఘ్ను
జఘాన		
జఘన	జఘ్నివ	జఘ్నిమ.

లుటి-హన్తా హన్తారౌ హన్తారః-హన్తాసి-హన్తాస్మి ।

ల్పటి-హనిష్యతి హనిష్యతః హనిష్యన్తి ।

ఆశ్రిర్లిజి- * వధ్యాత్ వధ్యాస్తామ్ వధ్యానుః ।

లుజి అవధీత్ అవధిష్టామ్ ।

ల్పజి అహనిష్యత్.

వచ = పరిభాషణే. (పలుకుట) అనిచ్.

రిజి-వక్తి వక్తః శ్రీ వక్షి వక్తః వక్త వచ్చి వచ్చః వచ్చః ।

తోటి-వక్తు, వక్తాత్ వక్తామ్ (వచన్తు) వగ్ధి వక్తాత్ వక్తమ్ వక్త
వచాని వచావ వచామ.

రిజి-అవక్, అవగ్	అవక్తామ్	(అవచన్)
అవక్, అవగ్	అవక్తమ్	అవక్త
అవచమ్	అవచ్చ	అవచ్చ.

విధిలిజి-వచ్యాత్ వచ్యాతామ్ వచ్యః

రిజి-ఉవాచ	ఉచతుః	ఉచుః
ఉవచిథ		
ఉవక్	ఉచధుః	ఉచ

* హన్యాపధలిజి, లుజిచ । ఆశ్రిర్లిజి, లుజిచ వధాదేశః.

శ్రీ అయమన్తిపరో నప్రయుజ్యతే; జహువచనపర్ ఇత్యేకే, ఝి పర్ ఇత్యేకే.

ఉవాచ	}	ఉఃవివ	ఉఃవిమ.
ఉవచ			
లుటి—వక్తా-వక్తాని-వక్తాస్మి ।			
లృటి-వక్ష్యతి-వక్ష్యసి-వక్ష్యామి ।			
ఆశీర్దిజి—ఉచ్యాత్ ఉచ్యాస్తామ్ ఉచ్యాసుః			
లుజి-అవోచత్	అవోచతామ్	అవోచన్	
అవోచః	అవోచతమ్	అవోచత	
అవోచమ్	అవోచావ	అవోచామ.	
లృజి—అవక్ష్యత్			

శేషం అద్ వత్.

విద = జ్ఞానే- (తెలియుట) సక॥

సేచ్.

లటి-పీత్రి	విత్తః	విదన్
పేత్సి	విత్తః	విత్త
పేద్మి	విద్వః	విద్మః
రూపాస్తరమ్—		
పేద	విదతుః	విదుః
పేత్త	విదతుః	విద
పేద	విద్య	విద్య
లోచి-పేత్తు	}	విత్తామ్
విత్తాత్		
విద్ధి	}	విత్తమ్
విత్తాత్		
వేదాని	వేదావ	వేదామ.

రూపాస్తరమ్:

విదాజ్కరోతు	}	విదాజ్కరుతామ్	విదాజ్క-ర్వన్తు
విదాజ్కరుతాత్			
విదాజ్కరు	}	విదాజ్కరుతమ్	విదాజ్క-రుత
విదాజ్కరుతాత్			
విదాజ్కరవాచి	విదాజ్కరవాచ	విదాజ్క-రవామ	

లజి-అవేత్	అవిత్తామ్	అవిదు:
అవే: } అవేత్	అవిత్తమ్	అవిత్త
అవేదమ్	అవిద్వ	అవిద్వ.

విధిలిజి-విద్యాత్-విద్యా:-విద్యామ్.

లిజి-వివేద; విదాజ్చకార; విదామృభూవ; విదామాస ।

వేదితా । వేదిష్యతి ।

విద్యాత్, విద్యాస్తామ్ ।

అవేదిత్, అవేదిష్టామ్ । అవేదిష్యత్ । సమ్మూర్వకశ్చేత్తజ్. యస్య
అతాదేశే సతి రుదాగమో వా బోధ్య: యథా—

సంవిత్తే సంవిదాతే సంవిద్రతే,
సంవిదతే-సంవిత్సే-సంవిదే ।
సంవిత్తామ్ సంవిదాతామ్ సంవిద్రతామ్,
సంవిదతామ్-సంవిత్స్వ-సంవేదై ।
సమవిత్త । సంవిదిత । సంవివిదే ;
సంవిదాజ్చకే । సంవేదితాసే । సంవేదిష్యతే । సమవేదిష్ట.

అస = భువి * (ఉండుట)

లజి- అస్తి	స్త:	సస్తి
అస్తి	స్థ:	స్థ

* వ్యతిపూర్వశ్చేదాత్మనేపది. యథా - లటి. - వ్యతిస్తే - వ్యతిపాతే - వ్యతి
పతే - వ్యతిసే వ్యతిపాతే వ్యతిధ్యే - వ్యతిపా వ్యతిస్వపా వ్యతిస్మపా ।

లటి.— వ్యతిస్తామ్ వ్యతిపాతామ్ వ్యతిపాతామ్ వ్యతిస్వ వ్యతిపాతామ్ వ్యతి
ధ్యమ్ వ్యత్యస్తై వ్యత్యసావస్తా వ్యత్యసామస్తా.

లజి.— వ్యత్యాస్తై వ్యత్యాసాతామ్ వ్యత్యాసత వ్యత్యాస్థా: వ్యత్యాసాథామ్
వ్యత్యాధ్యమ్ వ్యత్యాస్తి వ్యత్యాస్వపా వ్యత్యాస్మపా.

విధిలిజి.—వ్యతిషీత వ్యతిషీయాతామ్ వ్యతిషీరత్ వ్యతిషీథా: వ్యతిషీయాథామ్
వ్యతిషీధ్యమ్ వ్యతిషీయ వ్యతిషీవహి వ్యతిషీమహి.

లిటి.- వ్యతిజిభూవే । లుటి.- వ్యతిభవితాసే । ల్మిటి.- వ్యతిభవిష్యతే ।

అక్లిజి.- వ్యతిభవిషీష్ట । లుజి.- వ్యత్య భవిష్ట । ల్మిజి.- వ్యత్యభవిష్యత ।

ఏవం క్రియావినిమయబోధకక వ్యతిపూర్వాదాన్ధామానా మాత్మనేపద రూపాడి
బోధ్యాని.

అస్మి	స్యః	స్మః ।
లోటి-అస్తు,స్తాత్	స్తామ్	సస్తు
ఏధి, స్తాత్	స్తమ్	స్త
అసాని	అసావ	ఆసామ ।
లజి-అసీత్	ఆస్తామ్	ఆసన్
ఆసీః	ఆస్తమ్	ఆస్త
ఆసమ్	ఆస్య	ఆస్మ
విధిలిజి-స్యాత్	స్యాతామ్	స్యః
స్యాః	స్యాతమ్	స్యాత
స్యామ్	స్యావ	స్యామ.
ఆర్థధాతుకే “భూ” ఇత్యాదేశః.		

బభూవ-భవితేత్యాది

స్ మార్షి,	మృజూ = శుద్ధో (శుద్ధిచేయుట)	నేచ్
మార్షి	మృష్టః	మృజన్తి, మార్షన్తి
మార్షి	మృష్టః	మృష్ట
	మృజ్యుః	మృజ్యుః.
లోటి-మార్ష	} మృష్టామ్	{ మృజన్తు మార్షన్తు
మృష్టాత్		
మృష్టి	} మృష్టమ్.	మృష్ట
మృష్టాత్		
మార్షాని	మార్షావ	మార్షామ.
లజి-అమార్ష్ (ర్ష)	అమృష్టామ్	{ ఆమార్జన్ అమృజన్
అమార్ష్ (ర్ష)	అమృష్టమ్	
అమార్జమ్	అమృజ్య	అమృష్ట.
లిజి-మృజ్యాత్	మృజ్యాతామ్.	అమృజ్యు.
లిటి-మమార్ష	{ మమృజతుః మమార్జతుః	{ మమృజుః మమార్జుః

స్ మృశేర్ష్యుర్ధిః । ౭-౨-౧౦౪ మృశేర్ష్యో మృశిస్సాన్యోత్. కిజ్జిత్యహదౌ
పేష్యతే.

మమార్జిత	}	మమృజుః	}	మమృజ
మమార్ష		మమార్జుః		మమార్జ
మమార్జ	{	మమార్జివ	{	మమార్జిమ
		మమృజివ		మమృజిమ
		మమృజ్య		మమృజ్యు

లుటి-మార్జితా; మార్షా ।

ల్పటి-మార్జిష్యతి, మార్ష్యతి ।

ఆశీర్లజీ-మృజ్యాత్ మృజ్యాస్తామ్ ।

లుజీ-అమార్జిత్ అమార్జిష్టామ్

అమార్జిత్ అమార్షామ్ అమార్షః ।

అమార్జిష్యత్; అమార్ష్యత్.

రుదిర్ = అశ్రువిమోచచే. (కన్నీరొలుకుట) అశ్|| సేద్.

లుటి-రోదితి	రుదితః	రుదన్తి
రోదిషి	రుదిథః	రుదిథ
రోదిమి	రుదివః	రుదిమః ।

రోటి-

రోదితు	}	రుదితామ్	}	రుదన్తు
రుదితాత్		రుదితమ్		రుదిత
రుదిహి	{	రుదితమ్	{	రుదిత
రుదితాత్		రుదితమ్		రుదిత

రోధాని రోధావ రోధామ.

లుజీ-అరోదీత్	}	అరుదితామ్	}	అరుదన్
అరోదత్		అరుదితమ్		అరుదిత
అరోదీః	{	అరుదితమ్	{	అరుదిత
అరోదః		అరుదివ		అరుదిమ.

విధిలిజీ-రుద్యాత్ రుద్యాతామ్ । రురోద । రోదితా । రోదిష్యతి । రుద్యాత్ రుద్యాస్తామ్ । అరోదీత్ అరోదిష్టామ్; అరుదత్ అరుదతామ్, అరోదిష్యత్.

ఏవం స్వప్, శ్వస్, అస్, జక్షధాతవః విశేషస్తు.-

(జి) వ్యవ్ = శయనే. (పరుంకుట) అనిచ్.

స్వపితి । స్వపితు । అస్వపీత్, అస్వపత్ । స్వప్యాత్ । సుష్వాప
సుషుప్తుః సుషుపుః-సుష్వపిత, . సుష్వప్త సుషుపతుః సుషుప-సుష్వాప
సుషుపివ సుషుపిమ్ ।

స్వప్తా । స్వప్యతి । సుప్యాత్ । అప్యాప్సీత్-అస్వాప్తామ్ అప్యాపుః
అప్యాప్సిః-అస్వాప్సమ్ । అస్వప్యత్.

శ్వస్దాతోః లజి-అశ్వసీత్ । అన్దాతోః ప్ర + అనితి = ప్రాజితి ।
జక్షిదాతోః జక్షితి జక్షితః జక్షతి । జక్షితు, జక్షితాత్, జక్షితామ్ జక్షతు ।
అజక్షిత్, అజక్షత్, అజక్షితామ్, అజక్షుః । ఇతి విశేషః.

జాగ్య = నిద్రాక్షయే. (మేలుకొనుట) అక॥ సేచ్.

లజి-జాగ్రి	జాగృతః	జాగ్రతి
జాగర్షి	జాగృతః	జాగృత
జాగర్మి	జాగృతః	జాగృమః.

లోజి-జాగర్తు	} జాగృతామ్	జాగ్రతు
జాగృతాత్		
జాగృహి	} జాగృతమ్	జాగృత
జాగృతాత్		
జాగరాణి	జాగరావ	జాగరామ.

లజి-అజాగః	అజాగృతామ్	అజాగరుః
అజాగః	అజాగృతమ్	అజాగృత
అజాగరమ్	అజాగృవ	అజాగృమ.

విధిలిజి:- జాగృయాత్ జాగృయాతామ్ ।

లిడి- జాగరాజ్జకార, జాగరామ్మ భూవ. జగరామాసః జజాగార-జజాగరతుః ।
జాగరితా । జాగరివ్యతి ।

జాగర్యాత్ । అజాగరీత్-అజాగరిష్టామ్ । అజాగరివ్యత్ ।

దరిద్రా = దుర్గతా. (చెడిపోవుట) అక॥ సేచ్.

గరిద్రతి	దరిద్రితః	దరిద్రతి
----------	-----------	----------

దరిద్రాసి	దరిద్రధః—	దరిద్రధ
దరిద్రామి	దరిద్రవః	దరిద్రమః.
దరిద్రాతు	} దరిద్రితామ్	దరిద్రతు
దరిద్రతాత్		
ధరిద్రహి	} దరిద్రితమ్	దరిద్రిత
ధరిద్రితాత్		
దరిద్రాణి	దరిద్రావ	దరిద్రామ.
అదరిద్రాత్	అదరిద్రితామ్	అదరిద్రదుః
అదరిద్రాః	అదరిద్రితమ్	అదరిద్రిత
అదరిద్రామ్	అదరిద్రవ	అదరిద్రమ ।

దరిద్రయాత్ దరిద్రాఞ్చకార, (బభూవ, ఆస); దదరిద్రౌ దదరిద్రతుః.
దరిద్రితా । దరిద్రిష్యతి । దరిద్ర్యాత్ । అదరిద్రీత్ । అదరిద్రాసీత్ ।
అదరిద్రిష్యత్.

చకాస్య = చీప్తౌ. (వెలుగుట) అక॥ సేత్.

అజీ-చకాస్తి చకాస్తః చకాసతి-చకాస్మి-చకాస్మి ।

తోటి-చకాస్తు,	} చకాస్తామ్	చకాసతు
చకాస్తాత్		
చకాస్థి	} చకాస్తమ్	చకాస్త
చకాధి		
చకాస్తాత్		
చకాసాని	చకాసావ	చకాసామ.

అజీ-అచకాత్ (ద్) అచకాస్తామ్ అచకాసుః

అచకాః
అచకాత్ (ద్) } అచకాస్తమ్ అచకాస్త

అచకాసమ్ అచకాస్య అచకాస్మ

చకాస్యాత్ చకాస్యాతామ్ ।

చకాసాఞ్చకార, బభూవ, ఆస । చకాసితా । చకాసిష్యతి । చకాస్యాత్

చకాస్యాస్తామ్ । అచకాసీత్ । అచకాసిష్యత్ ।

కాసు = అనుశిష్టా. (శిక్షించుట) సక॥ సేద్.

కాన్తి	శిష్టః	కానతి
కాన్సి	శిష్టః	శిష్ట
కాన్మి	శిష్టః	శిష్టః.
కాస్తు, శిష్టాత్	శిష్టమ్	కానతు
కాధి, శిష్టాత్	శిష్టమ్	శిష్ట
కాసాని	కాసావ	కాసామ.
అకాత్	అశిష్టామ్	అకానుః
అకాః,	} అశిష్టమ్	అశిష్ట
అకాత్ (ద్)		
అకాసమ్	అశిష్ట్య	అశిష్ట్య

శిష్ట్యాత్ శిష్ట్యాతామ్ । శకాన ।

కానితా । కానిష్యతి । శిష్ట్యాత్ శిష్ట్యాస్తామ్.

అశిష్టత్ అశిష్టతామ్ అశిష్టః -

అశిష్టః - అశిష్టమ్ (అకానిష్యత్,

అజ్ఞే పూర్వశ్చేదాత్మనేపదీ. అన్దాతువత్.

యా = ప్రాపణే. (పోవుట) సక॥ అనిద్.

యాతి	యాతః	యాన్తి
యాసి	యాథః	యాథ
యామి	యావః	యామః.
యాతు	} యాతామ్	యాస్తు
యాతాత్		
యాహి	} యాతమ్	యాత
యాతాత్		
యాని	యావ	యామ
అయాత్	అయాతామ్	అయుః అయాన్

ఆయాః	అయాతమ్	అయాత
అయామ్	అయావ	అయామ

యాయాత్ యాయాతామ్ । యయా । యాతా । యాస్యతి । యాయాత్
యాయాస్తామ్ । అయాసీత్ । అయాస్యత్.

శేషం ధావత్.

ఏవం వా, భా, స్నా, పా, శ్రా, రా, లా, దా, ద్రా, ప్సా, మా
ఇత్యాద్యాకారాస్తాః.

వీ = గతివ్యాప్తి ప్రజనకాన్త్యసనభాదనేషు. సక॥ అక॥ అనిచ్.

వేతి వీతః వీయన్తి-వేషి-వేమి

లోటి-వేతు, వీతాత్-వీహి, వీతాత్-వయాని

లజి-అవేత్ అవితామ్ అవియన్; అవ్యక్-అవేః-అవయమ్ । వీయాత్ ।
వివాయ । వేతా । వేష్యతి । వీయాత్ । వీయాస్తామ్ । అవైషీత్ । అవేష్యత్.

శేషమిన్యత్.

ఇణ్ = గతో (ఏగుట) సక॥ అనిచ్.

ఏతి	ఇతః	యన్తి
ఏషి	ఇథః	ఇథ
ఏమి	ఇవః	ఇమః

లోటి- ఏతు, ఇతాత్ ఇతామ్ యన్తు
ఇహి, ఇతాత్ ఇతమ్ ఇత
అయాని అయావ అయామ

లజి-ఇత్ ఇతామ్ ఆయన్
ఇః ఇతమ్ ఇత
ఆయమ్ ఇవ ఇమ ।

విధిలిజి-ఇయాత్ ఇయాతామ్ ఇయుః
ఇయాః ఇయాతమ్ ఇయాత
ఇయామ్ ఇయావ ఇయామ

లిటి-ఇయాయ	ఈయతుః	ఈయుః
ఇయయిథ	ఈయథుః	ఈయ
ఇయేథ		
ఇయాయ	ఈయివ	ఈయిమ.
ఇయయ		

ఏతా । ఏష్యతి । ఈయాత్ ఈయాస్తామ్ ।

లుజి-అగాత్ అగాతామ్ అగుః-అగాః-అగామ్ ।

ఐష్యత్	ఐష్యతామ్	ఐష్యన్ ।
ఏవం ఇక్ అధిపూర్వః		

ఐ = స్తుతౌ (పొగడుట) సక॥ సేచ్ .

లిటి-నౌతి	నుతః	నువన్తి
నౌషి	నుథః	నుథ
నౌమి	నువః	నుమః ।

లిటి-నౌతు	} నుతామ్	నువన్తు
నుతాత్		
నుహి	} నుతమ్	నుత
నుతాత్		
నవాని	నవావ	నవామ,

లిజి-అనౌత్	అనుతామ్	అనువన్
అనౌః	అనుతమ్	అనుత
అనువమ్	అనువ	అనుమ.

నుయాత్ నుయాతామ్ నుయుః ।

నునావ నునువతుః నునువుః-నునవిథ-

నునవివ । నవిలా । నవిష్యతి ।

నూయాత్ నూయాస్తామ్ ।

అనావీత్	అనావిష్టామ్	అనావిషుః ।
---------	-------------	------------

అనావిష్యత్ ।

ఏవం యు. ఖు, ఖ్వు, వ్వు, రు, తు, స్తు, ధాతవః-విశేషస్తు-

రు = శబ్దే (కూయుట) సేద్.

లటి-రవీతి	}	రువీతః	}	రువన్
రౌతి	}	రుతః	}	
రువీషి	}	రువీథః	}	రువీథ
రౌషి	}	రుథః	}	రుథ
రువీమి	}	రువీషః	}	రువీమః
రౌమి	}	రుతః	}	రుమః

లోటి-రువీతు	}	రువీతామ్	}	రువన్తు
రౌతు	}	రుతామ్	}	
రువీతాత్	}		}	
రుతాత్	}		}	
రువీహి	}	రువీతమ్	}	రువీత
రుహి	}	రుతమ్	}	రుత
రువీతాత్	}		}	
రుతాత్	}		}	
రువాణి		రువావ		రువామ.

లజి-అరువీత్	}	అరువీతామ్	}	అరువన్
అరౌత్	}	అరుతామ్	}	
అరువీః	}	అరువీతమ్	}	అరువీత
అరౌః	}	అరుతమ్	}	అరుత
అరువమ్		అరువీవ	}	అరువీమ
		అరువ	}	అరుమ

విధిలిజి-రువీయాత్, రుయాత్ రువీయాతామ్ రుయాతామ్.

శేషం నువత్.

ఏవం తుధాతోః రూపాణి ॥

ఇతి పరస్మైపదినః.

చక్షిజ్ = వ్యాక్రాయాం వాచి (వక్కాణించుట) జిత్. ఆత్మనేపదీ,

లటి-చష్టే	చక్షాతే	చక్షతే
చక్షే	చక్షాథే	చక్షే
చక్షే	చక్ష్యహే	చక్ష్యహే

లోటి-చష్టామ్	చక్షాతామ్	చక్షతామ్
చక్ష్య	చక్షాథామ్	చక్ష్యమ్
చక్షై	చక్షావహై	చక్షామహై
అజీ-అచష్ట	అచక్షాతామ్	అచక్షత
అచష్టాః	అచక్షాథామ్	అచక్ష్యమ్
అచక్షి	అచక్ష్యహి	అచక్ష్యహి.
విధిలిజి-చక్షిత	చక్షియాతామ్	చక్షిరన్
చక్షితాః	చక్షియాథామ్	చక్షిధ్యమ్
చక్షియ	చక్షివహి	చక్షిమహి.
లిటి-చఖ్యే	చఖ్యాతే	చఖ్యిరే;
చఖ్యే	చఖ్యాతే	చక్కిరే ;
చచక్షే	చచక్షాతే	చచక్షిరే ;
చఖ్యా ;	చక్కిా ।	

లుటి-ఖ్యాతాని-సే; క్కాతాని-సే ।

ల్పటి-ఖ్యాస్యతి-తే; క్కాస్యతి-తే ।

అశీర్దిజి-ఖ్యాయాత్; ఖ్యేయాత్; క్కాయాత్, క్కేయాత్; ఖ్యాసిష్ట, క్కాసిష్ట ।

లుజి-అఖ్యాత్-అఖ్యత; అక్కాసిత్, అక్కాస్త ।

ల్పజి-అఖ్యాస్యత్-త; అక్కాస్యత్-త.

ఈడ = స్తుతా. (పొగడుట) సేచ్.

లిటి-ఈడ్తే	ఈడాతే	ఈడతే
ఈడిషే	ఈడాథే	ఈడిధ్యే
ఈడే	ఈడ్యహే	ఈడ్యహే ।
లోటి-ఈట్టామ్	ఈడాతామ్	ఈడతామ్
ఈడిష్ట	ఈడాథామ్	ఈడిధ్యమ్
ఈడై	ఈడావహై	ఈడామహై.

లజి-ఐట్ట	ఐడాతామ్	ఐదత
ఐట్టాః	ఐడాథామ్	ఐడ్వమ్
ఐడి	ఐడ్వహి	ఐడ్మహి

విధిలిజి-ఈడిత । లిటి-ఈడాచ్చ-కే-(బభూవ-ఆస) । ఈడితా । ఈడిష్యతే । ఈడిషీష్ట । ఐడిష్ట । ఐడిష్యత ।

ఏవ మీశ్ ఈష్టే ఈశిషే-ఈశిధ్వే ఇత్యాద్యూహ్యమ్.

పూజ్ = ప్రాణిగర్భవిమోచనే (కనుట) సక॥ సేచ్.

లటి-సూతే	సువాతే	సువతే
సూషే	సువాథే	సూధ్వే
సూవే	సువాహే	సూమహే.

లోటి-సుతామ్	సువాతామ్	సువతామ్
సూష్వ	సువాథామ్	సూధ్వమ్-
సువై	సువావహై	సువామహై.

లజి-అసూత	అసువాతామ్	అసువత
అసూథాః	అసువాథామ్	అసూధ్వమ్
అసువి	అసూవహి	అసూమహి.

విధిలిజి-సువీత । లిటి-సుషవే-సుషవిషే । సవితా, సోతా । సవిష్యతే, సోష్యతే । సవిషీష్ట, సోషీష్ట । అసవిష్ట, అసోష్యతే । అసవిష్యత, అసోష్యత.

శీజ్ = స్వప్నే (నిద్రించుట) అక॥ సేచ్.

లటి-శేతే	శయాతే	శేరతే
శేషే	శయాథే	శేధ్వే
శయే	శేవహే	శేమహే.

లోటి-శేతామ్	శయాతామ్	శేరతామ్
శేష్వ	శయాథామ్	శేధ్వమ్
శయై	శయావహై	శయామహై

లజ్జి-అశేత	అశయాతామ్	అశేరత
అశేధాః	అశయాథామ్	అశేధ్వమ్
అశయి	అశేవహి	అశేమహి

విధిలిజ్జి- శయాత- శయాథాః- శయాయ ।

లిజ్జి- శిశ్యే -	శిశ్యిషే ।	లుజ్జి- శయితానే ।
శయిష్యతే ।	శయిషీష్ట ।	అశయిష్ట-
అశయిష్టాః.	అశయిషి ।	అశయిష్యత.

ఇజ్జ్ = అధ్యయనే (చదువుట) అధిపూర్వః సక॥ అనిచ్.

లజ్జి- అధీతే	అధీయాతే	అధీయతే
అధీషే	అధీయాథే	అధీధ్వే
అధీయే	అధీవహే	అధీమహే.

లోజ్జి- అధీతామ్	అధీయాతామ్	అధీయతామ్
అధీష్ట	అధీయాథామ్	అధీధ్వమ్
అధ్యయై	అధ్యయావహై	అధ్యయామహై.

లజ్జి- అధ్యైత	అధ్యైయాతామ్	అధ్యైయత
అధ్యైథాః	అధ్యైయాథామ్	అధ్యైధ్వమ్
అధ్యైయి	అధ్యైవహి	అధ్యైమహి

విధిలిజ్జి- అధీయాత	అధీయాయాతామ్	అధీయారన్
అధీయాథాః	అధీయాయాథామ్	అధీయాధ్వమ్
అధీయాయ	అధీయావహి	అధీయామహి.

లిజ్జి- అధిజగే-	అధిజగిషే ।
అధ్యైతానే ।	అధ్యైష్యతే ।

అశీర్లిజ్జి- అధ్యైషీష్ట	అధ్యైషీయాస్తామ్.	
లుజ్జి- అధ్యగీష్ట	అధ్యగీషాతామ్	అధ్యగీషత
అధ్యైష్ట	అధ్యైషాతామ్	అధ్యైషత.
లుజ్జి- అధ్యగేష్యత,	అధ్యైష్యత.	

ఇత్యాత్మనేపదినః.

దుహ = ప్రపూరణే (పిదుకుట)
స్వరితేత్. ఉభయపదీ. ద్వికర్మకః. అనిచ్.

లటి- పర ॥

దోగ్ధి	దుగ్ధః	దుహన్తి
దోక్షి	దుగ్ధః	దుగ్ధ
దోహ్మి	దుహ్యః	దుహ్మః

లటి- ఆత్మ ॥

దుగ్ధే	దుహతే	దుహతే
దుక్షే	దుహథే	దుగ్ధ్యే
దుహే	దుహ్యతే	దుహ్మహే

లోటి- పర ॥

దోగ్ధు, దుగ్ధాత్	దుగ్ధామ్	దుహన్తు
దుగ్ధి, దుగ్ధాత్	దుగ్ధామ్	దుగ్ధ
దోహని	దోహవ	దోహమ.

లోటి- ఆత్మ ॥

దుగ్ధామ్	దుహతామ్	దుహతామ్
దుక్ష్య	దుహథామ్	దుగ్ధ్యమ్
దోహై	దోహవహై	దోహమహై

లజి- పర ॥

అధోక్ (గ్)	అదుగ్ధామ్	అదుహన్
అధోక్ (గ్)	అదుగ్ధమ్	అదుగ్ధ
అదోహమ్	అదుహ్య	అదుహ్మ.

లజి- ఆత్మ ॥

అదుగ్ధ	అదుహతామ్	అదుహత
అదుగ్ధః	అదుహథామ్	అదుగ్ధ్యమ్
అదుహి	అదుహ్యహి	అదుహ్మహి

విధిలిజి- పర ॥ దుహ్యత్ దుహ్యతామ్ ।

,, ఆత్మ ॥ దుహీత దుహీయాతామ్ ।

లిటి.- దుదోహ - దుదుహే ।
 లుద్.- దోగ్ధాసి - దోగ్ధాసే ।
 లృద్.- దోగ్ధ్యతి - దోగ్ధ్యతే ।
 ఆశీర్గజి.- దుహ్యత్ - దుక్షిష్ట ।
 లుజి - పర॥ అధుక్షత్
 లుజి.- ఆత్మ ॥

అదుగ్ధ	}	అధుక్షాతామ్	}	అదుక్షన్త
అదుక్షత				
అదుగ్ధాః	}	అధుక్షాథామ్	}	అదుక్షధ్వమ్
అదుక్షథాః				
అదుక్షి	{	అధుక్షావహీ	{	అధుక్షామహీ
		అదుహ్యహీ		

లృజి— అధోగ్ధ్యత్ - అధోగ్ధ్యత.

ఏవం దిహ్, లిహ్ విశేషస్సు

లిహ్ = ఆస్వాదనే. (నాకుట, రుచిమాచుట.)

లిటి-పర॥ లేధి	లిథః	లిహన్తి
లేక్షి	లిథః	లిథ
లేహ్మి	లిహ్యః	లిహ్మః
లిటి— ఆత్మ ॥ లిథే	లిహతే	లిహతే
లిక్షే	లిహథే	లిథ్యే
లిహే	లిహ్యహే	లిహ్మహే.

లోటి— పర॥

లేధు, లిథాత్	లిథామ్	లిహన్తు
లేధి, లిథాత్	లిథమ్	లిథ
లేహని	లేహవ	లేహమ.

లోటి.-ఆత్మ॥ లిథామ్ లిహతామ్ లిహతామ్ లిక్ష్య
 లేహై.

లిజి.-పర॥

అలేద్ (ద్)

అలిథామ్

అలిహన్

అలేద్ (ద్)

అలీధమ్

అలీధ

అలేహమ్

అలిహ్వా

అలిహ్మ

లిజి.-ఆత్మ॥

అలీధ

అలిహాతమ్

అలిహత

అలీధాః - అలిహీ.

విధిలిజి - లిహ్యత్; లిహీత । లిలేహ; లిలిహే । లేథాని - లేథానే॥

లేక్ష్యతి - లేక్ష్యతే । లిహ్యత్; లిక్షిష్ట । అలిక్ష్యత్; అలీధ, అలిక్షత.

శేషం ద్రుహ్యత్.

ఘృజ్ = సుత = (పొగడుట) అనిచ్.

లిటి. పర॥

సప్వీతి }
సప్వీతి }సువీతః }
సుతః }

సువ ని

సప్వీషి }
సప్వీషి }సువీధః }
సుధః }సువీధ }
సుధ }సప్వీమి }
సప్వీమి }సువీమః }
సువః }సువీమః }
సుమః }

లిటి. ఆత్మ॥

సువీత్ }
సుత్ }

సువాతే

సువతే

సుప్రవీషే }
సుప్రవీషే }

సువాతే

సుప్రవీషే, సుప్రవీషే.

సుప్రవీ }
సుప్రవీ }

సుప్రవీషే

సుప్రవీషే

సుప్రవీషే

సుప్రవీషే.

ఏవము తరత్రాపి రువద్రూపాణ్యహ్యని. ఆర్థధాతుకే ఘృజ్ వత్.

బ్రూజ్ = వ్యక్తాయాం వాచి (పలుకుట) ద్విక్ ॥

లిటి— పర॥

బ్రవీతి }
అహ }బ్రూతః }
అహతుః }బ్రువ ని }
అహః }

బ్రవీషి } ఆత }	బ్రూథః } ఆహథుః }	బ్రూథ
బ్రవీమి	బ్రూవః	బ్రూమః.
ఆత్మ ॥		
బ్రూతే	బ్రూవాతే	బ్రూవతే
బ్రూషే	బ్రూవాథే	బ్రూధ్వే
బ్రూవే	బ్రూవహే	బ్రూమహే.
లోటి— పర ॥		
బ్రవీతు } బ్రూతాత్ }	బ్రూతామ్	బ్రూవన్తు
బ్రూహి } బ్రూతాత్ }	బ్రూతమ్	బ్రూత
బ్రవాణి	బ్రవావ	బ్రవమ.
ఆత్మ ॥		
బ్రూతామ్	బ్రూవాతామ్	బ్రూవతామ్
బ్రూష్వ	బ్రూవాథామ్	బ్రూధ్వమ్
బ్రవై	బ్రవావహై	బ్రూమహై.
అజి— పర ॥		
అబ్రవీత్	అబ్రూతామ్	అబ్రూవన్
అబ్రవీః	అబ్రూతమ్	అబ్రూత
అబ్రవమ్	అబ్రూవ	అబ్రూమ.
అజి = ఆత్మ		
అబ్రూత	అబ్రూవాతామ్	అబ్రూవత
అబ్రూథాః	అబ్రూవాథామ్	అబ్రూధ్వమ్
అబ్రూవి	అబ్రూవహి	అబ్రూమహి
విధిలిజి— పర ॥		
బ్రూయాత్	బ్రూయాతామ్	బ్రూయుః
ఆత్మ—		
బ్రూవీత	బ్రూవీయాతామ్	బ్రూవీరన్

ఉవాచ, ఊచే । వక్రాసి - వక్రాసే । వక్యతి - వక్యతే । ఉచ్ఛాత్ -
ఉచ్ఛీష్ట । అవోచత్ - అవోచత । ఆవక్యత్ - ఆవక్యత.

ఇత్యుదాది విశేషధాతవః

అథ జుహోత్వాది విశేషధాతవః

(ఇ) భీ = భయే జుహోత్వాదిః. (భయపడుట) అక॥ అనిద్.

లటి:

విభేతి	}	విభితః	}	విభృతి
		విభీతః		
విభేషి	}	విభిధః	}	విభిధ
		విభీధః		విభీధ
విభేమి	}	విభివః	}	విభిమః
		విభీవః		విభీమః

లోడి—

విభేతు	}	విభితామ్	}	విభృతు
విభితాత్		విభీతామ్		
విభీతాత్				
విభిషి	}	విభితమ్	}	విభిత
విభీషి		విభీతమ్		విభీత
విభితాత్, విభీతాత్				
విభయాని		విభయాన		విభయాను.

లజి—

అవిభేత్	{	అవిభితామ్	}	అవిభయః.
		అవిభీతామ్		

అవిభే. అవిభయమ్ ।

విధిరిజి—

విభియాత్	విభియాతామ్	విభియుః
విభీయాత్	విభీయాతామ్	విభీయుః

బిటి—

బిభయాశ్చకార. (బభూవ, ఆస)

బిభాయ బిభ్యతుః బిభ్యుః

బిభయిథ, బిభేథ-బిభ్యివ బిభ్యిమ ।

భేతా । భేష్యతి । భీయాత్ । అభైషీత్ । ఆభేష్యత్ ।

శేషం హువత్.

ప్రీ=లజ్జాయామ్. (నిగ్గుపడుట) ఆక॥ సేద్.

జిప్రహేతి జిప్రహీతః జిప్రహీయతి—

జిప్రహేషి - జిప్రహేమి ।

జిప్రహేతు జిప్రహీతాత్ జిప్రహీతామ్ జిప్రహీయతు

జిప్రహీహి - జిప్రహయాణి ।

అజిప్రహేత్ అజిప్రహీతామ్ అజిప్రహయః

అజిప్రహేః - అజిప్రహయమ్ ।

జిప్రహీయాత్ । జిప్రహయాశ్చకార;

జిప్రహాయ । జిప్రహీయతుః । ప్రహేతా ।

ప్రహేష్యతి । ప్రహీయాత్ । అప్రహేషీత్ ।

శేషం హువత్.

(ఓ) హక్ = త్యాగే. (విడుచుట) సక॥ అనిద్.

బిటి—

జహతి

{ జహీతః }
{ జహీతః }

జహతి

జహసి

{ జహీథః }
{ జహీథః }

జహీథ }
జహీథ }

జహమి

{ జహీవః }
{ జహీనః }

జహీమః }
జహీమః }

రోటి—

జహతు

జహీతాత్, జహీతాత్ }

జహీతామ్ }

జహీతామ్ }

జహతు

జహహి, జహహి, జహహి

జహీతాత్, జహీతాత్ }

జహీతమ్ }

జహీతమ్ }

జహత }

జహీత }

జహని

జహవ

జహమ.

లఙ్—

అజహాత్ } అజహీరామ్ అజహాః -
అజహీరాత్

అజహాః - అజహామ్ ।

జహ్యత్ జహ్యరామ్ । జహా । హతా । హస్యతి । హేయాత్ । ఆహసిత.

శేషం ధావత్,

ఇతి పఠన్మైపదినః.

అథోభయపదినః -

(దు) భృక్ = ధారణపౌషణయోః (మె-యుట, పోషించుట)
సకః అనిచ్,

లఙ్-పఠ॥

విభ ర్తి	విభృతః	విభ్రతి
విభర్షి	విభృథః	విభృథ
విభర్మి	విభృవః	విభృమః

లఙ్-ఆత్మ॥

విభృతే	విభ్రాతే	విభ్రతే
విభృషే	విభ్రాథే	విభృధ్వే
విభ్రే	విభృవహే	విభృమహే.

లోటి-పఠ॥

విభర్తు	} విభృతామ్ విభ్రతు
విభృతాత్	
విభృహి	
విభృతాత్	

విభరాజి ।

లోటి-ఆత్మ॥

విభృతామ్	విభ్రాతామ్	విభ్రతామ్
విభృష్వః విభరై । విభరావహై ।		

లఙ్-పఠ॥

అవిభః	అవిభృతామ్	అవిభ్రః
-------	-----------	---------

అదిభః	అదిభృతమ్	అభిభృత
అదిభరమ్	అదిభృవ	అదిభృమ.

ఆత్మ॥

అదిభ్రత	అభిభ్రాతామ్	అదిభ్రత-
అదిభ్రహః-	అదిభ్ర.	

విధిలిజి-పర॥

విభృయాత్	విభృయాతామ్.
----------	-------------

ఆత్మ॥

విభ్రీత - విభ్రీయాతామ్.

లిజి-పర॥

విభరాజ్ఞాకార, విభరామ్భూమావ, విభరామాస, బభార = బభర్థ -
బభృవ;

ఆత్మ॥

విభరాజ్ఞాత్రే - బభూవ-ఆస;

బభ్రే-బభృషే

భర్తా ఇత్యాది.

శేషం ధృజ్వాత్.

విజిర్ = పృథగ్భావే, (వేఱగుట) అక॥ అనిచ్.

లిజి-పర॥

వేవేక్రి	వేవిక్తః	వేవిజతి
వేవేక్షి	వేవిక్తః	వేవిక్త
వేవేజ్మి	వేవిజ్మః	వేవిజ్మః.

ఆత్మ॥

వేవిక్త	వేవిజాతే	వేవిజతే
వేవిక్షే	వేవిజాథే	వేవిజ్జే
వేవిజ్	వేవిజ్మపే	వేవిజ్మపే.

అజీ-పర॥

$\left. \begin{array}{l} \text{వేవేత్తు} \\ \text{వేవిత్తాత్} \\ \text{వేవిన్దు} \\ \text{వేవిత్తాత్} \end{array} \right\}$	$\left. \begin{array}{l} \text{వేవిత్తామ్} \\ \text{వేవిజాని । వేవిజావ.} \end{array} \right\}$	$\left. \begin{array}{l} \text{వేవిజు} \\ \text{వేవిజు} \end{array} \right\}$
---	--	---

అత్తు॥

వేవిత్తామ్.	వేవిజాతామ్	వేవిజాతామ్-
వేవిజ్య-వేవిజై ।		

అజీ-పర॥

అవేవేత్ (గ) అవేవిత్తామ్ అవేవిజాః- అవేవేః-అవేవిజాః;

అత్తు॥ .

అవేవేత్-అవేవిత్తాః-అవేవిజా.

విధిలిజీ-పర॥

వేవిజ్యాత్ వేవిజ్యాతామ్ ।

వేత్తాసి-వేత్తాసి । వేక్యతి - వేక్యతే । విజ్యాత్; విజ్జీర్తు । అవిజత్, అవిజత్; అవిక్ర అవిజాతామ్ అవిజత । అవేక్యత్ - అవేక్యత.

శేషం రుధిర్ వత్.

ఏవం జిజిర్ నివృధాతా-విష్-వేవేద్ధి-వేవిద్ధే । వేవేద్ధ-వేవిద్ధామ్ । అవేవేత్-అవేవిద్ధ. అర్థధాతులే ద్విష్వత్. అజీ-ప॥ అవిజత్. విశేషః.

ఇతి జుహోత్యాది విశేషధాతవః

అథ స్వాది విశేషధాతవః.

అప్ = వ్యాప్తా. (పొందుట) సక॥ అనిచ్. స్వాదిః. పరస్మైపః.

అజీ-

అప్నోతి	అప్నుతః	అప్నువన్తి
అప్నోసి	అప్నుథః	అప్నుథ
అప్నోమి	అప్నువః	అప్నుమః.

గాది-

అహ్నోతు	}	అహ్నతామ్	అహ్నవస్తు
అహ్నతాత్			
అహ్నహీ	}	అహ్నతమ్	అహ్నత
అహ్నతాత్			
అహ్నవాని		అహ్నవావ	అహ్నవామ.

అజీ-

అహ్నోత్	అహ్నతామ్	అహ్నవన్
అహ్నోః	అహ్నశమ్	అహ్నత
అహ్నవమ్	అహ్నవ	అహ్నమ.

విధిలిశి-

అహ్నయాత్ అహ్నయాతామ్ ।

లిడి-

అప	అపతుః	అపుః -
అపిధ-	అపివ ।	
అప్తా ।	అప్స్యతి ।	అప్యాత్ ।
అపత్	అపతామ్	అపన్-
అపః-	అపమ్ ।	అప్స్యత్.

శక్త్ = శక్తౌ. (సమర్థుడగుట) అకః అనిద్,

శక్నోతి శక్నుతః శక్నువన్తి-

శక్నోషి- శక్నోమి ।

శక్నోతు-శక్నుహి-శక్నవాని ।

అశక్నోత్-అశక్నోః-అశక్నవమ్ ।

శక్నుయాత్ ।

శశాక శేకతుః శేకుః-

శేకిధ; శశక్-శేకివ ।

శక్తా । శక్యతి । శక్యాత్ । అశకత్ । అశక్యత్ ।

ఏవం రాధసాధా. లుడి-అరాస్తిత్, అసాస్తిత్. ఇతివిశేషః.

హి = గతౌ వృద్ధౌ చ (పోవుట, మరుగుట) అక॥ అనిచ్.

హినోతి హినుతః హిన్వన్తి

హినోషి-హినోమి ।

హినోతు । అహినోత్ । హినుయాత్ ।

జిఘాయ । జిఘ్యతుః ।

హేతా । హేష్యతి । హీయాత్ ।

అహైషీత్ అహేష్యత్॥

[ప్రాదిపూర్వశ్చేష్టత్వమ్ ప్రహిణోతి, ప్రహిణుతః ప్రహిణ్వన్తిత్యాది.
ఇతి పరస్మైపదినః

అహు = వ్యాప్తౌ. (వ్యాపించుట)

అత్మనే పదీ సక॥ సేచ్.

అశ్నుతే అశ్నువాతే అశ్నువతే

అశ్నుషే-అశ్నువే ।

అశ్నురామ్- అశ్నువ్య- అశ్నువై,

అశ్నుత । అశ్నువీత్ ।

అనశే-అనశిషే, అనశే-అనశివహే, అనశ్యహే ! అశిరా, అష్టా ।

అశిష్యతే, అశ్యతే । అశిషీష్ట; అశీష్ట । అశిష్ట, అశిషాతామ్; అష్ట
అశ్శాతామ్ । అశిష్యత, అశ్యత.

ఏవమాత్మేనేపదినః.

చిజ్ = చయనే (పేర్చుట) జిత్. ఉభయపదీ - అనిచ్

చినోతి-చినుతే । చినోతు-చినుతాత్ । అచినోత్-అచినుత । చినుయాత్;

చిన్వీత । చికాయ చిక్యతుః; చికాయ చిచ్ఛతుః; చిక్లే, చిచ్ఛే । చేతాసి ,

చేతాసే; చేష్యతి-చేష్యతే । చీయాత్-చేషీష్ట । అచైషీత్-అచేష్ట.

శేషం ఘశ్యత్.

వృజ్ = వరణే (వరించుట) సేచ్.

వృజోతి వృజుతః వృజ్వన్తి, వృజుతే । వవార వవరిథ-వవృవ; వప్రే-
వప్రషే-వరితాసి-(సే); వరితాసి-(సే)

పరిష్కరి-(తే) । వ్రయాత్; పరిషీష్ట; వృషీష్ట, అవారిత్; అపరిష్ట,
అపరిష్ట,
అవృత అవృషాతామ్ అవృషత.
శేషం ఘట్నత్.

స్తృష్ = అచ్చారనే. (కప్పుట) అనిచ్. సక॥
స్తృణోతి-స్తృణతే । తస్మా-తస్మరే । స్త్రాసి-(సే) । స్తరిష్కరి-
(తే) । స్తర్మాత్; స్తరిషీష్ట; స్తృషీష్ట । అస్తార్షీత్; అస్తరిష్ట, అస్తృత ।
శేషం స్మృవత్
ఇతి స్వాది విశేషధాతవః.

అథ రుదాది విశేషధాతవః.

విష్ఠా = సజ్జారనే, (నూరుట) పరస్మైపదీ. సక॥ అనిచ్.

విస్పృష్టి	వింష్టః	వింష ని
విసన్	వింష్టః	వింష్ట
విసన్మి	వింష్టః	వింష్టః.
విసన్మి	} వింష్టామ్	వింషస్తు
వింష్టాత్		
విస్థి	} వింష్టమ్	వింష్ట
వింష్టాత్		
విసషాణి	విసషావ	విసషామ.
అవినద్	అవింషామ్	అవింషన్-
అవినద్ ।	అవింషమ్ ।	

వింష్టాత్ । విపేష । పేష్టా । పేష్కతి పిష్టాత్ । అపిషత్ ।
అపేష్కత్ ।

ఏవం శిష్॥ కృతీ = చేర్చదనే-

కృతి కృతః కృతననీత్యాది రుదవత్. ఆర్థధాతుశే నృతవత్.

తృహ, హిసి = హింసాయామ్ (చంపుట) సేద్.

తృజేడి	తృణ్ణః	తృంహన్తి
తృజేషి	తృణ్ణః	తృణ్ణ
తృజేహ్మి	తృంహ్యః	తృంహ్యః,

తృజేఢు) తృణ్ణే	తృణహని ।
తృణ్ణాత్		

అతృజేత్	అతృణ్ణామ్	అతృంహణ-
అతృజేద్-	అతృణహమ్ ।	తృహ్యత్ ।

తతర్హేత్యాది వృష్పత్॥

హిన్-హిన్	హిన్-స్	హిన్-న్తి
హిన్-స్	హిన్-	హిన్-సాని ।
అహిన్-	అహిన్-	అహిన్-సమ్ ।

హింస్యాత్ హింస్యాతామ్ । హింస్యాస్తామ్ ।
జిహింసేత్యాది జిదిపత్.

(జ్) ఇన్తి = దీప్తి. అక॥ సేద్.

ఆత్మనేపదీ.

ఇన్తే	ఇన్తాతే	ఇన్తతే
ఇన్తే	ఇన్తాథే	ఇన్తే-ఇన్తే ।
ఇన్తామ్-	ఇన్తన్-	ఇన్తై-ఇన్త-
ఇన్తాః-	ఇన్తి ।	ఇన్తీత । ఇన్తాఇన్త్రే ।

ఇన్తితా । ఇన్తివ్యతే । ఇన్తిషీష్ట ఇన్తిష్ట । ఇన్తివ్యత ।

ఖిద్-ఖిన్తే ఖిన్తాతే ఖిన్తదే ఖెత్తా ।

విద్-విన్తే వేత్తా ఇత్యాది సర్వం రుద్పత్.

యుజిర్ = యోగే. (చేరుట) ఉభయపదీ. అనిద్.

పర॥ యున్-క్తి	యుక్కుః	యుక్ష్మాన్తి
యున్-క్తి	యుక్కుః	యుక్కు-
యున్-క్తి	యుక్ష్మాః	యుక్ష్మాః.

అశ్మ॥

యుక్తే
యుక్తే
యుక్తే ।

యుక్తాతే
యుక్తాతే

యుక్తాతే-
యుక్తాగ్నే-

యునక్తు; యుక్తామ్ । అయునక్. అయుక్తామ్ అయుక్తాన్-
అయునక్ అయునక్; అయుక్త-అయుక్తాః-అయుక్తాః । యుక్తాత్ ।
యుక్తాత్ । యుక్తాః; యుక్తాః । యుక్తాః-సే । యుక్తాః-తే ।
యుక్తాత్; యుక్తాః । అయుక్తాః; అయుక్తాః; అయుక్తాః ।

శేషం రుద్రవత్.

ఏవం రిచిర్, విచిర్; అక్షోధాతోః పరస్మైపదరూపాణి చ. విశేషస్తు-
లుబ్ధి-అక్షోధా, అక్షోధా ఇత్యాది వేత్కార్య మూహ్యమ్.

లుబ్ధి తు-అక్షోధా ఇత్యేవ విశేషః

భూ = సామాన్యవహరయోః. అనిచ్ పాఠనార్థే, పర॥ భక్షణార్థే
అశ్మ॥

భునక్తి భుక్తిః. భుక్తాన్తి-

భుక్తే-భుక్తాతే, భుక్తాతే. యుక్తవత్.

ఇతి రుద్రవయః

అథ తనాది విశేషధాతవః.

షణు = దానే, ఉభయపదీ.

సనోతి-సనుతే । ఆశ్రియతి-సాయాత్-సయాత్; ఆ॥ సనిషీష్ట । లుబ్ధి-ఆ॥
అసాత; అసనిష్ట-అసాథాః, అసనిష్టాః-శేషం తన్వత్॥

షణు-షణోతి, షణోతి-షణుతే, షణుతే ।

ఏవమ్ షణు-షణోతి. అర్హోతి-షణుతే, అర్హుతే ।

ఏవం తృణ్, పృణ్, ధాతూ బోధ్యం.

(రు) కృణ్ = కరణే (చేయుట) అనిచ్

లబ్ధి-పర॥

కరోతి

కురుతః

కుర్వన్తి

కరోషి

కురుథః

కురుథ

కరోమి

కుర్మః

కుర్మః

ఆత్మ॥ లటి-

కురుతే

కుర్వాతే

కుర్వతే

కరుషే

కుర్వాథే

కురుధ్వే

కుర్వే

కుర్వహే

కుర్మహే

లోటి-పర.

కరోతు

కురుతామ్

కుర్వన్తు

కురుతాత్ }

కురు

కురుతమ్

కురుత

కురుతాత్ }

కరవాణి

కరవావ

కరవామ

లోటి-ఆత్మ:-

కురుతామ్

కుర్వాతామ్

కుర్వతామ్

కురుద్వ

కుర్వాథామ్

కురుధ్వమ్

కరవై

కరవావహై

కరవామహై

లటి-పర॥

అకరోత్

అకురుతామ్

అకుర్వన్

అకరోః

అకురుతమ్

అకురుత

అకరవమ్

అకుర్వ

అకుర్మ

ఆత్మ॥

అకురుత

అకుర్వాతామ్

అకుర్వత

అకురుథాః

అకుర్వాథామ్

అకురుధ్వమ్

అకుర్వి

అకుర్వహి

అకుర్మహి.

విధిలిజి-పర॥

కుర్వాత్

కుర్వ్యాతామ్

కుర్వ్యః

కుర్వ్యాః-

కుర్వ్యామ్ ।

ఆత్మ॥

కుర్వీత

కుర్వీతామ్

కుర్వీరన్

కుర్వీథాః-

కుర్వీయ ।

లిటి-

చకార - చక్రే । కర్తా సి-(సే) । కరిష్యతి-(తే) ।

క్రియాత్ క్రియాస్తామ్ । క్రియాసుః కృషీష్ట కృషీయాస్తామ్
కృషీరన్ ।

బడి-

అకార్షత్	అకార్షామ్	అకార్షః-
అకార్షిః	అకార్షమ్	అకార్ష్య, అకార్ష్య;
అకృత	అకృషాతామ్	అకృషత
అకృణాః	అకృషాథామ్	అకృథ్యమ్-
అకృషే	అకృష్యహి	అకృష్యహిః
అకరిష్యత్-అకరిష్యతః		

ఇతి తనాది విశేషధాతవః.

అథ క్ర్యాది విశేషధాతవః

బన్ధ=బన్ధనే (కట్టుట) అనిచ్. పరస్మైపది.

బద్ధాతి	బద్ధీతః	బద్ధన్తి
బద్ధాసి	బద్ధీథః	బద్ధీథ
బద్ధామి	బద్ధీవః	బద్ధీమః.
బద్ధాతు	బద్ధీతామ్	బద్ధన్తు
బద్ధీకాత్		
బధాన	బద్ధీతమ్	బద్ధీత
బద్ధీకాత్		
బద్ధాని	బద్ధావ	బద్ధామ.
అబద్ధాత్	అబద్ధీతామ్	అబద్ధన్
అబద్ధాః-	అబద్ధామ్ ।	

బద్ధీయాత్-బద్ధీయాతామ్ । బబన్ధ । బన్ధా బన్ధారౌ బన్ధారః-బన్ధాస్మి,
భన్త్యతి । బధ్యాత్-అభాత్సీత్ అభాన్తామ్ అభాన్తుః - అభాన్తీః
అబాన్తమ్ అబాన్త-అభాన్తమ్ అభాన్తస్య అభాన్తస్మ । అథ న్త్యత్. ఏవం
శ్రన్త గ్రన్త మన్తదయః.

శ్రన్తితేక్యాది ఇట్కార్యం విశేషః.

అశ=శోజనే (తీసుట)

అశ్నాతి	అశ్నీతః	అశ్నన్తి ।
---------	---------	------------

అన్నాతు । అన్నాత్ ; అన్నీయాత్ ।

అశ అశితేత్యాది.

ఏవమ్ పుష్—పుష్టాతి । ముష్—ముష్టాతీత్యాది చ
శేషం బన్ధవత్.

*జ్ఞా=అవబోధనే (ఎఱుఁగుట) అనిచ్.

జానాతి జానీతః జానన్తి-జనాసి- జానామి । జానాతు, జానీతాత్
జానీతామ్ జానన్తు-జానీహి, జానీతాత్-జానాని జానావ జానామ । అజానాత్
అజానీతామ్ అజానన్-అజానాః-అజానామ్ । జానీయాత్ । జజ్ఞా ।
జ్ఞాతేత్యాది ద్వైవదార్ధధాతుతే.

జ్య=వయోహానౌ. జినాతి । జినాతు । అజినాత్ । జినీయాత్ ।
అశీర్ద్ధజి-జీయాత్.

శేషం జ్ఞావత్.

శృ=హింసాయామ్ సేచ్. శృణాతి । శృణాతు । అశృణాత్ ।
శృణీయాత్ । శశార శశ్రతుః, శశరతుః-శశరివ, శశివ ।

శేషం తృవత్ ।

ఏవం దృ; పృ; గృ; మృ ఇత్యాదయ ఋకారాంతాః శితి సమాన
రూపాః.

ఇతి పరస్మైవదినః.

పూజ్=పవనే (కుద్ధిదేయుట) సేచ్. శితిపరే ప్వాదీనాం (హస్యః)

లోటి-పర:-

పునాతి

పునీతః

పునన్తి

పునాసి-

పునామి;

అత్మ॥

పునీతే పునాతే పునతే-పునీషే-పునే ।

లోటి-పర॥

పునాతు. పునీతాత్-పునీహి-పునాని;

* అపహ్నా వేజ్ఞః అశర్మకాచ్చ. సప్రమృతిశ్చామనాధ్యానే॥ ౧-౨-౪౪-౪౬॥ ఇత్యాదివా జ్ఞాధాతో రాశ్మనే చదత్వేతు జానీతే జానాతే జానతే । ఇత్యాది సర్వం క్రిజ్ వదూహనీయమ్.

ఆత్మ-

పునీరామ్-పునీష్య-పునై ।

అజీ-

అపునాత్-అపునీత । పునీయాత్-పునీత । పుపావ-పుపువే । పవితా ।
పవిష్యతి-(తే) । పూయాత్-పవిషీష్ట । అసాపీత్-అపవిష్ట, అపవిష్యత్-త ।

ఏవం లూ ధూ ఇత్యాది.

గ్రహ = ఉపాదావే, (గై కొనుట)

సక॥ సేద్.

గ్రి లిటి—పర

గృహ్ణాతి గృహ్ణీతః గృహ్ణన్తి-
గృహ్ణాసి- గృహ్ణామి;

లిటి-ఆత్మ॥

గృహ్ణీతే గృహ్ణతే గృహ్ణతే-గృహ్ణావే-గృహ్ణే ।

లోటి-పర॥

గృహ్ణాతు, గృహ్ణీతాత్-గృహ్ణామ, గృహ్ణీతాత్-గృహ్ణాసి;

ఆత్మ॥

గృహ్ణీతామ్ గృహ్ణాతామ్ గృహ్ణాతామ్-

గృహ్ణీష్య- గృహ్ణీష్యమ్-గృహ్ణై,

అగృహ్ణీత్; అగృహ్ణీత । గృహ్ణీయాత్; గృహ్ణీత,

జగ్రాహ జగృహతుః జగృహః

జగ్రహీథ జగృహథుః జగృహ

జగ్రాహ, జగ్రహ జగృహివ జగృహిమ; జగృహే-జగృహిషే ।

గ్రహీతాసి-(సే) । గహీష్యతి-(తే) । గృహ్యత్, గ్రహిషీష్ట ।

అగ్రహీత్

అగ్రహిష్టామ్ అగ్రహీషుః- అగ్రహిః-
అగ్రహీషమ్; అగ్రహీష్ట అగ్రహిషాతామ్.

గ్రి గ్రహిజ్యోవయ్యవ్యధివప్తి విచరివృత్తి పృచ్ఛతి భృజ్జతీనాంజితచ, లిట్యభ్యాస
స్యోభ యేహమ్ ॥౬-౧-౧౬-౧౭॥ కితిజితచ సమృసారణం స్యాత్॥ గ్రహో౭
లిటిద్విర్లు ॥౭-౨-౩౭॥ ఏకాచో గ్రహేర్విహితస్య ఇటోద్విర్లు స్యాత్ నఘ లిటి.

అగ్రహీషత

అగ్రహీషాః-

అగ్రహీషి ।

అగ్రహీష్యత్-(త)

ఇత్యుభయపదినః.

ఇతి క్రాద్ది విశేషధాతవః.

ఏవం కర్తరి దిజ్ఞాత్రమత్ర ప్రాయశః ప్రసిద్ధానాం రూపభేదవతాం
ధాతునాం విశేష రూపాణ్యేవ ప్రాదిర్భిషత. అనుక్తాని తు సామాన్యధాతు
వదూహ్యేని. ఇతోధికం జిజ్ఞాసుభిస్తు మదీయధాతురత్నావఖ్యుత్తరార్థే సవిధి
ప్రపజ్చితాని రూపాణి సర్వాణ్యపి సన్దృష్టవ్యాసీత్యలం పల్లవితేన.
సన్దృష్టవ్యాసీత్యలం పల్లవితేన.

అథ హేతుమణ్ణజస్త ప్రకరణమ్

(౧) ప్రయోజకవ్యాపారే ప్రేరణాదౌ వాచ్యేధాతో ర్ద్విచ్ స్యాత్.
భవంతం ప్రేరయతీత్యర్థే భూధాతోర్ద్విచి, భూ + ఇ ఇతిస్థితే.

(౨) అఽనాజ్ఞస్య, అకారోపధధాతుషు ఉపధాభూతాకారస్య చ
వృద్ధిస్యాత్ ఇతి జీత చ ప్రత్యయే పరే. ఇత్యనేన ఉకారస్య ఔకారే ఆవా
దేశే చ = భావి, ఇత్యస్య ధాతుత్వాల్లదాదౌ, తిపి, శపి, గుణాయదేశయోశ్చ
సతోః భావి + అ + తి = భావయతి । కృ + ణిచ్ = కారయతి. వాచ్ =
వాచయతీత్యాది రూపాణి సిద్ధ్యంతి. ఏవ ము త్తరత్రాపి.

(౩) ఋకారోపధ ధాతుషు ఉపధాభూత ఋవర్ణస్య స్థానే ఋకారో
వా భవతి చజ్వురే ణౌ పరతః. అనేన గుణవృద్ధి వికల్పేన స్త ఇతి భావః

దృశ్-అదీదృశత్, అదదర్శత్. మృజ్-అమీమృజత్, అమమార్జత్.
ఇత్యాదయ ఋకారోపధ ధాతుషు ద్రష్టవ్యాః.

(౪) బుజీ చజ్వురక ణౌ పరతః యదజ్గం తస్యోపధాయాః హ్యస్యః
లఘు పరకాభ్యాసాకారస్య ఇత్వం దీర్ఘశ్చ స్యాత్; ఋదితాముపధాయాః,
అగ్లోపినః, శాన్ధాతోశ్చ, న భవతి; భ్రజాదీనాం వా యథా—

(౧) హేతుమతిచ ॥౩-౧-౨౬॥ ౨) అచోశ్లోతి, ఆత ఉపధాయాః ॥౨-౨-
౧౧౫-౧౧౬॥ (౩) ఉదృశ్ ॥౨-౪-౨॥ (౪) ణౌ చ జ్వురపధాయాహ్రస్వః,
నాగ్లోపిశాన్ద్యదితామ్. భ్రాజభాన భావదీప జీవమీలపీ దామన్యతరస్యామ్ ॥౨-౪-౧
-౨-౩॥ దీర్ఘోలఘోః॥

అస్మి	స్వః	స్మః ।
లోటి-అస్తు,స్తాత్	స్తామ్	సస్తు
ఏది, స్తాత్	స్తమ్	స్త
అసాని	అసావ	అసామ ।
లజి-అసీత్	అస్తామ్	అసన్
అసీః	అస్తమ్	అస్త
అసమ్	అస్వ	అస్మ
విధిలిజి-స్యాత్	స్యాతామ్	స్యః
స్యాః	స్యాతమ్	స్యాత
స్యామ్	స్యావ	స్యామ.
ఆర్థధాతుకే “భూ” ఇత్యాదేశః.		

బహువ-భవితేత్యాది

మృజూ = శుద్ధో (శుద్ధిచేయుట) సేద్		
స్త్రి మార్షి,	మృష్టః	మృజస్త్రి, మార్జస్త్రి
మార్షి	మృష్టః	మృష్ట
మార్షి	మృజ్యుః	మృజ్మః.
లోటి-మార్ష	} మృష్టామ్	{ మృజస్త్రి మార్జస్త్రి
మృష్టాత్		
మృష్టి	} మృష్టమ్.	మృష్ట
మృష్టాత్		
మార్జాని	మార్జావ	మార్జామ.
లజి-అమార్ష (ర్ష)	అమృష్టామ్	{ అమార్జన్ అమృజన్
అమార్ష (ర్ష)	అమృష్టమ్	
అమార్జమ్	అమృజ్య	అమృష్ట.
లిజి-మృజ్యాత్	మృజ్యాతామ్.	అమృజ్మ.
లిటి-మమార్జ	{ మమృజతుః మమార్జతుః	{ మమృజుః మమార్జుః

చ్యు- చ్యావయతి । అచిచ్ఛవత్,
చుచ్ఛవత్.

ఛో- ఛాయయతి । అచిచ్ఛయత్

జభ- జమ్భయతి । అజజమ్భత్

జాగృ- జాగరయతి । అజజాగరత్.

జి-జాపయతి । అజీజపత్.

జీవ- అజిజీవత్ । అజీజివత్.

తన్- తానయతి । అతీతనత్.

తుద్- తోదయతి । అతూతుదత్.

త్యూ- తారయతి । అతీతరత్.

త్వర్- త్వరయతి । అతిత్వరత్.

దరిద్రా- దరిద్రయతి । అదద
రిద్రత్.

దా- దాపయతి । అదీపవత్

దీప్- దేవయతి । అదీదివత్.

దీప్- దీపయతి । అదిదీపత్,
అదీదిపత్.

దుష్- దూషయతి । అప్రియార్థే తు
దోషయతి, దూషయతి వా చిత్తం
కామః- అదూదుషత్,

ద్యూ- దారయతి । అదదరత్.

ద్యుత్- ద్యోతయతి । అదిద్యుతత్.

ద్రు- ద్రావయతి । అదుద్రువత్,
అదిద్రవత్.

ధా- ధాపయతి । అదీపవత్.

పా = పానే- పాయయతి । అపీప్యత్.

పా = రక్షణే- పాయయతి । అపీపరత్.

పిద్- పీడయతి । అపిపీడత్ ।

అపీపివత్ ।

పూ- పావయతి- । అపీపవత్ ।

పూ- పారయతి । అపీపరత్ ।

ప్రథ్- ప్రథయతి । అప్రప్రథత్

ప్రు- ప్రావయతి । అప్రప్రవత్ ।
అపుప్రవత్.

ప్లు- ప్లావయతి । అప్లప్లత్,
అపుప్లవత్ ।

భణ్-భాణయతి । అబీభణత్,
అబభాణత్.

భష్- అబీభషత్, అబభాషత్.

భాన్- అబీభసత్, అబభాసత్.

భీ- ప్రయోజకాధ్యయత్సేత్. భిష
యతే. భావయతే. అన్యత
భాయయతి । అబీభిషతేత్సాది.

భూ-భావయతి । అబీభవత్ ।

భ్రష్-భ్రజ్జయతి । భర్జయతి ।
అబభ్రజ్జత్ । అబభర్జత్ (త)

భ్రాణ్- అబిభ్రజత్, అబభ్రాజత్.

మీర్- అమీమిరిత్, అమిమిరిత్.

మూ- మావయతి । అమీమవత్ ।

మృ- మూరయతి । అమీమరత్ ।

మ్రుద్- మ్రుదయతి । అమమ్రుదత్ ।

యూ- యూవయతి । అయూయవత్ ।
రజ్జ్- రజ్జయతి పక్షిణః, మృగ
యార్థేతు రజయతి, మృగాః.

రణ్- రాణయతి, రణయతి ।

అరీరణత్, అరరాణత్

రధ్- రన్థయతి । అరరన్థత్.

రభ్- రమ్భయతి । అరరమ్భత్

రీ- రేవయతి । ఆరీరవత్ ।
 రుధ్- రోధయతి । ఆరురుధత్ ।
 రుహ్- రోపయతి । రోహయతి ।
 రుభ్- రమ్భయతి । అంబమ్భత్ ।
 లీ- స్నేహద్రవ్యేర్థే లీవయతి, లాల
 యతి, లాయయతి, లాపయతి
 వా ఘృతమ్. అన్యత్ర లోహం
 విలాపయతి,
 విలాయయతి.
 లుప్- లోపయతి, అలు-లుప్తత్,
 అలులోపత్ ।
 లూ- లావయతి । అలీలవత్.
 వా- గత్యాదౌ-వాపయతి । అవీవ
 పత్ ।
 వీ- గర్భగ్రహణార్థే-వాపయతి,
 వాయయతి వా గాఢ పురో
 వాతః.
 వృత్- వర్తయతి । ఆవీవృతత్॥
 ఆవవర్తత్.
 వేజ్- వాయయతి । ఆవీవయత్,
 వేష్ట- వేష్టయతి అవవేష్టత్, అవి
 వేష్టత్.
 వై- కమ్పనార్థే-వాజయతి.
 అన్యత్రవాపయతి.
 వ్యేజ్- వ్యాయయతి । అవివ్యయత్
 ణ్ణి- ణ్ణేపయతి । అవిన్దవత్.
 శద్- శాతయతి, శరమ్శతౌ,
 తురగాన్యాయయతి గోవిన్దః.
 శాన్- శాసయతి । అశశాసత్.

శో-శాయయతి । అశీశయత్
 శ్రబ్- శ్రాజయతి । అశీశ్రజత్,
 అశశ్రాజత్.
 శ్రు- శ్రావయతి । అశీశ్రవత్,
 అశశ్రవత్.
 శ్వి- శ్వాయయతి । అశూశవత్,
 అశీశ్వయత్ ।
 సిద్- బహులౌకికేర్థే సాధయ
 త్యన్నం వటుః పారలౌకికేర్థే
 సేధయతి తాపసం తపః.
 సు- సావయతి । అసూసువత్ ।
 సో- సాయయతి । అసీషయత్ ।
 స్తమ్- స్తమ్భయతి । అతస్త
 మ్భత్.
 స్త్వా- స్తారయతి । అతస్తరత్
 స్థా- స్థాపయతి । అతిష్ఠివత్.
 స్పాయ్- స్పావయతి, అపస్పవత్.
 స్ఫుర్- స్ఫారయతి, స్ఫోరయతి ।
 అపుస్ఫురత్, అపుస్ఫరత్ ।
 స్మి-ప్రయోజకాద్విస్మయే ద్యోత్యే
 విస్మాపయతే, అన్యత్ర విస్మా
 యయతి. అసిష్టప (య) త.
 స్మృ- స్మారయతి । అసస్మరత్
 స్రు- స్రావయతి । అసిస్రవత్ ।
 అసుస్రవత్.
 స్వప్- స్వాపయతి । అసూషవత్,
 స్పృశ్- స్పాశయతి । అపస్పశత్.
 హన్- ఘాతయతి । అజీఘనత్.
 హి- హాయయతి । అజీహయత్.

హ- హవయతి । అజాహవత్.

హ్య- హ్యయయతి । అజాహవత్.

హ్రీ- హ్రీపయతి । అజిహ్రీపత్.

అజాహవత్.

ఇతి హేతుమణ్ణస్త ప్రకరణమ్.

అథ సన్నత ప్రకరణమ్

(౧) ఇషదాతోః కర్మభూతాత్ కష్ ధాతునా సహ ఏకకర్తృ కాద్దాతోః ఇద్భార్థే సన్ ప్రత్యయో వా స్యాత్; సనః వైకల్పికత్వా త్తే శిష్యః పఠితు మిచ్చతీత్యాది వాక్యమపి వ్యవహీయతే. సనిసతి ద్విత్వే అత్తా సాకారస్య ఇత్తల్ల. “స” ఇత్యవశిష్యతే. తస్య ధాతుత్వాల్లదాదా ద్విత్వా దికార్యే సన ఆర్థధాతుకత్వా దిధాగమే చ సతి శిష్యః పఠితు మిచ్చతీత్యక్తే- పత్ + స, పవత్ + ఇ + స, వత్తే చ కృతే = విపఠిషతి.

(౨) సనః పూర్వో యోధాతు సేన తుల్యం సన్నతాదపి యథా సమ్మవం పరస్మై పదాత్మనేపదే భవతః, యథా-భూ-బుభూషతి ఏప్-ఏది ధిషతే. జీజ్-నినీషతి. నినీషతే; ఏవం జ్ఞేయమ్.

భవితు మిచ్చతీత్యర్థే బు + భూ + స + తి. వత్తమ్ (ఇష్టజాన) = బుభూషతి బుభూషతః బుభూషన్తి । బుభూషసి-బుభూషామి । బుభూషతు- బుభూష-బుభూషాణి । ఆబుభూషత్ । బుభూషేత్ । బుభూషాన్తకార-బుభూష, ఆస । బుభూషితా । బుభూషిష్యతి । బుభూష్యాత్ । ఆబుభూషేత్ । ఆబు భూషిష్యత్.

ఏవం పరస్మై పదినస్పర్యే జ్ఞేయః

ఏదితు మిచ్చతి = ఏదిధిషతే ఇత్యాది ముద్వత్ బోధ్యమాత్మనేపదిషు.

విశేషరూపాణ్యకారాదిక్రమేణ వక్ష్యంతే

అజ్ఞో- అజ్ఞేతు మిచ్చతి-అజ్ఞజిషతి అన్- అనితుమ్ * ప్రాణిణిషతి.

అద్- అత్తుమిచ్చతి-జిఘృషతి. అక్- అశితుమ్-అశిషిషతే

(౧) ధాతోః కర్మణ స్సమానక ర్తృకాదిచ్చాయాం ధాః-౧-౧-౧.

(౨) పూర్వవత్సనః ॥౧-౧-౬౨॥

సర్వత్ర ఇచ్చతీత్యర్థా హ ర్తవ్యమ్. క్వచిత్తమున్న త్తల్ల.

అన్- అప్తమ్-ఈప్సతి.
 ఊక్ } ఏతుమిచ్చతి = అధిజిగమిషతి
 ఊన్ } తోధనార్థే ప్రతిషిషతి,
 ఊజ్- అదే తుమ్ = అధిజిగాంసతే.
 ఊష్- ఏష్టితుమ్-ఏషిషిషతి.
 ఈ- ఈషితుమ్-ఈచిషషతే.
 ఈర్- ఈర్ష్యియిషతి. ఈర్ష్యిషిషతి.
 ఊర్- ఊర్ణునూషతి, ఊర్ణునువిషతి,
 ఊర్- ఊర్ణునవిషతి (తే) ।
 ఋ- అర్దుమ్-అర్దిషతి ।
 ఋద్- అర్ధితుమ్-ఈర్ష్యతి,
 అర్ధిషతి.
 కృత్- కర్తితుం-చికర్తిషతి,
 చికృత్సతి.
 కృ- కర్తుమ్-చిక్తిషతి (తే)
 కృప్- కల్పితుమ్-చికల్పిషతే-
 చిక్గిప్పతే, చిక్గిప్పతి.
 కృ- కరితుమిచ్చతి-చికరిషతి
 క్రమ్- క్రమితుమిచ్చతి-చిక్రమిషతి
 ఉపచిక్రంసతే.
 క్రి- క్రితుమ్-చిక్రిషతి (తే)
 క్లిద్- క్లితుం-చిక్లిత్సతి (తే)
 గమ్- గన్తుమ్- జిగమిషతి,
 సజ్జిగాంసతే.
 గృ- జిగరిషతి-జిగలిషతి ।
 గుమ్- గూహితుమ్-జిముషతి (తే)
 గ్రమ్- గృహితుమ్-జిమృషతి.
 చి- చేతుమ్-చికిషతి, చిచిషతి (తే)
 చిద్- చేతుమ్-చిచిత్సతి.
 జి- జేతుమ్-జిగిషతి.

జ్జవ- జ్జిప్పతి. జ్జిజ్ఞాపయిషతి
 అమితస్తు జ్జిజ్ఞాపయిషతి (తే)
 జ్జా- జ్జాతుమ్-జ్జిజ్ఞాసతే
 జు- నవితుమ్-నునూషతి.
 తన్- తనితుమ్-తితనిషతి, తితంసతి,
 తతాంసతి-(తే)
 తుద్- తోత్తుమ్-తుతుత్సది (తే)
 తృం- తిత్పంషతి; తిత్పిషతి.
 తృ- తితిరి (రి) షతి, తితిర్షతి.
 త్యజ్- త్యక్తుమ్ తిత్యషతి.
 దమ్- దిప్పతి, ధిప్పతి,
 దిదమ్మిషతి
 దరిద్రా- దిదరిద్రిషతి-దిదరిద్రాసతి.
 దాజ్- దాతుమ్-దిత్సతి, దిత్సతే.
 దాజ్- దో = దిత్సతి.
 దాన్- దైన్ = దిదాసతి.
 దిప్- దేవితుమ్-దిదేవిషతి,
 దిద్యాషతి.
 దిక్- దేప్తుమ్-దిదిషతి-(తే)
 దీజ్- దాతుమ్ దిదిషతే
 దుమ్- దోద్ధుమ్-దుదుషతి (తే)
 దృజ్- దర్తుమ్-దిదరిషతే.
 దృశ్- ద్రష్టుమ్-దిదృషతే.
 దేజ్- దాతుమ్-దిత్సతే.
 ద్యుత్- దిద్యుతిషతే, దిద్యోతిషతే.
 దా- దే-దాతుమ్-దిత్సతి-(తే)
 ధృ- ధర్తుమ్-దిదరిషతి.
 ధృజ్- ధర్తుమ్-దిదిర్షతి (తే)
 ధ్వ- ధ్వర్తుమ్-దుహ్వర్షతి
 నశ్- నినశిషతి, నినజ్జతి.

నృత్- నినత్తివతి, నిన్పుత్తి
పచ్- పత్తుమ్-పివక్షతి (తే)
పత్- పత్తుమ్-పివత్తివతి-పిత్తుతి.
పద్- పత్తుమ్ పిత్తుతే.

పూజ్- పవిత్రమ్-పివవివతే,
జ్యోతస్య పిపావయివ్యతి (తే)

ప్రచ్ఛ్- ప్రప్తమ్-పిప్చివతి.

బిద్- భేతుమ్ బిబిత్తుతి (తే)

బి- భేతుమ్ బిభీషతి

భుజ్- భోక్తుమ్-బుభుక్షతి (తే)

భూ- జౌ- బిభావయివతి-(తే)

భృ- బుభూర్షతి, బిభర్షివతి.

భ్రష్ట- భ్రష్టుమ్ బిభ్రష్టివతి,
బిభర్షివతి, బిభ్రక్షతి బిభర్షతి
(తే)

మన్జ్- మంజ్ఞమ్-మిమజ్జ్షతిం

మా- మాతుమ్ మిత్తుతి-(తే)

ఏవమ్-మిజ్, మీజ్, మేజ్

భాతపః,

మూచ్- మోక్తుమ్, మోక్షతే,

ముముక్షతే వా వత్సస్వయమ్.

సకర్మకస్య తు ముముక్షతివత్సమ్.

ముష్- మోషితుమ్-ముముషివతి.

మృ- మర్తుమ్-ముమూర్షతి,

మృజ్- మిమృక్షతి, మిమూర్షివతి,

యజ్- యజ్ఞమ్-యయజ్జతి (తే)

యు- యవితుమ్, యయవివతి,

యుయావతి. జౌ-యయావ

యివతి.

రత్- రక్తమిచ్చతి-రిప్సతే ।

రమ్- రన్తుమిచ్చతి-రరఃసతే.

రాద్- రాద్దుమ్-రిత్సతీతి హింసా

యామ్ అన్యత్ర ఆరిరాత్సతి ।

రు- రవితుమ్-రుహవతి. ఏవముదన్తా.

రుచ్- రురుచివతే-రురోచివతే.

ఏవముకారోపధక హలాది

రంతాః.

రుద్- రోదితుమ్-రురుడివతి.

రుద్- రోద్దుమ్-రురుత్సతి (తే)

లత్- లబ్ధమిచ్చతి-లిప్సతే.

లిత్- లేభితుమ్. లిలిఖివతి, లితేభివతి.

ఏవ మిదుపధక హలాదిరంతాః.

లా- లవితుమ్ లులావతి (తే)

వచ్- వక్తుమ్-వివక్షతి-(తే)

విద్- వేదితుమ్-వివిడివతి

వృ- వృహూర్షతి, వివరివతి, వివరీవతి-

(తే) ఏవ మృకారాన్తోఽపి.

వృత్- వివర్తివతే, వివృత్సతి.

వృద్- వివర్దివతే, వివృత్సతి,

శక్- శక్తుమ్-శిక్షతి-(తే)

శాన్- శాసితుమ్-శిశాసతి.

శి- శయితుమ్-శిశయివతే.

శృద్- శిశ్ఛివతే-శిశృత్సతి.

శ్రి- శ్రియివతి, శ్రిశీవతి.

శ్రు- శ్రోతుమ్-శుశ్రూవతే, జౌ-

శిశ్రావయివతి, శుశ్రావయివతి.

శ్వి- జౌ-శిశ్వాయివతి, శుశావ

యివతి (తే)

సన్-సిసనిషతి, సిషాసతి.

సమ్-సోధుమ్-సిసహిషతే. జా-

సిసాహయిషతి (తే)

సాధ్-సాద్ధుమ్-సిసాత్సతి,

సిచ్-సేక్తుమ్-సిసిత్తతి పరిషిషిత్తతి.

సిఢ్-సేద్ధుమ్-సిషిత్సతి. సేధితుమ్-

సిషేధయిషతి, జా-సిషాధ

యిషతి.

సిప్-సుస్యూషతి, సిసేవిషతి.

సు-సోతుమ్-సుసూషతి (తే)

స్తు-స్తోతుమ్-తుష్టూషతి (తే)

స్థా-స్థాతుమ్-తిష్ఠాసతి-(తే)

స్ఫుర్-జా-పుస్ఫారయిషతి.

స్త్రి-స్త్రితుమ్-సిస్త్రియిషతే.

ఇచ్చా సన్నతాత్సన్రత్యయో నభవతి. స్వార్థ సన్నతాత్ సక
భవత్యేవ.

యథా-చికిత్సితు మిచ్చతీత్యర్థే చికిత్సిషతి. ఏవం జగుప్సిషతే,
మిమాంసిషత ఇత్యాది.

ఇతి సన్నన్తప్రకరణమ్.

అథ యజన్తప్రకరణమ్

(౧) హలాదిరేకాచ్చ శ్చ యో ధాతుస్తస్మా ద్భక్తిత్యయ స్స్యాత్
పాన్సపున్యే అతిశయే చ ద్యోత్యే; “య” ఇత్యవశ్యతే. యజః ధాతుత్వాల్లదా
దయః- జీత్వా ధాతునేపదమ్, కూ + య × తే, ద్విత్వాదికార్యే సతి “ఋ +
కూ + య + తే” ఇతిస్థితే.

(౨) యజి; యజ్ఞకి చ అభ్యాసస్య ఇకః గుణః స్యాత్. అనేన
గుణే సతి = బోభూయతే బోభూయేతే బోభూయన్తే. బోభూయతామ్ ।

(౧) ధాతోరేకాచో హలాదేన్ద్రియాసమభివారయత్ 13-౧-౨౨.

(౨) గుణోయజ్ఞకోః 13-౪-౨౨.

అబోభూయత । బోభూయేత । బోభూయాచ్చతే, బభూవ, ఆస । బోభూ
యితాసే । బోభూయిష్యతే. బోభూయిషీష్ట । అబోభూయిష్ట । అబోభూ
యిష్యత ఏవం ముద్ వద్రూపాణి.

(౩) సూచ, సూత్ర, మూత్ర, అట, ఋ, అహ, ఊర్ణ, ఏభ్యోపి
యజ్ఞస్యాత్. “య” ఇత్యేతద్దలసపరశ్చే దార్థధాతుకే లుప్యతే. సోసూచ్యతే ।
సోసూచ్యతామ్ అసోసూచ్యత । సోసూచ్యేతే । సోసూచాచ్చతే । సోసూ
చితా । సోసూచిష్యతే । సోసూచిషీష్ట । అసోసూచిష్ట । అసోసూచిష్యత ।
ఏవం హలస్తేషు సర్వత్ర ఆర్థధాతుకే యతోపొ ద్రష్టవ్యః । సోసూత్ర్యతే,
అటాట్యతే, అరార్యతే, అశాశ్యతే, ఊర్ణోనూయతే.

(౪) గత్యర్థకేభ్యో ధాతుభ్యః యజ్ భవతి చేత్కాదిర్భేదే ఏవ న తు
పౌనఃపున్యాతిశయయోః. కుటిలం ప్రజతీత్యర్థే = వాప్రజ్యతే.

(౫) లువ, సద, చర, జప, జభ, దహ, దశ, గృ, ఏభ్యో
యజ్ఞాచ్చేద్దాత్వర్థగర్హయా మేవ న తు క్రియాసమభిహారే.
గర్హితం లుమ్పతి = లోలుప్యతే. గర్హితం నీదతి = సాసద్యతే - ఇత్యాది.

(౬) ఋ కారవతాం ధాతునా మభ్యాసస్యరీగాగమ స్సాస్యత్యజి,
యజ్ఞాకి చ; అనునాసికాస్తానా మదస్తాభ్యాసస్య సుగాగమః; వజ్ఞౌ, సంన్.
ధ్వంస్, భ్రంస్, కన్, పత్, పద్, స్కన్, ఏషా మభ్యాసస్య నీగాగమ ఇతి
బోధ్యమ్. నృత్-నరీన్పుత్యతే; రం-రంరమ్యతే; వజ్ఞౌ-వనీవచ్యత ఇత్యాది.
విశేషాశ్చ ఆకారాదిక్రమేణ బోధ్యాః.-

కన్- కనీకస్యతే.

కు- కోకూయతే; చోకూయతే

కృ-చేక్రియతే. సమ్ + కృ = సజ్ఞే

స్కీ-యతే.

కృత్- చేకిర్యతే.

కృష్- చలీక్ష్మ్యతే.

క్రమ్- చక్రమ్యతే.

భ్యా- చాభ్యాయతే.

గమ్- జగ్లమ్యతే.

గా- జేగీయతే.

(౭) సూచి సూత్ర మూత్రవ్యట్సర్త్య కూర్ణోతిభ్యోయజ్ఞాచ్యతీ.

(౮) విశ్వం కాటిత్యేగతా॥ (౯) లువ, సద, చర, జప, జభ, దహ,
దశ, గృభ్యో భావగర్హయామ్. (౧౦) రిగృదువధస్య చ ఇత్యాది.

గృ - జేగిల్వతే ।
 గ్రహ - జరిగ్రహ్యతే ।
 ఘష్ - జోమువ్యతే,
 హ్ర - జేప్రియతే.
 చర్ - చక్షూర్యతే.
 చి - చేకియతే.
 చుర్ - చొచూర్యతే.
 చిద్ - చెచ్చిద్యతే.
 జన్ - జాజాయతే. జ్జన్యతే.
 జిప్ - జిజ్ఞాప్యతే.
 జిభ - జిజ్ఞాభ్యతే.
 ధాత్ - దోధార్ద్యతే.
 తన్ - తస్తన్యతే.
 తు - తోతుర్యతే.
 తృప్ - తరితృప్యతే.
 దహ - దస్తహ్యతే,
 దా - దేదీయతే.
 దిప్ - దేదీప్యతే.
 దిశ - దేదిశ్యతే ।
 దుహ - దౌదుహ్యతే.
 దృభ - దరిదృప్యతే.
 దృశ - దరిదృశ్యతే.
 ధా - దేధీయతే.
 ధ్మా - దేధ్మీయతే.
 ద్వింస్ - దనీర్ద్యస్యతే.
 నమ్ - సంనమ్యతే.
 నశ - నానశ్యతే.
 సి - నేనీయతే.
 ను - నోనూయతే.

నృత్ - నరీన్యత్యతే.
 పచ్ - పాపవ్యతే.
 పత్ - పాపత్యతే.
 పత్ - పసీపత్యతే.
 పద్ - పసీపద్యతే.
 పన్ - పమ్మస్యతే.
 పా - పేపీయతే.
 ప్రియ - పేపీయతే.
 ప్రచ్ - పరిప్రద్యతే.
 పర్ - పమ్మల్యతే.
 బుద్ - బోబుధ్యతే.
 భక్ష - బిమ్మజ్యతే.
 భామ్ - బాభామ్యతే.
 భిద్ - బేభిద్యతే.
 భ్రంస్ - బినీభ్రస్యతే.
 భ్రష్ - బిమ్మ్రమ్యతే.
 మా - మేవీయతే.
 యమ్ - యంయమ్యతే.
 యుజ్ - యోయుజ్యతే.
 రమ్ - రంరమ్యతే.
 రాజ్ - రారాజ్యతే.
 రుచ్ - పౌన్రపున్యే రోరుచ్యతే.
 రుభ - రోరుభ్యతే.
 లుప్ - లోలుప్యతే.
 వచ్ - వావచ్యతే.
 వజ్ - వనీవచ్యతే.
 వశ - వావశ్యతే.
 వృత్ - పరివృత్యతే.
 వ్యేజ్ - వేవీయతే.

ప్రశ్- వరివృశ్యతే.

శి- కాశయ్యతే.

శుభ- పానసపున్యే శోశుభ్యతే.

శ్వి- శోశూయతే-శేశ్వియతే.

సిచ్- సేసిచ్యతే.

సివ్- సేషివ్యతే

సు- సోషూయతే.

స్కన్- చనీస్కన్ద్యతే.

స్తు- తోష్టూయతే.

స్తా- తేష్ఠీయతే.

స్పర్- పాస్పర్శ్యతే.

స్మ- సాస్మర్శ్యతే.

స్మమ్- సేసిమ్మ్యతే

స్రంన్- సనీస్రస్యతే.

స్వప్- సోమప్యతే.

హన్- హింసాయామ్ జేమ్మీయతే,

గతౌ తు జజ్ఞస్యతే.

హ- జేహీయతే.

హ- జోహూయతే.

ఇతి యజస్త ప్రకరణమ్.

అథ యజ్ఞగస్త ప్రకరణమ్.

యజో బహుశం బుక్ స్యాత్. అత్యనేపద నిమిత్తాభావా త్వరస్మై పదమేవ హలాది పితార్వరాతుక స్థలే వికల్పేన ఈడాగమః- పక్షగుణ- ద్విత్వాదికిం సర్వమపి యజస్తవ దూహనీయమ్.

పునఃపున రతిశయేన వా భవతి = బోభవీతి, బోభోతి బోభూతః బోభువతి బోభవీషి, బోభోషి, బోభూథః బోభూథ-భూభవీమి, బోభోమి- బోభూవః (మః) : బోభవీతు, బోభోతు, బోభూతాత్ బోభూతామ్ బోభువతు- బోభూహి, బోభూతాత్, బోభవాని । అబోభవీత్, అబోభోత్ అబోభూతామ్ అబోభవుః, అబోభవః, అబోభోః- అబోభవమ్, బోభూయాత్, బోభూ యాతామ్, బోభవాఞ్చకార, బభూవ, ఆస । బోభవితా । బోభవిస్యతి । బోభూయాత్ బోభూయాస్తామ్ । అబోభూవీత్, అబోభోత్ అబోభూతామ్ అబోభూవుః-అబోభూవీః-అబోభూవమ్ । అబోభవిష్యత్ ఏనమూకారాంతః లా పూ ఇత్యారయః.

స్పర్-పునఃపునరతిశయేన వా స్పర్శతే = పాస్పర్శీతి, పాస్పర్శి=, పాస్పర్శః । పాస్పర్శతి-సాస్పర్శిషి పాస్పర్శి పాస్పర్శః పాస్పర్శ- పాస్పర్శిమి-పాస్పర్శి, పాస్పర్శః పాస్పర్శః । పాస్పర్శితు, పాస్పర్శ-

పాస్వర్తి-పాస్వర్తాని । అపాస్వర్త్ (ర్త్), అపాస్వాః । పాస్వర్త్యాత్ ।
పాస్వర్త్యాశ్చకార । పాస్వర్తితా । పాస్వర్తివ్యతి । పాస్వర్త్యాస్తామ్ । అపాస్వర్తీక్
అపాస్వర్తివ్యత్ ।

ఏవం హలంతా ఏకాద అకారవంతః.

ః-వేదీదీతి, వేవేత్రి వేవిత్తః వేవిదతి । వేవేదితా । అవేవేదీత్

ముద్-మోముదీతి మోమోత్రి మోముత్తః మోముదతి. ఏవముకారోపధా
దాతవః.

వృత్* వర్వృతీతి, వరివృతీతి, వర్వృతీతి, వర్వర్తి, వరివర్తి, వరీవర్తి-
వర్వృత్తః, వరివృత్తః, వరీవృత్తః - వర్వృతతి, వరివృతతి - వరీవృతతి-
వర్వృతీషి ౬ వర్వృత్త ౩-వర్వృతీమి ౬ । వర్వర్తాశ్చకార ౩ । వర్వర్తితా ౩ ।
వర్వర్తివ్యతి ౩ । అవర్వర్తీక్ ౩ ।

ఏవం వృత్ వృత్ కృత్ చృతాదయ ఋకారోపధా జ్ఞేయాః.

కృ-చర్కరీతి, చరికరీతి, చరీకరీతి, చర్కర్తి, చరికర్తి-చరీకర్తి
చర్కృతః, చరికృతః, చరీకృతః-చర్కృతి, చరికృతి, చరీకృతి, చర్కరీషి ౬-
చర్కృతః ౩ - చర్కరీమి ౬ । ఏవ మృదంతా ఏకాదః.

తృ=తాతర్తి, తాతరీతి, తాతీర్తః తాతిరతి-తాతర్తి, తాతరీషి,
తాతర్త, తాతరీతు-తాతీర్తి-తాతరాజి । అతాతరీత్. అతాతః. అతాతీర్తామ్
అతాతయః । తాతీర్యాత్ । లజీ-అతాతారీత్ । అతాతరివ్యత్, అతాతరీష్యాత్.

ఏవం కృ దృ ఇత్యాదయః.

హన్ జఙ్ఘనీతి, జఙ్ఘన్తి జఙ్ఘతః జఙ్ఘతి-జఙ్ఘనీషి, జఙ్ఘన్సి ।
జఙ్ఘనీతు జఙ్ఘన్తు-జఙ్ఘహి । అజఙ్ఘనీత్, అజఙ్ఘన్ । జఙ్ఘన్యాత్ । జఙ్ఘనితా ।
వధ్యాత్ । అవధీత్ । అజఙ్ఘనివ్యత్.

గమ్-జగ్గమీతి, జగ్గన్తి జగ్గతః, జగ్గతి । జగ్గమితా । అజగ్గమీత్.
ఏవం నునసికాంతాః. వజ్జో-వనీవజ్జీతి, వనీవజ్జి- వనీవక్తః వనీవచతి
ఏవం సంసాదయః.

* యజ్ఞకీసతి - ఋకారోపధానామ్, ఋకారాంతానాశ్చ ధాతూనామశ్చాన్య
సన్య రిక్, రిక్, రిక్, ఏతే అగమాః పర్యాయేణ స్యుః. సర్వత్ర రూప త్రయమ్.
ఏతి హలారాదౌ సార్వధాతుకే వా ఈడాగమే సతి రూపషట్కృశ్చ లక్ష్యే షూ
న్యామ్.

గ్రహ-జాగ్రహితి, జాగ్రాధి, జాగృధః జాగ్రహతి-జాగ్రహిషి,
జాగ్రమషి,

ప్రచ్ఛ-పాప్రచ్ఛితి, పాప్రష్టి, పాప్రష్టః, పాప్రప్తతి, ఇత్యాది.
ఇతి యజ్ఞగన్త ప్రకరణమ్.

అథ భావకర్మప్రకరణమ్

(౧) సకర్మకేభ్యః కర్మణి, అకర్మకేభ్యో భావే లాదాయ ఇతి
ప్రాగేవోక్తమ్. తత్ర భావకర్మవాచిని సార్వధాతుకే పరతః ధాతోర్మక్
ప్రత్యయస్యాత్ భావకర్మణో రాత్మనేపదమేవ, న తు పరస్మైపదమ్. తత్రాపి
భావే ప్రథమ పురుషః ఏకవచనమేవ. న ద్వీపచ కాది కర్మణి తు యథాహ్వర్యం
సర్వపురుష వచనానీతి బోధ్యమ్.

యథా-భావే-భూయతే. కర్మణి-అనుభూయతే, అనుభూయేతే అను
భూయనే-అనుభూయసే-అనుభూయే । అనుభూయతామ్ । అన్యభూయత ।
అనుభూయేత । అనుబభూవే-అనుబభూవిషే॥

(౨) భావే, కర్మణి చ అజ్ఞానాం ధాతునాం, హన్, గ్రహ్, దృశ్, ఏష్టాశ్చ తాన్, స్య, సీయుద్, సిచ్, (బుద్, లృద్, ఆశీర్షిజ్, లుజ్, లృజ్) ప్రత్యయేషు పరేషు (చిజ్విద్యావః) అజ్ఞస్య గుణవృద్ధి తాసాదీనా
మిదాగమశ్చ వా స్యాత్. లుజీ ప్రథమపురుషైకవచనస్య “త” ఇత్యస్య
సర్వత్ర లోపః ధాతో బ్రిజ్ చ నిత్యం భవతి, చిజి పరతః అజ్ఞానాం
యుగాగమశ్చ-యథా—

అనుభావితా, అనుభవితా । అనుభావిష్యతే, అనుభవిష్యతే । అనుభా
విషీష్ట । అనుభవిషీష్ట అన్యభావి అన్యభావిషాతామ్ అన్యభవిషాతామ్, అన్యభా
విషత, అన్యభవిషత అన్యభావిష్టాః అన్యభవిష్టాః-అన్యభావిషి అన్యభవిషి,
అన్యభావిష్యత, అన్యభవిష్యత ఏవం భావకర్మ ప్రక్రియాయాం సర్వత్ర
దశగణీయానా న్ధాతునామపి మున్ధాతావివ ప్రత్యయా స్సంయోజ్యాః.

దిద్-అదే-దీవ్యతే । లుజి-అదేవి । ఏవం తుక్-తుద్యతే-అతోడి.

(౧) అకర్మకర్మణి చ భావేచా కర్మకేభ్యః ॥౩-౪-౬౯॥ సార్వధాతుకే యక్
॥౩-౧-౬౭॥

(౨) స్త్రోసిచ్ సీయుద్ తానిషు భావకర్మణో రుపదేశేఽజ్ఞైవ గ్రహదృశాం వా
చిజ్విదిట్సు ॥౬-౪-౬౨॥

చుర్ — చుర్యతే-అచోరి ।

అద్ — అద్యతే-అహుని ।

హ — హాయతే-అహవి ।

సు — సూయతే-అసావి ।

రుద్ — రుద్యతే-అరోది ।

తన్ — తన్యతే-తాయతే-అతాని ।

ఏవం జన, సన, ఖనామ్ । క్రి-క్రియతే-అక్రాయి అక్రాయిషాతామ్
అక్రేషాతామ్ ఇత్యాది.

జిజ్ఞాత్కర్మణీ-భావ్యతే । భావయాచ్ఛక్రే, భావయామ్భూవే,
భావయామాసే, భావయతా, భావితా-భావయిష్యతే, భావిష్యతే, భావయిషీష్ఠ,
భావిషీష్ఠ । అభావి అభావయిషాతామ్, అభావిషాతామిత్యాది.

ఏవం దివ్- దేవ్యతే ।

తుద్ — తోద్యతే ।

చుర్- చోర్యతే ।

అద్- ఆద్యతే ।

హ- హవ్యతే ।

సు- సావ్యతే ।

రుద్- రోద్యతే ।

తన్- తాన్యతే, తాయతే ।

క్రి- క్రాప్యతే ।

దా- దాప్యతే ।

స్థా- స్థాప్యతే ఇత్యాది.

సన్జ్ఞాత్కర్మణీ-బుభూష్యతే । బుభూషాచ్ఛక్రే । బుభూషితా ,
బుభూషిష్యతే । బుభూషిషీష్ఠ । అబుభూషి । అబుభూషిష్యత.

యజ్ఞాద్భావే-బోభూయిష్యతే - యజ్ఞగస్తాత్తు బోభూయతే. బోభ
"ఇత్తే । బోభావితా బోభవితా ఇత్యాదయ స్సామాన్యతః ప్రకరణాను-
సారేణ ఉన్నేయాః. అథ కర్మణీ విశేషో వక్ష్యతే.-

గా- గాయతే । జగే । గాయతా, గతా । గాయిష్యతే, గాస్యతే ।
గాయిషీష్ఠ గాసీష్ఠ । బజి-అగాయ అగాయిషాతామ్ అగాసాతామ్ అగాయిషత,

అగాసత- అగాయిష్ఠాః, అగాస్థాః-అగాయిషి, అగాసి । అగాయిష్ఠత, అగాస్యత.

ఏవం-వా, గ్లా, ధ్మా, భా, ఇత్యాదీనా మాకారాంతానాం రూపాణి॥
విశేషస్తు॥- దా, దేహాః-ధీయతే । బజీ- అధాయి అధాయిషాతామ్,
అధిషాతామ్ అధాయిషత, అధిషత- అధాయిష్ఠాః, అధిధాః- ఏవం దా, దే, దో,
స్థా, ఏషాం రూపాణి.

దా, దో, దే ఏషామ్-ధీయతే । దాన్, -దైపోః-దాయతే ।

స్థా- స్థీయతే ।

మా- మీయతే ।

గై- గీయతే ।

పా- పానే = పీయతే ।

పా- రక్షణే, పై = అనయోః పాయతే ।

ఓహాక్- హీయతే.

ఓహాజ్- హాయతే ।

సో- సీయతే ।

వ్యే- వీయతే

వే- ఊయతే

జ్ఞా- జీయతే.

నీ- నీయతే । నాయితా, నేతా ।

బజీ— అనాయి అనాయిషాతామ్, అనేష్ఠామ్ అనాయిషత, అనేషత,
అనాయిష్ఠాః, అనేష్ఠాః-అనాయిషి, అనేషి ।

స్తు-స్తూయతే । అస్తావి, అస్తావిషాతామ్, అస్తావిషాతామ్, అస్తావిషత,
అస్తోషత-అస్తావిష్ఠాః అస్తోష్ఠాః-అస్తావిషి, అస్తావిషి ।

ఏవ మజ్జంతానాం రూపాణి విశేషస్తు.-

కృ- క్రియతే । కారితా, కర్తా । అకారి అకారిషాతామ్.

స్మృ- స్మర్యతే-అస్మారి ।

ఋ- అర్యతే ।

స్తృ- స్తర్యతే ।

స్తౌ- స్తీర్యతే ।

పూ-	పూర్వతే ।
హ్యే-	హయతే ।
యజ్-	ఇజ్యతే । అయాజి-
ఏవం	
వచ్-	ఉచ్ఛతే ।
స్వచ్-	సుప్తతే ।
వప్-	ఉప్యతే ।
వన్-	ఉప్యతే ।
వహ్-	ఉహ్యతే ।
వద్-	ఉద్యతే ।
శ్వి-	శూయతే ।
గ్రహ్-	గృహ్యతే । అగ్రహి-

అగ్రహిషాతామ్, అగ్రహిషాతామ్ ।

వ్యధ్-	విర్యతే ।
వశ్-	ఉశ్యతే ।
వ్యచ్-	వివ్యతే ।
ప్రశ్చ్-	పుశ్చ్యతే ।
ప్రచ్చ్-	పుచ్చ్యతే ।
భ్రష్ఠ్-	భృజ్జ్యతే ।
వద్-	వప్యతే, అవస్తి.

ఏవమిదితః ।

బన్-	బిర్యతే-అబన్తి ।
స్రన్-	స్రస్యతే-అస్రంసి,
ఏవం	సకారోపధాః
శాన్-	శిష్యతే ।

హ- హన్యతే । హన్తా, ఘానితా । హనిష్యతే, ఘానిష్యతే ।
వధిషీష్ఠ । ఘానిషీష్ఠ । అఘాని, అఘానిషాతామ్, అహసాతామ్, అవధి,
అవధిషాతామ్॥ జాగృ = జాగర్యతే-అజాగారి॥ దిశ్ = దిశ్యతే-అదేశి అధి
జాతామ్ అధిక్షత్త-అదిక్షి కథాః-అదిక్షి-ఏవమనిటః ఇగుపధాః॥

పచో = పచ్యతే - అపాచి-అపఞ్చాతామ్, అపక్షత-అపక్వాః, అపక్షి-
ఏవ మనిట్కా హంత్రాః ॥

దృశ్ = దృశ్యతే, ఆదర్శి-ఆదర్శిషాతామ్, ఆదృషాతామ్, ఆదర్శిషత.
ఆదృక్షత ఆదర్శిషాః, ఆదృషాః-ఆదర్శిషి, ఆదృషి॥

ఘటాదీనాం జ్యేష్ఠానాం ఘట్కతే । ఘటితా, ఘాటితా । ఘటిష్యతే.
ఘాటిష్యతే । ఆఘాటి, ఆఘటి. ఆఘాటిషాతామ్, ఆఘటిషాతామిత్యాది-
వణాంతం జ్ఞేయమ్.

శమ్ = శమ్యతే-ఆశమి ।

జన్ = జన్యతే-ఆజని ।

ఏవం దమ్యతే । అదమీక్యాది నాంతా మాంతాశ్చ॥ విశేషస్తు-

గమ్- గమ్యతే, అగామి ।

అగంస్థాః, అగథాః-అగంసి, అగసి ॥

కమ్ = కమ్యతే, అకామి-

అకామయిషాః, అకామిషాః, అకమిషాః,

చమ్ = అచమ్యతే-ఆచామి॥

వమ్ = వమ్యతే-అవామి.

ఏవం నమ్, రమ్, యమ్, మన్ ॥

భక్తో- భజ్యతే, అభాజి, అభజ్జే॥

లభ్- లభ్యతే-అలాభి, అలమ్భి॥

రథ్-రథ్యతే-ఆరస్థ.

ఏవం రథ్, జుభ్ ॥

తప్- తప్యతే - అతాప్ అనురాపార్థే-అన్యతప్త పాపేన అభ్యాహత

ఇత్యర్థః.

ఇతి భావకర్మప్రకరణమ్

అథ పాణినీయధాతుపాఠః

ప్రారభ్యతే

ఓం నమఃపాణిని కాత్యాయన

పతజ్జలిభ్యో మునిభ్యో మహద్భ్యో గురుభ్యః॥

భూ-సతాయా ముదాత్సరస్మైభావః ॥౧॥

అథ కత్త్యనాష్టత్రింశ దనుదాతైః- ఏద-వృద్ధౌ । స్వర్ద-సజ్జరే । గాథృ-ప్రతిష్ఠాల్లిప్సయార్గిణ్యే చ । బాధృ-విలోదనే । నాథృ-నాధృ-యాజ్ఞాపతాప్రైశ్వర్యాశీష్టః । దద-ధారణే । స్కుది ఆప్రవణే । శ్విది-శ్వైత్యే । వది-అభి-వాదనస్తుత్యైః । భది-కల్యాణే సుఖే చ । మది-స్తుతి మోదమదస్యన్న కా నిగతిషు । స్పదికించిచ్చలనే, క్షిది-పరిదేవనే । ముద-హర్షే । దద-దానే । వ్వద-స్వర్ద-ఆస్వాదనే । ఉర్ద-మానే క్రిడాయాజ్ఞు । కుర్ద-ఖుర్ద-గుర్ద-గుద-క్రిడాయామేవ । మాద-క్షరణే । హ్రాద-ఆవ్యక్తే శబ్దే । హ్లాది-సుఖే చ । స్వాద-ఆస్వాదనే । పర్ద-కుత్సితేశబ్దే । యతీ-ప్రయత్నే । యుతృ-జాతృ-భాసనే । విధృ-వేధృ-యాచనే । శ్రధి-శైధిర్యే । గ్రధి-కౌటిర్యే । కత్త-శ్లాహాయామ్ ॥

అథాష్టత్రింశ త్రివర్గీయానాః పరస్మైపదినః.

అత-సాతత్యగమనే । చిటీసఙ్గానే । చ్యుతిర్ - ఆసేచనే । శ్చ్యుతిర్ -శ్చుతిర్ క్షరణే । మన్ద-విలోదనే । కుథి-పుథి-బుథి-మథి-హింసాసక్లేశనయః । పిద-గత్యామ్ । పిదూ-శాస్త్రే మాణ్డల్యే చ । బాధృ-భవణే । భద-స్మైర్యే హింసాయాజ్ఞు । బద-స్మైర్యే । గద-వ్యకాయాం వాచి । రద-విరేఖనే । ఇద-ఆవ్యక్తే శబ్దే । ఆర్ద-గతౌ యాచనే చ । నర్ద-గర్ద-శబ్దే । తర్ద-హింసాయామ్ । కర్ద-కుత్సితేశబ్దే । ఖర్ద-దస్తశూకే । అతి-అది-బన్దనే । కది-పరమైశ్వర్యే । బిది-ఆవయవే (బిదితిపాలా నరమ్) గడి-వదనైక దేశే । ణిది-కుత్సాయామ్ । టునది-సమృద్ధౌ । చది-ఆహ్లాదనే దీప్తౌ చ । త్రది-చేష్టాయామ్ । కది-క్రది-క్లది-ఆహ్లాదనే రోదనే చ । క్లిది-పరిదేవనే । శున్ద-శుద్ధౌ ।

అథ కవర్గీయానా అనుదాతైః ఏకచత్వారింశత్.-

శిక్ప-సేచనే । (సిక్ప ఇత్యేతే) లోక్ప-దర్శనే । శ్లోక్ప-సజ్జతే । ద్రేక్ప-ద్రేక్ప-శబ్దోత్సాహయః ॥ రేక్ప-శజ్కాయామ్ । సేక్ప-సేక్ప-ప్రసి-క్రశి-శ్లశి-గతౌ । శకి-శజ్కాయామ్ । అకి-ంక్షణే । వకి-కౌటిర్యే । మకి-

మణ్ణనే । కక-లాఠ్యే । కుక-వృక-ఆదానే । చక తృప్తౌ ప్రతిహతే చ ।
కకి-వకి-శ్వకి-త్రకి-థాకృ-త్రోకృ-వ్యసక్-వసక్-మసక్-చీకృ-చీకృ-తికృ-
తీకృ-రమి-లమి-గత్యర్థాః । (వ్యష్కే-త్యేకే-తృతీయో దన్త్యాదిః । లమిర్మోజన
నివృత్తావపి ।) అమి-వమి-మమి-గత్యాక్షేపే । (గతౌ గత్యారమ్భే చేత్యనేత్యే-
మమి-కైతవే చ ।) రామ్మ-లామ్మ-ద్రామ్మ-సామర్థ్యే । (ద్రామ్మ-ఆయామే
చ-ద్రామ్మ ఇత్యపి కేచిత్) । శ్లామ్మ-కత్తనే ।

అథ పరస్మైపదినః పఞ్చాశత్.-

ఘక్-నీచైర్గతౌ । తక-హసనే । తకి కృచ్చజీవనే బుక్-భవణే.
కఖహసనే. ఓఖ-రాఖ-లాఖ-ద్రాఖ-ద్రాఖ-శోషజాలమర్థయోః । శాఖ
శ్లాఖ-వ్యాప్తౌ । ఉఖ-ఉఖి-వఖ-వఖి-మఖ-మఖి-ఐఖ-ఐఖి-రఖ-రఖి-
లఖ-లఖి-ఇఖ-ఇఖి-ఈఖి-వల్గ-రగి-లగి-అగి వగి-మగి-తగి-త్వగి - శ్రగి-
శ్లగి-ఇగి-రిగి-లిగి-గత్యర్థాః ।

ఇహ ఖా నేమ రిఖ-త్రఖ-త్రఖి-శిఖి-ఇత్యపి చతురః కేచిత్పతన్తి । త్ర్యగి-కమ్పనే
చ) । యుగి-జుగి-బుగి-వర్జనే । గమ-హసనే । మమి-మణ్ణనే । శిమి-
అప్రమాణే ।

అథ చవర్గీయాన్సత్రాను దా తేత ఏకవింశతిః-

వర్చ-దీప్తౌ । వచ-సేవనే, సేవనే చ । లోచ-వర్శనే । శచ-
వ్యక్తాయాం వాచి । శ్వచ-శ్వచి-గతౌ । కచ-బంధనే । కచి-కాచి - దీప్తి
బంధనయోః । మచ-ముచి-కల్ప-నే (కథనఇత్యేకే) మచి-ధారణోద్భావ
పూజనేషు । పచి వ్యక్తికరణే । హృచ-ప్రసాదే । ఋజ-గతిస్థానార్జనో పార్జ
నేషు । ఋజి-భృజీ-భర్జనే । ఏజ-బ్రేజ-బ్రాజ-దీప్తౌ । ఈజ-గతి
కుత్సనయోః ॥

అథ ఏకసప్తతిర్వ్రజ్యన్తాః పరస్మైపదినః.-

శుచ-శోకే । కుచ-శబ్దేతారే । కుచ్చ - క్రుచ్చ - గతికౌటిల్యాల్పీ
భావయోః । లుచ్చ-అపనయనే । అచ్చ-గతిపూజనయోః । వచ్చ-చచ్చ-
తచ్చ-త్వచ్చ-ముచ్చ-ఘ్నుచ్చ-ముచు-ఘ్నుచు-గత్యర్థాః । గ్రుచు-గ్నుచు-
కుజు-జు-స్తేయకరణే । గ్నుచ్చ వస్త-గతౌ (సజ్జతిరాత్మనేపద్యపి) గుజి-అవ్యక్తే
శబ్దే । అర్చ-పూజాయామ్ । మ్లేచ్చ అవ్యక్తేశబ్దే । లచ-లాచి-లక్షణే, వాచి-
ఇద్భాయామ్ । అచి-అయామే । హీచ్చ-లజ్జాయామ్ । మార్చ-కౌటిల్యే ।

మూర్ఖ - మోహనముద్రాయయో । స్ఫూర్ప - పిస్త్యతౌ । యుచ్చ-
ప్రమాదే । ఉచి-ఉచ్చే । ఉచీ-వివాసే । ద్రజ-ద్రజి-ధృజ-ధృజి-ధృజ-
ధృజి-గతో । ద్రిజ చ । కూజ-అవ్యక్తేశజ్జే । అర్జ-వర్జ-అర్జనే । గర్జ-
శబ్దే । తర్జ-భర్జనే । కర్జ-వ్యథనే । ఖర్జ-పూజనే । అజ-గతిజేపణయోః ।
తేజ-పాలనే । కజ మన్తే (కజ-మద ఇత్యేకే) ఖజి-గతివైకల్యే । ఏజు
కమ్పనే । ట-టస్పూర్జ-వజ్రనిర్దోషే । షి-క్షయే । షిజ-అవ్యక్తేశజ్జే ।
లజ-లజి-భర్జనే, లాజ-లాజి భర్జనేచ । జజ-జజి-యుద్ధే (తుజ) రుజ-
హింసా యామ్ । తుజి-పాలనే । గజ-గజి-గ్జ-గ్జి-ముజ-ముజి-శబ్దార్థాః ।
గజ-మదనే చ । వజ-వ్రజ-గతో ।

అథ టవర్గీయానాశ్శాద్యనా అనుదాతేత వ్యర్తింశత్ -

అట్ట-అతిక్రమహింసయోః । వేష్ట-వేష్టనే । చేష్ట-చేష్టాయామ్ ।
గోష్ట-లోష్ట-సజ్జాతే । ఘట్ట-చలనే । స్ఫుట-వికసనే । (స్ఫుడిత్యేకే) । అతి-
(అటి)-గతో । వతి-ఏక చర్యాయామ్ మరి-కతి-శోకే । ముతి-పాలనే ।
పేత-పిబాదాయామ్ । ఏతచ । హడి-గత్యనాదరయోః । హడి-పిడి-
సజ్జాతే । కుడి-దాహే । వడి-విభాజనే । మడిచ । భడి-పరిభాషణే । ముడి-
మార్జనే । తుడి-తోడనే । హుడి-పరణే । చడి-కోపే । శడి-రుజాయాం
సజ్జాతే చ । తడి-తాడనే । పడి-గతో । కడి-మదే । ఖడి-మన్తే । పేద్య-
హోద్య-అనాదరే । బాద్య-అప్లావ్యే । ద్రాద్య-ద్రాద్య-విశరణే । శాద్య-
శ్శామాయామ్ ।

అథ అటవర్గీయాన సమాప్తేః పరస్మైపదిన త్రిసప్తతిః -

శొట్య-గర్వే । యొట్య బన్ధనే । మ్లేట్య-మ్లేద్య-ఉన్నాదే । (మ్రేట్య-
మ్రేద్య ఇత్యేకే) । కటే-వర్ణావరణయోః । (వడేఇత్యేకే) అట-పట గతో ।
రట-పరిభాషణే । లట-బాల్యే । శట-రుజా విశరణగత్యవసాదనేషు । వట-
వేష్టనే । కిట-ఖిట-త్రాసే । శిట-షిట-అనాదరే । జట-రుట-సజ్జాతే ।
భట-భృతో । తట-ఉచ్చ్రాయే । ఖట-కాజ్జాయామ్ । ణట-న్యత్రే । పిట-
బిసజ్జాతయోః । హట-దీప్తౌ । షట-అవయవే । యట-విలోదనే । (డాన్తో-
రుమిత్యన్యే) చిట-పరప్రేష్యే । విట-శబ్దే । బిట-ఆక్రోశే । (హిటఇత్యేకే)
ఇట-కిట-కడి-గతో । మడి-భూషాయామ్, కుడి-వైకల్యే । ముడ-పుడ-

మర్దనే । చుడి-అల్పిభావే । ముడి-ఖణ్డనే (పుడిచేత్యేకే) రుడి-లుడి-స్థేమే (రుడి-లుడిత్యేకే-రుతి-లుతిత్యపరే) । స్ఫుటిర్-విశరణే (స్ఫుటితి తేవిత్) పఠ-వ్యక్తాయాం వాచి । వఠ-స్థాిత్యే । మఠ-మదనివాసయోః । కఠ-కృద్రుఘణీవనే । అఠ-గతౌ । రఠ-పరిభాషణే (రఠేత్యేకే) హఠ-ప్రతిశఠత్యయోః । రుఠ-లుఠ-ఉఠ-ఉపమాతేః (ఊఠేత్యేకే) । పిఠ-హింసాసజ్జ్యేశనయోః । శఠ-తైతవేచ । శుఠ-ప్రతిఘాతే । (శుఠీతి స్వామి. కుఠివ) లుఠి-అంశ్యే ప్రతిఘాతేచ । శుఠి-శోషణే । రుఠి-లుఠి-గతౌ । చుడ్డ-భావకరణే । అడ్డ-అభియోగే । కడ్డ-కార్కశ్యే । క్రిడ్డ-విహరే । తుడ్డ-తోడనే (తూడ్డ ఇత్యేకే) ముడ్డ-మూడ్డ-హోడ్డ-గతౌ । రొడ్డ-అనాదరే । రోడ్డ-లోడ్డ-ఉన్నాదే । అడ-ఉద్యమే । లడ-విలాసే । కడ-మదే (కడిత్యేకే) గడి-వదనైకదేశే ।

అథ పవర్గీయానా అనుదాత్రేతః స్తోభత్యనా శ్చతుశ్రింశత్.

తిప్ప-తేప్ప-ఛేప్ప-ష్టిప్ప-క్షర-శార్థాః । (తేప్ప-కమ్మనే చ) గ్నేప్ప-దైన్యే । టువేప్ప-కమ్మనే । కేప్ప-గేప్ప-గ్నేప్ప-చ । మేప్ప-రేప్ప-తేప్ప-గతౌ । త్రపూష్-అజ్ఞాయామ్ । కపి-చలనే । రభి-అభి-అభి-శబ్దే (అభి-అవస్రంసనేచ) కబ్బ-పర్ణే । క్లిబ్బ-అధార్ష్యే । క్షీబ్బ-మదే । శీబ్బ-కత్తనే । చీబ్బ చ । రేబ్బ-శబ్దే । (అభి-రభి-కృచిత్పత్యేకే) లభి చ । ప్షభి-స్కభి-ప్రతిబింధే । జభి-బృభి-గాత్రవినామే । శల్బ-కత్తనే । వల్బ - భోజనే । గల్బధార్ష్యే । స్రమ్బు-శ్రమ్బు-శ్లమ్బు-ప్రమాదే । ప్లభు-స్తమ్బే ।

అథ పరస్మైపదినః ఏకోనచత్వారింశత్.

గుహ-రక్షణే ॥ ధూప-సంతాపే । జప-జల్ప-వ్యక్తాయాం వాచి (జప మానసేచ) చప-సాన్త్యనే । షప-సమవాయే । రప-లప-వ్యక్తాయాం వాచి । చుప-మన్దాయాం గతౌ । తుప-తుమ్మ-త్రుప-త్రుమ్మ-తుఫ-తుమ్మ-త్రుఫ-త్రుమ్మ హింసార్థాః । పర్ప-రఫ-రఫి-అర్ప-పర్ప-లర్ప-బర్ప-మర్ప-కర్ప-ఖర్ప-గర్ప-శర్ప-షర్ప-చర్ప-గతౌ । కుభి-ఆచ్ఛాదనే । లుభి-తుభి-ఆర్దనే । చుభి వక్త్రీసంయోగే । ప్పభు-ప్పమ్మ-హింసార్థౌ । (షిభు-షిమ్మ ఇత్యేకే) శుభ శుమ్మ-భాషణే ॥

అథానువాసికానా నైత్ర కమ్యంతా అనుదాతైతోదశ.

మిణి-ముణి-ముణి-గ్రహణే । ముణ-మూర్ధ-భ్రమణే । పణ వ్యవహారే
స్తుతా చ । పన చ । భామ-క్రోధే । డమూష్-సహనే । కము-కానౌ ॥

అథ క్రమ్యంతా త్రింశత్పరస్మైపదినః । అణ-రణ-వణ-భణ-మణ-కణ-
క్వణ-ప్రణ-క్షణ-ధ్వణ-శబ్దార్థాః । (ధణిరపి-కైశ్చిత్పఠ్యతే) । ఓణ్య-అప
నయనే । శోణ్య-వర్ణగత్యోః । శ్రోణ్య-శ్లోణ్య-సజ్ఞతే । ప్రైణ్య గతి ప్రేరణ
శ్లేషణేషు । ప్రైణ్య చ । ద్రణ-శబ్దే (బిణేత్యన్యే) । కన-దీప్తి కాన్తి గతిషు ।
వన-షణ-సమృక్తే । అమ జగత్యాదిషు । ద్రమ-హమ్మ-ఓమ్మ-గతో । చము-
భము-జము-ఝము-అదనే (జిమింకేచిత్పఠ ని) । కము-పాదవిక్షేపే ॥

అథ రేవత్యంతా అనుదాతైతశ్చతు త్రింశత్.

అయ-వయ-వయ-మయ-చయ-తయ-ణయ-రయ-గతో । దయ -
దాన గతి రక్షణ హింసాదానేషు । ఊయ-తన్తుసంతానే । పూయ-విశరణే-
దుర్గణే చ । క్షూయ - శబ్దేషుననే చ । షూయ - విధూననే । స్పూయ -
ఓష్ణాయా వృద్ధే । తాయ్య-సంతానపాలనయోః । శల-చలనసంవరణయోః ।
వల-వల్లసంవరణే సజ్జలనే చ । మల-మల్ల-దారణే । బల-భల్ల-పరిభాషణ
హింసాదానేషు । కల-శబ్దసంజ్ఞానయోః । కల్ల ఆవృక్షేశబ్దే । (అశబ్ద ఇతి
స్యాచి) । తేవ్య-దేవ్య-దేవనే । వేవ్య-గేవ్య-గ్నేవ్య-పేవ్య-మేవ్య - మ్లేవ్య
సేవనే । క్లేవ్య-భేవ్య-ప్లేవ్య-శేవ్య-ఇత్యేకే) । రేవ్య-ప్రవగతో ।

అథావత్యంతాః పరస్మైపదినః త్రినవతిః.

మవ్య-బన్ధనే । సూర్వ్య-ఈర్వ్య-ఈర్వ్య-ఈర్వ్యార్థాః । హమ - గతో ।
వంద్య - అభిషే (చువ్య-ఇత్యేకే) హర్య - గతికాన్త్యోః । అం భూషణ
పరాప్తి వాడణేషు । జీవలా - విశరణే । మీల-స్మీల-స్మీల-క్షీల-నిమేషణే ।
పీల - ప్రతిష్ఠమ్మే । నీల - వర్ణే । శీల - సమాధౌ । కీల - బన్ధనే । కూల -
ఆవరణే । ఖూల - రుజాయాం సజ్ఞతే చ । ఘూల - నిష్కర్షే । పూల
సజ్ఞతే । మూల - ప్రతిష్ఠాయామ్ । ఫల - నిష్పత్తే । చుల్ల - భావకరణే ।
పుల్ల పికసనే । టిల్ల-తైతిల్లే. భావకరణే చ । టిల - గతో । (టిల్ల ఇత్యేకే) ।
వేల్ల - చేల్ల - కేల్ల - భేల్ల - క్షేల్ల - వేల్ల - చలనే ॥ పేల్ల - ఫేల్ల -

శేల్ప - గత (వేల్ప ఇత్యేకే) స్థల - సజ్జలనే । జల - సజ్జయే । గళ - అదనే । పల - గత । దళ - విదారణే । శ్వల - శ్వల్ల - అనుగమనే ।
 తోల్ప - తోర్ప - గతిప్రతి - పూతే । దోర్ప - గతి చాతుర్యే । త్పర - చుద్మ గత । కర్మ - హూర్పనే । అత్ర - వత్ర - మత్ర - చర - గత్యర్థాః । (చరతి ర్భక్షణేపి) స్థిపు - నిరసనే । జి - జయే । జీవ - ప్రాణధారణే । పీవ - మీవ - తీవ - జీవ - స్థాల్మే । క్షీవు - క్షేవు - నిరసనే । ఉర్వీ-తుర్వీ-భుర్వీ-దుర్వీ-దుర్వీ-హింసా ర్థాః । గుర్వీ-ఉద్యమనే । ముర్వీ - బిన్దనే । పుర్వ - పర్వ - మర్వ - పూరణే । చర్వ - అదనే । భర్వ - హింసాయామ్ । కర్వ - ఖర్వ - గర్వ - దర్పే । అర్వ - శర్వ - పర్వ - హింసాయామ్ । ఇవి - వ్యాప్తై । పివి - వివి - జివి - సేచనే (పివీత్యేకే - సేచన ఇత్యన్యే) । హివి - దివి - ధివి - జివి - ప్రీణనార్థాః । రివి - రవి - ధవి - గత్యర్థాః । కృవి - హింసాకరణయోశ్చ । మవ - బిన్దనే । అవ - రక్షణగతి కాన్తి ప్రీతి తృప్త్యవగమ ప్రవేశ శ్రవణ స్వామృద్ధ యాచన క్రియేచ్ఛాదీప్ర్యవా ప్ర్యాఖిణ్ణన హింసాదాన భాగవృద్ధిషు ॥ దావు - గతిభద్యోః । స్వరితేదయమ్ ॥౧॥

అథోష్మానా అనుదాతేతో ద్విప భాషణం.

దుక్ష - దిక్ష - సన్ధిపన క్షేకన జీవనేషు । వృక్ష - వరణే । శిక్ష - విద్యోపాదానే । భిక్ష - భిక్షాయాం లాభే ౭ లాభే చ । క్షేక - అవ్యక్తాయాం వాచి । (భాధన ఇతి దుర్గః) । దక్ష - వృద్ధౌ శీఘ్రార్థే చ । దీక్ష - మాణ్డ్యే జ్యోపనయన నియమ వ్రతాదేశేషు । ఈక్ష - దర్శనాన్మనయోః । ఈష - గతి హింసాదానేషు । భాష - వ్యక్తాయాం వాచి । పర్ష - స్నేహనే - గేషు । అన్విచ్ఛా యామ్ (గేషు - ఇత్యేకే) । పేషు - ప్రయత్నే । (యేషు - చ) జేషు-జేషు - ఏషు - ప్రేషు - గత । రేషు - హేషు - ప్రహేషు - అవ్యక్తేభ్యే । తత్రాద్యో వృకశబ్దే - తతో ద్వావశ్య శబ్దే । కాస్సు - శబ్ద కుత్సాయామ్ । భాస్సు - దీప్తి । తాస్సు - రాస్సు - శబ్దే । ఇస - కౌటిత్యే । భ్యస - భయే ఆజశ్శసి - ఇచ్ఛాయామ్ । గ్రగసు - గ్దసు - అదనే । ఈహ - చేష్టాయామ్ । బహి-మహి-సృద్ధౌ । అహి-గత । గర్హ-గల్హ-కుత్సాయామ్ । బర్హ - బర్హ - ప్రావాన్యే । వర్హ - వర్హ - పరిభాషణ హింసాచ్ఛాదనేషు ।

స్థిహ - గతౌ । వేహ్య - జేహ్య - బాహ్య - ప్రయత్నే । ద్రాహ్య - నిద్రా
క్షయే । (నిక్షేపశత్యేతే) । కాశ్య - దీప్తౌ । ఉహ-వితర్కే । గాహూ - విలో
డనే । గృహూ - గ్రహణే । గృహ చ । ముషి - కాన్తి కరణే । (ముషకతి
తేచిత్) ।

అచార్వత్వన్తా న పరస్మైపదిన ఏకాన నవతిః ।

ముషిర్ - అవిశద్యే । (శబ్దనేకత్వన్యే) అక్షూవాప్తౌ । తక్షా -
ర్మక్షా - తనూ కరణే । ఉక్ష - సేవనే । రక్ష - పాలనే । డిక్ష -
చుమ్మనే । తృక్ష - ప్టుక్ష - ఐక్ష - గతౌ । వక్ష - రోషే । (సజ్జితే
కత్వేతే) । మృక్ష - సజ్జితే । (ప్రక్షేపేతే) । తక్ష - త్యచనే । పక్ష -
పరిగ్రహే । సూర్ష - ఆదరే । కాషి - వాషి - మాషి - కాజ్ఞాయామ్ ।
ద్రాక్షి - ద్రాషి - వ్యాషి - ఘోరవాశితే చ । చూష - పానే । తూష - తుష్టౌ ।
పూష - వృద్ధౌ । మూష - సైయే । లూష - రూష - కూషాయామ్ ।
శూష - ప్రసవే । యూష - హింసాయామ్ । జూష చ । భూష - అలక్ష్మరే ।
ఉష - రుజాయామ్ । ఈష - ఉజ్జ్వే । కష - ఖష - శిష - రుష - శష -
వష - మష - రుష నిగ హింసార్థాః । భష - భర్తృనే । ఉష - దాహే ।
జిష - విష - మిష - సేవనే । పృష - పృష్టౌ । శ్రీష - శ్రిష - పృషు -
ప్రుష - దాహే । పృషు - వృషు - మృషు - సేవనే । మృషు - సజ్జితే ।
హృషు - ఆశీకే । తుస-హ్రస - హ్సన - రస - శబ్దే । లస - శ్లేషణ
క్రీడనయోః । మస్త్ - ఆదనే । చర్ష - జర్ష - యుర్ష - పరిభాషణ హింసా
తర్జనేషు । పిస్య - పేస్య - గతౌ । హసే - హసనే । జీశ - సమాధౌ ।
మిశ - మశ - శబ్దే రోషణే చ । శచ - గతౌ । కశ - పుత్రగతౌ । శసు -
హింసాయామ్ । శంసు - స్తుతౌ । చహ - పరికల్పనే । మహ - పూజా
యామ్ । రహ - త్యాగే । రహి - గతౌ । దృహ - దృహి - బృహ - బృహి-
వృద్ధౌ । బృహి - శబ్దేచ । (బహిర్ కత్వేతే) తుహిర్ - దుహిర్ - ఉహిర్ -
ఆదనే । అర్హ - పూజాయామ్ ॥

అథ కృపూపర్యన్తా అనుదాతైతో ద్యుతాదయః ద్వావింశతిః:—

ద్యుత - దీప్తౌ । త్వితా - పర్జే । జోమిదా - స్నేహనే జోషిదా -
స్నేహన - మోచనయోః । (మోహనయోరిత్యన్యే, జోషిదాచేత్యేతే) రుచ -

దీప్తావభిప్రీతాచ । ఘట - పరివరనే । రుట - బుట - బుట - ప్రతి
ఘాతే । శుభ - దీప్తా । ఘృభ - సజ్జలనే । బభ - తుభ - హింసాయామ్
(ఆద్యోఽభావేపి) । సంసు - ధ్వంసు - భ్రంసు - అప్రసంసనే । (ధ్వంసు-
గతౌ చ । భ్రంశు - భ్రశు - ఇతి కేచి త్పేక్షాః) । స్రమ్భు - విశ్వాసే -
వృతు - వర్తనే । వృదు - వృద్ధౌ । శృదు - శబ్దకుత్సాయామ్ । స్యన్తూ -
ప్రస్రవణే । కృపూ - సామర్థ్యే ॥ వృత్. ద్యుతాదిర్గతః ॥

అథ ఘటాదయః త్వరత్వనాస్త్రియోదకానుదాతైతష్టితశ్చ.

ఘట - చేష్టాయామ్ । వృభ - భయ సజ్జలనయోః । ప్రథ -
ప్రఖ్యానే । ప్రస - విస్తారే । ప్రద - మర్దనే । స్థద - స్థదనే । క్షణి -
గతిదానయోః । దక్ష - గతి హింసనయోః । కృప - కృపా యాం గతౌ ।
కది - క్రది - క్లది - వైక్లజ్యే (వైకల్య ఇత్యేకే) । జీత్వరా - సప్రమృమే ॥

అథ ఘటానాం పరస్మైపదిసస్సప్రసప్టిః.

జ్వర - రోగే । గడ - సేవనే । పేడ - వేష్టనే । వట - భట -
పరిభాషణే । ఇట - నృతౌ । (గతావిత్కన్యే) : వృక - ప్రతిఘాతే । చక -
తృప్తౌ । కభే - హసనే । రగే - శబ్దాయామ్ । లగే సగ్గే । హగే -
హగే-షగే - వృగే - సంవరణే । కగే - నోచ్యతే । అక - అగ - కుటి
లాయాం గతౌ । కణ - రణ - గతౌ । చణ - శణ - శ్రణ - దానే చ ।
(శణ - గతా విత్కన్యే) శ్రథ - క్లథ - క్రథ - క్లథ - హింసార్థాః ।
వనద - వనుచ - నోచ్యతే । జ్వల - దీప్తౌ । హ్వల - హూల-చలనే ।
స్మృ-ఆధ్యానే । దృ-భయే । న్ద-నయే । శ్రా-పాతే । మారణతోరణ తోషణ
నీశామనేషు జ్ఞా । కమ్పనే చలిః । ఛదిర్ - ఊర్జనే । జిహ్వోన్మథనే
లడిః । మడి - హర్షగ్గేపనయోః । ధ్వన శబ్దే । దలి వలి స్థలి రణి ర్వని
త్రపి క్షపయ శ్చేతి భోజః । స్వన - అవతంసనే ।

ఘటాదయో మితః । జనీ జ్యోష్క్వసు రజ్ఞోఽమన్తాశ్చ । జ్వల -
హ్వల - హూల - సమామనుషసర్గాద్వా । గ్హా స్నావసు - వ మాశ్చ । న
కమ్మమి చమామ్ । శమోదర్శనే । యమోఽపరి వేషణే । స్థది - రవ
పరిభ్యాశ్చ । ఘణ - గతౌ ॥ వృత్. ఘటాదిర్గతః ॥

రాజ్య - దీప్తి | స్వరితేత్ | టుభాజ్య-టుభాశ్య-టుభాశ్య-దీప్తి.
అనుదాతైః |

అథ స్యమాదయః శరత్కన్తాః పరస్మైపదినష్పద్వింశతిః .

స్యము - స్వన - ద్వన - శబ్దే | షమ - ష్మమ - అవైకల్యే | జ్వల -
దీప్తి | చల - కమ్పనే | జల - ఘాతనే | టల - ట్వల - వైక్లబ్యే | స్థల -
స్థానే | హల - విలేఖనే | ఇల - గన్ధే | పల - గతౌ | బల - ప్రాణనే -
ధాన్యావరోధే చ | పుల - మహత్త్యే | కుల - సంస్థానే బన్ధుమ చ | శల -
హల - పల్ల గతౌ | క్యరే - నిష్పాతే | పథే - గతౌ | మథే - విలోదనే |
ఋనము - ఉద్గిరణే | భ్రము - చలనే | శర - సజ్జలనే |

అథ ద్వావనుదాతైః .

షహ - మర్షణే | రమ - క్రిడాయామ్ |

అథ కసన్తాః పరస్మై పదినస్పష్టః షడ్ విశరణ గత్యవసాద
నేషు | శడ్ - శాతనే | క్రుశ - అహ్వనే రోదనే చ | కుచ - సమృద్ధన
కౌటిల్య ప్రతిష్ఠమ్బు విలేఖనేషు | బుధ - అవగమనే | రుహ - ఓజ జన్మని
ప్రాదుర్భావే చ | కస - గతౌ | వృత్ జ్వలాదిర్గతః ||

అథ షడ్ త్రింశద్గుహాత్యన్తాః స్వరితేతః ,

హిక్క-అవ్యతే శబ్దే | అఙ్చ-గతౌ యాచనే చ | (అమ ఇత్యేకే-
అచీత్యపరే | టు-యాచృ యాజ్ఞాయామ్ | రేటృ-పరిభాషణే | చతే-చదే-
యాచనే | ప్రోథ-పర్యాప్తౌ | మిదృ-మేదృ-మేధా హింసనయోః | (థానావితి
స్వామీ. థానా వితి న్యాసకారః) | మేధృ-సగ్గమేచ | జీదృ-జేదృ- కుత్వాసన్ని
కర్షయోః | శృధు-మృధు-ఉన్దనే | బుధిర్-బోధనే | ఉబున్ధిర్-నిశామనే | వేఙ్మ-
గతిజ్ఞానవిస్తానిశామనవా దిత్రగ్రహణేషు | నాన్తోవ్యయమ్ | ఖను-అవధారణే |
చీపు-అదాన సంవరణయోః | చాయ్-పూజా నిశామనయోః | వ్యయ-గతౌ |
దాశ్చ-దానే | భేష్మ-భయే (గతావిత్యేకే) | భేష్మ-భేష్మ-గతౌ | అస -
గతిదీప్త్యాదనేషు | (అయంషాన్తోపి) స్పృశ-భాదన స్పర్శనయోః | ఋష-కాన్తౌ |
చష-భక్షణే | ఛష-హింసాయాం | ఋష-అదాన సంవరణయోః | భ్రక్ష
భక్ష-అదనే | (భక్ష ఇతి మైత్రేయః) దాస్య-దానే | మాహృ-మానే |
ఋష-సంవరణే ||

అథాజ్ఞా సత్రోభయపదినః. పశ్యా-

శ్రిశ్-సేవాయామ్ । భృశ్-భరణే । హృశ్-హరణే ।
దృశ్-ధారణే । డిశ్-ప్రాపణే ।

అథ షట్పత్వారింశత్పరస్మైపదినః-

దేద-దానే । దై-దై-హర్షయే । ద్యై-న్యక్-రణే । దై-స్యపే ।
దై-తృప్తై । ద్యై-చిన్తాయామ్ । దై-శబ్దే । ద్యై-ద్యై-శబ్ద సజ్జతయోః ।
దై-భదనే । ద్యై-ద్యై-ద్యై-యే । ద్యై-గై-శబ్దే । ద్యై-కై-పాకే । ద్యై-
ఓదై-శోషణే । ద్యై-వేష్టనే । ద్యై-వేష్టనే (శోభాయాశ్చోక్త్యే) । ద్యై-శోధనే ।
పా-పానే । హ్రూ-గన్తో పాదానే । ద్యా-శబ్దాగ్నిసంయోగయోః । ష్టా-గతిని
వృత్తై । మ్నూ-అభ్యాసే । దాణ్-దానే । హ్యూ-తాదిర్యే । స్వ్యూ-శబ్దోపతా
పయోః । స్మ్యూ-చిన్తాయామ్ । హ్యూ-సంవరణే । స్మ-గతౌ । ఋ-గతి-ప్రాప
ణయోః । గృ-మృ-సేచనే । ధ్యూ-హూర్చనే । స్రు-గతౌ । మ-ప్రస-
వైశ్వర్యయోః । క్రు-శ్రవణే । ద్రు-స్మైర్యే । దు-ద్రు-గతౌ । జి-జి-
అభిధనే ।

అథ డీజ్ఞా జిత ఏకవింశతిః. -

మ్మీజ్-ఈషద్ధసనే । గుజ్-అవ్యక్తే శబ్దే । గాజ్-గతౌ । కుజ్-
ముజ్-ఉజ్-బుజ్-శబ్దే । (ఉజ్-కుజ్-బుజ్-గుజ్-ముజ్ - ఇత్యేకే) ।
ఝుజ్-ఞ్ముజ్-ప్రుజ్-గతౌ (ఘ్రుజ్-ఇత్యేకే) । రుజ్ - గతిరేషణయోః ।
ధృజ్-అవధ్వంసనే । మేజ్-ప్రణిదానే । దేజ్-రక్షణే । త్యైజ్-గతౌ । ప్యైజ్-
వృద్ధౌ । త్రైజ్-పాంసే । పూజ్-పవనే । మూజ్-బంధనే । డీజ్-విహాయసా
గతౌ । త్యా-ప్లవన తరణయోః. పరస్మైపది ॥

అథాష్టావనుదాతైతః-

గువ-గోపనే । తిజ-నిశానే । మాన పూజాయామ్ । బధి-బంధనే ।
రథ-రాధస్యే । దులభష్-ప్రాప్తౌ । వ్యజ్ఞ-పరిష్కణే । హద-పురీషోత్సర్గే ।

అథ పరస్మైపదినష్టోడశ-శాష్విదా - అవ్యక్తేశబ్దే । స్క-స్థిర్ - గతి
శోణయోః । యభ-మైథునే । జమ-ప్రహ్వత్యేశబ్దే । గమ్-స్యస్థ్-గతౌ ।
యమ-ఉపరమే । తప-సన్తాపే । త్యజ-హనౌ । వ్యజ్-సజ్గే । దృశిర్-ప్రేక్షణే ।

దంశ-నశనే । కృష-విలేఖనే । దహ-భస్మీకరణే । మిహ-సేచనే ।
 క్ష-నివాసే రోగాపనయనే చ ।

ఇతో వహత్యన్తా స్పృశితేత ఏకాదశ —

దాన-భక్త్యనే । శాన-తేజనే । దుపచష్-పాతే । షచ - సమవాయే ।
 భజ-సేవయామ్ । రజ్జ-రాగే । శప ఆక్రోశే । త్విష-దీప్తౌ ।

అథ యజాదిః॥ యజ - దేవపూజా సజ్జతికరణదానేషు । దువష్ -
 బీజసన్తానే ఛేదనే చ । వహ - ప్రాపణే । వస-సివాసే ॥ పరస్మైపదీ ॥౧॥

వేజ్-తన్తుసన్తానే । వ్యేజ్-సంవరణే । ప్యేజ్-స్పృహాయాం శబ్దే చ ॥
 బోదప్రీతిః ॥

అథ ద్వౌ పరస్మైపదినౌ॥ వద-వ్యక్తా-యాం వాచి । ట్టశ్చి-గతి
 వృద్ధ్యైః ॥ 1010

య-దిర్ఘత్ ॥ భ్యాదిస్త్యైకృతిగణః ॥ తేన చులుమ్పతీత్యాది
 సజ్జిహః॥

కతి శబ్దికరణా భ్యాదయః ॥ ఋతి స్సౌత్రః. స జుగుప్సాకృపయోః॥

2. అథ అదాదయః.

అథ ద్వౌ పరస్మైపదినౌ॥ అద-భక్షణే । హన-హింసాగత్యైః ।

అథ చత్వారత్స్వరితేతః॥ ద్విష - అప్రీతౌ । దుహ-ప్రహరణే ।
 దిహ-ఉపచయే । లిహ-ఆస్వాదనే । చక్షిజ్-వ్యక్తాయాం వాచి । (అయం
 దర్శనేఽపి) ।

అథ పృచ్ఛన్తా అనుదాతేత స్త్రయోదశ-

ఈర-గతో కమ్పనే చ । ఈర-స్తుతో । ఈశ-విశ్వద్యే । ఆస-ఉప
 వేశనే । ఆజఃశాను-ఇచ్చాయామ్ । వస-ఆచ్చాదనే । కసి-గతిశాసనయోః ।
 (అయమనిదిత్యేకే, తాలవ్యాన్తఇత్యన్యే) । జిసి-చుమ్పనే । జిజి-శుద్ధౌ ।
 శిజి-అవ్యక్తే శబ్దే । పిజి-వర్ణే । (సమృర్చనావయవావ్యక్తశబ్దేష్యిత్యేకే.
 పృజి ఇత్యన్యే) । పృజి-వర్ణనే । (పృజి-ఇత్యన్యే) పృచీ-సమృర్చనే ॥
 షూజ్-ప్రాణిగర్భవిమోచనే । శిజ్-స్వప్నే ॥ జితౌద్వౌ॥

అథ పరస్మైపదినో దశ.

య-మిశ్రణేమిశ్రణే చ । రు-శబ్దే । తు-స్సౌత్రిగతి వృద్ధిహిం
సాసు । ఐ-స్తుతో । టుతు-శబ్దే । డ్డు-లేజినే । ఘ-ప్రసవణే । ఊర్ధ్వో -
అచ్చాదనే । ద్యు-అభిగమనే । మ-ప్రసవైశ్వర్యయోః । కు-శబ్దే । ఘ్నో-
స్తుతో । బ్రూతో-వ్యక్తాయాంవాచి ।

అథ శాస్త్రస్తా ద్వా త్రింశ త్పరస్మైపదినః । ఇత్యాత్మనేపదీ-

ఇణ్-గతా । ఇణ్-అధ్యయనే । ఇక్-స్మరణే । పీ-గతి వ్యాప్తి ప్రజన
కాన్యసనభాదనేషు । ఈ-చ ఉక్తార్థే । యా-ప్రాపణే । వా-గతి గర్హనయోః ।
భా-దీప్తా । ప్లా-శాచే । శ్రా-పాకే । ద్రా-ఁటత్పాయాం గతా । ప్సా-భక్షణే ।
పా-రక్షణే । రా-దానే । లా-ఆదానే । (ద్వావపి దాన ఇతి చన్ద్రః) । దావ్-
ఁచనే । భ్యా-ప్రకథనే । ప్రా-పూరణే । మా-మానే । వచ-పరిభాషణే । విద-
జ్ఞానే । ఆస-భువి । మృజూ-శుద్ధౌ । దుదిర్-అశ్రువిమోచనే । జోష్యవ్-
శయే । శ్వస-ప్రాణనే । అనచ । జక్ష-భక్షహాసనయోః । దుదాదిర్గతః ॥
జాగృ-నిద్రాక్షయే । దరిద్రా-దుర్గతా । చకాన్య-దీప్తా । శాసు-అనుశిప్తా ।

అథ చాన్తస్యాం పశ్చా—దీర్ఘిజ్—దీప్తిదీపనయోః । వేషిజ్—వేషినాతుత్యే ।
 షస-షస్తి-స్వప్నే । వశ-కాన్తౌ॥ హ్నుజ్—అపనయనే । 1082. చర్క-రీతశ్చ ।

ఇతి లుగ్నికరణా అధ్యాయః. ॥౨॥

3. అథ జుహోత్యాదయః.

ఆద్యాశ్చత్వారః పరస్మైపదినః-

హు-దానాదనయోః (అదానేచేత్కే, ప్రిణన ఇతి భాష్యమ్) । శోభి-
తయే । హి-లజ్జాయామ్ । పూ-పాలన పూరణయోః (ప్ర ఇత్యన్వే)

అథో భయపదీ—దుభ్యక్-ధారణ పోషణయోః ।

అథ ద్వావాత్మనేపదినా-మాజ్-మానే-శబ్దే చ । ఓ మాజ్-గతా ।
ఉపాక్-త్వాగే । పరస్మై పదీ॥

అథోపయపదినో ద్వ్య-దురాక్ష-దానే । దురాక్ష-ధారణప్రోషణయోః ।
(దానేఽపీత్యేకే) ।

అథ త్రయ స్స్వరితేతః-జీజిర్-శాచపోషణయోః । విజిర్ - పృథ
గ్భావే । విష్ణ్-వ్యాప్తౌ ।

అథాగణాన్తః పరస్మైపదినశ్చాన్త సాశ్చైకాదశ॥ ఇయర్తి ర్భాషాయా
మపి॥ మృ-క్షరణదీప్యోః । హృ-ప్రసహ్యకరణే । ఋ-స్ప-గతౌ । భస-
భర్తృనదీప్యోః । కి-జ్ఞానే । తుర-త్వరణే । ధిష-శబ్దే । ధన-ధాన్యే । జన-
జననే । గా-స్తుతౌ । 1108

ఇతి శ్లవికరణా జుహోత్కాదయః.

4. అథ దివాదయః.

అథ యౌషన్తః పరస్మైపదినష్వద్వింశతిః । దివు - క్రిడా విజిగీషా
వ్యవహార ద్యుతిస్తుతి మోదమదస్యప్న కాన్తిగతిమ । షివు-తన్తునన్తనే ।
స్రివు-గతిశోషణయోః । ప్లివు-నిరసనే । ప్లుసు-అదనే (అదానేచేత్యేతే,
అదర్శన ఇత్యపరే) । ప్లుసు-నిరసనే । క్నుసు-హరణదీప్యోః । వ్యుష-దాహే ।
ప్లుషచ॥ నృతీ-గాత్ర విక్షేపే । త్రసి-ఉద్యేగే । కుథ-పూతీభావే । పుథ-
హింసాయామ్ । గుద-పరివేష్టనే । క్షిప-ప్రేరణే । పుష్ప-వికసనే । తిమ-
తీమ-ప్తేమ-ప్తేమ-ఆర్ద్రీభావే । ప్రిద-చోదనే లజ్జాయాశ్చ । ఇష - గతౌ ।
షహ-షహ-చక్యర్థే । జ్యౌష్-య్యౌష్ వయోహనౌ ।

అథ త్రయోదశ జీతః-ఘాజ్-ప్రాణీప్రసవే । దూజ్-పరితాపే ।
డిజ్-క్షయే । డీజ్-విహాయసాగతౌ । ధీజ్-ఆధారే । మీజ్-హింసాయామ్ ।
రీజ్-ప్రసవణే । లీజ్-శ్లేషణే । ప్రిజ్-వృణోత్కర్థే ।

స్యాదయ ఓదితః ॥ పీజ్-పానే । మాజ్-మానే । ఈజ్-గతౌ ।
ప్రిజ్-ప్రీతౌ ।

అథ చత్వారః పరస్మైపదినః॥ శో-తనూ కరణే । ఛో-చేదనే । షో-
శస్తకర్మణే । ధో-అవఖణనే ।

అథాత్మనేపదినః పంచదశః- జని-ప్రదుర్భావే । దీపి-దీప్తౌ । హరి-
అప్యాయనే । తూరి-గతిత్వరణహింసనయోః । ధూరి - గూరి-హింసాగత్యోః ।
మూరి-జూరి-హింసావయోహనోః । శూరి-హింసాస్తమ్యనయోః । చూరి-దాహే ।

తప-విశ్వరేవా । (పతేతి పాతా నైవమ్) । వృతు-వరణే । (వాప్యతు ఇత్యేకే) ।
క్లిశ-ఉపకాపే । కాశ్య-దీప్తా । వాశ్య-శబ్దే ।

అథ పశ్యన్ స్వరితేతః—మృష-తితిజాయామ్ । ఈశువిర్-హుతిభావే
జహ-బన్ధనే । రజ్జ-రాగే । శప-అక్రొశే ।

అదైకాదగానుదాతేతః—పద-గతా । భిద దైన్యే । విద-సతాయామ్ ।
బుధ-అవగమనే । యుధ-సమృహరే । అనోరుధ-కామే । అజ-ప్రాజనే ।
(అనేత్యేకే) । మన-జ్ఞానే । యుజ-సమాధౌ సృజ-విసర్గే । లిశ-అల్పిభావే ।

అథాగణాన్తాః పరస్మైపదిన స్సప్తపద్మిః—రాదోఽకర్మకార్వద్భావేన
వ్యధ-రాదనే ।

అథ వుషాదిః ।

పుష-పుష్టౌ । కుష-శోషణే । తుష-ప్రితా । దుష-చైకృత్యే । క్లిష-
అలింగనే । శక విభాషితోమర్షణే । జిష్యిదా-గాత్ర ప్రక్షరణే । క్రుధ-క్రోధే
శుభ-బుభుజాయామ్ । కుభ - శాచే । షీధు - సంరాద్ధౌ । రధ - హింసా
సంరాద్ధ్యే । జశ-ఆదర్శనే । తృప్-ప్రీతినే । దృప్-హర్షమోహనయోః ।
దృహ-జిహ్వాంసాయామ్ । ముహ-చైచిత్యే । ఘ్రహ-ఉద్గిరణే । వీహ-ప్రితా ।
వృత్-రథాదిర్గతః ॥

శము-ఉపశమే । తము-కాజ్ఞాయామ్ । దము-ఉపశమే । క్రము-
తపసి ఖేదే చ । భ్రము-అనవస్థానే । క్షము-సహనే । క్లము-గ్లానౌ
మదీ-హర్షే ।

వృత్-శమాదిర్గతః ।

అసు-క్షేపణే । యషు-ప్రయత్నై । జసు-మోక్షణే । తసు ఉపక్షయే ।
దసుచ । వసు-స్తమ్భే । వృష-విభాగే (వృషేత్యన్యే-యునేత్యేకే) । ప్లుష -
దాహే । బిస-ప్రేరణే । కుస-సంశోషణే । బుస-ఉత్సర్గే । నుస-నిష్ఠానే ।
మసీ-పరిణామే । (సమీత్యేకే । లుః-విలోదనే । ఉచ-సమవాయే । భృకు-
భ్రంకు-అధఃపతనే । వృశ-వరణే । కృశ-తనూకరణే । శతృషా-విపా
సాయామ్ హృష-తుష్టౌ । రుష-రిష-హింసాయామ్ । డిప-క్షేపే । కుప-
క్రోధే । గుప-వ్యాకుంత్యే । యువు-రువు - లువు - విమోహనే । లభ-
గార్హ్యే । శుభ-సజ్జాననే । జభ-తుభ-హింసాయామ్ । క్లిదూ-అర్ద్రీభావే ।

జమిదా-స్నేహనే । జ్యోతిదా-స్నేహన మోచనయోః । ఋధు-వృద్ధౌ ।
గృధు-అభికాజ్ఞాయామ్ ॥ 1248 వృత్ ॥

శ్రువాదయో వృత్తాః । దివాదిస్త్యా కృతిగణః । తేన క్షీయతే మృగ్య
తీత్యాది సిద్ధిరిత్యాహుః ॥

ఇతి శ్వన్వికరణాః దివాదయః ॥౪॥

5. అథ స్వాదయః.

ఘో-అవిషవే । షిఞ్-బన్ధనే । శిఞ్-నిశానే । ధుమిఞ్-ప్రక్షేపణే ।
చిఞ్-చయనే । స్తృఞ్-ఆచ్ఛాదనే । కృఞ్-హింసాయామ్ । వృఞ్-వరణే ।
ఘో-కమ్పనే । ధూఞ్-తృప్తి ॥

అథాష్టౌ పరస్మైపదినః-టుమ - ఉపతాపే । హి-గతౌ వృద్ధౌ చ ।
వృ-ప్రీతౌ । స్పృ-ప్రీతిపాలనయోః । ప్రీతి చలనయోరిత్యేకే, స్పృఙ్-తృప్తి ॥
(వృజ్ఞోత్పాదయస్త్రియ శ్చాన్దసా ఇత్యాహుః) । ఆప్-వ్యాప్తౌ । శక్-శక్తౌ ।
రాధ-సాధ-సంసిద్ధౌ ।

అథ ద్వా వనుధాత్తేతాః-

అహ-వ్యాప్తౌ । ప్తిమ-ఆస్కన్ధనే ।

అథాగణాన్తాః పరస్మైపదినః-తిక-తిగ-గతౌ చ । షఘ-హింసాయామ్ ।
జౌఘ-ప్రాగల్భ్యే । ధమ్మ-వమ్పనే । ఋధు-వృద్ధౌ । (తృప-ప్రీతన
ఇత్యేకే) । అథాగణాన్తా శ్చాన్దసాః । అహ-వ్యాప్తౌ । దఘ-ఘాతనే పాలనే
చ । చము-భక్షణే । రి-క్షి-చిరి-జిరి-దాశ-దృ-హింసాయామ్. 1280. । క్షిణోతి
ర్యాప్తాయామపి (ఋక్షిత్యేకే, రిక్షిత్యన్యే) ॥ వృత్-

ఇతి శ్నువికరణాః స్వాదయః ॥౫॥

6. అథ తుదాదయశ్శువికరణాః.

ఇతష్టత్స్వరితేతాః-తుద-వృథనే । ఋద-ప్రేరణే । దిశ-అతిసర్జనే ।
భ్రష్ట-పాకే । క్షిప-ప్రేరణే । కృష్-లిలేఖనే । ఋషి-గతౌ । పరస్మైపదీ ॥

ఆత్మనేపదినశ్చత్వారః-ఋషి - ప్రీతిసేవనయోః । ఓవిజ్ఞి-భయ
చలనయోః । ఓంజీ-ఓంజీ-ప్రదాయామ్ ।

అథ చతుశ్శతం పరస్మైపదినః-

ఓవ్రహ్మ-చ్చేదనే । వ్యవ-వ్యాప్తి కరణే । ఉచి-ఉచ్ఛే । ఉచి-నివాసే ।
 ఋచ్చ-గతీస్త్రియ ప్రళయ మూ ర్తిభావేషు । మిచ్చ-ఉత్క్లేశే । జర్జ-చర్జ-
 యర్జ-పరి భాషణ భర్తృనయోః । త్వచ-సంవరణే । ఋచ-స్తుతౌ : ఉజ్జ-
 ఆర్జవే । ఉజ్జ-ఉత్సర్గే । బుభ-విమోహనే । రిభ-కత్తన యుద్ధ నిష్ఠాహింసా
 దానేషు (రిహ ఇత్యేకే) । తృభ-తృమ్మ-తృప్తౌ (ద్వావపి ద్వితీయంతా
 విత్యేకే) । తుప-తుమ్మ-తుఫ-తుమ్మ-హింసారూః । దృప-దృమ్మ-ఉత్క్లేశే
 (ఉభా ద్వితీయాంతా వితికేచిత్) । ఋఫ-ఋమ్మ-హింసాయామ్ । గుఫ-
 గుమ్మ-గ్రన్థే । ఉభ-ఉమ్మ-పూరణే । శుభ-శుమ్మ-శోభార్థే । దృభి-గ్రన్థే ।
 నృతీ-హింసా గ్రన్థనయోః । విధ-విధానే । జుడ-గతౌ- (జునేత్యేకే) । మృడ-
 సుఖనే । పృడ చ । పృణ - ప్రిణనే । వృణ చ । మృణ -
 హింసా యామ్ । తుణ - కౌటిల్యే । పుణ - కర్మణి శుభే । ముణ - ప్రతి
 జ్ఞానే । కుణ - శబ్దోపకరణయోః । శున - గతౌ । ద్రుణ హింసాగతి
 కౌటిల్యేషు । ముణ - ఘూర్ణ - భ్రమణే, పుర - బిశ్వరూపిప్రోః । కుర -
 శబ్దే । ఖుర-చ్చేదనే । ముర - సంవేష్టనే । ఘుర - విలేఖనే । ముర -
 భీమార్త శబ్దయోః । పుర - అగ్రగమనే । వృహూ - ఉద్యమనే । (బృహూ
 ఇత్యన్యే) । తృహూ - స్తుహూ - తృంహూ - హింసారూః । ఇష - ఇచ్చా
 యామ్ । మిష - స్పర్ధాయామ్ । కిలశ్చైత్యక్రీడనయోః । తిల - స్నేహే ।
 చిల - వసనే । చల - విలసనే । ఇల - స్వప్న - క్షేపణయోః । విల -
 సంవరణే । బిల-భేదనే । జిల-గమనే । హిల-భావకరణే । శిల-షిల ఉచ్ఛే ।
 మిల-ప్రశ్లేషణే । లిఖ-అక్షరవిన్యాసే ।

అథ షటాదిః ॥ కుట- కౌటిల్యే । పుట-సంశ్లేషణే । కుచ - సజ్జో-
 చనే । గుజ-శబ్దే । గుడ-రక్షాయామ్ । డిప-క్షేపే । పుర-చ్చేదనే । స్ఫుట-
 వికసనే । ముట-అక్షేపమర్దనయోః । త్రుట-చ్చేదనే । తుట-కలహ కర్మణి ।
 చుట-ఘట-చ్చేదనే । జుడ-బిన్దనే । కుడ-మదే । బుట-బుఠ-సంశ్లేషణే ।
 కృడ-మనత్వే । కుడ-బాత్వే । పుడ-ఉత్సర్గే । ముట-ప్రతిఘాతే । తుడ-
 తోడనే । ఘుడ-స్థుడ-సంవరణే (ఖుడ-ఘడ-ఇత్యేకే) । స్ఫుర-స్ఫుల-సఞ్చలనే,
 (స్ఫుర ఇత్యేకే) । స్ఫుడ-చుడ-వృడ-సంవరణే (క్రుడ-భృడ-నిష్కన్త ఇత్యేకే) ॥
 గురీ-ఉద్యమనే । అనుదాతైత్ ।

ఇతశ్చత్వారః పరస్మైపదినః.—

జూ-ప్రవనే । ధూ-విమాననే । గు-పురిషోత్సర్గే । ద్రు-గతిస్సైర్యయో ।
(ద్రువ ఇతి పాతా నరమ్) । కుజ్-శబ్దే । (దీప్తాన్తోపి) । వృత్-కుటాదయో
వృత్తాః ॥

వృజ్-వ్యాయామే । మృజ్-ప్రాణత్యాగే । ఏతేజితః ।

అథ పరస్మైపరినస్సప్త-రి-పి-గతౌ । ధి-ధారణే । క్షి-నివాస
గత్యోః । ఘా-ప్రేరణే । క్రా-విక్షేపే । గ్రా-నిగరణే ।

అథ జితౌద్వౌ-- దృజ్-ఆదరే । ధృజ్-అవస్థానే ।

అథ పరస్మైపదిన స్తోదశః- ప్రచ్ఛ-జ్ఞిప్సాయామ్ । వృత్-కిరాదిః ।
స్మజ-నిసర్గే । టుమస్తౌ-శుద్ధౌ । రుజ్-భణే । భుజ్-కౌటిర్యే । ఛుప-
స్పర్శే । రుశ-రిశ-హింసాయామ్ । విశ-గతౌ । స్పృశ-సంస్పర్శనే । విచ్ఛ-
గతౌ । విశ-ప్రవేశనే । మృశ-ఆమర్శనే । జుద-ప్రేరణే । వద్-విశరణ
గత్యవసాదనేషు । శద్-శాతనే ।

అథ షట్ స్వరితేతః- మిల-సంక్లమే । ముల్-మోక్షణే । లుప్-చేదనే ।
విల్-లాభే । లిప-ఉపదేశే । పిచ-క్షరణే ।

అథ త్రయః పరస్మైపదినః.-

కృతీ-చేదనే । భిద-పరిఘాతే । పిశ-అవయవే । 1487. (అయందీపనాయా
మపి) వృత్ ॥ ముచావయః తుదాదయశ్చవృత్తాః ।

ఇతి శవికరణాః తుదాదయః. ॥౬॥

7. అథ రుధాదయః శ్చమిక్వికరణాః

ఆద్యా నవ స్వరితేత ఇరితశ్చ.

రుధిర్-అవరణే । ఖిదిర్-విదారణే । ఛిదిర్-ద్వైధీకరణే । రిదిర్-
విరేచనే । విచిర్-పృథగ్భావే । ఘిదిర్-సమ్మేషణే । యుజిర్-యోగే ।
ఉచ్చుదిర్ - దీప్తిదేవనయోః । ఉత్పదిర్ - హింసానాదరయోః । కృతీ-
వేష్టనే । అయం పరస్మైపది ।

అథ త్రయ అనుదాతేతః.

జీ ఇధీ-దీప్తౌ । భిద-దైన్యే । విద-విచారణే ।

అథ పరస్మైపదినో ద్వాదశః.

శిష్టే-శేషణే । పిష్టే-సజ్జార్జనే । భజ్జో-ఆమర్జనే । భుజ-పాలనాభ్య
వహారయోః । తృహ-హిసి-హింసాయామ్-ఉన్తి-క్లేదనే । అజ్ఞా-వ్యక్తిక్షణకాన్తి
గతిషు । తజ్జ్వా-సజ్జో-చనే । ఓవిజీ-భయచలనయోః । వృజీ-వర్జనే ।
పృచీ-సమ్మర్శే ॥ 1462. వృత్॥

ఇతి రుదాదయః శ్నమ్వికరణాః ॥౭॥

8. అథ తనాదయః ఉవికరణాః

ఆద్యా స్పృహ స్వరితేత ఉదితః.

తను-విస్తారే । షణు-దానే । షణు-హింసాయామ్ । షీణుచ । ఋణు-
గతౌ । తృణు - అదనే । మృణు-దీప్తౌ । ద్వావనుదాతౌ తౌ .

వసు-యాచనే । (చాన్ద్ర)మతే పరస్మైపదీ) । మను-అవబోధనే ।
దుక్యజ్-కరణే । జోత్ ॥ 1472. వృత్॥

ఇతి తనాదయః ఉవికరణాః ॥౮॥

9. అథ క్రాదయః శ్నావికరణాః.

ఇతన్ పశ్చదశ ఇతిః.

దుక్రిజ్-ద్రవ్యవినిమయే । ప్రిజ్-తర్పణే కాన్తౌ చ । శ్రీజ్-పాకే ।
మీజ్-హింసాయామ్ । షీజ్-బన్ధనే । సుజ్-ఆప్రవణే । యుజ్-బన్ధనే ।
క్నూజ్-శబ్దే । ద్రూజ్-హింసాయామ్ ।

అథ ప్సాదయః . -

పూజ్-పవనే । లూజ్-చేదనే । స్తూజ్-ఆచారదనే । క్నూజ్-
హింసాయామ్ । వూజ్-వరణే । ధూజ్-కమ్పనే.

అథ బద్ధాత్మనైః పరస్మైపదిన ఏకవింశతిః.

శృ-హింసాయామ్ । పృ-పాలన పూరణయోః । వృ-వరణే ।
(భరణే-ఇత్యేకే) । భృ-భర్తృనై । మృ-హింసాయామ్ । దృ-విదారణే ।
జృ-వయోహినౌ । (ఝృ ఇత్యేకే, ధృ ఇత్యేకే) । నృ-నయే । కృ-
హింసాయామ్ । ఋ-గతౌ । గృ-శబ్దే । జ్యా-వయోహినౌ । ఠి-గతిషు

జయోః । ఠి-స్థేషణే । ప్రి-వరణే । స్త్రి-గతౌ । వృత్-ల్పాదయోవృత్తాః
(ప్రౌఢమోపేత్యేకే) ।

ప్రి-వరణే । ప్రి-భయే (భర ఇత్యేకే) క్షిప్-హింసాయామ్ । జ్ఞా-
అవబోధనే । బన్ధ-బన్ధనే । వృజ్-సమృక్త-జిత్ ॥ :

అథ పరస్మైపదినస్త్రయో వింశతిః.

శ్రన్త-విమోచన ప్రతిహర్షయోః । మన్త-విరోధనే । శ్రన్త-గ్రన్త -
సన్తర్పే । కున్త-సంక్షేపణే (కుఠేతి దుర్గః, సజ్జే-శ ఇత్యేకే) । మృద-క్షోదే ।
మృద-సుఖే చ । గుఢ-రోషే । కుష్-నిష్కర్షే । క్షుభ-సంభ్రంశనే । ఇభ -
తుభ-హింసాయామ్ । క్లిశ-విభాధనే । అశ-భోజనే । ఉద్రస్-ఉఞ్చే ।
(ఉకారోధాత్వవయవ ఇత్యేకే) ఇష - అభీక్ష్యే । విష - విప్రయోగే । పృష -
ప్లుష - స్నేహన సేవన పూరణేషు । పుష - పుష్టౌ । ముష - స్తేయే ।
భవ - భూత ప్రాచూర్యవే (వాన్త్యయమిత్యేకే) । హేత చ ॥ గ్రహ - ఉపా-
దానే । స్వరితేత్ ॥ 1588.

ఇతి క్రాద్ధయః శ్నావికరణాః ॥౬॥

10. అథ చురాదయో ణిజ్వికరణాః

చుర - స్తేయే । చితి - స్మృత్యామ్ । యత్రి - సజ్కోచే । స్ఫుడి -
పరిహాసే । (స్ఫుటీత్యేకే) లక్ష-దర్శనాఙ్కనయోః । కుడి-అన్యతభాషణే ।
లడ-ఉపసేవా యామ్ । మిడి - స్నేహనే । ఓలిడి-ఉత్తేషణే, (ఓకారోధాత్వ
వయవ ఇత్యేకే, ఉలిడి త్యన్యే) । జల - అపవారణే (లజ్జిత్యేకే) । పీడ -
అవగాహనే । నట - అవస్మన్తనే । శ్రథ - ప్రయత్నే (ప్రస్థానే చేత్యేకే)
బర - సంయమనే । (బన్ధేతి చాన్దాః) । పూ - పూరణే । ఊర్జ - బల
ప్రాణనయోః । పక్ష - పరిగ్రహే । వర్జ - చూర్జ - ప్రేరణే । (వర్జ -
వర్జన-ఇత్యేకే) । ప్రథ - ప్రఖ్యానే । పృథ - ప్రక్షేపే । (పఠేతికేచిత్)
షమ్మ - సమ్మన్తే । శమ్మ చ - (సామ్మ ఇత్యేకే) । భక్ష - అదనే । కుట్ట -
చేదన భర్తృనయోః । (పూరణ ఇత్యన్యే) । పుట్ట - చుట్ట - అశ్రీభావే ।
అట్ట-మట్ట - అనాదరే । లుణ్ణ - స్తేయే । శత - శ్వత - అసంస్కార
గత్యోః (శ్వతి ఇత్యేకే) తుజి - పిజి - హింసా బలాదాన నికేతనేషు (తుజి-పి-
జేతి కేచిత్, లజి లజిత్యేకే) । పిస - గతౌ । షాన్త్య - సామప్రయోగే ।

శ్వలక్ష్మ - వల్క్మ - పరిభావణే । జ్విహ - స్నేహనే (స్పృహత్యేకే) । స్మిట్ట -
అనాదరే । (స్మిట్ ఇత్యేకే) । శ్విష - శ్వేషణే । పథి - గతౌ । పిచ్చ -
కుట్టనే । చది - సంవరణే । శ్రణ - దానే । తడ - ఆఘాతే । ఖడ - ఖడి -
కడి - భేదనే । కుడి - రక్షణే । గుడి - వేష్టనే చ । (కుఠీత్యన్యే, గుఠీత్య
పరే) । ఖడి - ఖణ్ణనే । పడి - విభాజనే. వడిత్యేకే । చడి - కోపే । మడి -
భూషా యాం హర్షే చ । భడి - కల్యాణే । చర్ష - వమనే । పుస్త -
బుస్త - ఆదరానాద రయోః । చద - సజ్జోదనే । నక్క - ధక్క -
నాశనే । చక్క - చుక్క - వ్యథనే । కల - శాచ కర్మణి । తల -
ప్రతిష్ఠాయామ్ । తుల - ఉన్నానే । దుల - ఉత్షేషే । పుల - మహత్త్యే ।
చుల - సముచ్చాయే । మూల - రోహణే । కల - విం - క్షేపే । బిం -
భేదనే । తిల - స్నేహనే । చల - భృతౌ । పాల - రక్షణే । లూప - హింసా
యామ్ । శుల్క - హనే శూర్పన । చుట - చేదనే । ముట సజ్జార్జనే । పడి - పసి -
నాశనే । ప్రజ - మార్గ సంస్కారగత్యోః । శుల్క - అతి సుర్పనే । చపి -
గతౌ । క్షపి - జ్ఞానౌ । చజి - కృచ్ఛ్రజీవనే । శ్వర్త - గత్యామ్ । శ్వత్త
చ । జ్ఞప మిచ్చ - అయంజ్ఞానే జ్ఞాపనేపి । యమ చ పరివేషణే । చహ -
పరికల్పనే (చప ఇత్యేకే) । రహ - త్యాగే । బల - ప్రాణనే । చిచ్ -
చయనే । *నాన్యేమితోఽపేతా* । మట్ట - చంనే । ముస్త - సజ్జాతే ।
ఖట్ట - సంవరణే, వట్ట - స్పృట్ట - చుబి - హింసాయామ్ । పుం సజ్జాతే
(పూర్ణత్యేకే, పుణేత్యన్యే) । పుంస - అభివర్ధనే । టకి - బన్ధనే । దుష్ట -
కాన్తికరణే । (మూర్ధన్యాన ఇత్యేకే, తాంవ్యాన ఇత్య పతే) । కిట - వర్ణే ।
చూర్ణ - సజ్జోచనే । పూజ - పూజనే । అర్క - స్తవనే । (తపన -
ఇత్యేకే) । శుత - ఆలస్యే । శుతి - శోషణే । జాడ - ప్రేరణే । గజ -
మార్గ - శబ్దారౌ । మర్చ చ । మృ - ప్రస్రవణే (ప్రావణ ఇత్యేకే) । పచి -
విస్తార వచనే । తిజ - నిశానే । క్రూత - సంశబ్దనే । వర్ష - చేదనపూర
ణయోః । కుబి - ఆచ్ఛాదనే (కుభీత్యేకే) । లుబి - తుబి - అదర్శనే. ఆర్ధన
ఇత్యేకే) । ప్లాప - వ్యక్తాయాం వాచి (క్లప ఇత్యేకే) । చుడి - చేదనే ।
ఇల - ప్రేరణే । మ్రక్ష - మ్లేచ్చనే । మ్లేచ్చ - అవ్యక్తాయాం వాచి । బ్రూస - బర్హ -
హింసాయామ్ । కేచిదిహ గర్హ - గర్హ - శబ్దే, గర్హ - అభికాణ్డాయా మితి
పఠన్తి) । గుర్హ - పూర్వనితలనే । జసి - రక్షణే । (మోక్షణ ఇత్యేకే) ।

ఈడ - స్తుతే । జసు - హింసాయామ్ । పిడి - సజ్జాతే । రుష - రోషే
(రుట - ఇత్యేకే) : డిప - షేపే । ఘూప - సముద్రాయే ॥

అథ అకుస్మాదాత్మనేపదినః ।

చిత - సజ్జేతనే । దశి - దంశనే । దసి - దంశన దర్శనయోః
(దసేత్యేకే) । డప - డిప - సజ్జాతే । తత్రి - కుటుమ్బ ధారణే (కుటుమ్పేతి
ధాత్వస్తరమితి చాన్ద్రాః) మత్రి - గుప్తపరిభాషణే । సుశ - గ్రహణసంక్షేప
జయోః । తర్జ - భర్తృ - తర్జనే । వస్త - గన్త - అర్థనే । విష్క -
హింసాయామ్ (హిష్కేత్యేకే) । నిష్క - పరిమాణే । లల - ఈష్పాయామ్ ।
కూజ - సజ్జోచనే । తూజ - పూరణే । భూజ - ఆశావిశజ్జయోః ।
శత - శ్లాఘా యామ్ । యక్ష - పూజాయామ్ । స్మయ - వితర్కే -
గూర - ఉద్యమనే । శమ - లక్ష - ఆలోచనే । కుత్స - అవక్షేపణే ।
త్రుట - చ్చేదనే । (కుట ఇత్యేకే) । గల - స్రవణే । భల - ఆభిజ్ఞనే ।
కూట - ఆప్రదానే । (అపసాదన ఇత్యేకే) కుట్ట - ప్రతాపనే । వజ్ఞా -
ప్రలమ్బనే । వృష - శక్తి బన్ధనే । మద తృప్తి యోగే । దివు - పరికూజనే ।
గృ - విజ్ఞానే । విద - వేదనాభ్యాన వివాసేషు । మాన - స్తమ్భే । యు -
జుగుష్పాయామ్ । కుస్మనామ్నోవా కుత్సిత స్మయవే ॥

ఇత్యాకుస్మీయాః ॥

చర్చ - అధ్యయనే । బుక్క - భవణే । శబ్ద - ఉపసర్గాదావిష్కారే
చ । కణ - నిమీలనే । జభి - నాశనే । మాద - క్షరణే । జసు - తాడనే । పశ - బన్ధనే ।
ఆమ - రోగే । చట - స్ఫుట - భేదనే । మట - సజ్జాతే ॥ హస్త్యర్థాశ్చ ॥
దివు - మర్దనే । అర్జ - ప్రతియత్నే ముషీర్ - విశబ్దనే । అజ్జ -
క్రన్ద - సాతత్యే । (ముషచేత్యేకే) లస - శిల్పయోగే । తసి - భూష -
అలంకారే । అర్హ - పూజాయామ్ । జ్ఞా - నియోగే । భజ - విశ్రాణే ।
శృధు - ప్రసహనే । యత - నికారోపస్కారయోః । రక - రగ -
ఆస్వాదనే (రఘ - లఘ - ఇత్యేకే - రగేత్యన్యే) । అజ్ఞా - విశేషణే ।
లిగి - చిత్రికరణే । ముద - సంస్కరే । త్రస్ - ధారణే । (గ్రహణ ఇత్యేకే -
వారణ ఇత్యన్యే) । ఉద్రస - ఉచ్ఛే । (ఉకారోధాత్వవయవ ఇత్యేకే,

వేత్త్యన్యే) । ముచ - ప్రమోచనే మోదనే చ । వస - స్నేహచ్ఛేదాపహర
జేమ । చర - సంశయే । గుక్ - సహవే । (చ్యుస - హసనేజేత్యేకే) ।
భువోఽవకల్మశే ॥ కృపేక్ష్మ ॥

అన్యదన్య కర్మకాత్ ॥

గ్రస - గ్రహణే । పుష - దారణే । దళ - విదారణే । పట -
పుట - బుట - తుటి - మిటి - పిటి - లుటి - భటి - లమి - యి - త్రసి -
మిసి - కుసి - దసి - కుశి - ముట - ముటి - బృహి - బర్హ - బర్హ - గుప -
ధూప - విచ్చ - చీవ - పుథ - లోక్య - లోచ్చ - ఇద - కుప - తర్క -
పుతు - పుదు - భాషార్థాః । రుట - లజి - అజి - దశి - భృశి - రుశి -
శీక - రుసి - నట - పుటి - జి - చి - రమి - లమి - అహి - లమి - మహి - లడి - తద -
నల చ । హరి - ఆప్యాయనే । రుజ - హింసాయామ్ । వ్యద - ఆస్వా
దనే (స్వాద ఇత్యేకే) ॥

అధృషాద్భ్యాః - యుజ-పుచ-సంయమనే । అర్చ-పూజాయామ్ । షహ -
మర్షణే । ఈర-క్షేపే । శీ-ద్రవీకరణే । వృజీ-వర్జనే । వృజ్-వరణే ।
జ్ఞా-వయో హానౌ, త్రిచ । రిచ-వియోజన సమ్మర్చనయోః । శిష -
అసర్వోపయోగే । తప-దాహే । తృప-తృప్తై (సన్తిపన ఇత్యేకే) । చృడి-సన్తి
పనే । చృప - చృప - తృప - దృప - సన్తిపన ఇత్యేకే । దృభి - గ్రన్తే ।
(భయే) । దృభ - సన్తర్పే । శ్రథ-మోక్షణే । (హింసాయామిత్యేకే) । మి-
గతౌ । గ్రన్త-విన్తనే । శీక-ఆమర్షణే । చీక చ । అర్ధ-హింసాయామ్-స్వరి
తేత్ । హిసి-హింసాయామ్ । అర్ధ-పూజాయామ్, అజషద-పద్యర్థే । శున్త-
శౌచకర్మణి । ఛద-అపవారణే-స్వరితేత్ । జుష-పరితర్కణే-పరితర్కణే చ ।
ధూజ్-కమ్పనే । ప్రిజ్-తర్పణే । శ్రన్త-గ్రన్త సన్తర్పే । ఆప్-లమ్పనే-స్వరి
తేత్ । తను-శ్రద్ధోపకరణయోః-ఉపసర్గాచ్చునైర్వై । (చనశ్రద్ధోప హననయో
రిత్యేకే) । వద-సన్తేశవచనే (ఉభయపదీ) । వచ-పరిభాషణే । మాన-పూజా-
యామ్ । భూ-ప్రాప్తాప్తావాత్మనేపదీ జీవ్ సన్నియోగేనైవ । గర్హ-వినిన్తనే ।
మార్గ-అన్వేషణే । కరి-శోకే । మృజూ-శౌచాలంకారయోః । మృష-తితిజ్ఞ
యామ్ । స్వరితేత్ । ధృష-ప్రసహనే ॥

ఇత్యాధృషేయాః ॥

అథాదన్తాః - కథ-వాక్యప్రబన్తే । వర-ఈష్పాయామ్ । గణ-
సంఖ్యానే । శత-శ్వత-సమ్యగవభాషణే । పట-వట గ్రన్తే । రహ-త్యాగే । స్రన-

గడి-దేవశబ్దే । పత-గతౌ (వా అదంత్య) జీజన్తో వా । పష-అనుప సర్గా
 ద్గతౌ । స్వర-ఆక్షేపే । రచ-ప్రతియత్నే । కల-గతౌ సజ్జానే చ । చహ-
 పరికల్పనే । మహ-పూజాయామ్ । సార-కృప-శ్రథ-దౌర్బల్యే । స్పృహ-
 ఈష్ణాయామ్ । భామ-క్రోధే । సూచ-వైకుణ్ఠ్యే । భేట-భక్షణే (భేడే త్యేకే,
 భోట ఇత్యన్యే) । షోట-క్షేపే । గోమ-ఉపదేపనే । కుమార-క్రిడాయామ్ ।
 శీల-ఉపధారణే । సామ-సాన్త్యప్రయోగే । వేల-కాలోపదేశే । (కాల ఇతి
 పృథగ్గాతు రిత్యేకే) పల్పాల-లవన పవనయోః । వాత-సుఖ సేవనయోః ।
 గవేష-మార్గణే । వాస-ఆససేవాయామ్ । నివాస-అచ్ఛాదనే । బాజ-పృథక్క-
 ర్మణి । సభాజ-ప్రీతి దర్శనయోః । ఊన-పరిహారే । ధ్వన-శబ్దే । కూట -
 పరితాపే (పరిదాహ ఇత్యేకే) । సజ్జేత-గ్రామ-కుణ-గుణ-చామన్త్రణే ।
 చా త్కూటోపి । కేత-త్రావణే నిమన్త్రణే చ । కూణ-సజ్జోచనే । సేన -
 చౌర్యే ।

అగర్వాదాత్మనేపదినః ॥

పద-దత్తౌ । గృహ-గ్రహణే । మృగ-అన్వేషణే । కుహ-విస్మావనే ।
 కూర-వీర-చిత్రాన్తౌ । స్థూల-పరిబృంహణే । ఆర్థ-ఉపయాచ్ఛాయామ్ । సత్ర -
 సన్తాన క్రియాయామ్ । గర్వ-మానే ।

ఇత్యాగర్వీయాః ॥

సూత్ర-వేష్టనే । మూత్ర-ప్రస్రవణే । రూక్ష-పారుష్యే । పార-తీర-
 కర్మసమాప్తౌ । పుట-సంసర్గే । ధేక-దర్శనే । కత్ర-శ్రేణిల్యే । (క ర్తేత్యేకే) ।
 ప్రాతిపదికాధాత్వర్థే బహుళ మిష్టవచ్చ ॥ తత్కరోతి తదాచష్టే ॥ తేనాతి
 క్రామతి ॥ దాతురూపఞ్చ ॥ అఖ్యానా త్కౌతస్తదాచష్టే కృల్లు కృకృతి
 ప్రత్యాపత్తిః ప్రకృతివచ్చ కారకమ్ ॥ కర్తృకరణాధా త్వర్థే ॥

వల్కి-దర్శనే । చిత్ర-చిత్రీకరణే । (కదా చిద్దర్శనే) । అంస-సమా-
 మూతే । వట-విభాజనే । లజ-ప్రకాశనే (వటి-లజి ఇత్యేకే) మిశ్ర-సమ్మర్కే ;
 సజ్జామ-యద్ధే । అనుదాత్తేతౌ । స్తోమ-శ్లాఘాయామ్ । చిద్ర-కర్ణభేదనే ।
 (కరణ-భేదన ఇత్యన్యే, కర్ణేతి దాత్వస్తర మిత్యేకే) అన్త-దృష్ట్యప మూతే
 (ఉపసంహార ఇత్యన్యే)

దణ్డ-దణ్డినిపాతనే । అజ్క-పదే లక్షణేచ । అజ్గ చ । సుఖ-దుఃఖ-
 తత్త్వికాయామ్ । రస-అస్వాదన, స్నేహనయోః । వ్యయ-విత్త సము

త్సర్గే! రూప-రూపక్రియాయామ్, భేద- ద్వైధీకరణే । ఛద- అపవారణే! లాభ-
ప్రేరణే । వ్రణ-గాత్రవిమర్శనే । వర్ణ-వర్ణ క్రియా విస్తారగుణ వచనేషు ।
బహుళమేతన్నిదర్శనమ్ :

బాహుళకా దన్యేష్యద స్తదాతవో భోధ్యాః. యథా.

పర్ణ-హరితభావే । విష్క-దర్శనే । క్షప-ప్రేరణే । వస-నివాసే ।
శుద్ధి-ఆవరణే ॥

ఏవ మూన్దోల, ప్రేక్షోల, విడమ్మ అవధీర ఇత్యాదయః ॥

దశగణీపాఠో బహుళ మిత్యన్యే । తేనాపరితా అపి సౌత్రలాకిక వైదికా
బోధ్యాః ॥ బహుళగ్రహణా న్నవగణీ పరితేభ్యోపి క్వచిత్సార్వధే ణిజిత్యేకే-
తేన రామో రాజ్యమచీకరదిత్యాది సిద్ధ మిత్యాహుః । చురాదిభ్య ఏవ బహుళం
ణిజి త్యపరే । - సర్వే పక్షాః ప్రాచాం గ్రన్థేషు స్థితాః । ణిజిజ్ఞాన్నిరసనే ॥
శ్వేతాశ్శాశ్వతర గాఢోడితాహ్వరకా జామశ్వతరేతక లోపశ్చ-ఏభ్యోణిజీ,
ణిజిత్యేకే ॥ పుచ్చాదిషు ప్రాతిపది కాద్రాత్స్వర్ణ ఇత్యేవ సిద్ధమ్ ॥

ఇతి ణిజికిరణాః చురాదయః ॥౧౦॥

II. అథ యగ్వికరణాః కణ్ణాదయః ।

కణ్ణాక్ష-గాత్రవిమర్శణే-మమ్ర - అపరాధే (రోష ఇత్యేకే-ఇదితి
చన్ద్రః) । వల్ల-పూజామాధుర్యయోః । అసు-అఘా-ఉపతాపే (ఇదిత్యేకే) ।
లేజ్-లోట్-ధార్త్యే పూర్వభావే స్వప్నీచ (దీప్తావిత్యేకే) । లేలా-దీప్తౌ ।
ఇరస్-ఇరజ్-ఇరజ్ ఈర్ష్యాయామ్ । ఉషస్-ప్రభాతీభావే । వేద-ధార్త్యే
స్వప్నీ చ । మేధా-ఆశుగ్రహణే । కుమభ-క్షేపే । మగధ-పరివేష్టనే (నీచ
దాస్య ఇత్యన్యే) । తన్తస్-పమృష్-దుఃఖే । సుఖ-దుఃఖ-తత్త్వి-యాయామ్ ।
సపర-పూజాయామ్ । ఆరర-ఆరాకర్మణి । భిష్జ్-వికిత్సాయామ్ । భిష్జ్-
ఉపసేవాయామ్ । ఇమధ-శర ధారణే । చరణ - వరణ-గతౌ । చురణ-
చార్త్యే । తురణ-త్సలాయామ్ । భరణ-ధారణ పోషణయోః । గర్గద-
వాక్ స్థలనే । ఏలా-ఖీలా-విలాసే । (ఇలేత్యన్యే) లేఖా-స్థలనే చ (అదన్త
ఇత్యన్యే) । లిట-అల్పకుత్సనయోః । లాట-జీవనే । హృణిజ్ రోషణే
లజ్జాయాశ్చ । మహిజ్-పూజాయామ్ । రేఖా-శ్లాఘాసాదనయోః । ద్రగస్-

పరితాప పరివరణయోః । తిరన్-అస్తర్థా । అగద-సిరోగత్వే । ఉరన్-
బలార్థః । తరణ-గతౌ । పయన్-ప్రసృతౌ । సమ్భాయన్-ప్రభూతభావే ।
అమృర-సమృర- సమృరణే । సమర-యుద్ధే । లాట-గ్రహణే । వేలా-మర్యాదాయామ్ ।
సమన్-హృజాయామ్ ॥ ఆకృతిగణోయమ్ । తేన మృగ-అన్యేషణే,
దువన్-సన్ధిపనే, జనన్-పరితాపే పరిచర్యాయాశ్చైత్యాదయో గ్రాహ్యః ॥

ఇతికణ్ఠ్యాదయ ॥౧౦॥

ధాతుసంఖ్య ॥౨౦౩౨॥ మతాన్తరే ॥౨౩౫౦॥ పౌత్రాణాం వైదికానాం
సంఖ్యేహ ॥౨౬౫౦॥ వోపదేవమతే ॥౧౦౭౫౪॥ సర్వేషి ధాతవో ధాతురత్నా
వ్యామకారాది క్రమేణ సమగ్రాహిషతేతి శివమ్.

ఇతి పాణిని మునిప్రణీతో ధాతుపాఠ స్సమాప్తః ॥

అథ ధాత్వర్థ నిర్ణయః.

అజ్ఞాన్నిస్సరణమ్	=	స్తీపనమ్-ముఖేన క్లేష్మాదేర్వమనమ్.
అతిసర్జనమ్	=	దానమ్.
అధార్జ్యమ్	=	క్లిబలా, బీతిః.
అస్తకర్మ	=	నాశనమ్.
అస్వేచ్ఛా	=	అన్యేషణమ్.
అభిభవః	=	న్యూనీకరణం, న్యూనీభవనశ్చ.
అభివాదనమ్	=	ప్రణామః.
అభిశబ్దార్థః	=	ఘట్టాఘోషః.
అభిషవః	=	అవయవానాం శిథిలీకరణమ్, సురాయా స్సన్ధానమ్, స్నానం వా.
అవకల్గ-నమ్	=	మిశ్రకరణమ్, చిత్తనం వా.
అవసాదనమ్	=	పీడా, నాశనశ్చ.
అవస్సన్దనమ్	=	నాట్యమ్, కిశ్చోచ్చలనం వా.
అవిశబ్దనమ్	=	ప్రతిజ్ఞానమ్.
అశబ్దః	=	తూష్టింభావః.
అసనమ్	=	క్షేపణమ్.

అసర్వోపయోగః
ఆదానమ్
ఆధ్మానమ్
ఆధ్యానమ్
ఆప్రపణమ్
ఆప్లవనమ్
ఆభజ్ఞనమ్
అభిక్ష్యమ్
అమర్శనమ్
ఆయాసః
ఆలాపః
ఆసేచనమ్
అస్కన్ధనమ్
ఈర్ష్యా
ఉజ్ఞాః
ఉత్క్రోశః
ఉల్లేకః
ఉత్సాహః
ఉద్గిరణమ్
ఉన్దనమ్
ఉన్మథనమ్
ఉన్మాదః
ఉపక్షయః
ఉపఘాతః
ఉపతాపః
ఉపదేహః
ఉపధారణమ్
ఉపలే

= మ్యాసతా.
= గ్రహణమ్. స్వీకారః.
= దహనం, శబ్దనశ్చ.
= ఉత్కంఠా పూర్వకస్మరణమ్, ఉన్దనం వా.
= ఉత్సవనమ్, ఉద్గిరణశ్చ.
= ఉత్పత్త్యగమనమ్.
= నిరూపణమ్.
= పానఃపున్యమ్, అసక్పద్భావః.
= స్పర్శః.
= దైర్ఘ్యమ్, విస్తారశ్చ.
= సమృషణమ్, కథనమ్.
= ఆర్థీకరణమ్.
= భీత్యా శబ్దకరణమ్, ఆక్రమణం,
కోషణం వా.
= పరోత్కర్షా సహిష్టుతా.
= కణశ ఆదానమ్.
= ఉచ్చైశ్శబ్దకరణమ్.
= ఉత్కట క్లేశః, పీడా.
= వృద్ధిః, బౌద్ధత్యశ్చ.
= వమనమ్
= ఆర్థీకరణమ్.
= విశోడ్యోత్థాపనమ్, హింసనం వా.
= చిత్తవిభ్రమః
= నాశః.
= తాదనమ్.
= రోగః.
= వృద్ధిః
= అభ్యాసః.
= ఉపలేపనమ్.

ఏకచర్య	=	రహసి స్థితిః, (అసహాయగమనమ్)
ఐశ్వర్యమ్	=	ప్రభుత్వా, అణిమాద్యష్టవిధ విభూతి భేదః.
బైశ్చుక్యమ్	=	కాలాసహనరూపాఐష్టప్రాప్తిః, (ఉత్కణ్ఠా)
కర్తవ్యమ్	=	నిస్సారం జ్ఞామనమ్.
కరణమ్	=	క్రియానిష్పత్తౌ సాజ్ఞాదవ్యవధానేన సాధనమ్, కృధాత్వర్థః.
కల్పకమ్	=	దమ్భః, శాత్యజ్ఞు
కాన్తిః	=	ఇచ్ఛా దీప్తిశ్చ.
కామః	=	ఇచ్ఛా.
కుత్సితమ్	=	నిన్దితమ్, కొక్షశబ్దః. గుదరవో వా.
కౌటిల్యమ్	=	శాత్యమ్, అపసరణమ్.
క్షేదనమ్	=	ఆర్థీకరణమ్
క్షరణమ్	=	స్రవణమ్
క్షేపః	=	నిన్దా, విక్షేపః (అసనం)
ఖటనమ్	=	హింసా, స్తైర్యజ్ఞు.
గత్యాక్షేపః	=	వక్రగతిః నిన్దావా
గాత్రప్రక్షరణమ్	=	స్వేదోద్గమః.
గాత్రవినామమ్	=	జృమ్భాగ్రహణమ్.
గార్హస్థ్యమ్	=	ఆకాంక్షా.
గ్రన్థః	=	గుమ్మనం, మాలాదిరచనా, సందర్భశ్చ.
గ్నేపనమ్	=	రైన్యమ్, చాంసం వా.
మనత్వమ్	=	సాన్ద్రతా.
మాతనమ్	=	తీక్షణీకరణమ్ తాడనజ్ఞు.
మోరవాశితమ్	=	మణ్డూకాదీనాం మోరశబ్దః.
చక్యర్థః	=	తృప్తిః.
చిర్మగతిః	=	కపటగతిః.
చయ్యమ్	=	రచనావిశేషః.
జ్ఞిప్సా	=	జ్ఞాతుమిచ్ఛా.
చనూకరణమ్	=	సూక్ష్మకరణమ్

తృప్తిః	=	ఇచ్ఛానాశః
తోడనమ్	=	హింసనమ్, దారణమ్
త్యవనమ్	=	సంవరణం, త్యబోగ్రహణం, పక్షపరి గ్రహణో వా.
దన్తకూకః	=	దశనం, దన్తైః కర్తనమ్.
దశనమ్	=	దంష్ట్రావ్యాపారః.
దేవనమ్	=	రోదనమ్
నికారః	=	యత్నః, ప్రేషణమ్.
నికేతనమ్	=	నివాసః.
నిమేషణమ్	=	సంక్షోభః.
నిశానమ్	=	తీక్షణికరణమ్.
నిశామనమ్	=	జ్ఞాపనం, చాతుషజ్ఞానం, పరిచిత దర్శనం వా.
నిష్కర్షః	=	నిష్క్రయః, ఇయతాపరిచ్ఛేదో వా.
విష్కోషణమ్	=	అన్తర్గతస్య విహిర్విస్సారణమ్.
నీచైర్గతిః	=	మృగ్దశామనమ్, అసద్వ్యవహారశ్చ.
న్యూక్కరణమ్	=	తిరస్కారః.
పద్యత్తః	=	పదధాత్యర్థః-గమనమ్.
పరప్రేష్యః	=	దానవదాజ్ఞాకారీ.
పరికల్పనమ్	=	దమ్భః, శాత్యజ్ఞా
పరితరగ్-ణమ్	=	క్షిప్తా, హింసా చ.
పరిదేవనమ్	=	విలాపః, రోదనజ్ఞా
పరివేదనమ్	=	అనూధాగ్రజిత్యో వివాహః
పరిష్కల్గః	=	అభిజ్ఞనమ్.
పరిహాసః	=	సన్నిహితామృతః,
పవనమ్	=	పవిత్రతా.
పిచ్చమ్	=	పుచ్చచిశదీకరణమ్.
పైశ్యమ్	=	విశుశలా (కౌర్యమ్).
పౌనః పున్యమ్	=	పున్యదామః.

ప్రత్యానమ్	=	సమ్యక్కథనమ్, ప్రసిద్ధిః.
ప్రజనమ్	=	గర్భగ్రహణమ్.
ప్రజీదానమ్	=	విసిమయః, ప్రత్యర్పణశ్చ.
ప్రతిబిప్తః	=	రోధనమ్.
ప్రతియత్నః	=	గుణాధానమ్.
ప్రతిష్ఠమ్మః	=	నిరోధః.
ప్రమాదః	=	అనవధానతా.
ప్రసవః	=	అభ్యనుజ్ఞానమ్.
ప్రస్మతిః	=	పరిమాణ విశేషః.
ప్రభూతభావః	=	బాహుళ్యమ్.
ప్రహృత్వమ్	=	నమ్రతా, ప్రణామః.
ప్రీతనమ్	=	తర్పణమ్-పరితోషః.
ప్లవగతిః	=	ప్లుతగతిః.
ప్లుతగతిః	=	అశ్వగతిభేదః, తిర్యగ్గతిశ్చ.
ప్రీతసంతానమ్	=	గర్భాధానమ్, క్షేత్రే వికరణమ్.
ప్రహతమ్	=	కరిగర్జితమ్.
భర్జనమ్	=	జలం వినా తణ్ణులాదే స్సంతాప విశేషః
భర్తృనమ్	=	తర్జనమ్, శ్వరవశ్చ.
భషణమ్	=	శ్వరవః.
భావకరణమ్	=	అభిప్రాయసూచనమ్.
భూతప్రాదుర్భావః	=	అతిక్రాంతోత్పత్తిః.
మజ్జనమ్	=	అంశ్కారః
మదః	=	గర్వః.
మర్షణమ్	=	దుఃఖసహవమ్.
మార్జనమ్	=	శుద్ధిః, న్యూనతా.
మోహనమ్	=	వైచిత్ర్యం, గర్వః.
మ్రక్షణమ్	=	సంక్లిప్తతా, లేపనమ్.
మృక్షణమ్	=	దుర్గ్రస్తతా.
మేచ్ఛనమ్	=	అపశబ్దః.

రాశస్యమ్	=	ఉపక్రమః, తై ప్రముఖా.
రుజా విశరమ్	=	రుగ్ధతా.
రూపక్రియా	=	రూపకం, దర్శనం వా.
రేషణమ్	=	హింసా, వ్యకళణ్యః.
లక్షణమ్	=	విహ్నికరణమ్.
తోడనమ్	=	ప్రతిమాతః.
తొల్యమ్	=	గర్భః, బాపలక్ష్య.
వరణమ్	=	స్వీకారః.
వర్ణః	=	రక్షణమ్.
పర్ణక్రియా	=	స్తుతిః, రూపక్రియా వా.
విక్రాంతిః	=	పరాక్రమః.
వినామః	=	ధనురాకృష్టిః.
విరేఖనమ్	=	భేదనమ్, ఆకర్షణమ్.
వివాసః	=	సమాప్తిః.
విశబ్దనమ్	=	ప్రతిజ్ఞానమ్.
విశరణమ్	=	అవయవానాం విభాగః (దైర్ఘ్యధికరణమ్)
		విస్తారః.
విశేషణమ్	=	వ్యావర్తనమ్.
విశ్రాణనమ్	=	దానమ్.
వైకల్యమ్	=	వికలతా, అవివేకః.
వైచిత్ర్యమ్	=	అవివేకః.
శక్తిబంధనమ్	=	ప్రజననసామర్థ్యమ్.
శబ్దకుత్సా	=	నిన్దితశ్శబ్దః.
శాతనమ్	=	క్షర్తనమ్.
శాస్త్రమ్	=	శాసనమ్.
శ్లామా	=	అవిద్యమానగుణకథనమ్.
శ్లేషణమ్	=	దుర్గస్తః, అలిక్ష్ణణ్య.
సంరాద్ధిః	=	నిష్పత్తిః.
సంవరణమ్	=	సంక్షోభనమ్.

సంశబ్దనమ్	=	కీర్తనమ్.
సంసిద్ధిః	=	పూర్ణతా.
సంజ్ఞానమ్	=	గణనా.
సంజ్ఞర్థః	=	పరాభిభవేచ్ఛా.
సంజ్ఞాతః	=	గ్రంథః, సమూహః, తాదనశ్చ.
సంజ్ఞేతనమ్	=	స్మారణమ్.
సతా	=	విద్యమానతా (స్థితిః).
సన్తానః	=	ప్రబంధః.
సన్తర్కః	=	గుమ్మనమ్.
సమ్మర్చనమ్	=	చిలాపః.
సమ్మతిః	=	విభాగః, భజనశ్చ.
సమాయః	=	సమ్మన్తః, సమ్యగవబోధో వా.
సమాధిః	=	యోగాదినా చిత్తవృత్తి నిరోధః.
సముద్రాచయః	=	ఉత్థాపనమ్.
సుఖనమ్	=	హర్షః.
స్థదనమ్	=	విద్రావణమ్.
స్తుతిః	=	గుణనిష్ఠగుణాభిధానమ్.
స్త్రేయమ్	=	చౌర్యమ్ (క్షేపణమ్).
స్పర్శనమ్	=	దానమ్, గ్రంథనమ్.
స్పృష్టః	=	ఆలస్యమ్ శయనశ్చ.
స్వామ్యర్థః	=	స్వామిత్యమ్.
హరణమ్	=	స్వీకారః, స్త్రేయమ్, నాశనమ్, ప్రాపణం వా.
హర్షక్షయః	=	ధాతుక్షయః.
హింసా	=	హననమ్ (ప్రాణవియోజక వ్యాపారః).
హార్చనమ్	=	కౌటిల్యమ్, ధూర్తతా, వృకశబ్దశ్చ.
హ్వరణమ్	=	కౌటిల్యమ్.

ఇతి ధాత్వర్థ వివరణమ్

అభైతర్హి పూర్వోక్త ధాతుపాఠస్థ ధాతుషు “ఇయన్త ఏవ సజాగమ
వన్తః” “ఇయన్త ఏవ అనిట్కాః” ఏవం జాతీయా ఇయన్త ఏవేతి సాకల్యే

నాత్ర పరిగణనస్య గ్రన్థ గౌరవభియా అవకాశాభావేపి పూర్వోదా హృత
రూపేషు దార్థ్య సమ్పదనాయ కేవలం తదుపయోగినో దాతవః కతిచన ఇహ
పరిగణ్యనే. తథాహ:-

అంహ	౧	అంహ	౧	అంహ	౧	ముత్	౧
అంహ	౧	అంహ	౧	అంహ	౧	ముత్	౪
అంహ	౧	అంహ	౧	అంహ	౧	ముత్	౫
అంహ	౧	అంహ	౧	అంహ	౧	ముత్	౬
అంహ	౧	అంహ	౧	అంహ	౧	ముత్	౭
అంహ	౧	అంహ	౧	అంహ	౧	ముత్	౮
అంహ	౧	అంహ	౧	అంహ	౧	ముత్	౯
అంహ	౧	అంహ	౧	అంహ	౧	ముత్	౧౦
అంహ	౧	అంహ	౧	అంహ	౧	ముత్	౧౧
అంహ	౧	అంహ	౧	అంహ	౧	ముత్	౧౨
అంహ	౧	అంహ	౧	అంహ	౧	ముత్	౧౩
అంహ	౧	అంహ	౧	అంహ	౧	ముత్	౧౪
అంహ	౧	అంహ	౧	అంహ	౧	ముత్	౧౫
అంహ	౧	అంహ	౧	అంహ	౧	ముత్	౧౬
అంహ	౧	అంహ	౧	అంహ	౧	ముత్	౧౭
అంహ	౧	అంహ	౧	అంహ	౧	ముత్	౧౮
అంహ	౧	అంహ	౧	అంహ	౧	ముత్	౧౯
అంహ	౧	అంహ	౧	అంహ	౧	ముత్	౨౦

ఏషాం లిటి ఆనంహే, ఆనజ్జే, ఆనక్ష, ఏవం రీత్యా రూపాణి.

అథ య కారేత్సర్వజ్ఞకా:

అంహ ౧ | గమ్ ౧ | మన్ ౧ | పత్ ౧ | పిమ్ ౨ | ముచ్ ౩ |
లుచ్ ౪ | విద్ ౫ | విష్ ౬ | శక్ ౭, ౮ | శద్ ౯ | శిష్ ౧౦ |
షద్ ౧౧, ౧౨ | సృష్ ౧౩ |

ఇతి య దితః. లుజి ఆపత్, అగమ దిత్వాది. ఏవం పుషాది ద్యుతాదీ
బోధ్యా.

అథ ఏకారేత్సర్వజ్ఞకా:

కథే ౧ | కగే ౧ | కదే ౧ | క్యథే ౧ | చదే ౧ | చతే ౧ |
చదే ౧ | పథే ౧ | మథే ౧ | రగే ౧ | లగే ౧ | సగే ౧ | స్తగే ౧ |
హసే ౧ | హ్రసే ౧ | హ్లాగే ౧ | ఏషాం లుజి-అకఖిత్, అగగీత్, అకటి
దిత్వాది. ఏవం హస్త మాస్త యస్తానాం రూపాణి.

అథ అనిట్కారికాః

ఊహ్యదన్తై ర్కౌతిరుష్టు । శీజ్స్సు ఐ ఘ శ్వి దీజ్ క్రిభిః ।
వృజ్ వృజ్ భ్యాజ్చా వినై కాగోఽజన్తేషు నిహతాః స్మృతాః ॥౧॥

శక్ ౧ పచ్ ముచ్ రిచ్ వచ్ విచ్ సిచ్ ప్రచ్ఛత్కజి నిజర్పజిః ।
భజ్ భుజ్ భ్రజ్ మస్తియజ్జా జ్జుజ్ । రజ్జ్ విజిర్ స్వజ్జ్
స్వజ్ స్వజః ॥౨॥

అద్ ఖద్ భిచ్చిత్తుది నుదః । పద్య భిద్యద్యతి ర్విసద్ ।
శద్ సదీ స్విద్యతి స్కున్ది । హదీక్రుద్ ఖుది బుద్యతి ॥ ౩ ॥

బన్ది ర్యుదిరుదీరాధి । వ్యుద్ ఖద్ స్సాధి సిద్యతి ।
మన్యహన్నాప్ ఓప్ యపితప్ । తిపస్తృప్యతిదృప్యతి ॥౪॥

లిప్ లుప్ వప్ శప్ స్వప్ స్పపియభ్ । రభలభ్ గమ్నమ్ యమోరమిః ।
క్రుశిర్దంశి దిశీ దృశ్ మృశ్ । రిశ్ రుశ్ లిశ్ విశ్ స్పృశః కృషిః ॥౫॥

త్సిద్ధతుష్ ద్విష్ దుష్ పుష్క పిష్ విష్ । శిష్ భష్ శ్లిష్కతయో మసిః ।
వసత్తిర్దహ దిహిరుహో । నహ మిహ రుహ లిహ్యహిస్తథా ॥౬॥

అరుదాత్తా హలన్తేషు, ఛాతవో ధ్వ్యధికం శతమ్ ।
తుదాదా మతభేదేన స్థితౌ యౌ చ చుదాదిషు ॥౭॥

త్పప్ దృపీ తౌ వారయితుం । శ్యనా నిర్దేశ ఆదృతః ।
స్విద్య పద్యో సిద్య బుధ్యో । మన్య పున్య శ్లిషః, శ్యనా ॥౮॥

వసిశ్యపా, లుకా యౌతి । ర్నిర్దిష్టోఽన్య నివృత్తయే ।
నిజిర్ విజిర్ శక్ల ఇతి । సానుబన్ధ ఆమితథా ॥౯॥

విన్తతి శ్చాన్త్రీ దౌగ్ధాదే । రిష్టోభాష్యేపి దృశ్యతే ।
వ్యాప్రుభూ యదయస్త్యేసం । నేహపేతురితి స్థితమ్ ॥౧౦॥

రజ్జ్ మస్తి అది పదీ । నుద్ ఖుద్ ఖుషి పుషీ శిషిః ।
భాష్యానుక్తానవేహోక్తా । వ్యాప్రు భూత్వాదిసమ్మతేః ॥౧౧॥

అజన్మకారవాన్వాయ : స్రాస్యనిష్ఠలివేదయమ్ ।

ఋదన్త ఈ దృష్టిత్యానిద్ క్రాద్యన్యో లిలి సేద్యవేత్ ॥౧౨॥

అద్	౨	షివ్	౪, ౬	చ్యుష్	౧
అప్	౫	షి	౧	చిద్	౭
ఇ	౧	షుదిర్	౭	చుప్	౧౧
ఇక్	౨	షుద్	౪	జి	౧౧
ఇజ్	౨	త్రై	౧	జ్ఞ	౧౧
ఇజ్	౨	తిద్	౪	జ్ఞ	౧౧
ఈ	౧, ౨	తిద్	౬, ౭	జ్ఞ	౧౧
ఉజ్	౧	ఋజ్	౧	జ్ఞ	౧౧
ఋ	౧	త్రై	౧	జ్ఞ	౧౧
ఋ	౩	భ్యా	౨	జ్ఞ	౧౧
ఋ	౫	గమ్	౧	జ్ఞ	౧౧
కి	౩	గా	౩	జ్ఞ	౧౧
కు	౨	గాజ్	౧	తప్	౧, ౧౧
కుజ్	౧, ౬	గు	౧౧	తిప్ప	౧౧
కృష్	౫	గుజ్	౧	తు	౨
కృష్	౪	గృ	౧	తుద్	౧౧
కృష్	౧, ౬	గై	౧	తుష్	౪
క్రిజ్	౬	గై	౧	తృప్	౪
క్రుప్	౪	ఘన్	౧	త్రై	౧
క్రుజ్	౧	ఘజ్	౧	త్యజ్	౧
క్రుజ్	౧	మృ	౩, ౧	త్విష్	౧
క్రు	౬	ప్రూ	౧	దంక్	౧
షి	౧	జుజ్	౧	దహ్	౧
షి	౫	చిజ్	౫	దా	౨
షి	౬, ౭	చిజ్	౧	దాజ్	౩

దాజ్	౧	దబ్బ	౧	భృ	౧,౩	రిచ్	౧,౭
దిక్	౯	నబ్బ	౧	భ్రష్ట	౯	రిక్	౭
దిహ్	౬	నహ్	౪	భ్రీ	౧	రీ	౪,౯
దీజ్	౪	నిజ్	౩	భన్	౪	రుజ్	౯
దు	౧,౫	ని	౧	భన్	౯	రుద్	౭
దుబ్	౪	భద్	౯	భూ	౧,౩	రుక్	౯
దుహ్	౬	బచ్	౧	భూ	౪	రుహ్	౧
దుజ్	౯	బద్	౪	బిజ్	౫	రై	౧
దువ్	౪	బా	౧,౬	బిహ్	౧	రిచ్	౧
దుక్	౧	బి	౯	బీ	౪,౧	రా	౬
దుక్	౧	బి	౧	బుచ్	౧,౯	లిచ్	౯
దు	౧	బి	౭	బు	౯	లిక్	౪,౯
దు	౪	బి	౪	బుక్	౯	లిహ్	౬
దు	౬	బు	౪	బుజ్	౧	లి	౪,౧
దు	౧	బు	౩	బు	౧	లి	౪,౯
దు	౧	బు	౫,౯	బు	౧	పచ్	౧,౬
దు	౧	బె	౧	యుజ్	౧	పచ్	౧
దు	౧	ప్రచ్	౯	యచ్	౧	పన్	౧
దు	౬	ప్రచ్	౪,౧	యచ్	౧	పహ్	౧
దు	౩	ప్ర	౧	యా	౬	పా	౬
దు	౫	ప్ర	౧	యుజ్	౧	విచ్	౭
దు	౯	ప్ర	౧	యుజ్	౪	విజ్	౩
దు	౧,౫,౯	ప్ర	౬	యుజ్	౭	విద్	౪,౭
దు	౧,౯	బిచ్	౧	యుద్	౪	విద్	౯
దు	౧	బ్ర	౬	రజ్	౧,౪	విక్	౯
దు	౧	బజ్	౧	రచ్	౧	విన్	౩,౧
దు	౧	బజ్	౭	రచ్	౬	వి	౬
దు	౯	బి	౭	రా	౬	పచ్	౧
దు	౧	బి	౭	రా	౪,౫	పై	౧
దు	౧	బి	౯,౭	రి	౫,౯	పై	౪

ఏత ఏవ వేట్యః-అనిట్య-వేట్య-భిన్నా స్పర్శ్యైఽపి ధాతవః నిత్య
మిడాగమవస్త ఇతి బోధ్యమ్.

బోపదేశాశ్చ ణోపదేశాశ్చ ధాతవః ధాతుపాఠే, ధాతురత్నావళీస్థ
ధాత్వను క్రమణి కాయాం వా షాదిణాది ధాతుష్వేవ ద్రష్టవ్యాః.

అథ ఇదితః = ఇకారేచ్ఛజ్ఞకాః

ఆకి	౧	ఋశి	౧	క్రది	౧	చితి	౧౦
అగి	౧	ఓలడి	౧౦	క్లది	౧	చుటి	౧౦
ఆఘి	౧	ఁకి	౧	క్లిది	౧	చుడి	౧
అచి	౧	కచి	౧	క్షజి	౧	చుభి	౧,౧౦
ఆజి	౧౦	కటి	౧	క్షపి	౧	చది	౧,౧౦
అరి	౧	కరి	౧,౧౦	ఖజి	౧	చజి	౧
అతి	౧	కడి	౧,౧౦	ఖడి	౧,౧౦	జజి	౧
అసి	౧	కది	౧	ఖుడి	౧౦	జభి	౧,౧౦
అభి	౧	కపి	౧	గుజి	౧౦	జసి	౧,౧౦
అభి	౧	కపి	౧	గురి	౧౦	జివి	౧
ఆహి	౧,౧౦	కాచి	౧	గుడి	౧	జుగి	౧
ఆభి	౧	కాక్షి	౧	గృజి	౧	జృభి	౧
ఇభి	౧	కురి	౧,౧౦	గ్రధి	౧	టకి	౧,౧౦
ఇగి	౧	కుడి	౧,౧౦	మటి	౧౦	డభి	౧౦
ఇది	౧	కుథి	౧	మిణి	౧	డిభి	౧౦
ఁవి	౧	కుడిద్రి	౧	మణి	౧	తకి	౧
ఈభి	౧	కుభి	౧,౧౦	ముషి	౧	తగి	౧
ఉభి	౧	కుభి	౧౦	మృణి	౧	తడి	౧
ఉభి	౧	కుశి	౧౦	చడి	౧	తత్రి	౧౦
ఉచ్చి	౧	కుసి	౧౦	చది	౧	తది	౧
ఉలడి	౧౦	కృవి	౧	చపి	౧౦	తసి	౧

మజి	౧,౧౦	నివి	౧	మరి	౧	రుజి	౧
మడి	౧	పది	౧	మడి	౧	రుజి	౧
మది	౧	పది	౧	మడి	౧,౧౦	రుజి	౧
మచి	౧,౧౦	పడి	౧	మత్రి	౧	రుజి	౧,౧౦
త్రకి	౧	పడి	౧,౧	మది	౧	రుజి	౧,౧౦
త్రలి	౧	పసి	౧౦	మది	౧	రుజి	౧
త్రగి	౧	పిజి	౧	మహి	౧౦	రుజి	౧,౧౦
త్రది	౧	పిజి	౧౦	మహి	౧	రుజి	౧
త్రసి	౧	పిడి	౧	మజి	౧	రుజి	౧,౧౦
త్రిలి	౧	పిడి	౧౦	మిది	౧,౧౦	రుజి	౧౦
త్వగి	౧	సివి	౧౦	మిజి	౧,౧౦	రుజి	౧
దమి	౧	పిసి	౧౦	మివి	౧	రుజి	౧
దలి	౧౦	పుది	౧౦	మలి	౧	రుజి	౧
దశి	౧౦	పుది	౧	మజి	౧	రుజి	౧,౧౦
దసి	౧౦	పుడి	౧	మరి	౧	రుజి	౧
దివి	౧	పులి	౧	మడి	౧	రుజి	౧
ద్రిపి	౧	పుజి	౧	యత్రి	౧౦	రుజి	౧
ద్రాక్షి	౧	బిది	౧	యగి	౧	రుజి	౧
ధవి	౧	బృహి	౧	రలి	౧	రుజి	౧
ధివి	౧	బృహి	౧౦	రగి	౧	రుజి	౧,౧౦
ధృజి	౧	భజి	౧౦	రమి	౧	రుజి	౧
ద్రజి	౧	భడి	౧,౧౦	రమి	౧,౧౦	రుజి	౧
ద్రాక్షి	౧	భది	౧	రలి	౧	రుజి	౧
ధృజి	౧	భిది	౧	రలి	౧	రుజి	౧
ధ్వాక్షి	౧	భృగి	౧	రలి	౧	రుజి	౧
దలి	౧	మకి	౧	రవి	౧	రుజి	౧
నది	౧	మలి	౧	రహి	౧	రుజి	౧
నిజి	౧	మగి	౧	రహి	౧౦	రుజి	౧
నిది	౧	మమి	౧	రిగి	౧	రుజి	౧
నిసి	౧	మచి	౧	రివి	౧	రుజి	౧

వామి	౧	శిజి	౨	శ్వతి	౧	స్పృడి	౧
వృగి	౧	శుతి	౧,౧౦	శ్విది	౧	స్పృడి	౧౦
ప్రధి	౧౦	శ్రకి	౧	స్తసి	౨	స్తకి	౧
వృజి	౩	శ్రగి	౧	స్కభి	౧	స్వకి	౧
శక్తి	౧	శ్రథి	౧	స్తభి	౧	హిడి	౧
శడి	౧	శ్శకి	౧	స్కుది	౧	హివి	౧
శసి	౧	శ్శగి	౧	స్పది	౧	హిసి	౭
శిభి	౧	శ్వకి	౧	స్పటి	౧	హిసి	౧,౧౦
శిమి	౧	శ్వచి	౧	స్పటి	౧౦	హుడి	౧

ఏషామఙ్క, అఙ్క, అఙ్చ, అస్త, అమృత్యాదీని జ్ఞేయాని.

అథ ఇరితః లుజి వా అజ్

ఉహిర్	౧	దుహిర్	౧	రుధిర్	౭
క్షుదిర్	౭	దృశిర్	౧	విచిర్	౭
ముషిర్	౧	బుధిర్	౧	విజిర్	౩
మృతిర్	౧	బుద్ధిర్	౧	శుచిర్	౪
చిడిర్	౧	బృహిర్	౧	శ్చుతిర్	౧
ఛుధిర్	౭	భిదిర్	౭	శ్చ్యుతిర్	౧
జిజిర్	౩	యుజిర్	౭	స్కన్దిర్	౧
తుహిర్	౧	రుచిర్	౧	స్పటిర్	౧
త్పదిర్	౧	రుదిర్	౨		

ఏషాం లుజి ఔహత్; ఔహిత్; అమృదత్, అక్షేప్తీదిత్యాది.

అథ ఋదితః-ఋకారేత్సంజ్ఞకాః (సూళ)

ఏఱు	౧	చాయు	౧	ద్రాహు	౧	బ్రాజు	౧
ఏఱు	౧	చీఢు	౧	ద్రేక్కు	౧	బ్రాశు	౧
ఓఱు	౧	చీయు	౧	ధోక్కు	౧	బ్రేజు	౧
ఓఱు	౧	చీవు	౧	ద్రాఱు	౧	బ్రేఱు	౧
కఱు	౧	చేల్లు	౧	ద్రాఱు	౧	బ్రాశు	౧
కాశు	౧, ౪	జుత్తు	౧	ద్రాఱు	౧	బ్రేఱు	౧
కాసు	౧	జేఱు	౧	ద్రేక్కు	౧	మాత్తు	౧
కేఱు	౧	జేహు	౧	నాథు	౧	మాహు	౧
కేల్లు	౧	టిక్కు	౧	నాధు	౧	మిత్తు	౧
క్రీడ్డు	౧	టిక్కు	౧	నాసు	౧	మిద్దు	౧
క్రేఱు	౧	టాక్కు	౧	నిద్దు	౧	విధు	౧
క్రీఱు	౧	ధోక్కు	౧	నేద్దు	౧	మీఱు	౧
క్రీఱు	౧	తాయు	౧	నేఱు	౧	మేఱు	౧
క్రీఱు	౧	తిక్కు	౧	పిన్దు	౧	మేద్దు	౧
క్రీఱు	౧	తిప	౧	పేల్లు	౧	మేద్దు	౧
కాద్దు	౧	తీక్కు	౧	పేవు	౧	మేపు	౧
ఖేల్లు	౧	తుడ్డు	౧	పేఱు	౧	మేవు	౧
ఖేవు	౧	తేఱు	౧	పేసు	౧	మ్రేట్టు	౧
ఖోర్లు	౧	తేవు	౧	నైఱు	౧	మ్రేడ్డు	౧
ఖోల్లు	౧	తోడ్డు	౧	నైఱు	౧	మ్రేట్టు	౧
గాధు	౧	త్రాక్కు	౧	నైఱు	౧	మ్రేట్టు	౧
గేఱు	౧	దాయు	౧	ఫేల్లు	౧	యోవు	౧
గేవు	౧	దాశు	౧	బాద్దు	౧	యోత్తు	౧
గేఱు	౧	దాసు	౧	బాహు	౧	యేఱు	౧
గేవు	౧	దేవు	౧	బాహు	౧	యేఱు	౧
గ్రేఱు	౧	ద్రాఱు	౧	బాహు	౧	యోట్టు	౧
గ్రేఱు	౧	ద్రాఱు	౧	బాహు	౧	రాఱు	౧
చకాసు	౨	ద్రాఱు	౧	బేఱు	౧	రాహు	౧

రాస్య	౧	వేల్పు	౧	కృద	౬	దృఢ	౬
రాస్య	౧	వేల్పు	౧	కృతీ	౬, ౭	దృఢ	౧౦
రేక్య	౧	కాట్ట	౧	కృప	౧౦	దృఢ	౬
రేజ్య	౧	కాడ్పు	౧	కృహ	౧	దృశిర్	౧
రేట్పు	౧	కాల్పు	౧	కృశ	౪	దృహ	౧
రేప్పు	౧	జేక్పు	౧	కృష	౬	ధృజ	౧
రేబ్బ	౧	జేభు	౧	కృత	౧౦	ధృష	౧
రేఘ	౧	జేల్పు	౧	గృజ	౧	ధృష	౧౦
రేప్ప	౧	జేప్ప	౧	గృధ	౪	ధృహ	౫
రేష్పు	౧	జోడ్పు	౧	గృహ	౧	న్యసీ	౪
రేష్పు	౧	జోట్పు	౧	ఘృణ	౮	పృచ	౧, ౧౦
రాట్పు	౧	జోట్పు	౧	ఘృష	౧	పృచీ	౭
రాడ్పు	౧	జాట్ట	౧	చృత	౧౦	పృద	౬
రాట్ట	౧	జామ్మ	౧	చృతీ	౬	పృణ	౬
రామ్మ	౧	జోక్పు	౧	చృప	౧౦	మృద	౧౦
లేప్ప	౧	జోట్పు	౧	చృదిర్	౧	పృష	౧
లోక్పు	౧	జేక్పు	౧	చృదీ	౧౦	బృద	౬
లోక్పు	౧౦	జేక్పు	౧	చృప	౧౦	బృహ	౧౦
లోచ్చ	౧	జ్రేక్పు	౧	జృభీ	౧	తృజీ	౧
లోచ్చ	౧౦	జేప్ప	౧	తృణ	౮	తృద	౬
లోడ్పు	౧	జ్రైప్ప	౧	తృదిర్	౭	తృష	౪
బాళ్పు	౧	జ్రైప్ప	౧	తృప	౧౦	తృష	౧౦
బాహ్పు	౧	హుడ్పు	౧	తృప	౫, ౬	మృగ	౧౦, ౪
ధృ	౧	హోడ్పు	౧	తృప	౬	మృజ	౧
జ్ఞ	౧	హేడ్పు	౧	తృహ	౪	మృజ	౧౦, ౨
చేర్పు	౧	హేప్ప	౧	తృహ	౭	మృద	౬, ౮
వేన్పు	౧	హోడ్పు	౧	దృప	౧	మృణ	౬
వేప్ప	౧	హ్రేప్ప	౧	దృప	౪, ౧౦	మృద	౫

మృధ	౧	మృజీ	౭, ౧	మృదు	౧౦	స్మృవ	౧
మృశ	౬	మృడ	౬	మృష	౧, ౧౦	స్మృథ	౧
మృష	౧, ౪	మృణు	౪	మృహ	౧	స్మృహ	౧
మృష	౧౦	మృతు	౧, ౪	మృహ	౧౦	స్మృశ	౧
మృక	౧	మృతు	౧౦	శృదు	౧	స్మృహ	౧౦
మృచీ	౭	మృదు	౧	శృదు	౧౦	హృష	౪
మృజ	౧, ౧౦			స్మృజ	౪, ౬	హృమ	౧

ఏషాం ణిజన్తాబ్జః-అచీకృదత్; ఆచకర్తత్; అచీకృతత్; ఆచకర్తత్; అచీకృపత్; ఆచకల్పదిత్యాదీని రూపాణి సూత్రాను సారేణ జ్ఞేయాని.

॥*॥ ఇతి తిజన్త ప్రకరణమ్ ॥*॥

ఇత్యాదయః ఐహవో విషయాః గ్రన్థ గౌరవభియా అత్రోపేక్షితా అపి ధాతురత్నా వ్యాం సప్రపజ్ఞం న్మరూపయిషతేతి శివమ్.

సుబన్తానాం తిజన్తానాం దిజ్ఞాత్రమిహ దర్శితమ్ ।

ధాతురత్నావశీగ్రన్థే విస్తరో దర్శితోమయా ॥

గతణీ తిమ్మణాచార్యపుత్ర కృష్ణార్కనిర్మితా ।

శబ్దరత్నావశీర్ణియా ద్వేజ్కదేశ సమర్పితా ॥

ఇతి శబ్దరత్నావశీః

సమూర్ధా.

శ్రీ కృష్ణార్కమస్తు.

శ్రీ ప్రత్యయ ప్రకరణమ్

(శ్రీ ఉదాలి సుబ్బరామశాస్త్రి చేర్చిన అనుబంధము)

మూలం :

లింగం ద్వివిధమ్ లౌకిక మలౌకికశ్చ ఇతి

“స్తనకేశవతీ శ్రీ స్వాత్ లోమకః పురుషః స్మృతః
ఉభయోరన్తరం యచ్చ తదభావే నపుంసకమ్”

ఇతి స్తనకేశాది లక్షణలక్షితం శ్రీలింగం, లోమలక్షితం పుంలింగం,
శ్రీపుంలక్షణయోః సామ్యే నపుంసకలింగ మితి. ఇదం సర్వం లౌకికం లింగమ్.
శ్రీపురుష-నపుంసకవ్యక్తిసాధారణమ్.

అలౌకికం లింగం లౌకికా దతిరిచ్యతే-తస్య లౌకికలింగస్య ఖట్వా
మాలాద్ బాధాత్ శ్రీప్రత్యయానాపత్యే : దారానిత్యాద్ న త్యానా
పత్యే. అతః సత్త్వరజస్తమసాం ప్రాకృతగుణానాం వృద్ధౌ పుంలింగత్వం,
అపచయే. శ్రీలింగత్వం, స్థితౌ నపుంసకత్వమ్, అతఏవ సామాన్యే నపుంసక
మితి వ్యవహారః : ఇమే సత్త్వాది ధర్మాః క్షణికాః. అతః ఏకైకస్య శబ్దస్య
ద్విత్రి లింగత్వేపి నక్షతిః.

అనువాదము :

లింగము రెండు విధములు లౌకికము, అలౌకికము అని.

స్తనకేశములు గలది శ్రీ యని, లోమములగల వ్యక్తి పురుషుడని శ్రీ
పురుషలక్షణములకు సమత్వమున్నప్పుడు నపుంసలింగము అని ఇవియంతయు
శ్రీ పుం నపుంసక వ్యక్తి సాధారణమైనది.

అలౌకిక లింగము లౌకికలింగమునకంటె భిన్నము. ఏలయనగా లౌకిక
లింగము, ఖట్వామాలాది స్థలములలో సమృద్ధింపదు. కావున శ్రీప్రత్యయములు
రానేరక పోవచ్చును. ఏలయనగా లౌకికలింగము ననుసరించి ఖట్వా = మంచము
శ్రీయుకాదు, పురుషుడకాదు. కావున శ్రీపురుష భిన్నమైన లింగమును అనగా
నపుంసకలింగమును దానికిఁ జెప్పవలసివచ్చును. కాని యది సుస్కృతమున
శ్రీలింగముగనే యున్నది. అట్లే భార్యనుఁజెప్పు “దార” శబ్దము నిత్యబహువచ
నము. అవి ద్వితీయా బహువచనమునందు “దారాః” అని నకారాంతరూపము
యొందును. లౌకిక లింగము ననుసరించి యది శ్రీవాచకము కాన శ్రీలింగమందే

యుండవలసి వచ్చును. కాని యలోకిక లిङ్గము ననుసరించి యది పుంలిङ్గమందే ప్రయోగింపదగినది. కావున సత్య - రజస్తమస్సులనెడి ప్రాకృత గుణములను వృద్ధియున్నచో పుంలిङ్గమనియు క్షయమున్నచో స్త్రీలిङ్గమనియు సామ్యస్థితి యున్నచో సపుంసక లిङ్గమనియు నరయవలయును

ఈ సత్త్వాది గుణములు క్షణికములు. అనగా నుత్పన్నమై క్షణకాల ముండి నశించును. తర్వాత మఱియొకటి యుత్పన్న మగుచుండును. కావున నొక్కొక్క శబ్దము మూడులిङ్గముల యందున్నను హానిలేదు. ఆ గుణములు క్షణికములు గానిచో నొక్కొక్క శబ్దము ఒక్కొక్క లిङ్గమునందే యుండ వలయును కాని మఱియొక లిङ్గమునందుండ వలనుపడదు.

మూలం :

ప్రాతిపదికవాచ్యం శ్రీత్వం ద్యోతయితుం టాబాదయః ప్రత్యయాః
భవన్తి ఆతః శ్రీత్వాది విషయే ప్రత్యయానాం ద్యోతకత్వం ప్రకృతేః
వాచకత్వ మితి సప్రసాదయః.

అనువాదము :

ప్రాతిపదికము, అనగా శబ్దప్రకృతిచే చెప్పబడు శ్రీత్వమును ధర్మమును సూచించుటకై టాప్ మున్నగు ప్రత్యయములు వచ్చుచున్నవి. ప్రకృతి ప్రత్యయములలో ప్రత్యయము శ్రీత్వాది ధర్మములను ద్యోతనః జేయును గాన నవిద్యోతకములు, ప్రకృతులా ధర్మములనుఁ జెప్పుచున్నవి గాన వాచకములని సప్రసాదయము.

మూలం :

టాప్ ప్రత్యయవిధిః

అజాది శబ్దానా మద న్తప్రాతిపదికానాం శ్రీత్వే ద్యోత్యే టాప్ ప్రత్యయాః
భవన్తి. అజా ఏదకా అగ్నా చటకా మూషికా, ఇత్యాదిషు జాతిలిక్షణం జీషం
బాధిత్యా టాప్ భవతి.

ఖట్వ శబ్దస్య అద న్తత్వాత్ తస్మాత్ టాపి విహితే “ఖట్వా” ఇతి
రూపమ్.

పఞ్చాక్షరీ:- పఞ్చానాం అజానాం సమాహార ఇతి విగ్రహః అత్ర శ్రీత్రయస్య అజశబ్దనిష్కర్తృభావాత్ సమాహరనిష్కర్తృత్వేన తావత్ కిన్తు జీవేవ

బాలా, వత్సా, హోధా బలాకా శబ్దేషు వయోలక్షణ జీవం బాధిత్యా తావత్ భవతి.

అనువాదము :

అజ మున్నగు శబ్దములకును, అత్ యనగా ప్రాసమైన అకారమునుఁ జివరఁగల ప్రాతిపదికములకును శ్రీత్రయము ప్రకాశిత మగుటకు, దానికిఁ బ్రకాశకముగా తావత్ ప్రత్యయము వచ్చును.

అజ ఏడక-చటక-మూషకాదిశబ్దములపై జాతిద్యోతకముగా వచ్చునట్టి “జీవ్”ను బాధించి “తావత్” వచ్చును.

“అత్” శబ్దము ప్రాసాకారమునుఁ జివరఁ గల్గినది కాన దానికి శ్రీత్రయ ద్యోతకముగా “తావత్” రాగా “అత్” యని రూపము.

పఞ్చాక్షరీ - పఞ్చానాం అజానాం సమాహారః = పఞ్చాక్షరీ. ఇచ్చట శ్రీత్రయము అజశబ్దమునందు లేదు, సమాహారమునందు, అనగా పఞ్చాక్షరీ సమూహము నందున్నది కాన తావత్ రాక జీవ్ వచ్చినది.

బాల-వత్స-హోధ-బలాకశబ్దములపైన బాల్యాది వయస్సులను నిమిత్తక రించి వచ్చెడి “జీవ్”ను బాధించి తావే వచ్చును.

మూలం :

సమ్, భద్ర, అజిన, శణ, పిణ్ణ శబ్దేభ్యః పరాత్ ఫలశబ్దాత్ జీవ్ న. భవతి కిన్తు తావేవ భవతి.

సమృలా భద్రఫలా ఇత్యాది : ఇత్తమేవ, సత్, అత్, కాణ్ణ, ప్రాస్త-శత, ఏక శబ్దేభ్యః పరాత్ పుష్పశబ్దాదపి జీవం బాధిత్యా తావేవ భవతి.

సత్పుష్పా. ప్రాక్పుష్పా ప్రత్యక్పుష్పా ఇత్యాది.

అనువాదము :

సమ్, భద్ర, అజిన శణ, పిణ్ణశబ్దములకుఁ బరమైన ఫలశబ్దముపైన జీవ్ రాదు. మరేమనగా తావే వచ్చును కాన :-

సమ్మలా, భస్మఫలా, ఇత్యాదిరూపములు సిద్ధించుచున్నవి.

ఇట్లే, సత్-అత్-కాణ-ప్రాంత-శత-ఏక- శబ్దములకు పరమైన పుష్ప శబ్దమునకు “జీష్”ను బాధించి టాప్ వచ్చును. కాన, సత్పుష్ప, ప్రాక్పుష్ప ప్రత్యక్పుష్ప మున్నగు రూపములు సిద్ధించుచున్నవి

మూలమ్ :

జాతివాచక శూద్రశబ్దాదపి టాప్ భవతి- శూద్రా

పుంయోగే శూద్రీ ఇతి మహాచూర్యత్వే మహాశూద్రీ ఇతి.

క్రుశ్, ఉష్టిక్, దేవవిద్ శబ్దానా మదంత్యా భావేఽపి అజాది గణపాఠ బలాత్ టాపి సతి క్రుశ్చా ఉష్టిహ-దేవవిశా-ఇతి రూపాణి భవన్తి-

అనువాదము :

జాతివాచకమగు శూద్రశబ్దమునకు, టాప్ వచ్చును. కాన - “శూద్రా” యని రూపము సిద్ధించును.

శూద్రస్యశ్రీ (శూద్రునియొక్క శ్రీ)యని పురుష సమ్బంధ మున్నప్పుడు “శూద్రీ” యని రూపము సిద్ధించును.

మహాచ్ఛబ్దమును పూర్వమునఁ గల్గిన శూద్ర శబ్దమునకు “జీష్”రాగా మహాశూద్రీయని రూపము.

క్రుశ్, ఉష్టిక్-దేవవిద్ శబ్దములు అదంతములు కాకపోయినను, అజాది గణమునఁ బరిపేక్షబడుటవలన ‘టాప్’వచ్చి క్రుశ్చా, ఉష్టిహ - దేవవిశా-యను రూపములు సిద్ధించును.

మూలం :

జ్యేష్ఠా, కనిష్ఠా మధ్యమానాం పుంయోగే జీషం బాధిత్యా అజాది గణపాఠ బలాత్ టాపేవ భవతి.

కోకిల శబ్దస్య అజాది గణపాఠ బలాత్ జాతిలక్షణం జీషం బాధిత్యా టాపేవ భవతి. ఆతః కోకిలా ఇతి రూపమ్.

నఞః పరః యః మూలశబ్దః తస్మాదపి జీషం బాధిత్యా టాపేవ భవతి-తేన అమూలా ఇతి రూపం సిద్ధ్యతి.

అనువాదము :

జ్యేష్ఠ-కనిష్ఠ-మధ్యమ శబ్దములకు పురుష సంబంధమున “జీవ్” రాకలయును. కాని, అజాది గణపాఠమువలన నా “జీవ్”ను బాధించి “టావ్” వచ్చును. కావున, “జ్యేష్ఠస్యస్త్రీ” యిక్కాది స్థలములయందు జ్యేష్ఠా కనిష్ఠా, మధ్యమా యను రూపములు సిద్ధించును.

కోకిల శబ్దము ‘అజా’ది గణమునందు పరింపఁ బడుటవలన జాతి నిమిత్తకమగు “జీవ్”ను బాధించి “టావ్”వచ్చును. కాన “కోకిలా” యని రూపము.

“నభోకు పరమగు మూలశబ్దమునకును టావ్ వచ్చును కాన -

“అమూలా”యని రూప సిద్ధించును.

మూలం :

ఋకారాంత శబ్దభ్యః నకారాంత శబ్దభ్యః స్త్రీత్యే ద్యోత్యే జీవ్ భవతి.

యథా కర్తృ + ఈ = కర్త్రీ, దణ్ణిన్ + ఈ = దణ్ణిని ఉగిదస్తాత్ ప్రాతిపదికాత్ స్త్రీత్యే ద్యోత్యే జీవ్ భవతి. యథా భవతు + ఈ = భవతీ

పచన్ + ఈ = పచన్తీ. ఏవ మేవ ప్రాచీ ప్రతీచీ ఇతి.

అనువాదము :

ఋకారాంత శబ్దములకును, నకారాంత శబ్దములకును స్త్రీత్వద్యోతకముగా “జీవ్” వచ్చును. “జీవ్” రాగా - కర్తృ + ఈ, కర్త్రీయని, దణ్ణిన్ + ఈ, దణ్ణిని యనియు రూపములు సిద్ధించును.

“ఉక్”ను అనగా “ఉ, ఋ” నక్షరముల నిత్తుగాగల్గిన ప్రాతిపదిక మునకు స్త్రీత్వద్యోతకముగా “జీవ్” వచ్చును కాన నివి,

భవన్ + ఈ, భవన్తీ (భవ్ + శతృ)

పచన్ + ఈ, = పచన్తీ (పచ్ + శతృ)

అని శతృప్రకృత్యాంతములగుటవలన ఋకారము ఇత్ అగుటవలన ఉగిదస్తమైనవి.

ప్రాచీ, ప్రతీచీ శబ్దములు, ఉకారము ఇత్తుగా గల్గిన “అజ్ఞా” ధాత్వంత ములగుటవలన “ఉగిదస్త”పములై “జీవ్” వచ్చి ప్రాచీ, ప్రతీచీ రూపములు బొందినవి.

మూలం :

అతిసుత్వరీ:- సుత్వాన మతిక్రాంతా అతిసుత్వరీ అత్ర అతిసుత్వకా + ఈ ఇతి స్థితే నకారస్య రత్వే అతిసుత్వరీ ఇతి రూపమ్. ఏవ మేవ అతిధీవరీ. ధీవాన మతిక్రాంతా అతిధీవరీ శ్రీ. అత్ర జీపి నకారస్య రత్వేద, అతిధీవరీ ఇతిరూపమ్.

బహువ్రీహౌ జీప్ రత్వం చ వికల్పేన భవతి:

బహుధీవరీ:- బహువః ధీవానః యస్యా ఇతి విగ్రహః. అతబహుధీవన్ ఈ ఇతి స్థితే నకారస్య రత్వే బహుధీవరీ ఇతి రూపమ్. జీప్ నత్వయోః వికల్ప తద్భావే బహుధీవా ఇతి నకార శబ్దవద్రూపమ్.

అనువాదము :

అతిసుత్వరీ అనునెడ సుత్వాన మతిక్రాంతా = అని విగ్రహము - ఇచ్చట “అతిసుత్వకా + ఈ” యని యుండగా నకారమునకు రత్వము రాగా, “జీప్”తో కలుపగా ‘అతిసుత్వరీ’ యని రూపము సిద్ధించినది.

ఇట్లే ‘అతిధీవరీ’ అనునెడ ‘ధీవానమతిక్రాంతా’ యని విగ్రహము.

అతిధీవన్ అను శబ్దమునకు ‘జీప్’ చేయగా అతిధీవన్ + ఈ యనికాగా, నకారమునకు రత్వమురాగా “జీప్” తో కలుపగా అతిధీవరీ అనురూపము సిద్ధించును.

బహువ్రీహీయందు పైనఁజెప్పఁబడిన, “జీప్” రత్వములు వైకల్పికములు.

బహుధీవరీ “బహువః ధీవానః యస్యాం” యని విగ్రహము.

ఇచ్చట బహుధీవకా అనియుండగా “జీప్”నుచేయగా బహుధీవన్ + ఈ యనియగును. నకారమునకు రత్వమురాగా జీప్తో కలుపగా “బహుధీవరీ” అను రూపము. ఇది వికల్పము కాన “బహుధీవా” యని నకారాంత శబ్దమువలెరూపము.

మూలము :

కృతసమాసాంతః యః పాచ్చబ్జః తదంత ప్రాతిపదికాత్ జీప్ వికల్పేన భవతి.

ద్విపదీ ద్యౌ పాదౌ యస్యా ఇతి విగ్రహః. అత్ర జీపి పదాదేతే ద్విపదీ ఇతి, వికల్పత్వాత్ తదభావపక్షే ద్విపాత్ ఇతి చ రూపే భవతి.

ద్విపదా, ఏకపదా (ఋక్):- పాదంతాత్ ప్రాతి పదికాత్ ఋచి వాఙ్మాయాం టాప్ భవతి. ద్యౌ పాదౌ యస్యా ఇతి ఏకః పాదః యస్యా ఇతి చ విగ్రహః. అత్ర ఉభ యత్ర టాపి పదాదేతే ద్విపదా, ఏకపదా చేతి రూపే.

అనువాదము :

సమాసాంతముః జేయఁబడిన “పాద్” శబ్దమును చివరగల్గిన ప్రాతిపదికమునకు జీప్ వైకల్పికము.

ద్విపదీ:-ద్వైపాదాయస్యాః యని విగ్రహము. ఇచ్చట “జీప్” పరకమైన పదాదేశము చేయగా “ద్విపదీ” యని రూపము. అది వికల్పముగాన చేయని పక్షమున ‘ద్విపాత్’ అని రూపము.

ద్విపదా ఏకపదా (ఋక్). ‘పాద్’ శబ్దమును చివరగల ప్రాతిపదికమునకు, “ఋక్కు” వాచ్యమైనపుడు “టాప్” వచ్చును.

‘ద్వైపాదాయస్యాః’ అనియు, ఏకః పాదః యస్యాః అనియు విగ్రహములు ఇచ్చట రెండుచోట్లను, టాప్ చేయగా సదాదేశమువచ్చి - “ద్విపదా” “ఏకపదా”యను రూపములు సిద్ధించును

మూలం :

మన్న నైత్, అన్న నైచ్చ బహుప్రీహేః డాప్ వికల్పేన భవతి.

సీమా-సీమే-సీమానా

దామా-దామే-దామానా

బహువః యజ్ఞానః యస్యా ఇతి విగ్రహః

బహుయజ్ఞా బహుయజ్ఞే-బహుయజ్ఞానౌ, అన్న నైత్ బహుప్రీహేః ఉపధారోపే వికల్పేన జీప్ భవతి.

బహురాజ్ఞీ బహుపః రాజానః యస్యా మితి విగ్రహః

బహురాజన్ శబ్దాత్ జీపి బహురాజన్ + ఈ ఇతి స్థితే, ఆలోపే బహురాజ్ న్ + ఈ ఇతి చ స్థితే సంధివశాత్ బహురాజ్ఞీ ఇతి భవతి.

అస్య విధేః వికల్పత్వాత్ జీబాద్యభావే డాపి బహురాజా ఇతి భవతి.

ఇత్యమేవ బహురాజ్ఞా ఇహరాజే, బహురాజానౌ

ఇతి రూపాణి భవన్తి

అనువాదము :

మన్న నమగు బహుప్రీహికిని, అన్న నమగు బ్రహుప్రీహికిని “డాప్” వికల్పముగా వచ్చును-డాప్ రాగా:-

సీమా-సీమే అని రూపములు

రానిపక్షమున, సీమానౌ

అట్లే టాప్‌రాగా బహుయజ్ఞా, బహుయజ్ఞే. రానిపక్షమున -

బహుయజ్ఞానౌ అని రూపములు.

బహురాజ్ఞీ - “బహవః రాజానః యస్యాం” అని విగ్రహము

బహురాజ్ఞ శబ్దమునకు, “జీప్” రాగా

బహురాజ్ఞ + ఈ యని యుండగా అకారము లోపింపగా “బహు
రాజ్ఞ + ఈ” యని యుండగా సంధిరాగా “బహురాజ్ఞీ” యని రూపము.

ఇది వికల్పముగాన - “జీప్” రాని పక్షమున, టాప్, రాగా “బహు
రాజ్ఞ” యని రూపము సిద్ధించును.

ఇట్లే బహురాజ్ఞా బహురాజే, బహురాజానౌ అను రూపములు.

మూలం :

ప్రత్యయస్థ కకారాల్ పూర్వస్య అకారస్య ఇకారః స్యాత్ సః ఆప్
సుపః పరః యది న భవేత్. సర్వికా-కారికా తథాహి-సర్వా + కా (సర్వా +
అకచ్) సర్వ కా = సర్వికా ఇతి భవతి.

కా + కా (కృ + అక = కారక) కారకా = కారికా ఇతి భవతి.

మామక నరక శబ్దయోరపి ఉపయ్యక్త మి త్త్వం భవతి.

మామికా, నరికా. ఇతి భవతి.

త్యగ-స్త-త్యజ-స్త శబ్దయోరపి ఇ త్త్వం భవతి.

దాక్షిణాత్మికా, ఇహాత్మికా.

అనువాదము :

ప్రత్యయమందలి కకారమునకంటె పూర్వమందలి అకారమునకు ఇకా
రము వచ్చును. ఆ “ఆప్” “సుప్” నకు పరముగా నుండనిచో. దాని ననుసరించి
సర్వికా-కారికా రూపములు సిద్ధించును. ఎట్లనగా-సర్వా + కా (సర్వా +
అకచ్) = సర్వకా = సర్వికా అని యగును.

కారా + కా (కృ + అక) కారకా = కారికా అని యగును.

మామక, నరక శబ్దములకు పైరు జెప్పిన ఇత్వమురాదు కాన

మామికా-నరికా అని యగును.

త్యగన్-త్యజన్ శబ్దములకును ఇత్యము వచ్చును. రాగా
చాక్షిణాత్మికా-ఇహాత్మికా అని రూపములు సిద్ధించును.

మూలము :

యచ్చబ్ధి తచ్చబ్ధియోః ఆకారస్య ఇత్యం న భవతి.

యకా-సకా, యకాం-సకాం.

త్యకన్ ప్రత్యయాన్తస్యాఽపి ఇత్యం న భవతి.

ఉపత్యకా-అధిత్యకా.

ఆశీరర్థక పున్ ప్రత్యయాదేశభూతస్య ఆక ప్రత్యయ గతస్య ఆకారస్య
ఇత్యం న భవతి.

జీవకా-భవకా జీవతాత్ భవతాత్ ఇతి వివరణే.

ఉత్తరపద లోపేఽపి ఇత్యం న భవతి.

దేవదత్తికా-దేవకా. అత్ర దత్తపదస్య లోపః

షీపకాది శబ్దాన్తర్గత్య ఆకారస్య ఇత్యం న భవతి.

షీపకా, ద్రువకా, కన్యకా, చటకా,

అనువాదము :

యచ్చబ్ధి-తచ్చబ్ధిములోని ఆకారమునకు ఇత్యము రాదు. కాన

యకా, సకా, యకాం సకాం అని రూపములు.

త్యకన్ ప్రత్యయాన్తమునకును ఇత్యమురాదు. కాన, ఉపత్యకా - అధి
త్యకా అని రూపములు.

ఆశీరర్థకమైన “పున్” ప్రత్యయమునకు ఆదేశమైన “ఆక” ప్రత్యయ
మందలి ఆకారమునకు ఇత్యమురాదు కాన -

జీవకా - భవకా అనిరూపములు “జీతుకుఁగాత-ఉండునుఁగాత” అని
వివరణములు.

ఉత్తర పదలోపము వచ్చినను “ఇత్య”మురాదు.

దేవదత్తికా = దేవకా ఇచ్చట ‘దత్త’ పదము లోపించును.

షీపకాది శబ్దాన్తర్గతమైన ఆకారమునకు ఇత్యము రాదు. కావున-

షీపకా-ద్రువకా-కన్యకా-చటకా అని రూపములు.

మూలం :

నక్షత్రవాచక తారకాశబ్దగతస్య అకారస్య ఇత్వం న భవతి తారకా,
తస్తు సంబంధ్యర్థక వర్ణకా శబ్దగతస్య అకారస్య ఇత్వం న భవతి.
వర్ణకా.

శకున్యర్థక వర్తకా శబ్దగతస్య అకారస్య 'ఇత్వం' న భవతి వర్తకా.
ఉదీచాం మతే తు ఇత్వం భవతి. తథా చ వర్తికా ఇతి రూపమ్.
పిత్రరే కర్మణి వాచ్యే అష్టకా శబ్దగతస్య అకారస్య ఇత్వం న భవతి.
అష్టకా.

అనువాదము :

నక్షత్రవాచకమైన తారకాశబ్దాన్తర్గతమగు అకారమునకు "ఇత్వము"
రాదు కాన- తారకా యనిరూపము.

తస్తువునకు సంబంధించిన యర్థము గల వర్ణకా శబ్దమందలి అకారము
నకును ఇత్వమురాదు కాన, 'వర్ణకా' యని రూపము.

శకునిని అనగా పక్షిని బోధించెడి వర్తకా శబ్దమందలి అకారమునకును,
ఇత్వమురాదు. కాన-వర్తకా యని రూపము.

ఉత్తరదేశస్థుల మతమునందు ఇత్వము వచ్చును కాన-వర్తికా యనియు
రూపము.

పితృకర్మను చెప్పునప్పుడు, అష్టకా శబ్దమందలి అకారమునకు
"ఇత్వము" రాదు. కాన "అష్టకా" అనిరూపము.

మూలం :

సూతకా- పుత్రకా-బృన్దారకాణాం వికల్పేన ఇత్వం కాతూర్వస్య
అకారాదేశశ్చ భవతి.

సూతికా-సూతకా.

య-క-పూర్వస్య శ్రీప్రత్యయాకారస్య స్థానే యః అకారః తస్య
కకారాత్ పూర్వస్య "ఇత్" వికల్పేన భవతి.

అర్యకా-ఆర్యికా, చటకకా-చటకికా.

అనువాదము :

సూతకా, పుత్రకా, బృన్దారకశబ్దములకు వికల్పముగా ఇత్యము కకారమునకు పూర్వమున అకారాదేశము వచ్చును. కాన-

సూతికా-సూతకా అని రూపములు సిద్ధించును.

య-క-లకు పూర్వమందలి స్త్రీ ప్రత్యయకారము యొక్క స్థానమున, ఆకారమునకు, కకారమునకు పూర్వమందున్నయా యక్షరమునకు "ఇ" కారము వికల్పముగా వచ్చును కాన-

అర్యకా-ఆర్యికా, చటకకా-చటకికా అనిరూపములు.

మూలం :

ధాత్వస్త్రయకార కకారయో రుపరి విద్య మానస్య అకారస్య నిత్య మిత్యం భవతి

సునయితాః శోభనః నయః యస్యా ఇతి విగ్రహః.

సుపాకాః శోభనః పాకః యస్యా ఇతి విగ్రహః.

భస్మా ఏషా ఆజా-జ్ఞా-ద్వా-స్వాశబ్దానాం, నష్ పూర్వాణాం తద్భిన్న పూర్వాణాం కేవలానాం చ అత ఇత్ వికల్పేన భవతి.

ఏషా-ద్వా-శబ్దయోస్తు పూర్వపద సహితయో రిద మిత్యం న భవతి. అత్ర స్వశబ్దః సంజ్ఞోపసర్జనీభూతః గ్రాహ్యః అనుసర్జనీభూతః అస్మీయవాచీ చ స్వశబ్దః అకజర్తః.

ఉదాహరణాని—

నిర్భత్రీకా—నిర్భత్రకా.

భస్మా—భత్రీకా.

ఏషకా—ఏషికా.

అజా—అజికా.

జ్ఞకా—జ్ఞికా.

ద్వకే—ద్వికే

నిః స్వకా—నిః స్వీకే ఇతి—

అనువాదము :

ధాతువు చివరనున్నట్టి యకారమునకును కకారమునకును పైనున్న అకారమునకు నిత్యముగా “ఇత్వ”ము వచ్చును-కాన-

సునయికా (శోభనః నయః యస్యాస్మా అవి విగ్రహము) అనియు

సుపాకీకా (శోభనః పాకః యస్యాస్మా అని విగ్రహము) యనియు రూపములు.

భస్మా-ఏషా-అజా-జ్ఞా-త్వా-స్వా శబ్దములకు, నజ్ పూర్వకములైన వానికిని నజ్ భిన్న పూర్వకములైన వానికిని, దేనినిగూడ పూర్వమున నుంచుకొననివానికిని సంబంధించిన అకారమునకు ఇత్ వచ్చును.

పూర్వపదములతోఁ గూడిన ఏషా-స్వా శబ్దములకు ఈ ఇత్వమురాదు. ఇచ్చట స్వ శబ్దము, సంజ్ఞోపసర్జనమైనది గ్రాహ్యము. ఉపసర్జనము కానిదియు స్వకీయులనుఁ జెప్పనట్టిదియైన “స్వ” శబ్దము అకజ్ ప్రత్యయమున కర్తమైనది.

ఉదాహరణములు

నిర్భత్రీకా—నిర్భత్రకా

భస్మా-భత్రీకా

ఏషకా—ఏషికా

అజా—అజికా

జ్ఞికా—జ్ఞికా

ద్వితే—ద్వితే

నిఃస్వకా—నిఃస్వికా, యని.

మూలమ్ :

అథాషిత వుంస్కాత్ విహితస్య ఆతః స్థానే విద్యమానస్య ఆతః ఇత్ వికల్పేన భవతి.

గజ్జికా—గజ్జికా.

తస్యైవ ఆతః ఇత్ వికల్పేన భవతి.

గజ్జాకా

థాషితవుంస్కత్వాత్-

శుభ్రీకా-ఇతి నిత్య మిత్యే రూపమ్. అనుపసర్జ నేభ్యః టిద నేభ్యః, ధ, అణ్, అజ్, ద్వయసచ్, దఘ్నచ్, మాత్రచ్, తయచ్, తక్, తజ్, కజ్, క్వరవ్ ప్రత్యయా నేభ్యశ్చ ప్రాదిపదికేభ్యః శ్రీత్యే ద్యోత్యే జీవ భవతి—

అనువాదము :

భాషితపుంస్కముకానట్టి శబ్దమునకు విధింపబడిన 'అకారము' యొక్క స్థానమందలి అత్తునకు ఇత్-వికల్పముగా వచ్చును—

గజ్జకా-గజ్జికా.

ఆ-అత్తునకు 'అత్' వికల్పముగా వచ్చును గజ్జాకా.

భాషితపుంస్కమగుటవలన—

'శుభ్రీకా' యని నిత్యముగా ఇత్వము వచ్చినది.

ఉపసర్జనములు కానివియు టిత్తులను చివర గలవియు, ధ-అణ్-అజ్-ద్వయసచ్-దఘ్నచ్-మాత్రచ్-తయచ్-తక్-తజ్-కజ్-క్వరవ్ ప్రత్యయా న్తములైనవియునగు ప్రాతిపదికములకు శ్రీత్యద్యోతకముగా జీవ్ వచ్చును—

మూలం :

అత్ర టిత్ త్రివిధః—

ప్రత్యయః

ప్రాతిపదికం

ధాతుశ్చ ఇతి.

తత్ర టిత్ప్రత్యయాన్తః ఉదాహర్యతే యథా—

కురుచరీ: అత్రకురుచరశబ్దస్య టిత్ ప్రత్యయా న్తత్వాత్ జీపి కురుచరీతి రూపమ్. కురుషుచరతీతి అధికరణే ఉపపదే క ర్తరి ట ప్రత్యయః

అనువాదము :

ఇందు "టిత్" మూడు విధములుగా నున్నది. ప్రత్యయము-ప్రాతిపదికము-ధాతువు అని.

అందు టిత్ ప్రత్యయాన్తముదాహరింప బడుచున్నది—

కురుచరీ: ఇచ్చట 'కురుచర' శబ్దము టిద న్తముగాన "జీవ్" రాగా "కురుచరీ" అని రూపము—కురుచరశబ్దము అధికరణార్థకమైన కురుశబ్దము, ఉపపదమైనందువలన 'ట' ప్రత్యయమురాగా టి ద న్తమైనది.

మూలం :

నదీ శబ్దస్య నదత్ ఇతి టీత్ ప్రాతిపదికత్వాత్, తతోఽపి జీవ్; నదీ ఇతి రూపమ్.

అనువాదము :

నదీ ఈ శబ్దము “నదత్” ప్రత్యయా న్తమైనందు వలన బీదన్తము కాగా “జీవ్” రాగా “నదీ” యను రూపము నొందినది.

మూలం :

బహుశురుచరా ఇత్యత్ర బహవః కురుచరాః యస్యా మితి విగ్రహః. అత అస్య ఉపసర్జనర్వాత్ నాత్ర జీవ్.

వక్ష్యమాణా-ఇత్యత్ర టాపేవ న తు జీవ్.

అనువాదము :

బహుశురుచరా అనునెడ “బహవః కురుచరాః యస్యామ్” అని విగ్రహము. ఇది బహుప్రీహియై యుపసర్జనమైనది గాన జీవ్ రాలేదు.

వక్ష్యమాణాః ఇచ్చట టాప్ వచ్చును కాని జీవ్ రాదు.

మూలమ్ :

సౌపర్ణ్యేయా ఇత్యత్ర సుపర్ణస్య అపత్యం శ్రీ ఇత్యర్థే థక్ ప్రత్యయః ప్రాప్తః. అస్య థాంతత్వాత్ జీవ్ భవతి.

అనువాదము :

సౌపర్ణ్యేయా సుపర్ణస్య అపత్యం శ్రీ అని విగ్రహము. ఇచ్చట ఆప త్యార్థమున ‘థక్’ ప్రత్యయమురాగా థా న్తమైనందువలన జీవ్ వచ్చినది.

మూలమ్ :

ఐంద్రీః ఇంద్రో దేవతా అస్యా ఇత్యర్థే అణి అణన్తత్వాత్ జీవ్ భవతి.

అనువాదము :

అన్ద్రీః ఇచ్చట “ఇన్ద్రోదేవతా అస్యాః” అనునర్థమున అణ్ ప్రత్యయము రాగా, అణన్త మగుట వలన జీవ్ వచ్చినది.

మూలమ్ :

ఔత్తీ: ఇత్యత్ర ఉత్సస్య ఇయమిత్యర్థే అఞో జీపేవ భవతి.

అనువాదము :

ఔత్తీ: ఇచ్చట 'ఉత్సస్య ఇయమ్' అనునర్థమున అఞో రాగా "జీప్" వచ్చినది.

మూలమ్ :

ఊరుద్వయనీ: ఊరూ ప్రమాణ మస్యా ఇత్యర్థే ద్వయసచ్ ప్రత్యయే తదంతాత్ జీప్ భవతి.

అనువాదము :

ఊరుద్వయనీ: ఊరూ ప్రమాణ మస్యా: అనునర్థమున 'ద్వయసచ్' ప్రత్యయమురాగా జీప్ వచ్చినది.

మూలమ్ :

ఊరుదఘ్నీ: అత్రాఽపి పూర్వవత్ ప్రమాణార్థే దఘ్నచ్ ప్రత్యయే జీపేవ భవతి.

అనువాదము :

ఊరుదఘ్నీ: ఇచ్చటకూడ పూర్వమువలె ప్రమాణార్థమున 'దఘ్నచ్' ప్రత్యయమురాగా జీప్ వచ్చినది.

మూలమ్ :

ఊరుమాత్రీ: అత్రాఽపి పూర్వవత్ ప్రమాణార్థే మాత్రచ్ ప్రత్యయే జీప్ భవతి.

అనువాదము :

ఊరుమాత్రీ: ఇచ్చట గూడ పూర్వమువలె మాత్రచ్ ప్రత్యయమురాగా 'జీప్' వచ్చినది.

మూలమ్ :

పఞ్చతయీ: పఞ్చ-అవయవా యస్యా ఇత్యర్థే తయచ్ ప్రత్యయే తదంతాత్ జీప్:

అనువాదము :

పఞ్చతయీ: "పఞ్చ అవయవా: యస్యా:" అనివిగ్రహమున అవయవార్థమున "తయచ్" రాగా జీప్ వచ్చినది.

మూలమ్ :

అక్షరీ: అక్షైర్దీవ్యతి ఇత్యర్థే అక ప్రత్యయే ఆదివృద్ధౌ
తదంతాత్ జీవ్ భవతి.

అనువాదము :

అక్షరీ: “అక్షైర్దీవ్యతి” అనునర్థమున “అక” ప్రత్యయము వచ్చి
ఆదివృద్ధిరాగా జీవ్ వచ్చినది.

మూలమ్ :

లావణీకీ: లవణం పణ్య మస్యా ఇత్యర్థే రజ్ ప్రత్యయే, ఆదివృద్ధౌ
తదంతాత్ జీవ్ భవతి.

అనువాదము :

లావణీకీ: లవణం పణ్యమ్, అస్యా: “అనునర్థమున “రజ్” ప్రత్యయ
మురాగా ఆదివృద్ధి వలన తదంతమునకు జీవ్ వచ్చినది.

మూలమ్ :

యాదృశీ: యచ్చజ్ఞే ఉపపదే దృశ: కజ్, యకారస్య దీర్ఘ: తతశ్చ
జీవ్ భవతి.

అనువాదము :

యాదృశీ: యచ్చజ్ఞము ఉపపదమైనప్పుడు దృశ్ ధాతువునకు కజ్
రాగా యకారము దీర్ఘమగును. తర్వాత ‘జీవ్’ వచ్చును.

మూలం :

ఇత్వరీ: ఇణ్ ధాతో: క్వరవ్ ప్రత్యయే తుగాగమే చ ఇత్వర శబ్దః.
తస్మాత్ జీవ్ భవతి.

అనువాదము :

ఇత్వరీ: ఇణ్ ధాతువునకు ‘క్వరవ్’ ప్రత్యయమును తుగాగమును
జేయగా నేర్పడిన ఇత్వర శబ్దమునకు ‘జీవ్’ వచ్చును.

మూలం :

చౌరీ: చురా శీల మస్యా ఇత్యర్థే ణ ప్రత్యయః. ఆదివృద్ధౌ చౌరశబ్దః.
తస్మాత్ జీవ్ భవతి.

అనువాదము :

చౌరీ: చురాశీలమస్యా: అనునర్థమున ణ ప్రత్యయమురాగా ఆదివృద్ధిరాగా
దానికి జీవ్ వచ్చును.

మూలమ్ :

పైగ్రీజీ: అత్ర సైగిణ శబ్దః నష్ ప్రత్యయాంతః. తస్మాత్ తతో జీవ్.
అనువాదము :

పైగ్రీజీ: ఇది నష్ ప్రత్యయాంతము దీనికి జీవ్ వచ్చును.

మూలమ్ :

పొంన్దీ: అత్ర పొంస్న శబ్దః స్నష్ ప్రత్యయాంతః. తతో జీవ్.

అనువాదము :

పొంన్దీ: ఇచ్చట పొంస్న శబ్దము 'స్నష్' ప్రత్యయాంతము. దానికి జీవ్ వచ్చును.

మూలమ్ :

శాక్తికీ: శక్తిః ప్రహరణం అస్యా ఇశ్యర్థే ఈకక్ ప్రత్యయే ఆదివృద్ధౌ శాక్తిక ఇతి భవతి. తతః జీపి శాక్తికీతి రూపం భవతి.

అనువాదము :

శాక్తికీ: శక్తిః ప్రహరణం అస్యాః అనునర్థమున 'ఈకక్' ప్రత్యయము వచ్చి ఆదివృద్ధిగా దానికి జీవవచ్చును.

మూలమ్ :

అథ్యజ్కరిణీ: అనాధ్యః ఆధ్యః క్రియతే అనయా ఇత్వర్థే ఖ్యక్ ప్రత్యయః. తస్య అనాదేశః. ముమా గమః. ఇత్వం చ తతః జీవ్.

అనువాదము :

అథ్యజ్కరిణీ: అనాధ్యః, ఆధ్యః క్రియతే అనయా యచ్. నర్థమున "ఖ్యక్" ప్రత్యయము, దానికి అనాదేశము, ముమాగమము, ఇత్వము, రాగా అథ్యజ్కరిణీ యనురూపము.

మూలమ్ :

తరుణీ: తరుణ శబ్దస్య త్రీత్వే ద్యోత్యే జీవ భవతి.

అనువాదము :

తరుణీ తరుణశబ్దమునకు త్రీత్వద్యోతకముగా "జీవ్" వచ్చును.

మూలమ్ :

తలువీ: ఇత్యత్ర తలున శబ్దాత్ త్రీత్వే ద్యోత్యే జీవ భవతి.

అనువాదము :

ఇట్లే 'తలునీ' అనునెడ "తలునీ" శబ్దమునకు శ్రీత్యద్యోతకముగా జీవ రాగా "తలునీ" అను రూపము.

మూలమ్ :

గార్గీ: గర్గస్య అపత్యం శ్రీ ఇత్యర్థే యత్ ప్రత్యయే, ఆదిప్యదౌ, అకారలోపే యకారలోపే, తదుత్తరస్య అకారస్య లోపే, జీవ భవతి.

అనువాదము :

గార్గీ: 'గర్గస్య అపత్యం శ్రీ' యనునర్థమున 'యత్' ప్రత్యయము, ఆదిప్యద్ది అకారయకారలోపములు రాగా "జీవ" వచ్చును.

మూలమ్ :

ద్వైపా్యో: ద్వీపే భవా. అనపత్యాధికారే విద్యమానత్వాత్ నాత్ర జీవ సింతు టావ్ భవతి.

ద్వైపా్యో: దేవస్య అపత్య మిత్కర్థే జీవం విహాయ టావ్ భవతి.

అనువాదము :

ద్వైపా్యో: ద్వీపే భవా = ద్వైపా్యో, అనపత్యాధికారమున నుండుటవలన దీనికి 'జీవ' రాదు-కాన "టావ్" వచ్చును.

మూలమ్ :

గార్గ్యాయజీ: గర్గస్య అపత్యం శ్రీ ఇత్యర్థే ష్చ ప్రత్యయే ఆయన్నా దేశే తత్ర యకారోత్తరస్య అకారస్యలోపే జీవీ ఇత్వే చ గార్గ్యాయజీతిరూపమ్.

అనువాదము :

గార్గ్యాయజీ "గర్గస్య అపత్యం శ్రీ" అను నర్థమున 'ష్చ' ప్రత్యయము ఆయన్నాదేశము. యకారము తర్వాతనున్న, అకారమునకులోపము, "జీవ్" ఇత్యము, రాగా 'గార్గ్యాయజీ' యనిరూపము సిద్ధించును.

మూలమ్ :

లోహిత్యాయనీ: లోహితస్య అపత్యం శ్రీ ఇత్యర్థే, పూర్వనదేవ అత్రాపి జీవ.

అనువాదము :

లోహిత్యాయనీ: లోహితస్య అపత్యం శ్రీ యనునర్థమున పూర్వము వలెనే ప్రత్యయములు రాగా జీవ వచ్చును.

మూలమ్ :

కాశ్యాయనీ: కతస్య అపత్యం శ్రీ ఇత్యర్థే అత్రాఽపి పూర్వవదేవ జీష్.

అనువాదము :

కాశ్యాయనీ: కతస్య అపత్యం శ్రీ యనునర్థమున పూర్వమువలెనే జీష్ వచ్చును.

మూలమ్ :

కౌరవ్యాయణీ: కురోరపత్యం శ్రీ ఇతి విగ్రహే పూర్వవదేవ ప్రక్రియాయాం, జీష్ భవతి.

అనువాదము :

కౌరవ్యాయణీ: కురోః అపత్యంశ్రీ = కౌరవ్యాయణీ, అనునర్థమున పూర్వమువలె బ్రక్రియనుఁ జేయగా జీష్ వచ్చును.

మూలమ్ :

మాణ్డాకాయనీ: మణ్డాకస్య అపత్యం శ్రీ ఇత్యర్థే పూర్వవత్ ప్రక్రియాయాం జీష్ భవతి.

అనువాదము :

మాండాకాయనీ: మణ్డాకస్య అపత్యం శ్రీయను నర్థమున పూర్వము వలెనే ప్రక్రియతో “జీష్” వచ్చును.

మూలమ్ :

అసురాయణీ: అసురస్య అపత్యం శ్రీ ఇత్యర్థే పూర్వవత్ ప్రక్రియాయాం జీష్ భవతి.

అనువాదము :

అసురాయణీ: అసురస్య అపత్యంశ్రీ యనునర్థమున పూర్వమువలెనే ప్రక్రియఁజేయగా జీష్ వచ్చును.

మూలమ్ :

కుమారీ: ప్రథమ వయోవాచిత్యాత్ అత్ర జీష్.

అనువాదము :

కుమారీ: ఇది ప్రథమవయస్సునుఁజెప్పును కాననీనికి “జీష్” వచ్చును.

మూలమ్ :

వఘాటీ: చరమ భిన్న వయోవాచిత్యార్థే జీష్.

అనువాదము :

వధూభీ: కడపటివయస్సుకంటె భిన్నమైన వయస్సును, జెప్పును కాన దీనికిని “జీవ్” వచ్చును.

మూలమ్ :

చిరజ్ఞీ: అత్రాపి చరమ భిన్న వాచిత్యార్థే జీవ్.

అనువాదము :

చిరజ్ఞీ: ఇదియు వధూభీ శబ్దమువలె “జీవ్”ను పొందును.

మూలమ్ :

త్రిలోకీ: త్రయాణాం లోకానాం సమాహారః ఇతి విగ్రహే త్రిలోక శబ్దస్య ద్విగుత్వాత్ తతః జీవ్ భవతి.

అనువాదము :

త్రిలోకీ: త్రయాణాం లోకానాం సమాహారః యను నర్థమున, ద్విగు వైనందువలన “జీవ్” వచ్చినది.

మూలమ్ :

త్రిఫలా: త్రయాణాం ఫలానాం సమాహార ఇతి విగ్రహే ద్విగుత్వేఽపి అజాది గణపారాత్ నాత్ర జీవ్ కింతు టాపేవ.

అనువాదము :

త్రిఫలా: త్రయాణాం ఫలానాం సమాహారః యని విగ్రహముచేయగా, నిదిద్విగునైనను, అజాదిగణపారము వలన దీనికి టాప్ వచ్చునగాని జీవ్ రాదు. త్ర్యోనీకా దీనికి పూర్వమువలెనే టాప్ వచ్చును.

మూలమ్ :

త్ర్యోనీకా: త్రయాణా మనీకానాం సమాహార ఇతి విగ్రహే ద్విగుత్వేఽపి నాత్ర జీవ్ కింతు అజాది గణపారాత్ టాప్ భవతి.

అనువాదము :

త్ర్యోనీకా: దీనికి పూర్వమువలెనే టాప్ వచ్చును.

మూలమ్ :

షష్ఠ్యాం: అత్ర షష్ఠీ రశ్చైః క్రితా ఇత్వార్థే తక్ ప్రత్యయే తస్య లుకి కీద్ న భవతి కింతు టాపేవ.

అనువాదము :

పశ్చిక్వోః పశ్చభిరక్వైః క్రితాయను నర్థమున “తక్” ప్రత్యయము రాగా, అజాదిగణపాఠమువలన దానికి టాప్ వచ్చును.

మూలమ్ :

ద్విబిస్తాః ద్వౌ బిస్తౌ పదతీ త్యర్థః, తక్. తస్య లుక్ చ. అస్య బిస్తాస్తత్వాత్ నజీవ్; కింతుటాపేవ.

అనువాదము :

ద్విబిస్తాః “ద్వౌబిస్తౌ పదతీ” అనునర్థమున తక్ ప్రత్యయము. దానికి లోపమురాగా, అజాదిగణ పాఠమువలన దీనికి టాప్ వచ్చును.

మూలమ్ :

ద్వ్యాః చితాః ద్వౌ ఆచితౌ పదతీ త్యర్థే తస్య లుక్ జీవ్ న భవతి; కింతు టాపేవ.

అనువాదము :

ద్వ్యాఃచితాః ద్వౌ ఆచితౌ పదతీ యను నర్థమున తక్, దానికి లుక్ వచ్చును తర్వాత టాప్ వచ్చును.

మూలమ్ :

పంచాశ్మీః పంచానా మశ్వానాం సమాహార ఇత్యర్థే జీవ్ భవత్యేవ.

అనువాదము :

పశ్చాశ్మీః పశ్చానా మశ్వానాం సమాహారః-అనునర్థమున “జీవ్” వచ్చును.

మూలమ్ :

ద్వికాండాః ద్వౌ కాండే యస్యా ఇత్యర్థే విహితస్య మాత్రచ్ ప్రత్యయస్య కాపాత్ నా త జీవ్ కింతు టాపేవ. అయం ద్వికాండ శబ్దః శ్చేత్తార్థకః కదైవ న జీవ్

ద్వికాండీరజ్ఞాః ఇతి శ్చేత్తారకత్వం పరిత్యజ్య రజ్జుర్థకత్వే టాప్ న భవతి కింతు జీవ్.

అనువాదము :

ద్వికాండః ద్వౌకాణ్డే యస్యాః అనునర్థమున విధింపబడిన మాత్రచ్ ప్రత్యయములోపింపగా “జీవ్” రాక “టాప్” వచ్చును. ఇది శ్చేత్త్రమును

బోధించునుకాన “జీప్” రాదు. త్రాటిని బోధించునప్పుడు జీప్ రావచ్చును. కావుననే “ద్వికాణ్డీరజ్ఞః” అనురూపము.

మూలమ్ :

ద్విపురుషీ: ద్వౌ పురుషౌ ప్రమాణమస్యా ఇత్యర్థే జీప్ భవతి. తస్య వికల్పత్వాత్ టాబపి భవతి. తథా చ ద్విపురుషౌ ఇత్యపి రూపమ్.

అనువాదము :

ద్విపురుషీ: ద్వౌపురుషౌ ప్రమాణమస్యా అనునర్థమువ జీప్ వచ్చును. అది వికల్పముగాన టాబ్ గూడవచ్చును కాన ద్విపురుషౌ యనియు రూపము.

మూలమ్ :

కుఙ్గోద్భి: కుఞ్ మివ ఊధః యస్యా ఇతి బహుప్రీహా అనజి, తతః జీప్.

అనువాదము :

కుఙ్గోద్భి: కుఞ్మివ ఊధః యస్యా: అనునర్థమున అనజ్-రాగా తర్వాత, ‘జీప్’ వచ్చును.

మూలమ్ :

ద్యౌశ్చిద్భి: ద్వే ఊధసీ యస్యా ఇతి బహుప్రీహా అనజి, జీపి, అల్లోపే రూపమ్. నాత్ర జీప్.

అనువాదము :

ద్యౌశ్చిద్భి: ద్వే ఊధసీయస్యా: అనుబహుప్రీహాయందు అనజ్ను, జీప్ను, ఆకారలోపము నుజేయగా రూపము. ఇచ్చట “జీప్” రాదు.

మూలమ్ :

అత్యుద్భి: అతిశయితం ఊధః యస్యా ఇతి బహుప్రీహా పూర్వ వదనజాదౌ జీపి రూపమ్. నాత్ర జీప్.

అనువాదము :

అత్యుద్భి: అతిశయితం, ఊధః యస్యాస్యా అని బహుప్రీహాయందు పూర్వమువలె అనజా దేశాదులుచేయగా జీప్ వచ్చును కాని జీప్ రాదు.

మూలమ్ :

ద్విదామ్బి: ద్వే దామనీ యస్యా ఇతి విగ్రహే జీపః ప్రతిషేదాత్ అత్ర జీప్ విధానమ్.

అనువాదము :

ద్విదామ్యైః ద్వేదామనీయస్యాః అనువిగ్రహమున జీవ ప్రతిషిద్ధమైనందువలన “జీవ” వచ్చును.

మూలమ్ :

ద్విహాయనీః ద్వే హాయనే యస్యా ఇతి విగ్రహే అదంతత్వాత్ టాపి ప్రాప్తే అత్ర జీవ విధానమ్.

అనువాదము :

ద్విహాయనీః ద్వే హాయనే యస్యాః అను విగ్రహమున అదంతమైనందువలన టాప్ ప్రాప్తింపగా దానిని వారించి జీవ వచ్చును.

మూలమ్ :

త్రిహయజ్ఞీః త్రిణి హాయనాని యస్యాః ఇతి విగ్రహః. అత్ర వయో వాచకస్య హాయనస్య జీవ ఇత్వం చ భవతః త్రిహయజ్ఞీ బాలా చతుర్థాయజ్ఞీ బాలా. ఇదం చ ఇత్వం త్రిచతుర్భ్యం పరస్య హాయనస్యైవ భవతి.

అనువాదము :

త్రిహయజ్ఞీః త్రిణి హాయనానియస్యాః అని విగ్రహము. వయస్సును, జెప్పునట్టిహాయనశబ్దమునకు జీవ, ఇత్వములు వచ్చును. ఇట్లే చతుర్థాహజ్ఞీ ‘బాలా’ అనునెడ, గూడ, జెప్పవలయును. ఈఇత్వముత్రి-చతుర్-శబ్దములకు పరమైనహాయన శబ్దమునకే వచ్చును.

మూలమ్ :

సురాజ్ఞీః శోభనః రాజా యస్యాః ఇతి విగ్రహః. అయం చ, సురాజ్ఞితి అన్నంత బహువ్రీహిః. అత్ర జకారోత్తరస్య ఉపధాభూ తతస్య అకారస్య లోపే సంధికార్యే జీవేవ భవతి. అతః సురాజ్ఞీ ఇతి.

అనువాదము :

సురాజ్ఞీః శోభనః రాజాయస్యాః అని విగ్రహము. ఇది సురాజ్ఞ-అని, అన్నంతమగు బహువ్రీహి. ఇచ్చట జకారముపైన ఉపధయగు అకారము లోపించి సంధికార్యమును జేయగా “జీవ” వచ్చును.

మూలమ్ :

శతమూర్ధ్ని ఇతి వేదే రూపమ్. శతం మూర్ధానః యస్యా ఇతి విగ్రహే ఉపధా లోపే, అనేన జీపి శతమూర్ధ్ని తి భవతి.

అనువాదము :

శతమూర్ధ్ని: ఇది వై దికరూపము. శతం మూర్ధానః యస్యాస్యా యని విగ్రహము. ఇచ్చట “ధ” కారముపైని యుపధయగు ‘అ’ కారమునకు లోపమురాగా “జీప్” వచ్చును.

లమ్ :

కేవల

మామక

భాగనుయ

పాప

అపర

సమాన

ఆర్యకృత

సుమగ్గల

భేషజ

ఇతి నవభ్యః శబ్దేభ్యః సంజ్ఞాయాం,
వేదే చ నిత్యం జీప్ భవతి. తేన-

కేవలీ, మామకీ, భాగదేయీ, పాపీ. అపరీ సమానీ ఆర్యకృతీ, సుమగ్గలీ, భేషజీ, ఇతి శ్రీలింగ రూపాణి సిద్ధ్యంతి సంజ్ఞాభిన్నస్థలే, వేదభిన్నస్థలే చ కేవలా మామకేత్యాది రూపాణి భవంతి.

అనువాదము :

కేవల

మామక

భాగదేయ

పాప

అపర

సమాన

ఆర్యకృత

సుమగ్గల

భేషజ

అను నీ తొమ్మిది శబ్దములకు సంజ్ఞయై
నప్పుడును, వేదమందును, నిత్యముగా
జీప్ వచ్చును.

అందువలన, కేవలీ, మామకీ, భాగధేయీ, పాపీ, ఆవరీ, సమానీ
ఆర్యకృతీ-సుమజ్జలీ-భేషజీ-అనిరూపములు సిద్ధించును-

సంజ్ఞకానప్పుడు వేదమునకంటె భిన్నస్థలముల యందును, కేవలా,
మామకా ఇత్యాది టాబులై రూపములు వచ్చును.

మూలమ్ :

అన్తర్వత్తీ: అంతః అస్తి అస్యాం గర్భః ఇతి విగ్రహే అన్తః శబ్దస్య
మతుష్ నిపాత్యతే. అంతర్వత్ శబ్దాత్ నుగాగమే అన్తర్వత్-న్-ఇతి స్థితే
జీపి, అన్తర్వత్తీ ఇతి రూపమ్.

అనువాదము :

అన్తర్వత్తీ: అంతః అస్తి అస్యాం గర్భః అని విగ్రహము. “అన్తః”
శబ్దమునకు “మతుష్” నిపాతింపబడును. అందువలన-“అన్తర్వత్” యను
రూపమేర్పడును. దానికినుగాగమమురాగా ‘అన్తర్వత్-న్’ అని యేర్పడును.
దానిపై “జీప్” రాగా ‘అన్తర్వత్తీ’ యని రూపమేర్పడు చున్నది.

మూలమ్ :

పతివత్తీ: పతిః అస్యాః అస్తితి విగ్రహే పతిమత్ ఇతి భవతి. తత్ర
మకారః వకారః నిపాత్యతే. తదన్తరం నుగాగమః. తథా చ పతివత్-న్, ఇతి
స్థితే జీపి పతివత్తీతి రూపమ్.

అనువాదము :

పతివత్తీ: “పతిః అస్యాః అస్తి” యని విగ్రహము చేయగా
“పతిమత్” అని రూపమేర్పడును. అందుమకారమునకు వత్సము నిపాతింప
బడును. తర్వాత నుమాగమమురాగా “పతివత్-న్” అని రూపమేర్పడగా
తర్వాత “జీప్” రాగా “పతివత్తీ” అనురూపము సిద్ధించును.

మూలమ్ :

పత్నీ: పతిశబ్దస్య యాగేన సంబంధే నకారః భవతి. పతి-న, = పత్-న్
ఇతి స్థితే జీపి పత్నీ ఇతి భవతి.

అనువాదము :

పత్నీ: పతిశబ్దమునకు యాగసంబంధముచే నకారమురాగా పతి + న్
అని యేర్పడగా, “జీవ్” వచ్చి, “పత్నీ”యని రూపము సిద్ధించినది.

మూలమ్ :

పూర్వపదేన సహితస్య పతిశబ్దస్య వికల్పేన “నః” భవతి.

తథా చ గృహపత్నీ ఇత్యత్ర గృహస్య పతిః ఇతి విగ్రహే గృహపతి
రితి గృహపత్నీ ఇతి చ రూపద్వయమ్.

ఏవమేవ బహుప్రేహా దృఢపత్నీ దృఢపతిః ఇతి వృషలపత్నీ,
వృషలపతిః ఇతి చ, రూపద్వయమ్.

అనువాదము :

పూర్వపదముతోఁగూడిన పతిశబ్దమునకు వికల్పముగా ‘నకారము’
వచ్చును. కావున.

గృహపత్నీ: యనునెడ “గృహస్యపతిః” యని విగ్రహమునుజేయగా-
గృహపత్నీ యనియు గృహపతిః యనియు రెండు రూపములేర్పడుచున్నవి.

ఇట్లే బహుప్రేహి సమాసమందును-

దృఢపత్నీ,

దృఢపతిః

వృషలపత్నీ,

వృషలపతిః

అని రెండు రూపములు సిద్ధించును.

మూలమ్ :

సపత్నీ: సమానః పతిః యస్యా ఇతి విగ్రహే నకారే జీవి చ పూర్వ
వత్ సపత్నీ ఇతి రూపమ్. ఇత్థమేవ ఏకః పతిః యస్యాస్యా ఏకపత్నీ ఇతి,
వీరః పతిః యస్యాస్యా వీరపత్నీ ఇతి చ జ్ఞేయమ్.

అనువాదము :

సపత్నీ: “సమానఃపతిః యస్యాః” అని విగ్రహముజేయగా నకారము,
జీవ్, రాగా “సపత్నీ” యని రూపము. ఇట్లే ఏకః పతిః యస్యాస్యా యని
విగ్రహముననుసరించి “ఏకపత్నీ” యనియు, “వీరః పతిః యస్యాః” అని
విగ్రహముననుసరించి “వీరపత్నీ” “యనియు రూపము లేర్పడుచున్నవి.

మూలమ్ :

పూతక్రతాయాః పూతక్రతు శబ్దాత్ శ్రీత్వ ద్యోతకతయా ఐ, జీవ్ చ భవతః

పూతక్రతోః శ్రీ ఇత్యైత్ర పూతక్రతుశబ్దాత్ ఉకారస్య ఐకారే సతి పూతక్రత్ + ఐ ఇతి స్థితే. తతః జీవి సంధికార్యే సతి పూతక్రత్ + ఆయ్ + ఈ = పూతక్రతాయాతి రూపం సిద్ధ్యతి యయా యాగాః పవిత్రితాః సా పూతక్రతాయా ఇత్యుచ్యతే.

అనువాదము :

పూతక్రతాయాః పూతక్రతశబ్దమునకు శ్రీత్వద్యోతకముగా, ఐ-జీవ్ లు వచ్చును. పూతక్రతోః శ్రీ యను నర్థమున, పూతక్రతు శబ్దమునకు చివర నున్న ఉకారమునకు “ఐ” కారము రాగా, పూతక్రత్ + ఐ, యనికాగా తర్వాత జీవ్, వచ్చును. సంధికార్యమురాగా పూతక్రత్ + ఆయ్ + ఈ = పూతక్రతాయా యనిరూపము సిద్ధించును. ఎవతెచే యగములు పవిత్రములు గావింపబడునో, ఆమె పూతక్రతాయా యని చెప్పబడును.

మూలమ్ :

వృషాకపాయాః వృషాకపి శబ్దాత్ ఐకారః అంతాదేశః తతః జీవ్ చ భవతః. తథాచ వృషాకవ్ + ఐ + ఇత్యేతత్ సంయోజనేన వృషాకపై ఇతి భవతి. తతః జీవి వృషాకపై + ఈ ఇతి స్థితే ఆయాదేశే సతి వృషాకపాయా ఇతి రూపం భవతి.

వృషాకపాయాశబ్దః లక్ష్యాః గౌర్యాశ్చ వాచకః

అనువాదము :

వృషాకపాయాః వృషాకపి శబ్దమునకు “ఐ” అంతాదేశము తర్వాత వచ్చును. అట్లురాగా వృషాకవ్ + ఐ + అని కాగా వానిని కలుపగా “వృషాకపై” యనియగును. తర్వాత “జీవ్” రాగా “వృషాకపై + ఈ” యని ఏర్పడును. తర్వాత “పై”లోని ఐకారమునకు ఆయాదేశమురాగా వృషాకవ్ + ఆయ్ + ఈ = వృషాకపాయా యని రూపము సిద్ధించుచున్నది. వృషాకపి శబ్దము లక్ష్యగౌరీ వాచకము.

మూలమ్ :

కుసితాయీ కుసిదాయీ: పూర్వవదేవ అనయోరపి ఐకారః ఆంతాదేశః భవతి. తథాచ కుసిత్ + ఐ కుసిద్ + ఐ ఇతి స్థితే తతః సంయోజనే కుసిత్తై కుసిదై ఇతి భవతః తదః జీవీ కుసిత్తై + ఈ, కుసిద్దై + ఈ ఇతి స్థితే ఆయాదేశేన కుసితాయీ, కుసిదాయీ, ఇతి చ రూపద్వయం సిద్ధ్యతి.

అనువాదము :

కుసితాయీ కుసిదాయీ: పూర్వమువలె నీ రెంటికిని “ఐ” కారము అంతాదేశమగును. అందువలన కుసిత్ + ఐ, కుసిద్ + ఐ అని రూపములేర్పడును. తర్వాత ‘జీవీ’ రాగా, కుసిత్తై + ఈ, కుసిదై + ఈ అని యుండుగా “ఆయా” దేశముచే, కుసిత్ + ఆయ్ + ఈ = కుసితాయీ, కుసిద్ + ఆయ్ + ఈ = కుసిదాయీ అనియు రూపము లేర్పడును.

మూలమ్ :

మనావీమనాయీ: మనుశబ్దాత్, ఔకారః, ఐకారశ్చ ఆదేశౌ వా భవతః— తథాచ మనుశబ్దాత్ ఔకారే,

మన్ + ఔ ఇతి స్థితే తతః జీవీ మన్ + ఔ + ఈ ఇతి స్థితే ఆవాదేశే, మనావీ ఇతి రూపం భవతి.

మనుశబ్దాత్ ఐకారే మన్ + ఐ ఇతి స్థితే తతః జీవీ పూర్వవత్ ఆయాదేశే మనాయీ ఇతి రూపం భవతి.

అనువాదము :

మనావీ మనాయీ: మనుశబ్దమునకు, ఔకారము, ఐకారము ఆదేశము లగును.

మను శబ్దమునకు ‘ఔకార’ ము రాగా మన్ + ఔ అని యుండగా తర్వాత ‘జీవీ’ రాగామన్ + ఔ + ఈ అని యేర్పడగా, పిదప ‘ఆవా’ దేశమురాగా “మనావీ” యనురూప మేర్పడుచున్నది.

మను శబ్దమునకు ‘ఐ’ కారమురాగా, మన్ + ఐ యనికాగా, తర్వాత ‘జీవీ’ రాగా ‘ఆయాదేశమురాగా ‘మనాయీ’ యను రూపము సిద్ధించును.

మూలం :

మనుః : పూర్వోక్తస్య ఐకారాదేశస్య ఔకారదేశస్య చ వికల్పత్వాత్ తదభావ పక్షే మను రిత్వేన రూపం భవతి.

అనువాదము :

పైనఁజెప్పిన ఔకారము, ఐకారము, వికల్పములు గాననవి రాని. పక్షమున, 'మనుః' అని ప్రకృతి రూపమేయుండును.

మూలమ్ :

ఏనీ; ఏతా :

ఏతశబ్దః శ్వేతవర్ణవాచకః । తథాచ తద్వటకస్య తకారస్య నకారేః జీపి చ ఏనీ ఇతి రూపం భవతి. తదభావ పక్షే ఏతా ఇతి టాప్ భవతి.

అనువాదము :

ఏనీ-ఏతా : వర్ణవాచకమైన ఏతశబ్దములోని తకారమునకు. నకారము, స్త్రీత్వ ద్యోతకముగా 'జీప్' వికల్పముగా వచ్చును.

ఏత శబ్దము శ్వేతవర్ణవాచకము కాన నా 'ఏత' శబ్దమునందుఁజేరిన తకారమునకు నకారము, జీప్ రాగా 'ఏనీ' యనురూపమేర్పడు చున్నది. అదిరానిపక్షమున "ఏతా" యని 'టాప్' వచ్చును.

మూలమ్ :

రోహిణీ-రోహితా : అత్రాఽపి పూర్వపదేవ తకారస్య నకారే ణత్యేః జీపి చ రోహిణీ ఇతి రూపమ్. తదభావ పక్షే టాపి రోహితా ఇతి రూపమ్.

అనువాదము :

రోహిణీ-రోహితా : ఇచ్చటగూడ పూర్వమువలె తకారమునకు నకారము దానికి 'ఞత్యము' "జీప్" రాగా రోహిణీ యనియు. అవి రాని పక్షమున "టాప్" రాగా రోహితా యనియు రూపములు సిద్ధించుచున్నవి.

మూలమ్ :

విశజ్ఞీ-విశజ్ఞా : అత్ర విశజ శబ్దాదపి వా జీప్ భవతి. ఆతః విశజ్ఞీ ఇతి, తదభావ పక్షే టాపి విశజ్ఞా ఇతి చ రూపమ్.

అనువాదము :

విశజ్ఞీ-విశజ్ఞా : ఇచ్చట 'విశజ్ఞ' శబ్దమునకు వికల్పముగా 'జీప్' యనియు. కాని 'విశజ్ఞీ' యను రూపము సిద్ధించుచున్నది. అది రానిపక్షమున 'టాప్' రాగా విశజ్ఞా యనురూపము సిద్ధించును.

మూలం :

అనితా, పలితా : అనయోః నత్వం జీప్ చ న భవతః

అసిక్ష్మి; పలిక్ష్మి: పూర్వోక్తయోః అసిత పలిత శబ్దయోః వేదే త ఇత్యస్య క్షాదేశం జీవం చ వదన్తి అతః:-

అసిక్ష్మి పలిక్ష్మి: ఇతి రూపే ఛందసి భవతః.

అనువాదము :

అసితా-పలితా: ఏనికి, “నత్యము” “జీవ్” రావు.

అసిక్ష్మి-పలిక్ష్మి: పైనఁజెప్పిన “అసిత-పలిత” శబ్దములకు వేదమునందు “క్ష్మమ్” అని యాదేశమురాగా “జీవ్” వచ్చి అసిక్ష్మి, పలిక్ష్మి యనురూపము లేర్పడుచున్నవి.

మూలం :

అవదాతా: అవదాత శబ్దస్య శుద్ధవాచకత్వ మేవ న పునర్వర్ణవాచకత్వమ్. తస్మాత్ తతః నకారః జీవ్ చ న భవతః కింతు టాపి అవదాతా ఇత్యేవ రూపం భవతి.

అనువాదము :

అవదాతా: అవదాతశబ్దము, వర్ణవాచకముకాదు. అది విశుద్ధమైన దానినిఁ జెప్పును. కాన ‘అవదాతా’ యనియేరూపము. అనగా నకారము జీవ్, రావు. కేవలము ‘టాప్’ వచ్చును.

మూలం :

కల్మాషే: తక్కారోపధభిన్న శబ్దేభ్యః స్త్రీత్యై జీవ్ భవతి. తేన కల్మాష శబ్దాత్ జీపి కల్మాషీ ఇతి రూపమ్.

అనువాదము :

కల్మాషే: తకారము ఉపధగాలేని శబ్దములకు స్త్రీత్వదోర్వకముగా “జీవ్” వచ్చును. కాన కల్మాషశబ్దమునకు “జీవ్” రాగా ‘కల్మాషీ’ యను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

మూలమ్ :

సారణ్ణి: పూర్వవదేవ అత్రాపి జీవ్.

అనువాదము :

సారణ్ణి: పూర్వమువలె నిచ్చటగూడ ‘జీవ్’ మాత్రమే వచ్చును.

మూలం :

నర్తకీ: యేషాం షకారః ఇత్, తత్రత్యయా నైభ్యః గౌరాదిగణ
పతితేభ్యశ్చ శబ్దేభ్యః జీవ భవతి. నృతీ (గాత్రతిషేపే) ఇతి నృత్ ఘ్నన్
ప్రత్యయః, సః షీత్, తత్ర షకారస్య లోపే నకారోపి ఇత్ తయో ణ్లోపే,
అకారేణే చమూపధ గుణే నర్తక ఇతి భవతి. తతః జీవి నర్తకీ ఇతి రూపం
సిద్ధ్యతి.

అనువాదము :

నర్తకీ: షకారమును ఇత్తుగా గల్గిన ప్రత్యయమును, జివరగల్గిన
శబ్దములకును, గౌరాదిగణ పతిత శబ్దములకును “జీవ” వచ్చును. గాత్ర
విషేషమునుజెప్పు ‘నృతీ’ ధాతువునకు “ఘ్న” ప్రత్యయము
విధింపఁబడినది. అదిషీత్తు. అందుషకారమునకు లోపము వచ్చును. అందలి
నకారము ‘ఇత్తు’ అగుటవలన దానికిని లోపమువచ్చినది. తర్వాత, ‘అకా’ దేశము
వచ్చి చమూపధ గుణమురాగా అనగా ‘నృతీ’లోని ఋకారమునకు ‘అర్’ అని
గుణమురాగా ‘నర్తక’ యను రూపమేర్పడును. తర్వాత ‘జీవ’ రాగా “నర్తకీ”
యనురూపము సిద్ధించును.

మూలం :

గౌరీ: ఆయం చ గౌరాదిగణ పతితః. తతః జీవి గౌరీ ఇతి రూపమ్.

అనువాదము :

గౌరీ: ఇది గౌరాది గణమున పతితముకాన దీనికిని ‘జీవ’ రాగా ‘గౌరీ’
యను రూపమేర్పడుచున్నది.

మూలమ్ :

అనదుహీ: అనదుహ్ శబ్దాత్ జీవి రూపమ్.

అనద్వాహీ: అనదుహ్ శబ్దాత్ వికల్పేన అమి తతః జీవి రూపమ్.

అనువాదము :

అనదుహీ: అనదుహ్ ‘శబ్దమునకు ‘జీవ’ రాగా అనదుహీ యను
రూపము.

అనద్వాహీ: ‘అనదుహ్’ శబ్దమునకు వికల్పముగా “అమ్” రాగా,
‘జీవ’ విధించుటచే ‘అనద్వాహీ’ యనిరూపము.

మూలమ్ :

మత్స్యే : మత్స్య శబ్దాద్ జీషి యకారలోపే రూపమ్.

అనువాదము :

మత్స్యే : మత్స్య శబ్దమునకు “జీష్” రాగా, యకారలోపమును జేయుటచే, ‘మత్స్యే’ అనురూపము.

మూలమ్ :

దంష్ట్రా 9 : ఇత్యత్ర షిత్ ప్రత్యయే పరేఽపి జీష్ న భవతి కింతు టాపేవ-

అనువాదము :

దంష్ట్రా 9 : ఇచ్చట ‘ష్ట్రీ’ అను ‘షిత్’ ప్రత్యయము పరమైనను ‘జీష్’ రాదు-“టాప్” వచ్చును.

మూలమ్ :

జానపదీ : వృత్త్యర్థేఽయం జీషన్తః అన్యత్రజీబన్తః.

అనువాదము :

జానపదీ : జీవికను తెలుపునపుడు ఇది “జీష” న్తము. తద్భిన్నార్థమున, “జీ” బన్తము.

మూలమ్ :

ఘణ్డీ : పాత్రార్థే జీషన్తః జారజార్థేఽపి జీబన్తః.

అనువాదము :

ఘణ్డీ : పాత్రను చెప్పునప్పుడిది జీష న్తము. జారజాడను నర్థమున నిది “జీ” బన్తము.

మూలమ్ :

ఘణ్డా : పాత్ర భిన్నార్థే టాబన్తః.

అనువాదము :

ఘణ్డా : పాత్రకంటె భిన్న మయిన యర్థమున దీనికి “టాప్” వచ్చును. కాననప్పుడు ‘ఘణ్డా’ యను రూపమేర్పడును అనగా దహనీయ మని యర్థము.

మూలమ్ :

గోడీ : పూరణీయార్థే జీషన్తః ।

గోడా : పూరణీయ భిన్నార్థే టాప్ భవతి.

అనువాదము :

గోజీ : పూరింపదగిన గోనెమున్నగు నర్థమున “జీవ్” వచ్చును.
తద్భిన్నార్థమున అనగా నొకరికి పేరుగాఁజెట్టినప్పుడు ‘టాప్’ వచ్చి,
గోజా యను రూపమేర్పడును.

మూలమ్ :

స్థలీ : మనుష్యైః పరిష్కృతభూమిః

అనువాదము :

స్థలీ : మనుష్యులు త్రవ్వి కల్పించిన భూమియను నర్థమున జీవ్ వచ్చును.

మూలమ్ :

స్థలా మనుష్యా పరిష్కృత భూమిః.

అనువాదము :

స్థలా : సహజముగనున్న భూమినిఁ జెప్పనపుడు టాప్ వచ్చును.

మూలమ్ :

భాజీ : యవాగ్ధ్యర్థే జీషన్తః.

అనువాదము :

భాజీ : యవాగునుఁ జెప్పనపుడు జీష వచ్చును.

మూలమ్ :

భాజా : యవాగూ భిన్నార్థే టాబన్తః.

అనువాదము :

భాజా : యవాగుకంటె భిన్నమగునర్థమునుఁ జెప్పనప్పుడు “టాప్” వచ్చును.

మూలమ్ :

నాగీ : గజవాచకశ్చేత్ జీషన్తః.

అనువాదము :

నాగీ : గజవాచకమైనపుడు జీషన్తము.

మూలం :

నాగా : సర్పవాచకశ్చేత్ టాబన్తః.

అనువాదము :

నాగా: సర్వవాచకమైనపుడు టాబ న్నము.

మూలమ్ :

కాలీ: వర్ణవాచక శ్చేత్ జీషన్తః.

అనువాదము :

కాలీ: వర్ణవాచక మైనపుడు జీష న్నము.

మూలమ్ :

కాలా: అన్యత్ర టాబ న్తః.

అనువాదము :

కాలా: క్రూరార్థకమున టాబ న్నము.

మూలమ్ :

నీలీ: వస్త్ర భిన్నార్థే జీషన్తః. ఓషధౌ ప్రాణి వాచకత్వేఽపి జీషన్తః.

నామ్ని వికల్పః నీలీ, నీలావేతి.

అనువాదము :

నీలీ: వస్త్ర భిన్నార్థమున జీష న్నము. ఓషధివాచకమైనను, ప్రాణివాచక మైనను జీష న్నము.

నీలా: వస్త్రార్థమున టాప్ వచ్చును.

నీలీ-నీలా: సంజ్ఞయందును వికల్పముగా జీష వచ్చునుగాక రెండు రూపములు.

మూలమ్ :

కూళీ: అయోవికారహలాదిశ్చేత్ జీషన్తః.

అనువాదము :

కూళీ: ఇనుముతో తయారైన నాగలి మున్నగు వానినిఁ జెప్పునపుడు జీష న్నము.

మూలమ్ :

కూళా: అన్యః.

అనువాదము :

కూళా: యజ్ఞ సంబంధమైన వస్తువును బోధించునపుడు టాబ న్నము.

మూలమ్ :

కాముకీ: మైథనేచ్ఛావతీ చేత్ జీషన్తః

అనువాదము :

కాముకీ: మైథునేచ్ఛ యున్నప్పుడు జీషన్తము.

మూలమ్ :

కాముకా: ధనాది విషయకేచ్ఛావతీ చేత్ టాప్.

అనువాదము :

కాముకా: ధనాది విషయకమగు కోరిక గల్గినప్పుడు టాబన్తము.

మూలమ్ :

కబరీ: కేశసన్నివేశే జీషన్తః.

కబరా: చిత్రవర్ణే టాబన్తః.

అనువాదము :

కబరీ: కేశవేశమను నర్థమున జీషన్తము.

కబరా: చిత్రవర్ణమునందు టాబన్తము.

మూలమ్ :

శోణీ: అత్ర ఆ వా జీష్.

శోణా: తదభావ పక్షే టాప్.

అనువాదము :

శోణీ: ఇది వికల్పముగా జీషన్తము.

శోణా: జీష్ రానప్పుడు టాబన్తము.

మూలమ్ :

మృద్ధో: ఉదన్తగుణవాచకాత్ వా జీషి రూపమ్.

మృదుః : తదభావపక్షే రూపమ్.

అనువాదము :

మృద్ధో: ఉదన్త గుణవాచకముగాన దీనికి వికల్పముగా జీష్ వచ్చినది.

మృదుః: జీష్ రాని పక్షమున ప్రకృతి రూపమునందుండును.

మూలమ్ :

పాణ్డు : నాత్ర జీవ్.

అనువాదము :

పాణ్డు : దీనికి 'జీవ్' రాదు.

మూలమ్ :

బహ్మో బహ్మదిగణపాతాత్ వా జీషి రూపమ్

బహుః : తదభావపక్షే రూపమ్.

అనువాదము :

బహ్మో : బహ్మదిగణ పాతమువలన దీనికి వికల్పముగా జీష్ వచ్చును.

బహుః : పై విధానము వికల్పముగాన, రాని పక్షమున రూపము.

మూలమ్ :

రాత్రీ రాత్రి : కృతప్రత్యయస్య తు=కారః తదనాత్ వా జీష్.
రాత్రిరితి "త్రిప్" ప్రత్యయాంతః తస్య ఇకారస్య వా జీషి రాత్రీ ఇతి,
తదభావపక్షే రాత్రి రితి రూపే.

అనువాదము :

రాత్రీః కృతప్రత్యయమునకు సంబంధించిన 'ఇ' కారమును, జివరగల
శబ్దమునకు జీష్ వైకల్పికముగా వచ్చును గాన, దాని ననుసరించి యిట జీష్.

రాత్రిః : పై విధివైకల్పికముగాన నది రాని పక్షమునందు, ఈ
రూపము.

మూలమ్ :

శకటో-శకటః : కృదికారాంతాత్ అకృదికారాంతాత్ సర్వత్ర
అక్తిన్నార్థాత్ జీష్ భవతి. తేన, శకటి రిత్యత్ర జీషి శకటి ఇతి తదభావే
శకటిః ఇతి చ రూపే.

అనువాదము :

శకటో : కృదికారమును తద్భిన్నమైన 'ఇ' కారమును, జివరగల్గిన
శబ్దములకు వైకల్పికముగా "జీష్" వచ్చునను విధి ననుసరించి యీ రూపము.

శకటః : పై విధి వైకల్పికముగాన రాని పక్షమునందు, ఈ రూపము.

మూలమ్ :

పద్ధతీ-పద్ధతిః: అత్ర క్రిన్న న్తత్వాత్ అప్రాప్తే జీషి, బహ్వది గణపాఠాత్ జీషి పద్ధతే ఇతి, తదభావపక్షే పద్ధతి రితి రూపద్వయమ్.

అనువాదము :

పద్ధతీ: ఇది క్రిన్న న్తమగుటవలన “జీష్” ప్రాప్తించదు. కాని బహ్వది గణమునఁ బరితమైనందు వలన వైకల్పితముగా ‘జీష్’ వచ్చినది.

పద్ధతిః : పై ‘జీష్’ రాని పక్షమున ఈ రూపము.

మూలమ్ :

గోపీ : గోపస్య స్త్రీ ఇతి పుంయోగాత్ అత్ర జీషి- రూపమ్.

గోపాలికా: గోపాలకస్య స్త్రీ ఇతి పుంయోగే సత్యపి నాత్ర జీష్. కింతు టాపి రూపమ్.

అనువాదము :

గోపీ: “గోపస్యస్త్రీ” యని పుంయోగమువలన నిచ్చట “జీష్” రాగా రూపము.

గోపాలికా: “గోపాలకస్యస్త్రీ” యని పుంయోగమున్నను ఇది ‘పాలక’ శబ్దాంతముగాన “జీష్” రాక “టాప్” వచ్చినది.

మూలమ్ :

అశ్వపాలికా : పూర్వవదేవ అత్రాపి రూపమ్.

అనువాదము :

అశ్వపాలికా: ఇదియు పూర్వమువలె పాలికా న్తముగాన “జీష్” రాకుండ ‘టాప్’ వచ్చినది.

మూలమ్ :

సూర్యా : సూర్యస్య స్త్రీ (దేవతా) సూర్యా ఇతి దేవతార్థే చాపి రూపమ్,

సూరీ : దేవతా భిన్నార్థే సూర్యశబ్దాత్ జీషి యకారలోపే రూపమ్ ఏంతిత్వర్థః. ఇయం తు మానుషీ న దేవతా. అతః పూర్వోక్తటాపః అప్రవృత్తిః ।

అనువాదము :

సూర్యో : “సూర్యస్యశ్రీ (దేవతా)” యని దేవతార్థమున ‘చాప్’ వచ్చి రూప మేర్పడినది.

సూరీ : దేవతా భిన్నార్థమున సూర్య శబ్దమునకు ‘జీష్’ రాగా యకార లోపమేర్పడగా నీ రూపము. కుంతియని యర్థము. ఈమె మానవియే గాని దేవత గాదు కాన పూర్వోక్తమైన ‘చాప్’ రాదు.

మూలమ్ :

ఇంద్రాణీ : ఇంద్రస్య శ్రీ ఇతి పుంయోగే అనుగాగమః, జీష్ చ భవతః. ఏవమేవ, వరుణానీ, భవానీ, శర్వాణీ, రుద్రాణీ, మృదానీతిరూపాణి.

అనువాదము :

ఇంద్రాణీ : “ఇంద్రస్య శ్రీ” యని పుంయోగమునందు, అనుగాగమము, “జీష్” వచ్చును. ఇంద్రే, వరుణానీ, భవానీ, శర్వాణీ, రుద్రాణీ, మృదానీ యను రూపము లూహ్యములు.

మూలమ్ :

మాతులانی-మాతులీ : మాతులశబ్దాత్ అనుగాగమస్య వికల్పత్వాత్, అనుగాగమే పూర్వపత్ మాతులనీతి, తదభావపక్షే మాతులీ ఇతి చ రూపద్వయమ్. మాతుల శ్రీ ఇత్యర్థః.

అనువాదము :

మాతులనీ : మాతుల శబ్దమునకు అనుగాగమము వైకల్పికముగాన, అనుగాగమము వచ్చిన పక్షమున ఈ రూపము.

మాతులీ : అది రాని పక్షమున ‘జీష్’ రాగా ఈ రూపము.

మూలమ్ :

ఉపాధ్యాయానీ-ఉపాధ్యాయీ : పూర్వవదేవ అత్ర అనుగాగమస్య వికల్పత్వాత్ ఉపాధ్యాయానీ ఇతి అనుగాగమపక్షే రూపమ్. తదభావపక్షే ఉపాధ్యాయీ ఇతి రూపమ్. ఉపాధ్యాయస్యశ్రీ ఇత్యర్థః.

ఉపాధ్యాయీ : యా చ స్వయమేవ అధ్యాపికా తత్ర వా జీష్ భవతి. తేన ఉపాధ్యాయీతి రూపమ్.

ఉపాధ్యాయా : జీషః వికల్పత్వాత్ తదభావపక్షే టాపి రూపమ్. ఇయ మపి స్వయమధ్యాపికా.

అనువాదము :

ఉపాధ్యాయానీ : “ఉపాధ్యాయస్యస్త్రి” యని పుంయోగము ననుసరించి, ఉపాధ్యాయ శబ్దమునకు, అనుగాగమమునచ్చి ‘జీష్’ రాగా రూపము.

ఉపాధ్యాయా : పైవిధి వికల్పముగాన రానిపక్షమున, ఈరూపము.

ఉపాధ్యాయా : ఏ స్త్రీ స్వయముగ నధ్యాపకురాలో నాయర్థమున “జీష్” వచ్చును.

ఉపాధ్యాయా : పైవిధి వైకల్పికము గాన రానిపక్షమున ‘టాప్’ రాగా, రూపము.

మూలమ్ :

అచార్యానీ : ఆచార్యస్య స్త్రీ-ఇతి పుంయోగే ఆచార్యానీ ఇతి రూపం భవతి. అత్ర నకారస్య న ఇత్వ నిషేధాత్.

అచార్యా : యా చ స్వయమేవ వ్యాఖ్యాత్రీ తత్ర టాబేష. తేన ఆచార్యా ఇతి రూపమ్.

అనువాదము :

అచార్యానీ : “ఆచార్యస్యస్త్రి” యను పుంయోగమున ఈ రూపము. ఇచ్చట నకారమునకు ‘ఇత్వము’ రాదు.

అచార్యా : ఎవ్వరై ‘స్వయముగ వ్యాఖ్యానముఁ జేయునో’ అచ్చట “టాప్” వచ్చును కాన నీ రూపము.

మూలమ్ :

అర్యాణీ : అత్ర పుంయోగం వినైవ స్వార్థే అనుగాగమః, వికల్పేన భవతి. తేన అర్యాణీ ఇతి రూపమ్. స్వామినీ వై శ్యావే త్యర్థః.

అర్యా : అనుగాగమస్య జీషశ్చ వికల్పత్వాత్ టాపి, అర్యా ఇతి రూపమ్ అత్రాఽపి పూర్వవదేవ అర్థః.

అనువాదము :

అర్యా : ఇచ్చట పుంయోగము లేకయే స్వార్థమందే అనుగాగమము వైకల్పికము. అందువలన. నీ రూపమేర్పడినది. యజమనురాలనియో, వైశ్యయనియో నర్థము.

అర్యా : అదీవైకల్పికముగాన రానిపక్షము నందీ రూపము.

మూలమ్ :

క్షత్త్రియాణీ : క్షత్రియ శబ్దాత్ స్వార్థే పుంయోగం వినైవ అనుగాగమే జీషి చ రూపమ్. తదభావపక్షే క్షత్త్రియా ఇతి భవతి.

అనువాదము :

క్షత్రియాణీ : క్షత్రియ శబ్దమునకు పుంయోగములేకయే, స్వార్థమున, అనుగాగమము “జీష్” వైకల్పికముగ రాగా రూపము.

క్షత్రియా : పై విధి వైకల్పికముగాన నది రాని పక్షమున “టాప్” రాగరూపము

మూలమ్ :

అర్యో : అర్య శబ్దస్య పుంయోగే ఇత్యుక్తౌ అర్యస్య శ్రీ ఇతి పుంయోగే జీషేవ భవతి తేన చ అర్యో-ఇతి రూపమ్.

అనువాదము :

అర్యో : అర్యశబ్దమునకు పుంయోగమందు “జీష్” వచ్చును అదిరాగా ఈ రూపము.

మూలం :

క్షత్త్రియీ : క్షత్రియశబ్దస్య పుం యోగే ఇత్యుక్తౌ క్షత్రియస్య శ్రీ ఇతి పుంయోగే జీషేవ భవతి-తేనక్షత్త్రియీ-ఇతి రూపమ్.

అనువాదము :

క్షత్రియీ : క్షత్రియ శబ్దమునకు ‘క్షత్రియస్యశ్రీ’ అను పుంయోగము నందు “జీష్” వచ్చి యీరూపమేర్పడినది.

మూలమ్ :

బ్రహ్మణీ అత్ర బ్రహ్మణమానయతి, ప్రాణయతి జీవయతీత్యర్థే అణి జీష భవతి.

అనువాదము :

బ్రహ్మణీ : ఇచ్చట ‘బ్రహ్మణమ్ ఆనయతి (జీవయతి)’ అనునరమున, “అణ్” రాగా “జీష్” వచ్చియీరూపమేర్పడినది.

మూలం :

హిమానీ : మహత్ హిమ మిత్యర్థే అనుగాగమే జీషి చ రూపమ్.

అరణ్యానీ : మహత్ అరణ్యమిత్యర్థే అనుగాగమే జీషి చ రూపమ్.

యవానీ : దుష్టోయవః ఇతి దోషార్థే ఆనుగాగమే జీషి చ రూపమ్.

యవనానీ : యవన శబ్దాత్ లిప్యర్థే ఆనుగాగమే జీషి చ రూపమ్.

అనువాదము :

హిమానీ : “మహత్ హిమమ్” అనునర్థమున ‘ఆనుగాగమము, జీష్ రాగా రూపము.

అరణ్యానీ : “మహత్ అరణ్యమ్” అనునర్థమునందు, ఆనుగాగమము ‘జీష్’ రాగరూపము.

యవానీ : “దుష్టోయవః” అనుదోషార్థమున, ఆనుగాగమము రాగా “జీష్” వచ్చిన రూపము.

యవనానీ : యవన శబ్దమునకు ‘లిప్య’ర్థమున, ఆనుగాగమము, జీష్, రాగరూపము.

మూలమ్ :

వస్త్రక్రీతీ : వస్త్రాది సాధనవాచక పదాని ఆదౌ క్రిత శబ్దః అంతే చ యేషాం వర్తతే తాదృశాత్ ఆదంతాత్ స్త్రీత్యే ద్యోత్యే జీష్ భవతి. తథా చ వస్త్రక్రిత శబ్దే వస్త్ర శబ్దః సాధనవాచకః. స చ ఆదౌ క్రితశబ్దః అంతే చ వర్తతే. అదంతశ్చ. తేన తతః జీషి వస్త్రక్రీతీ ఇతి రూపం సిద్ధమ్.

అనువాదము :

వస్త్రక్రీతీ : వస్త్రాది సాధనములనుఁజెప్పెడి పదములుమొదటను, క్రితశబ్దము చివరనుఁగల్గిన అద న్తమునకు స్త్రీ త్వద్యోతకముగా “జీష్” వచ్చును. వస్త్రక్రిత శబ్దమున, వస్త్రశబ్దము సాధనవాచకము అదియందును, క్రితశబ్దము చివరయందు నుండుటవలనను, నది అద న్తమగుటవలనను “జీష్” రాగా “వస్త్రక్రీతీ” యను రూపమేర్పడినది.

మూలమ్ :

ధనక్రీతా : అత్ర ఐహళగ్రహణాత్ జీష్ న భవతి కింతు టాబేవ.

అభ్రలిప్తీ : యేషాం సాధనవాచకశబ్దః ఆదౌ తేషాం క్తప్ర యాంతానా మ్పుత్యే ద్యోత్యే జీష్ భవతి.

అనువాదము :

ధనక్రీతా : పై విధి బాహళకముగాన, “జీష్” రాదు. మరేమను, “టాప్” వచ్చియీరూపమేర్పడుచున్నది.

మూలం :

అభ్రలిప్తీ (ద్యౌః): అత్ర అబ్రాణి లేపనసాధనాని. తైః ద్యౌః కిజ్ఞదేవ లిప్తా. లిప్తశబ్దశ్చ క్తప్రత్యయాన్తః. తేన అభ్రలిప్తశబ్దాత్ జీష్ ం అభ్రలిప్తీ-ఇతి రూపం భవతి.

అనువాదము:

అభ్రలిప్తీ : సాధనవాచకశబ్దములు ఆదియందు నుండి “క్త” ప్రత్య యాన్తశబ్దములు చివరనుండి ‘అల్పత్వ’మునుసూచించినదో నచ్చట “జీష్” వచ్చును. కాననిచ్చట అభ్రములు లేపనసాధనములు. వానితో నాకనముకొద్దిగ నంటియున్నది. లిప్త శబ్దము “క్త” ప్రత్యయాన్తము. కాన “అభ్రలిప్త” శబ్దమునకు “జీష్” రాగా “అభ్రలిప్తీ” యని పైరూపమేర్పడినది.

మూలమ్ :

ఊరుభిన్నీ : యస్మిన్ బహుప్రీహా, జాతివాచకశబ్దః పూర్వః, క్తప్రత్యయాన్తః అదన్తశబ్దః అంతే వర్తతే తస్మాత్ శ్రీత్యే ద్యౌత్యే జీష్ భవతి. ఊరూ భిన్నో యస్యాస్సా ఇతి విగ్రహః. అత్ర ఊరుశబ్దః జాతివాచకః స చ సమాసే పూర్వం వర్తతే. భిన్న ఇతి కాన్తః అకారాన్తశ్చ. తథా చ జీష్ ఊరుభిన్నీతి రూపమ్.

అనువాదము :

ఊరుభిన్నీ : ఏ బహుప్రీహా సమాసమునందు జాతివాచక శబ్దము పూర్వమందును, క్త ప్రత్యయాన్తమైన అదన్తశబ్దముచివర నుండునో, దానికి శ్రీ త్వద్యౌతకముగా “జీష్” వచ్చును. ప్రకృతము ‘ఊరూభిన్నో యస్యాః’ అను బహుప్రీహా విగ్రహము నందు, ఊరుశబ్దము జాతివాచకము. అదిసమా సమునకు, ఆదియందేయున్నది. “భిన్న” యనునది క్త ప్రత్యయాన్తమై, అకారాన్తమై, చివరయందే యున్నది. కాన ‘జీష్’ రాగా “ఊరు భిన్నీ” యనురూపము సిద్ధించు చున్నది.

మూలమ్ :

బహుక్రీతాః అత్ర బహుశబ్దస్య జాతివాచకత్వాభావాత్ నజీష్-కిన్తు టాపేవ.

దన్తశాఖాః అత్ర దంతశబ్దస్య జాతివాచకత్వేపి జీష్ న భవతి నిషేధాత్.

పాణిగృహీతీ: పాణి: గృహీత: యస్యాస్యా ఇతి విగ్రహ: . విధివదూతా భార్యేత్యర్థ: అత్ర జీష్ పాణిగృహీతీతి రూపమ్.

పాణిగృహీతా : దాసీప్రభృతి: అనుధత్వాత్. నాత్ర జీష్ కింతు టాబేష.

సురాపీతీ-సురాపీతా: యస్య పూర్వం పదం స్వాక్షం న భవతి తస్మాత్ పరం యత్ క్తప్రత్యయానం తదనాత్ బహువ్రీహి: జీష్ స్యాత్. అతః సురాపీతీ ఇత్యత్ర అస్వాక్షం యత్ పూర్వం పదం సురేతి పదం, తస్మాత్ పరం యత్ క్తానం పీతేతి క్తానం, తదంత: బహువ్రీహి: సురాపీతేతి (సురాపీతా యయా ఇతి విగ్రహాత్). తతః జీష్ సురాపీతీఇతి తదభావపక్షే సురాపీతా ఇతి రూపే భవతః.

అనువాదము :

బహువ్రీతా : ఇచ్చట బహు శబ్దము జాతివాచకముకానందువలన, “జీష్” రాక ‘టాప్’ వచ్చినది.

దన్తజాతా : ఇచ్చట ‘దన్త’ శబ్దము జాతివాచకమైనను, నిషేధముండుట వలన “జీష్” రాక “టాప్” వచ్చినది.

పాణిగృహీతీ : పాణి: గృహీత: యస్యా: అని విగ్రహము . శాస్త్ర ప్రకారము పరిణీతురాలైన భార్యయనియర్థము. ఇచ్చట ‘జీష్’ రాగా రూపము.

పాణిగృహీతా : పాణి చేపట్టుకొనబడిన స్త్రీ యని యర్థము కాన నిట జీష్ రాక, “టాప్” వచ్చినది.

సురాపీతీ : దేనికి పూర్వపదము స్వాక్షముకాదో, దానికి క్తప్రత్యయాన శబ్దము పరమగుచో, తదన్తమగు బహువ్రీహికి “జీష్” వచ్చును. ఇదివై కల్పి కము. కాన “సురాపీతీ” యనునెడ స్వాక్షభిన్నమైన పూర్వపదము “సురా” యనునది. దానికి పరమైన ‘క్త’ ప్రత్యయానము “పీత” యని. దాని నంత ముండుగల్గిన బహువ్రీహి “సురాపీతా యయాసా”యను విగ్రహము నను సరించి, సురాపీత యనునది. దానికి జీష్ రాగా “సురాపీతీ” యని రూప మేర్పడును.

సురాపీతా : వైవిధి వైకల్పికము కాన నది. రానిషమున ‘టాప్’ రాగా “సురాపీతా” యను రూపము.

మూలమ్ :

అతికేశా-అతికేశీ : కేశానతిక్రాంతి విగ్రహః. యత్ర సంయోగాక్షరముపదా న భవతి యచ్చ ఉపసర్జనం స్వాఙ్గం చ భవతి తదంతాత్ అదంతాత్, ప్రాతిపదికాత్ జీవ వా భవతి. అతికేశా-ఇత్యత్ర కేశశబ్దః అసంయోగోపధః ఉపసర్జనం స్వాఙ్గం చ భవతి తదంతం ప్రాతి పదికం అతికేశా ఇతి. తతః జీషి అతికేశీ ఇతి రూపమ్. అస్య వికల్పాత్ జీషభావపక్షే టాపి అతికేశా ఇతి రూపమ్.

అనువాదము :

అతికేశీ : 'కేశానతిక్రాంతా' యనువిగ్రహముననుసరించి ఎచ్చట సంయోగాక్షరము ఉపధకాదో, ఏది ఉపసర్జనము, స్వాఙ్గమునగునో, దానిని చివరగల్గిన, అదంతమగు ప్రాతిపదికమునకు 'జీష్' వికల్పముగా వచ్చును. కాన, "అతికేశీ" యనురూపము. ఇది వైకల్పికముగాన నిదిరాని పక్షమున "టాప్" రాగా "అతికేశా" యనియు రూపము.

మూలమ్ :

చంద్రముఖీ-చంద్రముఖా : ముఖశబ్దః అసంయోగోపధః స్వాఙ్గం చ. చంద్ర ఇవ ముఖం యస్యాస్మా ఇతి విగ్రహవశాత్ బహుప్రీహిమటకః ఉపసర్జనసీమాతః. అతః తదంతాత్ జీషి చంద్రముఖీ-ఇతి అభావపక్షే చంద్రముఖా ఇతి చ రూపే.

అనువాదము :

చంద్రముఖీ : ముఖశబ్దము, అసంయోగోపధము. స్వాఙ్గము. "చంద్రముఖి" అను విగ్రహమువలన బహుప్రీహిమటకము. కాన నుపసర్జనమైనది. అందువలన నాముఖ శబ్దమును, చివరగల్గిన "చంద్రముఖి" శబ్దమునకు జీష్ రాగా చంద్రముఖీ యనిరూపము సిద్ధించును.

చంద్రముఖా : పైవిధి వికల్పముగాన రాని పక్షమున 'టాప్' రాగా చంద్రముఖా యనియురూపము,

మూలమ్ :

స్వాఙ్గం త్రివిధమ్:

ద్రవరహితమ్ ఆవయవసంయోగయుక్తం ప్రాణిషు విద్యమానం వికారజన్యం చ యన్నభవతి తత్ ప్రథమం స్వాఙ్గమ్.

సుస్వేదా : స్వాంశం భవతి ద్రవీభూత స్వేదయు క్త త్వాత్.

సుజ్ఞానా : స్వాంశం న భవతి జ్ఞానస్య మూర్తే రభావాత్.

సుముఖా(శాలా) : స్వాంశం న భవతి ప్రాణరహిత శాలాయాం విద్యమానత్వాత్.

సుశోభా స్వాంశం న భవతి శోభస్య వ్యాధిరూప వికారజన్యత్వాత్. అప్రాణిని విద్యమానం ప్రాణస దృష్టం చ ద్వితీయం స్వాంశమ్.

సుకేశీ-సుకేశాః (వా, రథ్యా) కేశాః ప్రాణిని దృష్టాః అప్రాణిని రథ్యాయాం చ వర్తంతే అతః సుకేశీ స్వాంశం భవతి.

ప్రాణిని యథా దృశ్యతే తథా ప్రాణిసదృశేఽపి యత్ దృశ్యతే తత్ తృతీయం స్వాంశం భవతి.

సుస్తనీ-సుస్తనాః (వాప్రతిమా) స్తనౌ యథా ప్రాణిని దృష్టౌ తథా ప్రాణిసదృశ ప్రతిమాయా మపి దృశ్యేతే. అతః సుస్తనా ఇత్యేతత్ తృతీయం స్వాంశమ్.

సుస్వేద- సుజ్ఞాన సుముఖ - సుశోభాదీనాం స్వాంశవాచకత్వాభావేన తతో న జీష్.

సుకేశసుస్తనయోః స్వాంశవాచకత్వాత్ తతః వికల్పేన జీష్ఠి; సుకేశీ ఇతి తదభావపక్షే టాపి, సుస్తనా ఇతి చ రూపే.

అనువాదము :

స్వాంశము త్రివిధము.

అందు మొదటిది : ద్రవరహితము, అవయవసంయోగ యుక్తము, ప్రాణులయందుండునదియైవికారముచే నుత్పన్నము కానిది వ్రథమస్వాంశము.

సుస్వేదా : ఇదిస్వాంశముకాదు. ఏలయనగా ద్రవీభూతమగు స్వేదముతోగూడి యున్నది.

సుజ్ఞానా : ఇదియు స్వాంశముకాదు. జ్ఞానమున కవయవములు లేవు.

సుముఖా : (శాలా)ఇదియు స్వాంశముకాదు. ప్రాణరహితమగు శాలాయందున్నది.

సుశోభా : ఇదియు స్వాంశముకాదు. శోభమనునది. వ్యాధివికారముచే నేర్పడును.

అందు రెండవది : అప్రాణియందున్నదై, ప్రాణియందు కానబడునది ద్వితీయస్వాక్షము.

సుకేశీ-సుకేశాః (వారధ్యా). కేశములు, అప్రాణియందుండును ప్రాణి యందుగానబడును. కాన నిచ్చట 'సుకేశీ' యనునది స్వాక్షమైనది.

తృతీయస్వాక్షము : ప్రాణి యందెట్లు కానవచ్చునో, అట్లే ప్రాణి సదృశమగు ప్రతిమయందును కానవచ్చును. అది తృతీయ స్వాక్షము.

సుస్తనీ సుస్తనా వాప్రతిమాః స్తనములెట్లు ప్రాణి యందు కానవచ్చునో, అట్లే ప్రాణి సదృశమగు ప్రతిమ యందును కానవచ్చును. అందువలన, 'సుస్తనా' అనునది తృతీయ స్వాక్షము.

సుస్వేద-సుజ్ఞాన-సుముఖ సుశో ఘాదులు స్వాక్షవాచకము కానందు వలన వానికి 'జీష్' రాదు.

సుకేశ సుస్తన శబ్దములు స్వాక్షవాచకము లగుట వలన వానికి వికల్పముగా జీష్ వచ్చును. అందువలన సుకేశీ-సుస్తనీ త్యాదిరూపములు, అదిరాని పక్షమున, టాప్ రాగా సుకేశా-సుస్తనా-ఇత్యాది రూపములు సిద్ధించు చున్నవి.

మూలమ్ :

తుజ్గనాసికీ తుజ్గనాసికాః ఉపసర్జనీభూత, నాసికా-ఉదర-ఓష్ఠ జంఘా-దంత-కర్ణ-శృంగ శబ్దేభ్యః వా జీష్ భవతి-ఆత్ర తుజ్గా నాసికా యస్యాస్యా ఇతి బహుప్రీహ వశాత్ నాసికా శబ్దః ఉపసర్జనీ భూతః, అతః తదన్తాత్ తుజ్గనాసిక శబ్దాత్ త్రియాం ఏకత్వేన జీషీ తుజ్గనాసికీ ఇతి తదభావపక్షే తుజ్గనాసికా-ఇతి రూపే.

అనువాదము :

తుజ్గనాసికీ : ఉపసర్జనములైన, నాసికా-ఉదర-ఓష్ఠ-జంఘా-దంత-కర్ణ-శృంగ-శబ్దములకు వికల్పముగా జీష్ వచ్చును. ఇచ్చట, "తుజ్గా నాసికా యస్యాః". అను బహుప్రీహవలన నాసికా శబ్దము ఉపసర్జనమైనది. దానిని చివరగల్గిన తుజ్గనాసిక శబ్దమునకు శ్రీ లిజ్జమున వికల్పముగా "జీష్" రాగా "తుజ్గనాసికీ" యను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

తుజ్గనాసికా : పైన విధింపబడిన "జీష్" వికల్పముగాననది. రానిపక్షమున టాప్ రాగా రూపము.

మూలమ్ :

కుమ్భోదరీ : అత్ర కుంభ మితం ఉదరం యస్యాస్యా ఇతి

కుమ్భోదరా : బహుప్రీహా ఉదరశబ్దస్య ఉపసర్జనీ భూతత్వాత్ తదన్తః
కుంభోదర శబ్దాత్ స్త్రీత్యే ద్యోత్యే వికల్పేన జీషి కుమ్భోదరీ ఇతి, తదభావః
పక్షే టాపి కుమ్భోదరా ఇతి చ రూపే.

ఇత్థమేవ-

బింబోష్ఠీ	}	సుజజ్ఞీ-సుజజ్ఞా
బింబోష్ఠా		శుభ్రదన్తీ-శుభ్రదన్తా
సుకర్ణీ	}	సుశృణ్ణీ సుశృణ్ణా ప్రభృతయః ఊహ్యః.
నకర్ణా		

అనువాదము :

కుమ్భోదరీ : కుమ్భ ఇవ ఉదరం యస్యాః యను బహుప్రీహాయందుః
ఉదరశబ్దము ఉపసర్జనమైనందువలన, తదన్తమగు కుమ్భోదర శబ్దమునకు,
స్త్రీత్వ ద్యోతకముగా 'జీషి' రాగా కుమ్భోదరీ యనియు, అదిరాని పక్షము
నందు, కుంభోదరా యనియు రూపము.

ఇట్లే, బిమ్బోష్ఠీ-బిమ్బోష్ఠా, సుకర్ణీ-సుకర్ణా, సుజజ్ఞీ-సుజజ్ఞా, శుభ్రదన్తీ-
శుభ్రదన్తా సుశృణ్ణీ, సుశృణ్ణా మున్నగు రూపములు ఊహ్యములు.

మూలం :

సహనాసికా : సహ, నాసికా, యస్యాస్యా ఇతి విగ్రహః. అత్ర
నిషేధాత్ జీష్ న భవతి కింతు టాపేవ.

అనాసికాః అత్రాఽపి న జీష్ కిన్తు టాపేవ.

అనువాదము :

సహనాసికా : సహనాసికాయస్యాస్యా అనివిగ్రహము. ఇచ్చట నిషేధ
ముచే "జీష్" రాక "టాప్" వచ్చినది.

అనాసికా : దీనికిని జీష్ రాదు. మరేమనగా టాపే వచ్చును.

మూలమ్ :

స్వజ్ఞీ-స్వజ్ఞా శోభనమ్, అజ్ఞం యస్యాస్యా ఇతి విగ్రహః । అత్ర
వికల్పేన జీషి స్వజ్ఞీ ఇతి అభావపక్షే స్వజ్ఞా ఇతి చ రూపే.

ఏవం సుగాత్రీ సుగాత్రా, సుకణ్ఠీ సుకణ్ఠా ఇతి రూపాణ్యూహ్యని.

అనువాదము :

సక్లే-స్వక్లా : శోభనం, ఆక్లం యస్యాః అని విగ్రహము. ఇచ్చట వికల్పముగా జీవ్ రాగా 'స్వక్లే' యనియు, రాని పక్షమున "స్వక్లా" యనియు రూపములు.

ఇట్లే సుగాత్రీ సుగాత్రా సకణ్ఠీ-సుకణ్ఠా యను రూపములూహ్యములు.

మూలమ్ :

సుపుచ్చీ-సుపుచ్చా : శోభనం పుచ్చం యస్యాస్మా ఇతి బహువ్రీహిః. అత్రాఽపి వికల్పే జీవి సుపుచ్చీ ఇతి, తదభావపక్షే సుపుచ్చా ఇతి చ రూపే.

కబరపుచ్చీ : కబరం పుచ్చం యస్యాస్మా ఇతి విగ్రహః. అత్ర నిత్యం జీవ్.

మణిపుచ్చీ, విషపుచ్చీ ఇత్యాదౌనిత్యంజీవ్.

అనువాదము :

సుపుచ్చీ-సుపుచ్చా : శోభనం పుచ్చం యస్యాః యనిబహువ్రీహిః. ఇచ్చట గూడ వికల్పముగా 'జీవ్' రాగా 'సుపుచ్చీ' యనియు రాని పక్షమున 'సుపుచ్చా' యనియు రూపము.

కబరపుచ్చీ : కబరంపుచ్చంయస్యాః యని విగ్రహము. ఇచ్చట నిత్యముగా 'జీవ్' వచ్చినది. ఇట్లే మణిపుచ్చీ విషపుచ్చీ-ఇత్యాదులందు నిత్యముగా జీవ్ వచ్చును.

మూలమ్ :

ఉలూకపక్షీ-ఉలూకపుచ్చీ : ఉలూకస్య పక్షావివ పక్షా యస్యాస్మా ఇతి ఉలూకస్య పుచ్చమివ పుచ్చం యస్యాస్మా ఇతి విగ్రహః. ఉపమానాత్ పరాయో పక్షపుచ్చశబ్దౌ తదంతాత్ జీవ్ నిత్యం భవతి. తథాచ ఉలూకపక్షీ ఉలూకపుచ్చీ ఇతి రూపే భవతః

అనువాదము :

ఉలూకపక్షీ ; ఉలూకపుచ్చీ : ఉలూకస్య పక్షా వివపక్షా యస్యాః అనియు, ఉలూకస్య పుచ్చమివ పుచ్చంయస్యాః అనియు విగ్రహములు. ఉపమానమునకు

పరమైన పక్షపుచ్చశబ్దములను చివరగల్గిన వానికి జీప్ నిత్యము. కావున ఉలూక పక్షి. ఉలూకపుచ్చి యను రూపములు సిద్ధించుచున్నవి.

మూలమ్ :

కల్యాణక్రోడా : కల్యాణీ క్రోడా యస్యాస్యా ఇతి విగ్రహే, టాపేవ భవతి నతు జీప్.

అనువాదము :

కల్యాణక్రోడా : కల్యాణీ క్రోడా యస్యాః అను విగ్రహమున టాపే వచ్చును.

మూలం :

సుజఘనాః శోభనం జఘనం యస్యాస్యా ఇతి విగ్రహే టాపేవ భవతి నతు జీప్.

అనువాదము :

సుజఘనా : శోభనం జఘనం యస్యాః అను విగ్రహమున టాపే వచ్చును - కాని జీప్ రాదు.

మూలమ్ :

సకేశాః సహకేశాః యస్యాస్యా ఇతి.

అకేశాః అవిద్యమానాః కేశాః యస్యాస్యా.

విద్యమాననాసికాః విద్యమానా నాసికా యస్యాస్యా ఇతి విగ్రహః. ఆత్ర సర్వత్ర జీప్ న భవతి కింతు టాపేవ.

భూర్పణఖా } సంజ్ఞావాచకయోః అనియోః

గౌరముఖా } జీప్ న భవతి కింతు టాపేవ.

అనువాదము :

సకేశా : సహకేశాః యస్యాః, అనియు,

అకేశా : అవిద్యమానాః కేశాః యస్యాః, అనియు

విద్యమాననాసికా : విద్యమానా నాసికా యస్యాః అనియు విగ్రహము. ఇచ్చట అంతట “జీప్” రాదు.

భూర్పణఖా } సంజ్ఞా వాచకములగు వీనికి “జీప్” రాదు.

గౌరముఖా } మరేమనగా “టాప్” వచ్చును.

మూలమ్ :

ప్రాజ్ఞాభిః ప్రాక్ ముఖం యస్యాస్యా ఇతివిగ్రహః. ప్రాజ్ఞాభిమిత్యేతత్, దిక్పూర్వపదమ్. ముఖమితి స్వాక్షవాచకం. తథాచ ప్రాజ్ఞాభిమిత్యేతత్ దిక్పూర్వపదం స్వాక్షాంతం చ. తస్మాత్ పరస్య జీషః జీష్ అదేశః భవతి. తథాచ ప్రాజ్ఞాభీతి రూపం సిద్ధ్యతి. అన్యథా తత్త్వ సిద్ధ్యర్థం జీషః జీష్వి ధానమ్.

అనువాదము :

ప్రాజ్ఞాభిః : ప్రాక్ ముఖంయస్యాస్యా అని విగ్రహము.

“ప్రాజ్ఞాభి” మనునది దిక్పూర్వపదము, ‘ముఖ’ మనునది స్వాక్ష వాచకము. కావున నిది దిక్పూర్వ పదమును స్వాక్షాంతము నైనది. కాన దీనికి పరమైన “జీష్” నకు “జీష్” అదేశమై “ప్రాజ్ఞాభీ” యను రూపము సిద్ధించును. అన్యథా తత్త్వ సిద్ధికై “జీష్” నకు “జీష్” విధింపఁబడినది.

మూలమ్ :

దిత్యౌహిః దిత్త్యం చహతీతి దిత్త్యవాద్. వాహః ఊతి సతి వృద్ధౌ దిత్త్యౌహ ఇతి రూపమ్. తస్మాత్ జీషి దిత్త్యౌహి ఇతి భవతి.

సభిః సభి శబ్దాత్ శ్రీత్యే వాచ్యే జీషి-సభి-ఇతి రూపమ్.

అశిశ్రిః స విద్యతే శిశుర్యస్యాస్యా ఇతి విగ్రహః । అశిశుశబ్దాత్ జీషి అశిశ్రి ఇతి రూపమ్.

అనువాదము :

దిత్యౌహిః : దిత్త్యం చహతీతి = దిత్త్యవాద్. వాహశబ్దమునకు “ఊత్” రాగా వృద్ధిలన “దిత్త్యౌహి” యని రూపము. దానికి “జీష్” రాగా “దిత్త్యౌహి” యని రూపమేర్పడు చున్నది.

సభిః : “సభి” శబ్దమునకు శ్రీ త్వద్యోతకముగా “జీష్” వచ్చును.

అశిశ్రిః : నవిద్యతే శిశుః యస్యాః యని విగ్రహము. అశిశు శబ్దమునకు “జీష్” రాగా ‘అశిశ్రి’ యని రూపము.

మూలమ్ :

జాతీలక్షణమ్ : అసర్వలింగత్యేనతి ఏకస్యాం వ్యక్తై కథనాత్ వ్యక్తంతరే కథనం వినాఽపి సుగ్రహ జాతిః.

వృషభీ: ఏకస్యాం వ్యక్తౌ వృషల ఇత్యుపదేశే వ్యక్తంతరే తదుపదేశం
వినైవ గ్రహణం భవతి ఇత్యేకా జాతిః.

(గోత్రంచచరజ్ఞైస్సహ) అపత్యవాచకాః శాఖాద్యేత్యవాచకాః
జాతివాచకాః భవన్తి ఇత్యపరాజాతిః.

జౌపగవీ: ఉపగోః అపత్యం స్త్రీ ఇతి విగ్రహః. అపత్యవాచకత్వాత్
(గోత్రవాచకత్వాత్) ఇయం జాతివాచకా. తస్మాదత్ర జీషేవ భవతి న తు
జీష్.

కఠీ: కఠేన ప్రోక్త మధీతే ఇతి కఠీ. అత్ర శాఖాద్యేత్యవాచకత్వాత్
జాతి లక్షణః జీష్ భవతి న తు జీష్.

కలాపీ: కలాప మధీతే ఇతి కలాపీ. అత్రాఽపి పూర్వవదేవ జాతి
వాచక జీష్.

బహ్వూచీ: బహవః ఋచః యస్యసః. అత్ర పూర్వవదేవ జాతివాచకః
జీష్.

బ్రాహ్మణీ: అత్ర బ్రాహ్మణః అపత్యం స్త్రీ ఇతి విగ్రహః. అత్ర బ్రాహ్మణ
శబ్దస్య శార్ఙ్గరవాది గణ పాఠాత్ జాతిలక్షజీషం బాధిత్యా జీన్ భవతి.

ముజ్ఞా: ఇత్యస్య జాతివాచకత్వాఽభావాత్ న జీష్ కిన్తు టాపేవ.

బలాకా: అస్య జాతివాచకత్వేఽపి నియత స్త్రీలింగత్వాభావాత్ న జీష్
కిన్తు టాపేవ.

క్షత్రియః అస్య జాతివాచకత్వేఽపి యోపధత్వాత్ న జీష్ కిన్తు
టాపేవ.

గపయీ, ముకయీ: అనయో: యోపధత్వేఽపి పృథగ్ విధానాత్
జీష్ భవతి.

మనుషీ: మనుష్య శబ్దాత్ జాతివాచకతయా జీషి రూపమ్.

మత్స్యే: మత్స్య శబ్దాత్ జాతివాచకతయా జీషి రూపమ్.

ఓదనపాకీ: పాకాద్యుత్తరపదాత్ జాతివాచకాత్ స్త్రీవిషయాత్ జీషితి
అత్ర జీష్. ఏవమేవ శక్కుకర్ణి శాలపర్ణి శఙ్ఖపుష్పి దాసీఫలి దర్పమూలీ,
గోబాలి ఇత్యాదీనాం జాతివిషయత్వాత్, జీష్.

దాక్షి: దక్షస్య అపత్యం స్త్రీ ఇతి విగ్రహః. అత్ర జాతివాచకః జీష్
భవతి.

బెదమేఘి: అత్రాఽపి పూర్వవదేవ జాతిలక్షణః జీవః. ఉదమే ఘస్యః అపత్యం శ్రీ బెదమేఘి.

అనువాదము :

జాతిలక్షణము:

ఇది భాష్యమందు మూడు విధములుగా చెప్పబడినది - అందొకటి— ఆకృతిగ్రహణజాతిః-అని. అవయవ సన్నివేశ విశేషముచే గ్రహింపఁదగిన దని యర్థము. దీని కుదాహరణము “తటీ” అని. జలసమీపప్రదేశమగు తటము ఆకృతి విశేషముతోఁ గూడినది. కనుక తట మందలి తటత్వము, ఆకృతి వ్యంగ్యమైన జాతి. అందు మఱియొకటి— లింగానాంచన సర్వభాక్ సకృదాభ్యాత నిర్గాహ్య” అని. సర్వలింగములు లేనిదై, ఒక వ్యక్తియందు చెప్పినచో తక్కిన వ్యక్తులయందు చెప్పనపసరము లేకయే గ్రహింపశక్యమైనది.

ఉదా॥ వృషలే: ఇచ్చట వృషల శబ్దము అనర్వ లింగము. ఏల యనగా దీనికి నవుంసక లింగము లేదు. కాన నొక వ్యక్తియందు వృషలత్వమును జెప్పినచో వ్యక్త్య స్తరముయందు దనగా వృషలుని పుత్రసహోదరుల యందును మరల చెప్పనవసరములేక యది సులభముగా గ్రహింప శక్యము. కాన, నీ ద్వితీయ జాతి లక్షణము జన్మనిమిత్తకములగు బ్రాహ్మణత్వాది జాతులను సంగ్రహించుకొను చున్నది.

ఇట్లు చెప్పినను, బెదపగవీ, కఠీ మున్నగు జాతులకు సంగ్రహము. కాలేదు. ఏలయనగా వానికి ననుగత సంస్థాన వ్యజ్ఞ్యత్వము లేదు. అనర్వలింగత్వము లేదు. కాన నిది మూడవ జాతి క్రిందికి వచ్చును. దానికి లక్షణము “గోత్రంచ చరణై” స్పృహ యని. అపత్య వాచకశబ్దములు శాఖాధ్యేత్య వాచక శబ్దములు జాతి వాచకము లగుచున్నవని యాశయము.

ఉదా॥ బెదపగవీ : “ఉపగోరపత్యం శ్రీ” యను నర్థమున జీవః రానుండగా దానిని బాధించి జాతి వాచకముగా ‘జీవ’ వచ్చినది. ఏలయనగా నిది గోత్ర వాచకము.

కఠీ: “కఠేన ప్రోక్తమధీతే” ఇతి = కఠీ. ఇచ్చట నిది శాఖాధ్యేత్య వాచకము కాన “జీవ” జాతి వాచకముగా వచ్చినది.

కాలావీ : “కలాపమధీతే ఇతి కాలావీ” అని యిచ్చటను పూర్వమువస్త్రై జాతివాచకముగు ‘జీవ’ వచ్చినది.

బహ్మజీ : “బహవః ఋచః యస్య” యని ఇచ్చట పూర్వమువలె జాతి వాచకముగా “జీష్” వచ్చినది.

బ్రాహ్మజీ : బ్రహ్మణః, ఆపత్యం శ్రీ యనువిగ్రహము. ఈ బ్రాహ్మణ శబ్దము శార్దూలవాది గణమున పఠితము కాన, జాతి లక్షణమగు “జీష్” ను జాధించి “జీన్” వచ్చినది.

ముద్గా : ఇది జాతి వాచకము కానందువలన “జీష్” రాలేదు, టావ్ మాత్రమే వచ్చినది.

బలాకా : ఇది జాతి వాచకమైనను, నియత శ్రీ లింగము కానందువలన జీష్ రాక, టావ్ మాత్రమే వచ్చినది.

క్షత్రియా : ఇది జాతి వాచకమైనను, యోపధము కాన “జీష్” రాక టావ్ వచ్చినది.

గవయీ; ముతయీ : ఇవి యోపధములైనను ప్రత్యేక విధానము వలన “జీష్” ను బొందు చున్నది.

మనుషీ : మనుష్య శబ్దము జాతివాచకము గాన జీష్ వచ్చినది. యకార లోపము, ఆకారలోపము.

మత్సీ : మత్స్య శబ్దము జాతి వాచకము గాన జీష్ వచ్చినది, యకార లోపము. ఆకారలోపము.

ఓదనపాతీ : పాకాదులనుత్తర పదములుగాఁ గల్గి శ్రీ విషయకమగు జాతి వాచకమునకు, “జీష్” వచ్చును. ఇట్లే, శజ్జుకర్ణీ, శాలపర్ణీ, శజ్జిపుష్పీ, దాసీఫలీ, దర్పమూలీ, గోవాలీ, మున్నగునవి జాతి విషయములు గాన “జీష్” వచ్చినది.

దాశీ : దక్షస్య అపత్యం శ్రీ యనునర్థమున జాతి వాచకముగా “జీష్” వచ్చును.

బౌదమేయీ : ఉదమేయస్య అపత్యం శ్రీ యనునర్థమున పూర్వమువలె “జీష్” వచ్చును.

మూలమ్ :

కురుః : ఉరారాస్తాత్ యకారభిన్నోపహత్, మనుష్య జాతివాచకాత్ శ్రీత్యే ద్యోత్యే ఊజ్ స్థాల్. అతః కురుక్షేత్రస్య రాజా, కురుః. కురోః అపత్యం శ్రీ ఇత్యర్థే ఉరారాస్తాత్ అయోపధాత్ మనుష్యజాతివాచకాత్ కురుశబ్దాత్ ఊజ్ కురు. ఇతి మూలమ్.

అనువాదము :

కురూః : ఉకారా న్తమై యకారభిన్నోపధమగు మనుష్య జాతివాచక శబ్దమునకు శ్రీ త్వద్యోతకముగా “ఊజ్” వచ్చును. కురుక్షేత్రస్య రాజా = కురుః, కురోః అపత్యం శ్రీ యనునర్థమునందు ఉకారా న్తమును, అయోపధమును, మనుష్య జాతివాచకమునగు కురు శబ్దమునకు “ఊజ్” రాగా “కురూః” అని రూపమేర్పడును.

మూలమ్ :

అలాఋః; కర్కన్తూః : అత్రాపి ఉకారాంతాత్ అలాఋ శబ్దాత్ కర్కన్తూ శబ్దాచ్చ మనుష్యజాతి వాచకత్వేఽపి ఊజి; సవర్ణదీర్ఘే, అలాఋ + ఊ = అలాఋః ఇతి, కర్కన్తూ + ఊ = కర్కన్తూః ఇతి చ రూపే.

అనువాదము :

అలాఋః కర్కన్తూః : ఇచ్చట ఉకారాంతమగు “అలాఋ” శబ్దము, కర్కన్తూ శబ్దము మనుష్య జాతివాచకములు కాకపోయినను “ఊజ్” రాగా సవర్ణదీర్ఘముచే అలాఋ + ఊ = అలాఋః, అనియు, కర్కన్తూ + ఊ = కర్కన్తూః అనియు రూపములు.

మూలం :

కృకవాహుః : అస్య ప్రాణి జాతిత్వేఽపి మనుష్యజాతిత్వాభావాత్ న ఊజ్. నిషేరాత్. అశవప న జీష్ చ.

భద్రబాహూః : అత్ర శ్రీత్వే ద్యోత్యే ఊజ్ భవతి. తేన భద్రబాహూ రితి రూపమ్. ఇదం చ సంజ్ఞా వాచకమ్.

పజ్ఞాః : పజ్గశబ్దస్య జాతివాచకత్వాభావాత్ జాతిలక్షణజీవః ఆప్రాప్తౌ అత్ర ఊజః పృథగ్విధానమ్.

శ్వశ్రూః : శ్వశురశబ్ద ముటకస్య ఉకారస్య అకారస్య చ లోపే శ్వశ్ర్ ఇతి స్థితే తతః ఊజి శ్వశ్రూః ఇతి రూపమ్.

అనువాదము :

కృకవాహుః : ఇది ప్రాణివాచకమైనను, మనుష్య జాతి కానందువలన, ఊజ్ నిషిద్ధము. కావుననే “జీష్” గూడరాదు.

భద్రబాహూః : ఇచ్చట శ్రీత్వముద్యోత్యమైనపుడు ‘ఊజ్’ వచ్చును. ఇది సంజ్ఞావాచకము.

పజ్జా : పజ్జా శబ్దము జాతివాచకము కానందు వలన జాతిలక్షణముగు “జీవ్” ప్రాప్తింపనందువలన ‘జీవ్’ ప్రత్యేకముగా విధింపఁబడినది.

శ్వభూ : శ్వశుర శబ్దము నందలి ఉకారమునకు, అకారమునకును తోపమురాగా “శ్వత్” అని యుండగా, దానికి ‘జీవ్’ రాగా “శ్వశూః” అని రూపము.

మూలం :

కరభోరూ : కరభావివ ఊరూ యస్యాస్యా ఇతి విగ్రహః. అస్మిన్ విగ్రహే కరభా-ఇతి ఉపమానవాచకం పూర్వపదం ఊరూ ఇత్యుత్తరపదమ్. తాదృశం ప్రాతిపదికం కరభోరు- ఇతి. తస్మాత్ స్త్రీత్యే ద్యోతే జీవ్ భవతి-కరభోరూః ఇతి రూపమ్. తతః సుబాదౌ కరభోరూః ఇతి.

సంహితోరూ : సంహిత-శఫ-లక్షణనాని యత్ర పూర్వమ్ ఊరు ఇతి ఉత్తరం చ వర్తతే తత్రాపి జీవ్ భవతి. తథాఞ్ సంహితే ఊరూ యస్యాస్యా ఇతి విగ్రహే సంహితోరు శబ్దాత్ జీవి తతస్సుపాదౌ సంహితోరూః ఇతి రూపమ్.

ఏవమేవ, శఫోరూః ఇత్యత్ర శఫా ఏవ ఊరూ యస్యాస్యా ఇతి విగ్రహే శఫోరు శబ్దాత్ జీవి సుబాదౌ శఫోరూః ఇతి రూపమ్.

ఏవం లక్షణోరూః ఇత్యత్ర లక్షణ మనయౌ రస్తీతి లక్షణౌ (అర్కఽద్యచ్) లక్షణౌ ఊరూ యస్యాస్యా ఇతి విగ్రహే జీవి సుబుత్పత్తౌ లక్షణోరూః ఇతి రూపమ్.

వామోరూ : ఇత్యత్ర వామౌ (నుందరౌ) ఊరూ యస్యాస్యా ఇతి విగ్రహే జీవి సుబుత్పత్తౌ వామోరూః ఇతి రూపమ్.

సహితోరూ : సహిత శబ్దాత్ పరస్య ఊరుశబ్దస్య జీవ్ భవతి.

హితేసహ=సహితౌ, సహితౌ, ఊరూ యస్యా ఇతి విగ్రహే జీవి సుబుత్పత్తౌ సహితోరూః ఇతి రూపమ్.

సహోరూ : సహౌ (సహితే ఇతి) ఊరూ యస్యాస్యా ఇతి విగ్రహే జీవి సుపి సహోరూః ఇతి రూపమ్.

అనువాదము :

కరభోరూ : కరభౌ ఇవ ఊరూయస్యాస్యా యని విగ్రహః. ఇందు కరభౌ అను ఉపమాన వాచకము పూర్వపదము “ఊరూ” యని ఉత్తరపదము.

వానితోనేర్పడిన ప్రాతిపదకము 'కరభోరు'. దానికి శ్రీత్వ ద్యోతకముగా "ఊజ్" వచ్చును. తదంతమునకు సుబాదులు రాగా "కరభోరూః" ఇత్యాది రూపము లేర్పడును.

సంహితోదాః : సంహిత, శవ, లక్షణ శబ్దములు పూర్వపదములై, "ఊరు" శబ్దము ఉత్తర పదముగనెచ్చటనుండునో వానికిని, "ఊజ్" వచ్చును. కాన, "సంహితే ఊరూ" యస్యాః అనివిగ్రహముగల సంహితోరు శబ్దమునకు "ఊజ్" రాగా తర్వాత సుబాదిప్రత్యయములు రాగా "సంహితోరుః" ఇత్యాది రూపములు సిద్ధించుచున్నవి.

ఇట్లే "శభోరూః" అనునెడ "శఫావివ ఊరూ యస్యాస్స"యను విగ్రహము గల 'శభోరు' శబ్దమునకు "ఊజ్" వచ్చి సుబాదులు రాగా "శభోరూః" ఇత్యాది రూపములు సిద్ధించుచున్నవి.

ఇట్లే "లక్షణోరూః" అనునెడ లక్షణ మనయో రస్తీతి (అర్కఅద్యచ్) వలన "లక్షణో" అనియగును. తర్వాత లక్షణో ఊరూ యస్యాస్స యనువిగ్రహముగల లక్షణోరు శబ్దమునకు "ఊజ్" రాగా తర్వాత సుబాదులేర్పడుట వలన "లక్షణోరూః" ఇత్యాది రూపములేర్పడు చున్నవి.

వామోదాః : ఇచట, వామౌ (సుందరౌ) ఊరూ యస్యాః యని విగ్రహముగల యీ వామోరు శబ్దమునకు "ఊజ్" రాగా, తర్వాత సుబుత్పత్తిచే, "వామోరూః" యనిరూపము.

సహితోదాః : సహిత శబ్దమునకు పరమైన ఊరుశబ్దమునకు "ఊజ్" వచ్చును. హితేనసహితౌ = సహితౌ, సహితౌ ఊరూ యస్యాః అని విగ్రహము గల సహితోరు శబ్దమునకు "ఊజ్" వచ్చి సుబుత్పత్తి రాగా "సహితోరూః" అనిరూపము.

సహోదాః : సహితే ఇతిసహౌ, సహౌ ఊరూ యస్యాస్స అను విగ్రహమునసహోరు శబ్దమునకు శ్రీ త్వద్యోతకముగా "ఊజ్" రాగా సుబుత్పత్తిచే పైరూపము.

మూలమ్ :

కద్రూః-కమణ్ణలూః : కద్రు శబ్దాత్ కమణ్ణలు శబ్దాత్ శ్రీత్వే ద్యోత్యే ఊజీ సుబుత్పత్తౌ కద్రూః కమణ్ణలూః ఇతి రూపే- ఇదన్త సంజ్ఞాయామేవ సంజ్ఞాభిన్నస్థలే కద్రూః, కమణ్ణలుః ఇత్యేవ.

అనువాదము :

కద్రూః ; కమణ్డలూః : కద్రుకమణ్డలు శబ్దములకు శ్రీత్వద్యోతకముగా “ఊజ్” రాగా సుబుత్పత్తిచే కద్రూః కమణ్డలూః అను రూపములు ఇవి. సఙ్ఖా స్థలమునందే. సఙ్ఖాభిన్న స్థలముల యందు కద్రూః, కమణ్డలుః అని రూపములే యుండును.

మూలమ్ :

శార్ఙ్గరవీ : శృంగరౌరపత్యం శ్రీ ఇత్యర్థే ఆణి ఆదివృద్ధాతస్యా రపరత్వే. ఉకారస్య గుణే గోత్రవాచకత్వేన జాతిలక్షణ జీషి ప్రాప్తే జీఁ విధీయతే. సుబుత్పత్తౌ శార్ఙ్గరవీ ఇతి రూపమ్.

అనువాదము :

శార్ఙ్గరవీ : “శృంగరౌరపత్యంశ్రీ” అనునర్థమున, అణ్ ప్రత్యయము, ఆదివృద్ధియు రాగా రపరత్వముతో ఉకారమునకు గుణము, గోత్రవాచకత్వముచే జాతి లక్షణమగు “జీష్” రాగా “జీఁ” విధింపబడుచున్నది. తర్వాత సుబుత్పత్తిచే “శార్ఙ్గరవీ” యనురూపము.

మూలమ్ :

బైదీ : ఏవం బిదస్య ఆపత్యం శ్రీ ఇతి విగ్రహే అపత్యార్థే అఞ్, జాతిలక్షణే జీషి ప్రాప్తే జీన్ విధీయతే తతః సుబుత్పత్తౌ బైదీ ఇతి రూపమ్.

అనువాదము :

బైదీ : బిదస్య ఆపత్యంశ్రీ యని విగ్రహమున, అపత్యార్థమునందు “అఞ్” రాగా జాతి లక్షణమగు “జీష్” ప్రాప్తించగా “జీన్” విధింపబడి దాని వైసుబుత్పత్తి వలన “బైదీ” యనురూపము.

మూలమ్ :

నారీ : నృ శబ్దాత్ జీషి ప్రాప్తే జీఁ విధీయతే. ఋకారస్య రపరవృద్ధి జాతిలక్షణః జీష్ నాత్ర భవతి : తథాచ నారీ ఇతి రూపమ్

ఏవం నర శబ్దాత్ జీని నకారాత్ అకారస్య వృద్ధిః. తథాచ నారీ శత్యేవ రూపమ్.

అనువాదము :

నారీ : నృశబ్దమునకు శ్రీ త్వద్యోతకముగా “జీష్” రాగా “జీఁ”

విధింపఁబడినది. ఋకారమునకు రపరమైనవృద్ధి. ఇచ్చట జాతిలక్షణ "జీవ్" రాదు

ఇట్లే నరశబ్దమునకు "జీన్"గా నకారముపైని అకారమునకు వృద్ధి వచ్చి నారీయను రూపము.

మూలమ్ :

అమృష్ఠ్యో: అమృష్టస్య అపత్యం శ్రీ ఇతి విగ్రహః. అత్ర శ్రీత్వే ద్యోతే "చాప్" భవతి.

కారీషగన్ధ్యో: కరీషస్యేవ గన్ధః యస్యాస్మా ఇతి విగ్రహః.

అత్రాఽపి శ్రీత్వే ద్యోత్యే చాపేవ.

శార్కరాశ్యో: శర్కరాక్షస్య అపత్యం శ్రీ ఇతి విగ్రహః. అత్రాఽపి పూర్వవదేవ చాప్.

పౌతిమాష్యో: పూతి మాషస్య అపత్యం శ్రీపౌతిమాష్యో ఇతి విగ్రహః.

అత్రాపి పూర్వవదేవ చాప్.

అనువాదము :

అమృష్ఠ్యో : "అమృష్టస్య అపత్యంశ్రీ" యని విగ్రహము. ఇచ్చట శ్రీత్వద్యోతకముగా 'చాప్' వచ్చును.

కారీషగన్ధ్యో : "కరీషస్యేవ గన్ధః యస్యాస్మా" యని విగ్రహము. ఇచ్చటఁగూడ 'చాప్' వచ్చును.

శార్కరాశ్యో: శర్కరాక్షస్య అపత్యం శ్రీ యని విగ్రహము. ఇచ్చటఁ గూడ పూర్వమువలె 'చాప్' వచ్చును.

పౌతిమాష్యో : పూతిమాషస్య అపత్యం శ్రీ యని విగ్రహము. ఇచ్చట గూడ పూర్వమువలె "చాప్" వచ్చును.

మూలమ్ :

అవట్యో: అవటస్య అపత్యం శ్రీ ఇతి విగ్రహః. అత్రాఽపి పూర్వ వదేవ చాపి అవట్యా ఇతి రూపమ్.

యువతిః: యువన్ శబ్దాత్ తిప్రత్యయః స్వాత్ శ్రీత్వ ద్యోతకతయా నకారస్య లోపశ్చ. తథా చ యువతిః ఇతి రూపమ్.

అనువాదము :

అవద్యో : అపటస్య అపత్యం శ్రీ యని విగ్రహము. ఇచ్చట గూడ పూర్వమునలెనే "చాప్" వచ్చును.

యువతి : యువక శబ్దమునకు 'తి' ప్రత్యయము. శ్రీత్వద్యోతకముగా నకారలోపము దానిచే "యువతిః" యనురూపము.

మూలమ్ :

బహుయువాః బహవః యువానః యస్యాంసా విగ్రహః. తిప్రత్యయః

యువతీ : యు(మిశ్రణే) ఇతి ధాతోః లటి, తస్య శతరి, శతః లుకి, ఉవజీ, ఉగిత్వాల్ జీపి యువతీ శబ్దః వ్యుత్పన్నః. పతిం సుఖేన మిశ్రయన్తి యోషిదిత్యర్థః.

అనువాదము :

బహుయువా : "బహవః యువానః యస్యాంసా" యని విగ్రహము. ఇచ్చట యువక శబ్దము ఉపసర్జనము కాన తి ప్రత్యయము రాలేదు.

యువతీ : "యు" (మిశ్రణే) యనుధాతువునకు లట నందు శత్య ప్రత్యయమును దానికి లోపమును వచ్చును. దానికి "ఉవజీ" ఆదేశమగును. ఇది "ఉగిత్తు" కాన దానికి జీప్ రాగా యువతీ శబ్దమేర్పడినది. 'పతిం సుఖేన మిశ్రయన్తి యోషిత్' అనగా భర్తను సుఖముతో మిశ్రము గావించు శ్రీ యని యర్థము.

ఇతి శ్రీ ప్రత్యయప్రకరణమ్*

* ఈ శ్రీ ప్రత్యయ ప్రకరణము శ్రీ కృష్ణాచార్యులుగారు వ్రాసిన శబ్దరత్నావళి మూలములో లేదు. శ్రీ ఉదారి మల్లరామశాస్త్రిగారు చేర్చినారు.

INDEX

పుటాక్షరములు: సహ అకారాదివర్ణక్రమేణ శబ్దానుక్రమణికా

Page

Page

అక్షి - The eye 121
అమ్మా - Mother 113
అగ్ని - The fire 79
అగ్నిమథ్ - Who Kindles fire 127
అగ్రణి - Principal 110
అజరమ్ - undecaying 117
అజితము - Victorious over
armies. 111
అజితమ్ - Who has surpassed
Lakshmi 109
అజితమ్ - } Who has surpassed
అజితమ్ - } his friend. 108
అదద్ర్యచ్ - One worshipping
this 123
అదన్ - That. This. 98; 101
అధరః - Inferior. West. 95
అనఘ్వాన్ - An ox 185
అనాది - Being without begin-
ning. 120
అనేహ - Time 134
అన్యః - Other 93
అన్యతమమ్ - Any Other 102
అన్యతరః - either 93
అన్తరః - Outer or lower
garment 95
అపరః - Other 95
అముముయచ్ - One worshipping
this 124
అమ్మా - Mother. 113
అమ్మికా - Mother 80
అమ్మ - Water 83

అర్ధః - Half 104
అర్యమా - The sun 128
అర్వా - A horse 129
అల్ప - Few 104
అల్లా - Mother 113
అవరః - Posterior. West. 95
అష్ట - Eight. 131
ఆస్పక్ - Blood. 139
అస్థి - A bone 121
అస్మత్ - Our (అహమ్ = I) 97
అహః - A day 140
ఆత్మభూః - The self existent.
or Brahma. 112
ఆత్మా - The soul 86
ఆపః - Water 136
ఆః - A benediction 138
ఆన్యమ్ - Face 118
ఇతరః - Other 93
ఇదమ్ - This. 98; 101
ఇంద్రజిత్ - Conqueror of
Indra. 85
ఉత్తరః - Inferior, Other,
North. 95
ఉదకమ్ - Water 118
ఉదక్ - Northern 123
ఉద్గ్రాహ - A domestic Chaplain
learnt in Sama. 80
ఉన్నీ - One lifting up 110
ఉపానత్ - A slipper. 138
ఉపేయవాన్ - Going near to 87
ఉభయః - Both. 94

- ఉభా - Both 94
 ఉల్లసత్ - Shining 91
 ఉశనా - The regent of the planet Venus. 134
 ఉష్టిక్ - A metre of the Vedas. 138
 ఉక్ - Strong శ్లో. 38
 ఋత్విక్ - A domestic chaplain in 84
 ఋభుజాః - Indra 130
 ఏకః - One 95
 ఓకశరమ్ - One of the two. 93
 ఏకత్ - This. 96; 100;
 ఏకాద్యక్ - Such. 82
 ఐకుష్ - Space or a point of the Compass. 89
 కటప్రసా - Mahadeva 112
 కణ్డూః - An itching 82
 కళమః - Which of many? 93
 కళరః - Which of the two? 93
 కళి - How many? 107
 కలివయః - Some. 104
 కరి - Elephant 86
 కరేణుః; కరిణి - A female elephant. 82
 కర్తృ - An agent 80; 121
 కర్మ - An action 91
 కవిః - Poet 79
 కాకుః - Change of voice in fear, grief & c. 82
 కమ్ - Who; What 97; 101
 కుమారి - A daughter 110
 కృష్ణః - A name of Vishnu 76
 క్రవాత్ - A giant feeding on raw flesh 85
 క్రోష్టా - A jackal 110
 క్రుత్ - Anger 186
 కుత్ - Hunger 188
 గవాక్ - A worshipper of Cows 189
 గీః - Speech 89
 గుణి - A good man 86; 141
 గుప్ - Concealing 131
 గురుః - Teacher 79
 గోపా - A Cowherdess 115
 గాః - A Cow; a bull 80; 82
 గౌరీ - The wife of siva 81
 గ్రామణిః - Head of a village 110
 గ్లాః - The moon 113
 గ్మణిః - Brightness. 81
 గ్మృతస్పృక్ - Who touches Clarified butter 132
 చకానత్ - Shining 85
 చకుః - An eye 141
 చతుర్ - Four 131; 137
 చంద్రమాః - The moon 87
 చమూః - Army 82
 చరమః - Last 104;
 చిక్షత్ - Wishing to do 90
 చోరయత్ - Stealing 90
 జక్షత్ - Eating 85; 91
 జక్ర - The clavicle 88
 జరా - Decrepitude 114
 జలమృక్ - Cloud 84
 జాగ్రత్ - Waking 85; 91

జామాతా - A son-in-law 112
 జహ్వత్ - Sacrificing 85
 జ్ఞానమ్ - Knowledge 88
 తత్ - He; She; It; 96;100
 తను - Body 82
 తనుశ్యక్ - One that left the
 body. 84
 తనూ - Body 82
 తస్థితాన్ - Existing 87
 తాదృక్ - Such. 92;132
 తిర్యక్ - Moving crookedly
 123;138;
 మదత్ - Paining 91
 మరాఘాత్ - Indra 136
 తృతీయః - The third 104
 త్యత్ - He; she, it, or that; 98
 త్రయః - Three 108
 త్వః - Other 93
 త్వక్ - The skin 88
 త్వత్ - Light 90
 దక్షిణః - South; Right. 95
 దణ్డి - Having a staff. 141
 దదత్ - Giving 91
 దధత్ - Having; Protecting 85
 దధి - curdled milk 120
 దధృక్ - Arrogant. 138
 దన్తః - Tooth. 105
 దరిద్రత్ - Poor 85
 దశ - Ten 131
 రామలిక్ - He who licks the
 string 88
 రామ - garland 92;136
 షక్ - Space 89
 షిషత్ - Demi-god 85

దీవ్యత్ - Sporting 90
 దుగ్ధా - goddess 80
 దుహితా - Daughter
 దృక్ - Sight 90
 దేవద్ర్యక్ - Worshipper of
 gods. 123
 దేహపుట్ - That which nouris-
 hes the body 87
 షోః - Shoulder 133
 షోషి - Guilty 86
 ద్యౌః - Heaven 117
 ద్వారః - Gate 137
 ద్విత్ - An enemy 87
 ద్వితీయః - Second 104
 ద్వా; ద్వే - Two 95;99
 ద్వ్యహ్నః - Existing in two
 days. 107
 ధనమ్ - Wealth 83
 ధనీ - A rich man 86
 ధనుః - A bow 141
 ధాతా - The Cherisher,-
 Brahma 79
 ధామ - Brightness,
 House. 92
 ధీః - Intelligence 117
 ధీమాన్ - An intelligent
 man 126
 ధుక్ - One who milks. 88
 ధూః - Heaviness 89
 ధేనుః - 'A milk Cow 81
 ద్రుక్ - Deceiver 185
 నక్; నట్ - Destroying 132
 నదీ - River. 81

సహద్రా - (పితృవత్) - Husband's sister

సప్తా - Grand-son 80

సర్మ - Sport 91

సవ - Nine 131

సా - A man 112

సామ - Name 91

సాసికా - Nose 115

నిర్జరః - Imperishable 104

నిలయః - A house 78

నిశా - Night 115

నీ - Leader 110; 117

నిలత్విట్ - One whose light is blue. 87

నుదత్ - Inducing 91

నేమః - Half. 94

నౌః - A ship. 117

పచత్ - Cooking 90

పఞ్చ - Five 130

పతిః - Protector 108

పత్నీ - Wife 81

పద్మా - The goddess of richness. 80

పథాః - A Path. 130

పసీ - The sun

పయః - Water or Milk 92

పయోముక్ - Cloud 84

పరః - After

పరమసఖా - A dear friend

పరిమృత్ - Washer 125

పరివ్రాజత్ - Wandering mendicant. 125

పాదః - Foot 105

పాదపాడి - An aggregate of feet and hands. 83

పాపా - Sin 86

పారవ్యతి - Wife of Siva 81

పితా - Father 112

పివతీః - One who wishes to read 134; 141

పుణ్యకృత్ - One who does meritorious deeds 89

పుత్రీయన్తీ - Desiring a son for One's self

పునర్భూః - A virgin widow remarried.

పుమాన్ - Male 134

పూః - City 89

పూషా - Sun 128

పూర్వః - Prior; East 94

పూర్వోత్తరా - A women that has mistaken North for East 113

పృథవా - Army 115

ప్రతిదివా - One that plays in return 128

ప్రతీచీ - West

ప్రత్యక్ - Western 122; 138

ప్రథమ - First 104;

ప్రథీ - Man of superior understanding 109; 116; 119

ప్రశాన్ - Tranquil 131

ప్రాజ్ - Eastern worshipper 122

ప్రావృత్ - Rainy season. 90

ఫ్రుంట్ - Fruit 82

బహుయజ్ఞా - One who has performed many sacrifices. 136
 బహుశ్రేయసీ - One who has many excellent qualities 109
 బహూర్క - Very strong 140
 బాహు - The arm 79
 భిభ్రత్ (తీ) - Fearing 85
 బుద్ధి - Intellect 81
 బోధుః (తీ) - Being frequently 85
 బ్రహ్మ - The supreme 91
 భగవతీ - The goddess
 భర్మ - gold 91
 భవన్ - Being 126
 భవాన్ - your honour; your excellency 126
 భాత్ - Shining 91
 భానుః - The sun 79
 భామా - A woman 80
 భిషక్ - Physician 84
 భీః - Fear 117
 భుత్ - The learned 127
 భూః - The earth. 25
 భూవత్. -
 భూపతిః - A king 79
 భృత్ - a cook 88; 125
 భోక్త్రీ - Enjoying 117
 బ్రాతా - Brother 112
 బ్రూః - Eye brow. 117
 మఘవాన్ - Indra 129
 మతిః - Sagacity 81

మధు - Honey 83
 మనః - Mind 92
 మనోహరణీ - Pleasant 89
 మన్థాః - A churning stick 130
 మనుత్ - Air 84
 మహాన్ - A greatman 126
 మహిమా - great ness 85
 మహీరుత్ - A tree 88; 92
 మాతా - Mother 117
 మాసః - Month 106
 మాంసమ్ - Flesh 119
 ముకుందః - Vishnu 76
 ముత్ - Joy. 89
 మృత్ - A cleanser 86
 లిశ్యత్ - The liver 140
 యజ్ఞా - A sacrificer 85
 యత్ - who; which; what 96; 100
 యయాః - A path 109
 యవక్రీ - Purchaser of yavas. 110
 యశస్వీ - A famous man 86; 141
 యాదృక్ - Which like 92; 132
 యుజ్ - One who joins 124
 యువా - A young man 130
 యుష్మత్ - your. (త్వమ్) - you. 97
 యూషా - The churner 106
 రత్నముత్ - A stealer of gems. 87; 92
 రమా - A name of Lakshmi 80
 రవిః - The sun 79
 రూః - The Wealth 112

- రాజా - A king 85
 రాజ్ఞీ - A Queen 89
 రాట్ - A ruler 125
 రామః - One of the incarnations of Vishnu. 76
 రుచిః - A ray of light 81
 రున్ధతీ - Preventing 89
 లక్ష్మీః - Vishnu's wife 116
 లిక్ - One who licks 88
 లూః - One who cuts 112
 లోకః - World 76
 వచః - Speech 92
 వచనమ్ - A word 83
 వదనమ్ - Face 88
 వధూః - A woman 82
 వనమ్ - A wood 83
 వయః - Age 92
 వర్మ - Armour 91
 వర్షాధూః - A frog 112
 వాక్ - Speech. 88
 వాగ్మీ - A good speaker 141
 వాణీ - speech 81
 వాతప్రమీః - Antelope 109
 వాయుః - The air. 79
 వాత్ - The water 141
 వాః - The water 83
 వాత్ - One who enters. A Vaisya. 86; 92
 విచార్యన్ - A wise man. 87
 విధుః - The moon 79
 విపాట్ - The name of a river. 90
 విశ్వః - All 93
 విశ్వపాః - Preserver of all 107
 విశ్వవాత్ - All sustaining 135
 విష్ణుః - Omnipresent 79
 విష్ణుద్రష్ట్ - A worshipper of all 123
 వీరుత్ - Creeper. 136
 వృక్షః - Tree 78
 వృత్రహ - The destroyer of Vritra (Indra) 128
 వేధాః - Brahma 87
 వ్యవహః - Happening on separate days. 107
 వ్యోమ - The sky. 92
 శంపా - Prayer 80
 శకృత్ - ordure 140
 శమ్భుః - A name of siva 79
 శర్మ - Name; Happiness. 91
 శక్తి - Name of Vishnu 86
 శాసత్ - Ruling. 85; 91
 శాస్త్రకృత్ - The author of a science 85
 శాస్త్రీ - Philosopher 86
 శివః - Auspicious. 76
 శుద్ధధీః - One whose thoughts are pure, 110
 శృత్రు - Whiskers. 83
 శ్రీః - Prosperity 116
 శ్రీవతిః - The lord of lakshmi 79
 శ్రుతిః - The ear. Vedas. 81
 శ్వా - Dog. 129
 షట్ - six 133
 సక్తి - The thigh 121
 సఖా - A friend 108

- సఖి - A female friend 81
 సజ్జాః - Friend 137
 సద్ర్యక్ - Moving with 123
 సప్త - Seven 131
 సమః - All 93
 సమ్యక్ - Moving equally
 right 123;
 సమృత్ - Prosperity 89
 సర్వః - All 93
 సర్వద్ర్యక్ - Possessing all 128
 సహకృత్వా - Cooperator 86
 సాను - The level part of a
 mountain 121
 సయాహ్నః - The evening. 107
 సితత్విత్ - The moon 92
 సిమః - Which 93
 సీతా - A furrow, Rama's
 wife 80
 సీమా - Boundary 136
 సుగణ్ః; సుగాణ్ - A good
 accountant 126
 సుత్రామా - Indra. 85
 సుదిష్ - Possessed of good
 heaven 132; 141.
 సుద్యౌః - Passing pleasant
 days. 80
 సుధీః - Intellect person. 110;
 120, 116
 సునౌః - Having good
 ships 113.
 సున్యతీ - Extracting the juice
 of the soma plant. 89
 సుపాత్ - Having handsome
 feet. 127.
 సుభ్రూః - One having good
 brows. 117
 సుమనః - A diety 87; 90
 సుయుక్ - One who applies
 himself well 84
 సురాజ - One having good
 ruler. 92
 సువాక్ - An eloquent
 man 84; 90
 సువృత్ - One that cuts
 well 124.
 సుక్త్రిః - Possessing good
 wealth. 110
 సుసఖా - A good friend 108
 సేః - One with cupid 112
 సేదివాన్ - Possessor. 87
 సేనానీ - A general 110
 సోమసాః - One who drinks
 juice of the asclepias. 107
 సోమసుక్ - One who extracts
 the juice of the soma
 plant. 85
 స్త్రీ - Woman 116
 స్పృక్ - He who touches 132
 స్మృతిః - Recollection 81
 స్మృతేః - One that has thought
 of cupid. 112
 స్మృతాః - One by whom
 siva has been thought
 of 80
 స్త్రక్ - A garland 88
 స్త్రగ్వీ - One having
 garlands 141

స్వః - Own self 95

స్వప్ - A lake of fresh.
water 142

స్వనడుత్ - Having good
catlle 142

స్వభూః - The self existent 111

స్వయమ్భూః - The self
existent 112

స్వసా - A sister 82

హరిః - Vishnu 79

హవిః - Clarified butter 141

హరిత్ - Ad. green. N. One
of the Cardinal points 89

హర్త - Destroying 122

హః హః - A gandharva 107

హూహూః - Do 111

హృదయమ్ - Chest, Heart 118

హ్రీః - Modesty. 117

LIST OF VERBS

అకారాది వర్ణక్రమేణ పుటాజ్ఞైర్గణాద్యజ్ఞైః

సహ ధాత్వనుక్రమణికా

అఙ్. య. ప. to go, to
worship 308

అజ్ఞా. య. ప. to make clear. to
anoint to be beautiful. to
go. 308; 360

అద్. అ. ప. to eat. 287

అన్. అ. ప. to live 337

అర్. య. ప. to be worth 308

అర్. య. ప. to worship 308

అర్. య. ప. to go. to ask 308

అర్. య. ప. to worship, to be
worthy. 308

అశ్. య. ఆ. to pervade 357

అశ్. య. ప. to eat. 362,

అస్. అ. ప. to be 335

అస్. య. ప. to throw 328

అప్. య. ప. to pervade 355

అస్. అ. ఆ. to sit 288

ఇ. అ. ప. to go 341

ఇ. అధి + ఇ. అ. ఆ. to study 346

ఇన్. అ. ఆ. to shine. to kindle 359

ఇష్. య. ప. to wish 329

ఉజ్. య. ఆ. to go. to blame 319

ఉద్. అ. ఆ. to praise 344

ఉశ్. అ. ఆ. to possess

power 345

ఉప్. య. ప. to destroy 307

ఉప్. య. ఆ. to conceive.

to reason, infer. 319

ఋ. య. ప. to go. to get 313

ఋచ్. య. ఉ. to go 303; 360

ఏజ్. య. ఆ. to shine 319

ఏధ్. య. ఆ. to grow or
increase 319

కథ్. య. ఉ. to tell. to speak 332

కమ్. య. ఆ. to desire 321

కాష్. య. ప. to wish 308

కిచ్. య. ప. to fear 306

కుక్. య. ఆ. to take 273

కుచ్. య. to exclaim 307

కుజ్. య. ప. to rob 307

కృ. య. ఉ. to do 298; 360

కృత్. య. ప. to cut 326; 330; 358

కృష్. య. ఆ. to be able 320

కృష్. య. ఉ. to draw or make
furrows. to plough 331

క్వా. య. ప. to throw 330

క్రమ్. య. ప. to go 314

క్రీ. య. ఉ. to buy 303

క్రుధ్. య. ప. to be angry. 327

క్లమ్. య. ప. to be weary 327

క్షచ్. య. ఉ. to kill 303

క్షమ్. య. ఆ. to endure 320; 327

కి. య. ప. to wane 315

కిచ్. య. ఉ. to kill 303; 360

కిప్. య. య. ప. to throw. 283

కు. అ. ప. to send 342

కుద్. అ. to pound. 301; 307

తుడ్. య. ప. to be hungry 327
 తుడ్. య. ప. ఆ. to tremble 322
 త్త. య. ప. to waste, decline 310
 త్తు. అ. ప. to sharpen 342
 త్విద్. య. ప. to sound inarticulately. to be unctuous. liberate 322
 ఖద్. య. ప. to be steady; to kill, to eat 303
 ఖద్. య. ప. to strike. to afflict 330
 ఖద్. య. అ. ఆ. to be distressed. to suffer misery 279; 359
 గణ్. య. ఉ. to count 332
 గణ్. య. ప. to sound 308
 గద్. య. య. to speak 307; 332
 గమ్. య. ప. to go, 313
 గాహ్. య. ఆ. to churn, to penetrate 320
 గు. య. ప. to stool 323
 గుప్. య. య. ప. to protect to be confused 317
 గుహ్. య. ఉ. to cover 323
 గృ. య. ప. to sprinkle 312
 గృహ్. య. ప. to take 321
 గ్రా. య. య. ప. to swallow. to sound 330; 363
 గ్రన్థ్. య. ప. to put together. 332
 గ్రహ్. య. ఉ. to take 364
 గ్రై. య. ప. to be languid 311
 ఘుట్. య. ప. to revolve 322.

ఘుమ్. య. య. ఉ. to aver. to manifest sentiment by sound 286; 307
 ఘృ. య. ప. to sprinkle 312
 ఘృచ్. య. ఉ. to shine 303
 ఘృమ్. య. ప. to grind. 307; 360
 ఘ్రా. య. ప. to smell 310
 చకాన్. అ. ప. to shine 339
 చక్. అ. ఆ. to speak, tell, to see. 343
 చి. య. ఉ. to collect 298; 357
 చిట్. య. ప. to serve 306
 చిత్. య. ప. to think 306
 చిన్త్. య. ఉ. to think, to remember 332
 చుర్. య. ఉ. to steel 284
 చృత్. య. ప. to kill, to connect together 326
 చ్యు. య. ఆ. to go, 323
 చ్యుత్. య. ప. to wet thoroughly to sprinkle. 307
 ఛద్. య. ఉ. to cut, 301
 ఛృద్. య. ఉ. to shine. to play. 326
 ఛో. య. ప. to cut. 323
 జక్. అ. ప. to eat. to laugh 337
 జన్. య. ఆ. to be born or produced 328
 జాగృ. అ. ప. to be awake 338
 జి. య. ప. to conquer, 315
 జ్య. య. ప. to grow old 323
 జ్ఞా. య. ఉ. to know 363

జ్యో. య. ప. to be old. 363
 జ్ఞ. య. ప. to neglect 315
 ఝ. య. ప. to become
 old. 326
 డి. య. ప. to fly 323; 328
 తన్. య. ఉ. to spread 301
 తన్. య. య. to heat or
 burn 317; 332
 తన్. య. ఆ. to rule 329
 తమ్. య. ప. to desire. to be
 exhausted 327.
 తిన్. య. ఆ. to sprinkle 320
 తిన్. య. ప. to go 306
 మ. అ. ప. to grow. to go
 to kild. 342
 మన్. అ. ఉ. to pain, wound 280
 మభ. య. య. ఉ. to kill 322
 మల్. య. ఉ. to weigh 286
 మమ్. య. ప. to be pleased 326
 మమ్. య. ప. to go to ask
 307; 359
 వృజ్. య. ప. to eat. to graze
 303; 360
 వృజ్. య. ఉ. to kill. to disregard
 326
 వృప్. య. ప. to be
 pleased. to please. 327
 వృహ. య. ప. to kill 359
 వృ. య. ప. to swim. to
 cross. 316
 వృజ్. య. ప. to quit 317
 వ్రప్. య. ఆ. to be ashamed 320
 వ్రన్. య. ప. to fear. to run 326
 వ్రుత్. య. ఉ. to cut

వై. య. ఆ. to protect 323
 త్విష్. య. ఉ. to shine 324
 దద్. య. ఆ. to give 320
 దధ్. య. ఆ. to hold. to give 320
 దమ్. య. ప. to suppress. 327
 దధ్. య. అ. ప. to be poor 338
 దన్. య. ప. to bite or sting
 308; 318
 దన్. య. ప. to burn or to
 reduce to ashes 318.
 దా. య. ప. to give 311
 దా. అ. ప. to cut 341
 దా. య. ఉ. to give 294
 దిన్. య. ప. to play. to disire
 to over come. to traffic,
 to be mad. to go. to shine.
 to praise. to be glad. to
 be sleepy. to leave 277.
 దిన్. య. ఉ. to give. to
 show. 331
 దిహ. అ. ఉ. to increase. to
 smear 324
 దు. య. ప. to go 315
 దుమ్. య. ఆ. to act improperly.
 to become corrupted 326
 దుహ. అ. ఉ. to milk. 324; 347
 దుహ. య. ప. to go. to ask 307
 దృ. య. ఆ. to reverence. to
 respect. 330
 దృప్. య. ప. to be glad. to
 be proud 327
 దృజ్. య. ప. to see 311
 దృ. య. ప. to tear 368
 దే. య. ఆ. to protect 328

దో. య. ఆ. to cut 826
 ద్యుత్. య. ఆ. to shine 822
 ద్రా. అ. ప. to abuse 841
 ద్రు. య. ప. to go. to drop. to ooze. 816
 ద్రుష్. య. ప. to seek. to hurt. to bear hatred 827.
 ద్విష్. అ. ఉ. to hate 289
 ధా. ఇ. ఉ. to hold. to nurture. to maintain. to give 296
 ధూ. య. ఉ. ఉ. to shake. to make tremble 864
 ధృ. య. ఉ. to hold. to keep 824; 880
 ధే. య. ప. to drink. 309
 ధ్మా. య. ప. to apply fire 810
 ధై. య. ప. to recollect. to think 809
 ధ్వంస్. య. ఆ. to fall down, to reduce, to powder, to go 822
 సన్త్. య. ప. to thrive. to be happy 808
 సఖే. య. ఆ. to kill to be empty 822
 సమ్. య. ప. to salute with reverence. to bow. 814
 సత్. య. ప. to disappear. to perish. 847
 సహ్. య. ఉ. to bind. 829
 నిత్. ఇ. ఉ. to cleanse. to nurture. 855
 యన్. య. ప. to blame 808
 మ. అ. ప. to praise 849

మత్. య. ఉ. to throw. to direct 288
 నృత్. య. ప. to dance; gesticulate 325
 పత్. య. ఉ. to cook. 824
 పత్. య. ప. to recite or read.
 పత్. య. ప. to fall 807; 818
 పద్. య. ఆ. to go. 279; 829
 పా. య. ప. to drink. 810
 పా. అ. ప. to protect 841
 పో. య. ప. to form. to light 880
 పిన్. య. ప. to pound 858
 పీ. య. ఆ. to drink 828
 పుష్. య. య. to nourish; to bring up. 807. 326; 868
 పూ. య. య. ఆ. to purify 828; 868
 పృ. య. ఆ. to be busy. to labour 880
 పృ. య. ప. to protect 868
 వై. య. ఆ. to grow or increase 828
 ప్రచ్ఛ. య. ప. to ask. to derire. to know 880
 ప్రీ. య. ఉ. to please. to desire or love. 306; 828
 ప్రష్. య. ప. to burn 307
 ప్వా. అ. ప. to eat. 341
 చద్. య. ప. to be eternal or ever lasting 808
 బన్ధ్. య. ప. to bind
 బుద్. య. ఉ. to know 273; 306; 307;
 బుద్. య. ఆ. to be conscious 279

బుస్. ం. ఉ. to see to reme-
mber. 307; 362
బృహ్. ం. ప. to sound. 307
బ్రూ. ం. ఉ. to speak or
tell 349
భక్. ం. ఉ. to serve, worship
to possess, 324
భక్. ం. ప. to speak 308
భా. అ. ప. to shine 341
భిద్. ం. ఉ. to break 301; 329
భీ. ం. ప. to fear 351
భుజ్. ం. ప. to protect.
ఆ. to eat. 360
భూ. ం. ప. to be 269
భృ. ం. ఉ. to hold, to support
foster. 324; 358
భ్రమ్. ం. ప. to be unsteady
to wander 327
భ్రంశ్. భ్రంస్. ప. to fall
down 322; 328
భ్రష్ట. ం. ప. to fry. to cook 381
భ్రాజ్. భ్రాజ్. భ్రాజ్. ం. ఆ.
to shine 322
మధ్. ప. ప. to rejoice; to
weary 327
మన్. ం. ప. ప. to know 279.
మస్థ్. ం. ప. ప. to churn; to
afflict. 308; 362
మస్త్. ం. ప. to plunge. Bathe
purify. 330
మా. అ. ప. ప. ఆ. ఆ. to
measure 33; 341
మిద్. ం. ఆ. to be oily, to
melt. to be soft. 322

మిహ్. ం. ప. to sprinkle 318
మీ. ప. ఉ. to kill. to injure
306; 328
ముక్. ం. ఉ. to release 331
ముట్. ం. ఉ. to chop off 286
ముద్. ం. ఆ. to rejoice 271
ముష్. ప. ప. to steal 363
ముహ్. ప. ప. to lose cons-
ciousness. to err. to be
foolish. 327
మూ. ం. ఆ. to tie 323
మృ. ం. ఆ. to die, 330
మృ. ప. ప. to kill 363
మృజ్. అ. ప. to cleanse 336
మృక్. ం. ప. to touch. to
consider. 331
మే. ం. ఆ. to return; to
exchange. 328
మూ. ం. ప. to study 310
మై. ం. ప. to be languid
to fade 310
యజ్. ం. ఉ. to worship. to
associate with. to sacrifice.
to give, 324
యమ్. ం. ప. to stop. to
refrain. 314
యా. అ. ప. to go, 340
యాచ్. ం. ఉ. to beg. 273
యు. అ. ప. to mix. to
separate, to bend, 342
యుజ్. ప. ఉ. to mediate 279
యుజ్. ప. ప. to join to mix 355
యుధ్. ప. ఆ. to fight 279
రచ్. ం. ఉ. to endeavour 332

రజ్జ్. య. య. ఉ. to dye. to be.
attached to 318;324;329
రథ్. య. ప. to kill, to injure.
to finish & ect. 327
రథ్. య. ఆ. to begin 322
రమ్. య. ఆ. to sport. 322
రా. అ. ప. to give. to take 341
రాజ్. య. ఉ. to shine 323
రాథ్. య. జ. ప. to grow 356
రిచ్. జ. ఉ. to purge. 360
రిమ్. య. య. ప. to kill. 328
రు. అ. ప. to sound. 342
రుచ్. య. ఆ. to shine. to please
273;322
రుజ్. య. ఆ. to strike 322
రుద్. అ. ప. to weep. 337
రుథ్. జ. ఉ. to oppose. to
besiege. to enclose 298
రుమ్. య; య. ప. to kill 307; ;
318;328
రుహ్ య. ప. to grow from seed.
to be born. 318
రుథ్. య. ఆ. to obtain. 322
లమ్. య. య. ఉ. to desire. to
love 326
లన్జ్. య. ఆ. to be membest
or ashamed 331
లా. అ. ప. to take 341
లిప్. య. ఉ. to increase.
to anoint;smear 331
లిహ్. అ. ఉ. to taste. to lick.
324;348
లి. య. ఆ. య. to adhere or
cling to 328

లుత్. య. ఆ. to oppose. 322
లుప్. య. ఉ. య. ప. to cut. to
suppress. to cause to
disappear. to perplex 331
లుథ్. య. ప. to covet. 328
లూ. య. ప. to cut. 384
వచ్. అ. ప. to speak. to read.
332;333
వద్. య. ప. to inform. 308;318;332
వప్. య. ఉ. to sow. to shave.
to weave. 325
వన్. య. ప. to dwell. to cover
with dress. 289;312
వహ్. య. ఉ. to bear. to flow
as a stream. 325
వా. అ. ప. to go. to blow 341
విచ్. జ. ఉ. య. ఆ. to fear.
to shake. 360
విజ్. జ. ఉ. to sparate 331;354
విద్. అ. ప. to know య. ఉ.
to obtain 331;359.
విద్. జ. య. ఆ. to be. to exist
278;329;334.
విమ్. జ. ఉ. to pervade 355
వీ. అ. ప. to go. to pervade
& etc. 341
వృ. య. ఆ. య. ఉ. to serve. to
worship. to choose to.
ask for. to over 357.
వృచ్. య. ఆ. to be 322
వృథ్. య. ఆ. to increase 322
వృమ్. య. ప. to sprinkle 307
వే. య. ఉ. to weave 325

వ్యధ్. య. ఆ. to fear. to
move, 328
వ్యధ్. య. ప. to strike. to
pierce 326
వ్రక్ష్. ఓ. ప. to cut 329
శక్. య. ఉ. to endure 329
శక్. య. ప. to be powerful 356
శద్. య. ఉ. ప. to be sharp 312
శంస్. య. ప. to praise 308
శప్. య. య. ఉ. to curse. to
swear. 324; 329
శమ్. య. ప. to be pacified.
to calm. 327
శాన్. అ. ప. to instruct. to
order. to enact. to
rule. 289; 340
శీ. య. ఉ. to be sharp. 298
శిమ్. య. ప. to distinguish.
to assign. 358
శీ. అ. ఆ. to sleep. 345
శుచ్. య. ప. to be wet. to be
clean. 279; 307
శుధ్. య. ప. to become pure. 327
శుధ్. య. ఆ. to shine 322
శుష్. య. ప. to dry. 326
శృధ్. య. ఆ. to part 322
శృ. య. ప. to kill. to hurt 362
శో. య. ప. to pave 326
శ్చుత్. శ్చుద్. య. ప. to ooze. to
drop or distil 307
శై. య. ఆ. to go 328
శ్రక్. య. ప. to string 362
శ్రమ. య. ప. to perform acts
of austere devotion. to
be wearied. 327

శ్రా. అ. ప. to boil. 341
శ్ర. య. ఉ. to serve 324
శ్రీ. య. ఉ. to cook 306
శ్రు. య. ప. to hear 136
శ్చిమ్. య. ప. to embrace. 326
శ్చిస్. య. ప. to breathe. to
live 337
శ్చి. య. ప. to go. to grow 319
శ్చిత్. య. ఆ. to colour 322
ష్టిచ్. య. ప. to spit. 278
సజ్. య. ప. to embrace. 318
సద్. య. య. ప. to divide. to go
& etc. 312
సన్. య. ప. ఉ. to serve. to
give. 303; 360.
సహ్. య. ఆ. to suffer. 322
సాధ్. య. ప. to finish. to
accomplish. 356
సి. య. య. ఉ. to bind. 298
సిచ్. య. ఉ. to sprinkle. 381
సిధ్. య. య. ప. to effect
completely. 306; 327;
సిచ్. య. ప. to sew. to stitch 278
సు. య. య. ఉ. to cause to bathe
to churn & etc. 296; 316
సూ. అ. య. ఆ. to bring forth as
a child. 328; 345
స్మ. య. ప. to go. 311
స్మక్. య. ప. to leave. to
create. 324; 329
స్మచ్. య. ప. to go. 315
సో. య. ప. to perish 328
స్కన్. య. ప. to go. to be
dry. 319

స్తు. అ. ఉ. to praise 342; 349
 మ్మభ్. య. ఆ. to obstruct 273
 స్తృ. య. ఉ. to cover 358
 స్థా. య. ప. to stand. to be. 310
 స్నా. అ. ప. to bathe 341
 స్నేహ్. ఆ. ప. to love 327
 స్నుహ్. ఆ. ప. to vomit 327
 స్ను. అ. పు. to flow 342
 స్పర్ధ్. య. ఆ. to vie. envy 319
 స్పృశ్. య. ప. to touch 331
 స్మి. య. ఆ. to smile 323
 స్మృ. య. ప. to remember. 316
 స్యన్ద్. య. ఆ. to ooze. to go 320
 స్రంభ్. య. ఆ. 322
 స్రన్. య. ఆ. to fall down 322
 స్రు. య. ప. to flow. 316
 స్వక్ష్. య. ఆ. to embrace 318
 స్వప్. అ. ప. to sleep 337
 స్వీద్. ఆ. ప. perspire 322; 327

స్పృ. య. ప. to sound. to pain
 హన్. య. ప. to kill. to go 332
 హ. ఆ. ఆ. to go. 294
 హ. ఆ. ప. to abandon 352
 హి. య. ప. to go. to grow 357
 హింస్. ఆ. ప. to kill 359
 హు. ఆ. ప. to eat. to take. to
 sacrifice. 291
 హృ. య. ఉ. to carry. to take
 to destroy. to steal 312 324
 హృష్. ఆ. ప. to rejoice
 హృష్. య. ప. to lie. 307
 హ్రస్. య. ప. to sound 308
 హ్రీ. ఆ. ప. to be ashamed 352
 హ్యృ. య. ప. to become
 crooked 313
 హ్యే. య. ఉ. to vie with. to
 struggle. to challenge. to
 sound. 325

GLOSSARY OF TERML

అకర్మకః - Intransitive.
 అక్షరవివరణమ్ - Orthography.
 అచ్ - Vowel
 అధికరణమ్ - Locative
 అనద్యతనః - Tense which is not applicable to the current day.
 అనుక్రమణికా - Index,
 అనుదాత్తః - Not raised.
 అనునాసికః - Nasal.
 అనుస్వారః - The nasal character (o)
 అస్తస్థః - Semivowels.
 అపాదానమ్ - Ablative
 అల్పప్రాణః - Weak aspiration
 అవ్యయమ్ - Indeclinable word
 అవ్యయీభావః - Adverbial Compound
 ఆగమః - Augment
 ఆత్మనేపదమ్ - Verbs ending in nine "తాది" terminations.
 ఆదేశః - Change or Permutation
 ఆభ్యంతరమ్ - Interior
 ఆప్రమేడితమ్ - Reduplication
 ఆశీర్లక్ష - Benedective or Optative Mood
 ఉత్తమపురుషః - 1st Person
 ఉదాహరణమ్ - An example or Illustration.
 ఉదాత్తః - The accute accent

ఉపసర్గః - Prefix
 ఉపధ్యాసీయః - The aspirate Visarga before the letter P, Ph ప, ఫ.
 ఊష్మా - Sibilants and Asperate
 ఏకవచనమ్ - Singular number
 ఏకశేషః - The remainder of one only
 ఓష్ఠ్యః - Labials
 కణ్ఠ్యః - Gutturals
 కరణమ్ - Instrumental case
 కర్తృత్వః - Active Voice
 కర్తా - Agent
 కర్మధారయః - Descriptive Compounds.
 కర్మ - Object
 కర్మార్థకః - Passive Voice
 కారకమ్ - Cases which express the relation of the Noun to the Verb
 కృతస్తమ్ - Verbal Nouns
 క్షిప్తమ్ - Gerund
 క్రియా - Verb
 గుణవాచకః - Qualifying word
 గురు - A long vowel taken alone or a short vowel before two Consonants
 చతుర్థీవిభక్తిః - Dative case.
 జిహ్వమూలీయః - (Belonging to or uttered from the root of the tongue), the visarga before K. KH.

జహత్వాస్థి - An uncommon
 meaning of one word
 తత్పురుషః - Determinable
 Compound
 తద్గితాస్తమ్ - Nominal
 Derivative
 తమ (ప్రత్యయార్థః) - Superlative
 తాలవ్యః - Palatals
 తిజ్గస్తమ్ - Conjugation of
 Verbs
 తుమున్నస్తః - Infinitive
 తృతీయావిభక్తిః - Instrumental
 Case.
 దస్త్యః - Dentals
 దీర్ఘః - Long vowel
 ద్వస్త్యః - Copulative Compound
 ద్విగుః - Numeral Compound
 ద్వితీయావిభక్తిః - 'Accusative
 Case
 ద్వివచనమ్ - Dual Number
 ధాతుః - Root
 నపుంసకలింగమ్ - Neuter gender
 పశ్యమీ విభక్తిః - Ablative Case
 పరస్మైపదమ్ - Verbs ending
 on nine "తిబాది" (Tibadi)
 terminations
 పుంలింగమ్ - Masculine gender.
 ప్రకరణమ్ - Chapter
 ప్రకృతిభావః - State of being
 uninflected
 ప్రత్యయః - Affix
 ప్రత్యాహారః - groups of letters
 ప్రథమపురుషః - 3rd Person
 ప్రథమా విభక్తిః - Nominative
 Case

ప్రయత్నః - Effort.
 ప్రయోగః - usual form
 ప్రాతిపదికమ్ (నామ) - Uninflected
 Noun.
 ప్లుతః - The long accent vowel
 lengthened to three Matras
 బహువచనమ్ - Plural Number
 బహువ్రీహిః - Attributive
 Compound
 బాహ్యమ్ - External.
 భవిష్యత్కాలః - Future Tense
 భావార్థకః - Impersonal Voice
 భూతకాలః - Past Tense
 మధ్యమపురుషః - 2nd Person
 మహాప్రాణః - Strong aspiration
 మాత్రా - Quantity in metre
 మూర్ధన్యః - The head of the
 cerebrals
 యోగః - Derivative meaning
 యోగరూఢః - Primary meaning
 రూఢః - Traditional or
 customary meaning
 లఘు - Short vowel
 లట్ - Present Tense
 లక్ - 1st preterite or Imperfect
 లింగమ్ - Gender
 లిట్ - 2nd preterite or perfect.
 లుట్ - 1st or Definite Future
 లుక్ - 3rd Preterite or Aorist
 past
 లృక్ - Conditional Mood.
 లృట్ - 2nd Future
 లోట్ - Imperative Mood.
 లోపః - Omission

28
 SUB

Dec. 20. 1933